

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

vol. 2

A SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETE

Grósz József egyházkormányzása idején
(1936–1944)

TÓTH KRISZTINA

BUDAPEST

2015

SERIES II

THE HISTORY OF THE DIOCESE OF SZOMBATHELY

under the Church Governance of József Grósz
(1936–1944)

Written by
KRISZTINA TÓTH

BUDAPEST
2015

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS I, VOL. 2

A SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETE

Grósz József egyházkormányzása idején
(1936–1944)

Írta
TÓTH KRISZTINA

BUDAPEST

2015

*Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi*

P. Card. ERDŐ

*A Szerkesztőbizottság elnöke
President of the Editorial Committee*

Mons. J. TÖRÖK

Series II: Collectanea Studiorum et Textuum

*Sorozatszerkesztő
Moderator
P. TUSOR*

*Kiadja a MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport
Published by the MTA-PPKE 'Lendület' Church History Research Institute*

*Készült a PPKE Történettudományi Doktori Iskola
Egyháztörténeti Műhelyében*

*A kutatást, a kötet elkészítését és megjelentetését az MTA TKI és a PPKE (KAP-1.8-14) támogatta
Research and the edition has been sponsored by the Hungarian Academy of Sciences
and by the Péter Pázmány Catholic University*

<http://institutumfraknoi.hu>

© K. TÓTH, 2015

ISSN 2064-8375
ISBN 978-963-308-248-5
ISBN ebook 978-963-308-249-2

*Felelős kiadó - Publisher responsible
a Gondolat Kiadó igazgatója
the Director of "Gondolat" Publishing House
Szerkesztette, szedte és tördelte - Typography
a Typographia Historica
Borítóillusztráció - Coverillustration: P. Somfalvai
Kiadásra előkészítette - Prepared for publication
a GONDOLAT Kiadó - the Publishing House "Gondolat"*

TARTALOM

<i>Előszó</i> (Veres András)	9
Bevezetés.	II
A kutatás előzményei, forrásadottságok – A követett módszertan – Köszönetnyilvánítások	
I. A szombathelyi egyházmegye a kor összefüggésrendszerében	21
1. Állam és egyház működésének főbb metszéspontjai a Horthy-korszakban	21
2. A szombathelyi egyházmegye helye az egyházszervezetben a statisztikák tükrében	27
3. Keresztmetszet az egyházmegye életéről Mikes püspök kormányzása alatt . . .	31
II. Egy apostoli adminisztrátori kinevezés háttere	37
1. A szombathelyi püspöki javadalom az 1930-as években.	38
2. A vasvár-szombathelyi székeskáptalan az 1930-as években.	44
3. Mikes püspök és a káptalan konfliktusa	49
4. Mikes püspök lemondása, apostoli adminisztrátor kinevezése.	53
5. Az egyházmegye új főpásztora – Grósz József neveltetése és korábbi pályafutása	55
III. A püspöki javadalom helyzete és a főpásztor egyházmegye élén betöltött tisztségei	61
1. Apostoli adminisztrátor az egyházmegye élén	61
2. Megyéspüspöki kinevezés – téves várakozásokra alapozva	63
3. Kitérő: muravidéki apostoli adminisztrátori és kalocsai érseki kinevezés	73
4. Másodszori apostoli adminisztrátori kinevezés	75
IV. Kulcsszereplő az egyházkormányzásban: a vasvár-szombathelyi székeskáptalan	83
1. A székeskáptalan összetétele	83

2. A székeskáptalan anyagi ügyeinek rendeződése	84
3. A székeskáptalan sokrétű feladatai	86
Alapok, alapítványok kezelése – Hit- és közéleti funkciók – Szerepe az egyházi igazgatásban	
V. Az egyházmegyei igazgatás.	101
1. Az egyházmegyei kúria	101
2. Az egyházmegye területi igazgatása	104
Főesperességek, esperességek – Plébániák, lelkészségek	
3. Muravidék igazgatása	113
VI. Az egyházmegye kovászai: a papok és szerzetesek	117
1. A lelkipásztorkodó papság összetétele	117
2. A papság megélhetése – a főpásztor rendelkezései	119
Nyugdíjügy – Az aktív papság bevételei	
3. A lelkipásztorkodó papság feladatai – Grósz József iránymutatásai	126
Liturgikus szolgálat – A plébániahivatal vezetése – Az egyházi vagyon kezelése	
4. Szerzetesrendek az egyházmegyében	140
Férfi szerzetesrendek a pasztorációban és az oktatásban – A női szerzetesrendek szerepe	
VII. Világiak apostolkodása, lelkiségi mozgalmak	157
1. Egyházközségek	157
2. Az „ <i>Actio Catholica</i> püspöke”, a mozgalom programjai és szerepe.	159
Az <i>Actio Catholica</i> Magyarországon és az egyházmegyében – A teendők számbavétele 1936-ban – A kettős szentév – Az <i>Actio Catholica</i> programjai a szentév elmúltával	
3. Lelkigyakorlatok és belső missziók	167
4. Egyesületi élet	170
Egyesületek a papok számára – Egyesületek a világiak számára	
VIII. A katolikus iskolaügy és a főpásztor oktatáspolitikája	177
1. A katolikus oktatásügy a Horthy-korszakban és az egyházmegye.	177
2. A tanítók szerepe – Grósz József iránymutatása	179
A hitoktatás – A tanítók kötelességei, feladatai és jogai – A tanítók besorolása és feladatköre	
3. Leventeképzés	183
4. A Katolikus Diákotthon Mozgalom	186
5. A továbbképzés	188

IX. A papi utánpótlás	191
1. Tehetséggondozás, hivatásgondozás	191
A tehetséges fiatalok támogatása – <i>Opus Vocationis</i>	
2. A papnevelés a kis-és nagyszemináriumban	197
3. Az új papok	203
X. Az egyházmegye a köz színpadán, a helyi és országos szintén	205
1. Grósz József és a közélet	205
2. A papság és a közélet	214
XI. A II. világháború eseményeinek sodrában	223
1. Előzmények	223
2. Az egyházmegye és a II. világháború	225
Összegzés	231
Függelék	235
<i>Források</i>	281
<i>Bibliográfia</i>	285
<i>Index</i>	297
<i>The history of the diocese of Szombathely</i> <i>under the Church Governance of József Grósz (1936–1944)</i>	307

ELŐSZÓ

A két világháború közti időszakot a katolikus reneszánsz időszakának szokás nevezni. Ekkoriban ugyanis virágzott a katolikus hitélet, új szerzetesrendek jöttek létre, sok új hivatás támadt és katolikus egyesületek ezrei hálózták be az országot, a meglévő intézmények pedig erőre kaptak és öntudatra ébredtek. A korabeli egyház azonban számos kihívással is szembetalálta magát. Égetőek voltak a szociális problémák, a földkérdés és az egyházi nagybirtokok ügye hosszú idő óta megoldásra várt, valamint az egyház közjogi helyzete és a politikához való viszonya, a szélsőségekkel szembeni fellépés is komoly kihívást jelentett, hogy csak a főbb pontokat említsük. A máig heves viták kereszttüzében álló időszak minél alaposabb, *sine ira et studio* – harag és részrehajlás nélkül való – megismerése fontos célkitűzés tehát, és a jövő érdekében nagy szükség van a szembenézésre és a tisztánlátásra.

A korszak egyháztörténetének feltárására sokáig igen korlátozott keretek adódtak a politikai helyzet miatt, másrészt a történelmi távlat sem volt meg. A rendszerváltás után indulhatott meg az elmélyültebb munka, amelynek során egyre több, részletekbe menő vizsgálatot sikerült végezni, és az eredmények publikálására is nagyobb mozgáster nyílt, főként a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatoknak* köszönhetően. A millennium utáni időszakban örömdetesen gyarapodtak a publikációk, és a megnövekedett érdeklődés egy új történelmi generációt nevelt föl az ország egyetemén, akik számos szakdolgozatban, doktori disszertációban foglalkoztak a korszakkal, sőt monografikus feldolgozásokra is vállalkoztak már. Mindezen eredmények ellenére az egyházmegyéik történetének megírása nem kapott kellő hangsúlyt, mivel a szerzők a korszak központi kérdéseinek kutatására koncentráltak.

Nagy öröm ezért kézbe venni TÓTH KRISZTINA munkáját, aki vállalkozott arra, hogy megírja a szombathelyi egyházmegye Grósz József egyházkormányzatára eső történetét. Grósz József 1936–1944 között állt az egyházmegye élén, püspöki jelmondatának a *Cor pro corde*-t választotta. A szív a szívért szellemiségre szükség is volt, mivel 1936-ban, apostoli kormányzói kinevezésekor a püspöki javadalom szanalásának nehéz feladata várt rá. A munka elvégzésében kiválóan tudta kamatoztatni a győri püspöki aulában szerzett precíz adminisztratív készségét. 1939-ben lett szombathelyi megyéspüspök, pár hónappal a második világháború kitörése előtt. Főpásztori szolgálata a háborús fenyegetettség fojtogató légkörében telt, amelyet a szélsőségek közéleti előretörése tovább nehezített. Az ő vállaira nehezedett a háború áldozatainak és hozzátartozóik lelki gondozása is, valamint a Mura-

vidék 1941-es visszacsatolása után a terület adminisztrálása és a nemzetiségi feszültségek bölcs kezelése. Grósz püspök mindezek ellenére jelentős alkotásokkal is gazdagította az egyházmegyét, különösen a papi utánpótlás és a papnevelés területén. A háborús időkben sikerült elérnie a szeminárium épületének megnagyobbítását, amelynek során a római helytartói palota egyedülálló mozaikjait is megtalálták. A hivatások felkarolására és támogatására, útjára indították az *Opus Vocationis* mozgalmat.

TÓTH KRISZTINA munkájában mindezen témákról részletes leírásokat és elemzéseket találhat az érdeklődő olvasó. Kibontakozik a régió hagyományosan katolikus lakosságának élete, valamint a szerzetesi és egyesületi élet gazdagodását is nyomon követhetjük munkájában. A szerző továbbá a korabeli egyházigazgatás működésének és gazdálkodásának részletes bemutatását is nyújtja, amely jól megvilágítja az események és a döntéshozatal hátterét. A mű egyben új ecsetvonásokat is jelent Grósz érsek portéjához és szerves folytatása a TÖRÖK JÓZSEF professzor úr által szerkesztett *Századunk magyar főpapjai* c. sorozatnak.

A kötet megjelenése azért is öröm egyházmegyénk számára, mivel hosszú szünet után sikerül újabb kötettel gyarapítani azt a megkezdett munkát, amelyet Géfin Gyula kezdett el Mikes János püspök buzdítására. Akkori püspök elődöm is fontosnak tartotta az egyházmegye történetének feltárását, és a munkával Géfin Gyula teológiai tanárt bízta meg, aki munkatársai segítségével megírta és megszerkesztette a szombathelyi egyházmegye történetét 1777 és 1929 között feldolgozó kézikönyvet. A munkát azonban nem tekintették lezártnak, és a püspöki könyvtárszoba rejtékajtóján lévő könyvgerincekről tudható: egy tizenkét kötetes sorozatot terveztek. Bízom benne, hogy sikerül folytatni a megkezdett munkát és szeretett egyházmegyénk múltja egyre jobban feltárul előttünk.

VERES ANDRÁS
szombathelyi megyéspüspök

BEVEZETÉS

I. A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI, FORRÁSADOTTSÁGOK

A legtöbb egyházmegye 20. századi története még nincs megírva, a jelenkori egyházmegye-történet kutatás még gyerekcipőben jár. A 19. század végén, 20. század elején, illetve első felében számos egyházmegye történetének feltárása és kiadása kezdődött meg, de ezek közül a legújabb kor ismertetésére csak kevés vállalkozott.¹ Később a történelmi események alakulása, a kommunizmus egyház- és vallásellenes légköre is közrejátszott abban, hogy alig készültek egyházmegye-történettel foglalkozó művek, s hogy az egyházmegyek történetének egy-egy mozzanatát megvilágító alkotások is jobbra csak az asztalfiók számára íródhattak.² E feldolgozásokat mindazonáltal *Schematismus*okban, jubileumi évkönyvekben próbálták pótolni.³ Ahol történtek kezdeményezések egyházmegyek történetének

¹ Jelentősebb, több kötetet kitöltő, nagyszabású kezdeményezések voltak: BUNYITAY VINCZE, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig I–IV*, Nagyvárad 1883–1935; *A csanádi püspökség története I–VIII* (Csanádvármegyei könyvtár 19–20, 24, 28–29, 40–43) (szerk. Juhász Kálmán), Makó 1930–1947; *Adatok az egri egyházmegye történelméhez I–IV* (szerk. Kandra Kabos [I–II]–Balássy Ferencz [III]–Leskó József [IV]), Eger 1885–1908; *A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve 1904 I–II*, Kassa 1904; *A váci egyházmegye történeti névtára I. Első rész. Az intézmények története*, Vác 1915; *A váci egyházmegye történeti névtára II. Második rész: A papság életadatai*, Vác 1917; *A szombathelyi egyházmegye története (1777–1929) I–III* (szerk. GÉFIN GYULA), Szombathely 1929–1935. Szintén ide sorolható a két kötetet megért *Adalékok a veszprémi püspökség történetéhez* (1901, 1903) sorozat, az 1933-tól kiadott *A veszprémi egyházmegye múltjából* sorozat (PFEIFFER JÁNOS szerkesztésében 1933–1950-ig 13 kötet jelent meg, majd 1987-től KÖRMENDY JÓZSEF szerkesztésében – aki 2005-ben hunyt el – 4 kötettel folytatódott a sorozat. Azóta további 7 kötet látott napvilágot.), az 1936–1939 között 7 kötetet megért *Győregyházmegye múltjából* sorozat, illetve az 1941–1948 között 5 kötetben kiadott *Vácegyházmegye múltjából* sorozat. Az egyházmegye története római forrásainak feltárására indult kezdeményezés a *Monumenta Romana Episcopatus Vespriensis. A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára I–IV*, ed. VILMOS FRANKÓI–JÓZSEF LUKSICS, Budapestini 1896–1907.

² Itt például említhetjük SZÉKELY LÁSZLÓ naplóját Mikes püspökről, amelyet csak több mint 50 évvel megírása után, 2009-ben publikáltak: *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről* (szerk. Soós Viktor Attila) (A Magyar Nyugat Történeti Kiskönyvtára 11), Vasszilvágy 2009. Vagy például SHVOY LAJOS önéletrajzát. Szerzője 1964-ben kezdte el írni, olyan légkörben, amikor nyilvánvaló volt, hogy a mű nem kerülhet kiadásra. 2002-ben jelent meg nyomtatásban: SHVOY LAJOS, *Önéletrajz* (Források a székesfehérvári egyházmegye történetéből 1; szerk. Mózes Gergely), Székesfehérvár 2002.

³ Ezekben általában az adott egyházmegye püspökeinek pályafutásáról és az egyházmegye szempontjából meghatározó tetteiről található hosszabb, illetve a püspökség főbb intézményeiről, a székeskáptalánról, a papképzésről és a templomokról rövid, 1–2 oldalas leírás. Vö. *Győregyházmegyei almanach*, Győr 1968; *A szombathelyi egyházmegye névtára. Schematismus dioecesis Sabariensis*, Szombathely 1972; *A székesfehérvári*

feldolgozására – nagyrészt már a Lékai-érában –, ott jobbra a 20. század előtti események bemutatására szorítkoztak, csak egy-egy kiragadott területet tárgyaltak, illetve az adott püspökök, érsekek személyét állították középpontba.⁴ A rendszerváltás után bár elindult bizonyos egyházmegyéék 20. századi történetének kutatása és a kutatási eredmények közreadása, viszont a feldolgozások jó része inkább ismeretterjesztő céllal készült, az egyházmegye történetét vázlatosan bemutató kötetekbe – amely alól természetesen akadnak kivételek⁵ –, s sokszor a püspök, illetve érsek központú felfogás érvényesült.⁶

Az egyik legjobban dokumentált a szombathelyi egyházmegye története, amelyet nagyrészt GÉFIN GYULA⁷ dolgozott fel, illetve szerkesztett egybe s jelentetett meg Mikes János szombathelyi püspök hathatós támogatásával három kötetben. Ezekben az olvasó amellet, hogy püspök életrajzokat talál az egyházmegye alapításától GÉFIN GYULA koráig, megismerkedhet a püspöki szeminárium történetével, a vasvár-szombathelyi székeskáptalan történetének főbb állomásaival, tájékozódhat az egyházmegyei papság irodalmi működéséről, a római katolikus iskolaügy fejlődéséről, s egy történeti névtár is segíti az eligazodást az egyházmegye akkori és korábbi, ismert és kevésbé ismert személyiségei között. A kötetek közül az első kettőt 1929-ben, a harmadikat 1935-ben adták ki. Az első kötet egy fejezet kivételével teljes egészében, a második felerészben püspökéletrajzokat vonultat fel. Ezzel szemben a székeskáptalan történetére, a szeminárium történetére vagy a tudós papok munkásságára csak a második kötet második felében tér ki – eltekintve természetesen azoktól a részmozzanatoktól, amelyek szorosan kötődnek az adott püspökök személyéhez, így említésre kerültek már az első kötetben. A harmadik kötet az egyházmegyében akkor szolgáló és korábban szolgált papok életrajzi adatait ismerteti. A püspökéletrajzok közül csak az első kötetben megjelenteknek, illetve a második kötetben Mikes János püspökről írtak

Egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben. Alapításának 200. esztendejében, Székesfehérvár 1977; *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve. 1777–1977* (szerk. Fábián Árpád), Szombathely 1977; *Váci egyházmegyei almanach. Szent István milléneum évében*, Vác 1970; *Váci egyházmegyei almanach II*, Vác 1980; *Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980*, Szeged 1980; *A hajdúdorogi egyházmegye és a miskolci apostoli kormányzóság schematizmusa*, Pécs 1982; *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi emlékkönyve, 1912–1987* (szerk. Timkó Imre), Nyíregyháza 1987.

⁴ Például: BORÓVI JÓZSEF, *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztásának és a beszercebányai–rozsnyói–szepesi püspökségek alapításának története*, Eger 1962; KOVÁCS BÉLA, *Az egri egyházmegye története 1596-ig*, Eger 1987; SUGÁR ISTVÁN, *Az egri püspökök története*, Budapest 1984. A püspökökkel, egyházmegye történettel foglalkozó művek egy részének kiadására külföldön, nem egy esetben idegen nyelven került sor. Például: BUZÁS JOSEF, *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert I–IV*, Raab 1966–1969; JUHÁSZ KÁLMÁN, *Klöster in der Diözese Tschanad–Temesvar im Mittelalter* (Új reneszánsz, Magyar szakemberek írásai 65), Köln–Detroit–Wien 1962; VIRT LÁSZLÓ, *Márton Áron a lelkiismeret apostoli ébresztője*, Róma 1986.

⁵ Például LAKATOS ANDOR: *A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje. A Kalocsa-Bácsi Érsekségtől a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegyéig, 1909–2009*, Pozsony 2009.

⁶ Hiteles képet adni egy püspök személyiségéről önmagában is összetett vállalkozás. Gyakori téma például Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, Márton Áron, Prohászka Ottokár, Apor Vilmos püspökök személye. Tekintve, hogy e személyiségekről külön-külön is számos szakirodalmat lehetne felsorolni, ezek ismertetésétől itt eltekintek.

⁷ Életről és munkásságáról bővebben: *Géfin Gyula emlékezete* (szerk. FEISZT GYÖRGY) (Acta Savariensia 20), Szombathely 2008.

a szerzője GÉFIN GYULA, a többit a vasvár-szombathelyi székeskáptalan egyes tagjai, illetve szombathelyi egyházmegyes papok írták.⁸ Ezt követően csak egyetlen kötet készült az egyházmegye történetéről, alapításának 200. évfordulójára, amely bár egy fejezet erejéig kitér 20. századi témára is, s másutt utalásokat tartalmaz a 20. századi állapotokra, de nem kifejezetten e történelmi periódusra koncentrál, következésképpen ezen időszakról egy egységes, kontinuus kép nem rajzolódik ki belőle.⁹ Az egyházmegye 1935-öt követő éveinek történetéről tehát ezidáig nem készült sem részletes, sem átfogó ismertetés. Ez adta az ötletet, hogy megírjam a folytatást 1944-ig, amikor az egyházmegye az immár másodszori apostoli adminisztrátori kormányzás után új megyéspüspököt kapott.

Azon kívül, hogy az egyházmegye történetírás – ezen belül a szombathelyi egyházmegye történetének – szempontjából az általam elvégzett kutatást hézagpótlónak tartom, Grósz József személyisége miatt is érdekes e téma vizsgálata. Ennek megértéséhez, illetőleg az általam vizsgált 1936–1944-es éveknek az életútba helyezése végett célszerű röviden felvázolni pályafutását. Mivel erről a későbbiekben bővebben írok, így most csak főbb vonalakban ismertetem. 1887-ben Féltorony községben született, majd 1911-es pappá szentelése után a győri egyházmegyében szolgált különféle tisztségekben, 1913-tól a püspöki aulában. 1928 és 1933 között Fetser Antal segédpüspöke volt. 1936-ban került a szombathelyi egyházmegye élére, mint apostoli adminisztrátor, 1939-től 1943-ig pedig ugyanitt megyéspüspök volt. E mellé társult 1941-ben muravidéki apostoli adminisztrátori kinevezése, amely tisztséget 1944-ben adta át utódjának. Kalocsai érsekké 1943-ban nevezték ki, de egy évig még apostoli adminisztrátorként korábbi egyházmegyéjét is irányította. 1945 után négy alkalommal állt a püspöki kar élén. Először 1945-ben, amikor Serédi Jusztinián elhunyt és még nem került sor a magyar katolikus egyház első emberének kinevezésére. Majd Mindszenty József letartóztatása és bebörtönzése után 1951-ig, amikor koncepció perben elítélték, ezt követően 1956-ban pár hónapra Mindszenty kiszabadulásáig, végül 1956-tól egészen 1961-ben bekövetkezett haláláig.

Ha munkásságáról szakirodalmat keres a kutató, számos olyan könyvvel, tanulmánnyal találkozhat, amelyben kalocsai érsekségéről, a kommunisták által ellene indított és lefolytatott 1951-es koncepció peréről, és a magyar katolikus egyház élén egy megpróbáltatásokkal teli korszakban betöltött szerepéről írnak, életének korábbi állomásait viszont rendszerint csak röviden ismertetik.¹⁰ Jelen könyvemben az egyháztörténet-írás

⁸ *A szombathelyi egyházmegye története (1777–1929) I–III*, i.m.

⁹ *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve. 1777–1977*, i.m. A kifejezetten 20. századdal foglalkozó fejezet: SILL [ABA] FERENC, *A szombathelyi székesegyház újjáépítése 1946–1976*, 127–172.

¹⁰ Közvetlenül Grósz Józseffel foglalkoznak: JÁMBOR OTTÓ, *Grósz érsek koncepció per*, Belügyi Szemle 28 (1990) 3, 69–81; TÖRÖK JÓZSEF, *Századunk magyar főpapai. Grósz József érsek*, Szeged 1992; *A Grósz-per előkészítése 1951* (szerk. SZABÓ CSABA), Budapest 2001; BALOGH MARGIT–SZABÓ CSABA, *A Grósz-per* (Híres politikai perek), Szekszárd 2002; KÁLMÁN PEREGRIN, *Megállapodás-tervezet 1956-ból. A Grósz-bagytékban található irat 1956 április végén-május elején keletkezett, a Püspöki Kar által a batalomnak eljuttatott forrás* (Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár I. 1. a.), Vigilia 72 (2007) 10, 739–748; KÁLMÁN PEREGRIN, *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957*, Budapest 2011; SZÉKELY TIBOR, *Az Opus Pacisről. Grósz József békepolitikája és a Vatikán (a BM és az AEH dokumentumai tükrében)*, Vigilia 76 (2011) 9, 706–711. Az egy-egy részterületet érintő művekre lásd a felsorolt munkák bibliográfiáját. A szakirodalom tanulmá-

ezen adósságát is törleszteni igyekszek, az 1936–1944-es periódust vizsgálva. Ugyanakkor nem a püspök személyiségére koncentrálok, hanem elsősorban az egyházmegye történetét írom meg, leszűkítve és Grósz József szombathelyi egyházkormányzása szemszögéből közelítve meg a témát.¹¹

Mivel az egyházmegye történetének ez a periódusa szinte teljesen fehér foltnak számított, könyvem elkészítésekor főleg az elsődleges forrásokra: levéltári adatokra, korabeli újságokra, évkönyvekre támaszkodhattam. Kutatást végeztem az *Archivio Segreto Vaticano*-ban, a *Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico*-ban,¹² az esztergomi Prímási Levéltárban, a Győri Egyházmegyei Levéltárban, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban, a Magyar Országos Levéltárban (2012 októberétől: a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában),¹³ a Magyar

nyozása mellett kalocsai érseksége első két évére vonatkozóan kiváló forrásul szolgál naplója, amelynek 1944 októberétől 1946 januárjáig terjedő részét Török József rendezte sajtó alá: *Grósz érsek naplója, Grósz József kalocsai érsek naplója, 1944–1946*, Budapest 1995. A szombathelyi egyházmegyében kifejtett munkásságáról eddig megjelent publikációim: TÓTH KRISZTINA, *A papnevelés története a szombathelyi egyházmegyében Grósz József egyházkormányzása alatt*, Századok. Tanulmányok a 200 éve született Horváth Mihály emlékére (szerk. Bojtos Anita–Novotnik Ádám), Budapest 2010, 167–178; Uő, *Grósz József oktatáspolitikája a szombathelyi egyházmegyében*, Politika, egyház, mindennapok. Tanulmányok (szerk. Lénár Andor–Lőrinczné Bencze Edit), Budapest 2010, 97–117; Uő, *Grósz József patronázs tevékenysége (1936–1944)*, Sorsfordulók és mindennapok. Tanulmányok a 19–20. századi magyar és egyetemes történelemről (szerk. Strausz Péter–Zachar Péter Krisztián), Budapest 2011, 170–191; Uő, *The echo of a pontifical initiative. The beginnings of the Opus Vocationis in the diocese of Szombathely*, Notes et documents 36 (2013) 25–26, 68–79.

¹¹ Könyvemben felhasználtam szakdolgozatom eredményeit is: TÓTH KRISZTINA, *A szombathelyi egyházmegye Grósz József kormányzása alatt (Elsősorban a Püspöki Körlevelek alapján)*, Piliscsaba 2009, illetve különböző részterületeiből publikációim is megjelentek (lásd az előző lábjegyzetben). Amennyiben az ezekben megjelent eredményeket további alapos kutatómunkát követően relevánsnak találtam, nem tartottam szükségessnek, hogy szövegezésüket minden esetben átírtam. Erre a szövegben minden alkalommal külön nem hivatkozok.

¹² Tekintve, hogy a vatikáni levéltárak anyaga egyelőre csak XI. Pius pápa haláláig bezárólag kutatható, így az ezt követő események feltárásakor még nem támaszkodhattam vatikáni levéltári forrásokra. A szentszéki archívumok legutóbbi, 21. századi nyitásairól, illetve a hozzáférhetővé vált anyagról: *Archivio della nunziatura Apostolica in Berlino (Nunziatura Pacelli)*. Indice 1196, a cura di KIRSI SALONEN, Città del Vaticano 2003, 3; *L'attività della Santa Sede nel 2003. Pubblicazione non ufficiale*, Città del Vaticano 2004, 1114; *L'attività della Santa Sede nel 2004. Pubblicazione non ufficiale*, Città del Vaticano 2005, 1108; *L'attività della Santa Sede nel 2006. Pubblicazione non ufficiale*, Città del Vaticano 2007, 1104. A legutóbbi nyitások magyar hasznosításáról: TUSOR PÉTER–TÓTH KRISZTINA, *Az újonnan megnyitott vatikáni fondok és a magyar történetkutatás*, Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (Collectanea Vaticana Hungariae I/8; szerk. Tumor Péter), Budapest–Róma 2012, 203–252. A *Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico*-ban a szombathelyi egyházmegye 1926–1939-re vonatkozó dokumentumai az index szerint hiányoznak.

¹³ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium iratainak nagy része az 1956-os tűzvészben megsemmisült. Vö. KOMJÁTHY MIKLÓS, *Tűzvész az Országos Levéltárban*, Levéltári Híradó 6 (1956) 4, 3–6; *Az Országos Levéltár alapleltározott anyagában 1956. november 6–8-án keletkezett károk jegyzéke*, Levéltári Híradó 7 (1957) 1–2, 8–23. Későbbi visszaemlékezések: BOJÁR IVÁN, *Mi égett Országos Levéltárban?*, Élet és irodalom 32 (1988) 48, 2; KOMJÁTHY MIKLÓS, *Az országos levéltári tűzvész 1956-ban*, Élet és irodalom 32 (1988) 51, 4. Az események értékelése, rekonstrukciója 40 év távlatából: LAKOS JÁNOS, *Ismeretlen dokumentum az Országos Levéltár 1956. novemberi égéséről*, Levéltári Közlemények 67 (1996) 1–2, 135–153. A tűzvészről röviden: Uő, *A Magyar Országos Levéltár története*, Budapest 2006, 347–348.

Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárában, a pannonhalmi Főapátsági Levéltárban, a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratárában, a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban, a Vas Megyei Levéltárban (2012-től a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában), valamint a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárban.¹⁴ Továbbá a közelmúltban az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport keretein belül rendeztük a Szent István Társulat egykori delegált adminisztrátorának, Esty Miklós világi pápai kamarásnak a hagyatékát, ahol értékes adalékokat találtam e munkához.¹⁵ Szintén kutatni szerettem volna az *Archivio della Congregazione per i vescovi*-ban, viszont MARC QUELLET, P.S.S. bíboros prefektusnak írásban benyújtott kérelmemre JUAN MARTIN REDDELTől azt a felvilágosítást kaptam, hogy Mikes püspök lemondásának és Grósz József apostoli adminisztrátori kinevezésének iratai természetüknél fogva – tekintve az ügy kényességét –, nem kutathatóak.¹⁶

Az elsődleges források mellett az egyházmegye vizsgált történeti periódusának részterületeit érintő műveket, a korszakra vonatkozó a magyar katolikus egyház és a világegyház történetét, illetve ezeknek egy-egy jelentős kérdését, kiemelkedő egyéniségét, kezdeményezését, eseményét tárgyaló általános szakirodalmat is bevontam a vizsgálódás körébe. Szintén tanulmányoztam az 1917-ben kiadott és 1982-ig érvényben levő egyházi törvénykönyvet, a helyi zsinati törvénykönyvet, valamint a püspöki körlevelekben a zsinati törvénykönyv kiadása után megjelent püspöki rendeleteket, amelyek az egyházmegye és tagjai működésének egyházjogi keretét adták, s a katolikus egyházra vonatkozó, illetve azt is érintő világi törvényeket, rendeleteket, amelyek ezek működésének világi jogi keretét adták. Áttekintettem a püspökkari tanácskozások jegyzőkönyveit is, amelyekből kitűnően kirajzolódik a magyar katolikus egyház éppen aktuális kérdései. Végül, de nem utolsósorban a korszakra vonatkozó általános történeti szakirodalmat is tanulmányoztam, hiszen az egyházmegyét nem lehet elszigetelten, önmagában vizsgálni, mind az országos események, mind a világban zajló események befolyásolhatták a helyi történéseket.¹⁷

¹⁴ A felsorolt levéltárakban több helyen szembesültem a SERGIO PAGANO C.R.S.P. -nál olvasható mondas igazságtartalmával: „*Habent sua fata scripta archivorum.*” Az idézet forrása: *I «fogli di udienza» del cardinale Eugenio Pacelli Segretario di Stato I (1930)* (Collectanea Archivi Vaticani 72), a cura di SERGIO PAGANO–MARCEL CHAPPIN–GIOVANNI COCO, Città del Vaticano 2010, XXI. Bővebben lásd a vonatkozó fejezeteknél.

¹⁵ Esty Miklós (1895–1973) Csernoch János, Serédi Jusztinián, majd Mindszenty József hercegprímások *gentiluomója* volt, így naplói, levelezése sok bizalmas, első kézből kapott információkat tartalmaznak. Egy-egy bejegyzés, levél a szombathelyi egyházmegye történetének megírásához is hasznos adalékokkal szolgál. A rendezés engedélyezését ezúton köszönjük a Szent István Társulat elnökének, SARBAK Gábornak, valamint igazgatójának, FARKAS OLIVÉRnek. A rendezésnek a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára adott helyet, melyért KOLTAI ANDRÁST illeti köszönet.

¹⁶ Ezúton szeretnék hálás köszönetet mondani VERES ANDRÁS szombathelyi megyéspüspöknek, valamint a Szombathelyi Püspöki Palota munkatársainak, akik készségesen segítettek a Kongregáció levéltárába a szükséges püspöki támogató levél mielőbbi átküldésében. Sajnos a kutatás engedélyezéséhez ez sem bizonyult elegendőnek.

¹⁷ A bekezdésben nagy vonalakban igyekeztem rámutatni az általam használt forrásokra és a szakirodalomra, a részletes listát lásd: a *Forrásoknál*, illetve a *Bibliográfiában*.

2. A KÖVETETT MÓDSZERTAN

A módszertanhoz kiváló kiindulópontul szolgált VANYÓ TIHAMÉR 1937-ben íródott alapműve, a *Hogyan írjuk meg egy egyházmegye történetét?* A bencés szerzetes a mintaszerű egyházmegye történetírás alapelveit francia példák nyomán vázolta fel, kiemelve ALBERT DUFOURCO bordeaux-i egyetemi tanár, valamint GEORGES BONNENFANT kanonok felosztását. Az előbbi tíz pontban sorolja, hogy mit kell feltétlenül tartalmaznia egy jól megírt egyházmegye történetéről szóló szakirodalomnak, az utóbbi pedig az évreux-i egyházmegye történetéről írt kötetben hat nagyobb témakör köré csoportosította a gondolatait. A szempontokról elmondható, hogy az egyházmegye történetének valamennyi szegmensét érintik – például: a papság, plébániák, művelődés, valláserkölcsei és liturgikus élet, szerzetesség, hívek, az egyházi vagyon, s a püspök személyisége, viszonya a világi és egyházi felsőbb hatóságokhoz –, nem kizárólag a püspökre koncentrálnak. Munkámban igyekszem én is ezt szem előtt tartani és a nagyobb témaköröket szervesen beépíteni. Ugyanakkor fontosnak tartom megemlíteni, hogy VANYÓ TIHAMÉR az egyházmegye történet megírásához általános szempontokat adott, melyeket dolgozatomban a helyi viszonyokhoz, a vizsgált történelmi kor sajátosságaihoz igazítottam és mindezt saját logikai gondolatívra fűztem fel.

Alapelvek az volt, hogy az egyházmegye történetének megírásakor nem szabad pusztán a főpásztor személyét a középpontba állítani, bár nyilvánvalóan meghatározó az egyházmegye szempontjából az irányítás mikéntje, melyet az ordinárius származása, neveltetése, korábbi pályafutása is formálhat. Jelentős, hogy kiket választott közvetlen segítőjének, munkatársainak a püspöki kúriába, milyen mértékben hagyta rájuk, illetve intézte, ellenőrizte maga az ügyeket, milyen kapcsolatban volt papjaival, milyen célokat tűzött ki, ezek megvalósításához hogyan és milyen mértékben járult hozzá, milyen meggyőződés vezette egyes kezdeményezések, ügyek felkarolásában, illetve hogyan tudott a hívekhez szólni. Azt is érdemes tanulmányozni, hogy hogyan ültette át a helyi gyakorlatba a kifejezetten egyházi, illetve a világi országos intézkedéseket, rendelkezéseket, kezdeményezéseket. Végül az sem elhanyagolható, hogy a vizsgált korszakban Grósz József kétszer is apostoli adminisztrátor minőségben állt az egyházmegye élén,¹⁸ amely további kérdéseket vet fel: nevezetesen, hogy miért nem, mint megyéspüspök került az egyházmegye élére 1936-ban és miért lett 1943-ban ugyanitt kalocsai érseksége és muravidéki apostoli adminisztrátorsága mellett másodszor is apostoli adminisztrátor. Az egyházmegye állapotában, a Szentszék politikájában, az országos politikában, vagy a személyiségében kell keresnünk a megoldást? Többek között erre is megkísérlek könyvemben választ adni.

A püspök, illetve apostoli adminisztrátor mellett az egyházmegyében több aspektusból is meghatározó volt a székeskáptalan, s ennek tagjai. Egyrészt, mivel az Egyházi Törvénykönyv szerint bizonyos kérdésekben a főpásztor csak az ő hozzájárulásukkal dönthetett, más kérdésekben pedig ki kellett kérnie a véleményüket. Nagyobb pénzügyi

¹⁸ Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (SzEL), Acta Cancellariae (AC), 419/1936; SzEL AC 1568/1943.

erőforrást kívánó vállalkozásba bele sem kezdhetett – azaz kezdhetett volna – az ő támogatásuk és jóváhagyásuk nélkül. Ez jelentős erőt összpontosított a kezükben.¹⁹ Másrészt, mivel egy-egy kanonoki stallumhoz egy-egy főesperesség kötődött,²⁰ és a káptalan tagjai a püspöki kúriában fontos tisztségeket is betöltöttek, ezáltal a területi igazgatás és a központi igazgatás egyes kulcspozíciói egybeestek. Ráadásul jelentős szerepet játszottak bizonyos, az egyházmegye szempontjából jelentős alapok kezelésében is.²¹

Viszont sem a püspök, sem a kúriában működő székeskáptalani tagok nem működhetek volna megfelelő hivatali apparátus nélkül, amely meghatározott keretet, formát adott az egyházmegye irányításának. Jelen munkámban tehát az egyházmegye központi irányításának szerveit, ezek működését és az élükön álló személyiségeket is vizsgálom. Emellett rá szeretnék mutatni az egyházmegye hierarchikus szerveződésére, az esperesek, plébánosok, lelkészek, segédlelkészek tevékenységére. Nyilvánvalóan nem egyenként és részletekbe menően, hanem rámutatva az általános tendenciákra, összefüggésekre, megemlítve a bizonyos téren kiemelkedő személyiségeket.

Szintén nem elhanyagolható az egyes szerzetesrendek, tanítók és hívek szerepe. Hiszen élénk lelkeségi élet sem bontakozott volna ki, ha nem lettek volna olyan emberek, akik különböző rendezvényeket szerveznek, egyesületeket hoznak létre, lelkigyakorlatokat, missziókat tartanak, zárandoklatokat szerveznek, kezdeményezik és felkarolják egyes templomok, katolikus iskolák, lelkészlakok, keresztek építését, lelkészsegeket, plébániák felállítását, s akik a fiatalság, papok és világiak neveléséhez tevékenyen hozzájárulnak. Mindezt természetesen nem egy statikus képként, hanem egy bizonyos elemeiben ál-

¹⁹ KÉRÉSZY ZOLTÁN a *Katolikus egyházi jog. A Codex Iuris Canonici alapján III*, Pécs 1927, 698. művében összegyűjti, hogy mikor kellett a beleegyezésüket és mikor a tanácsukat kérnie a főpásztornak az egyház-kormányzatban. A konszenzusuk szükséges a következő esetekben: „a) megszűnt káptalani méltóságok visszaállítását és új kanonoki praebendák s beneficiumok létesítése (c. 394. §. 2.); b) a székes-és társas egyháznál új konfraternitások vagy kegyes célú társulatok alapítása (c. 712. §.2.); c) a székesegyházi javak igazgatása (c. 1182. §. 1.), 1000–30.000 frank értékű egyházi javak igazgatása (c. 1532. §.3., 1653. §.1) és egyházi javak bérbeadása, ha a bérösszeg 30.000 líránál nagyobb és a bérleti idő kilenc évnél nem több; ennél hosszabb idejű ilyen bérlet-hez az apostoli szék hozzájárulása szükséges; ha a bérösszeg 1000–30.000 líra közti nagyságú, úgy a káptalan hozzájárulása csak kilenc évnél hosszabb időre történő bérbeadás esetén kívántatik meg (c. 1541. §.2).” Csak meghallgatásukkal lehet intézkedni: „a) a prosynodalis vizsgálók és parochi consultores, valamint helyetteseik választásánál, ill. kirendelésénél és ugyanezeknek elmozdításánál (c. 386, 388.) b) egyházi javadalmak egyesítésénél, áthelyezésénél, felosztásánál és széttagozásánál (c. 1428.); c) nyílt káptalanoknál (capitula non numerata seu receptiva) a praebendával bíró kanonokok számának meghatározásánál (c. 394.); d) a hittanításra szánt napoknak és óráknak kijelölésénél (c. 400. §. 1.); e) a káptalanbeli kanonokságok és javadalmak konferálásánál (c. 403); f) tiszteletbeli kanonokok kinevezésénél (c. 406. §.1.); g) amovibilis plébániáknak inamovibilisekké változtatásánál és új amovibilis plébániák alapításánál (c. 454.); h) a vagyoniigazgatásra rendelt egyházmegyei tanács tagjainak megválasztásánál (c. 1520. §.1.) s i) némely más fontosabb ügynél (pl.: c. 895, 1234. §.1., 1359, 1428, c. 1574. §.2., 2292.)”

²⁰ A hat kanonoki stallumhoz: *praepositus maior, lector, cantor, custos, archidiaconus Zalaegerszeg és archidiaconus Alsólendva*, hat főesperesség: a székesegyházi, a németújvári, a sárvári, az őrsegi, a zalaegerszegi és az alsólendvai tartozott. Vö. a korabeli szombathelyi *Schematismus*okkal.

²¹ Erről részletesen lásd a *Kulcsszereplő az egyházkormányzásban: a vasvár-szombathelyi székeskáptalan* fejezetet.

landó, mégis dinamikus, állandóan mozgásban levő rendszerként szeretném bemutatni, beleágyazva a magyar katolikus egyház és a kor összefüggésrendszerébe.

3. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁSOK

Jelen könyvem alapját a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet-és Társadalomtudományi Karán *summa cum laude* eredménnyel megvédett doktori disszertációm adja, az ott leírtakat helyenként kibővítve, újabb levéltári forrásokat bevonva a vizsgálódás körébe adom közre. Mielőtt rátérnék a téma tárgyalására, könyvem elején szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akiknek a támogatása nélkül e munka nem készülhetett volna el. Előszöris témavezetőmnek, TUSOR PÉTERNEK, aki tanácsaival segítette a disszertáció elkészülését, és aki az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport keretében lehetőséget biztosított belföldi és külföldi levéltári kutatásokra. Nagyon köszönöm az opponenseknek, SZABÓ CSABÁNAK és GÁRDONYI MÁTÉNAK gondos alaposággal elkészített bírálatait, részletező, éleslátású észrevételeit, amelyek hozzájárultak művem alakításához. Szintén köszönöm a munkahelyi vita és a nyilvános vita bíráló bizottság elnökének TÖRÖK JÓZSEFNEK és többi tagjának, BALOGH MARGITNAK, SZOVÁK KORNÉLNAK, LAKATOS ANDORNÁK és GUITMAN BARNABÁSNAK meglátásait, tanácsait. Külön köszönettel tartozok VERES ANDRÁS szombathelyi megyéspüspök úrnak, aki az előszó megírásával erkölcsi támogatását adta munkámhoz, mellyel igyekszem Géfin Gyula nyomdokaiban járva a szombathelyi egyházmegye történetének egy még ismeretlen fejezetét az érdeklődő olvasók elé tárni.

A Klebelsberg Kunó-ösztöndíj 2012-ben további kapcsolódó vatikáni kutatásokat tett lehetővé, melyért a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj bírálóbizottságát illeti köszönet. A kötet nyomtatásban történő megjelentetését a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen a Központi Alapok Program K+F-I Alap (KAP-I.8-14/004 BTK) finanszírozta, melyet ezúton köszönök.

Szintén köszönet illeti a könyvtárosokat és levéltárosokat, akik kedvességükkel, figyelmességükkel nagyban segítették a munkámat, és akikkel sokszor eszmecsere-t folytattam egy-egy részletkérdésben: a Szombathelyi Püspöki (illetve 2011-től Egyházmegyei) Levéltárban²² – ahol a legtöbbet kutattam e könyvhöz – CSELENKÓ BORBÁLÁT, PÁL FERENCET és RÉTFALVI BALÁZST, a Győri Egyházmegyei Levéltárban VAJK ÁDÁMOT és NEMES GÁBORT, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban LAKATOS ANDORT és TÓTH KRISZTINÁT, a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában BENCZIK GYULÁT és SEMEI FERENCET, a Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltárában DÉNESI TAMÁST, az esztergomi Prímási Levéltárban HEGEDŰS ANDRÁST és SZŐNYI TAMÁST, a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltárban MÓZESSY GERGELYT, a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtárban SIMON KATALINT és KÁHL ESZTERT, a Veszprémi Érseki

²² A Szombathelyi Püspöki Levéltár neve 2011-ben változott Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárra. PÁL FERENC mb. levéltár igazgató szíves szóbeli közlése.

és Főkapitányi Levéltárban KARLINSZKY BALÁZST és VARGA TIBORT, a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárában PAKSY ZOLTÁNT. A délutáni kutatás engedélyezéséért köszönet az *Archivio Segreto Vaticano* prefektusának, SERGIO PAGANO C.R.S.P.-nek és titkárnak GIOVANNI CASTALDÓNAK. A baráti támogatásért PIERO DORIÁNAK. A *Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico* levéltárban a kutatási lehetőségért DOMINIQUE MAMBERTI érseknek és JOHAN ICKXnek, a levéltár vezetőjének, továbbá a kutatás iránti érdeklődéséért SOMORJAI ÁDÁM O.S.B.-nek. Ezenkívül köszönet a levéltári és könyvtári dokumentumok gondos előkészítéséért és a kutatóbarát hozzáállásáért az *Archivio Segreto Vaticano*, a *Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico, Bibliotheca Apostolica Vaticana*, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, a Pannonhalmi Bencés Főapátság Könyvtára, az Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, ELTE Egyetemi Könyvtár, a szombathelyi Berzsenyi Dániel Könyvtár és a Savaria Egyetemi Központ Könyvtára munkatársainak, ahol szintén dolgoztam. Végül szeretnék köszönetet mondani mindenkinek, akik itt nem kerültek ugyan név szerint említésre, de bármely módon hozzájárultak e könyv megírásához.

I. A SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYE A KOR ÖSSZEFÜGGÉSSZERENDSZERÉBEN

I. ÁLLAM ÉS EGYHÁZ MŰKÖDÉSÉNEK FŐBB METSZÉSPONTJAI A HORTHY-KORSZAKBAN

Mivel egy egyházmegye története nagyon sok szállal kapcsolódik azon ország és helyi egyház történetéhez, amelyben elhelyezkedik, ezért a szombathelyi egyházmegye történetének tárgyalása előtt célszerűnek tartom egy átfogó képet megrajzolni a két világháború közötti, illetve a II. világháború alatti magyar egyházpolitikáról, különös tekintettel ennek elméleti alapjairól, valamint gyakorlati megvalósulásáról, körvonalazva az állam és a katolikus egyház működésének főbb metszéspontjait.¹

Az I. világháború, a Károlyi-kormány és a Tanácsköztársaság után nyilvánvalóvá vált, hogy sem a liberalizmus, sem a szocializmus, sem a kommunizmus nem járható út, a kérdés állam és egyház viszonyában a hogyan tovább volt. Erre próbáltak meg választ adni többek között Prohászka Ottokár és Bangha Béla, akik a keresztény kurzusként vagy keresztény-nemzeti programként fémjelzett politika ideológiai alapjainak lerakásában játszottak jelentős szerepet.² Maga a keresztény kurzus nem vallási fogalom

¹ A kiemelés szempontját az egyházmegye vizsgálatát leginkább meghatározó témakörök adták. Sokkal részletesebben és bővebben lásd az egyes fejezetekben. Tekintve, hogy a Horthy-korszak egyháztörténete egy olyan szerteágazó, számos kérdést érintő komplexum, amelynek részterületeiről is több monográfia született, így teljességre e fejezetben természetesen nem törekszek, nem törekedhetek.

² Az I. világháború utáni berendezkedésről alkotott elképzelésükhöz lásd: GERGELY JENŐ, *Prohászka Ottokár és a „keresztény kurzus”*, Műhely 5 (1982) 2, 58–75; SIPOS PÉTER, *A „kurzus” és a keresztény-nemzeti ideológia kialakulása*, Eszmélet 2 (1990) 6, 109–III; GERGELY JENŐ, *Prohászka Ottokár közéleti működése*, Prohászka ébresztése. Az 1995. október 10-én Székesfehérvárott megtartott Prohászka-konferencia anyaga (szerk. Szabó Ferenc), Budapest 1996, 177–204; ÜÖ, *A keresztény kurzusról*, Távlatok 2 (2000) 48, 280–289; GÁRDONYI MÁTÉ, *A keresztény kurzus programja Bangha Bélánál*, Studia Wesprimiensia 9 (2007) 1–2, 25–36; ORVOS LEVENTE, *A „közéleti kereszténység” eszme tartalma Prohászka Ottokárnál*, Prohászka tanulmányok 2007–2009, A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai (szerk. Mózesy Gergely), Székesfehérvár 2009, 13–21; FRENYÓ ZOLTÁN, *Prohászka Ottokár és a keresztény nemzeti újjáélesztés*, uo., 23–31. Álláspontjukat ekkor írt munkáikban, naplójukban is kifejtik. Vö. különösen: PROHÁSZKA OTTOKÁR, *Naplójegyzetek II. 1891–1919* (szerk. Szabó Ferenc S.J.), Szeged–Székesfehérvár 1997; ÜÖ, *Naplójegyzetek III. 1919–1927* (szerk. Frenyó Zoltán–Szabó Ferenc S.J.), Szeged–Székesfehérvár 1997; MOLNÁR ANTAL–SZABÓ FERENC S.J., *Bangha Béla Szentlélek emlékezte*, Távlatok (2010) 3–4, Budapest 2010; PROHÁSZKA OTTOKÁR, *Kultúra és terror*, Budapest 1918; BANGHA BÉLA S.J., *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*, Budapest [1920].

és nem is egy teológiai kérdés, hanem egy merőben politikai kategória, amely 1919 augusztusában merült fel, maguk az ellenforradalom vezetői használták a kifejezést először.³ Az újjászervezésnek két fő vezérgondolata volt: az egyik a kereszténység, mint erkölcsi értékrend és társadalomszervező elv, a másik a nemzeti eszme. Ezek alkották a rendszer hivatalos ideológiájának alapját.⁴ A kereszténység ennek megfelelően jelentős szerephez jutott a közéletben – mind országos, mind helyi szinten –, de állam és egyház viszonyában a gyakorlatban számos kérdés rendezésre várt. Egyike volt ezeknek a főkegyúri jog gyakorlása. Hiszen az államfői hatalom 1920-tól ideiglenes jelleggel – amely, mint tudjuk, meglehetősen hosszú időre, közel negyed századig elhúzódott – Horthy Miklós kezébe került, aki református vallású volt. Így joggal merült fel a kérdés, hogy vajon az eddig a királyt megillető főkegyúri jogot gyakorolhatja-e.⁵ Természetesen a katolikus álláspont egyértelműen elutasító volt. A problémára rész megoldást jelentett az 1920. évi 1. tc. 13. §. 8. bekezdése, amely kimondta, hogy a kormányzó a főkegyúri jogot nem gyakorolja. A törvényjavaslathoz fűzött miniszteri indoklás szerint annyira a király személyéhez van kötve, hogy a kormányzóság átmeneti idejére nem szükséges ráruházni. Viszont az is szerepel benne, hogy „ez a rendelkezés nem jelenti azt, mintha a magyar állam ezt a szent koronával szorosan egybefoglalt jogot a kormányzóság ideje alatt érvényesíteni nem kívánná.”⁶

Tehát az államhatalom a főkegyúri jog gyakorlásába szeretett volna beleszólni. Ennek egyik eszköze a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium volt, amelyre a király korábban már részben átruházta a főkegyúri jog hatáskörébe tartozó ügyeket, így ezeket

³ GERGELY, *A keresztény kurzusról*, 280.

⁴ Uo., 282. Maga a hercegrúniás Csernoch János is ebben a két eszmében látta a világháború és 1918–1919 eseményei után a kivezető utat. CSERNOCH JÁNOS, *Katolikus kérdések. Csernoch János Dr. bíbornok, hercegrúniás beszédei a Szent-István-Társulat közgyűlésein 1911–1924*, Budapest 1924, 82–89. Illetve a keresztény egységről mondott 1921-es beszéde: uo., 99–108.

⁵ IV. Károly magánkegyúri jogairól 1920. január 25-én ugyan lemondott – a lemondólevél: Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico (S.R.R.SS.), Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (AA.EE.SS.), Austria-Ungheria, periodo III, pos. 1441, fasc. 579, fol. 65r –, de a főkegyúri jogára, amelyet akkor „ideiglenesen” gyakorolni nem tudott, igényt tartott. Ezt 1921. május 27-én kelt, XV. Benedek pápának írt levelében is megerősítette. A főkegyúri jogról, különösen annak egyik legfontosabb jogosítványáról, a püspökök kinevezéséről a két világháború közti Magyarországon részletesen SALACZ GÁBOR ír: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*, Budapest 2002. Ebben a téma addigi fellelhető szakirodalmát is vázolja: 193–210. A kérdéssel legújabbban SZABÓ ISTVÁN foglalkozott: *A királyi főkegyúri jog kérdése a két világháború közötti Magyarországon*, Iustum Aequum Salutare 6 (2010) 1, 103–117.

⁶ Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irománya I, Budapest 1920, 23. A fenti idézetben a kötetben alkalmazott helyesírás jelenik meg. A Sentszék véleményét a kérdésben vö. S.R.R.SS. Rapporti Sessioni (Rapp. Sess.), 1921, n. 1243. Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari. Stati succeduti all'impero Austro-Ungarico. Circa il concordato austriaco e il regio patronato ungherese, Novembre 1921, valamint a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja 1921. november 8-ai ülésének jegyzőkönyve. Az utóbbihoz csatolva: MESZLÉNYI ZOLTÁN, *A főkegyúri jog és a forradalom* című könyve, Esztergom 1920, illetve a kötet latinra fordítva. A kongregáció atyai tanácskozáson a magyar királyi főkegyúri jog megszüntnek nyilvánítását elhalasztották.

származtatott jogon továbbra is a m. kir. vallás-és közoktatásiügyi miniszter gyakorolta.⁷ Ugyanakkor az 1848. évi 3. tc. 7. §-a felsorolta azokat a kormányzati kompetenciákat, amelyeket az uralkodó csak személyesen gyakorolhatott: ide tartozott többek között az érsekek, püspökök, prépostok és apátok kinevezése, azzal a megkötéssel, hogy ehhez miniszteri ellenjegyzés szükséges.⁸ Mivel Magyarország – az 1921-es Habsburg detronizáció után kétségtelenül – király nélküli királyság volt, így a kinevezések joga elméletben visszaszállt a Szentszékre. Viszont a magyar kormány továbbra is igényt tartott a beleszólásra, így került sor 1927-ben egy egyszerű megállapodásra, az úgynevezett *intesa simplicé*re. Eszerint a Szentszékért illeti a jelölt kiválasztása, de előtte bizalmas és titkos tárgyalást folytat a kormány megbízottjával, aki megjelölheti a kormány által alkalmasnak gondolt személyeket. Ha a választás nem e személyek egyikére esik, akkor a Szentszék kikéri a kormány véleményét arra vonatkozóan, hogy van-e politikai jellegű kifogása a jelölt ellen. Továbbá a kormány személyi vagy alkalmassági kifogásokat tehet, de a Szentszék fenntartja e tények ellenőrzésének és mérlegelésének a jogát.⁹

A püspökkinevezések során követett gyakorlat megváltoztatásának lehetősége 1937-ben merült fel, Serédi Jusztinián hercegprímás június 15-ei, Eugenio Pacelli bíboros államtitkárhoz intézett felterjesztése nyomán, melynek első sorai azt sugallják, hogy kérésével a kormány is egyetértett. Ebben azt javasolta, hogy bármely magyarországi püspöki, illetve érseki szék megüresedése esetén a kormány a prímással közölje három jelölt nevét, akiket szívesen látna az adott püspöki vagy érseki székbe. Közülük a prímás kiválasztaná azokat akik megfelelnek a Szentszék által támasztott követelményeknek. Végül a nunciatúrán keresztül tudatná a Szentszékkal a jelöltek nevét és életrajzát a szükséges információkkal együtt. Ha a javasoltak közül választana a Szentszék, akkor a kormány nem élhetne vétójogával. A prímási szék üresedése esetén, illetve ha ekközben üresedne meg egy érseki vagy püspöki szék, akkor a kormány nem javasolhatna jelölteket, de él-

⁷ SZABÓ, *A királyi főkegyúri jog kérdése a két világháború között Magyarországon*, 103–117. A katolikus ügyekkel az első ügyosztály foglalkozott. Vö. BERESZTÓCZY MIKLÓS, *V. K. M. I. A magyar vallás-és közoktatásiügyi minisztérium katolikus (I.) ügyosztályának története. 1867–1947*, Budapest 1947.

⁸ *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar 1000–1895. Milleniumi emlékkiadás. 1836–1868* (szerk. Márkus Dezső), Budapest 1896, 219.

⁹ Vö. LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ, *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945*, Budapest 2005, 179–183; BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ, *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 I*, Budapest 2005, 60. 575–576; SALACZ, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon (ad indicem)*; GERGELY JENŐ, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1997, 60; CSIZMADIA ANDOR, *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy korszakban*, Budapest 1966, 108–109. A kormány az elért eredményekkel nem elégedett meg, a későbbiek során szeretett volna a kinevezés előtt bizalmas tárgyalásokat folytatni a felsőházban *ex officio* helyet foglaló, nem püspök egyháznagyokról is. Viszont a Szentszékkal folytatott ez irányú tárgyalások – érthető okból – nagyon vontatottan haladtak. A nem püspöki szentszéki kinevezések esetében a Vatikán részéről csupán arra voltak hajlandók, hogy ezen esetekben udvariasságból előre közöljék a kinevezett személyét, anélkül, hogy a kormány bármely vétót emelhetne a kinevezés ellen. Vö. MNL-OL K 105, 25. csomó. Az *intesa simplicé*hez, az előzményekhez és az azt követő levélváltáshoz több kapcsolódó dokumentum: Archivio Segreto Vaticano (ASV), Arch. Nunz. Ungheria, busta 20, fasc. 1/2, fol. 35–51; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 20, fasc. 14/2, fol. 391–405. valamint: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, periodo IV, pos. 25, fasc. 28.

hetne vétőjogával.¹⁰ Azt, hogy a Szentszék komolyan fontolóra vette a javaslatot, mutatja, hogy a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja 1937. szeptember 16-án külön ülésen foglalkozott vele, végül azonban elvetették.¹¹

Az egyház a politikai életben is jelentős szerepet vállalt egyrészt a törvényhozói hatalomban való részvétel, másrészt a katolikus célkitűzéseket magukévá tevő pártok támogatása révén. A korszak első éveiben egykamarás nemzetgyűlés gyakorolta a törvényhozói hatalmat, amelynek a katolikus főpapság nem volt hivatalánál fogva tagja,¹² viszont az 1926. évi 22. törvénycikkkel visszaállították a kétkamarás országgyűlést, így 1927-től kezdve a felsőházban a katolikus megyéspüspökök méltóságuknál fogva ismét helyet kaptak. Rajtuk kívül szintén *ex officio*, tehát hivataluknál fogva tagjai voltak a pannonhalmi főapát, a hazai két premonstrei rend főnöke, a zirci apát, a kegyes tanítórend magyar főnöke és a székesfőkapitánok nagyprépostjai.¹³ Állam és egyház érdekei a területi revízió megvalósításában is összefonódtak, hiszen az egyháznak hívei, földbirtokai, iskolái, intézményei jelentős része került a határok másik oldalára a trianoni döntés következtében.¹⁴

Az állam gazdasági szempontból is támaszkodhatott az egyházra, amely a korszakban az egyik legjelentősebb földbirtokosnak számított. Bár Trianonnal elvesztette földbirtokai

¹⁰ Serédi levelét lásd: S.R.R.SS. AA.EE.SS. Ungheria, periodo IV, pos. 74, fasc. 55, ff. 3r–4v. A kérdéssel már CSIZMADIA ANDOR is foglalkozott, a primás levelének a Primási Levéltárban megtalálható fogalmazványa alapján: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, 326–327.

¹¹ S.R.R.SS. Rapp. Sess. 1937, n. 1379. Ahogy a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja 1937. szeptember 16-ai ülésének jegyzőkönyve és a vélemények mutatják, az atyák többsége ellenezte az elgondolást. Angelo Rotta nuncius szintén többször kifejtette véleményét az ügyben, írásban, illetve római tartózkodása alatt az Államtitkárságon szóban is. Végül a határozatnak a primással való tapintatos közlési módját is megtalálták: a nuncius 1937. november 13-án személyesen beszélt vele és tudomására hozta, hogy a kormánynak már tett engedményt a Szentszék, többet nem szeretnének tenni. A *modus procedendi* javaslata szerinti megváltoztatása korlátozná a Szentszék szabad püspökkiválasztását és burkolt prezentációs jogot jelentene, amely veszélyes precedenst teremthetne más püspökkinevezésekre nézve. Ugyanakkor semmi sem akadályozta és akadályozza meg abban a primást, hogy egyeztessen a kormánnyal a kinevezések előtt, de magán kezdeményezésre. Ugyanakkor hozzá kell tennünk, hogy az Államtitkárságon az ügyet tartalmazó fasciculus végén ötödik periódusra vonatkozó (tehát már XII. Pius pápa idején keletkezett és egyelőre nem kutatható dokumentumokat tartalmazó) lezárt boríték található, amely azt sugallja, hogy az ügynek még lesz folytatása. A vonatkozó dokumentumokat lásd: S.R.R.SS. AA.EE.SS. Ungheria, periodo IV, pos. 74, fasc. 55; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 3, ff. 600–618.

¹² Az egykamarás nemzetgyűlésbe választás útján lehetett bekerülni. A Magyar Püspöki Karból Prohászka Ottokár indult a székesfehérvári kerületben képviselőjelöltként 1920-ban és az esélyes kisgazda jelölt visszalépésével sikerült a képviselői széket elnyernie. GERGELY, *Prohászka Ottokár közéleti működése*, 197.

¹³ Az 1926. évi 22. törvénycikk 4. § (1) B pont, 1926. évi törvénycikkek (Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár; szerk. Térfy Gyula), Budapest 1927, 241. Az egyháziak országgyűlési részvételének rövid történeti bemutatását lásd: EGYED ISTVÁN, *A Magyar Katolikus Egyház az országgyűlésen*, Magyar Katolikus Almanach I (szerk. Gerevich Tibor–Lepold Antal–Zsembery István), Budapest 1927, 716–723.

¹⁴ Trianon hatását az egyházi életre már számos tanulmány vizsgálta. Átfogóan monográfiában SALACZ GÁBOR tárgyalta a kérdést: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975. Trianon statisztikájához, illetve az 1938-ig tartó időszakban beállt változásokhoz lásd: THIRRING LAJOS ET AL, *Magyarország Trianontól napjainkig*, Magyar Statisztikai Szemle 16 (1938) 4, 375–556.

több mint felét, 1921-es kimutatás szerint Csonka-Magyarországon maradt az érsekségeknek és püspökségeknek 333 257 kataszteri hold birtoka, a káptalanoknak, valamint az esztergomi papnevelőnek és a pesti központi szemináriumnak 301 130 kataszteri hold birtoka, az apátságoknak, prépostságoknak 23 091 kataszteri hold birtoka, a szerzetesrendeknek 159 002 kataszteri hold birtoka, s az alapoknak 136 300 kataszteri hold birtoka.¹⁵ Ezek jövedelmeit vallási és közoktatási célokra fordították, belőlük finanszírozták a különböző katolikus intézmények fenntartását, segélyezték a hitbuzgalmi, vallásos szervezeteket, egyesületeket, a katolikus sajtót, illetve a katolikus célokat magukévá tevő politikai és társadalmi célzatú szervezeteket, pártokat. Szintén ebből fedeztek bizonyos kegyúri terheket és a főpapság háztartásának, reprezentálásának, közéleti szereplésének kiadásait.¹⁶ Az I. világháborút, a forradalmakat és a Tanácsköztársaságot követően a kormány egyrészt földbirtok-reformot hajtott végre, másrészt az államháztartás terhének csökkentése céljából egyszeri vagyonadót vetett ki mind az ingó, mind az ingatlan vagyonra. Az egyházat különösen a mezőgazdasági ingatlanok vagyonváltságáról szóló 1921. évi 45. tc érintette. A törvények, illetve az ezeket részletező rendeletek végrehajtása több évre elhúzódott.¹⁷

Bár az egyházi vagyon döntő többsége ingatlanokban: földbirtokban és különböző épületekben volt, jelentős pénztőke is koncentrált az egyháznagyok kezében. A püspökségek, káptalanok, szerzetesrendek illetve különböző alapok tőkéjének nagy része állampapírokban és kötvényekben volt, mivel ezekben látták a legjobban biztosítva értékállóságukat. Ezeket az állam különböző – különösen hadi – kiadásai fedezésére bocsátotta ki és a világháborút követő infláció során elértéktelenedtek.¹⁸ A kölcsönök

¹⁵ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 274–279.

¹⁶ Bővebben: uo., 272.

¹⁷ Lásd: 1921. évi törvények (Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár; szerk. Térffy Gyula), Budapest 1922, 389. A földosztás nagyságrendjét mutatja, hogy az Országos Földbirtokrendező Bizottság – 1934-es adat szerint – 1933 végéig 411 ezer embert juttatott földhöz és 260 ezer embert házhelyhez. Az irányelv az volt, hogy minél több igénylőt juttassanak földhöz, így a kiosztott földek általában 1–3 holdas törpebirtokokat eredményeztek. Lásd: KENÉZ BÉLA, *Birtokpolitikai irányelvek a magyar hitbizományok reformjához*, Katolikus Szemle 48 (1934) 11, 646; SZILÁGYI LÁSZLÓ, *A magyar földkérdés megoldásának lehetőségei*, Katolikus Szemle 48 (1934) 12, 730–731. A Nagyatádi-féle földreform főbb céljairól és megvalósításáról: ORBÁN SÁNDOR, *Adatok a nagyatádi-féle földreform két évtizedéről*, Agrártörténeti szemle 34 (1992) 1–4, 336–347; NAGY JÓZSEF, *Nagyatádi Szabó István és a földreform*, Agrártörténeti szemle 35 (1993) 1–4, 146–208; NAGY JÓZSEF, *A Nagyatádi-féle földreform 1920–1928*, Eger 1993; TOLNAY GÁBOR, *A föld árának alakulása a Nagyatádi-féle földreform végrehajtása során*, Zoumuk. A Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 10 (1995) 131–150; AZARI BERTALAN, *Az 1920–1945. évek közötti földbirtok-politikai intézkedésekről*, Geodézia és Kartográfia 62 (2010) 3, 36–38.

¹⁸ Az akkori kötvényekről általában: SPILÁKNÉ KERTÉSZ MÁRTA, *Magyarországi értékpapírok története 1945-ig* (Tözsdeelméleti tanulmányok 3), Budapest 1989, 51–78. A hadikölcsönökről átfogóan: MÉRŐ KATALIN, *Az értéktőzsde szerepe és jelentősége a tőkés Magyarország gazdasági életében (1864–1944)* (Tözsdeelméleti tanulmányok 1), Budapest 1988, 70–72. Az 1914 és 1918 között kibocsátott magyar államadóssági címletek felsorolását lásd: 1942. évi IX. törvények az 1914–1918. évi hadikölcsönök rendezéséről, 1942. évi törvények (Magyar Törvénytár – Corpus Juris Hungarici; szerk. Degré Miklós–Várady-Brenner Alajos), Budapest 1942, 43–49.

jegyzőit – köztük az egyházat – később segélyekkel igyekezett kárpótolni.¹⁹ Másrésről az egyház is segítette az államot, amikor ez szükségesnek látszott. 1933-ban, amikor a magyar államháztartás egyensúlyának biztosítása szükségessé vált, s az állam belső kölcsönökből kívánta fedezni a kiadásait, az egyházi nagyjavadalmasok voltak az egyik legjelentősebb hitelezői.²⁰ Ezt követően pedig az 1938-as egyszeri beruházási hozzájárulás révén működtek közre a Darányi Kálmán által meghirdetett győri program megvalósításában.²¹

Tehát az állam és egyház a korszakban szorosan összefonódott. Ez nem csak a közös revíziós elképzelés, gazdaság és a törvényhozás, hanem az oktatás, illetve a társadalmi élet szervezése, irányítása területén is elmondható. 1935-ös adat szerint a katolikus egyház az országban az elemi iskolák 43%-át, a középiskolák 29%-át és a tanító(nő) képzők 59%-át tartotta fenn.²² A bevett felekezetek által fenntartott iskolák államsegélyben részesülhettek, az itt tanítók állami fizetéskiegészítést kaphattak – akárcsak az állam által minimálisan meghatározott jövedelmet el nem érő lelkészek a kongrua, valamint a korpótlékok révén. A pedagógia célja – nem csak a felekezeti iskolákban – a vallásos és erkölcsös, művelt ember és jó honpolgár nevelése volt,²³ s ez nem szorítkozott csupán az iskola falai közé: a különböző katolikus ifjúsági egyesületek is a vallásos és világnézeti nevelés céljait szolgálták.²⁴ A felnőtt katolikus társadalom összefogására is számos egyesület működött – mind hitbuzgalmiak, mind pedig társadalmiak, amelyek legtöbbször kor,

¹⁹ 1928. évi 12. tc. 8.§; 1928. évi 33. tc. 14.§, 1928. évi törvények (Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár; szerk. Térfy Gyula), Budapest 1929, 309 és 529.

²⁰ A belső kölcsön jegyzéséről bővebben: SzEL AC 566/1933. Gróf Károlyi Gyula 1933. április 5-én kelt levele, illetve Imrédy Béla 1933. április 5-én kelt, gróf Károlyi Gyulának írt levelének másolata. Arról, hogy a katolikus egyházat hogyan érintette: GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 305–307, valamint: *A magyar katolikus püspöki tanácsok története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I* (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae 12–13), kiad. BEKE MARGIT, München–Budapest 1992, 480–482.

²¹ Erről részletesen lásd: CSULAK ELEMÉR–KERESZTESSY ERNŐ, *Az egyszeri beruházási hozzájárulás* (Magyar Jogászegylet Könyvtára 19), Budapest [1938]. Bevallásának módjáról is külön füzet készült: ERDÉLY SÁNDOR–HAMVAI SÁNDOR, *Gyakorlati útmutató az egyszeri beruházási hozzájárulás (vagyonváltás) bevalóságához*, Pécs 1938.

²² A kimutatást, amelyet Hóman Bálint kultuszminiszter 1935. február 20-án adott át vatikáni látogatásakor az Államtitkárságon, GERGELY JENŐ közli: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 96–97. A dokumentum eredetije: S.R.R.SS. AA.EE.SS. Ungheria, periodo IV, fasc. 52, pos. 66. ff. 54r–56v.

²³ KUBINSZKY LAJOS, *Magyar közoktatási politika a két bábortól között*, New York 1953, 92.

²⁴ Hogy csak a legfontosabbakat említsük, az agrárfifjúság számára ott volt a KALOT és a KALÁSZ, míg az iparosifjúságnak a KIOE és a KLOSZ, majd a DL. Ezen egyesületekhez kapcsolódó alapvető szakirodalmi: BALOGH MARGIT, *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946*, Budapest 1998; STETTNER ANDREA, *Katolikus Leánykörök Szövetsége*, Magyar katolikus almanach II. A magyar katolikus egyház élete 1945–1985 (szerk. Turányi László), Budapest 1988, 313–322; illetve a nagyrészt visszaemlékezésekre épülő, több témába vágó tanulmányt tartalmazó: *Félbemaradt reformkor. Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása? A Katolikus Szemlében megjelent tanulmányok gyűjteménye* (Babóthy Ferenc et al.), Róma 1990. A KALOT-tal kapcsolatosan e kötetben: KOVÁCS K. ZOLTÁN, *Örven éve indult a KALOT*, uo., 19–20; FARKAS GYÖRGY–UGRIN JÓZSEF, *Hogyan ébredt az álmos óriás? Visszatekintés a katolikus népfőiskolai mozgalomra*, uo., 21–26; BABÓTHY FERENC, *Utam a KALOT-hoz*, uo., 27–40; MÉZES MIKLÓS, *Hogyan szerveztük a Széchenyi Népfőiskolát?*, uo., 41–49; KOVÁCS K. ZOLTÁN, *A KALOT keresztmetszete és népfőiskolái*, uo., 50–55; HOLLAI FERENC, *Akatolikus ifjúságmunkás-mozgalom (KIOE) története (1920–1948)*, uo., 96–105; JOLSAI HEDVIG–MONA ILONA,

nem és társadalmi osztály vagy foglalkozás szerint alakultak. Külön voltak egyesületek a papok és a világiak számára is.²⁵ Ezek irányítása, szervezése, munkájuk összehangolása kezdetben az Országos Katolikus Szövetségre, később az 1932-ben felállított, de csak az 1930-as évek második felében kiforruló *Actio Catholicára* hárult,²⁶ melynek öt szakosztálya hathatósan mozdította elő a katolikus szellemiség beivódását a társadalomba, amelynek révén a Horthy-korszak, különösen a harmincas évek vége, negyvenes évek eleje lelkiekben a katolikus reneszánsz virágkorát hozták.

2. A SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYE HELYE AZ EGYHÁZSZERVEZETBEN

A STATISZTIKÁK TÜKRÉBEN

A trianoni Magyarországon a római katolikus hívők arányszáma – az 1920. évi népszámlálás adatait alapul véve – 63,9% volt, amely az 1930. évi népszámlálás szerint kis mértékben nőtt, 64,8%-ra, az 1941-es népszámláláskor pedig – tekintve, hogy a területgyarapodásokkal sok más felekezetű hívő tért vissza –, 55%-ot tett ki.²⁷ Tehát a korszak elején a népesség közel kétharmada, végén több mint fele volt katolikus volt. A görög katolikusok arányszáma az 1910-ben mért 11,9%-ról 1920-ra 2,2%-ra csökkent, mely 1930-ra alig változott, ekkor 2,3% volt, 1941-ben viszont ismét 11,9%-ra emelkedett.²⁸ Mindez 3 érseki tartomány közt oszlott meg, két érseki tartomány – a zágrábi metropólia és a gyulafehérvár-fogarasi görög katolikus metropólia – ugyanis a békediktátum következtében teljesen külföldre került. A második legnépesebb felekezet a református volt, amely 1920-ban 20,9%-ot tett ki. Ez az arányszám 1941-re csak kevéssé változott, 20,8%-ra.

A Katolikus Dolgozó Nők és Leányok Országos Szövetsége: a DN és DL, uo., 106–110; STETTNER ANDREA, A Katolikus Leánykörök Szövetsége: a KALÁSZ, uo., 111–122. Lásd még a következő lábjegyzetet.

²⁵ A katolikus egyesületekről a korszakban átfogóan: GERGELY, *Akatolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 121–176. 206–210; (?), *Katolikus egyesületek*, Magyar Katolikus Almanach I, 621–636.

²⁶ Az *Actio Catholica* magyarországi működéséről részletesen: GIANONE ANDRÁS, *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*, Budapest 2010.

²⁷ Viszont az ország mai területére vonatkoztatva 65,7%-ot, amely a katolikusok számának enyhe emelkedését mutatja: *Az 1941. évi népszámlálás. 3. összefoglaló adatok* (Történeti statisztikai kötetek) (szerk. Dányi Dezső), Budapest 1978, 23. Az akkori területre számított akkor még hozzávetőleges adatot (55%) lásd: (?), *Az 1941. évi népszámlálás nemre, családi állapotra és vallásra vonatkozó adatai*, Magyar Statisztikai Szemle (1943) 5–6, 249–252.

²⁸ A mai Magyarország területén a görög katolikusok arányszáma nem sokat változott: 2,5% maradt. Lásd: *Az 1941. évi népszámlálás. 3. összefoglaló adatok*, 23. Trianonnal a görög katolikusokkal többségében más nemzetiségűek kerültek az országhatáron kívülre. 35,7% román, 31,2% szerb, 0,4% szlovák, 0,3–0,3% német, illetve horvát, 0,1% rutén és 5,2% egyéb. Mindössze 26,8%-uk volt magyar. A Csonka-Magyarország területén maradtak közül viszont 93,5%. Vö. BALOGH–GERGELY, *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 I*, 66. Illetve: KOVÁCS ALAJOS, *Akatolikusok statisztikája Csonka-Magyarországon*, Magyar Katolikus Almanach III, Budapest 1929, 903–917, 903. A felekezeti megoszlásról nemzetiségi összefüggésben GERGELY JENŐ ír bővebben: *Vallási és nemzeti identitás – egyházak, felekezetek és állam kapcsolata 1945 előtt*, Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után (Historia Hungaro–Slovaca–Slovaco–Hungarica 2) (szerk. Balogh Margit), Budapest 2008, 15–21.

A többi felekezet országos számaránya 10% alatt maradt, ezek közül az evangélikusoké 1920-ban 6,2%, 1941-ben 6% volt, az izraeliták aránya pedig 5,9%-ról 4,3%-ra csökkent.²⁹

A szombathelyi egyházmegye, amely Magyarország nyugati végében helyezkedett el, Vas vármegyét, Zala vármegyéből a zalaegerszegi, novai, letenyei, lenti (alsólendvai) járásokat, a nagykanizsai járás néhány községét és a sütői járásból egy községet foglalt magába illetve két Veszprém vármegyei helységet,³⁰ az esztergomi érseki tartományba tartozott. Északról a győri, délkeletről a veszprémi egyházmegye határolta. 1777-es megalapításától kezdve az ország egyik legkisebb kiterjedésű egyházmegyéje volt, amely jelentős földbirtok vagyonnal nem rendelkezett.³¹ Ráadásul a trianoni békediktátum következtében 1922-ben az egyházmegye Ausztriához csatolt területe a bécsi érsek, mint burgenlandi apostoli adminisztrátor joghatósága alá került, 1923-ban pedig a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolt részek a lavanti püspök, mint apostoli adminisztrátor fennhatósága alá.³² A felekezeti megoszlást tekintve azonban messze az országos átlag felett volt benne a római katolikusok számaránya: 1923-ban 82,97%, 1929-ben 84,34%, 1934-ben 85,2%, 1940-ben megközelítőleg ugyanennyi, 1943-ban pedig 86,8%.³³ Ezzel

²⁹ Az összegzést lásd: *Az 1941. évi népszámlálás. 3. összefoglaló adatok*, 23.

³⁰ SzEL AC 771/1941; SzEL AC 1353/1943.

³¹ A szombathelyi püspökség alapítólevelét magyar nyelvű fordításban CSELENKÓ BORBÁLA adta közre: *A Szombathelyi Egyházmegye alapítólevele, 1777 (Adalékok az egyházmegye alapításához)*, Vasi Szemle (VSz), 67 (2013) 3, 349–361, 356–360.

³² A burgenlandi apostoli adminisztratúráról – amely a szombathelyi és győri egyházmegye Ausztriához csatolt plébániáiból alakult – részletesen: (2), *Die Ursprünge und Wegbereiter unserer Diözese*, Kirchliches Jahrbuch 1962 für die Katholiken der Diözese Eisenstadt, Eisenstadt [1962], 43–57. Áttekintő kronológiával: 52–53 és 56–57. További adalékok a burgenlandi apostoli adminisztratúra születéséhez: SCHMIDT PÉTER, *A Burgenlandi Apostoli Adminisztráció keletkezése (1918–1922). A Győri Egyházmegyei Levéltár forrásai*, Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Essays in Honour of Mária Prokopp (szerk. Tüskés Anna), Budapest 2009, 407–410. Muravidék történetéről: GÖNCZ LÁSZLÓ, *A muravidéki magyarság 1918–1941*, doktori értekezés (PTE-BTK), Lendva 2000. A kinevezéseket lásd: S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria, periodo IV, pos. 752, fasc. 3, fol. 56r: Pietro Gasparri távirata Lorenzo Schioppának, 1922. május 2-án, amelyben közli a bécsi hercegek kinevezését burgenlandi apostoli adminisztrátorrá és kéri a nunciust, hogy tudassa az érintett püspökökkel. Maga a kinevezési dekrétum: fol. 61r. Valamint: S.RR.SS. AA.EE.SS. Jugoslavia, periodo IV, pos. 29, fasc. 27, fol. 44r: A lavanti püspöknek a szombathelyi egyházmegyéből jugoszláv területre került részei feletti apostoli adminisztrátori kinevezéséhez a dekrétum kiállítására Gasparri 1923. október 31-én hatalmazta fel Pellegrinetti belgrádi nunciust. A kinevezés szeptember végére már eldöntött ténynek számított, szeptember 30-án értesítette róla Gasparri Mikes püspököt. Vö. SzEL AC 2913/1923. A levél fogalmazványa: S.RR.SS. AA.EE.SS. Jugoslavia, periodo IV, pos. 29, fasc. 27, fol. 38rv.

³³ Vizsgálódásom alapját a szombathelyi egyházmegye két világháború között készült *Schematismus*ai jelentették. A Trianon utáni egyházmegye felekezeti megoszlásáról először adatokat közlő, 1923-as, majd a 6 évvel későbbi 1929-es, az általam tüzetesebben vizsgált korszakot közvetlenül megelőző 1934-es, valamint a korszakban készült 1940-es és 1943-as. Vö. *Schematismus cleri dioecesis Sabariensis pro anno Domini 1923*, Szombathely 1923; *Schematismus cleri dioecesis Sabariensis pro anno Domini 1929*, Szombathely 1929; *Schematismus cleri dioecesis Sabariensis, pro anno domini 1934*, Szombathely 1934; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Sabariensis pro anno domini 1940*, Szombathely 1940; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Sabariensis et administraturae ap. Muravidék, pro anno domini 1943*, Szombathely 1943. (a továbbiakban: *Schematismus* az évszám megjelölésével). Természetesen a fenti kimutatásokban nincsenek benne az elcsatolt plébániák adatai, illetve az utolsó évi kimutatásban Muravidék adatai, amelyet Grösz József apostoli adminisztrátorként

az egyházmegyék közül az egyik leginkább katolikusok által lakottnak számított.³⁴ A második legnagyobb felekezet az egyházmegyében az evangélikus volt 1923-ban 10%-al, 1929-ben 8,73%-al, 1934-ben 8,5%-al, 1940-ben 8,6%-al, 1943-ban pedig közel 8%-al. Ebből Vas vármegyében élt a többség. Az országban a népszámlálások adatait figyelembe véve csak Békés vármegyében volt magasabb az evangélikusok arányszáma – megközelítőleg 34% –, valamint Sopron és Győr-Moson és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyékben volt hasonlóan magas, 12–15% körüli.³⁵ Ezen kívül a szombathelyi egyházmegyében reformátusok és az izraeliták arányszáma volt még 1% fölött. 1923-ban a reformátusoké 4,16%, az izraelitáké 2,79%, 1929-ben a reformátusoké 3,96%, az izraelitáké 2,88%, 1934-ben a reformátusoké 3,93%, az izraelitáké 2,27%. Az 1940-es *Schematismus* ettől alig eltérően 3,87% reformátust illetve 2,22% izraelita vallásút tüntet fel, az 1943-asban viszont amellett, hogy a református vallásúak száma kevésbé változott, 3,53%-ot tesz ki, az izraeliták arányszáma látványosan 1,12%-ra, közel a felére csökkent. 1943-ra a katolikusok számarányának kissé több mint 1%-os növekedése részben talán ezzel is magyarázható. E felekezetek mellett mind a görög katolikusok, mind az ortodoxok, mind pedig az egyéb felekezethez tartozók elenyésző kisebbséget képeznek 1% alatti arányszámukkal.³⁶ Tehát összességében elmondható, hogy az egyházmegye felekezeti viszonylag homogén képet mutat, viszont a főesperességeket, espereskerületeket és a településtípusokat tekintve már korántsem ennyire egyenletes a kép.

A hat főesperesség közül az egyházmegye észak-keleti részében – tehát Vas vármegyében – elhelyezkedő sárvári főesperességben az egyházmegyei átlaghoz képest jelentős, 22–23% az evangélikusok aránya. A főesperességet alkotó 4 esperességben 3-ban, a sárvári felső, jánosházai és kemenesaljai kerületekben is megfigyelhető ez az arányeltolódás. Az utóbbiban kiemelkedően magas, 42%. Plébánia szintre lebontva ez azt jelenti, hogy több plébánián az evangélikus vallásúak voltak enyhe többségben, de előfordult az is, Sömjénmihályfán, hogy a katolikusok kevesebb, mint negyedét alkották a lakosságnak. A reformátusok az egyházmegye délnyugati részében éltek nagyobb számban, több főesperességet érintve. Az egymás mellett elhelyezkedő őrségi és az alsólendvai felső esperesi kerületekben volt magas az arányszámuk, az előbbiben 33%, az utóbbiban pedig 21%. Ezenkívül az őrségi kerület mellett, északra elhelyezkedő körmendi esperesi kerületben volt még nagy számú református kisebbség 12,3%-al.³⁷ Mindazonáltal összevetve az országos átlaggal, sem a Vas, sem a Zala vármegyében élő reformátusok arányszáma

kormányzott. Ott – az 1943. évi hivatkozott *Schematismus* alapján – 76% a római katolikusok és jelentős, 23% az evangélikusok aránya.

³⁴ *A katolikusok aránya járásokonként Csonka-Magyarországon. Melléklet a Magyar Katolikus Almanach III. évfolyamához*, Magyar Katolikus Almanach III.

³⁵ Az 1920. évi népszámlálás adatai alapján az evangélikus vallásúak arányszámát az országban lásd: BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ, *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár* (História Könyvtár; Kronológiák, Adattárak 4), Budapest 1996, 262. Az 1930. évi népszámlálás tükrében a nagyobb felekezetek törvényhatóságunkénti megoszlását egységes táblázatba foglalva: i.m. 166–167.

³⁶ *Schematismus* 1923, 1929, 1934, 1940 és 1943. alapján.

³⁷ Megközelítő százalékos adatok *Schematismus* 1923, 1929, 1934, 1940, 1943 alapján.

nem volt magas az országoshoz képest.³⁸ Az ortodoxok, görög katolikusok és zsidók nagy része nagy lélekszámú városokban élt, ahol természetesen a legnagyobb lakosság felekezeti sokszínűsége, amellyel, hogy a döntő többség katolikus.³⁹

Az egyházmegye a vizsgált korszakban két, illetve annak végén, 1943-ban már három 10 ezer fő feletti lakosságszámú várossal rendelkezett, ezek: Szombathely, Zalaegerszeg, illetve Sárvár voltak. E településeken élt az egyházmegye katolikusainak több mint 17%-a.⁴⁰ A hívek lelki gondozását Szombathelyen, a püspöki székhelyen 1930. január 1-jétől négy plébánia (Főplébánia, Szent Erzsébet plébánia, amely a ferencesek, Szent Márton plébánia, amely a domonkosok és a Szent Quirin plébánia, amely a szaléziák vezetése alatt állt) és egy kurácia látta el (a Gyöngyösszőlősi kurácia), Zalaegerszegen 1942-től két plébánia, melyek közül egyik a ferencesek vezetése alatt állt, Sárvárott viszont mindössze egy plébánia. Emellett kilenc 5–10 ezer fős város illetőleg község is a szombathelyi egyházmegye részét képezte: Kőszeg, Körmend, Celldömök, Egervár, Vasvár, Lenti, Páka, Bánokszentgyörgy és Letenye. A pasztorációt itt is egy-egy plébánia végezte. Az egyházmegye lakosságának kétharmada viszont falvakban élt, melyek többségében a katolikus vallás dominált.⁴¹

A nemzetiségeket tekintve az egyházmegyében horvát, szlovén – az akkori szóhasználatnál élve vend⁴² – illetve német nyelvű kisebbség élt, általában vegyes, kétnyelvű településeken. A horvátok Vas vármegye észak-nyugati részeiben, illetve szórányosan a déli részében, a szlovének Vas vármegye délnyugati és Zala vármegye nyugati szögletében, a németek pedig különösen Vas vármegye nyugati részén.⁴³ 600–2000 fős településeken, ahol a katolikusok alkottak túlnyomó többséget. Az adott plébánia többségi nyelvének megfelelően több nemzetiségi nyelvű misét is tartottak vagy csak azon folyt az istentisztelet.⁴⁴

Ezek az arányszámok, a településszerkezet, plébániák száma, illetve a nemzetiségek aránya nagyban meghatározták a pasztoráció lehetőségeit. Továbbá egy olyan faktor is meghatározó lehet, amelyet kevésbé szoktak egy egyházmegye történetét írva vizsgálni: a protestáns tisztviselők aránya, különösen a közigazgatás kulcspozícióiban. Hiszen az

³⁸ Az 1920. évi népszámlálás adatai alapján a református vallásúak országos megoszlását lásd: BALOGH–GERGELY, *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992*, 263.

³⁹ Vö. *Schematismus* 1923, 1929, 1934, 1940, 1943.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ *Schematismus* 1923, 1929, 1934, 1940, 1943. alapján.

⁴² A vendek ma magukat a szlovén nép részének tekintik. A korszakban az espereskerületi koronákon világosan különbséget tettek a vend és szlovén nyelv között, illetve a vonatkozó szakirodalom is a vend elnevezést használja (lásd a következő lábjegyzetben). A muravidéki esperesi kerület koronáján például a régi vend egyházi énekek felelevenítését is célul tűzték ki a később bevezetett és elterjedt szlovén nyelvű egyházi énekek helyett. Ugyanígy vend nyelvű katekizmus kiadását tervezték a használatban levő szlovén mellett. Vö. SzEL AC 2015/1943.

⁴³ Az itt lakó nemzetiségekről bővebben: *Vasvármegye* (Magyarország vármegyéi és városai 24) (szerk. Borovszky Samu–Sziklay János), Budapest 1898, 362 (térkép a vármegye népességének nemzetiségi megoszlásáról), 379, 384, 387, illetve vö. *Schematismus* 1923, 1929, 1934, 1940, 1943.

⁴⁴ SzEL AC 1000/1943.

állami támogatások elosztásánál, iskolák fenntartásánál, a katolikus egyházat is esetlegesen érintő kérdésekben szükség volt a szavazatukra, támogatásukra. S előfordult például Zalaegerszeg esetében, hogy a református főispán hathatós támogatásával a 15 000 fős katolikus többségű lakosság mellett a kevesebb, mint 300 főt számláló reformátusok a város rendkívüli eladósodása⁴⁵ ellenére is megkapták 1939-ben a templomépítéshez szükséges jelentős anyagi támogatást.⁴⁶ Ez azt mutatja, hogy néha meghatározóbb volt az előjáróság felekezeti hovatartozása, mint az adott község felekezeti összetétele. Esetünkben ennek vizsgálata nem ütközik nehézségbe, mivel szerencsés módon ránk maradt egy összeírás az egyházmegyében működő protestáns tisztviselőkről 1941-ből. E szerint Vas vármegyében a jelentősebb tisztségek viselői közül a szombathelyi hadtestparancsnok, a MAV üzletigazgató és a tankerületi királyi főigazgató, valamint Vas vármegye királyi tanfelügyelője voltak protestánsok. Zala vármegyében pedig a főispán – amely katolikus szempontból különösen bántó lehetett, tekintve, hogy a vármegye népességének 92%-a volt katolikus –, a vármegyei gazdasági felügyelő, a királyi pénzügyigazgató, az államépítészeti hivatal főnöke, a csendőrszázal parancsnoka és a csendőrszárny-parancsnok.⁴⁷ Megfigyelhető tehát, hogy bizonyos vezető pozíciók a katolikusok jelentős számaránya ellenére protestáns kézben voltak.

3. KERESZTMETSZET AZ EGYHÁZMEGYE ÉLETÉRŐL MIKES PÜSPÖK KORMÁNYZÁSA ALATT

A szombathelyi egyházmegye működését 1911-től 1936 elejéig gróf Zabolai Mikes János fogta össze. 1911. november 15-én nevezte ki Ferenc József a szombathelyi egyház-

⁴⁵ A város eladósodásának mértékére lásd: (?): *Szombathely az ország legeladósodottabb városa. Minden főre 171.91 pengő esik az adósságból. Köszeg 131.21 pengős adósság fejadagjával a 45 megyei város között az ötödik helyen áll. Szombathely (171.91), Esztergom (154.83), Sátoraljaújhely (153.19) és Nagykanizsa (139.60 pengős fejadaggal) előzik meg, Vasvármegye 71 (1938) 5, 4. Ahogy a cím is mutatja, a korszakban több megyei város volt súlyosan eladósodva, Zalaegerszeg 1888 805 P-s adósságával, amely fejenként 92,70 P-t jelentett a középmezőnyben foglalt helyet az eladósodott városok között. A városok még 1925–1926-ban az amerikai Speyer & Co bankházból vettek fel beruházási kölcsönöket.*

⁴⁶ 1939. szeptember 16-án a helybeli református lelkésszel aláírt a főispán egy kérvényt a város összes képviselőjéhez 50 000 téglának az építendő református templom céljára történő megszavazását kérve. Ezt a főispán felkérésére felszólaló pártfőnök 100 000-re emeltette fel. A feltehetően az esperes által írt jelentésben arról is képet kaphatunk, hogy a kevesebb, mint 300 fős református kisebbségnek csak töredéke vett részt az istentiszteleteken, 1940. augusztus 4-én mindössze 14 fő. Lásd: SzEL AC 771/1941.

⁴⁷ SzEL AC 771/1941. Grósz József 1941. március 31-én kelt levelének fogalmazványa Serédi Jusztinián bíboros hercegprímáshoz. A levél eredetijét a Prímási Levéltárban (PL) nem sikerült fellelnem. Lásd még: PL 41-es szám, 8726/1940 in 1035/1941 – Grósz József 1940. november 29-ei levele a hercegprímáshoz. 1943-ban amikor úgy tűnt, hogy Zala vármegye főispáni székében változás lesz, Mindszenty József a *sedis vacantiára* hivatkozva egyenesen Serédi Jusztiniánhoz fordult arra kérve, hogy járjon közbe illetékes helyen, hogy katolikus kerüljön e pozícióba. A hercegprímás osztotta a véleményét, az ugyanitt található levélfogalmazvány szerint Kállay Miklós miniszterelnökhöz fordult e kéréssel. Vö. PL 5874/1943. Végül a zalai főispáni székben a református gróf Teleki Béla maradt 1944-ig.

megye élére. A pápai megerősítés december 11-én kelt. Az esküt november 28-án tette le Bécsben a király előtt. Majláth Gusztáv erdélyi püspök volt a fő szentelő, aki Várady Lipót Árpád győri és Fischer-Colbrie Ágost kassai püspökökkel együtt szentelte püspökké 1912. január 1-jén a budapesti Szent István bazilikában. Ünneplés bevonulására január 3-án, székfoglalójára pedig január 6-án került sor.⁴⁸ Megyéspüspöki ténykedésének, illetve püspöksége ideje alatt az egyházmegye életének most csak a főbb mozzanatait emelem ki, nagyrészt azokat, amelyek kihatással voltak az 1936–1944-es évekre is.

A fiatal, még csak 36. életévében járó püspök nagy lendülettel látott munkához. 1913-ban a különféle kezelésben levő egyházi pénzek központi kezelésére és megfelelő kamatoztatására felállította az Egyházmegyei Takarékpénztárt.⁴⁹ 1914-ben a katolikus sajtótermékek mind szélesebb körű terjesztésére megalapította a Martineum Rt.⁵⁰ katolikus könyvkereskedést, amely 1919-ben megvásárolta az Egyházmegyei Nyomdat, így a két szervezet egyesült.⁵¹ Ezt követően – Grósz József szombathelyi egyházkormányzása idején is – az egyházmegyei kiadványokat, nyomtatványokat e vállalkozás adta ki.

Az I. világháború kitörésekor Mikes püspök megszervezte a háterszág lelki ellátását és a frontokra személyesen is ellátogatott. 1918-ban a szeminárium épületében a kispapok számának csökkenése miatt megnyitotta a kisszemináriumot, amely mindössze egy évig működött,⁵² felújítására Grósz József idején került sor.⁵³ Legitimista elkötelezettsé-

⁴⁸ Mikes János életének áttekintéséhez kiváló támpontot ad a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban őrzött 32 doboz iratanyaga (SzEL Gróf Mikes János iratai). Számos – tudományos és kevésbé tudományos igényű – feldolgozás is született: VARGA JÁNOS, *Mikes püspök fogsága*, Szombathely 1921; (?), *II. János püspök*, Szombathely 1777–1927. Jubiláris emlékalbum (szerk. Fehér Károly), Szombathely 1927, 28–29; GÉFIN GYULA, *A 150 éves szombathelyi egyházmegye püspökei*, A Vasvármegyei napilap kalendáriuma az 1928. szököévre, Szombathely 1928, 16–27; *A szombathelyi egyházmegye története II*, 153–166; HALÁSZ IMRE, *Vasmegyei fejek*, Szombathely 1930, 15–16; *Magyar országgyűlési almanach. Ötszáz magyar élet 1931–1936* (szerk. LENGYEL LÁSZLÓ–VIDOR GYULA), Budapest 1931, 354–355; *Magyar országgyűlési almanach. A felsőház és a képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése 1927–1932* (szerk. KUN ANDOR–LENGYEL LÁSZLÓ–VIDOR GYULA), Budapest 1932, 351; *A szombathelyi egyházmegye története. Történelmi névtár III*, 271; *Országgyűlési Almanach. Az 1935–40. évi országgyűlésről* (szerk. HAEFFLER ISTVÁN), Budapest 1940, 29–30; DOBRI MÁRIA, *Almásy László levelei Mikes János püspökhöz*, VSz 50 (1996) 2, 267–273; BAKÓ BALÁZS, „Non confundar” – „Nem szégyenülök meg”. Megemlékezés gróf Mikes János püspökről, VSz 59 (2005) 6, 745–756; SIMOLA FERENC, *Elfeledett fénykép IV. Károly Vas megyei tartózkodásáról*, VSz 59 (2005) 6, 785–789; BAKÓ BALÁZS, *Az ellenforradalmár püspök. Eljárás gróf Mikes János szombathelyi püspök ellen 1918–19-ben*, VSz 61 (2007) 1, 71–80; BAKÓ BALÁZS, *A szombathelyi püspöki szék 1911. évi betöltése (Boda János és Mikes János levelezése alapján)*, VSz 61 (2007) 6, 694–726; BAKÓ BALÁZS, „A püspökség bankja”. (Vázlat a szombathelyi egyházmegyei takarékpénztár történetéhez), VSz 62 (2008) 6, 686–692; SZÉKELY, *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről*, i.m. Újabbban – disszertációm megírását követően – készült el BAKÓ BALÁZS, *Gróf Mikes János, a szombathelyi egyházmegye püspöke* című doktori értekezése (ELTE–BTK), Budapest 2013, amelyből részletes képet kaphatunk a püspök életéről és szombathelyi egyházkormányzásáról.

⁴⁹ Bővebben: BAKÓ, „A püspökség bankja” (Vázlat a szombathelyi egyházmegyei takarékpénztár történetéhez), 686–692.

⁵⁰ Teljes néven: Martineum Könyv-, Papír-, Mű- és Zeneműkereskedés Rt.

⁵¹ BAKÓ, *Gróf Mikes János, a szombathelyi egyházmegye püspöke*, 183.

⁵² Vö. Géfin Gyula emlékezete, 10. illetve: *A szombathelyi egyházmegye története II*, 283–284.

⁵³ Bővebben lásd e könyv *A papi utánpótlás* fejezetében.

ge mellett végig kitartott, IV. Károly visszatérési kísérleteit – ha előzetesen nem is tudott róluk – meggyőződéssel támogatta. A király 1921-es első restaurációs kísérletekor a szombathelyi püspöki palotában szállást biztosított számára, második alkalommal pedig – amikor elkerülte a püspöki székhelyet – a karlisták püspökvár előtt rendezett nagygyűlésének fő szónoka volt. Ugyanakkor a király halála után reálpolitikusként belátta, hogy a Habsburgok visszatérésére egyelőre nem kerülhet sor a külföld reakciója miatt, valamint a belpolitikai helyzet sem kedvező hozzá.⁵⁴

1927-ben ünnepelte a szombathelyi egyházmegye fennállásának 150 éves évfordulóját. Ez az év az egyházmegye történetében az október 4–8-ig tartott egyházmegyei zsinat miatt jelentős, amely új Egyházmegyei Törvénykönyvet⁵⁵ bocsátott ki, amely – a közben a változó körülmények hatására hozott rendelkezések mellett – a vizsgált korszakban is meghatározta az egyházmegye életét.⁵⁶ Befejező ünnepségén részt vett Cesare Orsenigo pápai nuncius is.⁵⁷ A zsinat – többek között – ösztönözte a lelkipásztori állomások szaporítását, amelyből Mikes püspök idején különösen sok szerveződött, főleg a zalai részen – Pehm József áldásos tevékenységének köszönhetően.⁵⁸ Ezek egy része Grósz József idején alakult plébániává.⁵⁹

Püspöksége idején több fontos építkezésre, illetve felújításra kerül sor az egyházmegyében. Például 1923–24-ben a székesegyház külsejének restaurálására, 1924-ben a *Deficientia*⁶⁰ épületének második emelettel bővítésére, amelynek költségeihez a püspök jelentős mértékben hozzájárult (a 420 millió korona összköltséghez 100 millió koronával), valamint 1934-ben a székesegyház nagykupolájának restaurálására és a püspöki palota

⁵⁴ Vö. BAKÓ, Mikes János, *a szombathelyi egyházmegye püspöke*, 140–158. Valamint: (?), *Mikes püspök a királykérdésről és a keresztény politikáról*, Vasvármegye 55 (1922) 98, 5.

⁵⁵ *A szombathelyi egyházmegye zsinati törvénykönyve. (Statuta Dioecessana)*, Szombathely 1927. (SD)

⁵⁶ Az 1927-es egyházmegyei zsinatról lásd: KISS MÁRIA, *Szombathelyi egyházmegyei zsinatok*, Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 3 (1997) 5–14; KOVÁTS PÉTER, *A Szombathelyi Egyházmegye II. zsinata 1927*, Budapest 2006; BAKÓ, Mikes János, *a szombathelyi egyházmegye püspöke*, 191–196. A következő egyházmegyei zsinatra 1998. június 16–20. között került sor. Vö. TIBOLA IMRE, *Katolikusok Vas megyében. Vázlat kétezer év vallási életéről*, VSz 3 (1999) 2, 163–182; illetve: (?), *A szombathelyi egyházmegyei zsinat /Beszámoló az előkészítő munkáról*, Ünnepi harangszó 6 (1997) 2–3, 8–10; FEKETE ÁGNES, *Egyházmegyei zsinat Szombathelyen*, Ünnepi harangszó 5 (1998) 4, 6–7. KONKOLY ISTVÁN püspöknek a zsinat alkalmával mondott beszédei: „*Hirdessétek az evangéliumot...*” *Válogatás Konkoly István szombathelyi püspök főpásztori szolgálata alatt elhangzott beszédeiből, előadásából és interjúiból. 1987–2004 I* (szerk. Rába Imre), Szombathely 2005, 350–357. A zsinaton hozott rendelkezések: *A Szombathelyi Egyházmegye zsinati könyve*, Szombathely 2000.

⁵⁷ BAKÓ BALÁZS, *Gróf Mikes János püspök élete és munkássága. Az egyháztörténet szemével*, Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről, 251. A zsinatról bővebben: uo., 249–251. A nuncius meghívása és az erre adott válasza: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 19, fasc. 1/9, fol. 430r: 431r

⁵⁸ A zsinaton a zalai lelkipásztori állomások szaporításának érdekében maga is felszólalt. Vö. KOVÁTS PÉTER, *Mindszenty József és az 1927-es szombathelyi egyházmegyei zsinat*, VSz 59 (2005) 4, 408–414.

⁵⁹ Vö. GÉFIN GYULA, *II. János püspök*, Vasvármegye 69 (1936) 9, 1.

⁶⁰ Az egyházmegye székhelyén a nyugdíjas papok rendelkezésére álló ház, amelyben lakást igényelhetnek. Vö. SD 549.§.

külsejének megújítására.⁶¹ Az egyházi művészetek megfelelő színvonalának biztosítására, pártfogására Mikes püspök 1931-ben létrehozta a Szombathelyi Egyházművészeti Bizottságot, amelynek elnöki tisztét maga töltötte be.⁶² A kultúra pártolására is nagy gondot fordított: 1930-ban megnyitotta a Papi Kölcsonkönyvtárat, majd 1932-ben a Pedagógiai Szemináriumi Könyvtárat a szombathelyi egyházmegye tanítószolgálatának pedagógiai és tudományos színvonalának emelésére, valamint az új tanterv hatékonyabb keresztülvitele céljából. A két könyvtár Szent Márton Könyvtár néven egyesült.⁶³

Kispapjai közül a tehetségeseket a budapesti, bécsi, innsbrucki, párizsi, római és warmondi felsőoktatási intézményekben neveltette – Werner Alajost, az 1933-ban megalakult⁶⁴ híres *Schola Cantorum Sabariensis* karnagyát például Rómába küldte egyházi zenét tanulni –,⁶⁵ ezáltal kinevelve egy olyan papi réteget, akik hathatósan tudták utódját, Grósz Józsefet az egyházkormányzásban segíteni és hozzájárultak egyházmegyéje hírnevének öregbítéséhez.

A hitélet, egyesületi élet is megélénkült Mikes János püspöksége alatt. Több szerzetesrend telepedett le az egyházmegyében, társadalmi és hitbuzgalmi egyesületek alakultak, a népmissziók, lelkigyakorlatok száma megszorozódott. 1912-ben Celldömölkön, 1921-ben pedig Lékán tartottak eucharisztikus kongresszust.⁶⁶ 1912-ben megalakult a Katolikus Sajtó Hölgy-Bizottság, 1920-ban pedig az egyházmegyei Katolikus Férfilega.⁶⁷ 1932-ben a Katolikus Népszövetség kapott külön irodát és nevezett ki az élére Mikes püspök központi titkárt.⁶⁸ 1933-ban alakult meg az *Actio Catholica* egyházmegyei központi tanácsa.⁶⁹

⁶¹ Vö. *A szombathelyi egyházmegye története II*, 153–166; *A szombathelyi egyházmegye története. Történelmi névtár III*, 270–271; SZÉKELY, *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről (ad indicem)*; VECSEY LAJOS, *A Kőszegi Róm. Kath. Kéltz-Adelffy árvabáz története 1741–1941*, Szombathely 1943.

⁶² BAKÓ, „Non confundar” – „Nem szégyenülök meg”. Megemlékezés gróf Mikes János püspökről, 753.

⁶³ F.[FINTA SÁNDOR], *Pedagógiai Szemináriumi Könyvtár Szombathelyen*, Dunántúli Tanítók Lapja 8 (1932) 8–9; *A szombathelyi egyházmegye története. Történelmi névtár III*, 271.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ GÉFIN GYULA, *II. János püspök*, Vasvármegye 69 (1936) 9, 1–2. 1.

⁶⁶ Vö. *A szombathelyi egyházmegye története II*, 153–166, 154. 162. Az egyházmegyében ekkor letelepedett rendekről és ezek támogatásáról lásd uo. A Gyümölcslő Boldogasszony szolgáit Mikes püspök szervezte egyházmegyei társulatba 1920-ban. Ideiglenes igazgatóvá Boda János kanonokot nevezte ki, akit egyben megbízott a társulat alapszabályainak kidolgozásával. 1922-ben a szerzet Assisi Szent Ferenc kapucinus rendjéhez kapcsolódott, hogy mint kongregáció elnyerhesse a jóváhagyást, amelyet 1924-ben kaptak meg. Ezt követően 1934-ben a Szentszék hét évre szóló elismerő dokumentumot adott. Vö. SZÉKELY, *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről*, 100–104.

⁶⁷ SZÉKELY, *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről*, 157.

⁶⁸ *A szombathelyi egyházmegye története. Történelmi névtár III*, 271.

⁶⁹ SzEL PK 1933. III. n. 975. A bekezdésben csupán egypár jelentősebb eseményt, egyesület megalakulását emeltem ki, részletesen vö. különösen: SZÉKELY, *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről*, i.m. (*ad indicem*) illetve *A szombathelyi egyházmegye története II*, 153–166. Az egyházmegye állapotáról az általami fent ismertetettekkel sokkal részletesebb képet kaphatunk a *quinquennialis relatiókat* tanulmányozva. Vö. ASV Congr. Concist. Relat. Dioec. 700, ahol 1913-tól találhatók meg e jelentések.

Az egyházmegye az 1920–1930-as években tehát számos jelentős alkotással gazdagodott, mind művészi, mind kulturális, mind pedig szellemi téren, a főpásztor, Mikes János 1935-ben mégis benyújtotta a lemondását, a hivatalos indoklás szerint egészségügyi okokra hivatkozva. Arról, hogy mi állhatott a háttérben, a fellelhető szakirodalom meglehetősen szűkösen és ellentmondóan nyilatkozik. GERGELY JENŐ szerint „a javadalmat csődbe vivő gróf Mikes János püspököt lemondatták”.⁷⁰ SZÉKELY LÁSZLÓ szerint bár voltak a püspökségnek anyagi nehézségei, a püspök elsősorban betegsége miatt mondott le.⁷¹ BAKÓ BALÁZS pedig korábban úgy vélte, „Mikes lemondásában, úgy tűnik, egészségügyi és anyagi okok játszottak közre.”⁷² Véleményem szerint a kérdést a nem sokkal később bekövetkező apostoli adminisztrátori kinevezéssel együtt érdemes vizsgálni.

⁷⁰ Vö. GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 304. Azt is tudni véli, hogy „Eltávolításának politikai oka pedig az 1921-es királypuccsokban való aktív részvétele volt, őt tekintették a karlisták egyik vezérének. Ezzel kivívta Horthy és Gömbös ellenszenvét, akik most elérkezettnek látták az időt a törlesztésre.” I.m. 74. Állítását nem támasztja alá forráshivatkozással.

⁷¹ Vö. SZÉKELY, *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről*, 202–209. A 203. oldalon idézi a lemondás kapcsán a Mikes János püspök által mondottakat, ami harmonizál a később a főpásztori búcsúszózatában leírtakkal: „Tudod – mondta többeknek – nem akarom, hogy betegségem alatt szétesessenek a dolgok, mint pl. az X-i egyházmegyében. Mindig is az volt az elvem: aki ezekben a nehéz időkben nem tudja tökéletesen betölteni pozícióját, vonuljon el.” Közvetlenül a fenti idézet után még azt írja: „Így gondolkodott, így tett.” E mondat arra enged következtetni, hogy – bár a későbbiekben a püspökség anyagi ügyeinek is szentel egy fejezetet – SZÉKELY LÁSZLÓ osztja azt a véleményt, hogy Mikes püspök elsősorban betegsége miatt mondott le.

⁷² Vö. BAKÓ, *Gróf Mikes János püspök élete és munkássága. Az egyháztörténész szemével*, 260. Viszont diszsertációjában már – felhasználva az én kutatási eredményeimet is, a 2011. november 4-én Szombathelyen megrendezésre kerülő Mikes János emlékkonferencián elhangzott, a konferencia tanulmánykötetébe szánt kéziratot (TÓTH KRISZTINA, *Adalékok Mikes János püspök lemondásához*, 2011, kézirat, SzEL) – velem azonos álláspontra helyezkedik. Vö. BAKÓ, *Gróf Mikes János, a szombathelyi egyházmegye püspöke*, 240–252.

II. EGY APOSTOLI ADMINISZTRÁTORI KINEVEZÉS HÁTTERE

A két világháború között, illetve a II. világháború alatt nem volt ritka, hogy az új országhatárok által ketté vagy három részbe szelt egyházmegyék bizonyos részeinek élén apostoli adminisztrátor álljon, viszont arra, hogy egy egyházmegyének a székhellyel együtt Magyarország területén maradt része kapjon rövid időn belül két alkalommal is apostoli adminisztrátort,¹ csak a szombathelyi egyházmegyében került sor, ráadásul úgy, hogy ennek magyarázatát nem az országhatárok megváltozásában kell keresnünk.² Arra a kérdésre, hogy miért kerülhet sor apostoli adminisztrátor kinevezésére, az 1917-ben kiadott és 1982-ig érvényben levő *Codex Iuris Canonici* magyarázó szakirodalomban több választ kaphatunk.³ Ez akkor következhet be, ha az országhatárok kiigazításánál az adott egyházmegye egy része más állam területére esik, ha a püspöki *mensa* eladósodása miatt az új püspök ellátását nem tudja fedezni, ha a püspök testi vagy lelki betegség miatt hivatalát nem tudja kellőképpen ellátni, vagy ha a Szentszék nem tud az illetékes kormányval megegyezni a püspöki szék betöltéséről.⁴ Szintén apostoli adminisztrátor kinevezésére adhat okot a püspök erőszakos halála, ha a káptalanban a káptalani helynök megválasztása nem lenne kellően kivitelezhető, avagy ha a székiüresedés bármely okból igen sokáig tartana.⁵ E fejezetben arra keresem a választ, hogy ezek közül melyik volt az a körülmény, amely 1936-ban a szombathelyi egyházmegye esetében a pápa döntésének hátterét adta, illetve – amennyiben több is meghatározó volt –, ami leginkább meghatározta azt. Vizsgálódásom során érdekes eredményre jutottam, a válaszhoz ugyanis nem elegendő pusztán a felsoroltakból a realisan szóba jöhető lehetőségeket áttekinteni, hanem

¹ Mikes János püspök lemondása után 1936. január 10-én a Konzisztoriális Kongregáció dekrétumával Grósz József orthosiai címzetes püspök került a szombathelyi egyházmegye élére apostoli adminisztrátornak, aki 1939 és 1943 között mint megyéspüspök, 1943–1944-ben pedig újból mint apostoli adminisztrátor állt az egyházmegye élén. 1944-től ismét megyéspüspököt kapott az egyházmegye Kovács Sándor, korábbi kecskeméti plébános személyében. Bővebb kifejtését lásd később.

² Különösen, hogy ezeknek helyzetét már a húszas évek elején rendezték. Lásd: GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 44.

³ Maga a *Codex Iuris Canonici* (CIC) 312. kánonja csak azt említi, hogy a Szentatya néha fontos és különleges okból apostoli adminisztrátort állít egy egyházmegye élére, az okokat nem részletezi. *Codex Iuris Canonici*, Pii X pontificis maximi iussu digestus Benedicti papae XV auctoritate promulgatus, Roma 1918, can. 312, 83.

⁴ BÁNK JÓZSEF, *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai*, Budapest 1958, 87.

⁵ KÉRÉSZY, *Katolikus egyházi jog III*, 634.

egy sokkal mélyebb, több komponensből álló összefüggésrendszert kell megérteni, melynek három alappillére: a püspökség, a székeskáptalan és magának a püspöknek a személye. Most e három tényező mentén szeretném feltárni Grósz József apostoli adminisztrátori kinevezésének előzményeit, illetve hátterét,⁶ bemutatva az egyházmegye helyzetét, majd ezt követően azt vizsgálom, hogy ki volt és honnan jött Grósz József, rámutatva azokra a pontokra, amelyek meghatározhatták későbbi szombathelyi egyházkormányzását.

I. A SZOMBATHELYI PÜSPÖKI JAVADALOM AZ 1930-AS ÉVEKBEN

A szombathelyi püspökség törzsvagyonáról szerencsés módon a budapesti apostoli nunciatúra iratanyagában maradt fenn egy 1933. október 20-án kelt, a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter által aláírt kimutatás másolata, Mikes János püspök egyik, a nunciushoz írt levele mellékleteként.⁷ A dokumentáció – tekintve, hogy a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium iratanyaga nagy része 1956 november elején tűzvészben megsemmisült –, különösen értékes és az 1936-os apostoli adminisztrátori kinevezés hátteréhez jelentős adalékkal szolgál.

E szerint a püspökség törzstőkéjének nagy részét kötvényekbe (aranyjáradéki, földterhermentesítési, járadék, hadikölcsön és osztrák államadóssági kötvények) fektette, amelyeket az állam kiadásai fedezésére bocsátott ki, s melyek a világháborút követő infláció során elértéktelenedtek.⁸ 1933-ban mindössze: 115 P 66 f-t értek, amely összevetve például azzal, hogy a püspök személyes szükségleteire havonta 3 000 P volt előírva, nagyon csekély összegnek tűnik. Ehhez jött még hozzá az ingatlaneladásokból és az összes

⁶ A kérdéssel *Egy apostoli adminisztrátori kinevezés háttere. Gróf Mikes János lemondása a szombathelyi püspökségről* című tanulmányomban részletesen foglalkoztam, Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (Collectanea Vaticana Hungariae I/8; szerk. Tusor Péter), Budapest–Róma 2012, 281–327. További adalékokat tartalmaz hozzá az előző fejezet utolsó lábjegyzetében említett tanulmányom: *Adalékok Mikes János püspök lemondásához*, amely a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban kézirat formájában elérhető.

⁷ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 161–164. A dokumentum olasz nyelvű kivonata: fol. 160. A fejezetben fontosnak tartom a kapcsolódó számadatok közlését – ezekről nagyrészt pontos adatok állnak rendelkezésünkre, míg egy-két esetben a forrásokban kerekítve szereplő értékekkel vagyunk kénytelenek megelégedni –, mivel csak ezekkel együtt kaphatunk átfogó képet a szombathelyi püspöki javadalom helyzetéről és ezzel együtt érthetőbbé később az összefüggések.

⁸ 1925–1932 között éves lebontásban a törzstőkékről a kimutatás: SzEL AC 728/1933. Ennek elkészítését Mikes püspök 1932. november 27-én kérte a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter november 3-ai levele nyomán, melyben a káptalan által kezelt püspöki és káptalani törzstőkékről, illetve a jáki apátság és pápóci prépostság törzstőkéjéről számadások beterjesztését kérte: SzEL Káptalani iratok (KI), 54/1932. 1933. április 28-ai válaszában a székeskáptalan kifejti, hogy ezen utóbbi két javadalom törzstőkéit soha nem kezelte (a válasz tudomásulvétele június 14-én: SzEL KI 57/1933), valamint a püspökség törzsvagyonai számadásait akkor tudják küldeni, ha azt a számvevői hivatal rendelkezésükre bocsátja: SzEL KI 43/1933. A püspök megígérte, hogy az újra kezelt püspöki törzsvagyonról a káptalannak a kimutatást elküldi, de ez a november 27-ei levél (SzEL AC 728/1933) *palliumán* található, 1941-es feljegyzés szerint nem történt meg és az elkészült számadásokat is levéltárba helyeztette.

törzsvagyoni kölcsönök végleges kiegyenlítésére befizetett 729 P 91 f készpénz, valamint bizonyos követelések két ingatlan eladási árából, amelyet a törzstőkébe még nem fizetett be, összesen: 3 566 P értékben.⁹

A püspökség törzsvagyonának jelentős hányadát képezték a földbirtokok, melyek nagy része búzabérbe volt kiadva.¹⁰ Így az 1930-as évek gazdasági recessziója, amikor mind a búza, mind a többi mezőgazdasági termény ára csökkent, érzékenyen érintette. Problémaként jelentkezett a nehéz értékesíthetőség, valamint az is, hogy nehezen lehetett hitelhez jutni.¹¹ A földbirtokok nagyságrendjét mutatja, hogy 1920-ban a szombathelyi püspökségnek 4 802 katasztrális holdja és 260 négyszögöle, kicsivel később, az Országos Földbirtokrendező Bíróság eljárása előtt pedig 4 761 katasztrális holdja és 858 négyszögöle volt.¹² Ebből 17%-ot vitt el a vagyonváltság.¹³ A mezőgazdasági ingatlanok vagyonváltságát az 1921. évi 45. törvénycikk szabályozta. Ennek értelmében értéke az összes földterületek minden kataszteri holdja után a terület nagyságához és átlag kataszteri jövedelméhez arányosított búzamennyiség. Fizetni készpénzzel, záloglevelekkel, az ingatlanra történő telekkönyvi biztosítással és földdel lehetett.¹⁴ A szombathelyi egyházmegye nagyrészt leadott földterülettel fizetett, viszont így is jelentős pénzösszeg tartozása maradt.¹⁵ Folytatva a püspökségi javadalom 1933-as miniszteri kimutatásának elemzését: a zalaegerszegi birtok kataszteri felmérésének költségét 3 746 P-t, a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter a törzsvagyonból bocsátja Mikes püspök rendelkezésére.¹⁶

Szintén a püspöki törzsvagyon részét képezte a *fundus nobilior*, a püspökségi javadalom nemesebb ingyenes felszerelési alapja, amely az 1920-as kimutatás szerint 1576 métermázsa gabona, 806 métermázsa széna, 8546 liter bor és a Mikes püspök által felajánlott és saját tulajdonát képező zalaegerszegi holt gazdasági felszerelés. Az 1933-as kimutatás ezenkívül tételelesen közli a püspök által 1923–1932. évben különböző javításokra, átépítésekre és épületek emelésére fordított összegeket, összesen 221 169 P értékben.¹⁷ Összevetve

⁹ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 161–162.

¹⁰ Mikes püspök Karafiáth Jenő m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszterhez írt, 1932. február 13-án kelt levele. Lásd: SzEL AC 292/1932.

¹¹ A pénzvillám válságáról: SZÖNYI GYULA, *A magyar pénzügyintézetek és a hitelválság*, Magyar Statisztikai Szemle 14 (1936) 1, 47–72. A hitel szerzés nehézségére utal például Szontagh Jenő az országgyűlés felsőházának 1933. március 29-én tartott ülésén napirend előtti felszólalásában: *Az 1931. július 6-18-ára hirdetett országgyűlés felsőházának naplója II*, Budapest [1933], 121.

¹² Csernoch János hercegprímás által 1921-ben a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium felkérésére készült felmérés adatai 4 750 katasztrális holdra teszik a szombathelyi egyházmegye földbirtokainak nagyságát, amely közelítőleg megegyezik a fenti adattal. Lásd: GERGELY, *A katolikus egyház*, 273. 275. 285.

¹³ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 162.

¹⁴ Az átengedendő területnek az 1921. évi 45. törvénycikkely 59.§. értelmében az 1920. évi 36. törvénycikkben lefektetett földbirtok-politikai célokra alkalmasnak kellett lennie. 1921. évi törvénycikk, 389.

¹⁵ Bővebben: TÓTH, *Egy apostoli adminisztrátori kinevezés báttere*, 284–285. A vagyonváltság egyházi javadalmakat érintő terhei csökkentésére a püspöki kar is kereste a lehetőséget. Vö. *A magyar katolikus püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I*, 292–293.

¹⁶ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 163.

¹⁷ Uo.

ezen összegeket a *praescissió*s eljárás¹⁸ során említettekkel – ahol mindössze 115 822, 21 P értékben veszik át őket –, jelentős eltérés mutatkozik.¹⁹ A magyarázat talán abban keresendő, hogy az első vizsgálat az átvizsgált számadásokat veszi alapul – feltehetően azokat, melyeket Mikes püspök bocsátott a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium rendelkezésére, míg a második az alapján mérlegel, hogy elfogadják-e a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter előzetes engedélyének kikérése nélkül²⁰ eszközölt beruházásokat, és ha igen, akkor milyen mértékben a püspöki javadalom átadásakor. Az említett miniszter ugyanis a főkegyúri jog vagyonsfelügyeleti jogosítványával is rendelkezett, amelynek leginkább meghatározó szegmensei a következők voltak: a javadalom állagának fenntartása, felügyelet a kezelés felett, a javadalmak szanálása, széküresedés esetén kezelése, az egyháziak végrendelkezési jogával kapcsolatos ügyek intézése és az egyházi rendeltetésű ügynevezett közalapítványok kezelése.²¹ Ha az előírt előzetes engedély nem is volt meg, viszont a beruházások nagy részéről a miniszter 1933-ban tudott.

Figyelemreméltó a dokumentum záró részében tett megjegyzése, hogy az átvizsgált számadásokból az tűnik ki, hogy az elmúlt kilenc évben a javadalom jövedelme a szükségletet nem fedezte. S ha a kiadás és bevétel oldalt összevetjük, akkor 12 000 P hiány mutatkozik. Ez alapján – bár nem megszokott ilyen esetben – hozzájárul, hogy törzsvagyoni kölcsön formájában a 225 000 P nagy része Mikes püspöknek megtéríttessen,

¹⁸ A *praescissio* a püspöki javadalom átadását, illetve átvételét jelenti. Lefolytatásában az 1857. évi január 13-án kelt 19.391/5620. számú királyi rendelet és az 1883. évi 13.249/I. M. számú rendelet voltak irányadók. Habár az utóbbi a püspök elhunytának esetére vonatkozott, a gyakorlatban püspök lemondásakor is ezt használták. Az összes vonatkozó korábbi rendelet összegyűjtötte és közölte: BONCZ FERENCZ, *A katolikus főpapi bagyatekok körüli eljárás és erre vonatkozó főbb rendeletek*, Budapest 1878. Az említett 1883. évi rendelet: Magyarországi Rendeletek Tára (MRT) 17 (1883), Budapest 1883, 502–525. Arra, hogy a püspök lemondásakor is ezt használták az említett másik rendeleten kívül: PL Cat. 3. 683/1936; PL Cat. D/C, 3506/1938; PL Cat. D/C 1977/1939.

¹⁹ Például a novai plébánia lak építésére az 1933-as kimutatás szerint 40 000 P-t, az 1938-as, püspöki javadalom átvétele kapcsán megállapítottak szerint viszont csak 25 473 P-t költött. Lásd: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 163; PL Cat. D/C, 3506/1938.

²⁰ Erre Madarász István a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium első ügyosztályának vezetője és Hóman Bálint m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter mutat rá: PL Cat. D/C, 3506/1938; PL Cat. D/C, 1977/1939.

²¹ A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter vagyonsfelügyeleti jogáról részletesebben lásd: BERESZTÓCZY MIKLÓS, *Az egyházi nagyjavadalmakat érintő főkegyúri vagyonsfelügyeleti eljárási szabályzata* (Magyar Jogászegylet Egyházi Jogi Szakosztályának Kiadványai 4), Budapest 1944; CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, 177–195; illetve: PL Serédi Jusztinián hercegprímás magánlevéltára, R doboz, a szepesi püspök 1938-as levelei között a főkegyúri jog jogosítványait összefoglaló lap, melyben részletezve láthatjuk a vagyonsfelügyeleti jogot érintő kérdéseket is. CSIZMADIA ANDOR leírása szerint a főkegyúri jog egyik jogosítványát képező vagyonsfelügyeleti jog eredete a feudális korba nyúlik vissza, ahol a király, mint főhűbérúr az összes birtokok felett – így az egyháziak felett is – felügyeletet gyakorolt. *Sede vacante* rendelkezett a főpapi jövedelmek hovatartozásáról is. A 18. században több törvény is született az alapítványok feletti felügyeleti jogról, viszont az egyházi javadalmak nem tartoztak a szorosan vett alapítványok közé, így alakult ki az a gyakorlat, hogy az uralkodók e jogkör gyakorlásakor a *ius supremi patronatus*ra hivatkoztak. A főkegyúri jogban foglalt egyes jogosítványokat, így az egyházi javadalmak feletti vagyonsfelügyeletet is, a király a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium útján gyakorolta, melynek jogköre származtatott jogon a király nélküli királyságban is megmaradt. Vö. i.m. 177–179.

de ehhez kiköti, hogy szükséges a metropolita és a káptalan jóváhagyása is.²² Mint a későbbiek során ez kitűnik, különösen az utóbbi megszerzése komoly nehézségekbe ütközött.²³ Mindezek mellett 1933-ban a szombathelyi egyházmegyének mintegy 50 000 P közdó tartozása volt,²⁴ amely három év alatt több mint a háromszorosára duzzadt: a javadalomnak a Vallásalap kezelésébe történő átvételekor²⁵ 155 671 P 04 fillér közdó tartozása állt fenn.²⁶ Ezeken kívül a püspök nem fizette be az illetékegyenérték tartozását sem.²⁷ Ennek nagyságáról a *praescissió*s eljárás során megállapítottakból nyerhetünk képet, ekkor ugyanis a fennálló szabályok szerint csak az utolsó két évi hátralék 17 998 P 08 f terhelte a javadalmat, a többi 24 601 P 60 f-t a miniszteri bizottság intézkedésére törölték.²⁸

Mikes püspök a közdó-tartozások rendezésére igyekezett mindent elkövetni. Már feltehetően 1932-ben a hátralékok fizetésére részletfizetési kedvezményt kért,²⁹ s felmerült telepítésre földterület leadásának lehetősége is, de ezt, tekintve, hogy a szombathelyi püspökség csekély földterülettel rendelkezett, elvetette.³⁰ 1933. augusztus 17-én az adókimutatás revideálását próbálta elérni, hogy tekintettel a szombathelyi egyházmegye helyzetére kevesebb adót kelljen a jövőben fizetni, sikertelenül.³¹

²² ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 164. A nuncius 1933. október 25-én köszönetet mondott Mikes püspöknek az elküldött dokumentumért: SzEL Gróf Mikes János iratai, 19. doboz.

²³ Érdekes megjegyezni, hogy alig két hónappal rá, 1933. december 18-án Mikes püspök Serédi Jusztiniánnak írt levelében már csak 5 651 P 35 f mínuszt említett, ami bár a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter által megállapított összegnek alig a fele, de még mindig jelentős hiány. A püspök e levélben maga kérte, hogy Serédi Jusztinián tárja az egyházmegye helyzetét az Apostoli Szentszék elé. Lásd: SzEL AC 2292/1933. Az eltérésre eddig nem sikerült magyarázatot találnom.

²⁴ A 38 000 P vagyonváltáson kívül. SzEL AC 35/1933.

²⁵ Székiüresedés idején ugyanis az adott javadalmat nem a Szentszék által az egyházmegye élére állított apostoli adminisztrátor, hanem a Magyar Katolikus Vallásalap kezelte. A szombathelyi püspöki javadalom 1936-os átvételét Hóman Bálint 1936. február 28-án közölte Serédi Jusztiniánnal: PL Cat. 3, 683/1936.

²⁶ Ez az összeg, amely a szombathelyi m. kir. adóhivatal 1936. január 1-ei kimutatása, több helyen is említésre kerül: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL-OL) K 27, Jegyzőkönyve az 1938. évi március hó 11-én Budapesten tartott minisztertanácsnak, fol. 27–28; PL Cat. D/C, 3506/1938. Jelentés a szombathelyi püspöki javadalomnak gróf Mikes János püspöktől való átvétele s a törzsvagyon állagának megállapítása ügyében, 4, 5. PL Cat. D/C, 1977/1939. Hóman Bálint 1939. február 28-án Mikes Jánoshoz írt levele. Uo.

²⁷ Az illetékegyenérték „olyan adójellegű közszolgáltatás, amelyet jogi személyek a tulajdonukban lévő és közforgalomba nem, vagy csak hosszabb időközökben kerülő vagyon-vagy vagyontárgyak birtokában tartásáért fizetnek.” Diczig Alajos, *Az illetékegyenérték*, Debrecen 1934, 5. Az 1927. évi 5. tc. értelmében csak az ingatlan vagyon után tartoztak fizetni: 1927. évi törvények (Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár; szerk. Térfy Gyula), Budapest 1928, 1927. évi 5. tc., 25.§, 61–62.

²⁸ PL Cat. D/C, 3506/1938; uo. 1977/1939. Az illetékegyenérték kérdése a püspökkari üléseken is többször szóba került. Vö. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I*, 293–294. 407. 498.

²⁹ SzEL AC 35/1933. Mikes püspök Madarász Istvánnak, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium I. ügyosztályának a vezetőjéhez 1933. január 8-án intézett levele.

³⁰ Bővebben: Tóth, *Egy apostoli adminisztrátori kinevezés báttere*, 287–288.

³¹ A kérdéssel személyesen tárgyalt a pénzügyminiszterrel és Vargha Imre államtitkárral, valamint ezt követően 1933. augusztusban a pénzügyminiszterhez beadványt is intézett. Szóban ígéretet kapott arra, hogy kérését megfontolás tárgyává teszik, de az adó csökkentésére eddigi ismereteink szerint nem került sor. SzEL AC 1543/1933.

Később az adóhátralékra fizetési halasztást kért és kamatmentességet, arra hivatkozva, hogy tulajdonképpen gazda-adósságok, ha a gazdavédelmi rendeletben nincsenek is benne foglalva.³² A fizetési halasztás kérelmének háttérében az állt, hogy a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztertől – tekintettel az akkor tervbe vett szanálásra – rendkívüli erdőkitermelésre kért és kapott engedélyt, melynek jövedelméből a püspökség pénzhez juthatott.³³ Kérte továbbá, hogy 1933. december 31-vel az eddigi közadó-tartozás hátralékát az esedékes adóktól külön kezeljék, mert az utóbbiakat pontosan szándékozik fizetni, az erdőkivágásból származó jövedelmet pedig hajlandó lekötni a tartozás erejéig az adóhivatalnak.³⁴ E kérése meghallgatásra talált.³⁵

Annak érdekében, hogy kevesebb legyen a kiadása, Mikes püspök 1933-ban Angelo Rotta nunciuson keresztül a pápához fordult, hogy a következő kanonoki stallum megüresedésekor az adott kanonoki házba költözhessen, amely kérésnek a Konzisztoriális Kongregáció 1933. április 24-én helyt adott,³⁶ két nappal azután, hogy április 22-én Boda János kanonok elhunyt.³⁷ E lehetőséggel csak egy évig élt, a következő év április 1-ével az egyházmegye gazdasági helyzetének közeljövőbeli rendeződését remélve, vagy mert arisztokrata igényeit nem tudta kellően kielégíteni,³⁸ esetleg mindkét ok miatt Mikes püspök a kanonoki házat visszaadta.³⁹

A püspök egyéni erőfeszítéseire segítséget kért és kapott a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztertől, aki lévén a vagyonfelügyeleti hatóság, a bajba jutott javadalmasokat szanálás útján segítette. Ezen eljárás lényege, hogy a m. kir. vallás- és közoktatásügyi

³² SzEL AC 2165/1933.

³³ SzEL AC 2165/1933; PL Cat. D/C, 3506/1938; PL Cat. D/C, 1977/1939. Összesen 120 000 P-t várt tőle, melynek egy része 1934 októberéig, más része pedig 1935 októberéig fog befolyjni. Ebből remélte rendezni a közadó tartozásokat. Bővebben: Тóти, *Egy apostoli adminisztrátori kinevezés háttere*, 288–289. A rendkívüli erdőkitermelés engedélyezéséhez számos irat: MNL-VaML KIB 1936/31-180/IV.415.a./482, 129/1936

³⁴ SzEL AC 2165/1933. Mivel az ebből befolyó jövedelem a törzstőke részét képezte, s ennek adórendezésre történt igénybevétele a visszatérítés kötelezettségével járt, így befejezésekor a rendkívüli kitermelésre vonatkozó elszámolásokat, s a vételár felhasználásáról a részletes, okmányokkal igazolt beszámolót a javadalmas köteles volt a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez felterjeszteni. Vö. PL Cat. D/C, 1977/1939. Hóman Bálint 1939. február 28-án Mikes Jánoshoz intézett levele. Mikes püspök erről Hóman Bálint 1935-ös felszólítása ellenére elfeledkezett. A miniszter ebben szó szerint idéz a 2235/1933 szám alatt kelt leveléből.

³⁵ SzEL Gróf Mikes János iratai, 18. doboz Vargha Imre 1933. december 21-én Mikes Jánosnak írt levele.

³⁶ Ennek a levélfogalmazványa: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 157. A Mikes püspökhöz elküldött eredeti: SzEL AC 760/1933.

³⁷ Elhunytá miatti részvétét fejezi ki Angelo Rotta nuncius Mikes püspöknek és a káptalannak a már említett 1933. április 24-én kelt levelében: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 157. Illetve ugyanitt a káptalan köszönetnyilvánítása április 27-én: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 158. Boda Jánosnak szívproblémái voltak. Vö. (?), *Napíhirek*, Vasvármegye 66 (1933) 81, 7. Az elhunyt kanonok méltatása: *Dr. Boda János †*, Vasvármegye 66 (1933) 91, 3.

³⁸ Ezt sejteti SZÉKELY LÁSZLÓ egy megjegyzése, amely szerint a kanonoki házat Mikes püspök csak „nyomortanyának” nevezte. SZÉKELY, *Emlékezés Mikes János gróf szombatbelyi megyéspüspökről*, 189.

³⁹ SzEL KI 22/1934. Mikes János püspök 1934. március 6-án kelt levele a székeskáptalannak. Akár mindkét fent említett indok is közrejátszhatott a püspök döntésében. A *Hír* című helyi újság azt is tudni véli, hogy a kérdéses egy évre a répceszentgyörgyi kastélyát is bérbe adta egy angol vadásztársaságnak. Vö. (?): *Mikes János püspök bezárja a püspökvárat. Egy évre adta bérbe répceszentgyörgyi nyaralóját*, *Hír* 19 (1933) III, 1–2.

miniszter – miniszteri biztos minőségben szakelőadókat küldött ki, akik szanálási tervet készítettek, melyben a pénzügyi helyzet rendezésének módját, valamint a mező- és erdőgazdálkodás követendő módját is rögzítették. A miniszteri biztos költségvetési tervet készített, amelyben a javadalmi szükségleteket a jövedelemhez igazította, a kegyúri és kulturális kötelezettségek érintetlenül hagyása mellett. Valamint elrendelte a pontos zárszámadások készítését is. Ahol erre a pénzügyi helyzet miatt szükség volt, kölcsön felvételét vagy ingatlanok eladását engedélyezhette a miniszter. Természetesen az utóbbi esetben a javadalmasokat kötelezte arra, hogy az eladott ingatlanokat refundálják, tehát visszatérítsék a törzstőke javára az eladási árat hozzászámolva a 30–40 évi amortizációt.⁴⁰

Mikes püspök Uher Károly kir. alapítványi igazgató személyében kapott miniszteri biztost,⁴¹ aki egy kölcsön felvételével kombinált szanálási tervet dolgozott ki.⁴² Viszont ennek végrehajtásához mind a káptalan mind pedig a hercegprímás beleegyezését meg kellett szereznie. 1933. május 20-án Uher Károly leveléből arról értesülünk, hogy a kölcsön iránti tárgyalások intenzíven folynak és remény van arra, hogy rövid időn belül az egyházmegye pénzhez jut,⁴³ de az első szanálási tervről a május 29-ei ülésen a székeskáptalan tagjai azon véleményüknek adtak hangot, hogy az nem elfogadható. A vitás pontok megbeszélésére június 2-ára a miniszteri biztost tárgyalásra hívták.⁴⁴ Ezen kitűnt, hogy Rogács Ferenc kezelő kanonok és a szanálás céljára Mikes püspök hivatalai által átadott adatok között jelentős eltérések mutatkoztak, melyeknek Uher Károly mielőbbi tisztázását kérte, az értekezletről felvett jegyzőkönyvet pedig a hercegprímáshoz juttatta el véleményezésre.⁴⁵ A püspöki törzsvagyon helyszíni megállapítására is sor került 1933. szeptemberében.⁴⁶ Ennek eredményeként született meg a már elemzett, 1933. október 20-án kelt kimutatás, amelyben a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter a püspök által eszközölt beruházások megtérítését engedélyezte.

A szanálással kapcsolatban a következő érdemi információ, hogy az 1934. évi május 21-ei káptalani ülésen Mikes püspök kijelentette, hogy magánúton már megtörtént és nincs is semmi tartozása, ha megkapja a törzstőkéből őt megillető pénzt. Rogács Ferenc szerint viszont a püspök a szanálással kapcsolatban kezdetben nem kérte a befektetések megtérítését, s „...az eszmét magát is a székeskáptalan adta neki, hogy ezzel valamelyes törvényes fogódzót találjon annak megokolására, miért járul hozzá a javadalom püspök

⁴⁰ A szanálásról: MNL-OL K 27, Jegyzőkönyve az 1938. évi március hó 11-én Budapesten tartott minisztertanácsnak, fol. 18–19.

⁴¹ Uher Károly az alapítványigazgatási csoportnál a fogalmazói személyzetnél dolgozott 1933-ban a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban: MNL-OL K 802, 72. doboz, a VKM személyi és ügybeosztása, 1933.

⁴² Az első szanálási terv a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban a vonatkozó Káptalani Iratok 51b/1933-as szám alatt nem található.

⁴³ SzEL Gróf Mikes János iratai, 18. doboz Uher Károly 1933. május 20-án kelt levele Mikes Jánosnak.

⁴⁴ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1933. május 29-én tartott ülésének jegyzőkönyve.

⁴⁵ SzEL KI 51c/1933 Itt Rogács Ferenc által készített magánpénztári számadások és javadalmi jövedelem összeírás olvasható, vázlatos, kézzel, többször átirat formában. Lásd még: SzEL KI 62/1933. A Prímási Levéltárban az iktatott iratok között e dokumentumot nem találtam.

⁴⁶ SzEL KI 85/1933.

úr személyes adósságainak rendezéséhez, amint az a vonatkozó székeskáptalani iratban olvasható.⁴⁷ Arra is utal, hogy amikor a székeskáptalan elé került a szanalás kérdése, akkor még nem volt meg a miniszteri felmérés, hanem csak a püspök által a szanalási irathoz csatolt számadások között a kegyúri építkezések tételei, amelyek megtérítését bizonyos feltételek teljesülése esetén elfogadták volna, de az általuk ajánlott szanalási terv tárgytalan lett.⁴⁸ Már ebből kitetszik, hogy a káptalan és a püspök viszonya az 1930-as évek elején nem volt felhőtlen. Ahhoz, hogy megértsük, hogy mi állt e konfliktus háttérében, fontos tisztában lenni a vasvár-szombathelyi székeskáptalannak, illetve tagjainak az egyházmegye életében betöltött szerepével és anyagi lehetőségeivel. Ezeket az információkat azért is jelentős áttekinteni, mivel a most ismertetett paraméterek a vizsgált 1936–1944-es időszakot is alapjaiban meghatározzák, illetve kihatással voltak rá.

2. A VASVÁR-SZOMBATHELYI SZÉKESKÁPTALAN AZ 1930-AS ÉVEKBEN

A vasvár-szombathelyi székeskáptalan 6 tagból állt: *praepositus maior*, *lector*, *cantor*, *custos*, *archidiaconus de Zalaegerszeg* és *archidiaconus de Alsólendva*. A felsorolás sorrendjében Vidos Lajos nagyprépost 1926-os halálát követően: Tóth József, Tauber Sándor, Boda János, Wallner József, Rogács Ferenc és Honti Béla.⁴⁹ Az előlépés rangsor szerint történt, s csak a három felsőbb stallumban járt ezzel „némi fokozati díj.” A promóció minden alkalommal új beiktatással járt az új stallumra és az új címre.⁵⁰ 1933-ban Boda János halálával minden utána következő kanonok eggyel feljebb lépett a ranglétrán és Palkó János került be az utolsó kanonoki stallumra. Mikes püspök nem sokkal később tervbe vette e fokozatos előlépési rendszer megszüntetését, amely a későbbiek során mégis érvényben maradt.⁵¹

⁴⁷ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1934. május 21-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 10. Rogács közelebről nem részletezi, hogy pontosan mely iratra gondolt. A káptalani iktatókönyv alapján vélhetően a SzEL KI 51/b-re, amely iktatási helyén nem található.

⁴⁸ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1934. május 21-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 10.

⁴⁹ A sorrendet lásd DESICS IGNÁC, *A vasvár-szombathelyi székeskáptalan története főbb vonásaiban*, A szombathelyi egyházmegye története II, 297–332, 329. Vidos Lajos 1926. február 24-én hunyt el. DESICS IGNÁC a káptalan 20. századi történetét nem ismerteti, pusztán a kronológiában a kanonokok neveit és beosztását sorolja fel. Szintén nem a 20. századra helyezi a hangsúlyt: SILL [ABA] FERENC, *A vasvár-szombathelyi székeskáptalan történetének vázlatja*, A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve (1777–1977) (szerk. Fábián Árpád), Szombathely 1977, 173–242. A székeskáptalan történetének e periódusáról eddig sem átfogó, sem részletes ismertetés nem jelent meg.

⁵⁰ SzEL KI 64/1929.

⁵¹ 1933. szeptember 4-én közölte a káptalannal, hogy a graduális előléptetést ezentúl mellőzni fogja, az egyes tisztségekre előterjesztésére a Szentszék, illetve ő maga fog kinevezni. A nagyprépost utáni rang szerinti sorrend a kinevezés idejétől számítana. Vö. SzEL KI 78/1933. Az első után következő 3 stallumot *ad nutum Sanctae Sedis* adományozhatja a püspök, ha nincs szó egyidejűleg más apostoli rezervációról. Ha valamelyik káptalanban 5. *dignitas* is volna, csak a Szentszék adományozhatja. Az Apostoli Datária leveleit mellékletben közli az 1931. évi március 18-ai püspökkari konferencia jegyzőkönyve: *A magyar katolikus püspökkari tanácsko-*

A káptalanban nem a megosztott *praebendák*, hanem a *massa communis* rendszere működött.⁵²

A kanonokok az egyházmegye kormányzásában is tevékenyen részt vettek,⁵³ – mivel ezzel a későbbiek során külön foglalkozunk – elégnek tartjuk itt egyelőre csak azt kiemelni, hogy a vikáriusi tisztséget 1922-től Boda János töltötte be, a provikáriusit pedig 1928-tól Rogács Ferenc.⁵⁴ E kanonokok az 1913-ban alapított Szombathelyi Egyházmegyei Takarékpénztár igazgatótanácsának is tagjai voltak, valamint Boda János kanonokot bízta meg Mikes püspök az egyházmegyei társulatba tömörített Annunciata Nővérek Kongregációja igazgatásával, s egyben a társulat alapszabályainak kidolgozásával is.⁵⁵ A kanonokok az egyházmegye területi hierarchiájában is vezető pozíciót töltöttek be: egy-egy főesperességhez egy-egy kanonoki stallum tartozott.⁵⁶

A káptalan számos alapot, illetve alapítványt is kezelt, amelyekről egy feltehetően 1937-nél nem régebben készült összesítő Varga János kanonoktól maradt fenn *pro memoria* formájában.⁵⁷ Ebben az 1918. március 5-ei jegyzőkönyvre hivatkozva választja szét azokat az alapokat, amelyekre a püspök a vagyonnevelési szabályzatot nem terjesztette ki és melyekről számadást nem kívánt, s azokat, amelyekről számadást kívánt. Az előbbi csoportba sorolta azokat az alapítványokat, amelyek nem egyházi természetűek, melyeket magánszemélyek bízta a káptalanra, és amelyekről a minisztériumban számadást kellett bemutatni. Ezen kívül a káptalani gazdasági- és főpénztárról, a káptalani tartalék-alapról és a misealapítványokról sem kívánt számadást a püspök. A másik csoportban felsorolta azokat, amelyekről igen: a papnevelő intézetről és a vele kapcsolatos alapítványokról, a székesegyházról és a vele kapcsolatos alapítványokról, a püspöki és káptalani törzsvagyonról, az egyházmegyei szegényalapról, az egyházmegyei alapról, az egyházmegyei segély alapról, a püspöki elemi iskola alapról, a Szenczy-féle vasvári zárdaalapítványról, a Kelcz-Adelffy árvaházról és a vele kapcsolatos alapítványokról, a Szent Imre Egyesületről és a Székely misealapról, a Papi Nyugdíjintézetről, a *Deficientiáról*, a zalaegerszegi apácák javára tett Németh- és Széll-féle alapítványról, valamint a gr. Fes-

zások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I, 367–371. Az Apostoli Datária 1933. december 11-ei kapcsolódó határozatát, amely alapján mégis a graduális promóció érvényesült: SzEL KI 72/1935. A hivatali előrelépés e formájáról bővebben lásd: SZUROMI SZABOLCS ANZELM O.PRAEM., *A graduális promóció, mint az egyházi hivatal betöltésének sajátos formája*, Teológia 46 (2012), 3–4, 233–240.

⁵² SzEL KI 64/1929. A jövedelmek megosztásáról a kanonokok között bővebben lásd a káptalani statútumokat: SzEL KI 29/1924.

⁵³ Vö. *Schematismus* 1929, 24–26; *Schematismus* 1934, 10–12.

⁵⁴ SzEL Gróf Mikes János iratai, 18. doboz, Boda János és Rogács Ferenc 1933. február 17-én kelt levele Mikes János püspökhöz.

⁵⁵ Boda János életútjához lásd: *A szombathelyi egyházmegye története. Történelmi névtár III*, 41–42.

⁵⁶ Vö. a korabeli szombathelyi egyházmegyei *Schematismus*okkal.

⁵⁷ Maga a lista gépelt, de számos helyen olvasható Varga kanonok kézzel írt kiegészítése. Varga János 1928-tól tb. kanonok volt, 1937-ben lett rendes kanonok. A lap hátoldalán kanonokként szerepel, így feltehető, hogy a feljegyzés 1937-ben vagy az után készült. SzEL A Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan Magánlevéltára (a továbbiakban: Magánlevéltár), 21. doboz.

tetics Dénesné alapokról.⁵⁸ A géppel írtak mellett kézírással kiegészítve: a Tauber-féle segély alapról és a Séllyei alapítványról.⁵⁹

Az első világháború alatt a székeskáptalan által kezelt alapok és alapítványok sok járadékkölcsön (hadikölcsön) kötvényt jegyeztek – Rogács Ferenc 1931-es kimutatása szerint az I., a III. és a VIII. kibocsátású kötvényből⁶⁰ –, amelyet az állam a háborús kiadásai fedezésére bocsátott ki több hullámban, 5,5%, illetve 6%-os kamatra. A háború utáni infláció következtében a koronára szóló hadikölcsön kötvények majdnem teljesen elértéktelenedtek. A közvélemény viszont arra számított, hogy a magyar állam kártalanítja a hadikölcsön kötvényt jegyzetteket.⁶¹ Erre a nehéz gazdasági helyzetben nem nyílt mód, így az állam pusztán elismerte a károsultak igényének erkölcsi jogosságát az 1928. évi 12. törvénycikk 8.§-ban és az 1928. évi 33. törvénycikk 14. §. értelmében segélyek formájában folyósított bizonyos összegeket.⁶² Ezen utóbbi paragrafus 8. bekezdése alapján a népjóléti és munkaügyi miniszter felhatalmazást kapott arra, hogy „500,000 P-t, a minisztertanács esetről-esetre kieszközölendő hozzájárulásával, a hadikölcsönjegyzés következtében tönkrement jótékony célú intézmények, nyugdíjintézmények és társadalmi alakulatok támogatására, további 500,000 P-t pedig a középosztályhoz tartozó lakosság tömegnyomorának enyhítésére fordíthasson.”⁶³ Ezt követően került sor arra, hogy Mikes János püspök a hadikölcsönkötvényt jegyző, a törvényben körülírt feltételeknek megfelelő alapok számára segélyt kért 1929-ben. Ezek az alapok a következők voltak: a Tanulmányi alapítvány, a Kelcz-Adelffy árvaház alapítvány, az Egyházmegyei papi nyugdíjintézet alapítványa, az Agg papok házának segélyalapja, a Tauber-féle szegényalapítvány, az egyházmegyei alapítvány, az egyházmegyei segélyező alapítvány, az egyházmegyei szegényalapítvány és a Szent Imre nyugdíjpótló alapítvány.⁶⁴ Ezek a köl-

⁵⁸ Gróf Festetics Dénesné neve háromszor is előkerül a *pro memoriában*, először azon alapok között, amelyekről nem kívánt számadást a püspök, a szombathelyi domonkos apácák zárdája javára, majd két alkalommal azon alapok között, melyekről számadást kívánt a püspök: a szentkirályi óvoda és apácák javára, valamint egy közelebbiről nem részletezett célra. Uo.

⁵⁹ Varga kanonok külön lapon összegyűjtötte továbbá azokat az alapokat is, amelyeket a káptalan 1916-ban plébániai kezelésbe adott át. SzEL Magánlevéltár, 21. doboz.

⁶⁰ SzEL KI 87/1931.

⁶¹ A kibocsátott hadikölcsön kötvények táblázatos összefoglalását tartalmazza az 1942. évi 9. törvénycikkely 1.§-a. E szerint az I., III. sorozat kötvényeket 6%-os, a VIII. sorozat kötvényeket 5,5%-os kamatra bocsátották ki. Vö. 1942. évi törvénycikkek, 43.

⁶² 1928. évi törvénycikkek, 309 és 529.

⁶³ Az 1928. évi 33. tc. 14.§, 1928. évi törvénycikkek, 531. A fent említett összegeket az 1. bekezdésben megnevezett, a népjóléti és munkaügyi minisztérium „Közjótékonyosság és emberbaráti intézmények” címének „A háború anyagi károsultjainak támogatására” elnevezésű rovatán megállapított, illetve a későbbi években megállapításra kerülő összegből különítik el. A fent említett törvényt a hadikölcsön-károsultak támogatásáról szól az 1929. évi 35. tc. egészítette ki. Vö. 1929. évi törvénycikkek (Magyar Törvénytár – Corpus Juris Hungarici; szerk. Degré Miklós–Várady-Brenner Alajos), Budapest 1930, 445–447.

⁶⁴ Vö. SzEL KI 21/1941. Mikes püspök 1929-es levelének másolata. Varga János kanonok leírásától egyedül a Tauber-féle alapítvány megnevezésében különbözik, aki Tauber-féle segélyalapról írt. Vö. SzEL Protocolum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, Varga János káptalani jegyző 1944. október 10-én kelt *pro memoriája*, 60.

csön névértéke arányában, bizonyos százalékos megoszlás szerint részesedtek az állami hadikölcsön segélyekből.⁶⁵

A káptalan kezelésében álló intézmények számos osztrák és magyar állampapír tulajdonosai voltak, 1931-es kimutatás szerint a következő államkötvényekkel rendelkeztek: földtehermentesítési kötvény, 364 400 K névértékben, aranyjáradék kötvény 2 000 K névértékben, valamint koronajáradék kötvény 256 700 K névértékben.⁶⁶ Korábban ezek kamatai a káptalan jövedelmeinek jelentős részét képezték, de elértéktelenedtek. Az osztrák államadóssági papírokat 1921-ben a szombathelyi m. kir. állampénztárhoz, a magyar államadóssági címletek kamatfizetési íveit a m. kir. pénzügyminiszteri számvevőség hitelügyi csoportjához kellett beszolgáltatni az 1924. évi 102.000 pénzügyminiszteri rendelet 17. §-a értelmében,⁶⁷ végül a 960/1925. M.E. számú rendelete elrendelte a háború előtt kibocsátott magyar államadóssági címletek letétbe helyezését és összegyűjtését. Így e címletek a m. kir. állampénztárba szállítottak, viszont továbbra is a székeskáptalan tulajdonát képezték.⁶⁸

A káptalan nagy kiterjedésű földterülettel és a kiterjedt gazdasággal is rendelkezett.⁶⁹ Egy 1932-es kimutatás szerint a trianoni békeszerződés előtt 6 096 kat. hold 372 négyszögöl területtel, amelyből a vagyonváltság 702 kat. hold 1018 négyszögölt vitt el, de ezen felül is maradt leadandó terület. A káptalan tulajdonában levő birtokok három egymástól távol fekvő, különböző minőségű és önmagában szétszórortan elhelyezkedő gazdaságot alkottak: a vaskúri, a kemenesszentpéteri és a lipárti gazdaságokat.⁷⁰ A gazdasági élő és holt felszerelés karbantartása és a gazdálkodás fejlesztése meglehetősen sok pénzt emésztett fel.

Már 1921–1926-ban folytak nagyszabású beruházások a káptalani gazdaságban, amelyeknek a törzsvagyon terhére történő átvételéhez Mikes püspök hozzájárult, s engedélyezte, hogy a törlesztést, tekintettel a súlyos gazdasági helyzetre, csak 1932. január 1-jén

⁶⁵ A százalékos megoszlás kiválóan kirajzolódik: SzEL KI 56/1939. Összegük a következő volt: 1930-ban 20 000 P, 1931-ben 8 000 P, 1932-ben 2 000 P, 1939-ben 7 000 P, 1941 januárjában 5 000 P, decemberében pedig 4 000 P. Vö. SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, Varga János káptalani jegyző 1944. október 10-én kelt *pro memoria*-ja, 60. Az 1941. évi 500. M.E. rendelet a hadikölcsön kötvények letétbe helyezését írta elő, amely – lévén, hogy ezáltal számszerűsíthetővé vált az összegük – előkészítette az 1942. évi 9. törvényt az 1914–1918. évi hadikölcsönök rendezéséről. Vö. 1942. évi törvénycikkek, 43–49.

⁶⁶ SzEL KI 87/1931. Rogács Ferencnek a püspöki kar 1931. október 14-ei értekezlete alapján a székeskáptalan gazdaságáról szükséges kimutatásának vázlata. SzEL KI 32/1933. A székeskáptalan 1933. április 16-án készült kimutatása Madarász István április 8-ai megkeresésére, melyben arról gyűjtött információt, hogy a háború óta milyen romlás érte az egyházi vagyont. SzEL AC 1989/1933; SzEL KI 97b/1933. A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter a káptalan 1922–1932-ről benyújtott számadásából 1925 után hiányolta a fenti összegeket.

⁶⁷ A m. kir. pénzügyminiszter 1924. évi 102.000. számú rendelete, MRT 58 (1924), Budapest 1925, 1188.

⁶⁸ SzEL AC 1989/1933; SzEL KI 97b/1933; SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, Varga János káptalani jegyző 1944. október 10-én kelt *pro memoria*-ja, 60.

⁶⁹ Ezzel kapcsolatban két kimutatás is készült, 1931-ben a püspöki kar felhívására egy részletesebb (SzEL KI 87/1931) és 1932-ben egy a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium felhívására (SzEL KI 32/1932). Ezek a kimutatások kis mértékben eltérnek, de fent az 1932-est használok, mert vélhetően ez pontosította az 1931-es adatait. Bővebben: Tóth, *Egy apostoli adminisztrátori kinevezés bűtere*, 296.

⁷⁰ SzEL KI 32/1932.

kezdjék meg.⁷¹ Ezt követően 1927–1932-ben ismét nagyszabású beruházásokat eszközölt a káptalan. 262 975 P-t költöttek a gazdasági épületeik rekonstruálására és a gazdasági holt leltárra – amelyből 55 805 P-t a javadalmasok a saját jövedelmükből, 207 152 P-t pedig az 1922–1932. években a földbirtokreform következtében eladásra került ingatlanok árából álltak –, valamint a javadalmasok a sajátjukból 73 096 P-vel kiegészítették a gazdaság élő leltárát.⁷² A székeskáptalan az 1922–1932. évi számadásait azzal terjesztette fel 1933. április 27-én a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek, hogy amennyiben az szükségesnek mutatkozik, az általuk a törzsvagyoni tőkéből eszközölt beruházásokat vizsgálta felül és ismerje el a törzsvagyon terhére.⁷³ A miniszter 1933. október 30-án küldött levelében tett észrevételeket a számadásokhoz,⁷⁴ majd Kapácsy Jenő miniszteri számvevősegi tanácsossal és Jászay Jenő királyi közalapítványi igazgatóval vizsgálta felül a beruházásokat, akik a káptalan képviselőjével, Rogács Ferencel végigjárták a káptalan birtokait és számba vették a beruházásokat és az akkori állapotukat. Megállapításait 1933. november 24-én jegyzőkönyvben rögzítették, amely részletezi a fenti beruházásra fordított összeg megoszlását. A látottakból és az átvizsgált számadásokból a következő megállapításra jutottak: „...a Székeskáptalan által eszközölt befektetések mind hasznos beruházások, melyek nélkül az egész mezőgazdasági üzem összeomlott volna. A még kellő időben létesített beruházásokkal a mérsékelt értékes birtokok újból hasznos hajtókká váltak s bár szerényen, de biztosítják a Székeskáptalan megélhetését.”⁷⁵ Ráadásul nem csak törzsvagyoni ingatlan eladásokból, hanem a káptalan saját folyó jövedelméből is évente jelentős összeget fordított ezekre. Ezért a bizottság a beruházásoknak a törzsvagyon részére történő átvételét javasolta.⁷⁶ A törzstőkéből felhasznált 207 152 P-t viszont vissza kellett valahogy téríteni, hiszen a törzstőke készpénzek megtérítés kötelezettsége nélkül csak a vagyonfelügyeleti hatóság hozzájárulásával földbirtok vásárlására lettek volna fordíthatók, s a káptalan építkezésre, erdősítésre, stb. használta fel az összeget. Így csak törzstőkekölcsön formájában lenne lehetséges a megtérítése.⁷⁷ A káptalan képviselője négy megoldási javaslatot is felvetett,⁷⁸ melyből a negyediket szerették volna megvalósítani, de Mikes püspök arra hivatkozva, hogy a káptalan elvileg nem kért a tőkék befektetésére tőle engedélyt, nem adta főhatósági hozzájárulását. Csak abban az esetben lett

⁷¹ SzEL Székeskáptalani ügyiratok iktatója és a fontosabb határozatok jegyzőkönyve 1919–1989, 1927. 75. bejegyzés, december 16. A püspöknek a káptalan felterjesztésére adott válaszirata bemásolva.

⁷² Wallner József vázolta a helyzetet Grósz Józsefnek, s arra kérte, hogy vagyonfelügyeleti szempontból utólag vegye tudomásul a törzsvagyoni tőke beruházását. Lásd: SzEL AC 870/1936. Az 1933. november 24-én készült jegyzőkönyvben 262 975 P 75 fillér szerepel: SzEL KI 1/1934. A számadatok pontos közlését fontosnak tartom, mivel jól kirajzolódik belőlük az élő és holt leltárra fordított saját és javadalmi beruházások aránya, amely a rendezésnél nem mellékes szempont.

⁷³ SzEL KI 42/1933.

⁷⁴ SzEL KI 97b/1933; SzEL AC 1989/1933.

⁷⁵ SzEL KI 1/1934. A szöveg eredeti helyesírásával.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ SzEL KI 97b/1933.

⁷⁸ SzEL KI 1/1934.

volna hajlandó a részletekről tárgyalni, ha ezt a hozzájárulást utólag kéri.⁷⁹ A káptalan nem tartotta szükségesnek, hiszen a püspök tudott a beruházásokról, sőt a felterjesztett vagyonkezelési és törzsvagyoni számadásokat korábban észrevétel nélkül tudomásul is vette.⁸⁰ Felmerülhet bennünk az a kérdés, hogy miért nem kérték ki előzetesen Mikes püspök egyházfőhatósági engedélyét, hiszen ez evidens lett volna. A válasz talán a tőkék befektetésének módjáról vallott eltérő felfogásban keresendő,⁸¹ tartottak tőle, hogy nem fogja beleegyezését adni, ami által a gazdaság fejlesztését nem tudták volna keresztülvinni.

Láthattuk tehát, hogy az 1930-as évek elején a szombathelyi püspökség több tényező – az állampapírok és kötvények elértéktelenedése, vagyonváltság, gazdasági világválság – összefonódásának következtében komoly anyagi gondokkal küszködött, a szanaláshoz a káptalan mégsem volt hajlandó hozzájárulását adni a tervezett formában. A püspök pedig a káptalani törzstőkéből – a vagyonfelügyeleti hatóság megkérdezése nélkül – eszközölt beruházások visszatérítéséhez nem volt hajlandó egyházfőhatósági jóváhagyását adni. Felmerül a kérdés, hogy mi vezetett el idáig, mi húzódtott meg ennek a konfliktusnak a hátterében?

3. MIKES PÜSPÖK ÉS A KÁPTALAN KONFLIKTUSA

Mikes püspök és a káptalan közti viszony az 1930-as évek elején romlott meg, több okból kifolyólag. Mind az egyes kanonokokkal, mind pedig a káptalannal adódtak nézeteltérései, különösen a tőkék befektetési módja, elszámolása és az egyházkormányzat terén. Most e konfliktusnak a gyökereit és kibontakozását főbb vonalakban szeretném ismertetni.⁸²

A konfliktus előzményei az 1920-as évek végére nyúlnak vissza, amikor Mikes püspök Damonyán egy ingatlant vásárolt – állítása szerint – az annunciáták részére, melyhez, tekintve, hogy nem álltak rendelkezésre akkor megfelelő anyagi források, 1929. október 15-én 10 000 P kölcsönt vett fel saját aláírásával ellátott kötelezvény elle-

⁷⁹ SzEL KI 7/1934. Mikes püspök válasza gépelve a *palliumon*. Az eredeti levelet visszaadta február 8-án azzal, hogy ha a káptalan ezt kérni fogja, akkor írásban fog a felterjesztésre válaszolni. Lásd Palkó János jegyzetét a levélen.

⁸⁰ SzEL AC 616/1933. Mikes püspök 1933. április 13-án a székeskáptalantól afelől érdeklődött, hogy a birtokrészek eladásából a törzsvagyoni készpénzek építkezésre fordítása be lett-e jelentve a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek. A székeskáptalan 1933. április 17-én kelt levelében elismerte, hogy ez előzetesen nem volt bejelentve a miniszternek: SzEL AC 663/1933. Mikes püspök válaszlevelében nem reagált a káptalan tájékoztatására. Ezzel mintegy hallgatólagosan tudomásul vette, s arra utasította őket, hogy terjesszék fel a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek. Az ügy 1941-ben nyert végleges befejezést, ekkor került sor a 20 7152 P törzstőke-követelés végleges rendezésére. Lásd SzEL. Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1941. december 19-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 38.

⁸¹ Ennek részletezését lásd a következő fejezetben.

⁸² A téma részletes, adatgazdag kifejtését lásd: Тóтн, *Egy apostoli adminisztrátori kinevezés bálttere*, 281–327, különösen: 299–316.

nében⁸³ az Egyházmegyei Alap nevében a szemináriumtól.⁸⁴ Ezek mellett arról is értesítette a káptalant, hogy a „Fentiek magyarázzák azt is, hogy úgy a Rigó-féle⁸⁵, mint a Kapuy-féle⁸⁶ hagyatékok még nem számoltattak el.”⁸⁷ Rigó Zsigmond és Kapuy Károly szombathelyi egyházmegyes papok voltak, Rigó hagyatékát – az egyházmegye 1927-es zsinati törvénykönyvének 561.§-a értelmében⁸⁸ – még életében megváltotta, Kapuy viszont nem, és érvényes végrendelet nélkül hunyt el. A köteles részek⁸⁹ levonása után a hagyatékot három egyenlő részre kellett osztani: az egyházi harmadra, a rokonok harmadára és a szegények harmadára. Az egyházi harmad 1/3-a annak a templomnak járt, ahol az elhunyt pap utoljára működött, 2/3-át pedig az Egyházmegyei Alap kapta.⁹⁰ Az első hagyatékból csak az Egyházmegyei Alapnak járó 500 P nem került a püspök részéről átutalásra, amelyet a második hagyatékból az alapoknak járó 19 615 P 67 f -vel és a már említett 10 000 P-vel együtt⁹¹ a püspök állítása szerint a 21 591 P 30 fillérbe kerülő damonyai ingatlan megvételére fordított.⁹² Az itt látható nyilvánvaló ellentmondásra, nevezetesen, hogy 30 115, 67 P-t fordított a 21 591, 30 P-be kerülő kastély megvételére, a káptalan is rámutatott, amely az általa kezelt alapok révén érintett volt a kérdésben.⁹³

⁸³ Erről a káptalan 1931. március 9-én Mikes püspöknek írt leveléből értesülünk, melyben azt is leírják, hogy e tartozásról nem Mikes püspök értesítette a káptalant, hanem a szemináriumi vagyongazdálkodási bizottság két kanonok tagja találta az 1930. évi számadásban: SzEL KI 18/1931.

⁸⁴ SzEL KI 13/1931. Mikes püspök 1931. február 9-ei válasza a káptalan 1930. december 31-ei, a kölcsön természetére, céljára és a tőke visszafizetésének módjaira vonatkozó érdeklődésére. Vö. SzEL KI 6/1931. Az Egyházmegyei Alap vagyona ekkor 903,40 P takarékpénztári betétben és 2 390 P takarékpénztári részvényekben. Az alap rendeltetéséről: SzEL AC 67/1934. Rogács Ferenc kanonok 1934. szeptember 3-ai válasza a püspök augusztus 6-ai kérdésére. Az érdeklődés azt sejteti, hogy talán Mikes püspök nem volt teljesen tisztában az alap rendeltetésével, amikor a kölcsönt felvette.

⁸⁵ Rigó Zsigmond (1855–1932) Rábakethelyen volt káplán, majd ugyanott plébános, s mint ilyen 1898–1902-ig az őrési kerület esperese és tanfelügyelője. 1902-től 1927-es nyugalomba vonulásáig pedig püspöktamási plébános és molnári apát. Nyugdíjas éveit Vasváron töltötte, 1932-ben halt meg. *A szombathelyi egyházmegye története. Történelmi névtár III*, 342.

⁸⁶ Kapuy Károly (1867–1929) különböző helyeken káplánként szolgált, majd 1901–1929-ig vámoscsaládi plébános volt. Uo., 178.

⁸⁷ Tehát e két összeg is rendelkezésre állt és ezeket is részben vagy egészben a damonyai ingatlan megvételére fordította Mikes püspök. SzEL KI 13/1931.

⁸⁸ Az alsópapság hagyatékának a 15%-a ugyanis az egyházmegyét illette, mégpedig úgy, hogy azt három egyenlő részben az egyházmegyei alap, a papnevelő intézet és az egyházmegyei nyugdíjintézet kapja. Vö. SD, 198.

⁸⁹ Ezek tételes felsorolását lásd: *A m. kir. igazságügyminiszternek és a m. kir. vallás- és közoktatásiügyi miniszternek 1904. évi T. 107/15 I.M. számú rendelete*, MRT 38 (1933) 509–510.

⁹⁰ SD, 567§, 199.

⁹¹ Az adóseleket a későbbiek során a püspök hatálytalanította. Vö. SzEL AC 410/1933.

⁹² SzEL KI 2/1932. Igaz, hogy az 1931. április 14-én kötött szerződésben vételárként 20 500 P szerepel, de az 5. pont értelmében a tulajdonjog bekebelezésével járó költséget és az átruházási illetéket a vevő fizeti: SzEL AC 458/1932.

⁹³ SzEL KI 2/1932.

Ezzel párhuzamosan került sor 1930-ban a 20 000 P, 1931-ben a 8 000 P már említett hadikölcsön valorizációs segélyeknek a népjóléti miniszter általi kiutalására az 1929-ben segélyre felterjesztett, a káptalan által kezelt alapok javára. E pénzek közül az előbbi Mikes püspök nem adta át azonnal a káptalan kezelésébe, az utóbbi összeget a káptalan átvette.⁹⁴ Az előbbi összeg létezéséről a kanonokok csak később szereztek tudomást, viszont nem fordíthatták az alapok javára, mivel a püspök saját kezelésben akarta tartani és ingatlanba fektetni. Ez a tény szintén jelentős konfliktusforrás volt a káptalan és a püspök között, akik 1931-től kezdve számtalan levélben kérték az alapokat illető pénzek átutalását, sikertelenül. Több feliratban is kifejtették, hogy Mikes püspök eljárásában az *alienatio* – tehát az egyházi javak nem rendeltetésszerű használatának, elidegenítésének – esetét látják fennforogni.⁹⁵ Ehhez hozzájöttek a gyöngyösszőlősi szükségtemplom céljaira az Egyházmegyei Nyugdíjintézetből és a Szent Imre Egylettől felvett összegek, melyekből az elsőt az egyesület közgyűlése megszavazta, s így a felmentvényt a káptalannak és az egyesületi intézőbizottságnak megadta. Ezenkívül a püspök az egyházkormányzásban nem minden esetben kérte ki a *Codex Iuris Canonici* által előírt tanácsukat, amely szintén a kanonokok nemtetszésével találkozott. Végül a püspök az Egyházmegyei Takarékpénztárból – amelynek ő volt a vagyonfelügyeleti hatósága – is jelentős kölcsönöket vett fel, összesen 150 000 P-t. Ennek rendezése, illetve újabb kölcsön felvételének terve miatt az igazgatótanáccsal konfliktusa támadt, olyan mértékben, hogy az egész igazgatóságot szándékában állt kicserélni, mert úgy vélte, hogy nincs már benne bízalmi embere. Mindezt nyilvánosan, közgyűlésileg tervezte végrehajtani. Erre reflektálva Boda János és Rogács Ferenc kanonokok, akik a takarékpénztár igazgatóságának tagjai voltak, 1933 februárjában lemondtak az igazgatótanácsban elfoglalt helyükről és egyben az általuk viselt vikáriusi illetve provikáriusi tisztségeikről. Az egyházkormányzatban betöltött tisztségükről a lemondást azzal indokolták, hogy felfogásuk a püspököknek sem elveivel, sem egyházkormányzati ténykedéseivel nem egyezik.⁹⁶

⁹⁴ A püspökhöz írt levelük fogalmazványát lásd SzEL KI 58/1931. illetve: SzEL KI 3/1932, ahol szintén utalnak rá.

⁹⁵ A CIC vonatkozó 1530, 1531 és 1532-es kánonjai figyelmen kívül hagyására hivatkoztak: SzEL KI 18/1931. Mikes püspök válasziratában arra utalt, hogy pusztán arról van szó, hogy még nem adta át az adott összeget a káptalan kezelésébe: SzEL KI 20/1931. Az *alienatio* magyarázatát bővebben lásd: CHAS AUGUSTINE, *A commentary on the new Code of Canon Law. VI: Administrative Law (Can. 1154–1151)*, London 1921, 592–596. A káptalan beleegyezését az 1 000–30 000 frank értékű egyházi javak *alienatio*ja esetén kellett kikérni az 1532. kánon 3.§-a értelmében. Érdeemes kitérni rá, hogy 1927-ben Cesare Orsenigo nuncius *ex specialissimo mandato apostolico* a magyarországi ordináriusoknak 5 évre felhatalmazást adott az úgynevezett nagyobb vagyoni jogügyletek jóváhagyására az 1532. kánon 3. §-ában leírt feltételek betartása mellett: tehát ki kell kérni a káptalan beleegyezését, az egyházmegyei vagyonkezelő tanács beleegyezését és azok beleegyezését, akiket ez érint. Mikes püspök viszont pont a vagyonjogi ügylet érvényességéhez szükséges egyik feltételt hagyta figyelmen kívül: elfelejtette a káptalan beleegyezését kikérni. *A magyar katolikus püspökhatalom története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I*, 205.

⁹⁶ SzEL Gróf Mikes János iratai, 18. doboz, Boda János és Rogács Ferenc 1933. február 17-én kelt levele Mikes János püspökhöz.

Nem sokkal később, 1933 márciusában a káptalan úgy döntött, hogy ha az alapok továbbra sem jutnak a pénzükhöz, az Apostoli Szentszékhez fordulnak, de Mikes püspök azon szándéka, hogy szanalás révén megmentse a csődközelbe került javadat, eltérítette őket ettől a tervtől, s a lépést elhalasztották.⁹⁷ Időközben a szanalás nem valósult meg a Mikes püspök által tervezett formában, viszont az Apostoli Szentszékhez történő felterjesztés egyik legerősebb támogatója, Boda János kanonok elhunyt és a többiek – tartva Mikes püspök reakciójától – ismételten elhalasztották e döntést. Viszont két kanonok, Rogács Ferenc és Honti Béla ragaszkodott az eredeti határozathoz és két alkalommal is levelet írtak a budapesti apostoli nunciusnak vázolva a helyzetet, ahogy ők látták.⁹⁸ Angelo Rotta a bíboros államtitkár felé jelentette, amely után nem sokkal sor került a Konzisztoriális Kongregáció felkérésére az egyházmegye helyzetének vagyoni vizsgálatára, amelynek kivitelezője Serédi Jusztinián megbízásából Drahos János esztergomi kanonok volt.⁹⁹ Jelentésének kivonatát Grósz Józsefnek a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban őrzött jegyzetfüzete őrizte meg, melynek alapján rekonstruálhatók Mikes püspök személyes tartozásai. A vizsgálat szerint ez összesen 103 868 P 73 fillért tett ki (vagy ha Géfin Gyula információjából indulunk ki, akkor 104 868 P 73 fillért).¹⁰⁰ Ezen tartozások nagy részét 1939. április 14-én rendezte, bár akkor még nem tudott a káptalan az 1932-ben hadikölcsön segély címen kiutalt 2 000 P-ről, amit csak 1944-ben egyenlített ki.¹⁰¹ Ezekhez járultak hozzá a Grósz József által még feljegyzett egyéb tételek: adóhátralék, mintegy 160 000 P,¹⁰² a novai plébániaépítésnél 6 000 P tartozás, a gyöngyösszőlősi szükségtemplomra fordított, 1930. augusztus 14-én a papi nyugdíjintézetről felvett 1 980 P és 1930. augusztus 26-án felvett 3 330 P kölcsön, amelyet az egyházközség törleszt,¹⁰³ és

⁹⁷ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 166rv.

⁹⁸ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 166rv; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 45, fasc. 1/9, fol. 177r–178v.

⁹⁹ SzEL KI 36/1934. Serédi Jusztinián 1934. április 16-án kelt levele a szombathelyi székeskáptalannak. A dokumentumban a Konzisztoriális Kongregációnak a vizsgálat lefolytatására felszólító január 29-én kelt levelét szó szerint idézi.

¹⁰⁰ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL), Grósz József personalia, Massa (a Grósz per alkalmával lefoglalt iratok) 4. boríték, Grósz József jegyzetfüzete. Külön köszönettel tartozom LAKATOS ANDORNAK, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár igazgatójának, aki e jegyzetfüzet létezésére felhívta a figyelmemet. Az említett jelentés az esztergomi Prímási Levéltárban a korszakra vonatkozó iktatott iratok között nincs, sem pedig a Vatikáni Titkos Levéltárban a Budapesti Apostoli Nunciatura anyagában. Így tehát feltételezhető, hogy Serédi Jusztinián közvetlenül, nem a nuncius útján küldte Rómába.

¹⁰¹ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1939. április 14-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 25.

¹⁰² Bár erősen gyanítható, hogy ez a 160 000 P körüli becslés inkább az 1936-os állapotot tükrözi, s nem az 1934-es állapotokat, tekintve, hogy Mikes püspök már idézett levelével nincs összhangban: SzEL AC 35/1933.

¹⁰³ 1933. március 12-én a székeskáptalannak írt levelében Mikes püspök ezen adósságot a gyöngyösszőlősi kurácia adósságának tekinti, viszont a székeskáptalan 1933. március 17-én kelt levelében: SzEL KI 21/1933. – Mikes püspök személyes adósságának, mivel ő írta alá róla az adóslevelet.

a rendkívüli erdőkitermelésből származó jövedelmek, mintegy 100 000 P értékben.¹⁰⁴ Ezenkívül az Egyházmegyei Takarékpénztár 60 000 P tartozást törölt,¹⁰⁵ amely arra enged következtetni, hogy vagy kiegyenlítette az adóssága nagy részét, vagy a tartozás egy részét elengedték.¹⁰⁶ A vizsgálatot követően a Konzisztoriális Kongregáció figyelmeztette a püspököt, hogy ügyeljen jobban a vonatkozó kánonok betartására, különösen a székeskáptalan tanácsának és beleegyezésének kikérésekor, törlessze adósságait magánvagyonából költségei visszafogásával, ha lehetséges évi 18 477 P összegben. Ugyanakkor joga van arra az összegre a püspöki menzából, ami a beruházások és felújítások révén megilleti. Mivel az adósságok személyes adósságai, tilos más egyházi forrásból fedezni őket. Segélyt pedig, amelyet a Magyarországon lefoglalt javakból 1934. március 24-én kért, a nevezett Kongregáció nem adhat, mivel azokat más célokra szánták.¹⁰⁷

Összegezve tehát az eddigieket, az egyházmegye rossz anyagi helyzetben volt, s mind Mikes püspök, mind pedig a káptalan nagy összegű beruházása a püspöki illetve a káptalani törzsvagyonból megtérítésre várt, viszont egyik fél sem volt hajlandó a másiknak ehhez feltételek nélkül beleegyezését adni. Erre jött rá a konfliktusuk a pénzügyek miatt: Mikes püspök ugyanis visszatartotta, mintegy saját kezelésbe vonta egyes alapok pénzét és több dologban nem kérte ki a kánonjog által előírt tanácsukat, illetve beleegyezésüket. Az érem másik oldala, hogy a káptalan sem kérte ki a püspök előzetes jóváhagyását a törzsvagyonon ingatlanok eladásából származó tőke befektetéséhez. A háttérben vélhetően a tőke befektetéséről vallott eltérő nézetek álltak.

4. MIKES PÜSPÖK LEMONDÁSA, APOSTOLI ADMINISZTRÁTOR KINEVEZÉSE

Mikes püspök ekkorra már képtelen volt kezelni a kialakult helyzetet, amellyel párhuzamosan komoly egészségügyi problémával: szívbetegséggel is küszködött.¹⁰⁸ Adósságait

¹⁰⁴ Grósz József e bejegyzése is 1936-os becslést tükröz, ugyanis azt említi, hogy az 1934 és 1935 kitermelési joga is Mikes püspöké volt. A végleges számolás csak 53 394 P 16 f rendkívüli erdőkitermelésből származó jövedelmet állapított meg: PL Cat. D/C, 2865/1940.

¹⁰⁵ KFL Grósz József personalia, a Grósz per alkalmával lefoglalt iratok 4. boríték, Grósz József jegyzetfüzete.

¹⁰⁶ A püspök a vizsgálatot követően több kísérletet tett a pénzügyi kérdés megoldására: 1934. március 24-én a Magyarországon lefoglalt egyházi javakból kért segélyt, május 21-én pedig felajánlotta a káptalannak, hogy ha hozzájárulnak ahhoz, hogy az általa eszközölt javadalmi befektetések neki megtéríttessenek, akkor ő is hajlandó hozzájárulni a káptalan befektetéseinek rendezéséhez. Viszont a káptalan két külön ügynek tekintette ezeket. Vö. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 100; SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1934. május 21-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 10.

¹⁰⁷ Az 1935. január 28-án kelt levelet lásd: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 100.

¹⁰⁸ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 109. Mikes püspök levelezésében is több olyan megjegyzést találunk, amely egészségi állapotára utal. Például Shvoy Lajos 1934. december 2-án kelt levelében azt írja, hogy részvétellel olvasta Mikes mindkét, gyengélkedéséről szóló levelét. SzEL Gróf Mikes János iratai, 18. doboz. A kortárs SZÉKELY LÁSZLÓ is megemlíti Mikes püspök szívproblémáját, az általa leírtak szerint szívkoszorúér-elmészesedése volt. SZÉKELY, *Emlékezés Mikes János gróf szombatbelyi megyéspüspökről*, 202. A betegség pontos diagnózisának megállapításához az orvosi leírások sajnos nem állnak rendelkezésünkre.

továbbra sem rendezte és a káptalannal sem sikerült egyezsége jutnia. Ahogy Eugenio Pacelli fogalmazott, püspöki menza javait továbbra is súlyos bizonytalanságnak tette ki, így komolyan tartani lehetett attól, hogy a rábízott alapok és alapítványok nincsenek biztonságban. Ezért a bíboros államtitkár 1935. június 15-én arra kérte Angelo Rotta nunciust, hogy közölje vele XI. Pius pápa tanács formájában megfogalmazott óhaját, hogy mondjon le a szombathelyi egyházmegye lelki irányításáról.¹⁰⁹ Mikes püspök a hírt kissé felindultan fogadta, de belenyugodott és 1935. július 2-án már arról értesülünk, hogy hamarosan benyújtja a lemondását.¹¹⁰ Ezt nem kötötte feltételhez, de Serédi Jusztiniánon keresztül több kérést is megfogalmazott, amelyek teljesítéséhez XI. Pius beleegyezését adta. Köztük a répcseszentgyörgyi püspöki nyaraló és park életfogytig tartó használati jogát, 1 000 P havi járandóságot a Vallásalapból, valamint érseki címet. Szintén kérte, hogy az ügyet diszkrétan kezeljék, s annak érdekében, hogy tisztességben vonulhasson vissza, indokolják lemondását egészségügyi okokkal.¹¹¹

A lemondás tervezett forgatókönyvét Serédi Jusztinián 1935. december 1-jén kelt levele tartalmazza.¹¹² Eszerint 1936. január 1-jével hozzák nyilvánosságra. A tényt Mikes csak december utolsó napjaiban, például december 30-án közölje a kormánnyal. Grósz József apostoli adminisztrátori kinevezését Serédi közli és nem a nuncius, mintegy udvariassági gesztusként. Ezek szerint az a feltételezés – amely még Esty Miklós naplójában is feltűnik¹¹³ –, hogy esetleg a kormány a Szentszékkal nem tudott a püspök személyét illetően

¹⁰⁹ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 105.

¹¹⁰ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 109. Angelo Rotta levélfogalmazványa Eugenio Pacellinek. Angelo Rotta 1935. július 2-án kelt, Eugenio Pacellinek írt levele: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 111–112. Esty Miklós azt is tudni véli, hogy Mikes püspök 1935-ben segédpüspök kinevezésének kérésén gondolkodott, Wenckheim Frigyes személyében. Viszont ezt az állítást alátámasztó egyéb forrást nem találtam, illetve ha esetleg fel is merült e gondolat, mindenképpen mielőtt a pápa óhajáról értesült volna. Vö. Szent István Társulat (SzIT), Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatéka, 2. doboz, 4. tétel, Napló II, 1935. augusztus 4-ei bejegyzés.

¹¹¹ Ez a későbbiek során Serédi Jusztinián és Mikes János részéről többször is említésre kerül, de első említése Angelo Rotta 1935. július 2-án kelt levelében olvasható: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 111–112. 1936. januárjában acmoniumi címzetes püspökké nevezték ki, majd mivel kiderült, hogy a kinevezés időpontjában még élt a cím akkori tulajdonosa, ugyanazon év novemberében helenopolisi címzetes püspökké. Az érseki cím elnyerésére csak adósságai vélt törlesztését követően került sor: 1939-ben selimbriai címzetes érsekké nevezték ki. Vö. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 51, fasc. 1/7, fol. 108r; 109r; 114r; 122r; 123r; 141r; 142r; 143r; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 1/8, fol. 116r; 123rv; 124rv; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 56, fasc. 8/7, fol. 549r; 550r; SzEL Magánlevéltár, 21. doboz; SzEL 394/1936; SzEL 2338–2339/1937; SzEL Gróf Mikes János iratai 1. doboz. A lemondott püspök utolsó éveiről: BAKÓ, Gróf Mikes János, *a szombathelyi egyházmegye püspöke*, 252–259.

¹¹² 1934. december 14-én, amikor a beteg Mikes püspököt budapesti lakásában meglátogatta Serédi Jusztinián Esty Miklós kíséretében, még nem volt szó a lemondásáról, csak arra figyelmeztette – aminek fontosságára Vincenzo Santoro a Konzisztoriális Kongregáció *assessore*-ja hívta fel a figyelmét –, hogy vagyoni ügyekben ne függetlenítse magát a káptalantól. SzIT Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatéka, 2. doboz, 3. tétel, Napló I, 1934. december 14-ei bejegyzés.

¹¹³ Esty Miklós naplójában azt állítja, miniszteriumi értesülésre hivatkozva, hogy Meszlényi szerette volna a Szentszék kinevezetni, de a kormány legitimizmus és egy esztergomi szemináriumban tartott beszéde alapján politikai vétót emelt. Erről a nuncius értesítette Serédit expressz levélben, aki ezt követően azonnal írt

megegyezni, nem tartható, hiszen csak a lemondás előtti utolsó napokban értesültek a befejezett tényről.¹¹⁴ Tehát az a megállapítás, hogy „Eltávolításának politikai oka pedig az 1921-es királypuccsokban való aktív részvétele volt, őt tekintették a karlisták egyik vezérének. Ezzel kivívta Horthy és Gömbös ellenszenvét, akik most elérkezettnek látták az időt a törlesztésre.”¹¹⁵ nem állja meg a helyét.

A prímás mellett is érvelt, hogy apostoli adminisztrátort kell kinevezni, mivel a káptalani vikárius megválasztása, tekintve a kanonokok alacsony számát, azt hogy ketten közülük öregek és betegek, valamint Mikes püspökkel a konfliktusukat, nem lenne könnyen kivitelezhető.¹¹⁶ Ezek mellett megemlítette, hogy a nunciának a m. kir. válás-és közoktatásügyi minisztériummal tárgyalásokat kell kezdeni, hogy az interkaláris jövedelem ne a Vallásalapba kerüljön, hanem a menza adósságainak törlesztésére fordítsák. Ezt a későbbiek során sikerült is elérni. Azt is hozzátette, hogy amíg ezek ki nem lesznek egyenlítve, megyéspüspök kinevezésére nem kerülhet sor. S bár Angelo Rotta hangsúlyozza, hogy ennek az állapotnak csak rövid ideig tartónak kellene lennie,¹¹⁷ de tekintve az adósság nagyságrendjét, egypár évre lehetett számítani.

5. AZ EGYHÁZMEGYE ÚJ FŐPÁSZTORA – GRÓSZ JÓZSEF NEVELTETÉSE ÉS KORÁBBI PÁLYAFUTÁSA¹¹⁸

Grósz József címzetes orthosiai püspök volt, a győri székeskáptalan tagja és 1935-ben csak 48 éves, az egyházkormányzásban jártas – hiszen 1928-tól 1933-ig a beteg Fetser Antal mellett segédpüspök volt –, s a szombathelyi egyházmegyét is ismerte, Mikes

Grósz püspöknek, hogy a Szentsek őt bízna meg a szombathelyi apostoli kormányzói teendőikkel, elfogadja-e a kinevezést. A rendelkezésünkre álló adatok cáfolják értesüléseit. A kérdéses távirat nunciáitírái anyagban található fogalmazványa ugyanis nem tartalmaz politikai vétóra utaló megjegyzést, s mint láthattuk, Grósz József apostoli adminisztrátori kinevezése már december 1-jén tervbe volt véve. Ugyanakkor Serédi tényleg előzetesen kikérte Grósz József beleegyezését, melyet megkapva erről 1936. január 4-én értesítette a nunciust. Az a tény, hogy a bennfentesnek számító Esty Miklós is pontatlanul tudta a kinevezés hátterét, jól mutatja az ügy kényességét. Vö. SzIT Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatéka 2. doboz, 4. tétel, Napló II, 1936. január 7-ei bejegyzés, illetve ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 51, fasc. 1/7, fol. 94. 95. 96.

¹¹⁴ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 117–118.

¹¹⁵ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 74.

¹¹⁶ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 117–118. Tauber Sándor kanonok november végén hunyt el (Angelo Rotta részvétnyilvánítását Wallner József kanonok köszönte meg 1935. november 27-én: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 114), s helyébe új kanonok kinevezésére még nem került sor. Honti Béla és Tóth József – akikre a prímás feltehetően utal – pedig nem sokkal később, 1936-ban. Életműükről bővebben: (?), *Tóth József dr. nagyprépost*, Vasvármegye 69 (1936), 137, 1; illetve: (?), *Honti Béla örkanonok*, Vasvármegye 69 (1936) 176, 1–2.

¹¹⁷ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 119. Angelo Rotta Giuseppe Pizzardónak írt levele fogalmazványa, 1935. december 21.

¹¹⁸ E témát érintettem a 2011. október 3-án Kalocsán tartott Grósz József emlékkonferencián, *Grósz József szombathelyi egyházkormányzása (1936–1944)* címmel megtartott előadásomban, amelynek kézírata a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban található, nyomtatásban a konferencia tanulmánykötetében fog megjelenni.

püspököt ott háromszor is helyettesítette. Ezek a tulajdonságai alkalmassá tették arra, hogy Serédi Jusztinián őt ajánlja a poszt betöltésére. Szintén mellette szól, hogy a győri káptalanban javadalommal rendelkezett, így az eladósodott püspöki menza legnagyobb részét az adósságok törlesztésére lehetett fordítani.¹¹⁹ Czapik Gyula ezen kívül azt is tudni véli, hogy: „Amikor aztán Breyer lett a győri püspök, hamarosan kellemetlenné vált Grósz ottléte. Breyer szenteletű, jóakarátú volt, de passzivitásával a győri papság nem volt megelégedve, és sokan Grósz felé húztak. Serédi prímás, aki igen szerette Breyert, meg akarta szabadítani kellemetlen helyzetéből.”¹²⁰ Serre szerintre alkalmas adott, hogy Mikes püspök a szombathelyi egyházmegye kormányzásáról anyagi nehézségei és szívbaja miatt lemondott.¹²¹ Adódik a kérdés, hogy Grósz József hogyan jutott el idáig, s hogy korai tapasztalatai hogyan befolyásolták szombathelyi egyházkormányzását, későbbi pályafutását.

A későbbi kalocsai érsek Feltorony községben született 1887. december 9-én, kisbirtokos családban, Grósz Ferenc és Gisch Magdolna¹²² gyermekeként. Az elemi iskolát ott végezte, majd tanulmányait a győri bencéseknel a nyolcosztályos gimnáziumban folytatta, ahol kitűnőre érettségizett.¹²³ Ezt követően a győri szemináriumba került, ahonnan Széchenyi Miklós, az akkori győri püspök¹²⁴ a bécsi Pázmáneumba küldte tanulni, ahol négy évet töltött. 1911. július 14-én a bécsi Pázmáneum kápolnájában szentelte pappá Fischer-Colbrie Ágost kassai püspök, az intézet egykori rektora. Papi pályáját segédlelkési szolgálattal

¹¹⁹ Az egyházmegye javait a székiüresedés idején a Magyar Katolikus Vallásalap kezelte, nem a Szentszék által az egyházmegye élére állított apostoli adminisztrátor. A szombathelyi püspöki javadalom 1936-os átvételét Hóman Bálint 1936. február 28-án közölte Serédi Jusztiniánnal: PL Cat. 3, 683/1936. Grósz József a püspöki jövedelmekből csekély hányadot, havi 500 P-t kapott. SzEL AC 2405/1938. Itt olvashatók az apostoli adminisztrátor 1938-as főbb bevételei és kiadásai: udvari papok eltartására 1 400 P-t, utazásokra 541,56 P-t, ünnepek, színi előadások belépődíjára 631,80 P-t, koldusváltságra 120 P-t, jótékony adományokra 1 844,40 P-t, autóbiztosításra 393,33 P-t, autójavításra 111 P-t, autódóra 120,90 P-t, benzinre, illetve olajra 416,83 P-t költött. Összesen tehát: 5 579,82 P-t. Bevételei: a szombathelyi püspökség pénztárából havi 500 P, azaz összesen évi 6 000 P, az udvari papok eltartásához hozzájárulás: 720 P, valamint a természetbeni lakás egyenértéke: 700 P, összesen: 7 420 P. A győri kanonokságból származó jövedelmét itt nem tünteti fel, ahogy például az élelmezésre, ruházkodásra költött összeget sem.

¹²⁰ Czapik Gyula pazmanita főpap visszaemlékezése egykori intézetére, BEKE MARGIT, *Fejezetek az új- és legújabbkori elítéléshez. A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest 2010. melléklete, 129. Breyer püspök 1935-ben győri egyházmegyei zsinatot hívott össze, valamint püspöksége idején restauráltatta a székesegyházat és felújította a szeminárium épületét. Lásd: *Győri életrajzi lexikon* (szerk. Grábics Frigyes–Horváth Sándor Domonkos–Kucska Ferenc), Győr 2003, 55. Így passzivitással nem vádolható, viszont meglehet, hogy talán kevésbé volt aktív más kezdeményezések felkarolása terén és a papság ezért húzott inkább a már közel negyedszázada a püspöki aulában tevékenykedő, az egyesületi életbe is aktívan bekapcsolódó Grósz felé.

¹²¹ Czapik Gyula a külső szemlélő szemével látta a történeteket, a püspök lemondásának közvetlen oka, mint korábban kifejtettem, nem betegsége volt.

¹²² Grósz József – a szakirodalomban elterjedt Kiss Magdolna változattal szemben – maga írja Gisch Magdolnának édesanyját. Lásd: KFL Grósz József personalia, 1. doboz.

¹²³ Érettségi bizonyítványát lásd KFL Grósz József personalia, Gratulatio 1958–1961 feliratú doboz.

¹²⁴ Széchenyi Miklós (1868–1923) 1901–1911 volt győri püspök, majd a nagyváradi egyházmegye élén állt. Győri egyházmegyei tevékenységéről bővebben: BIHAR JENŐ, *Dr. Széchenyi Miklós Gróf v.b.t.t. Győri Megyés Püspök 1901–1911*, Győr 1911.

kezdte: az első lelkipásztori állomáshelye Farád volt, majd pedig Oroszvárra került. 1913-ban a győri püspök, Várady Lipót Árpád¹²⁵ behívta a püspöki irodába, s innentől kezdve pályája folyamatosan ívelt felfelé. Különböző tisztségekben a gyakorlatban sajátíthatta el, hogy hogyan működik az egyházmegye kormányzása, milyen feladatokat kell a legalacsonyabb hivatalnoki szinttől a magasabbakon keresztül a püspökig megoldani, és megtapasztalhatta, milyen problémákkal kell szembesülni.¹²⁶

Először levéltáros és iktató lett, majd 1914-ben püspöki szertartó. A következő évben szentszéki jegyző, majd 1921-ben püspöki titkár, 1922-ben szentszéki bíró, 1924-ben pedig egyházmegyei irodaigazgató. 1928-ban, amikor a győri püspök, Fetsér Antal az egyházmegye kormányzását egyedül már nem tudta ellátni, Grósz Józsefet kérte maga mellé segédpüspöknak.¹²⁷ Így 1928. december 17-én a pápa orthosiai címzetes püspökké praeconisálta és győri segédpüspökké nevezte ki.¹²⁸ Az utóbbi megbízatása csak Fetsér püspöksége idejére szólt. 1929. február 24-én Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás szentelte püspökké a győri szemináriumi kápolnában.¹²⁹ Nem sokkal később, 1930. december 30-án az iskoláskanonoki stallumot és javadalmat adományozta neki püspöke. 1931-től szegényügyi biztos volt,¹³⁰ majd 1932-ben általános helynök lett.¹³¹ Fetsér állapotának rosszabbra fordulásával 1933. május 2-án a Konzisztoriális Kongregáció apostoli adminisztratori fakultásokat adott neki a cím megadása nélkül,¹³² majd a püspök halála után a káptalan 1933. október 7-én tartott ülésén 10-ből 8 szavazattal őt választotta

¹²⁵ Várady Lipót Árpád (1865–1923) 1911-től 1914-ig volt győri püspök, majd haláláig kalocsai érsek. Életének főbb állomásairól áttekintést nyújt: *Győri életrajzi lexikon*, 350.

¹²⁶ Grósz József gyermek- és fiatalkorának ismertetéséhez lásd: TÖRÖK, *Századunk magyar főpapjai. Grósz József érsek*, 5–8, illetve Grósz József visszaemlékezései aranymiséje kapcsán, különösen: KFL Grósz József personalia 1. é.n. 1942–1959. feliratú doboz. Egyéb visszamelékezők különösen: KFL Grósz József personalia, Gratulatio 1958–61 feliratú doboz.

¹²⁷ Tekintve, hogy nem utódlási joggal történő segédpüspökségről volt szó, az Államtitkárság Történeti Levéltárában csak rövid utalást találtam arra, hogy az ügyet áttették az illetékes Konzisztoriális Kongregáció hatáskörébe: S.R.R.SS. AA.EE.SS. Ungheria, periodo IV, pos. 45, fasc. 42, fol. 37r: 38r: 39r. Papi pályáját, illetve a püspöki kúriában betöltött tisztségeit részletesen lásd: Győri Egyházmegyei Levéltár (GyEL), Egyházkormányzati iratsorozat (EI), 1934/489; TÖRÖK, *Századunk magyar főpapjai. Grósz József érsek*, 9–16; *Országgyűlési Almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről* (szerk. HAEFFLER ISTVÁN), Budapest 1940, 416. Ifjúságáról és főbb tisztségeiről szombathelyi apostoli adminisztratori kinevezése előtt röviden: *A szombathelyi egyházmegye névtára*, 1972, 24–25. Különböző tisztségekbe a kinevezései: KFL Grósz József personalia, Gratulatio 1958–1961 feliratú doboz. A fentiekben használt terminológiában a kinevezési iratokat követtem.

¹²⁸ Az erről szóló bulla: SzEL Grósz József iratai, hosszúkás tokban, 1928. december 17. A kinevezés részletei: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 23, fasc. 6. A bullával és a taxával kapcsolatban lásd: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 28. fasc. 1/2.

¹²⁹ *Országgyűlési Almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről*, 416. A február 24-ei felszentelést az 1940-es,

illetve 1943-as *Schematismus*ok is említik: *Schematismus* 1940, 6, illetve *Schematismus* 1943, 6.

¹³⁰ (?), *Megalakult a győri katolikus karitás-központ*, Győri Katolikus Tudósító 3 (1931) 9, 4–5.

¹³¹ KFL Grósz József personalia, Gratulatio 1958–1961 feliratú doboz. Érdekes megjegyezni, hogy a győri székeskáptalanban a kanonoki stallumra felterjesztésekor Breyer István püspök 1929-et említ: GyEL EI 1934/489.

¹³² Vö. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5. fol. 68r

káptalani helynöknek.¹³³ Neve az új püspök személyének kiválasztása során felmerült, de csak futólag. Rott veszprémi püspök javasolta, illetve egy alkalommal a nuncius írt róla Eugenio Pacellinek, hogy annak idején a Konzisztoriális Kongregáció a kinevezésekor megjegyezte, hogy olyan jelölt, aki nagy valószínűséggel a jövőben győri püspök lehet. Ezt követően a püspöki székről folyó levelezésekben nem fordult elő, vélhetően mivel a győri egyházmegyében, a volt püspök közvetlen környezetében tevékenykedett, s inkább egy egyházmegyén kívülről érkező jelöltet favorizáltak.¹³⁴

Az egyházmegye élére nemsokára új püspök került, Breyer István¹³⁵ személyében, aki mindössze 53 éves múlt és jó egészségnek örvendett, így amikor Angelo Rotta nuncius afelől érdeklődött, hogy szüksége van-e Grőszre, mint segédpüspökre, a válasza nemleges volt, hiszen egyedül is el tudta látni a püspöki teendőket.¹³⁶ Grősz József tehát 1934-ben már nem volt segédpüspök,¹³⁷ viszont Breyer az egyházkormányzásban továbbra is számított a segítségére: az általános helynöki funkciót ő látta el.¹³⁸ Emellett az 1934-ben megalakuló győregyházmegyei Katolikus Akció szervezési szakosztályát vezette.¹³⁹ Az *Actio Catholica* egyházmegyei tanácsának munkájában a káptalan kiküldöttjeként is részt vett.¹⁴⁰ Előfordult az is, 1934-ben, hogy Breyer püspök távollétében őt kérte meg, hogy az *Actio Catholica* győregyházmegyei tanácsa szakosztályvezetőinek ülésein elnököljön.¹⁴¹ Talán ez is hozzájárulhatott, hogy a későbbiek során a szombathelyi egyházmegye-

¹³³ GyEL Káptalani jegyzőkönyvek, 1933. október 7-ei ülés. E megbízatása 1934. január 5-én ért véget, amikor a káptalanban bemutatta Breyer kinevezési bulláját. GyEL Káptalani jegyzőkönyvek, 1934. január 5-ei ülés.

¹³⁴ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/3, fol. 85r; S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, periodo IV, pos. 61, fasc. 51, fol. 67rv.

¹³⁵ Breyer István (1880–1940) 1934–1940 között állt a győri egyházmegye élén. A temetésen Grősz József is részt vett és az *absolutiót* ő végezte: SzEL AC 1940/2337. Breyerről bővebben: *Győri életrajzi lexikon*, 54–55. Kinevezéséről: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, periodo IV, pos. 61, fasc. 51.

¹³⁶ GyEL EI 1934/31. Angelo Rotta Breyer Istvánnak írt levele 1934. január 2-án és Breyer István Angelo Rottának írt levélfogalmazványa ugyanitt. A levél eredetije és a kapcsolódó levelezés: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 45, fasc. 1/6, fol. 137–143.

¹³⁷ Érdekes megjegyezni, hogy a fent hivatkozott levélben leírtak ellenére még maga Serédi Jusztinián is 1935. december 1-jén Angelo Rottának küldött levelében segédpüspökként említi Grőszot, míg a Győri Püspöki Levéltárban az 1934, 1935-ös iktatókönyvek alapos átnézése után nem találtam arra utalást, hogy Breyer István ebben az időszakban revideálva korábbi álláspontját, segédpüspököt kért volna Grősz József személyében. A budapesti apostoli nunciatura anyagában sem találtam ilyen irányú kérést. A vonatkozó szakirodalom – lehet, hogy Serédiből kiindulva – szintén azt említi, hogy Grősz József győri segédpüspök került a szombathelyi egyházmegye élére 1936-ban, mint apostoli adminisztrátor. GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon (1919–1945)*, 74, illetve SALACZ, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*, 165.

¹³⁸ Az általános helynöki kinevezés híre a *Vasvármegye* című újság hasábjain is megjelent: (?), *Napibírek*, Vasvármegye 67 (1934) 7, 5.

¹³⁹ (?), *A Katolikus Akció egyházmegyei szakosztályának tanácsosai*, Győri Katolikus Tudósító 6 (1934) 3, 9.

¹⁴⁰ GyEL Káptalani jegyzőkönyvek, 1934. január 20-ai ülése. A püspök az *Actio Catholica* egyházmegyei tanácsába a püspök kérésére a káptalan két kiküldöttet választott, Bedy Vincét és Grősz Józsefet.

¹⁴¹ GyEL EI 1934/473.

gyében erőteljesen felkarolta ezt a kezdeményezést, s több forrásban is az *Actio Catholica* püspökeként említik.¹⁴²

Leendő egyházmegyéjében 1934–1935 folyamán három alkalommal is helyettesítette Mikes János püspököt. Először 1934 márciusában, amikor a szombathelyi püspök Rómába utazott Boldog Bosco János szentté avatására. Távolléte alatt Grósz végezte a szombathelyi székesegyházban a nagyheti és húsvéti istentiszteleteket, valamint húsvétvasárnap délután a szalézi szükségtemplom új, Don Bosco tiszteletére készített harangjának szentelését is.¹⁴³ Második alkalommal Mikes püspök betegsége miatt volt szükség Grósz József segítségére, amikor 1935 áprilisában ismét a nagyheti, illetve húsvéti szertartásokat végezte el.¹⁴⁴ Végül 1935. június 23-án papszentelésre és alszerpapszentelésre utazott Szombathelyre.¹⁴⁵ Látogatásai alkalmával bizonyára megismerkedett a szombathelyi egyházmegye papságával és a hívekkel. Ezen előzmények után került sor 1936. január 10-én szombathelyi apostoli adminisztrátori kinevezésére.¹⁴⁶

¹⁴² Bővebben lásd *Az „Actio Catholica püspöke”, a mozgalom programjai és szerepe* alfejezetben.

¹⁴³ (?), *Napibirek*, Vasvármegye 67 (1934) 69, 5; (?), *Napibirek*, Vasvármegye 67 (1934) 71, 4; (?), *Napibirek*, Vasvármegye 67 (1934) 72, 5; (?), *Napibirek*, Vasvármegye 67 (1934) 73, 5; (?), *Húsvét ünnepe a székesegyházban*, Vasvármegye 67 (1934) 74, 4; (?), *Megszentelték Bosco Szent János harangját*, Vasvármegye 67 (1934) 74, 5.

¹⁴⁴ (?), *Napibirek. A megyéspüspök hazaérkezett*, Vasvármegye 68 (1935) 85, 4. Ez a cikk azt említi, hogy Mikes püspök orvosai tanácsára tartózkodik e fárasztó püspöki funkciótól, de jelen lesz a szertartásokon. A további erről tudósító cikkek nem erősítik meg, hogy tényleg jelen volt-e. A beteg szombathelyi püspök állapota 1935-ben javult, amelyet a *Vasvármegye* vonatkozó cikkei is tanúsítanak: (?), *Napibirek*, Vasvármegye 68 (1935) 49, 4; (?), *Napibirek*, Vasvármegye 68 (1935) 85, 4; (?), *Napibirek. Koronagyűlések*, Vasvármegye 68 (1935) 113, 4; (?), *Napibirek*, Vasvármegye 68 (1935) 141, 6; (?), *Napibirek*, Vasvármegye 68 (1935) 297, 6.

¹⁴⁵ (?), *Napibirek*, Vasvármegye 68 (1935) 141, 6; (?), *A szombathelyi egyházmegye új pappjai*, Vasvármegye 68 (1935) 142, 5.

¹⁴⁶ SzEL AC 419/1936; SzEL PK 1936. II. n. 420.

III.

A PÜSPÖKI JAVADALOM HELYZETE ÉS A FŐPÁSZTOR EGYHÁZMEGYE ELÉN BETÖLTÖTT TISZTSEGEI

I. APOSTOLI ADMINISZTRÁTOR AZ EGYHÁZMEGYE ELÉN

Az, hogy Grósz József kerül a szombathelyi egyházmegye élére, mint apostoli adminisztrátor, már 1935 decemberében eldöntött ténynek számított, ugyanakkor az érdekelt csak 1936 januárjának első napjaiban értesült róla, feltehetően január 3-án, vagy 4-én, amikor megerősítette, hogy elvállalja a feladatot.¹ A pápai kinevezésről a dekrétum január 10-én kelt,² amelyet január 24-én délután 3 órakor a püspökvár első emeleti könyvtárhelyiségében mutatott be a jelenlevő kanonokoknak, s ezzel átvette az egyházmegye kormányzását.³

Az apostoli adminisztrátor 1936. február 15-én érkezett huzamosabb tartózkodásra⁴ Szombathelyre másnapi ünnepélyes székfoglalójára.⁵ Már a főispán és a polgármester üdvözlésére adott válaszában körvonalazta programját:

„... A béke munkatársa akarok lenni. A béke munkatársa a lelkekben, a családokban, a társadalomban, az egyházban. Békés munkatársa akarok lenni annak a kulturának, amelyre a sokat magasz-

¹ Január 2-án, amikor Győrben a káptalani tisztségek kiosztására került sor, még nem tudott róla. Vö. GyEL Káptalani jegyzőkönyvek, január 2-ai ülés jegyzőkönyve. Aznap kérte meg Serédi Jusztiniánt Angelo Rotta – Giuseppe Pizzardo táviratát követően –, hogy kérdezze meg Grósz, hogy hajlandó-e elfogadni az apostoli adminisztrátorságot. Lásd: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 94. 95. 96. Esty Miklós leírása szerint Grósz január 4-én válaszolt Serédinek, aki még aznap továbbította a beleegyezést a nunciának. Vö. SzIT Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatéka, 2. doboz, 4. tétel, Napló II, 1936. január 7-ei bejegyzés.

² SzEL AC 419/1936. A *Zalamegyei Ujság* értesítése szerint a kinevezési okiratot január 16-án vette át Angelo Rotta kezéből Budapesten. Az újság a dekrétumot tévesen bullaként interpretálja. Vö. (?), *Grósz püspök átvette a pápai kinevező bullát*, *Zalamegyei Ujság* 19 (1936) 14, 1.

³ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1936. január 24-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 12.

⁴ Ahogy már korábban említettem, az apostoli adminisztrátori kinevezése ideiglenes jellegű volt, de az egyházmegye anyagi helyzetét tekintve látni lehetett, hogy nem egyhamar fog megyéspüspök kerülni az egyházmegye élére.

⁵ Vö. (?), *Grósz József apostoli adminisztrátor, 16-án veszi át véglegesen az egyházmegye kormányzatát*, *Vasvármegye* 69 (1936) 32, 6. valamint (?), *Grósz püspök február 16-án veszi át a szombathelyi egyházmegye kormányzását*, *Zalamegyei Ujság* 19 (1936) 32, 1. A székfoglaló előkészületeit és időpontját az apostoli adminisztrátori helynök körlevélben tudatta: SzEL PK I. n. 300/1936.

talt XX. századnak több szüksége van, mint a technika összes vivmányaira. Van ezerféle gépünk, autónk, rádiónk, hangosfilmünk. De nyomorúságunk nagyobb, mint valaha. A bajok forrása az, hogy ennek a XX. századnak a kulturája sokkal inkább csak anyagi és technikai, mint lelki.

A XX. század megtanította az embereket követelőzni, de nem tanította meg tűrni. Megtanította élvezni, de nem tanította meg lemondani. Megtanította harcolni, de nem tanította meg szeretni. Gépben, technikai fejlődésben nincs hiány, – de van hiány belátásban, mások igényeinek az elismerésében.

Ez az oka, hogy ma boldogtalanabbak az emberek mint valaha. Ez az oka, hogy ma bábeli zavar van a népek, az egyes társadalmi rétegek között. Több lelki kulturára van szüksége az emberiségnek, hogy boldogulni tudjon. És én a béke szüntelen ápolása mellett ennek a lelki kulturának akarok munkása lenni és ezen keresztül akarok a szebb, boldogabb magyar jövőért nemcsak imádkozni, hanem dolgozni is.”⁶

Ezt a híveknek és papjainak szóló főpásztori beköszönő szövegében egészítette ki egy-
pár konkrét és általános érvényű gondolattal. Mindkét dokumentumban megtaláljuk a lemondott püspök méltatását, saját papi pályájának rövid felvázolását és az Eucharisztia szentsége fontosságának hangsúlyozását. A híveknek megfogalmazott első szövegének kulcsmondata, amely a szövegben többször ismétlődik: „Szerette övéit, mindvégig szerette őket.” Ez a mondat az Üdvözítő értünk hozott áldozatára utal. Majd felteszi a kérdést, hogy mit adhatunk cserébe Istennek ezért a szeretetért. A válasz pedig: „Tegyenek mások amit akarnak: én és az én házam, mi az Úrnak, az Ő szentséges Szívének fogunk szolgálni. Tisztelni, szeretni, imádni fogom ezt a Szívet ma, holnap, életemnek minden napján, mindhalálig. Erre tanítom, erre nevelem az én gyermekeimet, erre kérem, erre buzdítom családom tagjait.”⁷

A papoknak szóló első főpásztori levele pedig a fent már említetteken kívül a papi hivatás fontosságára hívta fel a figyelmet, különösen kiemelve az átválogztatás és a bűnbocsánat jelentőségét. A szöveg fő mondanivalója ezúttal is egy mondatban foglalható össze, amely egyben idézet Szent Pál efezusiakhoz írt leveléből (Ef.4.1): „Kérlek titeket, éljete méltó módon ahhoz a hivatáshoz, amelyet nyertetek.”⁸

Amint az a kinevező dekrétumból kitűnik, Grósz Józsefet a Szentszék *sede vacante*, ideiglenes jelleggel nevezte ki apostoli adminisztrátorrá az egyházmegye élére, megadva mindazon jogokat és felhatalmazásokat, amelyek a jog szerint e hivatallal kapcsolatosak.⁹ Jogköre körülhatárolásakor tehát a 315. kánon 2.§-a volt az irányadó, mely szerint ugyanaz a jogköre, mint a káptalani helynöké. E szerint külön pápai felhatalmazás nélkül a tartományi és plenáris zsinatokon döntő szavazattal képviseli az egyházmegyét, amennyiben püspöki renddel bír,¹⁰ gyakorolhatja a szentelési jogot, az ordót feladhatja, a bérnialást kiszolgáltathatja, templomot, oltárt, kelyhet és harangot konsekrálhat, olaj-

⁶ E szöveget a *Vasvármegye* szerkesztője LÉKAY-LINGAUER ALBIN írta le cikkében: L. A., *Az új egyházfő képe*, Vasvármegye 69 (1936) 40, 1. A fentiekben ebből idézek.

⁷ SzEL PK 1936. II. Főpásztori beköszönő szöveg a hívekhez, 12.

⁸ SzEL PK 1936. II. Főpásztori beköszönő szöveg a papsághoz, 6.

⁹ A Konzisztoriális Kongregáció dekrétumát apostoli adminisztrátori kinevezéséről lásd: SzEL AC 419/1936.

¹⁰ Grósz József címzetes orthosiai püspök volt. Bővebben kifejtve lásd *Az egyházmegye új főpásztora – Grósz József neveltetése és korábbi pályafutása* alfejezetben.

szentelést végezhet. Az egyházmegyét nem jogosult kánonilag látogatni, nem tartozik *pro populo* misézni, nem állíthat fel jámbor egyesületet, sem beleegyezését nem adhatja a felállításához, bűnöket nem tarthat fenn, kanonokokat és tiszteletbeli kanonokokat nem nevezhet ki, egyházmegyei zsinatot nem hívhat össze, elmozdítható plébániát nem tehet elmozdíthatatlanná, búcsúkat nem engedélyezhet, pápai áldást nem adhat és pápai meghatalmazás nélkül nem nevezhet ki *vicarius generalist*.¹¹ A gyakorlat ettől némileg eltérő képet mutat, ugyanis Grósz József az első két évben végzett bérmaútiával egybekötve kánoni látogatást,¹² 1937-ben három tiszteletbeli kanonoki méltóságra – a székeskáptalan véleményének kikérését követően és ezzel egyetértőleg – maga nevezte ki arra érdemesnek tartott papjait.¹³ Ugyanígy számos jámbor egyesület erigálására is sor került apostoli adminisztrátorsága idején, felállításukat buzdította és támogatta.¹⁴ Az eltérésekre részben adhat választ – a püspöki *mensa* adósságai miatt – elhúzóódó apostoli adminisztrátori tevékenysége.¹⁵

2. MEGYÉSPÜSPÖKI KINEVEZÉS – TÉVES VÁRAKOZÁSOKRA ALAPOZVA

A szombathelyi egyházmegye anyagi ügyei a 3 és fél év során látszólag rendeződtek. A m. kir. vallás-és közoktatásiügyi miniszter 1938. március 11-ei jelentésében leírtak szerint a javadalom átvételekor 155 671 P 04 f közadó tartozás állt fenn,¹⁶ melyből – a folyó jövedelemből történő törlesztés mellett – akkorra már csak 50 000 P maradt, s a kilépő javadalmassal az átvételi-átadási tárgyalások¹⁷ is a befejezéshez közeledtek. Így véleménye szerint 1939. december végére a javadalom minden adósságtól mentes és betölthető lesz.¹⁸ Ezek mellett a csekély püspöki javadalom feljavítását a veszprémi püspöki

¹¹ Az apostoli adminisztrátor jogairól és kötelességeiről lásd: BÁNK, *Egyházi jog*, 88–91; KÉRÉSZY, *Katolikus egyházi jog III*, 634–637; *Enchiridion iuris canonici ad usum scholarum et privatorem*, concinnavit STEPHANUS SIPOS, recognovit LADISLAUS GÁLOS, editionem sextam, Romae 1954, 194–195.

¹² SzEL PK 1936. III. n. 655; SzEL PK 1937. I. n. 164.

¹³ Vö. SzEL AC 66-67/1937; SzEL AC 2853/1937; SzEL PK 1936. III. n. 662; SzEL PK 1937. I. n. 170. és SzEL PK 1937. X. n. 3156.

¹⁴ Vö. SzEL Iktatókönyvek. Általános helynök kinevezésére pápai felhatalmazást szintén nem találtam, de erre magyarázatot adhat, hogy nem püspöki helynökről, hanem apostoli adminisztrátori helynökről van szó. A kinevezésről: SzEL PK 1936. III. n. 663.

¹⁵ A felsorolt eltérésekre vonatkozóan külön pápai felhatalmazást nem találtam. Egy év elmúltával a káptalani helynök is élhetett bizonyos megyéspüspököknek fenntartott jogokkal. Vö. KÉRÉSZY, *Katolikus egyházi jog III*, 703.

¹⁶ A szombathelyi püspöki javadalom 1936-os átvételét Hóman Bálint 1936. február 28-án közölte Serédi Jusztiniánnal: PL Cat. 3, 683/1936. A fenti összeg, amely a szombathelyi m. kir. adóhivatal 1936. január 1-ei kimutatása, több helyen is említésre kerül: MNL-OL K 27, Jegyzőkönyve az 1938. évi március hó 11-én Budapesten tartott minisztertanácsnak, fol. 27–28; PL Cat. D/C, 3506/1938. Jelentés a szombathelyi püspöki javadalomnak gróf Mikes János püspöktől való átvétele s a törzsvagyon állagának megállapítása ügyében, fol. 4–5. PL Cat. D/C, 1977/1939. Hóman Bálint 1939. február 28-án Mikes Jánoshoz írt levele, fol. 4–5.

¹⁷ Itt Mikes János és a Vallásalap közötti *praescissióra* utalok.

¹⁸ MNL-OL K 27, Jegyzőkönyve az 1938. évi március hó 11-én Budapesten tartott minisztertanácsnak, fol. 28.

javadalomból kilátásba helyezték, ami erősíthette a bizakodást a püspökség anyagi helyzetének javulásában. A kormány tehát elérkezettnek látta az időt a püspökség betöltésére, így tárgyalásokat kezdett a nunciuson keresztül a Szentszékkal, három jelöltet ajánlva: első helyen Grósz Józsefet, második helyen Luttor Ferenc protonotáriust, a harmadik helyen pedig Apor Vilmos csolti címzetes apát, gyulai plébánost.¹⁹ A Serédi Jusztinián feljegyzései között talált cédulán első helyen szintén Grósz József szerepel, míg második helyen Apor Vilmos, harmadik helyen Luttor Ferenc, negyedik helyen Kriston Endre egri segédpüspök neve van feltüntetve.²⁰ A Szentszék a felsoroltak közül – a kormánnyal egyetértőleg – az elsőnek megjelölt Grósz Józsefet választotta,²¹ aki az apostoli adminisztrátorként eltöltött idő alatt jól megismerte az szombathelyi egyházmegyét, átlátta mind a hívek, mind a papság, mind a helyi egyházi irányítású szervezetek erősségeit és gyengeségeit. Így ennek tudatában kezdhette meg megyéspüspökként egyházmegyéje kormányzását. XII. Pius pápa 1939. július 19-én nevezte ki szombathelyi püspökké,²² augusztus 21-én tette le az előírt hitvallást és az Apostoli Szentszék iránti hűségesküet a nuncius előtt, a következő nap, augusztus 22-én mutatta be a káptalannak a kinevezéséről szóló bullát.²³ A kötelező esküt a kormányzó kezébe augusztus 30-án tette le, tehát ettől a naptól lépett a javadalom birtokába.²⁴ Püspöki

¹⁹ MNL-OL K 63, 1939–54/7 Hóman Bálint 1939. június 16-án kelt levele körösszeghy és adorjáni gróf Csáky István külügyminiszternek, illetve ugyanítt francia nyelven a jelölések: MNL-OL K 63, 1939–54.

²⁰ PL Cat. D/C, 9709/1939. A cédulán korábban a szombathelyi püspökségre Sipos, Apor, Luttor volt olvasható, de az első és a harmadik név utólag át lett firkálva, a középső pedig Veszprémbe nyilazva. Ugyanitt egy cédulán, amelyen az összes akkor betöltésre kerülő püspökségre több jelölt neve szerepel, a sorrend: Grósz, Kriston, Apor, Luttor. Esty Miklós június 13-án is azt írja, hogy végül a felterjesztés ebben a sorrendben történt. Vö. SzIT Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatéka, 2. doboz, 5. tétel, Napló III, 1939. június 13-ai bejegyzés.

²¹ Apor Gábor, szentszéki követ július 21-én tudatta táviratában Grósz József kinevezését (a kassai, rosznyói és veszprémi püspökök neveivel együtt). MNL-OL K 63, 1939–54/7.

²² A kinevezés idején Grósz József Dél-Tirolban nyaralt Kiss Lajos kanonokkal együtt, aki a *Zalamegyei Ujság* szerkesztőségének megírta, hogyan fogadta a híreket: „Szent Magdolna napján szentmise után Püspök Atyánk imádságait végezte. Épen a Szentolvasót imádkozta, sétálgatva a plébánia útján, amely szépségével a körülötte levő hegyekkel a legfelségesebb természetes templom, amikor Huyn érsek pátriárka, aki megkapta az Osservatore Romano aznapi számát, az ujsággal eléje sietett és megmutatta. Erre a főapáturral együtt (Kelemen Krizosztom bencés főapát is ott üdül), már mi is mellette voltunk. Püspök Atyánk egyik kezében a szentolvasó volt, a másik kezében az ujság s amikor elolvasta a hírt, mintha csak imádságát folytatná, azt mondta: «Én is magamra vállalom keresztetemet».» Az utóbbi kijelentés a háttér és a későbbi történések elemzése fényében jobban érthetővé válik. Vö. (?), *Grósz József püspök augusztus 3-án Nagykanizsán át érkezik székhelyére. Első fogadtatása Zalaszentivánon lesz*, Zalamegyei Ujság 22 (1939) 172, 1.

²³ A pápai kinevezésről szóló bulla szövegét lásd: SzEL KI 52/1939; SzEL PK 1939. X. n. 2169; SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1939. május 22-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 27. Győri kanonoksága a pápai bulla értelmében ezzel egyidőben megüresedett. Az erről szóló értesítése 1939. szeptember 1-jén Breyer Istvánnak: SzEL AC 1939/1939. A Serédi Jusztiniánnak Grósz József kinevezéséről szóló bulla: PL Cat. D/C, 7255/1939.

²⁴ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1943. március 31-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 40.

Grósz József szombathelyi megyéspüspök
(Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár)

Grósz József felszenteli a szombathelyi Jézus Szíve templomot, 1943. augusztus 22.
(Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, Grósz József iratai, 3. doboz)

székfoglalójára – amelynek időpontjában talán a világtörténelem eseményeinek alakulása is közrejátszott – csak október 1-jén került sor.²⁵

Püspöki beköszönő szövegében is az egyházmegyéjéről alkotott átfogó tudás tükröződik, hiszen ebben már világosan látja egyházmegyéje mely területeken kiemelkedő, és melyek azok a területek, ahol van még javítanivaló. Akárcsak apostoli adminisztrátori kinevezésekor, most is külön szolt a papsághoz és a hívekhez, de ez alkalommal papjaihoz latinul rövidebben, híveihez hosszabban magyarul. A papságot a téves eszmék, hamis próféták elleni küzdelemre figyelmeztette és az evangélium igazságának hirdetésére minden korosztály számára.²⁶ A hívekhez intézett első megyéspüspöki levelében szintén szót ejtett a kor problémáiról, rövid számvetést készített az eddig elért eredményekről, és ezek alapján kijelölte a jövő célkitűzéseit. Örömmel állapította meg, hogy a téves eszmék eddig nem tudtak az egyházmegye területén gyökeret verni, a fennhatósága alá tartozó iskolákban lelkiismeretes munka folyik, sok tanító az iskolán kívüli népnevelő munkából is kiveszi a feladatát, az *Actio Catholica* mozgalom virágzik, új templomok és iskolák épültek,²⁷ régieket felújítottak és kibővítettek, valamint új lelkészségek alakultak.²⁸ Ezen a megkezdett úton szeretné tovább vezetni egyházmegyéjét, jelmondatát szem előtt tartva: *Cor pro Corde*, azaz Szívet szívért.²⁹

A *Vasvármegyében* közölt programjából a fentieknél is élesebben kirajzolódik állásfoglalása a kor kérdéseiben:

„Az én kötelességem, hogy hirdessem az igét, tanítsam a népet, pásztor legyek a nyájamnak, mutassam az utat Isten felé. Feladatom, hogy szentmisék bemutatásával, imádsággal engeszteljem Istent a bűnösökért. Ezzel azonban nem akarom azt mondani, hogy nem érdekelnek a földi dolgok. Tudom, hogy az örökkévalóság, az örök boldogság nem a levegőben lógó valami, hanem itt a földön kell érdemeket szerezni elnyerésére, ezért érdekelnek az emberek kis gondjai, bajai is... Mikor idejöttem, azt mondtam, a béke munkatársa vagyok. Ez is maradtam és azt akarom, hogy ne legyen viszály keresztény és keresztény, magyar és magyar között. Ha valaha, most szükség van arra, hogy keresztény és keresztény, magyar és magyar megértsék egymást, akkor most szükség

²⁵ Ez az ünnepélyes székfoglaló a külvilág számára bírt jelzésértékkel, a püspök a CIC 334. kánonjának 3.§-a értelmében az egyházmegye kormányzását az apostoli bulla felolvasásával átvette. Lásd: SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1939. május 22-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 27. Az október 1-jei ünnepélyes székfoglalás részletes leírását lásd: uo., 28–29.

²⁶ SzEL PK 1939. X. n. 2170.

²⁷ Például az apostoli adminisztrátorsága első éveiben folyó egyik legjelentősebb építkezés a Szent Quirin templom építése volt, melynek felszentelésére 1938-ban került sor: SzEL PK 1937. II. n. 352. Iskola is számos helyen épült, s olyan is előfordult, 1937. szeptember 8-án Lentiben, hogy az ünnepélyes megáldásán a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter személyesen volt jelen: Szombathelyi Katolikus Tudósító (SzKT) 1 (1937) 7, 8.

²⁸ Apostoli adminisztrátori ideje alatt állította fel 1936-ban a nemeskocs-bobai, 1938-ban a rábafüzési és a gellénházai, 1939-ben pedig ideiglenesen a kálócfaúri kuráciát. Az erigációs okmányokat, illetve a felállításuk tényének közlését a püspöki körlevelekben megtaláljuk: SzEL PK 1936. VIII. n. 2314.; SzEL PK 1938. IV. n. 1012; SzEL PK 1938. IV. n. 1013; SzEL PK 1939. I. n. 23.

²⁹ SzEL PK 1939. X. n. 2171.

van rá, hogy amint a miniszterelnök mondotta a napokban: ennek az országnak erősnek kell lenni, sőt napról napra erősödni kell.³⁰

Tehát amellet, hogy szem előtt tartja a püspök általános feladatait, a szociális kérdésre is érzékeny, és a nemzet jövőjének békés építését, közös megvédését szeretné elérni egy olyan korban, amikor a fegyvereké a döntő szó.

A püspöki javadalom átvétele elméletben tehát megtörtént, a megyéspüspöki széket Grósz József személyében betöltötték, de azok a feltételek, amelyek ezt a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium szerint lehetővé tették, nem alakultak a várakozásoknak megfelelően. Most az ezek hátterében meghúzódó okokat szeretném részletesen feltárni, különösen, mivel magyarázatot találhatunk bennük Grósz József következő apostoli adminisztrátori kinevezésére is. Az első várakozás – mint írtam –, az volt, hogy a javadalom átadás-átvétel hamarosan megtörténik és a püspöki javadalom minden tehertől mentes lesz. A *praescissio* – tekintve, hogy 1936-ban kezdődött, 1938-ban is tartott és csak 1940-ben realizálódott –, korántsem volt egyszerű. Az eljárás a vonatkozó rendeletek és a fennmaradt források alapján rekonstruálható, melynek egyik első lépéseként a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium a javadalom átvételére miniszteri biztost küldött ki, Hertelendy Jenő személyében, aki mellé Péchy Lajos közalapítványi királyi ügyészt, és Kapácsy Jenő számvetőségi tanácsost rendelte ki.³¹ Az eljárásban a szombathelyi káptalan megbízottjaként Rogács Ferenc kanonok vett részt.³² Mikes János, a kilépő javadalmas képviselőjében pedig Lékay-Lingauer Albin.³³ A bizottság feladata a javadalom törzsvagyona állagának megállapítása, illetve a püspök személyi vagyonától elkülönítése volt.³⁴ Az alapelv az volt, hogy a főpap legalább abban az állapotban tartozik a javadalom átadására, amelyben azt átvette.³⁵ Ezek után elkészült az előleges lezárolási okirat, amely megállapította a javadalmas kinyomozott tartozását és a javadalommal szembeni követelését. Az eljárást a miniszteri bizottság 1938. augusztus 31-én fejezte be,

³⁰ (?), Grósz püspök: *Azt akarom, hogy ne legyen viszály keresztény és keresztény, magyar és magyar között*, Vasvármegye 72 (1939) 224, 1–3, 2. Fenti véleménye tömören összegezve: (?), *Nagy ünnepélyességgel iktatták be Grósz József szombathelyi megyéspüspököt*, Zalamegyei Ujság 22 (1939) 227, 1.

³¹ PL Cat. D/C, 3506/1938. Jelentés a szombathelyi püspöki javadalomnak gróf Mikes János püspöktől való átvétele s a törzsvagyon állagának megállapítása ügyében. A jelentés 1938. szeptember 20-án kelt, készítője Madarász István. A *praescissió*ról 2011. november 4-én Szombathelyen a Mikes János emlékkonferencián elhangzott *Adalékok Mikes János püspök lemondásához* című előadásomban részletesen beszámoltam, mely tanulmánykötetben fog megjelenni.

³² SzEL. Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1936. január 31-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 12.

³³ Ezt ő maga írja le a *Vasvármegyében* megjelent cikkében: LÉKAY-LINGAUER ALBIN, *Miért kellett a szombathelyi püspökséget negyedfél évig üresedésben tartani?*, Vasvármegye 73 (1940) 119, 3–4. Lékay-Lingauer Albin és Mikes püspök viszonyáról részben Lékay-Lingauer visszaemlékezése alapján SZÉKELY LÁSZLÓ ír: *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről*, 119–122.

³⁴ PL Cat. D/C, 3506/1938.

³⁵ Erről az alapelvről már a Kollonich-féle egyezmény rendelkezik, de az 1883. évi 13.249/I.M. számú rendelet 26. §-a is említi, amelyre a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter többször is utal az eljárás során: PL Cat. 3, 683/1936; PL Cat. D/C, 3506/1938; PL Cat. D/C, 1977/1939. Lásd: MRT 17 (1883) 516–517.

s a miniszteri biztos jelentése alapján 1938. szeptember 20-án készült el Madarász Istvánnak a jelentése a szombathelyi püspöki javadalomnak gróf Mikes János püspöktől való átvétele s a törzsvagyon állagának megállapítása ügyében.³⁶ Miután bizonyos vitás pontokban egyezség született, elkészült a végleges leszámolási okirat, s sor kerülhetett a javadalomnak a tényleges átvételére.³⁷ A Mikes püspök javára írt összeget összevetve a terhére írt összeggel, a jelentés jelentős, 39 210 P 64 f tartozást állapított meg.³⁸ Ellenben ha az esztergomi Prímási Levéltárban Hóman Bálintnak 1940. április 17-én Serédi Jusztiniánhoz írt levelét olvassuk, abban a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter már csak 958, 82 P tartozást említ.³⁹ Eszerint tehát a javadalom végleges átadásakor – kicsit több mint egy év alatt – a fenti tartozás töredékére zsugorodott. E tényre a miniszter fent említett levelének folytatása ad magyarázatot, melyben Hóman Bálint tételesen felsorolja a végelszámolásban a Mikes János javára és terhére írt összegeket. Ez az 1938-as jelentéstől pusztán a hátralékos közadótartozás tekintetében tér el, ugyanis a vagyonváltság földhaszonbér tartozást a pénzügyminiszter Hóman kérésére 34 000 P rendkívüli államsegély engedélyezésével egyenlítette ki.⁴⁰ Így tehát a fizetendő összeg 958 P 82 f maradt, amely tartozást a püspök rövidesen ki is fizetett.⁴¹ Ez csak a *praescissio* utolsó két lépését mutatja, a tényleges megállapított tartozás kezdetben sokkal több volt, 242 000 P körüli összeg,⁴² amelyet több lépcsőben redukáltak, a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter a püspök hírnevének védelme érdekében számos engedményt tett.⁴³ A meszesemenő jóindulatot az elszámolásnál az esztergomi Prímási Levéltárban a *praescissio* kapcsán fennmaradt levelek is tanúsítják. Ezekből kitűnik például, hogy a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter az engedélye nélkül eszközölt beruházásokat figyelembe vette és nem is a javadalomból történő kilépéskori áron, hanem 1938. május 1-jei áron, amelyek jóval magasabbak voltak. Szintén beszámítottak olyan beruházásokat, amelyek kevésbé a javadalom javát szolgálták, inkább luxus jelleggel bírtak. S a részbeni fedezetül átvett gazdasági értékek nem jelentettek készpénzt, sőt számítani lehetett rá, hogy a bérlőktől 8–9 év múlva visszakapva kevesebbet fognak érni.⁴⁴

A javadalmat tehát számtalan engedménnyel vette át a Vallásalap, amely a következő *praescissió*nál megnehezítette a tárgyalásokat. Rogács Ferenc feljegyzései és a káptalani

³⁶ PL Cat. D/C, 3506/1938.

³⁷ Vö. a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter 1939. február 28-án Mikes Jánoshoz írt levele, PL Cat. D/C, 1977/1939.

³⁸ PL Cat. D/C, 3506/1938, illetve PL Cat. D/C, 1977/1939.

³⁹ PL Cat. D/C, 2865/1940. Hóman Bálint Serédi Jusztiniánhoz írt levelei 1940. április 17-én. Mindkét levél ugyanezzel a bekezdéssel kezdődik.

⁴⁰ Feltehetően az így fennmaradó körülbelül 5 ezer pengőt elengedték, legalábbis ezt sejteti Hertelendy Jenő 1940. január 17-én Serédi Jusztiniánhoz írt levele: PL Cat. D/C, 578/1940.

⁴¹ LÉKAY-LINGAUER, *Miért kellett*, 3.

⁴² Rogács Ferenc az 1936. január 25-ei, első *praescissió*s tervezet alapján állította a fentieket. SzEL Magánlevéltár, 21. doboz

⁴³ Az öt *praescissió*s tervezetet lásd: uo. Az engedményekről különösen: PL Cat. D/C, 3506/938; PL Cat. D/C, 1977/939.

⁴⁴ PL Cat. D/C, 1977/939, Hóman Bálint 1939. február 28-án kelt, Mikes János püspökhöz írt levele, 9.

protocollum fényében alkothatunk képet az átadás-átvételtől.⁴⁵ Ezek szerint a Vallásalaptól Grósz püspök részére 1939. szeptember 1-i hatállyal a püspöki javadalom átvételét 1940. áprilisától 1941. júliusáig a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter megbízásából a Vallásalap részéről Hertelendy Jenő és Kapácsy Jenő, a káptalan megbízásából Rogács Ferenc, Grósz József megbízásából pedig Sághy Elek végezte.⁴⁶

Egyrészt az említett engedmények, melyekhez hozzájött az is, hogy a Vallásalap számításai több hiba is csúszott az elszámoláskor,⁴⁷ másrészt az a tény, hogy a szanálás befejezését a miniszteri biztos elsietetten jelentette a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek,⁴⁸ hozzájárult, hogy a javadalomba lépő új püspököknek 73 501 P ráfizetéssel kellett volna átvennie a javadalmat, amelyet ilyen formában nem vállalt. A vitás tételek átértékelését követően a Vallásalap még 69 264 P 78 f-el tartozott. A *praescissio*s eljárásban részt vevő felek különbözőképpen gondolták megoldani a helyzetet. A Vallásalap képviselői azt hangoztatták, hogy mivel az interkaláris jövedelem a javadalom szanálására fordítatott, így ebben nem részesült, tehát nem tudna miből fizetni. A káptalan képviselője azon a véleményen volt, hogy az összeget a Vallásalap készpénzben fizesse meg a javadalmasnak. Rogács szerint elméletben helytálló az a következtetés, hogy a jövedelmekből nem részesült a Vallásalap és így nincs miből fizetnie, de ez nem mentesíti kötelezettsége, a leszámolás realizálása alól. Ráadásul, ha az új javadalmas rendezetlenül és hiánnyal veszi át a javadalmat, akkor a szanálásnak nem volt értelme. Módot kellene tehát találni arra, hogy valamilyen formában – itt a segítyt említi – a nem kellően szanált javadalmat rendbe hozza. Grósz püspök képviselője e megoldást elutasítva nyomást akart gyakorolni a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszterre, hogy a veszprémi püspökségből a birtok-kiegészítést most érvényesítse, de semmiféle terhet nem akart átvállalni. Tehát patthelyzet adódott, amelynek megoldása az lett, hogy Rogács javaslatára a hiányt a javadalomra hárították át, úgy, hogy a törzsvagyomból a 35 037 P 45 f-t érő *fundus nobiliort*

⁴⁵ Tekintve, hogy Rogács Ferenc volt az egyik kanonok, aki jelentette Mikes püspököknek a káptalannal szemben fennálló tartozását a nunciussnak, így feljegyzései minden bizonnyal nem mentesek az elfogultságtól, tehát a történésznek kellő körültekintéssel kell értékelnie a benne foglaltakat. A vonatkozó dokumentumokat tartalmazó dobozok, amelyek egy régi jegyzékben még fel vannak tüntetve, a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban egy átrendezés során elkallódtak, így ezek hiányában csak a vasvár-szombathelyi székeskáptalan magánlevéltárából szerencsésen megtalált 21. dobozban található fent említett dokumentumokból alkothatunk képet a *praescissio*ról.

⁴⁶ Sághy Elek megbízásáról: AC 967/1940; a többiekéről: SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyve 1933–, a székeskáptalan 1943. március 31-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 40, valamint SzEL Magánlevéltár, 21. doboz, Rogács Ferenc 1942. VII. 12-én kelt feljegyzései a püspöki javadalomnak Grósz püspök részére történő átadásáról

⁴⁷ Ezeket Rogács Ferenc említett feljegyzéseiben – Grósz püspök *praescissio*járól – részletesen ismerteti. Lásd: SzEL Magánlevéltár, 21. doboz

⁴⁸ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1943. március 31-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 40, valamint SzEL Magánlevéltár, 21. doboz, Rogács Ferenc 1942. VII. 12-én kelt feljegyzései a püspöki javadalomnak Grósz püspök részére történő átadásáról.

törölték, a fennmaradó 34 227 P 33 f-t pedig javadalmi kölcsönné alakították át, amelyet a mindenkori javadalmasoknak kellett 40 évre elosztva fizetni a törzsvagyonnak.⁴⁹

Mint a püspököt képviselő Sághy Elek megnyilatkozásából is kitűnik, a kormány kinevezés előtti másik várakozása sem realizálódott, nevezetesen, hogy a veszprémi püspökségből a szombathelyi püspöki javadalmat hamarosan feljavítják. Pedig e tervet talán még a fentebb tárgyalt *praescissi*knál is gondosabb előkészítés előzte meg. A háttérét az adta, hogy 1939-ben Rott Nándor veszprémi püspök halála után alig több mint két hónapra, május 5-én a püspöki székben őt követő Tóth Tihamér is elhunyt.⁵⁰ Ez adott alkalmat arra Serédi Jusztiniánnak, hogy – a székesfehérvári⁵¹ és a volt szombathelyi püspökök kérését követően⁵² – felvesse a két szegényebb, szanalás alatt álló⁵³ püspöki javadalom feljavításának tervét a gazdag veszprémi püspöki javadalomból a Szentszék irányába.⁵⁴

A veszprémi egyházmegye azért volt különösen alkalmas területek leadására, mivel Trianon után egyike volt annak a 4 egyházmegyének, amely érintetlenül maradt, ráadásul birtokállományát tekintve csak a kalocsai érsekség és az egri főkapitán előzte meg.⁵⁵ A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter leveléhez csatlakozó Veszprémre vonatkozó *pro memoria* szerint: „A javadalomhoz mintegy 50.000 kat. hold ingatlan tartozik, amelyből kb. 30.000 kat. hold erdő, kb. 20.000 kat. hold pedig mezőgazdasági ingatlan. A javadalom évi tiszta jövedelme mintegy 300.000 pengőre tehető.”⁵⁶ Ezzel szemben a székesfehérvári javadalom össz ingatlanvagyonra alig több, mint 7 000 kat.

⁴⁹ A bekezdésben leírtakat részletesen lásd: uo.

⁵⁰ Váratlan haláláról részletesen ír: POSZTÓTS ILDIKÓ PIROSKA, *A spanyol Tóth Tihamér-jelenség*, MEV–Regnum 18 (2006) 3–4, 17–33, 28.

⁵¹ A székesfehérvári püspök ez irányú kérését Serédi Jusztinián 1943. július 4-én kelt, a nunciusnak írt levél-fogalmazványa említi, amely gépelten és kézírással is megtalálható: PL 4900/1943 in 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944. alatt. A szöveg Mikes püspök kérésére nem utal. A kézírással verzió pirossal a következő szerepel: „egy másolat is készítendő, de egyelőre maradjon az aktákban. Később esetleg Rómába küldjük.” A levélben az szerepel, hogy Tóth Tihamér halála után a prímás maga javasolta a szombathelyi püspökség hasonló módon történő feljavítását.

⁵² Mikes János püspök erre vonatkozó kérését lásd: PL Cat. D/C, 3252/1939. A háttérben a püspöki javadalom feljavításán túl az életjáradékával kapcsolatos vitás kérdés állt, nevezetesen, hogy a Vallásalap, esetleg a szombathelyi püspökség fizesse – ezen utóbbira a feljavítással kapcsolatban kilátás nyílt volna. 1943-ban, amikor a kérdés ismét felmerült, kérését ezzel indokolta: PL 5848/1943 in 6286/1943 in 7345/1943.

⁵³ MNL-OL K 27, Jegyzőkönyve az 1938. évi március hó 11-én Budapesten tartott minisztertanácsnak, fol. 16–28, különösen: fol. 24. 27–28.

⁵⁴ A vallás-és közoktatásügyi minisztériumban Shvoy Lajos püspök vetette fel először ezt az elképzelést, még 1938-ban, majd vélhetően egy évvel később, immár *sede vacante*. Vö. SZIT Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatéka, 2. doboz, 3. tétel, Napló I, 1938. július 11-ei bejegyzés, illetve: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, No. 5405, 10-21/1938. szám alatt 1938. augusztus 6-án Uher Károlynak címzett levél gépelt tisztázata.

⁵⁵ GÁRDONYI MÁTÉ, *Huszedik századi kibívások, pasztorációs útkeresések a veszprémi egyházmegyében*, Megyetörténet. Egyház-és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22; A veszprémi egyházmegye múltjából 22) (szerk. Hermann István–Karlinszky Balázs), Veszprém 2010, 275–297, 277.

⁵⁶ MNL-OL K 63, 1939–54/7, Pro memoria a veszprémi püspöki javadalom betöltése ügyében, 1.

hold, a szombathelyi pedig mindössze 4 100 kat. hold, mindkettő súlyos adósságokkal terhelve, ráadásul a szombathelyinek a törzstőkéje teljesen elértéktelenedett.⁵⁷

E kihasítást a javadalomból vélhetően csak kánoni okból⁵⁸ és csak akkor lehetett megtenni, ha a javadalmat még nem töltötték be, hiszen az új tulajdonosnak csorbítás nélkül, legalább abban az állapotban kellett visszaadnia a javadalmat, amelyben azt átvette.⁵⁹ Így a leendő veszprémi püspök már kinevezésekor ígéretet tett, hogy beleegyezik a szombathelyi és székesfehérvári püspöknek bizonyos részek átadásába,⁶⁰ sőt e kötelessége kinevezési bullájába is belekerült, a következő formában: „*Nobis insuper eidemque Apostolicae Sedi facultatem reservamus bona mensae episcopalis Veszprémiensis dismembrandi in aliarum Hungariae Dioecesium indigentium utilitatem.*”⁶¹ Tehát úgy tűnik, hogy a bulla nem köti ki konkrétan, hogy mely egyházmegyék segélyezéséről van szó, de a kinevezés előtt, június 23-án a nunciusnak eljuttatott francia nyelvű iratban szerepel a kormány azon szándéka, hogy a veszprémi egyházmegyéből a szombathelyi és a székesfehérvári egyházmegyének juttasson bizonyos – közelebről nem részletezett – ingatlanokat.⁶² Serédi Jusztinián hercegrárnak kinevezésekre vonatkozó feljegyzései között utalást találunk arra, hogy a leendő veszprémi püspöknek 2–2 ezer holdat kellene átadnia a szombathelyi, illetve székesfehérvári egyházmegyének.⁶³ Hóman Bálint pedig Csáky Istvánnak írt levelében már június 16-án a magyar kir. kormány által a Szentszék beleegyezésével kijelölendő vagyonrészek átadásáról beszél.⁶⁴ Az átadandó területekről már akkor voltak elképzelések, a veszprémi püspöki javadalom betöltésére vonatkozó *pro memoria* szerint mindkét javadalmat Nyirád községben elhelyezkedő

⁵⁷ Uo., 1–2. A fenti adatok a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter becslése alapján.

⁵⁸ A szombathelyi illetve a veszprémi püspöki javadalom betöltése érdekében írt *pro memoria*kban a CIC 1421, 1422, 1427 és 1428-as kánonjaira hivatkoznak, értelmezésük kibővítésével. A kérdés tisztázására a vatikáni levéltárak következő nyitásakor lesz lehetőség. Vö. MNL-OL K 63, 1939–54/7, Pro memoria a szombathelyi püspöki javadalom betöltése ügyében, 2; MNL-OL K 63, 1939–54/7, Pro memoria a veszprémi püspöki javadalom betöltése ügyében, 2.

⁵⁹ CIC can. 1440, 422.

⁶⁰ MNL-OL K 63, 1939–54/7, Apor Gábor levele 1939. július 27-én gróf Csáky Istvánnak. A kinevezést már a jelöltek felállításakor e feltételhez kötötték: MNL-OL K 63, 1939–54/7, Hóman Bálint 1939. június 16-án kelt levele Csáky Istvánnak.

⁶¹ Veszprémi Érseki és Főképtalani Levéltár (VÉL), I.1.44.a, 3478/1940. A káptalanhoz, papsághoz és a hívekhez szóló bulla nem tartalmazza e kitélt. Lásd: VÉL I.1.41, 136, Czapi Gyula püspöki kinevezése. Feltehetően csak a püspökhöz szóló kinevezési bullában volt olvasható, s Beresztóczy Miklós miniszteri tanácsos 1940. február 27-ei kérésére (VÉL I.1.44.a, 1551/1940) küldött 1940. július 2-ai levélben (VÉL I.1.44.a, 3478/1940) maradt fenn a diszmembrációra vonatkozó rész.

⁶² MNL-OL K 63, 1939–54/7, Propositions du Gouvernement Royal de Hongrie, II. A püspöki székek betöltésével kapcsolatos adatlapon olvasható ugyanitt, hogy a „Francia nyelvű feljegyzéseket miniszter úr VI. 23-án átadta a nunciusnak.”

⁶³ PL Cat. D/C, 9709/1939 A cédulán kérdőjellel szerepel a székesfehérvári és a szombathelyi egyházmegyének juttatandó 2–2 ezer hold. Mellette megjegyzi, hogy vagy *sede vacante* kellene elintézni, vagy az új püspök kinevezési bullájába kellene beleírni a vagyonsökkentést. A háttérrel minden bizonnyal a már hivatkozott 1440. kánon adta.

⁶⁴ MNL-OL K 63, 1939–54/7.

birtokkal lehetne feljavítani.⁶⁵ Ekkor még nincs szó a későbbi Hajmáskéréről, Halastóról és Deákipusztáról sem. A végleges megoldás a m. kir. vallás-és közoktatásügy miniszter által kiküldött Beresztóczy Miklós miniszteri tanácsos és Uher Károly királyi közalapítványi igazgató és az érdekelt felek tárgyalásainak eredményeként formálódott ki.⁶⁶

Czapik Gyula 1939. december 21-én kapott arról hivatalos értesítést, hogy „a veszprémi püspökség ősi birtokát képező nyirádi 1 788 hold, monostorapáti 311 hold, halastói 662 hold szántó és hajmáskéri 1 201 hold erdő birtokot a székesfehérvári és szombathelyi püspöki javadalomhoz kapcsolják.”⁶⁷ Telefonon ehhez december 23-án beleegyezését adta és aránylagos teher-megállapítást kért. Később Uher Károllyal többször is tárgyaltak a kegyúri terhek kulcsának megállapításával kapcsolatban, s ez ügyben január első felében, illetve február 1-jén a püspök szintén a minisztériumban járt. Ezen alkalmakkor konszenzusát személyesen is megerősítette és kérte a határozat mielőbbi kivitelezését. Igyekezete háttérben az állt, hogy az adózás megállapításánál nem szerette volna, ha a körülbelül 4 000 hold, a másik két egyházmegyének juttatandó terület a veszprémi püspökség tulajdonaként szerepel.⁶⁸ A Beresztóczy Miklóshoz 1940. február 11-én kelt levele után február 27-én kapta kézhez az átadás-átvételi jegyzőkönyv-tervezeteket.⁶⁹

A terv tehát készen volt, az átadás-átvételhez a tervezetek is elkészültek, a megvalósítás azonban váratott magára, ugyanis a terhek viselésében a megegyezés rendkívül nehéznek bizonyult. Mind a veszprémi püspök, mind a szombathelyi püspök, mind pedig a székesfehérvári püspök a saját egyházmegyéje érdekét helyezte előtérbe.⁷⁰ Végül úgy tűnt, hogy sikerült megegyezni, Grósz püspök 1940. január 5-én⁷¹ a felajánlott birtok-

⁶⁵ A székesfehérvárit az itt található 5 000 kataszteri hold erdővel, amely e püspökség gazdasági központjától mindössze 60 km-re fekszik, s évi jövedelme 58 000 P, a szombathelyit pedig 3 200 kataszteri hold mezőgazdasági birtokkal, melynek évi jövedelme 24 000 P, amelyhez az élő és holt gazdasági felszerelést is célszerű lenne átadni. MNL-OL K 63, 1939–54/7. Pro memoria a veszprémi püspöki javadalom betöltése ügyében. Szintén szerepel Nyirád községben terület átadásának terve a szombathelyi püspökség betöltésével kapcsolatos *pro memoria*-ban. Lásd: uo. Pro memoria a szombathelyi püspöki javadalom betöltése ügyében.

⁶⁶ VÉL I.1.44.a, 1551/1940. A birtokátcsatolás kérdése nemcsak a szombathelyi egyházmegye történetének megértéséhez járul hozzá, hanem a főkegyúri jog vagyongazdálkodási jogosságának gyakorlásának egy érdekes szegmensét is érinti, melyről külön tanulmány készül.

⁶⁷ VÉL I.1.44.a, 666/1940. Czapik Gyula Beresztóczy Miklósnak írt 1940. február 11-én kelt levele.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ VÉL I.1.44.a, 1551/1940.

⁷⁰ A hajmáskéri erdőbirtokot a szombathelyi székesegyház kapta volna, mivel a székesegyháznak a szemináriumtól járó 2 100 P-n és a perselypénzen kívül nem volt jövedelme, így fenntartása a püspökre nehezedett, mint a székesegyházi plébánia kegyurára: SzEL AC 325/1937; *Schematismus* 1940, *Schematismus* 1943. Grósz püspök és a káptalan véleménye: SzEL KI 14/1940. Sajnos a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban az *Acta Cancellariae* iratok között az iktatókönyvekben feltüntetett 1940-es vonatkozó dokumentumok (AC 41/1940, AC 1027/1940) nem találhatók az őrzési helyükön, illetve egy esetben más dokumentum található a megadott szám alatt (AC 1220/1940). A jegyzőkönyv tervezete, illetve Czapik Gyula észrevételei: VÉL I.1.44.a, 1551/1940. A birtokok várható terheinek részletes kimutatását lásd: VÉL I.1.44.a, 2444/1940. A székesfehérvári püspök állásfoglalásához számos dokumentum: SzfvPL No. 5405. A fentiekben a szombathelyi püspökség szemszögéből járom körül a kérdést.

⁷¹ PL 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944.

kokat elfogadta, viszont május 3-án kelt irata⁷² szerint visszautasította őket Sághy Elek, jószágkormányzója javaslatára.⁷³ 1943-as leírása szerint, mivel a veszprémi püspök silány és bizonytalan jövedelmet nyújtó területeket ajánlott fel.⁷⁴ Beresztóczy Miklós miniszteri tanácsos pedig úgy tudja, hogy a veszprémi birtokkezelőség a felajánlott állatállományt silányabbra cserélte, valamint fasorokat is kivágatott, ezenkívül a progresszív adókulcs miatt a birtokrész inkább terhet jelentett volna.⁷⁵ Szintén hozzájárulhatott a kérdéshez, hogy az érintett felek nem értettek egyet a kegyúri terhek kiszámítási módjában – mit vegyenek alapul, illetve hány évvel számoljanak. Erre enged következtetni Czapik Gyula 1940. május 15-én kelt levele a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek, melyben e problémakört járja körül, első pontban azt említve, hogy elfogadja a hercegrímás által javasolt kiszámítási módot, melynek alapja a kataszteri tiszta jövedelem, ha pedig ez nem lehetséges, akkor a miniszteri megbízott által javasolt több évi és a birtokok holdszáma alapján történő kiszámítást.⁷⁶

A hercegrímás a kialakult vitás helyzeten 1940. május 24-ére összehívott tárgyaláson próbált segíteni. Itt Grósz József azt akarta elérni, hogy a veszprémi püspök más ingatlanokat ajánljon fel, amelyek jobban jövedelmeznek és így a kívánt célt, a szombathelyi püspökség anyagi megsegítését el lehet érni. Azt javasolta, hogy a kultuszminiszter vagy másvalaki elnöklete alatt egy kéttagú független bizottságot küldjenek ki annak megállapítására, hogy mely ingatlanok biztosítanak a szándékolt mértékű segítséget és egyben kijelentette, hogy e bizottság döntését láthatatlanban is elfogadja. Viszont a hercegrímás e javaslatot elutasította.⁷⁷ Czapik Gyula álláspontja egy későbbi levél segítségével rekonstruálható: azon a véleményen volt, hogy a veszprémi püspökség nagyobb birtokot nem adhat át, mert az felborítaná a püspöki menza egyensúlyát.⁷⁸

⁷² Magát az iratot nem sikerült sem a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban, sem az esztergomi Prímási Levéltárban fellelnem, csupán utalást találtam a létezésére PL 2195/1944.

⁷³ Sághy Elek 1934-től 1937-ig a magyaróvári gazdasági akadémián tanult, ahol kiváló eredménnyel végzett. Tanulmányaihoz a szemináriumi ösztöndíj alap járult hozzá Lásd: SzEL Szeminárium iratai, 9. doboz, Teológusok ellátási díja 1930–1945. Ezt követően szombathelyi egyházmegyei segédtanfelügyelő volt, majd 1940-ben Grósz József jószágkormányzójává nevezte ki. Lásd: (?), *Orsekváltás a püspöki aulában*, Vasvármegye 73 (1940) 74, 4–5 (a cím az eredeti helyesírással). Arról, hogy javaslatára utasította vissza Grósz a veszprémi ajánlatot: Serédi Angelo Rottának 1943. július 4-én írt levele, PL 4900/943 in 6859/943 in 8332/1943 in 8403/944 in 1629/944 in 2195/944.

⁷⁴ SzEL AC 1309/1943; SzEL AC 1310/1943; SzEL AC1305/1944.

⁷⁵ PL 8332/1943 in 8403/1943 in 1629/1944 in 2195/1944. Beresztóczy Miklós 1943. október 15-én Serédi Jusztiniánnak írt levele.

⁷⁶ VÉL I.1.4.4.-a, 2444/1940. A kegyúri terhek kiszámítási módjával kapcsolatban a vasvár-szombathelyi székeskáptalan is állást foglal: SzEL KI 14/1940. Szintén felveti a problémát a székesfehérvári püspöki uradalmi jószágigazgató Beresztóczy Miklósnak írt 1940. június 18-án kelt levelében. VÉL I.1.4.4.-a, 2444/1940.

⁷⁷ SzEL AC 1467/1943.

⁷⁸ Serédi Jusztinián Angelo Rottának írt 1943. július 4-én kelt levele: PL 4900/1943 in 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944.; Serédi Jusztinián Luigi Maglionének írt 1943. augusztus 16-ai keltetésű levelének fogalmazványa: PL 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944.; Serédi Jusztinián 1943. augusztus 29-én Czapik Gyulának írt levelének fogalmazványa: PL 8332/1943 in 8403/1943 in 1629/1944 in 2195/1944.

A Grósz által javasolt megoldást tehát nem fogadták el, a tárgyalások elakadtak. A székes-fehérvári püspökség ellenben 1941-ben átvette a felajánlott birtokokat.⁷⁹ A Vallásalaptól Grósz püspök részére a püspöki javadalom átadása során – a *praescissio* 1940. április 11-től 1942. július 12-ig tartott⁸⁰ – került szóba ismét egy rövid időre a javadalom feljavítására a veszprémi püspökségből területek átadása, amikor Grósz püspök képviselője az említett tervet el nem fogadásával akart nyomást gyakorolni a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszterre.⁸¹ Végül erre nem került sor, mivel a székeskáptalan képviselőjét kérték fel közvetítésre és az ő javaslata érvényesült a végleges megoldásnál. A birtokátcsatolás kérdése Grósz püspök kalocsai érseki kinevezéséig nem is vetődött fel ismét. Így tehát nem valósult meg a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter másik, a megyéspüspöki kinevezés előtti várakozása sem.

Összegezve tehát a püspöki javadalom *fundus nobilior*-ja elveszett, ráadásul a püspökség még jelentős teherrel is, 34 227 P 33 f-l rendelkezett, amit a mindenkori javadalmasoknak kellett részletekben fizetni.⁸² Mindehhez hozzájárult, hogy a püspöki javadalom feljavítása sem realizálódott. Kijelenthető tehát, hogy Grósz József szombathelyi megyéspüspöki kinevezése elsietett lépésnek bizonyult.

3. KITÉRŐ: MURAVIDÉKI APOSTOLI ADMINISZTRÁTORI ÉS KALOCSAI ÉRSEKI KINEVEZÉS

Grósz József következő, muravidéki apostoli adminisztrátori kinevezésére Angelo Rotta nuncius 1941. május 20-án kelt dekrétumával került sor, melyre a felhatalmazást 1941. május 15-én kapta, s amely június 1-vel lépett életbe.⁸³ A kinevezés hátterében az állt, hogy 1941. április 16-án a magyar hadsereg bevonult Muravidékre, így e területek visszakerültek Magyarországhoz. Az ezt követő határzár miatt pedig lehetetlenné vált a lavanti püspökökkel, mint apostoli adminisztrátorral az érintett területek érintkezése, aki *jurisdictio*-ját nem tudta megfelelően gyakorolni.⁸⁴ Így Grósz József Angelo Rotta nunciushoz fordult a kérdésben, feltárva a helyzetet, csatolva Jerics Iván, alsólendvai

⁷⁹ Serédi Jusztinián ezt 1941. május 9-én jelentette Luigi Maglionénak: PL 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944, Serédi Jusztinián Luigi Maglionénak írt 1943. augusztus 16-ai keltezésű levelének fogalmazványá.

⁸⁰ SzEL Magánlevéltár, 21. doboz, Rogács Ferenc 1942. VII. 12-én kelt feljegyzései a püspöki javadalomnak Grósz püspök részére történő átadásáról.

⁸¹ SzEL Protocolum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1943. március 31-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 40, valamint Magánlevéltár, 21. doboz, Rogács Ferenc 1942. VII. 12-én kelt feljegyzései a püspöki javadalomnak Grósz püspök részére történő átadásáról

⁸² Uo.

⁸³ A felhatalmazást lásd: SzEL AC 1190/1941. Több, a kinevezéssel kapcsolatos dokumentum, köztük az Angelo Rotta által szignált dekrétum. Grósz József a tényről sietett értesíteni a vallás-és közoktatásügyi minisztert. A Hóman Bálintnak 1941. május 31-én írt levele fogalmazványá és az arra június 23-án érkezett választ lásd: SzEL AC 1249/1941.

⁸⁴ SzEL AC 1036/1941; SzEL AC 1190/1941.

esperes április 24-én kelt levelét.⁸⁵ Ezt követte három héten belül a szombathelyi püspök muravidéki apostoli adminisztrátori kinevezése. Fontos megjegyezni, hogy ez nem jelentette a visszatért területek integrálását a szombathelyi egyházmegyébe, pusztán azt, hogy az egyházkormányzat szempontjából közös irányítást kaptak Grósz József személyében ideiglenes jelleggel.⁸⁶

Nem sokkal később, 1942-ben Grósz József neve a kalocsai érseki szék megüresedésekor is felmerült, mint lehetséges jelölté, de ekkor Glattfelder Gyula és Kriston Endre után a harmadik helyre rangsorolták. Serédi Jusztinián ekkori indoklásában kifejtette, hogy kinevezését a kormány nem ellenezné a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter tájékoztatása szerint, s alkalmas is lenne a posztra, mivel jó kedélyű, jó egészségnek örvendő, jól beszél a német nyelvet – tekintve, hogy Féltorony községben született és tulajdonképpen ez volt az anyanyelve –, ami a kalocsai érsekségben különösen fontos volt, s az egyházkormányzatban is tapasztalatokat szerzett.⁸⁷ Mivel Glattfelder Gyula nem sokkal később betegsége miatt lemondott az érseki székről – beiktatására sem került sor –,⁸⁸ Kriston Endrére pedig szükség volt az idős Szmrecsányi mellett, mint segédpüspökre,⁸⁹ így Grósz József személye került előtérbe, 1943 márciusában őt jelölték első helyen a kalocsai érseki székbe.⁹⁰ A kinevezéséről szóló bulla május 7-én kelt, intronizációjára július 12-én került sor.⁹¹

⁸⁵ SzEL AC 1036/1941. Ebben Grósz püspök megemlítette, hogy a muravidéki papság részéről is jelezték neki, hogy a maribori püspök *jurisdíciója* gyakorlásában akadályoztatott. Jerics Ivánt április 24-én nevezte ki apostoli adminisztrátori helynöknek a maribori püspök. Vö. SzEL AC 1190/1941. Jerics Iván 1941. május 19-én kelt levele Grósz Józsefnek.

⁸⁶ Kinevezése nem egy egyházmegye vagy apostoli adminisztratúra élére szolt, hanem az 1941. május 20-ai kinevezési okirat szövege szerint: „[...] *illarum parociarum iam ad Dioecesim Sabariensem pertinentium quae bucusque iurisdictioni Ordinarii Lavantini subiectae fuerunt et nuper ad Regnum Hungaricum reversae sunt, quousque regimini earumdem parociarum definitive a Sancta Sede provideatur.*” SzEL AC 1190/1941.

⁸⁷ PL Cat. 22, 10543/1942. Serédi Jusztinián 1942. július 20-án Luigi Maglionénak írt levele fogalmazványa. Esty Miklós értesítése szerint Grósz József neve ezt követően az egri érseki szék betöltése kapcsán a prímás és a vallás-és közoktatásügyi miniszter 1943. február 17-ei megbeszélésén futólag felmerült. Kriston Endre, Kelemen Krizosztom, Endrédi Vendel, Madarász István és Czapik Gyula után). Vö. SzIT Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatéka, 2. doboz, 6. tétel, Napló IV, 1943. február 17-ei bejegyzés.

⁸⁸ Elhatározását 1943. február 15-én közölte Serédi Jusztiniánnal: PL Cat. 22, 10543/1942. Az 1942. november 22-re tervezett installáció elhalasztásával, majd pedig a lemondással kapcsolatos levelezés: uo.

⁸⁹ PL Cat. 22, 10543/1942. Serédi Jusztinián 1942. július 20-án Luigi Maglionénak írt levele fogalmazványa.

⁹⁰ A kalocsai érseki székre a két kompromisszumos – a kormány és Serédi számára is elfogadható – jelölt Grósz József és Czapik Gyula voltak. Lásd: PL Cat. 22, 10543/1942. Serédi Jusztinián levélfogalmazványa, a pontos dátum megjelölése nélkül, 1943. március 18. után.

⁹¹ Serédi Jusztinián gratulációjára 1943. május 23-án írt levele: PL Serédi Jusztinián hercegprímás magánlevéltára, G doboz. A kalocsai főegyházmegye kormányzatának július 12-ei átvételéről Grósz József levele Serédi Jusztiniánnak: PL 5995/1943. A levél fogalmazványa: KFL Grósz József personalia, Nyomtatvány, Gratulatio feliratú doboz, Gratulatioiok a beiktatás alkalmával feliratú *palliumban*. Figyelemreméltó Esty Miklós 1943. május 14-én Serédi Jusztiniánnak írt levele egy megjegyzése: „Egyébként azt örömmel jelenthetem, hogy az érseki kinevezések után itt jó hangulat volt abból a szempontból, hogy Czapik úrról úgy tudják, Grószról pedig úgy gondolják, hogy Eminenciád köréhez tartozik és úgy ítélik meg a dolgot, hogy Eminenciád óhajának megfelelően történt meg a két szék betöltése.” SzIT Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatéka,

4. MÁSODSZORI APOSTOLI ADMINISZTRÁTORI KINEVEZÉS

Mindeközben a szombathelyi püspöki javadalom anyagi helyzete még mindig nem volt kellően rendezve, amint már utaltam rá, a mindenkori javadalmasnak részletekben kellett törlesztenie a fennálló, a *praescissiōt* követően visszamaradt adósságot, ráadásul a *fundus nobilior* is elveszett. Adódik a kérdés: ki lenne hajlandó így átvenni a javadalmat? Erre jelentett átmeneti megoldást 1943. május 23-án Grósz József második szombathelyi apostoli adminisztrátori kinevezése.⁹² Így a székiüresedés idején ismét a Vallásalap kezelte a javadalmat, amellyel – ahogy Mikes püspök példája is mutatja – a *praescissio* alkalmával könnyebben lehetett egyezsége jutni. Valamint – lévén, hogy előállt az a helyzet, hogy egyszerre üresedett meg a veszprémi és a szombathelyi püspöki szék – a *sede vacante* alkalmával a veszprémi püspökségből remélni lehetett, hogy a szombathelyi püspöki javadalom feljavítását a korábban felajánlottaknál jövedelmezőbb birtokokkal könnyebben el lehet érni, mint már javadalomban levő megyéspüspökökkel. Ehhez jöhetett hozzá egy harmadik szempont: Esty Miklós Serédi Jusztiniánnak írt jelentésében tudni véli, hogy azért került sor másodszor is apostoli adminisztrátori kinevezésre, mivel Grósz József maga kérte Angelo Rottától a kalocsai érseki székre jelöltség elfogadásakor, arra hivatkozva, hogy a szombathelyi székeskáptalanban nincs az egyházmegye kormányzására alkalmas egyéniség. A nuncius viszont kijelentette, hogy ezt csak úgy lehet megtenni, ha a veszprémi széknél is hasonlóan járnak el.⁹³ Ez az utóbbi megállapítás – tekintve, hogy bajosan lehetett volna arra hivatkozni, hogy egyik káptalanban sincs az adott egyházmegye kormányzására alkalmas egyéniség – erősíti azt a gyanúkat, hogy a fő cél, amiért nem megyéspüspök kinevezésére került sor, a szombathelyi püspöki javadalom feljavítása

3. doboz, 140. tétel. Hasonló gondolatok naplója 1943. május 16-ai bejegyzésében olvashatók: SzIT Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatéka, 2. doboz, 6. tétel, Napló IV.

⁹² A kinevezési dekrétum: SzEL AC 1568/1943. Az egyházmegye kormányzását június 17-én vette át megbízottja, Galambos Miklós püspöki titkár útján, aki a vasvár-szombathelyi székeskáptalan előtt felolvasta a kinevezésről szóló dekrétumot. Lásd: uo, illetve: SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1943. június 17-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 42. Az egyházmegye kormányzásának átvételéről az apostoli adminisztrátor Serédi Jusztiniánt is értesítette: PL 5570/1943. A levél fogalmazványa és a hercegprímás válasza: SzEL AC 1748/1943.

⁹³ PL 5089/1943 in 5570/1943. Esty Miklós naplójában szintén utal a káptalanok helynök választási jogának mellőzésére, de a hercegprímásnak leírtakkal ellentétben azt fejtegeti, hogy amikor megkérdezte a nunciust az apostoli adminisztrátori kinevezésekről, azt felelte, hogy Grósz kérte, hogy júliusban készülő templomát felszentelhesse. Engedett a kérésnek, de ragaszkodott hozzá, hogy Veszprém esetében is hasonlóan járjanak el. Viszont ahogy írja: „Ehhez még nem kellett volna adminisztrátornak lennie.” Különösen nem lehetett ezzel indokolni azt, hogy Veszprémben is hasonlóan járjanak el. Vö. SzIT Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatéka, 2. doboz, 6. tétel, Napló IV. 1943. június 14-ei bejegyzés. A készülő templom, melyre Esty Miklós utalt, vélhetően a szombathelyi Jézus Szíve templom, melyet 1943. augusztus 22-én szentelt fel a főpásztor. Az előzményekhez lásd: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, Bozmánszky Gyárfás hagyatéka 537/3 (Önéletrajz [1948–49], 119–120.). 5 (Grósz József 1943. február 17-ei levele Bozmánszky Gyárfásnak). Az augusztus 22-ei ünnepséghez: (?), *Grósz érsek felszentelte a szállási templomot, amely akkor épül, – mondotta az érsek – mikor másutt a légítámadás nyomán templomok dőlnek romba*, Vasvármegye 76 (1943) 190, 5.

lehetett az 1940-esnél kedvezőbb feltételekkel.⁹⁴ Célszerű tehát ezeket a szempontokat egyenként végignézni, rámutatva az összefonódásokra.

Grósz József igyekezete a *sede vacante* idején az elmaradt birtokátcsatolás helyett kedvezőbb birtokok átengedésére levéltári források segítségével kiválóan rekonstruálható. Már kalocsai érseki kinevezése után alig több mint egy héttel, május 15-én levelet írt Serédi Jusztinián hercegprímásnak és a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek hasonló tartalommal. Ebben kifejtette, hogy birtokba került javadalmak között – mint a példa is mutatta – nehezen jön létre egyezség, ezért javasolja, hogy még a kinevezések előtt szakértő bizottság bevonásával hajtsák végre a birtokátcsatolást.⁹⁵ Választ Seréditől 1943. május 21-én kapott, melyben a hercegprímás kifejtette, hogy megvolt rá a lehetősége, de nem élt vele, így az ügyet lezártnak tekinti.⁹⁶ Grósz június 2-án kelt válaszlevelében leírta, hogy a segítséget nem utasította vissza, pusztán a felajánlott birtokokkal nem értett egyet,⁹⁷ június 10-én pedig közvetlenül XII. Pius pápához fordul a veszprémből a szombathelyi püspöki javadalom feljavítását kérve.⁹⁸ Közvetlen választ az iktatókönyv tanúsága szerint nem kapott. Angelo Rotta nuncius Grósz tervének kivitelezését nem csak apostoli adminisztrátori kineveztetés révén, hanem Serédi Jusztiniánhoz írt levelével is segítette. Arról értesítette a hercegprímást – június 12-én –, hogy a Szentszék kifejezett óhaja, hogy a püspöki székek betöltése előtt megvalósuljon a veszprémből a szombathelyi püspöki javadalom feljavítása.⁹⁹ Serédi a rendelkezést kiadó dikasztérium, illetve a hivatalos és pontos szöveg után érdeklődött,¹⁰⁰ mire szóban közölte a nuncius, hogy ilyen nincsen.¹⁰¹ A nuncius diplomáciai igyekezete csak részben érte el a kívánt hatást: a hercegprímás Carlo Rossinak, Luigi Maglionénak, Szinyei Merse Jenőnek, Czapik Gyulának illetve Beresztóczy Miklósnak is írt az ügyben,¹⁰²

⁹⁴ Tekintve, hogy a szentszéki levéltárak XI. Pius haláláig bezárólag kutathatók, a nuncius által a bíboros államtitkárnak referált szempontok megismeréséhez az anyag – vélhetően a következő pápa pontifikátusát felölölő – megnyitásáig várni kell. SALACZ GÁBORNak az a megállapítása, hogy a háborús viszonyok következtében neveztek ki apostoli adminisztrátort három püspökség élére (Szombathely, Veszprém, Csanád) az eddigi források fényében nem alátámasztható. SALACZ, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*, 183.

⁹⁵ A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek: SzEL AC 1309/1943; a hercegprímásnak: SzEL AC 1310/1943. Beresztóczy Miklós – a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium első ügyosztálya vezetőjének – véleménye a megoldás módjáról Grószéval egyezik: PL 8332/1943 in 8403/1943 in 1629/1944 in 2195/1944. Beresztóczy Miklós 1943. október 15-én Serédi Jusztiniánnak írt levele.

⁹⁶ SzEL AC 1467/1943.

⁹⁷ Uo. Az 1943. június 2-án kelt válaszlevél fogalmazványa.

⁹⁸ E levélben vázolja az addigi történéseket is. Lásd: SzEL AC 1534/1943.

⁹⁹ PL 4900/1943 in 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944. Serédi Jusztinián 1943. július 4-én kelt levelében utalt rá. A prímás levelezése Esty Miklóssal az ügyben: SzIT Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatéka, 3. doboz, 140. tétel.

¹⁰⁰ PL 4900/1943 in 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944.

¹⁰¹ 1943. augusztus 29-én a Czapik Gyulához írt levélben. A levél fogalmazványa: PL 8332/1943 in 8403/1943 in 1629/1944 in 2195/1944.

¹⁰² Mindegyik levélben az előzményeket ismerteti, illetve saját álláspontját fejt ki. Carlo Rossinak 1943. június 14-én: PL 5089/1943 in 5570/1943; Szinyei Merse Jenőnek 1943. június 28-án: PL 4900/1943 in 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944; Luigi Maglionénak 1943. augusztus 16-án: PL 6859/1943

álláspontja viszont a nunciustól eltérő volt. Véleménye szerint az adminisztrátorok nem alkalmasak az ügy elintézésére, hanem az új veszprémi püspök kapjon külön levélben – ne a kinevezési bullában – felhívást, hogy ajánlja fel ugyanazokat a birtokokat az új szombathelyi püspöknek. Amennyiben az nem fogadná el, úgy szűnjön meg örökre e kötelezettsége.¹⁰³ A Szentszék rendelkezésében ez az álláspont érvényesült. Luigi Maglione Serédi Jusztiniánnak írt október 5-ei levelében arra figyelmeztetett, hogy a birtokok átadási kötelezettsége az új veszprémi püspököt is terheli.¹⁰⁴ A döntés hátterében egyrészt az állhatott, hogy Czapi Gyula Grösz püspök az irányú kérésére, hogy más jövedelmezőbb birtokokat adjon, korábban kijelentette, hogy az a veszprémi püspöki menza egyensúlyát veszélyeztetné, tehát ebből kiindulva a Szentszéknek sem lett volna érdeke más birtokok felajánlása.¹⁰⁵ Másrészt a kötelezettség nem került be a kinevezési bullába,¹⁰⁶ hanem külön levélbe, mivel az precedenst teremthetett volna. Ahogy Serédi is írja levelében, ha ismét tárgyalna a veszprémi és a szombathelyi püspökség, akkor azonnal jelentkezne további megerősítésért a székesfehérvári püspökség, ahogy a kassai és rozsnyói püspökségek az egri érsekségnél, a csanádi püspökség pedig a kalocsai érsekségnél jelentkezett.¹⁰⁷ Egy olyan felszín alatt lappangó kérdést vet fel, amely benne van a korszak levegőjében, tekintve hogy számos püspökség anyagi nehézségekkel küzd, s csak hitelek illetve államsegélyek révén tudja biztosítani fennmaradását: a püspöki javak arányosítását, anyagi vonalon a belső átrendezést.¹⁰⁸ Viszont ahogy Serédi Jusztinián kifejti, e kérdést főleg „a főkegyúri jog gyakorlásának szünetelése alatt megoldani nem lehet”,¹⁰⁹ ráadásul a háborús idők sem kedveznek az arányosításnak, mivel a határok megváltozásával felborulhatna az új rend, s nem csak a vagyont, hanem a terheket is arányosítani kellene, ami így alig jelentene jövedelem-többletet.¹¹⁰

A prímás magukkal a szombathelyi és veszprémi apostoli adminisztrátori kinevezésekkel sem értett egyet. Carlo Rossinak, a Konzisztoriális Kongregáció titkárának leírja, hogy a tervezett kinevezésekről a nunciustól későn értesült. Szerinte nem állnak fenn azok a körülmények, amely miatt a káptalanok nem tudnák gyakorolni káptalani viká-

in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944; Czapi Gyulának 1943. augusztus 29-én: PL 4900/1943 in 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944; Beresztóczy Miklósnak 1944. február 20-án: PL 1629/1944 in 2195/1944.

¹⁰³ PL 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944. A Luigi Maglionének augusztus 16-án írt levélben vázolta elképzelését.

¹⁰⁴ PL 8403/1943 in 1629/1944 in 2195/1944.

¹⁰⁵ Arra, hogy a Szentszék miért pont így határozott, egyelőre nem állnak rendelkezésre levéltári adatok, tekintve, hogy a szentszéki levéltárak csak XI. Pius haláláig kutathatók.

¹⁰⁶ VEL I.1.41, 134a, Mindszenty József püspöki kinevezése.

¹⁰⁷ Erre több helyen is utal a hercegprímás, mindegyiket említi a Szinyei Merse Jenőnek 1943. június 28-án írt levelében: PL 4900/1943 in 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944.

¹⁰⁸ E kérdéseket Beresztóczy Miklós veti fel a hercegprímásnak 1943. október 15-én kelt levelében: PL 8332/1943 in 8403/1943 in 1629/1944 in 2195/1944.

¹⁰⁹ Az 1944. február 20-án Beresztóczy Miklósnak írt levele: PL 1629/1944 in 2195/1944. Serédi Jusztinián feltehetően a király főkegyúri jogának szünetelésére gondolt, tekintve, hogy a főkegyúri jog egyes jogosítványait a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter gyakorolta.

¹¹⁰ Uo.

rius megválasztását. A volt megyéspüspökök személyében apostoli adminisztrátorokkal történő kormányzás azért sem szerencsés, mivel Kalocsa Szombathelytől, illetve Veszprém Egertől több mint 230 km-re, körülbelül 3 napi távolságra találhatók, s a közlekedési nehézségek, valamint az új egyházmegye megismerésével, vizitálásával kapcsolatos feladatok mellett nem lesz idejük régi egyházmegyéik kormányzására.¹¹¹ Ezek mellett vázolja azt is, hogy nem az apostoli adminisztrátorok, hanem a Vallásalap kezeli a javadalmakat, tehát nem közvetlenül a régi megyéspüspököktől veszik át az újak a javadalmat. Reméli, hogy apostoli adminisztrátorok ezen megbízása nem fog sokáig tartani.¹¹² S valóban, a következő év elején új megyéspüspöki kinevezésekre került sor, a szombathelyi egyházmegye élére Kovács Sándor kecskeméti plébános, a veszprémi egyházmegye élére pedig Mindszenty József zalaegerszegi plébános került.¹¹³ A veszprémi egyházmegyből a birtokok ismételt felajánlása megtörtént,¹¹⁴ de Kovács Sándor tekintve, hogy nem ismerte a részleteket, 1944 áprilisában haladékokat kért a kérdés eldöntésére,¹¹⁵ májusban pedig Hagyó Kovács Gyula jószágigazgató véleménye felől érdeklődött.¹¹⁶ A felajánlott területek elfogadására végül nem került sor. Az indokokat Kovács előbb említett leveléből tartjuk rekonstruálhatónak: egyrészt a birtokok jövedelme túl alacsony volt, amihez hozzájött, hogy távol estek a püspökség többi birtokától, így az igazgatás nehezebb lett volna, a szombathelyi püspökség birtokainak vagyonadó kulcsát növelte volna és a földigénylésnél sem igazán jöhetek volna szóba, így fennállt az a veszély, hogy a jó minőségű helyi földeket kellett volna e célra odaadni. A kérdést vélhetően szóban intézték el, erre enged

¹¹¹ Grósz József erre rácsífol, a szombathelyi egyházmegye ügyeit ugyanúgy szívén viselte, s volt püspöki székhelyére, melyet immár apostoli adminisztrátor minőségben kormányzott, többször is ellátogatott. Vö. SzEL, az iktatókönyvek bejegyzéseit az ügyek elintézőjéről; Grósz József terve, hogy havonta visszatér volt székhelyére: (?), *Grósz Józsefet július 12-én iktatják be a kalocsai érseki székebe*, Vasvármegye 76 (1943) 148, 3; szombathelyi tartózkodásához lásd például: (?), *Grósz érsek felszentelte a szállósi templomot, amely akkor épül, – mondotta az érsek – mikor másutt a légítámadás nyomán templomok dőlnek romba*, Vasvármegye 76 (1943) 190, 5 (a templom felszentelésére 1943. augusztus 22-én került sor); (?), *Ünnepelt az 1900 éves város. A belügyminiszter képviselőjének jelenlétében ülte meg Szombathely alapításának ritka évfordulóját*, Vasvármegye 76 (1943) 240, 1–4 (október 22-én délelőtt Grósz József pontifikált misét a jubileumi ünnepség keretében, délután pedig ünnepi beszédet tartott a városháza nagytermében); *Napírberek*, Vasvármegye 76 (1943) 241, 11. (benne tudósítás arról, hogy Grósz József aki a város jubileumi ünnepségére érkezett Szombathelyre, a hónap végéig marad); *Napírberek*, Vasvármegye 76 (1943) 249, 5. (Grósz József november 2-án visszatért Kalocsára); *Napírberek*. *Grósz József kalocsai érsek bucsuztatja el az őszentendőt szilveszterkor a székesegyházban*, Vasvármegye 76 (1943) 293, 6. (december 30-tól január 2-ig marad); *Napírberek*, Vasvármegye 77 (1944) 27, 6. valamint: *Napírberek*, Vasvármegye 77 (1944) 33, 5. (Grósz József február 3-án érkezett Szombathelyre, február 5-én és 6-án szertapokat és alszertapokat szentelt és feladta a kisebb rendeket az egyházmegye papnövendékeinek, valamint a Ferences Hittudományi Főiskola hallgatóinak. Február 10-én utazott vissza Kalocsára).

¹¹² Serédi Jusztinián Carlo Rossinak írt levele 1943. június 14-én: PL 5089/1943 in 5570/1943.

¹¹³ VÉL L.I.41, 134a, Mindszenty József püspöki kinevezése; SzEL Magánlevéltár, 21. doboz, Kovács Sándor kinevezési bullája papírtokban.

¹¹⁴ Serédi Jusztinián 1944. március 28-án kelt levele Mindszenty Józsefnek, amelyben vázolja az átadási kötelezettséget, illetve Mindszenty József 1944. április 11-én Kovács Sándornak írt levele (véltetően másolat): VÉL L.I.44.a, 1533/1944.

¹¹⁵ PL 2195/1944.

¹¹⁶ SzEL AC 1305/1944.

következtetni, hogy a nevezett levél után nem merült fel az iktatókönyvek tanúsága szerint ismét a kérdés, valamint június 9-én a hercegprímás Veszprém felől érkezve magánjellegű látogatást tett a szombathelyi püspökségen, ahol e kérdésről is szó eshetett.¹¹⁷

Bár a javadalomátcsatolás nem jött össze, a szombathelyi püspökség feljavítására mégiscsak sor került a *praescissio* folyamánként. A püspöki javadalom átadása a Vallásalapnak Grósz Józsefnek kalocsai érsekként a kormányzó kezébe letett 1943. június 12-ei esküje után vált esedékessé, s a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter 1944. február 17-én hagyta jóvá. Az eljárás miniszteri biztosa Feketekuthy László egyetemi magántanár volt, Grósz Józsefet Sággy Elek jószágkormányzó képviselte, míg a székeskáptalan részéről Kiss Lajos volt a megbízott.¹¹⁸ A kilépő javadalmas ezen eljárás során – vélhetően a sikertelen veszprémi feljavítási kísérletet követően – 115 300 P értékben¹¹⁹ nemesebb felszerelést a püspöki törzsvagyonnak engedett át, két feltétellel. Az egyik az volt, hogy a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter az 1943. évi közös jövedelem résző részéből állítsa helyre a *fundus nobiliort* – ezt részben helyre is állította.¹²⁰ A másik feltétel az volt, hogy ha az akkor jegyzőkönyvbe vett szántóföldi törzsvagyon 80%-ánál nagyobb rész a javadalmas közvetlen haszonélvezetéből elvonatna, vagy a gazdálkodást, illetve a házi kezelést 80%-on beszüntetnék, akkor a nemesebb felszerelés természetben vagy készpénzben fele részben a szeminárium céljait, fele részben pedig a szombathelyi székesegyház nem kegyúri fenntartási költségeit szolgálja. A törzsvagyoni kölcsön törlesztésének kötelezettsége továbbra is fennmaradt.¹²¹ Mindazonáltal a következő javadalmas, Kovács

¹¹⁷ SzEL AC 1663/1944. Az itt található iratokban nem szerepel, hogy mi volt látogatásának célja, viszont elég jelentősnek kellett lennie ahhoz, hogy a hercegprímás személyesen, mégis a nyilvánosságot mellőzve látogasson el Szombathelyre, Veszprém felől érkezve. Így adódik a feltevés, hogy esetleg éppen a javadalomátcsatolási ügy is terítékre került a megbeszélésen.

¹¹⁸ SzEL KI 29/1943; SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1944. május 5-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 55.

¹¹⁹ Az a kérdés, hogy honnan volt e nagylelkű adományra pénzügyi fedezete, a rendelkezésre álló források alapján nem nyomon követhető, talán legendás takarékosága, valamint a korábbi évek gyűjtése is hozzásegíthette. Amennyiben a székeskáptalan magánlevéltárának vonatkozó tételei rendelkezésre állnának, talán e probléma megoldásához is közelebb juthatnánk. Ezek azonban a levéltárban – ahogy korábban már utaltam rá – egy átrendezés során elkallódtak, eddig csak a 21. dobozt sikerült megtalálni. A püspök takarékoságára és ésszerű gazdaságpolitikájára Sággy Elek emlékszik vissza 1958-ban: KFL Grósz József personalia, Hivatali iratok feliratú doboz. E feljegyzéseiben azt is állítja, hogy Grósz kalocsai kinevezésekor félt a rá váró országos dolgoktól, így a nunciussal kétszer szóban, egyszer írásban is közölte lemondását. Azt, hogy tartott a rá váró feladatoktól, Grósz József 1943. május 23-án Serédi Jusztiniánnak írt levele is megerősíti: PL Serédi Jusztinián hercegprímás magánlevéltára, G doboz. Az érsekség kétszeri visszautasításának tényét sejteti a szombathelyi püspök Kelemen Krizosztomnak 1943. május 5-én írt bizalmas levele: FL Miscellanea, Kelemen Krizosztom korához, Levelek Kelemen Krizosztomhoz 1943 feliratú borítékban.

¹²⁰ A káptalani jegyzőkönyvben szereplő 47 335 P 90 f bizonyára elírás, mivel többször hangsúlyozzák, hogy a 35 037 P 45 f -t kitevő nemesebb felszerelési alap részben helyreállított. SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1944. május 5-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 55–56.

¹²¹ Uo. Mint a püspöki törzsvagyon kezelője, a székeskáptalan is megköszönte ezt az adományt: SzEL KI 26/1944.

Sándor nem csak a javadalom átvételekor, hanem még több mint 10 év távlatából is hálsán emlékezett vissza e gesztusra.¹²²

A harmadik szempont, amelyet vizsgálnunk kell, és amely egyben átvezet a következő fejezetbe, Grósz Józsefnek az az állítólagos kijelentése, hogy a káptalanban nincs senki, aki az egyházmegye kormányzására alkalmas lenne. Mivel közvetlen forrásunk nem maradt fenn, amelyben a káptalan tagjairól egyenként mondja el a véleményét, így egyéb, objektív tényekre támaszkodhatunk, melynek fényében jobban láthatók Grósz József feltételezett érvei – amennyiben hitelt lehet adni Esty Miklós értesülésének. Egyrészt épp ekkor, május-júniusban volt folyamatban egy vizsgálat a nagyprépost, Wallner József ellen – aki 1936-tól állt a káptalan élén, amikor Tóth József és Honti Béla kanonokok elhunytak és a graduális promóció révén ő került e stallumba – Horváth János püspöki iskolai tanár ugyanis súlyos erkölcsi vétséggel vádolta meg.¹²³ Amennyiben káptalani vikáriust választottak volna, személyére lehetett volna szavazni, hiszen az eljárás végére ekkor még nem került pont, ráadásul tekintve, hogy ő volt az általános helynök, a szavazás esélyesének számított volna, amelyhez az is hozzájött, hogy a káptalani statútumok szerint szavazategyenlőség esetén a nagyprépost szava volt a döntő.¹²⁴ Másrészt az olvasókanonoki stallumot akkor Rogács Ferenc birtokolta, akinek nemzeti elkötelezettségéről rossz hírek terjedtek – melyeknek Grósz József nem adott hitelt –, míg egy esetleges káptalani vikáriusi kinevezésnél személye szintén előtérbe kerülhetett volna, tekintve, hogy kiválóan értett a pénzügyekhez. Grósz József Beresztóczy Miklóson keresztül így a nagypréposti stallum megüresedésekor finoman megérdeklődte, hogy szükséges-e a promócióhoz a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter előzetes tudomásulvétele és ha igen, emelnének-e kifogást Rogács Ferenc személye ellen.¹²⁵ A válaszlevél nem maradt fenn, csak az 1943 november végén Szinyei Merse Jenőnek írt, a tervezett kanonoki kinevezéseket ismertető levelének fogalmazványa, melyben arra kéri a minisztert, hogy közölje esetleges észrevételeit. Szinyei nem emelt kifogást, a kinevezéseket tudomásul vette.¹²⁶ Grósz apostoli

¹²² Meglehetősen furcsa, hogy míg a székeskáptalan azt állítja, hogy a több mint 34 ezer pengő 40 évi részletekben történő fizetési kötelezettsége megmaradt, Kovács Sándor mindkét esetben úgy fogalmaz, hogy Grósz Józsefnek köszönhetően tehermentesen vehette át a javadalmat. A kérdést vélhetően a Vallásalap és Kovács püspök közti *praescissio*kor rendezték véglegesen. SzEL AC 1303/1944; illetve: KFL Grósz József personalia, Gratulatio 1958–61 feliratú doboz, Kovács Sándor 1957. december 3-án kelt levele Grósz Józsefnek.

¹²³ Melynek következtében nem sokkal később le is mondott. A Grósz Józsefhez írt lemondó levele 1943. június 20-án kelt, míg az Apostoli Szentszékhöz írt június 25-én. Vö. SzEL AC 1797/1943; SzEL AC 2307/1943. A lemondást XII. Pius pápa augusztus 3-án fogadta el: SzEL AC 2307/1943. A székeskáptalan a lemondott nagyprépostnak havi 500 P-t folyósított, melynek finanszírozására az utolsó kanonoki stallumot nem töltötték be. SzEL AC 2308/1943; SzEL AC 3487/1943. A vádak hátterében az állt, hogy Horváth János 1941-ben kénytelen volt eladni iskolai igazgatói állását – Wallner miatt – elcserélni Herold M. Istvánnal. Vö. még: MNL-VaML KIB 1175/1941.

¹²⁴ SzEL KI 29/1924.

¹²⁵ SzEL Grósz József iratai, 2. doboz. Az egyik patronázs irat hátoldalán maradt fenn Grósz József 1943. október 27-én Beresztóczy Miklósnak írt levele az ügyben. A Rogács elleni vádakra lásd például: SzEL AC 2931/1943.

¹²⁶ SzEL AC 3227/1943. A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek írt levele 1943. november 30-án kelt. A válaszlevél közel egy hónappal később, 1943. december 20-án: SzEL AC 3487/1943.

adminisztrátori *vicarius generalissá* nem Rogács Ferencet, hanem Kiss Lajos addigi egyházmegyei főtanfelügyelőt, akkor még őrkanonokot tette meg, aki feltehetően a kormány számára egy elfogadhatóbb ember volt, ráadásul főtanfelügyelőként meg volt vele elégedve. E tisztséget egyébként általános helynöki kinevezése mellett is megtartotta.¹²⁷ Szembetűnő, hogy Palkó János éneklőkanonokot az előléptetéseknél a főpásztor mellőzte.¹²⁸ Mivel arra vonatkozó forrást, hogy személyes ellentétük lett volna, nem sikerült találnom, sőt, Palkó János Grósz kalocsai székfoglalóján is részt vett,¹²⁹ így arra lehet következtetni, hogy esetleg a praktikum szempontját tartotta szem előtt Grósz. Meglehet, hogy úgy vélte, hogy az éneklőkanonok sokrétű feladatát a kóruson és alapok kezelése körül Kiss Lajos nem tudná általános helynöki és főtanfelügyelői feladataival összeegyeztetni. Ehhez talán még az is hozzájöhett, hogy Kiss Lajos pápai prelátus volt, amely ranggal Palkó János nem rendelkezett. Magyarázatot e döntésére Grósz József a pápának írt, a promóciókat kérő levelében sem ad.¹³⁰ Viszont mindez nem támasztja alá azt a feltételezést, hogy a káptalanban senki nem lett volna, aki alkalmas az egyházmegye kormányzására. E kérdésre feltehetően a szentszéki levéltárak újabb nyitása adhat majd minden kétséget kizáró választ.

Összességében tehát valószínűbb az a verzió, hogy Esty Miklós értesülése csak részben volt helytálló, az apostoli adminisztrátori kinevezés hátterében nagyrészt a püspöki javadalom feljavításának, s a *praescissio* megkönnyítésének szándéka húzódnak meg. Mint látható tehát, a szombathelyi egyházmegye egyházkormányzása a javadalom vélt vagy valós helyzetével volt szoros összefüggésben, s többnyire ez határozta meg, hogy éppen apostoli adminisztrátor vagy megyéspüspök állt az élén.

¹²⁷ SzEL AC 1611/1943.

¹²⁸ A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszterhez írt levél vázlatán az azt leíró – vélhetően Kiss kanonok – el is rontotta a leírt promóciókat, utólag javította, hogy ki kerül az olvasókanonoki és őrkanonoki stallumokra. SzEL AC 3227/1943.

¹²⁹ KFL Grósz József personalia, Grósz József hivatali iratai feliratú doboz. A szombathelyi egyházmegye küldöttségének tagjai között szerepel.

¹³⁰ SzEL AC 3487/1943.

IV.

KULCSSZEREPLŐ AZ EGYHÁZKORMÁNYZÁSBAN: A VASVÁR-SZOMBATHELYI SZÉKESKÁPTALAN

Az egyházmegye kormányzása nem csak a javadalom állapotával, hanem a székeskáptalan főbb ügyeivel és tagjaival is összefonódott. Ezen szoros kapcsolat egynémely vonását a káptalan és Mikes püspök konfliktusának vizsgálatakor már ismertettem, így e fejezetben elsősorban az elvarratlan szálakra, a székeskáptalan helyzetét leginkább befolyásoló történésekre és a káptalan tagjainak az egyházmegye kormányzásában, működésében betöltött szerepére koncentrálok, kifejtve az alapok kezelésében, egyházi funkciók végzésében, a püspök tanácsadó szerveként, illetve az egyházmegye központi és területi igazgatásában betöltött szerepét. Mielőtt viszont rátérnék ezekre, célszerű áttekinteni, hogy a vizsgált időszakban milyen képzettségű és milyen – elsősorban az egyházi adminisztrációban és a lelkipásztorkodás terén kifejtett – munkássággal, előélettel rendelkező személyekből állt ez a testület.

I. A SZÉKESKÁPTALAN ÖSSZETÉTELE

A székeskáptalan összetétele a vizsgált nyolc év során nem maradt állandó. Egy nappal korábban, minthogy Grösz József a kinevezési dekrétum bemutatásával és felolvasásával átvette volna egyházmegyéje kormányzását, került sor a székeskáptalannak Tauber Sándor olvasókanonok 1935. november 22-ei elhunytá¹ következtében plusz egy fővel kiegészítésére, Kiss Lajos alsósági plébános, kemenesaljai esperes személyében. Így 1936. február 16-án már a teljes székeskáptalan fogadhatta az érkező főpásztort. A graduális előrelépés – ellentétben a Mikes János által 1933-ban eltervezettekkel² – az új kanonoki kinevezéskor érvényesült, Kiss Lajos az utolsó, alsólendvai főesperesi stallumot kapta.³

¹ (?), *Tauber Sándor dr. haláláról*, Vasvármegye 68 (1935) 268, 8.

² SzEL KI 78/1933.

³ Vö. SzEL Székeskáptalani ügyiratok iktatója és a fontosabb határozatok jegyzőkönyve 1919–1989, 1936/7. szám. Mivel az 1936-os dokumentumok nincsenek az iktatási helyükön, ezért hivatkozok az iktatókönyvre. Lásd még: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 51, fasc. 1/7, fol. 91–93. A taxákat vö. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 51, fasc. 1/7, fol. 125.

Hamarosan azonban a káptalan ismételt számbeli kiegészítése vált szükségessé, mivel két kanonok, Tóth József 1936. április 16-án,⁴ Honti Béla pedig augusztus 1-jén elhunytak.⁵ Grósz József a kanonoki stallumokra Pintér József rábakovácsi plébánost és Varga János címzetes kanonok, teológiai tanárt terjesztette fel.⁶ Így került rövid egy év leforgása alatt Wallner József a nagypréposti stallumba, Rogács Ferenc az olvasókanonoki stallumba, Palkó János az éneklőkanonoki stallumba, Kiss Lajos az őrkanonoki stallumba, Pintér József a zalaegerszegi főesperességre, mellyel egyben pápóci perjel is lett, Varga János pedig az alsólendvai főesperességre.⁷ A káptalan tagjai közül az első három helyen említett nem volt teljesen új a székeskáptalanban és bizonyos gyakorlattal rendelkezett az egyházkormányzás terén is. Rogács Ferenc 1912–1917-ig püspöki titkár, 1917-től egyházmegyei irodaigazgató, 1933-as lemondásáig provikárius volt, Palkó János 1921-től 1923-ig és 1925-től 1929-ig püspöki titkár – valamint 1929-től egyházmegyei főtanfelügyelő –, Wallner József pedig 1935-ben püspöki helynök. Mindegyik kanonok rendelkezett több-kevesebb lelkipásztori gyakorlattal, többen pedig a hitoktatás, illetve a teológiai főiskolai oktatás terén szereztek gyakorlatot. Hárman – Wallner József és a két legkésőbb kinevezett kanonok, Pintér József, illetve Varga János – nem rendelkeztek teológiai doktori címmel.⁸ E szerkezeten csak 1943-ban következett be változás, amikor Wallner József lemondott a nagypréposti stallumról. A lemondást XII. Pius pápa augusztus 3-án el is fogadta.⁹ Ekkor került sor a már említett felterjesztésekre, melyek során vélhetően a praktikum volt a döntő szempont. Az előrelépés viszont csak 1944 áprilisában, Kovács Sándor püspöksége idején realizálódott.¹⁰

2. A SZÉKESKÁPTALAN ANYAGI ÜGYEINEK RENDEZŐDÉSE

Grósz József püspöknek a források tanúsága szerint a káptalannal kiegyensúlyozott volt a viszonya,¹¹ így hamar lehetségessé vált vele a korábbi pénzügyi kérdés rendezése.

⁴ (?), *Tóth József dr. nagyprépost*, Vasvármegye 69 (1936) 137, 1. A káptalani iktatókönyvben leírtak szerint Tóth József már egy éve a hálózobájából sem tudott kimenni. Vö. SzEL Székeskáptalani ügyiratok iktatója és a fontosabb határozatok jegyzőkönyve 1919–1989, 1936. június 16-ai bejegyzés, 45. szám alatt.

⁵ (?), *Honti Béla őrkanonok*, Vasvármegye 69 (1936) 176, 1–2.

⁶ SzEL AC 2711/1936; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 55, fasc. 8/1, fol. 611r. Luigi Capotosti levele Angelo Rotta nunciushoz, melyben leírja – röviden bemutatva a jelölteket –, hogy kiket terjesztett elő 1936. november 27-én a kanonoki méltóságokra a főpásztor, s megkérdezi, hogy a nunciatúra részéről van-e ellenvetés a kinevezésekkel kapcsolatban. A válasz, hogy nincsen. Lásd uo. fol. 612r.

⁷ Az értesítés a kanonoki kinevezésekről (SzEL KI 2/1937) az iktatási helyén nem található. A kinevezési bullák taxáiról és ezek befizetéséről: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 55, fasc. 8/1, fol. 613–617. A nagypréposté 300 P, a következő három kanonoké 200 P volt, tekintettel az akkori gazdasági helyzetre, a két új kanonoké pedig 250 P.

⁸ Wallner József 1917-ben, Rogács Ferenc 1921-ben, Palkó János pedig 1933-ban került be a kanonokok sorába. Vö. a korabeli szombathelyi egyházmegyei *Schematismus*okkal.

⁹ SzEL AC 2307/1943.

¹⁰ SzEL KI 19/1944.

¹¹ Enyhe súrlódások előfordultak, de összességében több dologban a javukra döntött. Lásd a következő alfejezetben.

A székeskáptalan tagjai ugyanis – a vagyonfelügyeletet gyakorló m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium sürgetésére – úgy döntöttek, hogy utólag kikérlik az ordinárius beleegyezését a nagyrészt a földbirtokreform során, 1922–1932. években eladásra került javadalmi ingatlanokból keletkezett törzstőke felhasználására az 1927–1932 között a káptalan gazdaságaiban végrehajtott beruházásokhoz. Az új főpásztor készségesen megadta a Mikes püspöktől hiába kért engedélyt.¹²

A következő adat 1937-ből való, amikor a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter átvette a káptalan 1933. november 24. óta kivitelezett 38 765 P értékű beruházását.¹³ A törzstőke rendezéssel kapcsolatban három évig nem történt változás, az ügy csak 1940-ben került ismét szóba, amikor március 31-én kelt levelében Beresztóczy Miklós a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter megbízásából javaslatot tett a visszafizetés módjára vonatkozóan. Ebben összegezte a káptalan tagjai által eszközölt beruházásokat,¹⁴ melyek összértéke 107 006 P 50 f, mellyel szemben a tartozásuk a törzsvagyonnal szemben 207 152 P 06 f volt. A kettő különbözetét kellene megállapítása szerint a székeskáptalannak visszafizetnie a törzstőkének 30 évre elosztva.¹⁵

A székeskáptalan ettől eltérő álláspontot képviselt, amelyet Rogács Ferenc – aki a székeskáptalanban a dékáni pozíciót töltötte be – a Beresztóczyval folytatott tárgyalása során fejtett ki és később írásban is megfogalmazott. Véleménye szerint a két tartozást – a székeskáptalannak a törzstőkével szembeni és a törzstőkének a javadalmasokkal szembeni tartozását – külön-külön kell kezelni. A törzsvagyoni tőke beruházása ugyanis éppen a törzsvagyon javát szolgálta, tehát nem szorosan vett kölcsönről van szó, hanem inkább vagyonállag változásról. Míg a székeskáptalan tagjai által finanszírozott beruházások összege akár peres úton is érvényesíthető. Így az utóbbi követelést kell először érvényre juttatni, tehát hosszú távú kölcsön felvételével a javadalmasokat kielégíteni. S csak ezután kerülhet sor a belső kölcsönnek tekintett, a törzsvagyoni tőkéből a törzsvagyon feljavítására beruházott összeg visszatérítésére, melynek jogosságát szintén nem vitatják. Viszont ehhez hozzájött az 1938. 20. törvénycikk értelmében¹⁶ kiszabott állami beruházási hozzájárulás összege, amelynek törlesztéséhez megint csak kölcsönt kellene felven-

¹² SzEL AC 870/1936. Wallner József 1936. április 13-án kelt levele Grósz Józsefhez, valamint az április 14-én kelt válaszlévlél gépelt fogalmazványa.

¹³ SzEL KI 65/1937. Maga a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter által írt levél a *palliumra* ráírt megjegyzés szerint „Dr. R-nál” van, tehát feltehetően Rogács Ferenc vette magához. Viszont egy másolatot a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter rendeletéből Grósz József is kapott: SzEL AC 1050/1937.

¹⁴ Ezek a következők voltak: 55 805 P, 38 765 P, illetve az 1938-as törzsvagyoni számadásokban feltüntetett két ingatlan vásárlásából hozzáadódó 12 436 P 50 f. Vö. SzEL KI 22/1940.

¹⁵ Így évente 3 338 P-t kellene visszafizetni a folyó jövedelemből, kivéve az utolsó évet, amikor 3 343 P 56 f-t. Lásd: SzEL KI 22/1940. Az élő leltárra fordított további 73 096 P-t nem említi.

¹⁶ Az 1938. évi 20. törvénycikk a vagyon értékének arányában egyszeri beruházási hozzájárulásra kötelezte azokat a természetes illetve jogi személyeket, akik „osztatlan tiszta vagyona az 1938. évi február hó 28. napján az 50,000 P-t meghaladta” – így az egyházi javadalmasokat is érintette. 1938. évi törvénycikkek (Magyar Törvénytár – Corpus Juris Hungarici; szerk. Degré Miklós–Várady-Brenner Alajos), Budapest 1939, 1938. évi 20. tc. 3. §, 252.

ni.¹⁷ A kivetés alapján ez 1938-ban 110 757 P 60 f-t tett ki, amely 1940-re befizetésekkel 88 605 P 44 f-re csökkent.¹⁸ Az összeget ingatlan eladásával szeretnék biztosítani, viszont amíg ezt sikerül kivitelezniük, váltókölcson felvételét tervezik az esedékes negyedévi részletek fizetésére,¹⁹ melyhez az ordinárius, Grósz József jóváhagyását is kikérlik.²⁰ Feltehetően a kölcsönt csak 1940. második felében vették fel – amennyiben erre egyáltalán sor került –, mivel Rogács Beresztóczynak jövőben felveendőként említette. Végül pedig az addig elősoroltak mellett megemlítette az élő felszerelésbe beruházott 73 096 P-t is. Összegezve a javadalomnak mintegy 350 000 P kölcsönt kellene felvennie, ha a tartozásait rendezni szeretné. Így lemondanak az általuk 1940. július 1-ig beruházott összeg megtérítéséről, amennyiben a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter is eltekint attól, hogy a törzstőkéből felhasznált 207 152 P 06 f-t megtérítsék.²¹ Ezzel majdnem egy időben külön levélben az 1938–1940-ben létesített építményeknek a törzsvagyon számára történő átvételét is kérelmezték.²² A megbeszélés eredményét mutatja, hogy 1941-ben a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter a javaslat értelmében rendezte a törzsvagyoni kérdést. A székeskáptalannak a Rogács által kimutatott 170 230 P-t kitevő követeléséhez az 1941-es beruházásokat hozzáadva ugyanis 198 167 P 49 f követelése jött össze, amellyel a miniszter letörlesztettnek vette a 207 152 P 06 f-t, elengedve a különbözetet.²³ A beruházási hozzájárulást részben szintén rendezték, a rá fordított 40 000 P törzstőkét a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter intézkedése értelmében évi 2,8%-ot kitevő törlesztéssel 35 év alatt kellett megtéríteni. Tekintve, hogy 1942-ig 10 negyedévi részletelőre fizettek, így a következő csak 1945-ben vált esedékessé.²⁴

3. A SZÉKESKÁPTALAN SOKRÉTŰ FELADATAI

a) Alapok, alapítványok kezelése

A káptalan saját gazdaságainak és pénzügyeinek kezelésén kívül – ahogy már átfogóan említettem – számos rábízott alap, illetve alapítvány kezelését látta el, köztük olyan intézményekét, amelyek az egyházmegye optimális működésének alapját jelen-

¹⁷ SzEL KI 35/1940. Rogács Ferenc 1940. július 20-án kelt levelének fogalmazványa.

¹⁸ Ezt az összeget több helyen is említik, lásd például: SzEL KI 42/1942.

¹⁹ SzEL KI 60/1938. Szeretnék azt is elérni, hogy a fizetésre igénybeveendő törzsvagyon értékét ne kelljen refundálniuk, de ez alól a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter nem ad felmentést: SzEL KI 4/1939. A miniszter rendeletéből Madarász aláírásával 1939. január 25-én kelt levél.

²⁰ SzEL AC 2670/1938, illetve a levél fogalmazványa és Grósz József vagyonfelügyeleti hozzájárulása: SzEL KI 61/1938.

²¹ SzEL KI 35/1940. Rogács Ferenc 1940. július 20-án kelt levelének fogalmazványa.

²² SzEL KI 33/1940.

²³ A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter 1941. október 24-én kelt levele: SzEL KI 87/1941, illetve SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1941. december 19-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 38.

²⁴ SzEL KI 42/1942.

tették, illetve szerves részét képezték.²⁵ A káptalan által kezelt alapítványok nagy részének tőkéje – tekintve, hogy nagyrészt állampapírokban, kötvényekben voltak, valamint takarékpénztári betétben koronában fektették be őket – a vizsgált korszakra teljesen elértéktelenedett, mindössze pár pengőt tett ki, tehát eredeti rendeltetésüket nem tudták ellátni.²⁶ Az állampapírokat az 1920-as évek első felében be kellett szolgáztatni az állam által jelzett gyűjtőhelyekre, s a kezdetben fizetett csekély kamatot sem utalták már a korszakban.²⁷ A hadikölcsönkötvények utáni segélyre csak azoknak az alapoknak volt esélyük, amelyeket Mikes püspök 1929-ben a népjóléti és munkaügyi minisztériumba felterjesztett²⁸ – egyrészt a volt püspök adósságának törlesztése, másrészt újabb segélyek kiutalása révén. A többi alap, ahol más forrásból – hagyaték, adomány, egyéb befizetés – bevétel nem volt,²⁹ pusztán a hadikölcsönkötvények valorizációjában reménykedhetett.

A káptalan által kezelt és 1929-ben segélyre felterjesztett úgynevezett jótékony alapok követelése 1939-ben nagyrészt kielégítést nyertek, amikor Mikes János püspök kifizette tartozásai többségét irányukba, a fennmaradó 2 000 P-ös összeget pedig 1944-ben rendezte.³⁰ Ezenkívül ugyanezeket az alapokat gazdagították a m. kir. belügyminiszter

²⁵ A korszakban az alap és alapítvány kifejezések között a források tanúsága szerint nem éreztek igazán különbséget – különösen nem korábban, azok keletkezésének idején a 19. században, illetve a 20. század elején –, egymás szinonimáiként használták őket. Annak ellenére, hogy egy 1925-ös belügyminiszteri rendelet mindkét fogalmat definiálta. Lásd: MRT 1925, 164. Eszerint a székeskáptalan, ha helyes terminológiával szeretnénk élni, akkor alapítványokat kezelt, hiszen felhasználni más célra az általa kezelt vagyont nem lehetett, mint az alapítványt tevő szándékára – abban az esetben sem, ha a nevében az „alap” szó szerepelt (vö. KÉSMÁRKY ISTVÁN, *Katolikus egyházi vagyonjog*, Pécs 1900, 250–255.) –, a kötelezettségek redukálására pedig amennyiben az alapítólevél másként nem rendelkezett, csak az Apostoli Szentszéknek volt joga (vö. CIC can. 1551). Mindazonáltal az alap megnevezésnek is van némi jogosultsága, amennyiben többnek a nevében ez szerepelt, s alapítólevele nem mindegyiknek volt – bár ez nem döntő érv amellett, hogy nem voltak alapítványok. A korabeli használat nyomán én is szinonimaként alkalmazom a két kifejezést. Az alapítványokhoz lásd még: SZUROMI SZABOLCS ANZELM O.PRAEM., *A kegyes alapítványok jogállása Magyarországon a korábbi és a batályos egyházjog, valamint az állami egyházjogi normák tükrében*, Jogtörténeti Szemle 4 (2004) 16–20. Illetve: CIC can. 1472–1481; 1489–1494; 1544–1551.

²⁶ Erre számtalan példát lehetne hozni, elégnek tartjuk most csak kiemelni, hogy például a Megyeri Mátyás ösztöndíj alapítvány tőkéje 1926-ban 1,37 P volt, s évente csak pár fillért kamatozott (SzEL KI 67/1940), vagy például az István Vilmos alapítvány összértéke 1926-ban 1,78 P volt. (SzEL KI 58/1940).

²⁷ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, Varga János káptalani jegyző 1944. október 10-én kelt *pro memoria*ja, 62–63.

²⁸ SzEL KI 21/1941. Mikes püspök 1929-es felterjesztésének másolata.

²⁹ Ennek részletezését lásd alább.

³⁰ Az 1939-ben kifizetett összeg a kamatokkal együtt 58 882 P 06 f-t tett ki. Vö. SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1939. április 14-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 25–26; SzEL KI 19/1939. A tartozások eredetének és nagyságának összefoglalását lásd: SzEL AC 2378/1938 in 2482/1938 in 2506/1938 in 796/1939 in 2332/1941. A káptalan 1938. augusztus 16-án kelt levele Grósz Józsefnek. A levél gépelt fogalmazványa: SzEL KI 41/1938. Rövidebb összefoglalása: SzEL KI 59/1938. Mikes püspök a szeminárium építési alapjával szemben fennálló tartozását is rendezte, amely akkor kamataival együtt 21 047 P-t tett ki, valamint tájékoztatása szerint már korábban a kultúradó és péterfillér tartozását. (A péterfillér beküldéséről 1927–1929-re, illetve 1930-ra vonatkozó vázlatos kimutatás: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 35, fasc. 7, fol. 504r; 505r. 1927-re Mikes püspök még beküldte az összeget.

által kiutalt további hadikölcsön segélyek – 1939-ben, illetve 1941 januárjában és decemberében,³¹ melyeket a székeskáptalan javaslatára a hadikölcsönjegyzés százalékában osztott szét Grósz József a felterjesztett alapok között.³² Ugyanakkor a pénzből mindhárom alkalommal a zalaegerszegi szegényháznak is juttatott, az első két alkalommal kiutalt összegből a m. kir. belügyminiszter kifejezett kívánságára. 1939-ben és 1941 decemberében az egyházmegyei szegényalapra és az egyházmegyei segélyező alapra eső pénzt a káptalan véleményének előzetes kikérésével e célra utalta Pehm Józsefnek.³³ Az 1941 januárjában kapott hadikölcsön segélyből – melynek összege 5 000 P volt –, a káptalan véleményének kikérése nélkül az összeg felét juttatta a szegényháznak, a káptalan által kezelt alapoknak csak a másik felét utalta.³⁴ A nosztrifikált – tehát az érvényességhez szükséges megjelöléssel ellátott – hadikölcsönkötvények valorizációjára is

A szombathelyi egyházmegye nem szerepel a befizetők között: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 41, fasc. 7; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 44, fasc. 7; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 47, fasc. 7) Az utóbbi kiegyenlítését Serédi Jusztinián Grósz Józsefhez írt 1939. április 17-ei levelében megerősítette. A gyöngyösszállósi kurácia adósságának fizetését a kurátor vállalta. SzEL AC 796/1939 in 2332/1941. Az 1932-es 2 000 P-ös kiutalásról, amelyet akkor nem adott át a káptalan kezelésébe: SzEL KI 19/1941; SzEL KI 66/1941; SzEL AC 2332/1941. Az utóbbi szám alatt az 1932. június 30-ai kiutalást is megtaláljuk (mely eredetileg az AC 1333/1932 iktatási számot viselte), rájegyezve, hogy Kreutz főtanácsos felvette július 9-én. Az összeg rendezéséről: SzEL KI 19/1941; SzEL KI 23/1941; SzEL KI 37/1941; SzEL KI 66/1941; SzEL AC 2528/1941; SzEL AC 2489/1944. Mikes János levele Kovács Sándornak: 1944. augusztus 28-án, illetve Rogács Ferenc Kovács Sándor püspökhöz írt levele 1944. szeptember 1-jén. Az eredetileg 2 000 P-ös tartozás 3 238 P-re emelkedett, amelyet 3 200 P lefizetésével teljesítettnek vett a káptalan. Az összeg átutalása: SzEL AC 2624/1944; az elismervény megküldése Mikesnek: SzEL AC 2692/1944.

³¹ A kiutalás módjára vonatkozóan tájékoztat az egyik dokumentum hátoldalára ragasztott idézet – vélhetően a m. kir. belügyminiszter leveléből, mely szerint a hadikölcsön segély összegeket az alapkérelnék törzsszámainak sorrendjében, hivatalból utalja ki, bármely sürgetést, közbenjárást nem vesz figyelembe. SzEL KI 56/1939.

³² SzEL KI 56/1939; SzEL KI 7/1941 (a százalékos felosztást itt külön nem hangsúlyozza); SzEL KI 16/1942.

³³ A 7 000 P felosztása: SzEL KI 56/1939; SzEL AC 1829/1939; SzEL AC 1977/1939 – az utóbbiban a m. kir. belügyminiszter fent említett kérése; elszámolása: SzEL KI 80/1939; SzEL AC 14/1940. A 4 000 P felosztása: SzEL AC 186/1942; SzEL KI 10/1942; SzEL KI 16/1942; SzEL AC 545/1942; elszámolása: SzEL AC 1056/1942; SzEL KI 16/1942. 1938-ban Pehm József a háterét is leírta a m. kir. belügyminiszter későbbi kérésének: az egyházközségi szeretetház számára 9 000 P belügyminiszteri segélyt kapott, de mivel többet ígértek, így ismét kért, mire a válasz az volt, hogy a hadikölcsön segély felét kérje az ordináriustól. Azt is tudni véli, hogy az elszámolás hiányosságai miatt nem utaltak további segélyeket. Lásd: SzEL AC 428/1939. A szeretetház építését 1937-ben a Zala vármegyei törvényhatósági bizottság 1 000 P-vel támogatta. Vö. Magyar Nemzeti Levéltár-Zala Megyei Levéltára (MNL-ZML) IV. 402a, Zala Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. Zala vármegye törvényhatósági közgyűlésének 1937. évi május hó 13. napján tartott rendes ülésének jegyzőkönyve. 592, 87–88, 5 979 szám, ni. 1937. jkv. 100.

³⁴ SzEL KI 7/1941; SzEL AC 128/1941; SzEL AC 1784b/1941. A 2 500 P-ről a káptalan elszámolása: SzEL AC 1784b/1941. Ennek fogalmazványa: SzEL KI 28/1941. A káptalan vélhetően nehezményezte, hogy a pénznek csak a felét utalta ki számukra a megyéspüspök, ennek következtében a következő segély kiutalásakor kikérte a véleményüket: SzEL KI 10/1942, s javaslatuk alapján csak az egyházmegyei szegényalapra és egyházmegyei segélyezőalapra eső százalékot utalta ki számára a kért 2 000 P helyett, amely az összeg felét tette volna ki. Ugyanakkor az említett két alapítvány kamataiból a káptalan engedélyével végül ki-pótolta az összeget.

rövidesen sor került: erről az 1941-es letétbe helyezést követően az 1942. évi 9. törvény gondoskodott. Tekintve, hogy legtöbb jegyzés a 2 000 K-t meghaladta, 40 év alatt törlesztendő évi 3%-al kamatozó államadóssági címletekre kellett kicserélni 100 korona = 5 pengő értékarányban, így ellenben Mikes püspök adósságának törlesztésével, ez nem jelentett jelentős tőke többletet.³⁵

A káptalan által kezelt egyik legjelentősebb alapítvány – Varga János kanonok interpretálásában³⁶ – a püspöki törzsvagyon volt,³⁷ melyet 1933-ban miniszteri biztos vett át – miután Mikes püspök beindította a javadalom szanalását –, s a következő két évben sem került vissza a káptalan kezelésébe.³⁸ 1936-tól *sede vacante* szintén miniszteri biztos igazgatta, sőt, a püspöki szék betöltése után is 1942-ig, amikor ismét a káptalan vette át Kiss Lajos akkori örkanonokat bízva meg a kezelésével.³⁹ A káptalan jelentős szerepét mutatja az „átmeneti” időszakban, hogy – az apostoli adminisztrátorral ellentétben – a javadalmat kezelő miniszteri biztos 1938-ban kikérte a hozzájárulásukat a püspökség négy ingatlanának eladásához a beruházási hozzájárulás rendezéséhez.⁴⁰ Az ügyhöz hozzátartozik, hogy az eladásra váró parcellák közül az egyik a káptalan által kezelt székesegyházi zenealap tulajdonát képezte – tehát egy másik alapítvány révén is érdekeltnek voltak –, mindamellett, hogy a szombathelyi püspökség nevére volt telekkönyvezve. Viszont az ingatlan közvetlen szomszédságában egy terület a püspökség tulajdonát alkotta, de

³⁵ 1942. évi törvénycikkek, 43–49.

³⁶ SzEL Magánlevéltár, 21. doboz, a káptalan kezelése alatt levő alapítványok (Varga János kanonok ki-gyűjtése)

³⁷ Varga János kanonok interpretációja meglepőnek tűnhet, de a püspöki törzsvagyont feltehetően azért sorolta a káptalan által kezelt alapítványok közé, mivel az alapító ezt is egy meghatározott célra rendelte, s a következő püspököknek csorbitatlanul kellett átadni, legfelsőbb engedély nélkül semmit sem lehetett belőle elidegeníteni, változtatni vagy elcserélni. Bővebben: BONCZ, *A katolikus főpapi bagyatekok körüli eljárás és erre vonatkozó főbb rendeletek*, 18–20.

³⁸ SzEL KI 39/1941. A káptalan által itt leírtakat alátámasztja, hogy nem található sem a káptalani iratok kö-zött, sem az *Acta Cancellariae*ben 1934-ből, illetve 1935-ből a püspöki törzsvagyonról általuk készített számadás.

³⁹ SzEL KI 38/1942. A püspöki törzsvagyonról készült részletes kimutatások a káptalani iktató könyv szerint ezzel kapcsolatos SzEL KI 38/1942; SzEL KI 43/1942; SzEL KI 39/1943; SzEL KI 27/1944 iktatási számok alatt nem találhatók. Mindössze annyi világlik ki, hogy a káptalan véleménye szerint a püspöki törzsvagyonhoz tartozó kimutatásban az értékpapírok végösszegének 1 240 585 Koronának kellene lennie, valamint helyeslik a püspök azon szándékát, hogy a m. kir. vallás-és közoktatásiügyi miniszternek olyan javaslatot tegyen, hogy a Mikes püspök által végzett törzsvagyoni építkezésekért jelentkező 43 225 P 10 f követelést a mindenkor-i javadalmas 20 évi részletekben térítse meg, illetve tudomásul veszik az 1941-ben rendkívüli erdőkitermelésből befolyt 2 000 P-nek a 20 évre elosztását. Lásd: SzEL KI 38/1942.

⁴⁰ SzEL KI 26/1939. Hertelendy Jenő 1939. május 6-án kelt levele. Bár a miniszteri biztos nem hivatko-zik az ezt esetlegesen előíró paragrafusokra, feltehető, hogy a hozzájárulás kikérésének hátterét a CIC adta. Az egyházi javak bizonyos összeget meghaladó elidegenítéséhez ugyanis a káptalan beleegyezése volt szük-séges. Igaz az 1532. kánon 3.§-a a helyi ordináriust említi (lásd: CIC, 446.), de *sede vacante* a püspöki javadalmat a Vallásalap kezelte. Ezenkívül – bár a vasvár-szombathelyi székeskáptalan iktatókönyvében ilyenre utaló bejegyzést nem találtam – a káptalan *sede vacante oconomus*t is szokott választani a CIC can. 432 értelmében, akit a miniszteri biztos vagy megkérdezett, vagy mellőzött egy adott döntés meghozatalakor. Lásd: CIC can. 1532; SzEL AC 1953/1939; Grósz József is utal rá 1939. augusztus 31-én az egyházi javadalmak vagyonfelügyelete kapcsán Serédi Jusztiniánnak írt levelében.

a zenealap nevére volt telekkönyvezve. Így a káptalan két megoldási lehetőséget vetett fel: vagy a téves bejegyzések kiigazítását kérik, vagy hozzájárulnak annak eladásához is, de a két parcella közti értékkülönbözetre az alap számára igényt tartanak.⁴¹ A káptalani iktatókönyv tanúsága szerint az utóbbi megoldás érvényesült, annyi eltéréssel, hogy különbözetet nem fizettek, mivel a megmaradt területet tartották értékeesebbnek.⁴²

A zenealappal kapcsolatban a káptalant két másik ügy is élénken foglalkoztatta a korszakban – melyeket célszerűnek tartok megemlíteni, tekintve, hogy a káptalani iktatókönyvben a zenealappal kapcsolatban található a legtöbb bejegyzés: az egyik a szemináriummal folytatott vitája a székesegyháznak és a zenealapnak fizetendő pénzről, a másik pedig a szombathelyi főplébániával folytatott vitája az úgynevezett kántorföldekről. A székeskáptalan mindkét ügybe, mint az alapok kezelője kapcsolódott bele. Az első esetben a vita a megfizetendő összegről, illetve arról szólt, hogy a szeminárium köteles-e visszamenőleges hatállyal az 1925-től – a pénz elértéktelenedése miatt – elmaradt összegeket is téríteni. Háttérét az adta, hogy Mária Terézia 1777-es alapítólevele a nyúli birtok jövedelméből a székesegyháznak 1 200 forintot juttatott, amelyet a székesegyház 1815-ös egyházlátogatási jegyzőkönyve is megerősített, hozzátéve, hogy ebből 200 forintot a zenészekre kell költeni. Ezen felül a káptalan 60 forint gyertyapénzt köteles fizetni. Kezdetben a fizetések eszerint alakultak, majd a szeminárium a székesegyháznak 1 050, a szemináriumi zenealapnak 210 forintot fizetett, amely összegek később 2 100, illetve 420 koronaként szerepelnek a szemináriumi pénztárnaplókban. A szeminárium vagyongazdálkodása kezdetben azt feltételezte, hogy a gyertyapénzt hárították rájuk, viszont a székeskáptalan adatai szerint ennek magyarázata, hogy 1858-ban a pengő forintot felváltó osztrák értékű forint miatt valorizált értékben számolták el. Ennek a pénznek a fizetése akadt el 1925-ben.⁴³ A káptalan az eredeti érték valorizálására különböző javaslatokat tett, végül a szeminárium rektorával történt előzetes megbeszélés után⁴⁴ arra kérték Mikes püspököt, hogy a szeminárium a székesegyháznak 2 100 P-t, a zenealapnak 420 P-t fizessen, visszamenőleges hatállyal pedig az előbbinek 5 000, az utóbbinak 1 000 P-t.⁴⁵ Mikes püspök a vitás kérdésben nem meglepő módon a káptalan javaslata ellen döntött, úgy határozott, hogy visszamenőleges hatállyal a szemináriumnak nem kell fizetni, viszont a jövőben 2 000 P jár tőle a székesegyháznak, 400 P pedig a zenealapnak, s az utóbbi

⁴¹ SzEL KI 26/1939. A káptalan 1939. május 15-én kelt válaszlevele.

⁴² A vonatkozó SzEL KI 40/1939. iktatási helyén nem található, így csak a káptalani iktatókönyv adatára támaszkodhat a kutató, melyben csak a telekcsera van megemlítve, tehát a terület, amely eddig a zenealap nevére volt telekkönyvezve, véglegesen az alapé lett, s ezáltal értékeesebb parcellához jutottak. Magáról az értékkülönbözetről itt nincs szó.

⁴³ A szeminárium gazdasági bizottságának 1936. november 13-án tartott ülésének jegyzőkönyve és annak mellékletei: SzEL AC 755/1935 in 325/1936. A káptalan érvelése 1936. október 14-én Grösz Józsefnek küldött levelükben: SzEL AC 325/1936.

⁴⁴ A kérdésben foglaltak kölcsönös elfogadására utal a káptalani iktatókönyvben szereplő (Székeskáptalani ügyiratok iktatója és a fontosabb határozatok jegyzőkönyve 1919–1989), a káptalan 1936. június 8-án tartott üléséről felvett jegyzőkönyv, 2. pontja.

⁴⁵ SzEL AC 325/1936. A káptalan 1935. február 11-én írt először a tárgyban Mikes püspöknek, csatolva többek között a szeminárium rektorának ugyanaznap írt levelük másolatát.

járandóságot az általa nemrég alapított *Schola Cantorum Sabariensis* kapja.⁴⁶ Lemondása után az ügyet a káptalan az új ordináriusnak ismét felvetette, aki figyelembe vette érvelésüket, s az általuk korábban Mikes püspöknek javasoltaknak megfelelően döntött.⁴⁷ Ez különösen azért volt fontos, mivel a perselypénzen kívül a székesegyház – amelynek vagyonát szintén a káptalan kezelte – más jövedelemmel nem rendelkezett.⁴⁸

A másik vita az úgynevezett kántor- vagy muzsikusföldek körül 1941-től 1943-ig húzódott, amikor a szombathelyi székesegyház plébánosa, Szendy László a főplébánia kántori javadalma részére 8, majd később 10 hold földre igényt tartott. A székeskáptalan viszont azon a véleményen volt, hogy ez a zenealap tulajdona, s a jövedelemre is csak akkor tarthat a főplébániai kántor igényt, ha egyben a karénekesi funkciókat is ellátja.⁴⁹ Mivel akkor ez nem így volt, 1941. november 1-től beszüntette ennek folyósítását.⁵⁰ A vitában, akárcsak az előző esetben, itt is a káptalan álláspontja érvényesült – ami az új főpásztorral kiegyensúlyozott viszonyukat mutatja –, Grósz József úgy határozott, hogy a kántori és karénekesi állás maradjon összekapcsolva, s az egyházi főhatóságnak a székeskáptalannal egyetértésben előterjesztett három jelöltje közül válassza ki az egyházközösség a kántor, illetőleg karénekes személyét.⁵¹

A káptalan nem csak a székesegyház és a hozzá kapcsolódó alapítványok, hanem más, az egyházmegye szempontjából meghatározó intézmények vagyonát is kezelte:

⁴⁶ SzEL AC 325/1936. Mikes püspök 1935. május 13-án kelt határozatának másolata. A *Schola* első hangversenyéről: 1934. december 8-án a *Schola* által Mikes püspöknek írt köszönő távirat – SzEL Gróf Mikes János iratai, 18. doboz. Ráadásul Mikes püspök az első 2 000 P-ből két olyan összeget is levont, amelyet nem lehetett volna a székesegyház alapjából téríteni. A káptalan válaszlevelében hangsúlyozta, hogy az alapok pénztét csak rendeltetésüknek megfelelő célra lehet felhasználni és a *Schola* nem látja el az alapítólevélben kitűzött feladatokat, így nem részesedhetne a pénzből. Miután a káptalan ismételt felvetette az Apostoli Szent-székhöz felterjesztést, Mikes püspök ígéretet tett, hogy határozatát revízió alá veszi. Vö. SzEL AC 325/1936. A káptalan 1935. június 21-én kelt levele.

⁴⁷ Grósz József 1937. február 4-ei határozata: SzEL KI 23/1937. A határozat és a káptalannak írt levél 1937. január 29-ei fogalmazványa: SzEL AC 325/1936.

⁴⁸ Ezért is merülhetett fel 1938-ban, hogy a veszprémi püspöki javadalomból juttatandó ingatlanokból a székeskáptalan is részesüljön.

⁴⁹ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1941. október 28-án tartott ülésének jegyzőkönyve, 37. Mivel 1940-ben Raffai Jenő – aki korábban a karénekesi és a székesegyházi főplébánia kántori állását is betöltötte – tanítói kinevezést kapott, így az összes feladatot nem tudta mindig összehangolni, külön karénekesi állást hirdetett meg. Lásd: SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a székeskáptalan 1941. január 7-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 31.

⁵⁰ SzEL AC 819/1942, Szendy László 1942. március 26-án kelt levele Grósz Józsefnek. Illetve SzEL KI 74/1943. Grósz József 1943. december 8-án kelt levele a székeskáptalannak. 1902-ig a kérdéses földek az alapkezelő káptalan tulajdonában voltak, majd a püspökség nevére lettek áttelekkönyvezve az illetékegyenérték fizetés miatt, végül 1914-ben átírták a szombathelyi püspöki székesegyházi zenealap nevére.

⁵¹ SzEL KI 74/1943. A zenealapi földek rendeltetésével kapcsolatos vita a káptalani iktatókönyv tanúsága szerint élénken foglalkoztatta a káptalant – és ezt számtalan levélváltás kísérte. Viszont szinte az összes vonatkozó irat, melyeket megpróbáltam kikérni, nem volt megtalálható iktatási helyén, így feltehetően szisztematikusan kigyűjtötték őket. A konfliktus eredetéről, hátteréről: SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, Varga János káptalani jegyző feljegyzései, 57/1943-as szám alatt, 43–47. A vitához kapcsolódó további dokumentumokat, feljegyzéseket találunk: SzEL Magánlevéltár, 21. doboz.

a Szent Imre Egyesületét, a *Deficientiáét* és az Egyházmegyei Papi Nyugdíjintézetét. A három alap rendeltetésében hasonló, tehát mindegyik az egyházmegye nyugdíjas és beteg papjainak segélyezését látja el. Varga János kanonok leírása szerint az Agg papok háza – melynek segélyalapja a nyugalmazott egyházmegyei papság házának fenntartására volt hivatva⁵² – a Nyugdíjintézet tulajdona, amely utóbbi jövedelmét a Szent Imre Egyesület folyószámlájára utalja át.⁵³ Amennyiben a Nyugdíjintézet vagyona és jövedelme nem volt elegendő a nyugalmazott pap tisztes megélhetésének garantálásához, akkor a hiányzó összeget az egyesület pótolta ki.⁵⁴ Ezen alapítványok szoros összetartozása kezdetben a kezelésben is megmutatkozott, a korszakban 1937-ig valamennyit Kiss Lajos, majd főtanfelügyelővé kinevezése után Varga János kezelte.⁵⁵ 1942-től érdekes módon a három alap kezelése különvált: három külön kanonok látta el. A Papi Nyugdíjintézetét Pintér József kanonok, az Agg papok házáét Palkó János kanonok végezte, míg Varga János kanonok a Szent Imre Egyesület vagyonának kezelését tartotta meg.⁵⁶ Feltehető, hogy a tervezett nyugdíjrevízióhoz szükséges új jövedelmi összeírással kapcsolatban,⁵⁷ illetve a Muravidéki Nyugdíjegyesület felállításával megszaporodtak a feladatok, tekintve, hogy az utóbbi kezelésével szintén Varga kanonok volt megbízva, ezért kerülhetett sor a másik két alap átvételére. Az újonnan létrehozott nyugdíjpénztár pénzkezelése technikailag közös volt a Szent Imre Egyesületével a könnyebb kezelés érdekében, de elkülönített könyveléssel.⁵⁸ A két alapítvány vagyonkezelését átvevő kanonokok az említett alapok számvizsgálását végezték korábban.⁵⁹ Az egyházmegye életében mindhárom intézmény jelentős szerepet játszott, s ennek megfelelően bevételeik is több forrásból állt. Vagyonállagukat nagyrészt takarékpénztári betétbe, részvényekbe, hadikölcsönkötvényekbe – a

⁵² SzEL KI 21/1941. Mikes püspök 1929. november 14-én a népjóléti és munkaügyi miniszternek a jegyzett hadikölcsönkötvények bejelentésével kapcsolatban írt levelének másolata. A Püspöki Körlevelekben közölt számadások tanúsága szerint ebből fedezték a házban elvégzett javítási, karbantartási, egyéb szükséges munkálatok díját, a szükséges felszerelések beszerzését, az adókat és a tűzbiztosítást. Vö. SzEL PK 1937. III. n. 1042; SzEL PK 1938. III; SzEL PK 1939. VI. n. 837; SzEL PK 1940. V. n. 1189; SzEL PK 1941 IV. n. 983; SzEL PK 1942. III. n. 822; SzEL PK 1943. III. n. 786; SzEL PK 1944. II. n. 522.

⁵³ A három alap közti összefüggésre Varga János mutat rá a 7 000 P hadikölcsönsegély elszámolása kapcsán 1939. december 30-án kelt levelében. SzEL KI 80/1939. Illetve: SD 549–552.§

⁵⁴ Lásd: SD 552.§, A Szent Imre Egyesület alapszabályai 2.§.

⁵⁵ SzEL KI 63/1937. A kezelésben Kappel János segíti: SzEL KI 101/1937.

⁵⁶ SzEL AC 100/1942; SzEL KI 93/1941; SzEL KI 6/1942; SzEL KI 7/1942.

⁵⁷ Ez a papság körében is nagyon sok vitát generált, bővebb kifejtését lásd később.

⁵⁸ SzEL PK 1941. IX. n. 2487.

⁵⁹ A fennmaradt források alapján nem világos, hogy miért került két külön kézbe e két alap, illetve miért nem tartotta meg Varga János legalább az Egyházmegyei Nyugdíjintézet vagyonkezelését, tekintve, hogy az minden jövedelmét a Szent Imre Egyesületnek utalta át, így könnyebb lett volna az igazgatása. A számvizsgálatot a kanonokok 1936–1939-ben felváltva végezték, vagy Palkó vagy Pintér kanonok mindig benn volt, 1940-ben és 1941-ben mind a *Deficiencia*, mind a Nyugdíjintézet számadását Palkó János és Pintér József ellenőrizték. Vö. SzEL PK 1937. III. n. 1041. 1042. 1043; SzEL PK 1938. III; SzEL PK 1939. VI. n. 836. 837. 838; SzEL PK 1940. V. n. 1188. 1189. 1190; SzEL PK 1941 IV. n. 982. 983. 984; SzEL PK 1942. III. n. 820. 821. 822; SzEL PK 1943. III. n. 785. 786. 787; SzEL PK 1944. II. n. 520. 521. 522.

Nyugdíjintézet Hangya üzletrészbe is – fektették.⁶⁰ Ezek kamatain kívül a Szent Imre Egyesület az egyházmegyei papság éves befizetése, a megyéspüspök és székeskáptalan éves hozzájárulása, valamint adományok és hagyatékok, a *Deficientia* a lakók hozzájárulása, illetve különböző anyagok eladása, a Nyugdíjintézet a nyugdíjra utalt rendes és rendkívüli államsegélyek, adományok, hagyatékokból utalt köteles rész révén jutott tőkékhöz.⁶¹ Az utóbbit a zsinati törvénykönyv szabályozta, mely szerint az egyházmegyei papság hagyatékának 15%-a az egyházmegyét illette, amelyet három egyenlő részben a nyugdíjintézet, a papnevelő intézet és az egyházmegyei alap kapott. Ezt az összeget a papok életükben is megválthatták.⁶² E szabályozásból, mely állandó jövedelmet biztosított az intézményeknek, kiviláglik, hogy melyek voltak a súlyponti kérdések az egyházmegyeiben, érdemes tehát megnézni a káptalan szerepét az utóbbi kettőben is.

A szeminárium alapítólevele szerint a szemináriumi vagyonkezelésnek egyedül hivatott öre a székeskáptalan,⁶³ s Varga János felsorolásában a szeminárium is a káptalan által kezelt alapítványok közt van feltüntetve,⁶⁴ viszont az 1917-es *Codex Iuris Canonici* 1359. kánonja értelmében a szeminárium gazdasági ügyeit vagyonellenőrző bizottság kezeli.⁶⁵ Ennek megfelelően a szombathelyi szemináriumét is ilyen bizottság kezelte, amely két főből állt. Ennek a korszakban csak egyik tagja, Wallner József volt kanonok. A gyakorlatban tehát az alapítólevélben megfogalmazottaktól eltérés mutatkozott, melyet a káptalan orvosoltatni szeretett volna, viszont Grósz visszajelzése szerint tekintve, hogy *sine grave causa* nem elmozdíthatók a tagjai, nem tudott változtatni.⁶⁶ Mivel Wallner József általános helynöki kinevezést kapott, s e tisztségben a kánonjog szerint nem lehetett a szemináriumi vagyonkezelő bizottság tagja, helyébe a főpásztor 1937-ben Rogács Ferencet nevezte ki. Egyidőben a másik bizottsági tag, Óra Gyula lemondott, így sor kerülhetett a káptalan kérésének teljesítésére: Kiss Lajos kanonok lett a másik tag. A székeskáptalan a szeminárium disziplináris bizottságában is végig képviseltette magát.⁶⁷ Konkurszusokra, papszentelésekre a főpásztortól mindig meghívót kaptak. Ráadásul a tradíciók értelmében a szeminárium élén mindig a székeskáptalan egy tagja állt, viszont Császár József, tb. kanonok 1936-os nyugalomba vonulásakor, mivel a káptalan tagjai a tisztséget betegség, illetve elfoglaltságuk miatt vállalni nem tudták, így Géfin Gyula

⁶⁰ Ezeken kívül Mikes püspök tartozásait is számon tartották és a körlevelekben közölt számadásokban közzétették.

⁶¹ SzEL PK 1937. III. n. 1041. 1042. 1043; SzEL PK 1938. III; SzEL PK 1939. VI. n. 836. 837. 838; SzEL PK 1940. V. n. 1188. 1189. 1190; SzEL PK 1941 IV. n. 982. 983. 984; SzEL PK 1942. III. n. 820. 821. 822; SzEL PK 1943. III. n. 785. 786. 787; SzEL PK 1944. II. n. 520. 521. 522.

⁶² SD 561.§, 198.

⁶³ A székeskáptalan maga hivatkozik erre egy bejegyzésében, illetve levelében: SzEL Székeskáptalani ügyiratok iktatója és a fontosabb határozatok jegyzőkönyve 1919–1989, a székeskáptalan 1936. június 8-án tartott ülése, 3. pont, 40. szám; SzEL AC 1556/1936.

⁶⁴ SzEL Magánlevéltár, 21. doboz

⁶⁵ CIC can. 1359.

⁶⁶ SzEL AC 1556/1936.

⁶⁷ SzEL AC 317/1937.

korábbi vicerektor került e pozícióba. Ugyanakkor Grósz József kifejezte azt a szándékát, hogy a legközelebb megüresedő kanonoki stallumra az új rektort szeretné majd jelölni.⁶⁸

Az egyházmegyei alap – melynek gyökerei a 19. század elejére nyúlnak vissza⁶⁹ – szintén a káptalan kezelésében volt, Rogács Ferenc volt érte a felelős. Alapítólevéllel és alapszabállyal nem rendelkezett, rendeltetését az alapot minden egyházmegyében felállító helytartótanácsi rendeletek és az egyházmegyében kifejlődött joggyakorlat írták körül. Az utóbbiból nyomatékos az egyházi főhatóság 1913-as a pénzügyi hatóságoknak megfogalmazott, később többször megismételt meghatározása, ami szerint az alap „felerészben kegyuraság nélküli szegény templomok és plébániák, felerészben pedig rk. jellegű iskolák segélyezésére fordítatik.”⁷⁰ Tőkéjét egyrészt a már említett 15% ráeső harmadából nyerte, másrészt az érvényes végrendelet nélkül elhunyt papok hagyatékából, melyet a különböző pontosan körülírt költségek⁷¹ levonása után három egyenlő részre kellett osztani, az egyház, a rokonok és a szegények harmadára. Ebből az első további három egyenlő részre kellett osztani, amelyből egy rész azt a templomot illette, melynél az elhunyt utóljára működött, a maradék kétharmadot pedig az egyházmegyei alap kapta. A szegények harmadára a szombathelyi zsinati törvénykönyv megfogalmazásában elsősorban az egyházmegyei szegényalap tarthat igényt, melyet több szegényalapítványból 1913-ban állítottak fel, s az egyházmegye szegényügyének előmozdítását szolgálta. Az utóbbit szintén a székeskáptalan kezelte, a kezelőkanonok Pintér József volt.⁷² Hasonló célt szolgált a Tauber-féle alap, amely Mikes püspök megfogalmazásában szegény sorsú egyházi személyek segélyezésére alakult – Wallner kanonok betegsegélyező alaként említi –,⁷³ valamint az egyházmegyei segélyalap, melynek tőkéjét Pintér kanonok kezelte, s melyből a beteg papok orvosi és gyógykezelését finanszírozták.⁷⁴

A káptalan számos tanulmányi alapot is kezelt – amelyek száma a devalváció következtében radikálisan redukálódott –, míg korábban 54-et, 1936-ra már csak 17–18-at.⁷⁵ 1929-ben Mikes püspök „tanulmányi alapítvány” néven terjesztette fel őket hadikölcsön-segélyre,⁷⁶ feltehetően praktikum szempontjából, mivel együttesen nagyobb súlya volt a jegyzett hadikölcsönkötvényeknek, mint külön-külön. Ellenben nem kezelték őket teljesen összevontan, melyet alátámaszt a káptalani iktatókönyvben szereplő 1936-os

⁶⁸ SzEL KI 40/1940.

⁶⁹ Rogács Ferenc 1934-ben Mikes püspöknek adott válaszában azt hangsúlyozza, hogy 1826-ban már biztosan megvolt: SzEL AC 67/1934.

⁷⁰ SzEL AC 67/1934.

⁷¹ Ezek tételes felsorolását lásd: *A m. kir. igazságügyminiszternek és a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1904. évi T. 107/15 I.M. számú rendelete*, MRT 38 (1904) 509–510; illetve SD 566§.

⁷² SD 567§, 199; SzEL KI 21/1941. Mikes püspök 1929. november 14-én kelt levele.

⁷³ Vö. SzEL KI 21/1941.

⁷⁴ A segélyalap kialakulásáról, történetéről részletesen: SzEL KI 95/1941. Varga János kanonok *pro memoria*-ja. Az alap céljáról: SzEL KI 21/1941.

⁷⁵ SzEL Székeskáptalani ügyiratok iktatója és a fontosabb határozatok jegyzőkönyve 1919–1989, a székeskáptalan 1936. június 8-án tartott ülése, 3. pont, 40. szám.

⁷⁶ SzEL KI 21/1941.

bejegyzés, mely felveti összevont kezelésüket.⁷⁷ Figyelemreméltó, hogy míg Mikes püspök az alapítványt alkotó jövedelemből évenként legalább 30 gyermek segélyezését említette, addig 1936-ra a káptalan abban reménykedett, hogy ha a volt püspök megfizeti a tartozását, akkor az összes tanulmányi alap utáni kamatokból talán egy gyermek tanításának költségeit tudják majd fedezni.⁷⁸ Külön kezelték és külön említve került 1929-ben felterjesztésre a Kelcz-Adelffy árvaház alapítvány. Jelentőségét az adta, hogy azok a gimnazisták, akik a papi pályára készültek, itt nevelkedtek, 1930-tól legalábbis minden bizonnyal.⁷⁹ Vagyonkezelését és felügyeletét 1919-ben – egy évvel megbízása után – Wallner állítása szerint Mikes püspök kivette a kezéből, Rogács viszont azon az állásponton van, hogy mint alapítvány változatlanul a káptalan kezelése alatt áll.⁸⁰ 1940-ben mindenesetre Grósz József külön levélben kérte fel őket a régi gyakorlat szerint az intézmény felügyeletének és vagyonkezelésének ellátására, melyet el is vállaltak, Palkó Jánost bízva meg a kezeléssel.⁸¹

A korábbi alapokhoz, illetve alapítványokhoz 1937. október 1-től⁸² a Sellyei alapítvány kezelése csatlakozott, melyet 1918-ban Sellyei Teréz a tőfej-lórántházai plébánia és templom felállítására, meghatározott misék mondására és keresztény szülők törvényes házasságából származó árva fiúgyermekek gondozására, neveltetésére és azoknak a mezői munkára, különösen a gazdasági kertészetre való kiképzésére alapított. Kezelését a szombathelyi megyéspüspökre és a székeskáptalanra bízta.⁸³ 1937-es halálakor tehát esedékessé vált az alapítvány kezelésének átvétele, amelyet Grósz József tekintve, hogy nem volt megyéspüspök, csak apostoli adminisztrátor, így gazdasági szakemberek sem álltak rendelkezésére, a székeskáptalanra bízott.⁸⁴ A kezelő kanonok Rogács Ferenc lett, aki 1941. szeptember 11-én lemondott megbízatásáról.⁸⁵

⁷⁷ SzEL Székeskáptalani ügyiratok iktatója és a fontosabb határozatok jegyzőkönyve 1919–1989, a székeskáptalan 1936. június 8-án tartott ülése, 3. pont, 40. szám.

⁷⁸ Uo. és SzEL KI 21/1941. A legtöbb tanulmányi alap tőkéje rendkívül csekély összegre: 1–2 P-re redukálódott. Ettől függetlenül Rogács kanonok 1941-ben a hadikölcsönkötvények kötelező felterjesztésekor tanulmányi alapok néven az összes alap nosztrifikált hadikölcsönkötvényeit külön-külön feltüntette.

⁷⁹ SzEL Szeminárium iratai, 41. kötet, 1930. június 11-ei értekezlet

⁸⁰ SzEL Székeskáptalani ügyiratok iktatója és a fontosabb határozatok jegyzőkönyve 1919–1989, 1940. 20. szám. Az adott iktatószám alatt az irat nem található.

⁸¹ SzEL KI 3/1940.

⁸² SzEL KI 7/1939.

⁸³ Az alapítólevél eredetije (egyébíránt 4 példányban készült): SzEL AC 446/1942. Az alapítólevél 1925-ben kelt hiteles másolata: SzEL AC 2921/1941.

⁸⁴ SzEL KI 83b/1937. Varga János 1939. február 11-ei *pro memoria*-ja. A birtokokat házi kezelésbe vették, elsődleges gondjukat képezte a birtok rendbe hozása és jövedelmezővé tétele, hogy az alapító által megfogalmazott célokat meg tudják valósítani. Később kishaszonbérbe adták: SzEL AC 446/1942. Major Lajos intéző kimutatása.

⁸⁵ Rogács Ferenc a m. kir. belügyminiszter kritikája miatt mondott le megbízatásáról, aki többek között kifogásolta, hogy az alapítvány terhére 1 000 P munkadíjat vett fel a kezelésért. Az alapítvány körül felmerült problémákról részletesen – különösen: SzEL AC 446/1942, ahol olvashatók többek között a m. kir. belügyminiszter 1941. július 26-ai észrevételei 80 pontban megfogalmazva, illetve Grósznak az ezekre adott válaszai. Rogács lemondásáról az értesítés: SzEL KI 65/1941.

Végül, hogy teljes legyen a kép a káptalan által kezelt alapítványokról, megemlíten-dő, hogy sok misealapítványt is a kezelésükre bíztak, melyek szintén devalválódtak, így számuk 1921-ben 2 csendes és 127 énekes szentmisébe lett megállapítva.⁸⁶

b) Hit- és közéleti funkciók

A káptalannak az alapítványi misék végzésén kívül egyéb kötelességei is voltak az oltár körül, amelyet egyrészt a kánonjog, másrészt a káptalani statútumok és a székes-egyházi *Canonica Visitatio*k szabályoztak. Az akkor hatályos *Codex Iuris Canonici* 412. kánon 1.§-a értelmében a káptalan köteles volt a püspöknek misén vagy más pontifi-kális cselekményekben segédkezni, nem csak a székesegyházban, hanem a város más – akár külvárosi – templomaiban is, és a püspököt, amikor ünnepélyesen bevonul és kivonul a székesegyházból, kísélni.⁸⁷ A vasvár-szombathelyi székeskáptalanban sem volt ez másként – bár maga a statútum csak a bevonulást említi – kivéve, ha a főpásztor másként rendelkezett.⁸⁸

A prédikáció Karácsonykor, Húsvétkor és Pünkösd napján a káptalan kötelezettsége volt, hacsak az apostoli adminisztrátor, illetve később megyéspüspök nem döntött úgy, hogy maga végzi. A sorrend kezdetben nem volt meghatározott, a káptalan ebben csak 1938 tavaszán állapodott meg. Eszerint 1938 karácsonyán az alsólendvai főesperes, 1939 húsvétján a zalaegerszegi főesperes prédikált, s így tovább felmenő sorrendben. Amennyi-ben a főpásztor prédikált, akkor az adott soros kanonok kötelezettsége megszűnt, tehát a következő alkalommal nem volt köteles ő prédikálni. Ezenkívül a kanonokok 1936-ban felajánlották, hogy egyéb ünnepnapokon is prédikálnak püspöki istentiszteletek alkal-mával, amennyiben erre a püspök felkéri őket. A sorrend tekintetében akkor nem volt külön megállapodás, 1939-től viszont úgy határoztak, hogy ilyen felkérés esetén először a nagyprépost, majd az olvasókanonok, aztán az éneklőkanonok, az őrkanonok, s végül a zalaegerszegi, majd az alsólendvai főesperes prédikál. Amennyiben az adott kanonok más elfoglaltság vagy betegség miatt nem tud vállalkozni a prédikációra, akkor az ő kö-telessége helyettes felkérése a káptalan tagjai közül.⁸⁹

A másik jelentős feladata volt a káptalannak a zsolozsma végzése, melyet a statútum szerint a *Codex Iuris Canonici* 413. kánonjában leírtak betartásával mind hétköznapiokon mind vasár-és ünnepnapokon a kórusban az előírt órák szerint kellett végezni.⁹⁰ Ugyan-akkor e szabályozás már a statútumok elkészültekor sem volt érvényben. A kanonokok

⁸⁶ SzEL Székeskáptalani ügyiratok iktatója és a fontosabb határozatok jegyzőkönyve 1919–1989, 1936, 40. pont.

⁸⁷ Vö. CIC can. 412. 1.§; SzEL KI 29/1924. Illetve: BÁNK, *Egyházi jog*, 142; *A commentary on the new Code of Canon Law*, 449. 452.

⁸⁸ SzEL KI 29/1924; például az éjféli karácsonyi istentisztelet alkalmával általában nem kíván ünnepélyesen ki-és bevonulni. Vö. például: SzEL KI 75/1938; SzEL KI 79/1939; SzEL KI 64/1940.

⁸⁹ SzEL Székeskáptalani ügyiratok iktatója és a fontosabb határozatok jegyzőkönyve 1919–1989, 1939. 1b szám. Maga a dokumentum az iktatási helyén nem található. A kötelező ünnepken a prédikálók sorrendjéről a kimutatást, illetve a vállalt prédikációk kimutatását lásd: uo. az utolsó lapon.

⁹⁰ Vö. CIC can. 413; SzEL KI 29/1924.

sokrétű feladatai miatt ugyanis a 19. század közepétől felmerült a karima redukciójának kérdése, melyre a Szentszék előbb 7, majd 5 évre adott meghosszabbítást⁹¹ egészen 1934-ig, amikor az addigiaktól eltérő engedélyt kaptak. Az ekkor három évre adott *indultum* szerint a káptalan a parancsolt ünnepeken az egész *officiumot* a kóruson köteles végezni, hétköznapiokon pedig a vesperás és a kompletórium kivételével, amelyet recitálva közösen, a zsolozsmát egyénileg végezhetik.⁹² Viszont ez a rendszer nem vált be, mivel a kanonokok gyengélkedés, s egyéb hivatalos feladatok miatt nem tudták ily módon végezni a karimát, valamint mivel a székesegyház egyben plébániatemplom is volt, ahol reggeltől délig ünnepnapokon minden órában mise volt, így az egész *officiumot* kórusban recitálni nem volt kellő idő.⁹³ Ezért 1937-ben – a felhozott indokok alapján – ismét az 1928-ig minden alkalommal meghosszabbított engedély pártoló felterjesztését kérték az apostoli adminisztrátortól.⁹⁴ A kért *indultumot* három évre kapták meg, mely szerint mind parancsolt ünnepeken, mind hétköznapiokon a zsolozsmát egyénileg recitálhatták, kivéve a mindennapi vesperást és kompletóriumot, a karácsony vigiliájával kapcsolatos *matutinumot*, a *tertiát* minden ünnepnap konventuális mise előtt és a nagyheti szent három napon végzett *matutinumot laudesszel*.⁹⁵ Az engedély első meghosszabbítására 1940-ben került sor, annyi kiegészítéssel, hogy ekkor már a nagyszombati feltámadással kapcsolatos *matutinumot* is belevették – a megyéspüspökkel történő előzetes konzultációt követően.⁹⁶ Végül a korszakban 1943-ban is megújították, tekintve, hogy a vázolt okok akkor is fennálltak.⁹⁷ Joggal felmerülhet bennünk a kérdés, hogy az alapítványok kezelésén kívül melyek voltak azok a feladatok, amelyek miatt nem tudták a karimát minden nap kórusban végezni, s szükségessé vált az ismertetett *indultum*.

Egyrészt a káptalan tagjai a szombathelyi egyházközségnek is tagjai voltak – két választott tag révén, illetve 1941-ig a nagyprépost, Wallner József látta el az egyházi elnöki tisztelet.⁹⁸ Az egyházközség intézte az összes szombathelyi vonatkozású, a hívek anyagi áldozatkészségét kívánó hitélettel kapcsolatos ügyet, ugyanis a négy plébániának és egy kuráciának a közel 40 ezer lakosú Szombathelyen csak ez az egy egyházközsége volt. Ezek közül a vizsgált időszakban kiemelkedett a szalézi templom befejezése, a IV. kerületi nagyszabású templomépítés, valamint új római katolikus óvodák felállítása. Ehhez járultak hozzá egyéb jelentős feladatok például a családvédelem és a katolikus akció te-

⁹¹ SzEL AC 68/1943. A karimaredukció engedélyeket 1859-re vezeti vissza Varga János káptalani jegyző.

⁹² Vö. SzEL Székeskáptalani ügyiratok iktatója és a fontosabb határozatok jegyzőkönyve 1919–1989, 1936, június 8-ai bejegyzés, 38. pont

⁹³ Uo. Ebben a kis órák idejének kitolódásával, s emiatt a káptalani mise késését hozzák fel indokul a kanonokok csekély száma, betegeskedése és feladatai mellett.

⁹⁴ SzEL KI 80/1937.

⁹⁵ SzEL AC 116/1937.

⁹⁶ SzEL KI 6/1940. A nagyszombati *matutinum* összekapcsolása a feltámadási szertartással a káptalan megfogalmazásában évszázados tradíció, s a hívek lelki életének a javára szolgál.

⁹⁷ SzEL KI 68/1943.

⁹⁸ (?), Wallner József nagyprépost bejelentette távozását a r. kath. egyházközség éléről 74 (1941) 58, 3.

rén.⁹⁹ Az egyházközség és a város érdekei gyakran összefonódtak, a szombathelyi városi képviselőtestületben érdekes módon mégsem találjuk meg Wallner Józsefet, sem az egyházközségi képviselőtestület kanonok tagjait.¹⁰⁰ Vas vármegye törvényhatósági bizottságában viszont az 1929. évi 30. törvény 13.§-a alapján választott, majd 1938. szeptemberétől örökös tagként a nagyprépost rendszeresen részt vett.¹⁰¹ A jegyzőkönyvek tanúsága szerint ott meglehetősen ritkán szólalt fel: 1938-ban Horthy Miklós 70. születésnapján rádiószózata kapcsán hódoló felirat küldését, illetve az akkor kinevezett Imrédy Bélának üdvözlő felirat küldését javasolta, 1943-ban pedig Horváth Kálmán alispán nyugalomba vonulása alkalmából mondott hosszabb beszédet.¹⁰² Palkó János neve szintén többször feltűnik a gyűléseken résztvevők között, míg Rogács Ferencé, Kiss Lajosé és Pintér Józsefé csak elvétve. Mind Palkó János, mind Wallner József részt vettek a törvényhatósági kisgyűlés munkájában is, mely szerv feladata a nagygyűlés elé kerülő ügyek előkészítése, a kisebb jelentőségűnek ítélt ügyek saját hatáskörben történő elintézése volt. Ezenkívül a vármegye életében különböző bizottságokban is szerepet vállaltak.¹⁰³ Ehhez járult hozzá a kanonokok egyéb egyházi egyesületi tevékenysége. Nyilvánvalóan idejük jelentős részét foglalták le ezek a feladatok, mindezek ellenére mégis úgy vélem, hogy az egyházmegye működése szempontjából az egyházi igazgatásban betöltött funkciójuk volt a meghatározóbb.

⁹⁹ (?), *Grósz püspök dicsérete a szombathelyi katolikusok áldozatkészségéről. A szombathelyi katolikus egyházközség közgyűlése*, Vasvármegye 69 (1936) 58, 2.

¹⁰⁰ Kiss Lajos egyházmegyei főtanfelügyelőt viszont 1939-ben a városi iskolaszék tagjának választották. Vö. MNL-VaML Szombathely város közgyűléseinek jegyzőkönyve 1939, 41. kötet, Jegyzőkönyv, Szombathely megyei város képviselőtestületének 1939. február 3. napján tartott rendes közgyűlése 17–96 (1–76), 52–53. (32–33), 10/1939, 1742/1939. A MNL-VaML-ban 1936-tól 1944-ig a meglehetősen bő, évenként több mint ezer oldalas Szombathely város közgyűlése jegyzőkönyvei mindegyikét áttekintettem.

¹⁰¹ MNL-VaML Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve, 77. kötet, 1938. évi július hó 12-én tartott rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve, 146; MNL-VaML Jegyzőkönyv, 77. kötet, 1938. évi szeptember hó 19-én tartott évnegyedes rendes közgyűlés jegyzőkönyve, 189–191. Az utóbbiban röviden köszönetet mond a törvényhatósági bizottságba örökös taggá történő kinevezéséért. Köszönőbeszédének jellegzetes részlete, mely egyben a korszak felfogását is tükrözi a közéleti aktív kereszténységről: „annak a keresztnek, amelyet kegyelmes főpásztorunk az imént avatott fel, szolgálja akarok lenni nemcsak az egyházban, hanem a közéletben is.” Uo., 191.

¹⁰² MNL-VaML Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve, 77. kötet, 1938. évi május hó 16-án tartott évnegyedes rendes közgyűlés jegyzőkönyve, 103–105; MNL-VaML Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve, 82. kötet, 1943. május hó 17-én évnegyedes rendes közgyűlés jegyzőkönyve, 41–45.

¹⁰³ Wallner Józsefet Vas vármegye központi választmányának a tagjává választották 1936–1938-ra és 1939–1941-re is. 1938-ban a törvényhatósági bizottság örökös tagjává, 1942-ben rendes tagjává választották. 1939–1940-re és 1941–1942-re pedig a közigazgatási bizottság tagjává, amelynek keretében további albizottságok működtek. Kiss Lajost 1935-ben 6 évre a celledömölki Nagy Sándor alapította kemenesaljai közkórház bizottságába választották tagnak, de 1937-ben lemondott e tisztségéről. 1944-ben pedig már törvényhatósági bizottsági tag. Palkó János a Szent István jubileumi év ünnepe kapcsán alakított bizottságnak lett a tagja 1937-ben, majd 1941-ben az összehívhatatlansági bizottságba és a vasvármegyei közkórházi bizottságba választották be. Vö. MNL-VaML Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve, 75–83. kötet, 1936–1944.

c) Szerepe az egyházi igazgatásban

A székeskáptalan elsődleges feladata az isteni szolgálat végzése mellett – az 1917-es *Codex Iuris Canonici* szerint – a püspököt az egyházmegye kormányzásában tanácsokkal segíteni. Egyes ügyekben a főpásztor csak a beleegyezésükkel intézkedhetett, míg más ügyekben köteles volt ugyan kikérni a véleményüket, de az nem bírt rá nézve kötelező jelleggel.¹⁰⁴ Grósz József szombathelyi egyházkormányzása idején csak az egyházi javak igazgatása, püspökségi ingatlancserék és ingatlaneladás kapcsán került sor a székeskáptalan hozzájárulásának kikérésére.¹⁰⁵ Ezzel szemben véleményüket gyakran meghallgatta a főpásztor, nem csak a kánonok által előírt esetekben és legtöbbször az általuk javasoltak szerint cselekedett. Leggyakrabban a nyugdíjazások kérdése merült fel, nevezetesen, hogy az adott papnak egészségi, mentális, netalán erkölcsi állapota szükségessé teszik-e nyugalomba vonulását, vagy esetleg kényszernyugdíjazásának elrendelését. Szintén kikérte tanácsukat esperesi kerületek beosztásának megváltoztatásánál, plébániák felállításánál, míg kuráciák esetében általában csak a tudomásulvételt óhajtotta. Szintén ebbe a sorba illeszkednek az épülő, bővülő szeminárium praktikus elrendezésével, beosztásával kapcsolatos kérdések. Végül a kanonoki és tiszteletbeli kanonoki kinevezésekkor, valamint a püspöki kúriában a zsinati vizsgálók, tanácsos plébánosok, a szentszéki jegyzők, szentszéki elnök, illetve a vagyongazgatásra rendelt egyházmegyei tanács tagjainak kinevezésénél meghallgatta a véleményüket. Az itt felsorolt tisztségek leendő viselőiről a székeskáptalan tagjai nemcsak véleményt nyilvánítottak, hanem gyakran ők maguk is kinevezést nyertek e pozíciókba, csakúgy, mint a püspöki kúria egyéb tisztségeibe.¹⁰⁶

Wallner József 1936-tól kezdve a helynöki tisztséget viselte, 1939-ig apostoli adminisztrátori, majd püspöki helynök volt. Ezenkívül az egyházmegyei bíróság helyettes elnöke – tekintve, hogy helynökként az elnöke a kánoni előírások értelmében nem lehetett –, illetve erkölctan és lelkipáztorkodástan szakterületen zsinati vizsgáló, az egyházmegyei cenzorok elnöke és az egyházmegyei egyháznívészeti bizottság elnöke volt.¹⁰⁷ 1937-től akadályoztatása vagy távolléte esetén az olvasókanonok, Rogács Ferenc helyettesítette provikáriusi minőségben, aki számos más funkcióban is szolgált az egyházi igazgatást: 1936-ban az egyházmegyei bíróság elnökévé, 1937-ben a középiskolai hittanárokat vizsgáztató bizottság elnökévé, a szemináriumi gazdasági bizottság tagjává, valamint zsinati vizsgálóvá nevezte ki a főpásztor. Továbbá az egyházmegyei tanácsban is helyet kapott.¹⁰⁸ A kánonokok mindegyike tagja volt az egyházmegyei bíróságnak,

¹⁰⁴ Bővebben: KÉRÉSZY, *Katolikus egyházi jog*, 698.

¹⁰⁵ Vö. SzEL KI 55/1938; SzEL KI 65/1940; SzEL KI 12/1943. Illetve a javadalmat kezelő miniszteri tanácsos, Hertelendy Jenő is hozzájárulásukat kérte a püspökségi ingatlanok értékesítéséhez: SzEL KI 26/1939.

¹⁰⁶ Vö. SzEL Székeskáptalani ügyiratok iktatója és a fontosabb határozatok jegyzőkönyve 1919–1989, illetve a kinevezések kapcsán célszerű a Püspöki Körlevelek (PK) vonatkozó számainat áttekinteni, mert bizonyos időközönként a főpásztor ezeken keresztül közölte őket.

¹⁰⁷ SzEL KI 1839/1939; *Schematismus* 1940, 10. II. 13.

¹⁰⁸ SzEL PK 1937. V. n. 1350; SzEL PK 1937. II. n. 358; SzEL PK 1937. VIII. n. 2885. E tisztségeket a provikáriusi kivétellel még 1943-ban is viselte. Lásd: *Schematismus* 1943, 8–16.

a zsinati vizsgálók és az egyházmegyei cenzorok testületének.¹⁰⁹ Ezenkívül a kanonoki méltóságok közül a következő, Palkó János éneklőkanonok a középiskolai hittanárokat vizsgáló bizottság, a *Vigilantia* bizottság, az egyházművészeti bizottság és a szemináriumi fegyelmi bizottság tagja volt.¹¹⁰ Kiss Lajost, aki 1943-ban Palkót megelőzve a sorban lett olvasókanonok és egyben az egyházmegye apostoli adminisztrátori helynöke, 1937-ben Grósz József egyházmegyei cenzorrá, a középiskolai hittanárokat vizsgáló bizottság tagjává, a szemináriumi gazdasági bizottság tagjává, és az egyházmegyei római katolikus tanítók fegyelmi tanácsának előadójává nevezte ki.¹¹¹ Emellett a korszakban 1937-től végig az egyházmegyei főtanfelügyelői tisztséget viselte,¹¹² amely tekintve, hogy a főpásztor különös hangsúlyt fektetett az oktatáspolitikára, bizalmi pozíciónak számított. A két utolsó kanonoki stallumot bíró kanonok is kapott a kúriában a már említettekén kívül egy-egy feladatot: Pintér József a *Propaganda Fide* pápai művének az egyházmegyei igazgatója, illetve az egyházmegyei tanács tagja, majd a szemináriumi fegyelmi bizottság tagja, míg Varga János a középiskolai hittanárokat vizsgáló bizottság és a *Vigilantia* tanács tagja volt.¹¹³

Az egyházmegye központi igazgatásában betöltött funkciókon kívül a területi igazgatás jelentős pozícióit is a székeskáptalan tagjai töltötték be, valamennyi főesperességhez egy kanonoki stallum tartozott, így a központi és területi igazgatás kulcspozíciói egybeestek.¹¹⁴ Ahhoz, hogy e tisztségek szerepe, jelentősége az egyházmegye életében világosan kirajzolódjon, célszerű egy átfogó képet rajzolni az egyházmegyei kúriáról, illetve az egyházmegye területi szerveződéséről.

¹⁰⁹ *Schematismus* 1940, 10. 11. 13; *Schematismus* 1943, 11–14.

¹¹⁰ *Schematismus* 1940, 12–14; *Schematismus* 1943, 14–15. Ebben az évben a szemináriumi fegyelmi bizottságban Pintér kanonok van helyette.

¹¹¹ SzEL PK 1937. II. n. 358; SzEL PK 1937. VII. n. 2456.

¹¹² Palkó János lemondásáról: SzEL AC 1641/1937. Kiss Lajos kinevezéséről: SzEL AC 1640/1937, illetve: SzEL PK 1937. VI. n. 1800. Ezt követően az 1940-es, valamint az 1943-as *Schematismus*okban is őt találjuk e poszton. Lásd: *Schematismus* 1940, 141. és *Schematismus* 1943, 195.

¹¹³ Vö. *Schematismus* 1940, 12–14; *Schematismus* 1943, 12–14.

¹¹⁴ E megállapítás különösen érdekes annak fényében, hogy más egyházmegyében nem mindenütt volt így. Vö. LÉNÁR ANDOR, *Egyházszerkezet és egyházkormányzat a váci egyházmegyében Hanauer Á. István püspöksége (1919–1942) alatt*, Politika, egyház, mindennapok. Tanulmányok (Modern Minerva Könyvek) (Szerk. Lénár Andor–Lőrinczné Bencze Edit), Budapest 2010, 70. A szombathelyi egyházmegyében ezzel szemben a káptalani statútumok rögzítették a káptalan tagjainak e funkcióját. Vö. SzEL KI 29/1924.

V. AZ EGYHÁZMEGYEI IGAZGATÁS

I. AZ EGYHÁZMEGYEI KÚRIA

Az egyházmegye kormányzásában a főpásztor a székeskáptalanon kívül elsősorban az egyházmegyei kúriára, s annak hivatalnokaira támaszkodhatott. E közvetlen munkatársait alapvetően ő maga választotta meg – az előírt esetekben a székeskáptalan véleményének kikérésével –, s a kinevezéseket Püspöki Körlevelek útján tette közzé.¹ Választásában a célszerűség és szakszerűség szempontja domináltak: az egyházmegyei kúria tagjai többnyire a püspöki székvárosban rezideáló kanonokok, a teológiai főiskola tanárai, a szombathelyi plébános, illetve az egyházmegye megfelelő élettapasztalattal rendelkező és tanult papjai.

A hivatalok pontos rekonstruálásához a Püspöki Körleveleken kívül segítséget nyújtanak a *quinquennalis* relációk, illetve a korszakban kiadott (1934-es, 1940-es és 1943-as) *Schematismusok*. Ezeket figyelmesen tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy legtöbb intézmény Grósz József egyházkormányzása alatt változatlan formában működött, ugyanakkor volt olyan is, amely bizonyos változtatásokkal, kibővült feladatkörrel, esetleg megváltozott névvel, de azonos feladatkörrel működött tovább. Amennyiben a hivatalokat természetük szerint szeretnénk elkülöníteni, akkor a püspöki kúria az egyházmegyei közigazgatás szerveire, az egyházmegyei bíróság szerveire, és különböző egyéb intézményekre osztható – melyek általában egy-egy adott feladat megvalósítására alakultak.²

Az egyházi közigazgatás szervei közül az egyik legfontosabb a püspöki – illetőleg apostoli adminisztrátori – helynök, aki tágabb értelemben véve a püspök helyettese, s mint láthattuk, Grósz József egyházkormányzása idején a káptalan egyik tagja. Joghatósága rendes és nem bírói joghatóság, elsősorban a közigazgatási ügyekre terjed ki.³ Segítségére

¹ Amennyiben az adott tisztségre a kinevezés megadott időre szólt, úgy ezen időtartam lejárta után nevezte ki maga az általa megfelelőnek tartott személyeket. Vö. SD 4.§. 5–7.

² BÁNK JÓZSEF a püspöki kúria leírásakor (vö. *Egyházi jog*, 119.) az egyházmegyei közigazgatás és az egyházmegyei bíróság hivatalait különíti el, viszont a szombathelyi egyházmegyében ehhez számos egyéb intézmény is kapcsolódott. A püspöki kúria szerveinek ismertetésénél többnyire a püspöki körlevelekben, illetve a korabeli helyi sajtóban található elnevezéseket használtam, valamint értelemszerűen, feladatkörüiket körülírva fordítottam.

³ A püspöki helynök jogköréről, szerepéről bővebben: BÁNK, *Egyházi jog*, 120–129; SD 1.§. 4.

a főpásztor 1937-től rendelt provikáriust, Rogács Ferencet – akit 1939-ben megerősített tisztségében – feltehetően a kettős szentév előkészületeivel megnövekedett feladatok ellátására, bár ehhez az is hozzájárulhatott, hogy az akkor már 70 éves Wallner József időnként idős kora miatt akadályoztatva volt hivatala ellátásában, így szükségessé vált a teendők megosztása. Mivel az általános helynök megbízatása Grósz József kalocsai érsekké történő kinevezésével megszűnt, így valószínűleg az általános helynököt helyettesítő provikárius is, az új általános helynök mellé pedig Grósz József nem nevezett ki provikáriust.⁴ Az állandó, közigazgatáshoz kapcsolódó hivatalok közé tartozott az egyházmegyei kancellária, vagy a zsinati törvénykönyv megfogalmazásában a püspöki hivatal, melynek tisztségeihez – az egyházmegyei irodaigazgató, egyházmegyei főtanfelügyelő, püspöki levéltáros és szertartó, püspöki titkár, írnok, küldő⁵ – az évek során még egy kapcsolódott, az egyházmegyei segédtanfelügyelő 1937-ben, akit 1940-ben a püspök a szombathelyi püspöki javak központi jószágkormányzójává nevezett ki.⁶ A megnövekedett feladatokat mutatja, hogy 1943-ban már két írnok dolgozott ugyanebben a hivatalban.⁷ BÁNK JÓZSEF felosztásában – még két fontos testület köthető az egyházmegyei közigazgatáshoz: a zsinati vizsgálóké, illetve a tanácsos plébánosoké. A zsinati bírókkal együtt ezeket az 1927-es egyházmegyei zsinaton tíz évre választották, így megbízatásuk 1937-ben járt le, amikor Grósz József a káptalan véleményének kikérését követően alakította újjá e testületeket. A zsinati vizsgálók feladata az önálló lelkipásztorkodásra képesítés, valamint kánoni eljárásoknál közreműködés, számuk 8–9 fő volt a korszakban három tárgykör köré csoportosítva. Ezek: az erkölcsan és lelkipásztorkodás, a dogmatika és az egyházjog. A tanácsos plébánosok pedig a plébánosok elmozdítása vagy áthelyezése kapcsán indult fegyelmi eljárásban működnek közre, a testület 5–6 főből állt.⁸

A zsinati bírók a püspöki szentszékhöz, vagy más néven az egyházmegyei bírósághoz tartoztak. E bíróság tisztségei – szentszéki elnök, az elnök helyettese (*viceofficialis*), a zsinati bírók, kötelékvédő, egyházmegyei ügyész, szentszéki ülnökök, szentszéki jegyző⁹ – hasonlóan a püspöki hivatalhoz nagy vonalakban állandóak maradtak a vizsgált

⁴ SzEL AC 1298/1937; SzEL AC 1840/1939; SzEL AC 1611/1943; SzEL PK 1943. V. n. 1778.

⁵ Érdekes megjegyezni, hogy a korszakbeli *Schematismus*ok az irodaigazgató tisztséget nem tüntetik fel, de a *quinquennalis* relációk említik, ezek szerint a püspöki titkár viselte – e megbízásában vélhetően a praktikum dominált. Vö. ASV Congr. Concist., Relat. Dioec. 700. – az 1938-as reláció; valamint ennek és az 1943-as relációnak a helyi gépelt tisztázatai, helyenként kézzel egy-egy szóval kiegészítve, javítva: SzEL AC 2512/1938; SzEL AC 3223/1943. A különféle tisztségekre kinevezéseket lásd: SzEL PK 1936. III. n. 663; SzEL PK 1936 VII. n. 1819; SzEL PK 1940. IV. n. 823. Vö. még: *Schematismus* 1934, 10; *Schematismus* 1940, 10; *Schematismus* 1943, 11. A korabeli helyi sajtóból jól látható, hogy a püspöki titkár a főpásztort hivatalos útjain általában mindig elkísérte, de gyakran előfordult, hogy a püspöki titkár a főpásztort hivatalos útjain általában mindig elkísérte, de gyakran előfordult, hogy a püspöki szertartó, illetve néha az egyházmegyei főtanfelügyelő is csatlakozott hozzá.

⁶ (?), Palkó János dr. egyházmegyei főtanfelügyelő lemondott. Utódja Kiss Lajos dr. kánonok. Az új főtanfelügyelő segédtanfelügyelőt kapott Ságby Elek személyében Vasvármegye 70 (1937) 134, 5; SzEL PK 1940. IV. n. 823.

⁷ *Schematismus* 1943, 11.

⁸ SD 4§. 5–7. Vö. BÁNK, *Egyházi jog*, 119. 134.

⁹ Új szentszéki jegyző kinevezéséről püspöki körlevelekben: SzEL PK 1936 VII. n. 1819. Új zsinati bírók választásáról: SzEL PK 1936. III. n. 663; SzEL PK 1937. VIII. n. 2885. Mivel Mikes János püspök 1927-ben

időszakban, eltekintve attól, hogy 1943-ban Wallner József lemondásával a *viceofficialis* tisztség ideiglenesen üresedésbe jött, s betöltésére csak Kovács Sándor püspök idején került sor.¹⁰

Egy-egy jelentős feladat végrehajtására alakult intézmények, melyek funkcióját nevéük is tükrözi: az egyházmegyei cenzorok hivatala, a középiskolai hittanárokat vizsgáztató bizottság, az egyházművészeti bizottság – melynek a neve ugyan változott, de nem úgy szerepe –, a *Vigilantia* tanács, a vagyongazgatásra rendelt egyházmegyei tanács, a *Propaganda Fide* pápai műve – más szavakkal a hitterjesztésért felelős hivatal –, illetve az *Actio Catholica* egyházmegyei központi szerve.¹¹ Ezen utóbbi változott a legtöbbit az évek során. Míg 1934-ben még csak egy egyházmegyei igazgatóból állt, Grósz József apostoli adminisztrátor létrehozott mellé egy titkári tisztséget 1936-ban.¹² Az egyházmegyei igazgató tisztségéhez kapcsolódott 1937-től a *Szombatbelyi Katolikus Tudósító* kiadója cím – tekintve, hogy az újság egyházközségi és egyházmegyei *Actio Catholica* értesítő volt. Szerkesztője az *Actio Catholica* titkára volt, aki egyben a lelki igazgató pozíciót is betöltötte. Rajtuk kívül ehhez a hivatalhoz sorolja az 1943-as *Schematismus* az egyházmegyei KALOT egyesületek titkárát és a kisunyomi népfőiskola igazgatóját (ez a tisztség az intézmény 1942-es megnyitásától fogva létezik), az egyházmegyei KALÁSZ egyesületek titkárát, az egyházmegyei *Actio Catholica* irányításának tanácsadóit, az egyházmegyei *Actio Catholica* igazgatójának tanácsadóit és a – nagy valószínűséggel a KALOT népfőiskolához kapcsolódó – kertészet felügyelőjét. A *Schematismus*ok a hittudományi főiskola vezetését és tanári karát is az egyházmegyei kúria részeként tüntetik fel, nyilvánvalóan a papi utánpótlás nevelésének fontossága miatt, csakúgy mint a szemináriumi gazdasági és fegyelmi bizottságot, melyekben a káptalan tagjai kulcs szerepet játszottak. Végül megemlítendő, hogy a pusztán tiszteletbeli címnek számító püspöki tanácsosok is az egyházmegyei kúria részét képezték, számuk a korszakban a Mikes püspök által korábban kinevezett papokkal együtt 9–15 fő volt.¹³

tartott egyházmegyei zsinatot, így tisztségük 10 év elmúltával 1937-ben járt le. Az 1936-os kinevezés feltehetően egy halálozás miatt megüresedett helyre történt a kánonilag meghatározott 10. évig, azaz 1937-ig. Mivel nem zsinaton választották őket, így a zsinati bírók latin elnevezése a pro- előtaggal bővített. A zsinati bírókkal egy időben történt a fent említett zsinati vizsgálók és tanácsos plébánosok kinevezése is.

¹⁰ Az egyházmegyei bíróság tisztségeinek betöltésére: SzEL AC 862–864/1944

¹¹ Vö. a korabeli *Schematismus*okkal. A fent felsoroltak közül a középiskolai hittanárokat vizsgáztató bizottság élén elnök állt, tagjai pedig a vizsgáztatók voltak (új elnök kinevezéséről: SzEL PK 1937. II. n. 358.), az egyházművészeti bizottság élén titkár állt (új tag kinevezéséről: SzEL PK 1936. VIII. n. 2327.), a hitterjesztésért felelős, *Propaganda Fide* pápai műve élén pedig egyházmegyei igazgató. A megjelölt további bizottságok és tanácsok élén nem találunk külön elöljárót. Az *Actio Catholica* egyházmegyei szervezetének felépítését lásd a főszövegben.

¹² Helyben úgy tudják, hogy ő volt az első, aki az egyházmegyei igazgató mellett titkárt alkalmazott, viszont a Magyar Katolikus Püspökkari Tanácskozások 1936. évi március 18-ai jegyzőkönyve ezt nem említi, pusztán azt, hogy az esztergomi főegyházmegyében létezik e tisztség. Vö. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I*, 107.

¹³ *Schematismus*, 1940, 11–14; *Schematismus* 1943, 12–16.

2. AZ EGYHÁZMEGYE TERÜLETI IGAZGATÁSA

Az egyházmegyei igazgatás másik meghatározó szegmense a területi igazgatás volt, amelynek hierarchikus szerkezetén – főesperességek, esperességek, plébániák és lelkészségek – keresztül ültette át a főpásztor az országos és helyi rendelkezéseket a gyakorlatba, s fogta össze az egyházmegye kormányzását.

a) Főesperességek, esperességek

A területi igazgatás legnagyobb egységei a főesperességek voltak, élükön a főesperesekkel, akik a vasvár-szombathelyi székeskáptalan javadalmas kanonok tagjai voltak. A hat kanonoki stallumhoz: *praepositus maior*, *lector*, *cantor*, *custos*, *archidiaconus Zalaegerszeg* és *archidiaconus Alsólendva*, e sorrendben hat főesperesség: a székesegyházi, a németújvári, a sárvári, az őrségi, a zalaegerszegi és az alsólendvai tartozott.¹⁴ Feladatuk az esperesek életének és működésének ellenőrzése volt, s joguk volt illetékességi területükön mindazokra a tevékenységekre, amelyekre az espereseknek a kerületükben. Továbbá az espereskerületi koronákon – amely az adott kerületben lelkipásztori szolgálatot ellátó papoknak egy évben két alkalommal, tavasszal, illetve ősszel megtartott tanácskozása –, ők elnököltek.¹⁵ Mikes püspök viszont 1934-ben tekintettel arra, hogy a káptalan két tagja is komoly betegséggel küszködött, megkérdeztük nélkül felmentette őket a gyűléseken részvétel alól. A rendelkezés következtében egyes esperesek még a koronagyűlés idejéről sem értesítették az adott főesperest. A kanonokok – ragaszkodva a zsinati törvénykönyv előírásához és a lelkészkezdő papsággal közvetlen kapcsolat fenntartásához – 1936-ban az új főpásztorhoz fordultak, kérve annak körlevéli közlését, hogy felkérte őket a koronák további vezetésére, ahogy az korábban szokásban volt. Grósz a kérésüket készséggel teljesítette.¹⁶ A kanonokok ezt követően a koronákon rendszeresen részt vettek, s gyakran életek az elnöklés jogával is, hacsak közlekedési akadály, betegség, vagy más hivatalos teendő nem akadályozta őket.¹⁷

A területi egyházigazgatásnak a főesperességek felügyelete alá rendelt, következő egységeit az esperesi kerületek jelentették, amelyek száma az és területe az egyházmegyében a vizsgált időszakban kétszer is változott. Kezdetben 17 volt, majd 1937-ben Grósz József apostoli adminisztrátor az igazgatás és az ellenőrzés megkönnyítése végett – a kerületek kérésére és a plébániák nagy távolságára tekintettel – kettéosztotta az alsólendvai esperesi kerületet alsólendvai alsó és alsólendvai felső esperesi kerületre, pontosan körülhatárolva

¹⁴ XI. Pius pápa által kinevezett kanonokokról és köztük a főesperességek megoszlásáról: SzEL PK 1936. III. n. 662.

¹⁵ Vö. SD 33§. 20. illetve SD 37§. 23. A vizsgált időszak koronagyűléseit külön tanulmányban elemeztem: *Miért érdemes az esperesi koronák jegyzőkönyveivel foglalkozni? Válasz a szombathelyi egyházmegye 1936–1944-es koronáin keresztül*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 25 (2013) 1–2, 29–60.

¹⁶ SzEL AC 2555/1936. Illetve az indokláshoz: SzEL Székeskáptalani ügyiratok iktatója és a fontosabb határozatok jegyzőkönyve 1919–1989, 1936. június 8-ai jegyzőkönyv, 6. pont, 43. sz.

¹⁷ Vö. SzEL az espereskerületi koronák jegyzőkönyveivel 1936–1944.

mely plébániák és kurációk fognak hozzájuk tartozni.¹⁸ A letenyei esperesi kerület egyik plébániáját, Kerkaszentmiklóst az újonnan létrehozott alsólendvai alsó esperesi kerülethez csatolta. Az új esperesi kerületeket az alsólendvai főesperesség alá rendelte.¹⁹ A másik jelentős változtatásra 1941-ben került sor – a székeskáptalan és az érintett esperesek véleményének kikérése után²⁰ –, amikor mivel a pinkavölgyi esperesi kerület plébániáinak az érintkezése a határzár miatt megszűnt,²¹ Grósz püspök, hogy fenntartsa az igazgatást, ideiglenes jelleggel a hozzájuk legközelebb eső esperesi kerületekhez csatolta a kerület plébániáit. Pinkamindszentet a körmendi esperesi kerülethez, Nagynardát, Pornóapátit, Szentpéterfát és Vaskeresztet pedig a szombathelyi felső esperesi kerülethez, amely így ideiglenes jelleggel új esperesi kerületet alkotott, „szombathely-felső és pinkavölgyi egyesített esperesi kerület” néven. Ezen utóbbit Grósz püspök a németújvári főesperesség alá rendelte.²² Ez az ideiglenes állapot 1941-től a vizsgált időszakot végigkísérte.²³

Az esperesi tisztségekre az egyházmegye főpáστοra nevezett ki belátása szerint olyan papokat, akiket a feladat ellátására a legalkalmasabbnak talált.²⁴ E feladat átfogóan: a püspök rendeleteinek végrehajtása, az alájuk tartozó plébániák, lelkészségek felügyelete, valamint a tavaszi és őszi koronagyűlések tartása voltak. Ha részletesebben szeretnénk vizsgálni, akkor a zsinati törvénykönyv rendelkezéseit kell alaposabban szemügyre vennünk. E szerint az esperes kötelességei közé tartozott a papság magánéletét ellenőrizni és évente egyszer minden papról a püspöknek írásban információt nyújtani, hivatali kötelességük teljesítését ellenőrizni – melybe beletartozott a vagyonkezelés, a plébániahivatal vezetésének ellenőrzése. Hogy e feladatát kellőképpen el tudja látni, évente egyszer meg kellett látogatnia kerülete plébániáit és a tapasztalatról a püspöknek beszámolni. Az új javadalmasokat szintén a kerületi esperes vezette be ünnepélyesen javadalmába, a koronákat ő készítette elő és a főesperes távollétében ott elnökölt, közvetített egyes fontosabb ügyekben a püspöki és plébániahivatal között, betegség esetén kerülete papjait meglátogatta, gondoskodott róla, hogy közülük a haldoklók felvegyék a betegek

¹⁸ A kerület szétválasztásának, a szomszédos kerületek újrendezésének terve több alkalommal is felmerült: SzEL AC 104/1936 (a letenyei kerület koronája); SzEL AC 109/1936 (az alsólendvai kerület koronája); SzEL AC 2079/1937 (az alsólendvai kerület koronája). Grósz József indoklása a székeskáptalanhoz küldött véleményüket kikérő levelében is olvasható: SzEL AC 2374/1937.

¹⁹ SzEL PK 1937. VII. n. 2455. A főespereségek és espereségek nevének megjelölésekor a Grósz József által használt helyesírást alkalmazom.

²⁰ SzEL KI 25/1941; SzEL AC 795/1941 – a káptalan véleményének kikérése; SzEL AC 532/1941 – az esperesek (illetve a szombathelyi felső kerület esetében az esperesi teendők végzésével megbízott kerületi jegyző) véleményének kikérése. A Grósz Józsefnek adott válaszok: SzEL AC 859/1941.

²¹ A határzár már 1939-ben is problémát okozott a kerület plébániáinak érintkezésében, amit hűen tükröz, hogy a pinkavölgyi esperesi kerület ezért tartotta ettől kezdve koronagyűléseket Szombathelyen, mivel megközelíthetőbbnek tartották, mint az eljutást az egyes plébániákra: SzEL AC 2261/1939.

²² SzEL KI 33/1941; SzEL PK 1941. V. n. 1003. Eredetileg az esperesi kerületek végleges újbeosztását tervezte, viszont a káptalan és az esperesek ellenjavaslata hatására a kerületek ideiglenes egyesítése mellett döntött.

²³ Még 1944 tavaszán is az egyesített kerület tartott koronát: SzEL AC 2408/1944.

²⁴ Az esperesi kinevezéseket a főpástor püspöki körlevelek útján közölte: SzEL PK 1936 III. 663; SzEL PK 1936. VIII. n. 2325; SzEL PK 1937. VII. n. 2455/a; SzEL PK 1941. II. n. 461; SzEL PK 1941. V. n. 1004. A kinevezésre nem lehetett pályázatot benyújtani.

szentségét, s intézkedett a temetésről, majd a hagyatéki eljárásban az egyházi érdekeket képviselte. Feladatköriükhöz kapcsolódott rendszerint a kerületi tanfelügyelői tisztség ellátása és bizonyos feladatokban püspöki biztосként is segítették a főpásztort.²⁵ A valódi esperességek mellett Grósz József címzetes esperesi címeket is osztott egy-egy papja munkájának elismeréséül, melyekkel az esperesek tiszteletbeli jogai jártak. Ezekhez területi autoritás nem tartozott.²⁶

b) Plébániák, lelkésziségek

Az esperesi kerületek alatt helyezkedtek el az egyházi hierarchiában a plébániák és a lelkésziségek (*curatiae* és *expositurae*).²⁷ Az utóbbiak a későbbiek során plébániává fejlődő területek, amelyek élén kuráciák esetén önálló, az *expositurák* esetén kihelyezett lelkipásztor állt.²⁸ Ennek megfelelően a kuráciák a korábbi plébániától kánonilag elválasztott területek voltak, amelyek a leendő plébános lakásának, a leendő plébánia jövedelmének biztosítása és a leendő plébániatemplom megépítését követően válhattak plébániává.²⁹ Az *expositurák* ellenben az anyaplébániából nem voltak kiszakítva, annak részét képezték, de területileg körül voltak határolva, meg volt határozva mely filiák tartoztak hozzájuk. A kihelyezett lelkipásztor a lelkipásztori teendőket a plébános felügyelete mellett végezte, valamint az anyakönyvi kivonatokat negyedévenként köteles volt beszolgáltatni neki. A plébános viszont köteles volt gondoskodni arról, hogy megfelelő istentiszteleti helyiség és lakás álljon a rendelkezésére.³⁰ Az akkor hatályos egyházi törvénykönyvben a kuráciának az 1427. kánon 1. §-ában említett *vicaria perpetua* felelhet meg, az *expositura* pedig a 476. kánon 2. §-ának alkalmazása a helyi törvényhozásban.³¹ A szombathelyi egyházmegyében 1936-ban 119 plébánia és 17 kurácia volt, az 1934-es *Schematismus* nem említi *expositurát*.³²

A plébánosi és lelkési állások betöltéséről, a betöltésig a megfelelő helyettesítésről, valamint akadályoztatás esetén segítség, vagy helyettes kinevezéséről mindig az egyházmegye főpásztora gondoskodott. A lelkésziségek megüresedésekor külön pályázat kiírására

²⁵ SD, 39§. 24–25.

²⁶ A Grósz József által adományozott címzetes esperesi címek: SzEL PK 1936. VIII. n. 2325; SzEL PK 1937. VI. n. 1799; SzEL PK 1938. IV. n. 1022; SzEL PK 1938. VII. n. 2270.

²⁷ A lelkésziség és lelkész kifejezéseket maga Grósz József használja a püspöki körlevelekben, ezért könyvemben én is bátorodom ezeket használni.

²⁸ Az 1927-es szombathelyi zsinati törvénykönyv nem definiálja a fogalmakat, így csak a követett helyi gyakorlatból lehet következtetéseket levonni a működésükre, az anyaplébániához való viszonyukra vonatkozóan.

²⁹ Ezt sugallják a zalai kuráciákról szóló jelentések (például: SzEL AC 256/1937; SzEL AC 376/1940), a kuráciák felállítása, illetve a kuráciákból plébániák felállítása érdekében tett lépések.

³⁰ Vö. például a borsfai *capellanus expositus* kiküldésekor 1939. október 5-én Grósz Józsefnek Süle Lajos bánokszentgyörgyi plébánoshoz írt levelének másolatával: SzEL AC 2203/1939.

³¹ Vö. CIC can. 1427. 1. §, 417. illetve CIC can. 476. 2. §, 137. Valamint: BÁNK, *Egyházi jog*, 179. 189.

³² A *Schematismus*usok vonatkozó bejegyzései szerint két-két plébánia: Kemenesszentnádton Kemenesmihályfával (1939-től a Kemenesmihályfa és Kemenessömjén egyesülésével létrejövő Sömjénmihályfával), illetve Kerca Velemérrel kánonilag egyesítve vannak. A fentiekben az egyesített plébániákat 1–1-nek vettem.

nem került sor, minden esetben Grósz József rendelt ki az élükre lelkipásztort, akit – a plébánosokkal ellentétben – bármikor elmozdíthatott tisztségéből és máshová nevezhetett ki, illetve más feladattal bízhatott meg. Így a körlevelekből csak a kinevezések tényéről értesülünk. Ezzel szemben a plébánosi tisztségek betöltésére a püspöki körlevelek útján közzétett pályázatot találunk, amelyet a püspöki hivatalhoz kellett benyújtania a jelentkezőknek attól függetlenül, hogy milyen adományozású plébániáról volt szó.

A szombathelyi egyházmegyében a kegyúri plébániák voltak többségben. Összesen 83 ilyen volt – illetve 1943-tól egy kegyúri tehermegváltás következtében már csak 82³³ –, amelyből négy a püspök kegyurasága alatt, egy a székeskáptalan kegyurasága alatt, kilenc a Vallásalap kegyurasága alatt állt – egynek a patronátusát egy magánkegyúrral közösen vállalták –, öt egyéb egyházi kegyuraság alatt, tizenhárom községi kegyuraság alatt. A többi esetben egy vagy két személy, egy adott család volt a patrónus vagy egy-egy uradalomhoz kötődött a kegyúri jog.³⁴ E plébániák betöltése a kegyúrtól függött. A pályázatot minden esetben a főpásztornak kellett benyújtani, aki megvizsgálta, hogy a jelentkezőkkel szemben merült-e fel kánoni kifogás. Amennyiben ez nem volt, úgy a jelöltek közül a kegyúr választhatta ki és prezentálhatta a számára legszimpatikusabbat.³⁵ Városi vagy községi kegyuraság alatt álló plébániák esetében az adott város, község a főpásztor által felterjesztett maximum három pályázó közül választhatta ki a számára legmegfelelőbbet.³⁶ Majd a kiválasztott jelöltet a püspök disponálta az adott plébánia élére.

A kegyúri plébániák mellett voltak szabadadományozású plébániák, összesen 28 – illetve 1943-tól 31 –, amelyek élére a főpásztor a kánonilag alkalmas folyamodók közül maga jelölte ki a legalkalmasabbat. Előfordult, hogy ilyen esetben az adott esperes véleményét is kikérte a pályázókról.³⁷ Végül a kegyúri és szabadadományozású plébániák mellett találunk példát az *incorporatiós* plébániára is, melyből a korszakban a szombathelyi egyházmegyében 6 – illetve 1942-től 7 – volt. Ezek lényege, hogy valamely plébánia vezetése valamely zárdával van összekapcsolva. Például a zalaegerszegi II. plébánia a zalaegerszegi ferences zárdával összekapcsolt plébánia volt, ahol a plébánosi és a kápláni tisztségre a magyar ferences rendtartomány főnökének kellett ferences rendi szerzeteseket bemutatni, akiket, ha nem estek kánoni kifogás alá, a szombathelyi főpásztor fogadott el és nevezett ki.³⁸ Ezen kívül három olyan plébániáról tesznek említést a *Schematismusok*,

³³ Nyőgér a szabadadományozású plébániák sorába került. Vö. *Schematismus* 1943, 113.

³⁴ Vö. a korabeli *Schematismusok*kal. A korszakban új kegyuraságot nem lehetett létesíteni: CIC can. 1450. 1§. 425.

³⁵ Például az 1936-ban megürült felsőszemenyei plébániajavadalomra, melynek gróf Esterházy Pál herceg volt a kegyura, két kánoni kifogás alá nem eső pályázat érkezett be, melyeket a főpásztor a hercegnek továbbított. SzEL AC 1264/1936.

³⁶ SD 457. §. 164.

³⁷ Vö. a korabeli *Schematismusok*kal, illetve: SzEL AC 1262/1936.

³⁸ SzEL PK 1942. I. n. 383.

ahol a patrónus személye nem volt biztosan megállapítható. Ezeknél a plébános személye a korszakban állandó maradt.³⁹

Grósz József nem csak a lelkészségek és plébániák megfelelő személlyel való betöltéséről gondoskodott, hanem ahol – kánoni okból – szükségesnek látta és erre a feltételek adottak voltak, új kápláni állásokat szervezett, új *expositurákat*, kuráciákat, plébániákat alapított, valamint rendezte a már meglévő plébániák határait a hívek lelki szükségleteinek megfelelően és az egyházi igazgatás megkönnyítése érdekében. Természetesen mindez nem kizárólag az egyházi főhatóság szándékán múlt, hanem több tényezőtől adódott össze. A kezdeményező általában az adott egyházközség, illetőleg plébánia volt, de előfordult, hogy maga a főpásztor javasolta, hogy fontolja meg az egyházközségi képviselőtestület önálló lelkészség felállítását, amely egy későbbi önálló plébánia alapját jelenthette.⁴⁰

Új plébánia felállításához a templom megépítésén kívül a leendő plébános számára megfelelő lakásról, ehhez tartozó telekről és megfelelő javadalmozásáról is gondoskodni kellett. Ha az anyagi alapok megvoltak, s elkezdődött a felsoroltakról a gondoskodás, akkor kerülhetett sor az anyaplébániától elválasztva önálló lelkészség felállítására. Ezenkívül – amennyiben az új lelkész, illetve későbbi plébános várható jövedelme nem érte el a meghatározott minimális szintet⁴¹ –, kongrua-kiegészítésért az Országos Katolikus Kongruatanácshoz kellett fordulni, amely a fentiekén kívül csak bizonyos feltételek teljesülése esetén biztosította a tisztas megélhetéshez szükséges összeget. Egyik ilyen az volt, hogy a leendő új egyházközségben a hívek száma elérje a 800-at, a másik, hogy kizárólag a kongruaalap terhére új lelkészi állás nem szervezhető. Az általam vizsgált időszakban az új lelkészség dotációjához a kongruatanács csak 20%-al járult hozzá, a maradék 80%-ot helyi forrásból kellett előteremteni.⁴² Ez alól csak nagyon ritkán tettek kivételt.⁴³ Figyelembe kellett venni továbbá, hogy az anyaplébánia az adott lelkészség leválasztásával nem szenved-e olyan anyagi veszteséget, hogy szintén kongrua-kiegészítésre szorul. S azt is vizsgálni kellett, hogy nem lenne-e célszerűbb egy másik plébániához csatolni az adott filiát. Ezenkívül szükséges volt mindazok véleményének kikérése, akiket az ügy érintett – plébánia esetén a székeskáptalané is –, meg kellett ejteni a lelkészség jövede-

³⁹ Ezek: Nagyrákos, Őrszentpéter, Zalaszentgyörgy. Vö. *Schematismus* 1934, 36. 42. 70; *Schematismus* 1940, 46. 53. 86. 125; *Schematismus* 1943, 53. 62. 113; *Schematismus* 1947, 54. 64. 104.

⁴⁰ SzEL AC 984/1936. A söptelek azt kérték, hogy minden vásár-és ünnepnap saját templomukban hallgathassanak szentmisét, erre javasolta a főpásztor, hogy fontolják meg önálló lelkészség felállításának lehetőségét. A község megfogadta a tanácsot és öt évvel később, 1941-ben Grósz József önálló lelkészséget állított fel Söptén. Lásd: SzEL AC 1579/1941; SzEL AC 1969/1941.

⁴¹ A minimum, amelyet elő kellett teremteni 2 176 P volt. Vö. a következő lábjegyzetekben említett forrásokkal.

⁴² Erre Grósz József több alkalommal is utalt lelkészségek felállítása kapcsán. Lásd például: SzEL AC 921/1936. (jákfai lelkészség terve); SzEL AC 630/1937. (rábafüzési lelkészség felállításának terve)

⁴³ Például a rábafüzési lelkészség felállításakor 40% kongrua-kiegészítést adtak. Ezzel kapcsolatban a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek 1937. február 28-án írt levelének gépelt tisztázata: SzEL AC 630/1937. A kurácia felállítása: SzEL PK 1938. IV. n. 1012.

lem-összeírását, illetve az erigálást írásba kellett foglalni.⁴⁴ Amennyiben a lelkek szükséglete megkívánta, de nem volt előre látható a szükséges feltételek előteremtése, a főpásztor dönthetett úgy, hogy nem állít fel önálló lelkésziséget, hanem pusztán helyi lelkésziséget szervez, kihelyezett lelkipásztorral: ekkor kánonjogilag a lelkésziség nem vált el az anyaközségtől. Ennek megfelelően *expositurák* felállításakor nem készült erigáló okmány, a főpásztor csak az *expositusok* hatáskörét jelölte ki, illetve a járandóságát rögzítette az érintett plébánosnak küldött levélben.⁴⁵

A kurációk esetében készült erigáló okmány, amelyet a főpásztor a püspöki körlevelek útján tett közzé. Ezek – az ideiglenesen felállított kálócfaikuráciát kivéve, amikor csak a felállítás tényét közli – minden esetben tartalmazzák, hogy mely község vagy községek tartoznak hozzá, melyik a lelkésziség központi temploma, hol fog a lelkész lakni, hogy mi képezi a jövedelmét (párbér, stóladíj, munkaváltság, esetleg állami kongrua-kiegészítés, stb.) és mik a hívek egyéb kötelezettségei a lelkész irányába. Ehhez járul hozzá annak közlése, ha a lelkésziség betöltésével az általában meghatározott mellett egyéb kötelezettségek is járnak.⁴⁶

Új plébániák létesítése esetén az erigáló okmányban hasonló felépítéssel találkozunk. Az okmány mindig tartalmazza, hogy mely községek tartoznak az adott plébániához, melyik a plébániatemploma, milyen betöltési módú (szabadadományozású vagy kötött betöltési módú), melyik esperesi kerülethez tartozik, mik képezik a plébános jövedelmét, mik ezen felül a híveknek a plébánossal szembeni kötelezségei és kit nevezett ki a főpásztor az első plébánosnak. Emellett mindig röviden leírja – hacsak nem közvetlenül egy adott plébánia kettéosztásával jön létre az új plébánia⁴⁷ – a plébánia előtörténetét, melyik

⁴⁴ Az Országos Katolikus Kongruatanács 1912. február 7-ei határozata írja körül új lelkészi állások szervezését: SzEL 50.§. 33–36. Ezenkívül a fent leírtak legszebben konkrét példák tanulmányozásán keresztül rajzolódhatnak ki, különösen olyan esetekben, amikor lelkésziség felállításának elhalasztására kerül sor. Lásd például: SzEL AC 1358/1936 (a jákfai lelkésziség felállításának elhalasztása); SzEL AC 850/1936 (ez alatt korábbi iktatószámokkal iratok, benne többek között a káptalan véleménye és Grósznek a csipkerekieknek adott válasza, hogy önálló lelkésziség felállítása nem indokolt); SzEL AC 2703/1938 in 2203/1939 (a borsfai kurácia felállítása nem lehetséges, mivel nincs meg a lelkész jövedelmének biztosítása). Arról, hogy kurációknál mely plébániává váláshoz szükséges feltételek hiányozhattak és ezeket hogyan pótolták, illetve hogyan igyekeztek a templomokat, plébánialakokat minden szükséges berendezéssel ellátni, jó képet ad Pehm József jelentése a Zala megyei kurációkról: SzEL AC 376/1940. A kurációkról a kurátorok részletes jelentése: SzEL AC 256/1937. A Vas megyei kurációk: Rábafüzes, a Szombathelyi IV. kerületi kurácia, illetve az időközben már plébánia Perénye javadalmai összeírásának kézzel írt jegyzetei, az érintett lelkipásztorok levelei, illetve a püspök alispánnak írt levele gépelten az ügyben: SzEL AC 452/1940.

⁴⁵ Vö. például: SzEL AC 2203/1939 (a borsfai *expositura*).

⁴⁶ Például a gellénházi lelkész köteles a lickóvadamasi iskola-kápolnában minden hónap harmadik vasárnapján, karácsony, húsvét és pünkösd másnapján és a község búcsúnapján énekes szentmisét és prédikációt tartani. SzEL PK 1938. IV. n. 1013.

⁴⁷ A zalaegerszegi II. plébánia esetében nincs előzményként lelkésziség, a már meglévő zalaegerszegi plébániát osztotta ketté Grósz püspök 1942-ben. Az előzmények 1931-re nyúlnak vissza, amikor Zala vármegye törvényhatósági bizottsága felvette Mikes püspöknek a plébánia megosztását. A szombathelyi megyéspüspök az alispánnak küldött válaszában kifejtette, hogy bár neki és az apátplébánosnak is szándékában állt ezt megtenni, a körülményeket nem tartotta megfelelőnek a megvalósításra. Vö. MNL-ZML IV. 402a,

püspök vagy apostoli adminisztrátor, milyen rendelettel állított fel az adott község vagy községek lelki gondozására lelkészséget, ez hogyan változott az idők során és milyen indokok alapján emeli plébánia rangra. Az indokok között leggyakrabban az szerepel, hogy az adott lelkészség életképesnek és a lelkek üdve szempontjából hasznosnak bizonyult, valamint fennállnak az 1917-es *Codex Iuris Canonici* 1427. kánonjának 2. §-ban foglalt okok az eddigi anyaegyházától való elválasztására.⁴⁸ Ezek közül mind lelkészség, mind plébánia felállítása esetén valamennyiszer az adott filiális község, illetve a hozzá csatolandó filiáknak az anyaegyháztól való túl nagy távolságát hozta fel a főpásztor.⁴⁹ A vizsgált nyolc év alatt a szombathelyi egyházmegyében összesen két *expositura* (a borsfai 1940-ben,⁵⁰ a bázakerettyei 1941-ben⁵¹), hét kurácia (a nemeskocs-bobai 1936-ban, a rábafüzési és a gellénháza 1938-ban, a kálócfa ideiglenesen 1939-ben, s a sorokpolányi, a söptei valamint a vasasszonyfai 1941-ben⁵²) és négy plébánia (a perenyei 1938-ban, a zalaegerszegi II. 1942-ben, a toronyi és a nemeskocs-bobai 1943-ban⁵³) felállítására került sor.⁵⁴

Új egyházszervezeti egységek létrehozása mellett a főpásztornak gondja volt a már meglévő plébániák határainak kisebb-nagyobb kiigazítására is. Először 1936-ban, amikor a burgenlandi apostoli adminisztrátor és az osztrák kormány kezdeményezésére⁵⁵ meg-egyezt az előbbivel a burgenlandi plébániákhoz tartozó és Magyarország területén fekvő községek: Kiszarda, Horvátlovó és Rábafüzes, valamint a magyar plébániákhoz tartozó, de Burgenland területén fekvő filiális egyházak: Eisenberg (Vashegy), Inzenhof (Borosgödör)

Zala Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek, Zalavármegye törvényhatósági bizottságának Zalaegerszegen, 1932. évi május hó 10-én tartott rendes közgyűlése jegyzőkönyve (491), 16, 3941. szám, ni. 1932. jkv. 46.

⁴⁸ CIC can. 1427. § 2, 417.

⁴⁹ Akkoriban már a 4 km is túl nagy távolságnak számított. Előfordult, hogy a távolság ugyan nem volt olyan nagy, de az utak rossz minősége okot szolgáltatott arra, hogy lelkészséget állítson fel. A felhozott okokról általában a legtisztábban a káptalannak az adott lelkészség vagy plébánia felállítása kapcsán küldött levelekből értesülünk. Vö. például: SzEL KI 16/1938; SzEL KI 72/1938.

⁵⁰ SzEL PK 1940. VIII. n. 2405.

⁵¹ SzEL PK 1941. I. n. 199; SzEL PK 1941. I. n. 201.

⁵² A felsorolás sorrendjében: SzEL PK 1936. VIII. n. 2314.; SzEL PK 1938. IV. n. 1012; SzEL PK 1938. IV. n. 1013; SzEL PK 1939. I. n. 23; SzEL PK 1941. VII. n. 1596. A püspöki körlevelek nem említik a vasasszonyfai és a söptei. Ezek felállításához: SzEL AC 1969/1941; SzEL AC 1579/1941; SzEL KI 59/1941 (a káptalan véleménye). A kálócfa 1937-ben szentelt templom (lásd: (?), *Rövid egyházmegyei bírek*, SzKT 1 (1937) 8, 8; (?), *Többszer ember jelenlétében szentelte fel Grösz püspök a kálócfa templomot. Impozáns katolikus gyűlés*, Zalamegyei Újság 20 (1937) 213, 1) építési költségeit a Simon-féle alapítvány törleszti, s előreláthatóan 1942-ben szabadul fel e teher alól. SzEL KI 72/1938.

⁵³ A felsorolás sorrendjében: SzEL PK 1938. IV. n. 1011; SzEL PK 1942. I. n. 383; SzEL PK 1943. IV. n. 1236; SzEL PK 1943. IX. n. 3237. Ezen utóbbi két kurácia plébánia rangra emelése csak 1944. január 1-től lépett hatályba.

⁵⁴ A zalai kuráciák szervezése kapcsán disszertáció is született: PERGER GYULA, *Mindszenty (Pehm) József tevékenysége a Szombathelyi Egyházmegyében, különös tekintettel a zalai kuráciák megszervezésére*, doktori értekezés (PPKE-HTK) Budapest 2007.

⁵⁵ Köller József 1936. június 8-án Grösz Józsefnek írt levelében hivatkozik megbízóira. SzEL AC 1288/1936. Ebben Tschanigrabenről (Sándorhegyről) nincs említés.

és Tschanigraben (Sándorhegy) helyzetének rendezéséről. A megállapodás szerint július 1-jétől Kisnarda, Horvátlovó és Rábafüzes magyar plébániákhoz csatoltatnak, Eisenberg, Inzenhof és Tschanigraben pedig burgenlandi plébániákhoz.⁵⁶ Az úgyi folyamánya volt 1938-ban a rábafüzesi önálló lelkészség felállítását. Ugyanis a főpásztor kénytelen volt Rábafüzeset a tőle 6 km távolságban elhelyezkedő Felsőörönkhöz csatolni. Mivel kizárólag németek lakta és – a szentgotthárdi kerületi esperes megfogalmazása szerint – nagynémet érzésű településről volt szó, akik a korábbi anyaegyház templomába az osztrák hatóságok miatt nem járhattak, s csak 10%-uk döntött úgy, hogy a 4 km-re levő szentgotthárdi templomban vesz részt szentmisén, így tartani lehetett tőle, hogy még kevesebben fognak a még távolabbi felsőörönkibe járni. Ezért szükséges volt az intenzívebb pasztoráció. Ugyanakkor új kápláni állás szervezéséhez nagy anyagi áldozatokat kellett volna a híveknek hozni, ami a magyarellenes hangulatot növelte volna, így inkább célszerűnek látta Gröss önálló lelkészség felállítását, melyhez a nemzeti érdekekre hivatkozással sikerült a szokásosnál magasabb kongrua-kiegészítést kiharcolni.⁵⁷

A következő két eset, amikor egy plébániához leányközséget csatolt Gröss József 1937-ben volt: az eddig ideiglenesen a felsőszőlőnői plébániához tartozó Ritkaháza leányközséget véglegesen a felsőszőlőnői plébániához,⁵⁸ Baglad filiális községet pedig Resznek lelkészségéhez csatolta.⁵⁹ Az előbbi esetben, mivel Nagydolány község, amelyhez korábban a filia tartozott, s amely jugoszláv uralom alá került, 14 km-re feküdt, miközben a község közigazgatásilag is Felsőszőlőnkhöz tartozott. 1919-ben ideiglenesen a felsőszőlőnői plébániához csatolta őket Mikes püspök, viszont a hívek közel 20 évig nem járultak hozzá a felsőszőlőnői plébános járandóságához, sem az egyházközség életében nem vettek részt. Így az új főpásztor elérkezettnek látta az időt a község helyzetének végleges rendezéséhez. Az utóbbi esetben is az anyaplébániától való nagy távolsággal magyarázta az elcsatolást az ordinárius.⁶⁰ Szintén 1937-ben került sor a szombathelyi plébániák új

⁵⁶ SzEL AC 1349/1936 – az 1936. június 16-án a burgenlandi apostoli adminisztrátor provikáriusával folytatott megbeszélés jegyzőkönyve német és magyar nyelven is megtalálható. A július 1-je szerepel mindhárom, korábban Burgenlandhoz tartozó községek magyar plébániákhoz történő csatolásának időpontjaként. A megállapodás értelmében minden egyházi vagyon és jövedelem azt a plébániát illeti, amelyhez a filiális községeket csatolják. Ezzel szemben: SzEL PK 1936. VII. n. 1817 – ahol Gröss József apostoli adminisztrátor azt közli, hogy Kisnardát már korábban Nagynardához csatolta. A magyar elnevezések kiválóan nyomon követhetők: *Schematismus* 1934, 23, 24. A megállapodásról az érintett plébánosok, illetve esperesek értesítése: SzEL AC 1339/1936; SzEL AC 1349/1936.

⁵⁷ A szentgotthárdi esperes jelentése 1936. július 9-én: SzEL AC 1830/1936. A m. kir. vallás-és közoktatástügyi minisztériumba felterjesztés és önálló lelkészség felállításához 40%-os kongrua-kiegészítés kérése: SzEL AC 630/1937.

⁵⁸ SzEL PK 1937. II. n. 362.

⁵⁹ SzEL PK 1937. VI. n. 1074.

⁶⁰ A hívek Ritkaházának Felsőszőlőnkhöz csatolását már 1932-ben kérték: SzEL AC 2073/1932, majd 1936-ban megismételték: SzEL AC 285–86–87/1937. Határozat – a székeskáptalan meghallgatása után: SzEL KI 14/1937 – 1937-ben született: SzEL PK 1937. II. n. 362. Baglad Resznek kurácia felállításakor megtagadta a terhekhez a hozzájárulást (legalábbis a kurácia lelkesi állásának betöltése előtt mégis megszavazta a csatlakozás a képviselőtestület, de karcgabonát nem akartak fizetni, csak bizonyos összegű készpénzt), ezért maradtak a szentgyörgyvölgyi plébánia joghatósága alatt. Viszont mivel az 8–9 km-re helyezkedett el,

beosztására a város fejlődése és új utcák keletkezése miatt a szombathelyi székesegyházi esperesi kerület kezdeményezésére.⁶¹ Ekkor az apostoli adminisztrátor meghatározta a plébániák új határait és felsorolta a hozzájuk tartozó utcákat.⁶²

1938-ban a veszprémi és szombathelyi egyházmegye területének megváltoztatására kerül sor, amikor XI. Pius a veszprémi és szombathelyi ordinárius beleegyezésével Fityeháza falut a Szepetneki plébániától és a szombathelyi egyházmegyétől elszakítva a Murakeresztúri plébániához a veszprémi egyházmegyébe örökre inkorporálta, valamint Obornak települést a veszprémi egyházmegyétől és Homokkomárom plébániától elválasztotta és a szombathelyi egyházmegyében a hozzá közelebb fekvő Eszteregnye kuráciához csatolta az igazgatás megkönnyítése érdekében. A kezdeményező a veszprémi püspök volt – Obornak esetében Péntek Lajos obornaki előjáró és a homokkomáromi lelkész, Bándy Ferenc kérésére –, s ő volt az, aki a szombathelyi apostoli adminisztrátorral egyetértőleg a Szentszékhez fordult a kéréssel. A háttérben az állt, hogy világi közigazgatás szempontjából Obornak 1928-ban Eszteregnyével egyesült, így az a helyzet állt elő, hogy egy település két része két külön plébániához, ráadásul két külön egyházmegyéhez tartozott. Fityeháza pedig Szepetnek plébániától 7 km-re volt, így a hívek a mindössze 4 km-re levő Murakeresztúrra jártak misére, amihez az is hozzájött, hogy a település körjegyzőségileg és állami anyakönyvileg is Murakeresztúrhoz tartozott. Az indokokat az Apostoli Szentszék elfogadta és a *dismembratio* végrehajtásával Hoss József veszprémi kanonokot bízta meg.⁶³

Az egyházszerkezeti egységek határainak változásának taglalása kapcsán a teljesség kedvéért megemlíteném, hogy a főpásztor 1942-ben egy kis egyházmegyei település, Gébárt hovatartozását is rendezte, amely addig egyházi igazgatás szempontjából Zalaegerszeghez tartozott, de közigazgatásilag Andráshida községhez, ami Alsóbagod filiálisa volt. Így a közigazgatási beosztásnak megfelelően egyházilag is Alsóbagod alá rendelte.⁶⁴

míg Resznek csak 1 km-re, így misére is oda jártak vasárnap az iskolások. SzEL AC 436/1936. A bagladiak a főpásztor döntésébe – mellyel a székeskáptalan is egyetértett: SzEL KI 11/1937 –, hogy 1937-ben mégis a reszneki kuráciához csatolta őket, nem voltak hajlandók beletörődni, így fel kellett hívnia figyelmüket az 1427. kánon rendelkezésére, hogy a főpásztornak a hívek beleegyezése nélkül is joga van erre. A községi bíróhoz írt levele ez ügyben: SzEL AC 669/1937.

⁶¹ SzEL AC 2513/1936. A jegyesek plébániai hovatartozásának megállapítása ügyében Vados Pál vetette fel a kérdést.

⁶² SzEL PK 1937. IV. n. 1054.

⁶³ VÉL I.1.44.a, 4937/1937. illetve: SzEL AC 2394/1937. Az első kezdeményezés Fityeháza átcsatolásra 1927. december 29-én volt, de ez anyagi kérdéseken elakadt és csak közel tíz év múlva merült fel ismét. Az átcsatolás kapcsán a szepetneki plébános jövedelme csökkent, a kongruasziükséglete ennek megfelelően nőtt. Rendezéséhez lásd: SzEL AC 785/1938; SzEL AC 840/1938; SzEL AC 1359/1938; VÉL I.1.44.a, 6160/1938. A határozat közlése: SzEL PK 1938. V. n. 1505. Az ügyre vonatkozó vatikáni források: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 1/10, fol. 158–160; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 56, fasc. 8/7, fol. 632–642.

⁶⁴ SzEL KI 1/1942; SzEL AC 303/1942.

3. MURAVIDÉK EGYHÁZI IGAZGATÁSA

A szombathelyi egyházmegyéhez egyházbiztosilag ugyan nem tért vissza Muravidék, de személyi vonatkozásokban kötődött hozzá, tekintve, hogy adminisztrálását így lehetett legcélszerűbben megoldani. Apostoli adminisztrátora 1941. június 1-től Grósz József volt, aki nem sokkal később Wallner Józsefet, szombathelyi általános helynökét nevezte ki muravidéki apostoli adminisztrátori helynökké.⁶⁵ E tisztséget a főpásztor kalocsai érseki kinevezéséig töltötte be, ezt követően ismét egy kézben összpontosult a két egyházigazgatási egység helyi irányítása: Kiss Lajos szombathelyi apostoli adminisztrátori helynök személyében.⁶⁶ Ezenkívül – ahogy már korábban említettem –, az újonnan felállított Muravidéki Nyugdíjgyesület kezelője is közös volt a Szent Imre Egyesületével. Emellett az ordináriusnak küldendő hivatalos leveleket is a Szombathelyi Egyházmegyei Hivatalhoz kellett címezni és külön Püspöki Körlevelek sem készültek Muravidéknek. A szükséges információkat, főpásztori rendelkezéseket a szombathelyi egyházmegye püspöki körleveleiből tudták meg az ottani lelkipásztorok. A szeminárium szintén közös volt: a püspök rendelkezése szerint, aki a papi hivatást választotta, annak a szombathelyi szemináriumba kellett jelentkeznie.⁶⁷

A területi igazgatást tekintve Muravidék két esperesi kerületre oszlott: a muraszombati és alsólendvai kerületekre, főesperességgel nem rendelkezett. Plébániái többségében szabadadományozásúak voltak, az 1943-as *Schematismus*-ban leírtak szerint tizenkettő volt ilyen, emellett négy magánkegyúri, egy, amelynek kegyurasága egy adott uradalomhoz kötődött, egy pedig a Vallásalap kegyurasága alá tartozott. A mindössze 3 év alatt, amelyet Grósz József muravidéki apostoli adminisztrátorként eltöltött, egy kúria – 1942-ben a murahelyi – és két plébánia – 1943-ban a kebeleszentmártoni és a kerkafői – alakult.⁶⁸ Plébániák határának kisebb kiigazítására is sor került: 1943-ban Grósz József Hrascsica majort a bántornyai plébániától a belatinci plébániához csatolta. A háttérben az állt, hogy a major – ahol mindössze 71-en éltek, de közülük mindenki katolikus vallású volt – politikailag Lendvarózsavölgyhöz tartozott, ami Belatinc filiája volt, s a tanulók ide jártak iskolába, valamint mivel Belatinc közelebb volt, a lakók ott vettek részt szentmisén.⁶⁹

Muravidéki apostoli adminisztrátorként Grósz József tisztában volt a kényes nemzetiségi egyensúly fenntartásának szükségességével. Hozzáállását legtisztábban

⁶⁵ SzEL AC 1316/1941.

⁶⁶ SzEL AC 1642/1943.

⁶⁷ SzEL AC 1190/1941. 1941-ben a laibachi és a marburgi szeminárium több évfolyamáról jöttek át kispapok a szombathelyi szemináriumba tanulni. Vö. SzEL PK 1941. VII. n. 1609. Lásd még a *Papi utánpótlás* fejezetben.

⁶⁸ SzEL PK 1942. VIII. n. 2421; SzEL PK 1943. IX. n. 3235; SzEL PK 1943. IX. n. 3236. Ezenkívül szervezés alatt állt a rempehollói plébánia. Vö. SzEL AC 3285/1943.

⁶⁹ Az átcsatolást Hrascsica major hívei kezdeményezték, a bántornyai és belatinci plébános támogatásával: SzEL AC 2652/1943. A lakosok a fent említettekén kívül kérésük alátámasztására felhozták, hogy így a belatinci grófnő uradalmából érkező fuvarnak is kevesebb utat kellene megtenni: 34 km helyett csak 9 km-t, valamint, hogy az elképzelést a két érintett plébános is támogatja. Jerić Iván bántornyai plébános véleménye: SzEL AC 2932/1943. A főpásztor döntésének közlése: SzEL PK 1943. IX. n. 3255

három kommunista szervezkedésben részvétellel vádolt muravidéki papja – Halász Dániel, Jerics Mihály és Camplin Iván⁷⁰ – érdekében Horthy Miklós kormányzó-nak címzett kegyelmi kérvénye tükrözi, amelyben – többek között – a következőket írta: „Minden főpásztori munkám oda irányul a Muravidéken, hogy a különféle eszmeáramlatoknak oly erősen kitett vidéken a lelkek megbékélését szolgáljam, hogy a visszatértek rájöjjenek arra, hogy hazatértek.”⁷¹ A megbékélést tartotta tehát a legfontosabbnak, amely „mindennél kívánatosabb Szent István birodalmának nemzetiségei és az uralkodó magyarság között.”⁷² Ennek megfelelően a visszatért területnek a magyar vérkeringésbe visszaintegrálásában közreműködött az állami hatóságokkal. A kongrua utalásához, amely a magyar csapatok bevonulása után egy ideig elapadt, javadalmi összeírásokat készítettet,⁷³ a korpótlékhoz az érintettek papi pályájára vonatkozó információkat kérte be irodájába.⁷⁴ Szóvá tette a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek a hitoktatói állások szervezésének ügyét, amely nem csak vallási, hanem nemzeti szempontból is kulcskérdés volt, tekintve, hogy a jugoszláv kormány három önálló hitoktatói állást is fenntartott Muravidéken, kettőt Muraszombatban, egyet pedig Alsólendván és a nem hitoktató lelkészek hitoktatói munkáját is kellőképpen díjazta. Ezzel szemben a magyar m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter Muravidék és Muraköz szükségleteinek kielégítésére együttesen csak 8 hitoktatói állást engedélyezett, melynek Grósz József vélekedése szerint legalább fele a Muraközben kerül alkalmazásra, amely nem tartozott az ő joghatósága alá. A főpásztor a három korábbi állandó hitoktatói állás mellett még hetet szeretett volna kizárólag Muravidékre kieszközölni.⁷⁵ Behörtönzött és kiutasított papjaiért többször is felemelte a szavát, amennyiben e papjait nemzeti szempontból nem tartotta az állam vagy a helyi polgári hatóság megbízhatónak, intézkedett elhelyezésükről.⁷⁶

⁷⁰ Halász Dániel nagypalínai plébános, Jerics Mihály kuzmai plébános, Camplin Iván pedig péterhegyi plébános volt. Hűtlenségben mondták ki bűnösnek őket. Az indoklás szerint mivel 1941. július, augusztus, szeptember és október hónapokban „a magyar és a vele szövetséges német fegyveres erőnek szándékosan hátrányt és az ellenségnek szándékosan előnyt okoznak, a Szovjetunió győzelmeinek elősegítése érdekében, az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására és megsemmisítésére irányuló mura-közi kommunista szervezkedésben és az ezzel kapcsolatos ugyanígy szlovén elszakadási törekvésekben és szervezkedésekben tevékenyen résztvettek, erre szövetkeztek és ennek kapcsán kommunista szervezőktől kapott utasításnak megfelelően rombolási, gyűjtögetési és egyéb szabotázscelemeknek elkövetésére vállalkoztak.” Vö. SzEL AC 774/1942.

⁷¹ SzEL AC 774/1942

⁷² Uo. A konkrét esetekben a kegyelmi kérvény nem járt sikerrel.

⁷³ SzEL AC 240/1942. A kongrua kiutalásának késlekedéséről és a hátralék összegéről: SzEL AC 234/1942.

⁷⁴ SzEL AC 546/1942.

⁷⁵ SzEL AC 1216/1942. A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter 1942-ben a belatinci és a muraszentesi állami iskolánál engedélyezte önálló hitoktatói állás megszervezését. Vö. SzEL AC 3013/1942.

⁷⁶ A kiutasított, illetve behörtönzött papok érdekében fellépő Grósz József többször felajánlotta a hatóságoknak az érintett papok áthelyezését a trianoni Magyarország területére. Lásd például: SzEL AC 1377/1941; SzEL 1590/1943; SzEL AC 2986/1943; SzEL AC 2304/1943. A kapcsolódó dispoziciók nagy számára utalt a püspöki titkár 1941. november 2-án a Zala vármegyei alispánnak írt levelében: SzEL AC 2607/1941. A muravidéki magyarság történetével több tanulmányában, illetve disszertációjában GÖNCZ LÁSZLÓ foglalkozott

A szlovén irodalmi nyelvet a prédikációban tiltotta, viszont ahol a vend nyelvű ige-hirdetés szokásban volt, ott előfordult, hogy ezt továbbra is engedélyezte, sőt fontosnak tartotta, hogy az adott plébános értsen a nép nyelvén.⁷⁷ Egy vend nyelvű katekizmus kiadási tervét is támogatásáról biztosította.⁷⁸ Kalocsán őrzött jegyzetfüzetében azt is feljegyezte: „Ne várják a papoktól a magyarosítást akkor, amikor a miniszteri rendeletek nemcsak forszírozzák az anyanyelvű tanítást az iskolákban, hanem a nép kérésére sem engedik a magyar nyelvű oktatást (Szentpéterfa, Nagynarda).”⁷⁹

Végül rövid áttekintésben megenlíkendőnek tartom, hogy mivel bízott benne, hogy Muravidék véglegesen visszatért Magyarországhoz, így fontosnak tartotta ott is a trianoni Magyarországon már gyökeret vert mozgalmak, kezdeményezések – elsősorban az *Actio Catholica*, egyházközségek, levanteegyesületek, ifjúsági egyesületek – meghonosítását, kiépítését.⁸⁰

részletesen. A Muravidék 1941-es Magyarországhoz történő visszacsatolásához lásd: *A muravidéki magyarság 1918–1941*, i.m.; Uő, *Visszacsatolás vagy/és megszállás. Muravidék, 1941–1945*, Vasi Szemle 57 (2003) 3, 295–310.

⁷⁷ SzEL AC 462/1943; SzEL 1912/1942 (a kebeleszentmártoni szentmisék nyelve). Azt, hogy fontosnak tartotta, hogy a plébános értsen a nép nyelvén, mutatja egy bejegyzése is a jegyzetfüzetébe, melyben a belatinci plébánia betöltésével kapcsolatban a kegyúrnővel folytatott hosszas tárgyalását ismerteti. Zichy Mária grófnő ugyanis többek között egy vendül nem tudó jelöltet is javasolt. Grósz József ezt a megoldást elutasította, megjegyezve, hogy: „Lelkipásztor, aki nem tud híveivel érintkezni: nonsens.” Figyelemreméltó a további indoklása is: „Ezenkívül nem akarok agitációs anyagot szolgáltatni a Volksbundistáknak sem, akik alaposan kihasználhatnák a nép nyelvén nem beszélő papot a magyarság ellen.” KFL Grósz József personalia, a Grósz per alkalmával lefoglalt iratok 4. boríték, Grósz József jegyzetfüzete.

⁷⁸ A főpásztor a muraszombati 1943-as tavaszi esperesi korona kérésére a vend nyelvjárású katekizmus elkészítését helyeselte, szlovén nyelvű katekizmus már létezett. Vö. SzEL AC 2015/1943.

⁷⁹ KFL Grósz József personalia, a Grósz per alkalmával lefoglalt iratok 4. boríték, Grósz József jegyzetfüzete.

⁸⁰ Vö. SzEL 2006/1943; SzEL AC 2015/1943; SzEL AC 3058/1943. A muravidéki egyházkormányzással kapcsolatban a főbb pontokat emeltem ki e fejezetben, a könyvben a vonatkozó helyeken további információ található.

VI. AZ EGYHÁZMEGYE KOVÁSZAI: A PAPOK ÉS SZERZETESÉK

Az előző fejezetben ismertetettek adták tehát az egyházkormányzás kereteit a vizsgált időszakban. Tartalommal viszont a főpásztori rendelkezések, helyi események, szentszéki, országos és helyi kezdeményezések töltötték meg, melyeket nem lehet pusztán önmagukban vizsgálni, tekintve, hogy számos tényező meghatározta őket. Sok múltott az adott lelkipásztor személyiségén, adottságain, a közösség vallási összetételén, a hívek hozzáállásán, áldozatkészségén, társadalmi hátterén.¹ Befolyásolhatták a helyi, illetve az országos politika szempontjai, amelyek meghatározhatták a városi, megyei, vagy állami támogatás mértékét. Szintén hatással lehetett rájuk az Apostoli Szentszék politikája. Végül nem elhanyagolható szempont a világtörténelem, világgazdaság alakulása és ennek helyi kihatása sem. Ennek megfelelően könyvemnek ebben a fejezetében az ismertetett összefüggésrendszerbe ágyazva szeretném tárgyalni a lelkipásztorkodó papság összetételét, feladatait, a rájuk vonatkozó rendelkezéseket és a leginkább meghatározó kezdeményezéseket, helyi eseményeket. A papságon kívül a lelki élet motorjai a szerzetesek voltak, így egyben az ő egyházmegye életében betöltött szerepüket is vizsgálom.

I. A LEKIPÁSZTORKODÓ PAPSÁG ÖSSZETÉTELE

Az egyházmegyében Grósz József egyházkormányzásának kezdetekor 255 világi pap volt, melyet a későbbiek során a halálozások és az új papnövendékek felszentelése tartott egyensúlyba, a szám a nyolc év alatt közel állandó maradt. Az évekre lebontott száraz számadatok sorolása helyett célszerűnek tartom megközelítő százalékos arányt adni a papság beosztásáról. A többség, 53% plébánosként, helyettes plébánosként vagy lelkészként szolgált. Munkájukat – ha a hívek száma vagy a plébánia kiterjedése, esetleg a plébános egészségi állapota indokolta – káplánok és nagyobb városokban hitoktatók segítették. A papság 22%-a dolgozott káplánként, 10%-a pedig hitoktatóként. Az egyházmegye központi irányításában, az egyházmegyei kúriában különböző hivatalokban a papság

¹ Bár amint Baglad filiának a hívek akarata ellenére Resznekhez csatolása mutatta, a lelki szükségletek felülírhatták a hívek anyagi érdekeit.

12–13%-a vett részt, míg 6% egyházmegyén kívül teljesített szolgálatot. A maradék 8% ideiglenesen vagy véglegesen nyugalomba vonult.²

Ha a papságot életkor szerint vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy kb. 72% volt 50 évnél fiatalabb, s a többség a 30–40 éves tetterős korosztályba tartozott. A papi pályát viszont kevesebben választották, a papságnak a 15%-a tartozott a 25–30 éves kategóriába. Sajnos a társadalmi összetételükről információval nem rendelkezünk, viszont a tanultságuk kiválóan kirajzolódik a korabeli *Schematismus*ok tanulmányozásával. E szerint 1936-ban az egyházmegye 6 bölcsészettudományi doktorral, 20 teológiai doktorral és 3 kánonjogi doktorral rendelkezett. Grósz József idején szerzett teológiai doktori végzettséget 7 fő, egy pap pedig jogi doktori végzettséget. Továbbá gazdasági akadémián végzett 1 fő. Ezek a tanult papok általában az egyházmegye központi irányításában, a hittudományi főiskolai oktatásban vagy hitoktatóként kerültek alkalmazásra, de 2–2 esetben előfordult, hogy tábori káplánként, a külhoni magyarok lelki gondozásában vagy jelentős hazai oktatási intézményben szolgálták a hívek javát. Ezenkívül mind az 1940-es, mind az 1943-as *Schematismus* 7 olyan doktorátust szerzett papot említ, akik már nyugalomba vonultak.³

A hosszú, eredményes munkát kifejtő papságnak a főpásztor vagy pedig az ő felterjesztésére a pápa adományozhatott különböző kitüntető címeket. Az előbbi elismerés címzetes esperesi, püspöki tanácsosi vagy címzetes kanonoki titulus formájában jelentkezett.⁴ Az egyházmegyében 1936-ban 6 címzetes kanonok, 5 püspöki tanácsos és 3 címzetes esperes volt. Grósz pedig további 10 püspöki tanácsosi, 8 címzetes esperesi és 2 címzetes kanonoki méltóságot adományozott. Előbbit többnyire doktori fokozattal rendelkező, a püspöki kúriában amúgy is jelentős szerepet betöltő papoknak, az utóbbi kettőt általában kiérdemesült vagy hosszú ideje munkálkodó lelkipásztoroknak.⁵ A pápai prelátusságra vagy pápai kamarás címre felterjesztés a Szentszékhez különleges kiváltságnak számított, mivel így az adott pap a *Famiglia Pontificia* tagja lehetett. Grósz József szombathelyi egyházkormányzása alatt négy papját terjesztette fel pápai prelátusságra, három papját pedig a pápai kamarási címre. Az utóbbit 1937-ben kapták meg Székér Antal, Zimits József

² A 255 főbe beleszámoltam a káptalan tagjait is, a szerzeteseket viszont nem szerepeltettem, róluk részletesen külön alfejezetben írok. A százalékos adatok az 1934, 1940 és 1943-as *Schematismus* adatai alapján hozzávetőlegesek. Az egyházmegyei kúriában plébánosok is részt vettek. A szombathelyi egyházmegyes papokon kívül időlegesen tartózkodtak itt más egyházmegyes papok is, 1940-ben 11 fő, 1943-ban 12 fő. Vö. *Schematismus* 1940, 73; *Schematismus* 1943, 94–95.

³ Vö. *Schematismus* 1934; *Schematismus* 1940; *Schematismus* 1943. A nagyszeminárium törzskönyve nem maradt fenn a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban a szeminárium iratai között, így a társadalmi hátterükről nem alkothatunk képet ennek segítségével.

⁴ E sorba illeszkedhetne a címzetes apáti és préposti cím is, de a *Schematismus*ban feltüntetett két címzetes apáti címet a korszakban ugyanaz a két személy viselte, ahogy a pápói prépostságot is végig ugyanaz a személy töltötte be, a pápói perjeltség pedig a zalaegerszegi főesperességhöz kötődött, így Grósz Józsefnek nem volt lehetősége ezek betöltésénél hallatni a szavát, illetőleg az utóbbival kapcsolatban csak áttételesen, a kanonoki stallumok betöltésekor. A *Schematismus*ok továbbá a nagypréposti címet is ide sorolják. Vö. *Schematismus* 1934, 9; *Schematismus* 1940, 9; *Schematismus* 1943, 10.

⁵ Uo.

és Gacs János, akik közül Szekér Antal rábahídvégi plébános, Zimits József felsőoszkói plébános, a vasvári kerület esperese, Gacs János pedig a pesti Szent Imre kollégium igazgató-helyettese volt.⁶ Pápai prelátusságra 1936-ban, illetve 1941-ben az egyházmegye kormányzásában sokat segítő, illetve a lelki élete szervezése szempontjából kiemelkedő papjait terjesztette fel: 1936-ban Wallner Józsefet, Császár Józsefet, és Pehm Józsefet, valamint 1941-ben Kiss Lajost.⁷

2. A PAPSÁG MEGÉLHETÉSE – A FŐPÁSZTOR RENDELKEZÉSEI

Jövedelmi viszonyait tekintve a papság meglehetősen vegyes képet mutatott, a megélhetés ugyanis több tényezőtől adódott össze és függött attól, hogy az adott pap milyen beosztásban szolgált, valamint attól is, hogy még aktívan tevékenykedett vagy egy időre, esetleg véglegesen nyugalomba vonult-e. Mivel a nyugdíj ügye valamennyi papot érintette a kötelező befizetések révén, így célszerűnek tartom először ezt tárgyalni.

a) A nyugdíjügy

Az idős papság tisztas megélhetését – amennyiben a megyés főpásztor engedélyezte a nyugdíjba vonulásukat – a nyugdíjuk biztosította,⁸ illetve ennek alacsony összege esetén

⁶ A három jelöltről – és a velük együtt a Nagy Szent Gergely rendre felterjesztett Fábián Ferencről, a nemesbódi egyházközség elnökéről – Antal János szalézi tartományfőnök adott jellemzést 1937. november 24-én. Eszerint Zimits nem tartozik azok közé a papok közé, akik gyakran váltogatják állomáshelyüket (1915-től kezdve felsőoszkói plébános) és buzgó lelkipásztor. Gacs János aulista volt, majd a budapesti Szent Imre kollégium prefektusa. Később főpásztora a soproni Szent Imre kollégiumba küldte. Mikes is nagyon jó véleménnyel van róla és a legjobb hírnévnek örvend Szombathelyen. Szekér Antal pedig nagyon aktív a hívek pasztorálásában, valamint az iskolaügy és a népművelés előmozdítása terén. Kultúrházat építtetett óvodával egybekötve. Egészsége nem jó, a visszavonuláson gondolkodik. Szegény és szépen rendben tartja a templomát. Vö. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 55, fasc. 4, fol. 387r.

⁷ SzEL AC 2723/1936; SzEL AC 2724/1936; SzEL AC 2735/1936; SzEL AC 356/1941; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 52, fasc. 4, fol. 230r. 231r. 232r; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 55, fasc. 3, fol. 386r. 387r. 388r. 393–394; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 57, fasc. 6, fol. 666r. Wallner József al mádi címzetes apát és kanonok általános helynöként állt mellette apostoli adminisztrátori kinevezése után, s a szombathelyi egyházközség egyházi elnökéként, a szombathelyi katolicizmus mozgalmainak vezetőjeként érdemelte ki a kitüntetést. Császár Józsefnek a papnevelés terén kifejtett erőfeszítését, több mint 30 éves teológiai tanári munkásságát, s az 1920-tól betöltött szemináriumi rektori munkásságát jutalmazta a pápa a megtisztelő címmel. A későbbi esztergomi érseknek, aki ekkor még Pehm Józsefként szerepelt a kitüntetendők között, Zalaegerszegen és Zala megyében kifejtett munkásságát, az egyesületi élet szervezésében, irányításában, kurációk szervezésében, templomok, plébánialakok, iskolák építésében betöltött szerepét értékelte a felterjesztő Grósz József, majd XI. Pius pápa. Végül a negyedik pápai prelátussággal kitüntetett, Kiss Lajos kanonok, alsólendvai főesperes, aki 1937-től az egyházmegyei főtanfelügyelői tisztséget töltötte be. A pápai prelátusi vagy kamarási kankitüntetések a pápa elhunytával meg kellett újítani. Vö. SzEL AC 2201/1939.

⁸ Az egyházmegyei nyugdíjról az Egyházmegyei Nyugdíjintézet gondoskodott: SD 550. §. 190, amely jövedelmét a Szent Imre Egyesület folyószámlájára utalta át. Emellett a papság egy része állami- vagy magánnyugdíjra is jogosult volt. Ők a Szent Imre Egyesület 1938. évi határozata szerint a rájuk kivetett járulé-

a Szent Imre Egyesület által a nyugdíjon felül kiutalt segély.⁹ Az egyesület abban az esetben is segített, ha a püspök, illetve apostoli adminisztrátor, kikérve a káptalan tanácsát nem engedélyezte ugyan az adott kérelmezőnek a nyugdíjba vonulást – mivel túl nagy anyagi terhet rótt volna az egyházmegyére, de betegsége vagy előrehaladott kora miatt szüksége volt segítségre munkája ellátásához. Ilyenkor káplántartási segélyt utaltak ki az érintettnek, valamint 1941-től egyéni elbírálás alapján előfordult, hogy a káplánfizetést is az egyesület állta.¹⁰ Emellett, ha tartósan megbetegedett – kórházi ápolásra vagy operációra szorult – valamelyik pap, abban az esetben is az egyesület látta el betegsegéllyel.¹¹

A segélyezésre minden évben meghatározott keret állt rendelkezésre.¹² Az egyesület rendes évi közgyűlése egyszer, általában októberben ülésezett, az erre szóló meghívásokat, a program ismertetését, a közgyűlési jegyzőkönyv kivonatát és a hozzá kapcsolódó apostoli adminisztratori, illetve a későbbiek során püspöki határozatot mindig megtaláljuk vagy a közgyűlést követő év, vagy a közgyűlés évének püspöki körleveleiben. Ezekből többek között képet kapunk arról is, hogyan működött az egyesület és hogyan épült fel egy közgyűlés. Az egyesület elnökét minden alkalommal az egyházmegye főpásztora bízta meg. Két fő szerve a közgyűlés és a központi bizottság volt. Az előbbi összetételére vonatkozóan az 1927-es egyházmegyei zsinati törvénykönyv tájékoztat. Eszerint tagjai voltak: a kerületi esperesek, minden esperesi kerületből egy-egy plébános, a három rangidősebb káplán, két hitoktató, a szombathelyi papságnak egy központi kiküldöttje és a központi bizottság.¹³ Az utóbbi 1936-ban még három, 1941-től már öt tagból állt és tagjait öt évre választották a közgyűlés határozatainak érvényesítésére és a gyakorlati teendők ellátására.¹⁴ A pénz kezelését a kezelőkanonok végezte.¹⁵

Az egyesületnek minden pap, attól kezdve, hogy felszentelt áldozópap lett, a tagja volt, és évente bizonyos összeget fizetett a jövedelme arányában.¹⁶ A kivetés alapját 1942-ig az 1896-ban megállapított és 1927-ben revideált jövedelem-összeírások jelentették,¹⁷ de

kat tartoztak megfizetni azon összeg levonásával, melyet az állami- vagy magán-nyugdíjintézet pénztárába befizettek: SzEL PK 1939. VI. n. 835.

⁹ A minimális nyugdíjösszeget, amelyhez nem szükséges kiegészítés, sem a püspöki körlevelek, sem az 1927-es egyházmegyei zsinati törvénykönyv nem említi, az utóbbi erről csak általánosságban fogalmaz: SD 551. §. 190.

¹⁰ A közgyűlés a megyefőpásztor javaslatára fogadta el ezt a kiegészítést: SzEL PK X. n. 2888.

¹¹ SzEL PK 1936. V. n. 1194. Az egyesület eredeti céljához, a nyugdíjas papok segélyezéséhez 1935-ben az alapszabályok módosításával a nem nyugdíjas papoknak a betegsegély-nyújtás és a nyugdíjpótló káplántartási segély folyósítása járult, így az általam vizsgált időszakban az egyesületnek e három célkitűzése volt.

¹² Az egyesület bevételeit az egyesületi tőke: a törzsvagyron, a tartalék alap, a különböző részvények, hadikölcsön-segélyek kamatai, a tagok évi járuléka, a székeskáptalan és a megyéspüspök nagyobb összegű hozzájárulásai és az egyesület javára felajánlott adományok alkották. Erről részletes kimutatást találunk az egyesület minden zárószámadásában.

¹³ SD, A Szent Imre Egyesület alapszabálya, 36. §. 195.

¹⁴ A bizottsági tagok megválasztásáról: SzEL PK 1937. III. n. 1040; SzEL PK 1941. X. n. 2888.

¹⁵ A bizottság évi jelentését mindig a kezelő-kanonok terjesztette elő. A Szent Imre Egyesület vagyonának az alapszabály értelmében a kezelője a vasvár-szombathelyi székeskáptalan volt. SD, A Szent Imre Egyesület alapszabálya, 9. §. 191.

¹⁶ SD, A Szent Imre Egyesület alapszabálya, 5. §. és 7. §. 191.

¹⁷ Erről tájékoztat: SzEL PK 1941. IV. n. 981.

a nagy infláció és az igazságosabb teherviselés megvalósítása miatt szükségessé vált ennek ismételt revíziója. A gondolat már 1940-ben felmerül,¹⁸ de a kivetési alap meghatározása számos vitát generált, így a terv gyakorlati megvalósítására csak 1943-tól került sor. Az 1940-es felhívást, miszerint az új jövedelmi összeírást a koronákon tárgyalják és tegyenek róla javaslatot, az esperesi kerületek többsége figyelmen kívül hagyta, vagy nem foglalkozott vele érdemben. Három megfontolandó javaslat érkezett be a közgyűléshez a nyugdíjadónak is nevezett egyesületi hozzájárulás mértéke megállapításának alapjául szolgáló jövedelem meghatározásához. Az első a földjövedelem meghatározására a kataszterenkénti tiszta jövedelmet ajánlotta,¹⁹ viszont arra nem tett javaslatot, hogy ennek hányszorosát lehetne jövedelemnek tekinteni, valamint nem vette figyelembe azt az esetet, hogy elméletben ugyan magas egy terület katasztrális holdra számított jövedelme, de gyakorlatban nem tudja megfelelő összegért az adott plébános vagy lelkész haszonbérbe adni, így e javaslatot elvetették. A második javaslat a kirótt adók vagy a kirovás alapjául szolgáló adóalapokat javasolta a nyugdíjadó kivetésének alapjául,²⁰ de mivel az adók gyakran változtak e lehetőséget is elvetették. A harmadik javaslat szerint minden olyan bevételi tételt, amely nem készpénz búzaértékre kellett volna átszámítani, s így minden plébánia jövedelme e két tételből állt volna össze.²¹ Viszont az árhullámmás miatt a búza és más termékek ára nem állt egymással olyan arányban, hogy ezeket fixálni lehessen, így ezt a javaslatot is elvetették. Az esperesi kerületek e javaslatai mellett Székely László kőszegi plébános is felszólalt az ügyben és javaslatot tett arra, hogy a járulékok kivetése adóív alapján történjen. Ezzel szemben a központi bizottság a győri egyházmegyében már régóta alkalmazott és bevált módszert ajánlotta, amely az évről évre aktuális tiszta jövedelmet vette alapul a közgyűlés által meghatározott nyugdíjadó kivetésekor, amelybe a bevételeket és kiadásokat is az éppen aktuális árak szerint számolták. A közgyűlés ezen utóbbi ellenében Székely javaslatát fogadta el, de mivel maga sem volt biztos benne, hogy a kivetés alapjául a kirótt adók végösszegének a megadóztatását vagy az azok kivetésére szolgáló alap alapul vételét ajánlotta, így a központi bizottság az évi rendes közgyűlést követő novemberi összejövetelén mindkét javaslatot tüzetesen átvizsgálta, de mindkettőt kivitelezhetetlennek találta, így elvetette.²²

¹⁸ Uo. Valójában egy-egy espereskerületi koronán már korábban is előjött a nyugdíj-kérdés: 1937-ben a Jánosházai esperesi kerület koronáján Giczy József fogalmazott meg indítványt a papi nyugdíjak egységes országos rendezése, de ekkor a korona nem tartotta illetékesnek magát az ügyben (vö. SzEL AC 2572/1937), az alsólendvai alsó kerület 1938-as őszi koronáján pedig Brunner Ferenc szécsiszigeti plébános nyújtott be indítványt a nyugdíj összegének felemelésével kapcsolatban – részletesen kifejtve milyen források bevonásával tartja kivitelezhetőnek. Javasolta, hogy 36 év után minden pap nyugdíjba mehessen, s ingyen étkeztést is kapjanak a szemináriumban. Vö. SzEL AC 786/1939.

¹⁹ A letenyei esperesi kerület 1941-es tavaszi koronájának javaslata: SzEL AC 1943/1941.

²⁰ A novai esperesi kerület 1941-es tavaszi koronája: SzEL AC 1950/1941.

²¹ Itt feltehetően a sárvári felső esperesi kerület javaslatára utalnak: SzEL AC 1946/1941.

²² A három kerületi javaslat, Székely László javaslata és a központi bizottság javaslata az 1941. évi rendes közgyűlés jegyzőkönyvében olvasható: SzEL PK 1941. X. n. 2888.

Végül az 1942-ben összehívott rendkívüli közgyűlésen a központi bizottság javaslatát fogadta el a közgyűlés és e szerint módosították az alapszabályt.²³ Az adó-ívet a papságnak 1942. július 20-ig kellett beküldeni a kerületi espereshez, aki két másik kerületben szolgáló pappal a jövedelem bevallások felülvizsgálatát végezte, majd augusztus 15-ig továbbította őket az egyházmegyei főhatósághoz felülvizsgálatra. Az ívek kiértékeléséig a befizetéseket 1942 első felére felfüggesztették, de Grósz püspök az egyesület zavartalan működése érdekében arra kérte a tagokat, hogy a tehetősebbek bizonyos összeggel legyenek a pénztár segítségére.²⁴ Mivel kevesen szívelelték meg e kérést, a püspök kötelezte papjait a káplánok kivételével, hogy legalább az első félévben fizetett elszámolási előleget befizessék.²⁵

A központi bizottság éves jelentésében ismételtelen előforduló téma a hátralékosok ügye, főként azok a papok, akik külföldön teljesítenek szolgálatot, Amerikában vagy Burgenlandban s évek óta nem fizettek, így a késedelmi kamatokkal együtt jelentős tartozásuk halmozódott fel.²⁶ A közgyűlés ügyükben a megyéspáspártort kérte a beavatkozásra, aki nem késlekedett felszólítani a késedelmeseket, hogy a törlesztésüket haladéktalanul kezdjék meg. Ellenkező esetben szankciókat helyezett kilátásba: a külföldiek esetében exkardinációt vagy visszahívást, a belföldiek esetében tartozásuk lefoglalását.²⁷ Végül a burgenlandiak mind ott kaptak javadalmat, így a püspök exkardinálta őket és a tartozásaikat törölte, az amerikaiak pedig a háború miatt nem tudtak pénzt küldeni.²⁸ A belföldi hátralékosok esetében a tervezett befolyt összeg a ténylegesen befolytnál általában 3 000–4 000 pengővel kevesebb volt.

A másik gyakran előforduló téma a külföldön élő, de valaha az egyházmegyéhez tartozó papság nyugdíj-kiegészítésének illetve betegsegélyezésének folyósítása volt. Erre nézve az egyesület egy 1929-ben elfogadott közgyűlési határozatot vett alapul, mely az ezen időpontban aktív, de az elcsatolt területeken rekedt papoknak lehetőséget nyújtott, hogy az egyesületbe felvételüket kérjék. Akik ezt akkor nem tették meg, azoknak jogilag nem járt ez a jövedelem kiegészítés, az addig nyugdíjba vonultaknak viszont utalták,²⁹ valamint „*ex charitatis*” alapon egyéni mérleget alapján a többieket is segélyben részesíthették, ha rászorultak.³⁰ E problémát oldotta meg részben a Muravidék visszacsatolása után a Muravidéki Nyugdíjpénztár felállítása, amely az ottani

²³ SzEL PK 1942. VI. n. 1528.

²⁴ Uo.

²⁵ SzEL PK 1942. VIII. n. 2436.

²⁶ SzEL PK 1936. V. n. 1194; SzEL PK 1937. III. n. 1040; SzEL PK 1938. III. (külön szám nélkül), SzEL PK 1939. VI. n. 835; SzEL PK 1940. V. n. 1187; SzEL PK 1941. IV. n. 981.

²⁷ SzEL PK 1938. III. (külön szám nélkül)

²⁸ SzEL PK 1939. VI. n. 835; SzEL PK 1941. IV. n. 981; SzEL PK 1941. IV. n. 981.

²⁹ SzEL PK 1941. IV. n. 981.

³⁰ Erre példa Volper Pál Muravidéken élő pap esete, akinek a megsegítésére 150 pengőt irányoznak elő, amelyet Pehm József javaslatára 187 pengőre módosítottak: SzEL PK 1938. III. (külön szám nélkül); SzEL PK 1939. VI. n. 835; SzEL PK 1940. V. n. 1187. Ezt az összeget azzal a megszorítással kapta, hogy ha megkapja a jugoszláv nyugdíját, akkor köteles visszafizetni az itteni maximális nyugdíjon túlmenő többletet. Ezt meg is tette: SzEL PK 1941. IV. n. 981.

nyugdíjasokat segélyezte.³¹ Az egyházmegye nyugalmazott papjai az Agg papok házában lakást is igényelhettek. Amennyiben volt szabad lakás, de nem költöztek be, nem kaptak lakáspénz megtérítést.³²

b) Az aktív papság bevételei

Az aktív papság megélhetése nagyban függött a beosztásuktól. A plébánosok és önálló lelkészek jövedelmét az adott plébánia alapító okirata, illetve a *canonica visitatio* rögzítette, melyhez hozzájárulhatott azóta keletkezett és hosszú ideje fennálló jogszokás, esetleg egyházmegyei zsinati rendelkezés is. Minden plébániajavadalomhoz tartozott kisebb-nagyobb földbirtok, illetve egyéb ingatlanok, de ezek jövedelme az alsópapság megélhetésének csak bizonyos részét tette ki. Ehhez adódtak hozzá a kegyúr, illetve a hívek, esetlegesen a politikai község vagy más testületek természetbeni és pénzbeli szolgáltatásai, a törzsvagyoni tőke kamata, hasznot hajtó jogok, a stóladíj – melyet keresztelekor, avatáskor, esketéskor vagy temetéskor adtak a papnak –, misestipendium – amely a szentmisén kívül adott rendszerint pénzbeli adomány, s az elfogadót arra kötelezi, hogy a misét egy bizonyos szándékra ajánlja fel –, illetve különböző misealapítványok, melyek esetében huzamosabb ideig az adott célra misézett a pap.³³

A misestipendiumok összegéről az 1927-es egyházmegyei zsinati törvénykönyv rendelkezett, mely szabályozta a csendes és énekes szentmisék, illetve a liberás gyászmisék stipendiumát, arra is kitérve, hogy abból mennyi illeti meg a kántort, a templompénztárt és a sekrestyést. Az ebben meghatározott összegek 1942-re a pénz devalválódásával, annak érdekében, hogy ugyanazt az értéket képviseljék, emelésre szorultak. Csakúgy, mint sok helyen a stóladíjak, amelyek tekintetében nagy eltérések mutatkoztak. Így felmerült az utóbbi egységesítésének, illetve a misestipendiumokkal együtti emelésének igénye.³⁴ Felvetődött olyan javaslat is – a letenyei esperesi kerület 1942-es tavaszi koronáján –, hogy nem csak egyházmegyei, hanem országos rendelkezés kellene, s arra kérték a főpásztort, hogy a püspöki konferencián tegye szóvá az ügyet. A megyéspüspök saját bevallása szerint már korábban felvetette az egységes rendezés lehetőségét, de az országosan is tapasztalható nagyfokú eltérések miatt a püspöki kar nem foglalkozott a kérdéssel. A háttérben az állt, hogy a történelmileg kialakult összegek a plébános megélhetésének egyéb forrásait is tekintetbe vették, tehát például ahol magas volt a pár-

³¹ SzEL PK 1941. IX. n. 2487.

³² A Papi Nyugház előző évi zárószámadását minden évben – 1936 kivételével – az Egyházmegyei Papi Nyugintézet zárószámadása alatt a püspöki körlevelekben olvashatjuk. A zárószámadások részletesen ismertetik a bevételeket és a kiadásokat: SzEL PK 1937. III. n. 1042; SzEL PK 1938. III. (külön szám nincs megjelölve); SzEL PK 1939. VI. n. 837; SzEL PK 1940. V. n. 1189; SzEL PK 1941. VI. n. 1189; SzEL PK 1942. III. n. 822., SzEL PK 1943. III. n. 786; SzEL PK 1944. II. n. 522.

³³ Az egyházmegyei zsinat általános formában rögzítette a plébániák jövedelmeit. Vö. SD 525–543.§. 183–188.

³⁴ Az 1942. évi őszi koronák tárgyalták a kérdést és tettek különböző javaslatokat. Erről bővebben: Тóтн, *Miért érdemes az esperesi koronák jegyzőkönyveivel foglalkozni? Válasz a szombatbelyi egyházmegye 1936–1944-es koronáin keresztül*, i.m.

bér, ott rendszerint alacsony volt a stóla. Grósz véleménye szerint a legoptimálisabb az lenne, ha az összes stóladíjat meg lehetne váltatni az egyházközséggel. Ahogy az egyik esperesi kerületnek adott válaszában kifejtette, a stóla rendezés legegyszerűbb módja, ha a plébános a stólát az egyházközséggel 5 évi átlag alapján vagy az 1927-es összeírásban felvett összegben megváltatja, s ezek után az egyes híveknek térítésmentesen végezi el a különböző egyszerű stólaris funkciókat. Amennyiben ennél ünnepélyesebb szertartásra van igény – például orgonás esküvő, úgy külön megállapítandó összeget kellene szedni.³⁵

Az általános drágulás miatt végül az egyházmegyében mind a stóladíjak, mind a misestipendiumok emelésére sor került. A székesegyházi esperesi kerületben már 1942-ben, a többiben, ahol az egyházmegyei zsinati törvénykönyvben meghatározott stipendiumokat alkalmazták, ott 1943-ban új, magasabb tarifákat állapított meg a főpásztor, a stóladíjakat pedig egységesen 50%-al emelte. A külön püspöki engedéllyel a zsinati törvénykönyvi rendelkezéstől eltérően eljáró plébániák stipendiumaihoz nem nyúlt.³⁶ Szintén 1943-ban olyan rendelkezést hozott, hogy egyelőre nem fogad el készpénzes misealapítványt,³⁷ mivel az infláció miatt fennállt a veszélye a hosszú távra fizetett összeg elértéktelenedésének.

Amennyiben a felsoroltakból befolyó jövedelem nem érte el a 2 176 P-t, úgy az adott lelkész állami fizetés-kiegészítésre, úgynevezett kongruára, illetve korpótlékra tarthatott igényt. Az utóbbit azok az önálló lelkipásztorok kaphatták, akiknek legalább öt, a korpótlék szempontjából beszámítható évük volt. Ebbe nem számított bele a segédlelkészként eltöltött első öt év és az 1932. július 1-től 1933. július 1-ig terjedő egy év. Az első öt éven túl a segédlelkési minőségben eltöltött évek fele számított a korpótlék szempontjából.³⁸ A kongruás és a kongruán felüli lelkészek esetében az összeg más és más volt.³⁹ Az első korpótlék osztályba sorolást az arra jogosultaknak minden esetben a főpásztortól kellett igényelni, minden év május vagy november elejéig. Aki ennek kérését elmulasztotta, az fél évi korpótlékától elesett. A következő korpótlék osztályokba való sorolás automatikusan történt, nem kellett külön kérvényezni.⁴⁰ A korpótlékosztályokhoz tartozó illetmények összegének változását – amelyet a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter rendeleti úton határozott meg – a főpásztor közzétette a püspöki körlevelekben.⁴¹ A kongrua és a korpótlék együttes összegének 7%-al emelésére a szombathelyi egyházmegyében 1941-ben került sor a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter rendelete alapján.⁴² Ezekon kívül kivételes esetben, amennyiben két vagy több vele egy háztartásban élő családtagot tartott el a pap, akkor családi pótlékra is jogosult volt.⁴³

³⁵ SzEL AC 1549/1942.

³⁶ SzEL PK 1943. II. n. 683.

³⁷ SzEL PK 1943. IX. n. 3247.

³⁸ SzEL PK 1939. VIII. n. 1463.

³⁹ SzEL PK 1938. I. n. 354.

⁴⁰ Erre Grósz József többször is felhívja a figyelmet: SzEL PK 1939. I. n. 17; SzEL PK 1941. II. n. 458.

⁴¹ SzEL PK 1938. I. n. 354; SzEL PK 1940. III. n. 393; SzEL PK 1942. I. n. 381.

⁴² A rendelet szövegének hiteles másolata: SzEL AC 687/1942.

⁴³ A családpótlék elszámolásra lásd például: SzEL AC 1343/1936.

Az önálló lelkészek közvetlen segítői a lelkipásztorkodásban a káplánok és a hitoktatók voltak. Az utóbbi megbízatást ritkán adták világiak kezébe. Tekintve, hogy a korszakban valamennyi iskolában kötelező volt a vallásfelekezetnek megfelelő hittanórán a részvétel, nem csak az egyház által fenntartott, hanem a világi elemi iskolákban is végeztek hitoktatást. A káplán eltartásáról a plébános, a hitoktató eltartásáról pedig a plébános, valamint az adott iskola fenntartója volt köteles gondoskodni.⁴⁴ A káplánok eltartásához ún. káplántartási segélyt is lehetett igényelni, s a káplánok maguk is kaptak bizonyos összegű kongruát. Mindezek mellett a kápláni fizetés meglehetősen kevés volt, melyet több esperesi koronán is felpanaszoltak.⁴⁵ 1941-ben – miután Serédi Jusztiniánnak megírta javaslatát – maga Grósz József is felszólalt az ügyben Bubnics Mihály püspökkel és Sándor Imre püspöki helynökkel a püspöki kar ülésén.⁴⁶ Grósz felszólalásának háttérben egyrészt az állhatott, hogy maga is kisbirtokos gazda gyermekeként indult el az életbe, s így szociális érzékével jól átlátta a problémájukat, másrészt pedig, hogy Muravidéken az idegen uralom alatt a káplánok havi 180 P-t kaptak, míg Magyarországon ez az összeg csak 58 P volt, amelyből három havi összeget kellett félretenni, hogy egy reverendát meg lehessen venni. S ebből kulturális igényüket sem tudták kellően kielégíteni.⁴⁷ A püspöki kar a különböző hozzászólások nyomán úgy döntött, hogy lépéseket tesz a terményjárandóságú lelkészek segélyének jelentős emelésére, ennek globális segélyként történő kiutalására, a korpótlék visszaállítására, az állami iskolákban a hitoktatói díjak felemelésére, valamint rendkívüli segély kieszközlésére.⁴⁸ Tekintve, hogy a káplánok fizetése még a románoknál is kétszerese volt a hazainak, a kérdés megoldása egyben fontos nemzeti, politikai érdek is volt. Ezért kerülhetett sor két alkalommal is rendkívüli kongruasegély kiutalására a káplánok részére.⁴⁹

A papság kisebb része, kb. 7% dolgozott pusztán a hittudományi főiskolai oktatásban vagy az egyházmegyei kúriában. Az udvari papság esetén a megfelelő ellátásról, illetve díjazásról a püspöki hivatal gondoskodott a zsinati törvénykönyv rendelkezésének megfelelően.⁵⁰ Ugyancsak ez alapján a szemináriumi előjárók, oktatók bérét, lakhatását a papnevelő intézet pénztára biztosította.⁵¹

⁴⁴ Vö. SD 51.§. 56; SD 61.§. 41.

⁴⁵ Alsólendvai alsó kerület 1940-es őszi koronáján és 1941-es tavaszi koronáján: SzEL AC 719/1941, valamint a sárvári alsó kerület 1941-es tavaszi koronáján: SzEL AC 1948/1941. Később az alsólendvai (muravidéki) esperesi kerület vetette fel a kérdést ismét: SzEL AC 1564/1942.

⁴⁶ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között II* (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae 12–13), kiad. BEKE MARGIT, München–Budapest 1992, 295–296.

⁴⁷ A pontos számadatok Grósz József Serédi Jusztiniánnak írt levelében olvashatjuk (SzEL AC 2240/1941), a püspöki kar tanácskozásán a három havi helyett már négy-öt havi kereset ellenértékeként szerepel a reverenda – talán az infláció mértéke volt meglehetősen magas. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között II*, 295–296.

⁴⁸ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között II*, 295–296.

⁴⁹ A kiutalásokat és elosztásokat lásd: SzEL AC 82/1942; SzEL AC 1329/1942.

⁵⁰ SD 4.§. 5.

⁵¹ SD 9.§, 11.§. 8.

3. A LELKIPÁSZTORKODÓ PAPSÁG FELADATAI – GRÓSZ JÓZSEF IRÁNYMUTATÁSAI

A szorosan vett egyházi szolgálat és az ehhez kapcsolódó adminisztráció mellett a papság a helyi társadalmi és közéletben is jelentős szerepet játszott. Feladatukat képezte a misézés, a szentségek kiszolgáltatása – a bérálás és az egyházi rend kivételével, amelyet az egyházmegye főpásztora végzett –, a házasulandók kihirdetése, a temetés, az egyházi anyakönyvek vezetése, áldások végzése, gyűjtések szervezése, pénzügyi számadások készítése (leltárak, templomszámadások), bizonyos összeg felett az egyházi tőke forgatása és a hívek lelki gondozása is. Ehhez járult a hitoktatás végzése és ellenőrzése, az *Actio Catholica* és a vallásos egyesületek munkájába való bekapcsolódás, az egyházközség egyházi elnöki tisztének viselése, missziók, lelkigyakorlatok tartása és ezeken részvétel. Egy pár plébános ezek mellett a helyi vagy – egyházfőhatósági engedéllyel – az országos politikában is szerepet vállalt. A legnagyobb rálátást e tevékenységekre, illetve egységes szabályozásukra a püspöki körlevelekben kiadott rendelkezések, az esperesi koronák jegyzőkönyvei, valamint a korabeli sajtó adják.

a) Liturgikus szolgálat

A liturgikus szolgálatot minden naptári évre lebontva a *Directorium* szabályozta, amely így minden pap számára nélkülözhetetlen segédkönyv volt. Ennek árát mindig az adott naptári év elején vagy az azt megelőző végén a főpásztor szabta meg.⁵² Tartalmazta a szentségimádási rendet is, amellyel bár az 1927-es zsinat elméletben foglalkozott, meghatározva, hogy az év minden napjára essen az egyházmegyében szentségimádás, így biztosítva az örökös szentségimádást,⁵³ de e nemes cél a gyakorlatban mégsem valósult meg. Ezen változtatott Grósz József, akinek megyéspüspökké történő kinevezése után egyik első dolga volt a szentségimádási rend szabályozása. Az egyházmegyében ekkor 126 nap nem volt egy templomban vagy kápolnában sem szentségimádás és 14 olyan nap volt, amikor két helyen is. Emellett az egyházmegyéből 98 olyan filiális templom, kápolna vagy szerzetesház volt, ahol egyáltalán nem tartottak ilyen ájtatosságot. Mivel ezeket a helységeket is szeretne volna bekapcsolni az örökimádásba, Grósz püspök kérte, hogy a körlevélben felsorolt helységek válasszanak a szabad időpontok közül, valamint amely templomokban ugyanarra a napra esett a szentségimádás, ott megkérte az érintett felek egyikét, hogy válasszanak más napot. A következő évi *Directorium*ban már ezeket szerepeltette.⁵⁴ 1940-ben a szentségimádások rendjében még kétszer következett be kisebb változás,⁵⁵ majd 1941-ben Muravidék visszatéréseével, amikor Grósz püspök Muravidék apostoli adminisztrátoraként arra kérte az ottani papokat is, hogy küldjék be hivatalához

⁵² *Directorium* minden évben készült, de a püspöki körlevelek az 1937, 1938-as évre vonatkozóan nem tartalmazták, hogy milyen összegben állapította meg az árakat Grósz József.

⁵³ SD 168. §. 70.

⁵⁴ SzEL PK 1939. XI. n. 2411; SzEL PK 1939. XII. n. 2619.

⁵⁵ SzEL PK 1940. I. n. 171; SzEL PK 1940. V. n. 1289.

szenstégimádási rendjüket.⁵⁶ Ugyanakkor ez már nem befolyásolta az 1940-től életbe lépő gyakorlatot a szombathelyi egyházmegyében.

A szenstégimádások rendjének meghatározása mellett bizonyos szándékokra külön misék vállalását is kérte Grösz József papjaitól. Például 1937-ben ezer intenciót vállalt a szombathelyi egyházmegye nevében Nagy Gusztáv Kínában működő lazarista misszionárius javára, aki a szombathelyi Wilfinger József missziós munkáját folytatta, de az 1937-ben kezdődő japán-kínai háború során templomát, otthonát és az általa működtetett iskolát a japánok lebombázták. A papságnak külön íven kellett jelezniük, hogy mondanak-e és ha igen, akkor mikor erre a szándékokra szenstémisét.⁵⁷ Szintén önkéntes alapon mondott a papság misét az épülő szeminárium javára, amelyre az engedélyt még 1913. május 5-én adta meg a Szentszék.⁵⁸ Emellett előfordultak olyan misék is, melyeket kötelező jelleggel rendelt a főpásztor egy adott szándékokra – például 1940. november 24-én a *pro populo* misére kötelezetteknek a pápa akarata szerint a végzett szenstémisét a világ-békeért kellett felajánlania,⁵⁹ vagy 1944. január 19-én az egyházmegyében mindenütt Szent Margit tiszteletére ünnepi szenstémisét és ezt megelőzően január 16–18-ig *triduum*-ot kellett tartani.⁶⁰

A miseszándékok mellett a szenstémise kellékeire is figyelmet fordított a főpásztor: minden évben meghatározta a misebor árát, 1937-ben pedig felmérte, hogy hol szokták a papjai az ostyát süttetni, amelyet az átváltoztatáshoz használtak, a Malmok Szövetsége által felajánlott liszt igazságos elosztása érdekében.⁶¹ A felmérés eredménye azt mutatta, hogy az egyházmegye papságának nagy része a szombathelyi karmelita nővérek zárdájából szerezte be a szükséges ostyamennyiséget.⁶² Az átváltoztatás helyszíne, az oltár sem került el a figyelmét, 1937-ben új oltárköveket ajánlott papjainak az esetleg sérült régiek helyett,⁶³ 1940-ben pedig azt jegyezte meg, hogy bérmaörútjai alkalmával arra lett figyelmes, hogy sok helyen nincs kifüggesztve az „*altare privilegiatum*” jelzés, így felszólította a papságot, hogy ahol van ilyen oltár, ott haladéktalanul jelöljék meg, ahol pedig nincs, ott tőle igényeljenek oltárkiváltságot.⁶⁴ A szenstémise egyéb kellékeire vonatkozó szabályozást is találunk a püspöki körlevelekben, például amikor 1940-ben tisztázta, hogy

⁵⁶ SzEL PK 1941. VIII. n. 2272/b

⁵⁷ SzEL PK 1937. I. n. 368.

⁵⁸ SzEL PK 1937. VII. n. 1897. Az engedély csak a szeminárium elkészüléséig tartott – így Grösz püspök figyelmeztette papjait, hogy erre a szándékokra csak 1940. december 31-ig lehet misét mondani.

⁵⁹ SzEL PK 1940. IX. n. 2575.

⁶⁰ SzEL PK 1944. I. n. 66. Grösz József a körlevélben a háromnapos ájtatosság rendjét is részletesen közli.

⁶¹ SzEL PK 1937. VIII. n. 2881.

⁶² SzEL PK 1938. I. n. 349. A karmeliták 1936 áprilisában ostyavágó gép vámmentes behozatalért folyamodtak, „Magyarországon elő nem állított, egyházi célokat szolgáló iparcikk számára”, melyhez ajánlást a főpásztortól kértek: SzEL AC 974/1936.

⁶³ SzEL PK 1936. VII. n. 2464.

⁶⁴ SzEL PK 1940. VII. n. 1899. Közvetlenül a főpásztori rendelkezést követően az iktatókönyv tanúsága szerint megkoskodott az oltárkiváltságot igénylése: SzEL AC 2162–70; SzEL AC 2194; SzEL AC 2318; SzEL AC 2384; SzEL AC 2547; SzEL AC 2754; SzEL AC 2256; SzEL AC 2282. A következő években sokkal kevesebb ilyen irányú kérés volt.

melyek azok a liturgikus kellékek, amelyet ő visz a bérnálásokra – az infula, pásztorbot, pontifikálé és a krizma, és melyek azok, amelyeket az adott helység plébánosának illetve lelkészének kell biztosítania – például a miseruha.⁶⁵

Az egyházmegye a kriznához szükséges olajfa olajat Rómából szerezte be,⁶⁶ míg az örökmécsebe használt olajat a papságnak helyi forrásokból kellett előteremtenie. Az olajhiány idején Serédi Jusztinián levelére válaszul küldött szentszéki szabályozás alapján a növényi olaj helyett lehetett ásványi olajat: parafint vagy petróleumot égetni és csak a legvégső esetben villanyt használni. A felajánlott lehetőségek közül Grósz püspök az olcsóbb petróleumot szorgalmazta, így papjait ezen ásványi olaj és a hozzá illő mécsszerkezet beszerzésére szólította fel. Emellett fontosnak tartotta megjegyezni, hogy ügyeljenek az éjjel-nappali égetésére, mivel ha csak nappal égetik, az súlyos kötelességmulasztás.⁶⁷

Egyes liturgiákhoz, a kereszteléshez, esketéshez és temetéshez kapcsolódóan több szabályozást is találunk a püspöki körlevelekben, amelyek nem a szertartás végzésének mikéntjére vonatkoznak, hanem annak előkészületeit, feltételrendszerét határozzák meg. A keresztség esetén a feltételek közé tartozott, hogy a gyermeknek a szülők szentek nevéit adják,⁶⁸ zsidó megtérők esetében pedig egy 1939-es szabályozás értelmében a legalább három hónapi előkészület heti 2–3 órában. Emellett keresztelkedési szándékukat a helyi lelkipásztoroknak kellett jelezniük, aki szándékuk tisztaságáról meggyőződve a főpásztortól kért engedélyt a keresztelésre.⁶⁹ A katolikus keresztény hitre áttérők számának növekedése háttérben az 1938. évi 15. törvénycikk állhatott, ami 20%-ban maximálta a zsidó vallásúak arányát az egyes pályákon.⁷⁰ Így a zsidók egyik menekülési útja a katolikus keresztény vallásra való áttérés lehetett. A törvény országos megkeresztelkedési hullámot indított el, több püspök kényszerült intézkedéseket bevezetni, hogy meggyőződjön a megtérések őszinteségéről.⁷¹ Grósz püspök rendelkezett az unitáriusok megtéréséről

⁶⁵ SzEL PK 1940. IV. n. 829. A tervezett bérnakörútjáról Grósz a püspöki körleveleken keresztül minden évben előre tájékoztatott, de ezeket a helyi sajtó is rendszerint közölte.

⁶⁶ Vö. például: SzEL PK 1942. V. n. 1204.

⁶⁷ A szentszéki válaszlevelet és Grósz püspök utasítását lásd: SzEL PK 1941. I. n. 195.

⁶⁸ Erre a kánonra annak kapcsán hívja fel a figyelmet Grósz József, hogy „az ősmagyar keresztnevek használatát egyes mozgalmak keresztényellenes alapszínezettel és a keresztény hit terjesztőit becsmélő beállítással ajánlják.” SzEL PK 1943. IV. n. 1219.

⁶⁹ SzEL PK 1939. I. n. 8.

⁷⁰ 1938. évi törvénycikkek, 1938. évi 15. tc., 132–144. Ezt a veszélyt, hogy a nagyszámú áttérések háttérben nem Krisztus keresésének vágya állhatott, Grósz maga is érezhette, mivel papjainak figyelmét különösen felhívja a szándék tisztaságának ellenőrzésére. SzEL PK 1939. I. n. 8.

⁷¹ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között II*, 199. 1939. január 13-ai ülés jegyzőkönyve. A katolikus illetve keresztény egyházaknak a zsidótörvényekhez való viszonyát számos szakirodalom tárgyalja, most csak egypár példát említek: FISCH HENRIK, *Keresztény egyházfők felsőházi beszédei zsidókérdésben. (1938-ban az I. és 1939-ben a II. zsidótörvény kapcsán)*, Budapest 1947; SZENES SÁNDOR, *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok*, Budapest 1986; PÁL JÓZSEF, *Glattfelder Gyula és az 1938–39-i zsidótörvények*, Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága (szerk. Zombori István), Budapest–Szeged 1995, 49–104; FEJÉRDY ANDRÁS, *A Magyar Katolikus Egyház hivatalos állásfoglalása a „zsidótörvényekkel” kapcsolatban*, Tanulmányok Ritoók Zsigmond hetvenedik születésnapja tiszteletére (szerk.

is, akiket áttérés esetén feltételelesen meg kellett keresztelni, mivel sok unitárius lelkész nem az 1638-as dési egyezségben meghatározott módon, az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében keresztelt.⁷²

Az esketéssel kapcsolatban is több szabályozást találunk a püspöki körlevelekben. Vegyes házasságok esetén – amennyiben katolikus templomban akartak házasodni – a jegyeseknek a vegyes házasságot tiltó és a valláskülönbség bontó akadályai alól kellett felmentést kérniük. Ez különösen olyan vidékeken fordult elő, ahol nagy számban éltek protestánsok.⁷³ A papságnak meg kellett próbálnia lebeszélni a házasulandókat az ilyen házasságról, vagy ha ezt már nem lehetett, akkor elérniük, hogy a nem katolikus fél állampolgári reverzálást adjon, amelyben vállalja, hogy gyermekeiket katolikus vallásban nevelik fel, valamint írásos nyilatkozatot tegyen, hogy nem zavarja hitvestársát vallása gyakorlásában. E két nyilatkozatot csatolni kellett a *religio mixta* alóli felmentési kérvényhez. E kötelezettséget Grósz püspök 1942-ben a muravidéki apostoli adminisztráció területére is kiterjesztette.⁷⁴

Amennyiben a vegyes házasságok nem katolikus pap előtt kötöttek házasságot, vagy nem adták meg a megfelelő kánonilag megkívánt biztosítékokat, akkor a házasság érvénytelennek számított. Rendezni viszont utólag meglehetősen nehéz volt, hiszen a magyar törvények szerint a házasság megkötése előtt volt lehetséges államilag elismert reverzálást adni, azt követően nem. Ha pedig egyáltalán nem adtak ekkor reverzálást, akkor az 1868. évi 53. törvénycikk érvényesült, vagyis a gyermekek nemük szerint követték szüleik vallását, s az esetleges vallásváltoztatás esetén az új hitbe csak a 7 évnél fiatalabb gyermekek követhették őket. E házasságok rendezési módjának lehetőségeivel több koronagyűlésen is foglalkoztak, néhol csak érintőlegesen a bontó akadályok ismertetése kapcsán.⁷⁵ A jegyzőkönyvekből alapvetően négy olyan módszer rajzolódik ki, ami célravezető lehetett. Egyrészt ha a nem katolikus fél katolizált, másrészt ha a felek polgári házasságkötés előtt a katolikus fél javára adták a reverzálást, harmadrészt ha ugyan az

Hermann István), Budapest 1999, 171–209; GERGELY JENŐ, *A Magyar Katolikus Püspöki Kar, az Apostoli Szentszék és a Soá, Magyar megfontolások a Soáról* (szerk. Hamp Gábor et al.) Budapest–Pannohalma 1999, 94–110; K. FARKAS KLAUDIA, *A „kikerestelkezés” problémája a zsidótörvények idején (1938)*, Egyháztörténeti Szemle 2 (2001) 1, 112–127; GÁRDONYI MÁTÉ, *Üldöztetés és felelősség. A magyar holokausztról egyházi szemmel*, Szétosztott teljesség. A hetvenöt éves Boór János köszöntése (szerk. Mártonffy Marcell–Petrás Éva), Budapest 2007, 262–269.

⁷² SzEL PK 1943. IV. n. 1218.

⁷³ Például az őrségi kerület koronagyűlésein többször szóba kerültek az ottani lelképásztorkodás nehézségei. Az 1942. évi őszi koronán Villessits Ferenc őrszentpéteri plébános e témában tartott előadást, melyben megemlítette, hogy a protestánsok között terjed az egykészés, az ünnepek megszentelésére és isteni törvények megtartására sem fordítanak nagy gondot, miközben anyagilag általában sokkal jobb helyzetben vannak, mint a katolikusok, így könnyebben ad a katolikus fél reverzálást kedvező házasság reményében. SzEL AC 1024/1942. Az alsólendvai felső kerület koronáján pedig a következő szerepelt: „Vidékünk egyik rákfeneje az érvénytelen vegyesházasság.” SzEL AC 1135/1939. A kemenesaljai esperesi kerület 1942-es tavaszi koronáján is a vidék egyik leggyakoribb problémájaként említették: SzEL AC 1561/1942.

⁷⁴ SzEL PK 1943. I. n. 386.

⁷⁵ A gyakrabban előforduló házassági akadályokat az 1942-es tavaszi koronák tárgyalták.

akatolikus javára szolt a reverzális vagy egyik fél sem adott, de megváltozott a véleménye és hozzájárult a gyermekek katolikus neveléséhez. Ebben az esetben a *S. Poenitentiaris* útján lehetett felmentést szerezni – a felek nevének elhallgatásával kellett felterjeszteni az ügyet.⁷⁶ Végül amennyiben a gyermek katolikus nevelését semmi sem gátolta, mert például a szülők csak katolikusok által lakott községben éltek, vagy a gyermeket elemi iskolán túl nem taníttatták, akkor a Szent Officium is adhatott felmentést. Előfordult olyan eset is, hogy az államilag meghatározottól eltérő vallásban nevelték a gyermeket, melynek következtében határozott vallási felfogás alakult ki benne, így az illetékes hatóság engedélyezte ennek folytatását.⁷⁷ A másik házassági akadály, amely az egyházmegyében a koronagyűlési jegyzőkönyvek szerint többször előfordult és a szentszéki perek gyakori tárgyát képezte, hogy a felek a biztosítékokat a házasság előtt visszavonták vagy előtte a házasság természetével ellentétes kikötést tettek.⁷⁸ Ezért is kerülhetett sor arra, hogy több koronán a jegyesoktatás fontosságát tárgyalják, amely szintén a lelkipásztorkodó papság feladatai közé tartozott, csakúgy, mint a vad-és polgári házasságok rendezése. Az utóbbiak esetében legtöbbször a *crimen* akadály alól kellett felmentést

⁷⁶ Ha szükség volt a házasság érvényességének bizonyítására, akkor – bizonyos esetben – Grösz rendelkezése értelmében a *poenitentarius* adhatott ki pár soros bizonylatot a katolikus fél kérésére. Mivel a *sanatio pro foro conscientiae* történet, így az anyakönyvekben feltüntetni nem lehetett, viszont ha a házastársak nevét *de venia poenitentio* rájegyezték a *rescriptum*-ra, ezt fel lehetett használni a házasság érvényességének bizonyítására és akkor a katolikus fél kérésére lehetett néhány soros bizonylatot adni. SzEL AC 2262/1939. A székesegyházi esperesi kerület őszi koronáján felmerült *dubium* kapcsán.

⁷⁷ A fenti négy módszert említette a letenyei esperesi kerület 1938-as őszi koronáján Egyed Ferenc rigyáci kurátor: SzEL AC 775/1939. A nem katolikus fél katolizálásával az akadály megszüntetése a novai esperesi kerület 1942 tavaszi koronáján (SzEL AC 1560/1942) és a székesegyházi esperesi kerület 1942 őszi koronáján (SzEL AC 1029/1942) került szóba. A többi koronán különösen a vegyesházasságok megkötésének megakadályozásáról esett szó. Vö. különösen: SzEL AC 2262/1939 – a székesegyházi esperesi kerület 1939 őszi koronája; SzEL AC 1028/1942 – a letenyei esperesi kerület 1941 őszi koronája; SzEL AC 1029/1942 – a székesegyházi esperesi kerület 1941 őszi koronája; SzEL AC 1553/1942 – a vasvári esperesi kerület 1942 tavaszi koronája; SzEL AC 1554/1942 – a zalaegerszegi esperesi kerület 1942 tavaszi koronája; SzEL AC 1558/1942 – a jánosházai esperesi kerület 1942 tavaszi koronája. Ezeken kívül Grösz József a jegyzőkönyvekre küldött leiratokban gyakran utal a rendezés lehetőségeire: SzEL AC 1875/1938; SzEL AC 1879/1938; SzEL AC 1880/1938; SzEL AC 1128/1939; SzEL AC 1130/1939; SzEL AC 1133/1939; SzEL AC 1134/1939; SzEL AC 1135/1939; SzEL AC 1136–1146/1939; SzEL AC 1992/1940; SzEL 1950/1941. Olyan is előfordult a határközeli kőszegi esperesi kerületben, hogy a felek kijátszották az Egyháznak a vegyes házasságokra vonatkozó törvényét: a kért reverzalist ugyan megadta a protestáns fél a katolikus javára, de a házasságot magát Ausztriában kötötték meg, így Magyarországon az nem volt érvényes. A konkrét esetről a főpásztor részletes jelentést kért: SzEL AC 1373a/1936. A hosszabb időn át az államilag meghatározott vallástól eltérőben nevelt gyermekekkel kapcsolatban a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter két rendeletben is állást foglalt, melyeket az egyházmegye főpásztora püspöki körlevel útján közölt: SzEL PK 1942. VIII. n. 2428; SzEL PK 1943. I. n. 259.

⁷⁸ A hasonló esetek szolgáltatnak okot arra, hogy a Szentszék 1941. június 29-ei rendelkezésével megszigorította a jegyesoktatást. A Szentségi Kongregáció rendelkezését lásd: *Instructio de normis a parocho servandis in peragendis canonicis investigationibus antequam nupturientes ad matrimonium ineundum admittat (can. 1020)*, Acta Apostolicae Sedis 33 (1941), 297–318. Ellenben a Katolikus Püspöki Kar ennek végrehajtásával kapcsolatban nem adott ki utasítást.

kieszközołni.⁷⁹ Végül megemlıtendı, mint a korszak sajátossága a házasságok rendezése a harctéren eltűnt katonák halottá nyilvánításával,⁸⁰ illetve 1941-tıl a katolikus zsidók és nem zsidók egyházi házasságának kérdése. Ekkor ugyanis a harmadik zsidótörvény megtiltotta az ilyen feleknek a polgári házasságkötést, viszont az ordinárius véleményének kikérésével megvolt a *matrimonium clandestinum* lehetősége.⁸¹

A házasság érvényességéhez 1942. február 1-e után minden házasság esetében kötelezı volt az orvosi vizsgálat, amelynek költségét nem minden szegény jegyespár tudta előteremteni, így a fıpásztor papjai segítségét kérte, hogy a karitás vagy más forrás segítségével legyenek a jegyesek segítségére.⁸² A házasság feltételei közé tartozott a háromszori kihirdetés is, amely alól csak a háború idejére adott felmentést Grösz püspök, azzal a kikötéssel, hogy e tényt a házassági anyakönyvbe be kellett vezetni.⁸³ Ezt az engedményt viszont nagyon sokan házasságkötésük meggyorsítására használták fel, ha tényleges sürgető ok nem is állt a háttérben, így kénytelen volt utasítani papjait, hogy a szószékrıl és az egyesületek útján is hívják fel a házasulandók figyelmét a jegyesoktatás fontosságára és arra, hogy csak kellı ok esetén kérjék a hirdetések alóli felmentést.⁸⁴ Az utóbbi, akárcsak a házassági akadályok alóli felmentés, pénzbe került. A szabályozás érdekessége, hogy a szegényeknek, a közép- és a gazdagoknak külön-külön összeg volt e célra meghatározva.⁸⁵ A papság a világi bíróságokon kezdeményezett bontóperek esetében békeltetıként nem léphetett fel, csak az ordinárius, azaz a fıpásztor engedélyével és csak törvényes egyházi házasságban élı feleknél, mivel a katolikus egyház szempontjából a csak polgárilag megkötött házasság eleve érvénytelen, s a világi hatóságok jogát a válás kimondására nem ismerik el.⁸⁶

⁷⁹ A leggyakrabban elıforduló házassági akadályokról Grösz József rendelkezése értelmében az 1942-es tavaszi koronákon tartottak megbeszélést. SzEL AC 1548–1563/1942; SzEL AC 1565/1942. A fentiekben csak a szombathelyi egyházmegyében relatíve gyakran elıforduló eseteket vettem sorra, a házassági akadályokról és az azok alóli felmentésrıl részletesen: CANON DE SMET, *Betrobment and marriage. A canonical and theological treatise with notices on history and civil law II*, Bruges 1912. Helyi szinten a vonatkozó szabályozás: SD 206–233. §. 85–95.

⁸⁰ Konkrét esetek, amikor a házasság csak így rendezhetı: SzEL AC 1873/1938; SzEL AC 1135/1939; SzEL AC 1137/1939; SzEL AC 1982/1940; SzEL AC 1942/1941; SzEL AC 1558/1942.

⁸¹ SzEL AC 1029/1942 – a székesegyházi esperesi kerület 1942 őszi koronáján került szóba.

⁸² (?), *Csak előzetes orvosi vizsgálat után lehet házasságot kötni február 1.-tıl*, Vasvármegye 74 (1941) 296, 2; (?), *A kötelezı orvosi vizsgálat életbelépése elıtt hatalmasan megsaporodott a házasságkötések száma. Vasárnap már csak orvosi vizsgálatlalt lehet esküdni, ezért aki tehetett sürgösen megtartotta házasságkötését*, Vasvármegye 75 (1942) 24, 3. Fertızı tüdıbaj és fertızı nemibetegség esetében nem engedélyezték a házasságkötést. Mivel a polgári házasságnak meg kellett előznie az egyházat, így mindenképpen szükség volt e vizsgálatra. Grösz rendelkezését lásd: SzEL PK 1942. V. n. 1206.

⁸³ SzEL PK 1942. V. n. 1198. Az engedmény háttérben a polgári házasság megkötésekor a hirdetések alóli felmentés állt, Grösz püspök rendelkezésével a csak polgárilag megkötött házasságoknak akarta elejét venni.

⁸⁴ SzEL PK 1943. VIII. n. 2845.

⁸⁵ SzEL PK 1943. VIII. n. 2846.

⁸⁶ SzEL PK 1942. X. n. 3297.

A temetéssel kapcsolatban csak a papi temetéseken a papság kötelező karing viseléséről intézkedett a pinkavölgyi esperesi kerület felvetésére az akkor még apostoli adminisztrátor Grósz József.⁸⁷

b) A plébániabivatal vezetése

A kereszteléshez, esketéshez és temetéshez szorosan kapcsolódott az anyakönyv-vezetés.⁸⁸ Grósz József már apostoli adminisztrátorsága első évében a nyilvántartás megkönnyítése érdekében előírta az anyakönyvvezés módját. Eszerint a keresztelési anyakönyvet azon a helyen kellett felvenni, ahol a keresztelés történt. Ha ez nem a lakóhelyileg illetékes plébánia volt, akkor a keresztelő papnak értesítenie kellett a keresztelésről az ottani plébánost, akinek ezt követően be kellett jegyeznie a saját anyakönyvébe a megkeresztelt nevét, szülei nevét, valamint a keresztelés helyét és idejét.⁸⁹ A későbbiek során az anyakönyvi kivonatokat csak a keresztelés tényleges helyén lehetett kiállítani és utólagos bejegyzéseket – például vitézi illetve tűzharcosi rang feljegyzését vagy névmagyarosítást – is csak ott lehetett tenni.⁹⁰ A halálzási anyakönyvi kivonatok esetében hasonló eljárást vezetett be: a halottat az elhalálozás helyén kellett anyakönyvezni, de az elhalálozási hely plébánosának – ha a temetési hely eltért az elhalálozási helytől – meg kellett küldenie az adatokat a temetési hely plébánosának, aki szintén köteles volt őket a saját anyakönyvébe feljegyezni, majd visszaküldeni az adatokat a temetés helyéről, idejéről és a temetést végző lelkészről, akinek a nevét és hivatalát kellett közölnie.⁹¹ A házassági anyakönyvekre vonatkozóan ilyen részletes szabályozást nem találunk.⁹²

Az anyakönyvi kivonatokat a plébánosok és lelkészek általában bizonyos összeg fejében állították ki,⁹³ viszont ez alól voltak kivételek is: a hadkötelezettséggel kapcsolatos célokra és a zsidótörvénnyel kapcsolatos igazolásra. Az előbbire az 1939. évi

⁸⁷ SzEL AC 2508/1936 – a pinkavölgyi esperesi kerület 1936-os őszi koronáján a legutóbbi kanonoktemetéssel kapcsolatban merült fel az egységesség igénye; SzEL PK 1936. IX. n. 2783.

⁸⁸ Az egyházi anyakönyvvezetést a tridentini zsinat rendelte el, de hazánkban csak Pázmány 1625-ös Rituáléjának megjelenése után lett általános. 1895. október 1-ig kizárólag egyházi anyakönyvezés létezett. Az 1894-ben megszülető törvény értelmében a következő évtől vele párhuzamosan vezették a polgári anyakönyveket is. Vö. HERMANN EGYED O.PRAEM., *Akatolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München 1973, 266. 468.

⁸⁹ SzEL PK 1936. VII. n. 2466. E rendelkezését elsősorban a muravidéki papság számára 1941-ben ismét leközlí: SzEL PK 1942. VIII. n. 2449.

⁹⁰ SzEL PK 1942. VIII. n. 2448. Vitézi és tűzharcosi rang bejegyzéséről az anyakönyvekben igazolás el- lenében: SzEL PK 1939. I. n. 10.

⁹¹ SzEL PK 1936. VII. n. 2466. Grósz püspök felhívja a figyelmet, hogy a hősi halottak esetében is így kell eljárni: SzEL PK 1941. XI. n. 3006.

⁹² A keresztelési és halotti anyakönyvekkel kapcsolatban más egyházmegyékben is volt hasonló szabályozás. Vö. SzEL AC 2240/1941.

⁹³ 1943-ban a díjak emelésére került sor. Az anyakönyvi kivonatok kiállításának költsége ekkor 3 pengő volt. Lásd: SzEL PK 1943. VIII. n. 2846.

2. törvénycikk értelmében az anyakönyvi kivonatok kiállítása illetékmentes volt,⁹⁴ amelyet Grósz József 1940-ben erősített meg, hozzátéve, hogy az így kiállított anyakönyvi kivonatok alá rá kell vezetni záradékba a „Hadmegilletkezéssel kapcsolatos célokra az 1939. II. tc. 227. §-a szerint illetékmentes” feliratot, hogy más célokra ne lehessen felhasználni.⁹⁵ E rendelkezését sok helyen figyelmen kívül hagyták, így 1942-ben kénytelen volt még egyszer szó szerint leközlölni az ellentétes gyakorlat megszüntetése érdekében, kiegészítve azzal, hogy 20 fillér űrlap-költség mindig kérhető, és ha a kérelmező nem tud adatokat szolgáltatni, így a plébánia huzamosabb ideig anyakönyvi kutatásra kényszerül, maximum 1 pengőig kérhető díj az eljárásért. Viszont az utóbbi a szegényektől még hosszú kutatás esetén sem kérhető.⁹⁶ Annak eldöntését, hogy ki szegény, Grósz püspök a híveit jól ismerő papságra bízta, nem állapított meg külön kritériumot.

A másik olyan eset, amikor bizonyos körülmények fennállása esetén illetékmentesen kellett anyakönyveket kiállítani, az 1939. évi ügynevezett második zsidótörvény végrehajtása volt. Az ehhez a törvényhez kapcsolódó belügyminiszteri rendelet szerint a származás igazolásához kiállítandó állami anyakönyvi kivonatok és egyéb okiratok illetékmentesek voltak, viszont a felekezeti anyakönyvi kivonatokért maximum 1 pengőt lehetett kérni. Ezt Grósz püspök egyházmegyéjében úgy szabályozta, hogy az anyakönyv kiállításakor a méltányosság jegyében kellett eljárni, a szegényeknek ingyen kellett kiállítani, a tehetősebbektől viszont el kellett kérni a maximálisan szedhető 1 pengőt érte, és ha valaki postán kérte, a felmerülő bélyegköltséget is neki kellett megtéríteni. Annak eldöntését, hogy ki a szegény, ez esetben is a híveiket jól ismerő papságra bízta.⁹⁷

1943-ra a katonai és a zsidótörvénnyel kapcsolatos igazolás céljára kért anyakönyvi kivonatok száma olyan mértéket öltött, hogy újabb szabályozás vált szükségessé, mivel a papokat rendes lelkipásztori munkájuk elvégzésében is veszélyeztette. Ekkor Grósz József amellett, hogy az okmányok csökkentésére irányuló kérelmet írt a m. kir. honvédelmi miniszternek,⁹⁸ azt a rendelkezést hozta, hogy az 1895 utánra vonatkozóan papjai nem kötelesek díjmentesen anyakönyvi kivonatokat kiadni, kivéve ha az állami anyakönyvi bejegyzéstől eltérően valaki katolikus vallású, de ezt az állami anyakönyvbe még nem vezették be. Minden más esetben a rendes díjazást kellett

⁹⁴ Ez vonatkozik a levételekezésre, a hadmegilletkezésre, a honvédelmi szolgáltatásokra és a légvédelmi kötelezettségre is. Lásd: 1939 évi törvénycikkek (Magyar Törvénytár – Corpus Juris Hungarici; szerk. Degré Miklós–Várady-Brenner Alajos), Budapest 1940, 1939. évi 2. tc. 227. §, 124.

⁹⁵ SzEL PK 1940. VIII. n. 2397.

⁹⁶ SzEL PK 1942. X. n. 3303.

⁹⁷ Vö. SzEL PK 1939. IX. n. 2052; SzEL PK 1939. IX. n. 2052. Az 1 pengőt a tehetősebbektől el kellett kérni, „tekintettel a kiadandó okmányok nagy számára, amelyek nagyobb plébániákon esetleg új munkaerő beállítását teszik szükségessé, valamint a régi, nemritkán olvashatatlan anyakönyvekben történő hosszadalmas kutatásokra, amelyek a lelkészkezdő papságot a lelkipásztori munkában is gátolhatják.”

⁹⁸ A kérelemre válaszolva a m. kir. honvédelmi miniszter arról értesítette Grósz Józsefet, hogy bár a származások elbírálásának alapját a nagyszülők születéskori vallási hovatartozása adja, intézkedett, hogy „az újoncoktól általában szüleiken túlmenő okmányok ne követeltesse.” Lásd: SzEL PK 1943. IV. n. 1727.

kérni a szolgáltatásért.⁹⁹ A keresett anyakönyvi kivonatok számának növekedése a püspöki körlevelekből is kitűnik, mivel Grósz József számos püspöki körlevele végén közzétette azokat a bonyolult eseteket, amelyek nem voltak konkrétan egy plébániához köthetők, mivel a keresztelés, illetve az esketés pontos időpontja vagy a helyszíne ismeretlen volt. Az ezekhez kapcsolódó anyakönyvi kutatásokra a főpásztor többször felhívta a papság figyelmét. A számadatok növekedését mutatja, hogy az 1936-ban kiadott püspöki körlevelekben még csak egy ilyen keresést közölt,¹⁰⁰ 1943-ban pedig már egyedül január hónapban 52-t.¹⁰¹

A keresést nehezítette, hogy az országban a keresztelés helyére és tényének bejegyzésére vonatkozóan nem volt egységes szabályozás. Így gyakran előfordult, hogy a gyermekeket a születési helyük klinikáján, illetőleg plébániáján keresztelték meg,¹⁰² nem a lakóhelyükön, ahol a plébános esetleg nem is szerzett tudomást a keresztelés tényéről, vagy csak közvetve. Évek múltán a keresztelés pontos helye feledésbe merült, ami hosszas keresgélést tett szükségessé. Hasonlóan ha nem az elhalálozás helyén temettek el valakit. Az egész országra kiterjedő szabályozás érdekében Grósz József levelet írt a tárgyban Serédi Jusztiniánnak 1941-ben és javasolta a téma tárgyalását az október 8-ai püspök-kari konferencián.¹⁰³ Javaslat az volt, hogy a keresztelés, illetve a halálozás plébániáján anyakönyvezzenek, s a keresztelést, illetve halálozást e települések plébánosa jelentse be a lakóhely, illetve temetkezési hely plébánosának, akik ezeket az adatokat sorszám nélkül anyakönyvelnék, feljegyezve, hogy ki milyen iktatószám alatt közölte velük. Az ügy bekerült a napirendi pontok közé, de jelentős eredményt nem sikerült elérnie, a gyűlés a bejegyzéseket bár sürgette, de annak módját a főpásztorok tetszésére bízta.¹⁰⁴

A papság feladatai közé tartozott az anyakönyvezésen kívül egyéb adminisztratív teendők ellátása is. Intézték a hivatalos levelezést, vezették a szentbeszédtek tételeit tartalmazó könyvet, a *Historia Domust*, a beérkező iratokat bevezették egy külön iktatókönyvbe, a továbbítottakat pedig postakönyvbe. Ezeken kívül külön kellett lennie az egyházi vagyonkezelést nyilvántartó könyvnek a templomvagyronról, az alapítványi vagyonról és a plébániajavadalmat érintő dolgokról.¹⁰⁵ Az általános teendők mellett alkalmi feladatok is adódtak. 1938-ban például kimutatást kellett készíteniük az 1933. június 1. és 1938. július 1. közötti házasságkötésekről, reverzállissal kötött vegyesházas-

⁹⁹ SzEL PK 1943. IV. n. 1727.

¹⁰⁰ SzEL PK 1936. III. n. 669.

¹⁰¹ SzEL PK 1943. I. n. 276.

¹⁰² Erre szemléletes példa a püspöki székvárosban, hogy a bábaképzőben született gyermekeket a Szent Márton plébániatemplomba vitték kereszteni, ami a helyi plébánosok között sok vitát generált, illetőleg megoldási javaslatot szült: SzEL AC 2075/1937; SzEL AC 2578/1937; SzEL AC 2578/1937; SzEL AC 1880/1938; SzEL AC 1557/1942.

¹⁰³ SzEL AC 2240/1941. E lépésben talán az is közrejátszott, hogy 1941 tavaszán a letenyei esperesi kerület koronáján Grósz 1937-es rendelkezésének az egész országra kiterjesztését szorgalmazták: SzEL AC 1943/1941.

¹⁰⁴ Felmerült a családi lapba bejegyzés vagy külön könyv vezetésének gondolata is. Vö. *A magyar katólikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között II*, 1941. október 8-ai jegyzőkönyv, 10. pont, 300.

¹⁰⁵ SD 410–412.§. 153–154.

ságokról, az e nélkül kötött vegyesházasságokról, a megtértek számáról, a hitehagyók és a megkeresztelkedett izraeliták számáról,¹⁰⁶ majd 1943-ban az 1938. november 1. és 1943. szeptember 1. közötti időszakra vonatkozóan ezeken kívül a katolikusok által másvallásúak javára adott reverzálisokról és arról, hogy a hívek hány százaléka végzi el a húsvéti szentgyónást és tesz eleget a misehallgatási kötelezettségének.¹⁰⁷

c) Az egyházi vagyon kezelése

A papság feladatai közé tartozott az egyházi vagyon kezelése is: különböző gyűjtések szervezése,¹⁰⁸ tagsági díjak fizetése,¹⁰⁹ hozzájárulás a püspöki hivatal költségeihez,¹¹⁰ a különböző taxák beszedése,¹¹¹ a plébániai alkalmazottak fizetése,¹¹² egyházközségi vagyoni leltárak, költségvetések és számadások készítése a templom és az egyházközség vagyonáról,¹¹³ az egyházi ingatlan vagyonállagának megőrzése, kellő befektetése, kamatoztatása és a jövedelem rendeltetés szerinti felhasználása.¹¹⁴ E tevékenységek végzéséhez a főpásztor nyújtott iránymutatást.

A hivatalos pénzek pontos beküldése elsődleges gondját képezte, módját körlevél útján többször szabályozta.¹¹⁵ A pénzek 1941-ig alapvetően két csekkszámmlára érkeztek: az

¹⁰⁶ SzEL PK 1938. V. n. 1524.

¹⁰⁷ Ezt az utóbbi utasítást lásd: SzEL PK 1943. VII. n. 2428. Sajnos az eredményeket tartalmazó ívek nem maradtak fenn, legalábbis az általam alaposan átnézett iktatókönyvi bejegyzésekben nem található nyomuk. Csak feltételezni lehet, hogy bizalmas információgyűjtéshez kellettek a hercegprímásnak vagy esetleg az *ad limina* látogatáshoz szükséges statisztikai adatokhoz, melyek az írásbeli relációba nem kerültek bele. Vö. ASV Congr. Conclat. Relat. Dioec. 700, ahol megtalálható az 1938-as *ad limina* látogatáshoz kapcsolódó jelentés.

¹⁰⁸ Minden évben volt gyűjtés a Jeruzsálemi Szent Sírra (1927-ben földrengés sújtotta a templomot) valamint a Szent László Társulat céljára (amely a külföldre szakadt magyar katolikusok lelki szükségleteiről való gondoskodás volt). Emellett több olyan gyűjtés is volt, amelyet egy-egy meghatározott célra tartottak, például a földrengésben megrongálódott csíksomlyói templom renoválására 1941-ben: SzEL PK 1941. V. n. 992.

¹⁰⁹ Minden papnak fizetnie kellett a Szent Imre Egyesület tagdíját: SD, A Szent Imre Egyesület alapszabálya, §. 191., valamint a Szent Márton kölcsönkönyvtár tagdíját: SzEL PK 1937. IV. n. 1058.

¹¹⁰ Ide tartoznak az irodadíjak (a plébániák és az iskolák is kötelesek fizetni) és az egyházmegyei hivatal csekkszámmlájának üzemköltsége.

¹¹¹ Ide tartoznak az egyházközségi adó, a kultúradó, a péterfillér, a missziós pénzek, a felmentési díjak a házassági akadályok alól és a háromszori hirdetés alól, valamint az oltáregyleti tagsági díjak beszedése.

¹¹² Az alkalmazottak pontos fizetésére figyelmezteti papjait Grósz József: SzEL PK 1939. I. n. 16.

¹¹³ A költségvetéseket és számadásokat naptári évre kellett készíteni (SzEL PK 1938. II. n. 499.), a leltárakat évente. A templomszámadások és az egyházi vagyonról a leltár készítésének kötelezettségéről: SD 442. §. 161; 467. §. 167.

¹¹⁴ Annak meghatározása, hogy mi felel meg a rendeltetésének a főpásztor dolga volt. Lásd: SD 464. §. 167. A kellő kamatoztatást jelentette az egyházi ingatlanok haszonbérbe adása: Uo., 443–444. §. A 100 pengőnél nagyobb összeget már köteles volt a vagyon kezelője valamilyen módon befektetni, különben kártérítési kötelezettség terhelte. Uo. 465. §. Grósz József e törvényre figyelmezteti papjait: SzEL PK 1939. I. n. 21.

¹¹⁵ Vö. SzEL PK 1936. III. n. 657; SzEL PK 1936. IX. n. 2791; SzEL PK 1937. I. n. 169; SzEL PK 1937. II. n. 364; SzEL PK 1937. IV. n. 1073; SzEL PK 1937. V. n. 1356; SzEL PK 1938. I. n. 374; SzEL PK 1940. VIII. 2411; SzEL PK 1942. X. 3312.

Egyházmegyei Hivatal csekkszámájára és a Szombathelyi Egyházmegyei Takarékt. csekkszámájára, amikor sor került az előbbi megszüntetésére. Onnantól a pénzbeküldés jelentősen egyszerűsödött.¹¹⁶ A rendelkezések betartása felett az esperesek őrködtek, akiknek a hivatallátogatások alkalmával kötelességük volt ellenőrizni, hogy szabályosan küldték-e be a papok az összegeket.¹¹⁷ A határidőt elmulasztóknak a főpásztor postai megbízást küldött, illetve kongruájukat a hátralék erejéig letiltotta. Nyomatékosan felhívta a figyelmet, hogy a csekkbefizetési lapokon jelezzék az összeg rendeltetését, mivel ha ezt nem teszik, a könyvelésben zavarok keletkezhetnek.¹¹⁸ E kérését a későbbiek során többször megismételte, amely arra enged következtetni, hogy a papság erről sokszor elfeledkezett. Ennek megoldásaképpen 1940-ben már arról tájékoztatta őket, hogy az ilyen módon beérkezett összegért irodája felelősséget nem vállalhat,¹¹⁹ 1941-ben pedig úgy rendelkezett, hogy azokat az összegeket, amelyek rendeltetésének a célját nem közlik, visszaküldi a feladónak.¹²⁰

A pénzbeküldés módozatain kívül Grósz József részletesen szabályozta az egyházközségek egyházi és iskolai költségvetését, számadását, valamint megjegyzéseket fűzött a beérkezett templomszámadások elkészítéséhez. Ezek közül az egyházközségi egyházi és iskolai költségvetéseket és számadásokat nem iskolaévre, hanem naptári évre kellett elkészíteni, egyszerűbb kezelhetőség és a közös adókezelés miatt. A kész költségvetéseket a költségvetési évet megelőző október, illetve novemberig, a számadásokat pedig januárig a kerületi esperesekhez, illetve a kerületi tanfelügyelőkhoz kellett beküldeni, akik nyolc napon belül kötelesek voltak a püspöki hivatalhoz továbbítani őket észrevételeikkel.¹²¹ E dokumentumok elkészítési módjára az egyházmegye főpásztora részletes szabályozást adott, ügyelve nem csak a tartalmi elemekre, hanem kitérve a beadandó jegyzőkönyvi papír anyagára és elkészítésének külalakjára is az egyöntetűség és így a könnyebb átláthatóság érdekében. Az elkészítési mód taglalásakor kihangsúlyozta, hogy a számadásokhoz a nyugtákat egyes tételek szerint külön borítékolva vagy átkötve kell csatolni, és hogy nem csak a befolyt és kifizetett összegekről akar képet kapni, hanem az egyházközség pénzügyi gazdálkodásáról és helyzetéről is. Így külön nyomtatványt készíttetett e célra, melynek segítségével átláthatóvá tette a tartozásokat, kölcsönöket és ezek törlesztését – amelyek az éves számadásokból esetleg nem tűntek volna ki részletesen.¹²² Arra is figyelmeztetett, hogy olyan költségvetést, amely a fennálló tartozás legalább megfelelő részletekben történő fizetéséről nem gondoskodik, nem fogad el, megelőzendő a súlyos eladósodást.¹²³ A kintlevőségek erre nem alkalmas fedezetek, mivel egy részüket nem lehet behajtani és egy idő után elévülnek.

¹¹⁶ SzEL PK 1941. II. n. 456.

¹¹⁷ SzEL PK 1938. I. n. 374.

¹¹⁸ SzEL PK 1938. I. n. 374.

¹¹⁹ SzEL PK 1940. VI. n. 1288.

¹²⁰ SzEL PK 1941. II. n. 456.

¹²¹ SzEL PK 1938. II. n. 499.

¹²² SzEL PK 1938. II. n. 499.

¹²³ SzEL PK 1938. I. n. 355; SzEL PK 1938. II. n. 499.

Mind a számadások, mind a költségvetések készítésekor az egyes tételek felsorolásánál a személyi járandóságokat, rendes és rendkívüli kiadásokat kellett feltüntetni, valamint közszemlére kellett kitenni őket, hogy lehessen fellebbezni ellenük, ha kifogás merülne fel. A költségvetés elfogadása után egyenkénti adókimutatást kellett készíteni. Erre a következő szabályozást adta Grósz: „Az állami egyenes adók alapján kivetett egyházközségi adó kivetési kulcsát minden egyes egyházközségben valamennyi hívőre nézve és valamennyi adónerő (föld-, ház- és 5%-kal számított általános kereseti adó) után azonos százalékban kell kivetni.”¹²⁴ Ehhez még azt is hozzátette, hogyha katolikus iskolába másvallású tanuló jár, akkor szülei kötelesek az iskola rendes kiadásaihoz ugyanazon %-ban állami adójuk után hozzájárulni, mint az iskolába járó katolikus tanulók szülei.¹²⁵

A templomszámadások véleményezéséből és a hozzájuk fűzött kiegészítésekből következtetni lehet az egyházmegyei pénzügykezelésben egyes esetekben előforduló problémákra: a 100 pengő feletti összeg befektetésének hiányára, a túlkidadásokra, az alkalmazottak késedelmes bérezésére és az adósságokra.¹²⁶ Ezen utóbbi probléma az iskolák adatainak törzskönyvezése¹²⁷ során is kitűnt, amikor Grósz József azt állapította meg, hogy: „több iskolának jelentékeny tartozása áll fenn részben iskolaépítésre felvett kölcsönökből, részben tanítói nyugdíjjáradékokból, amely tartozások törlesztéséről egyes egyházközségek kellő mértékben nem gondoskodnak.”¹²⁸ Ezért arra szólította fel a papságot, hogy a költségvetésbe a költségeket is kalkulálják bele, máskülönben a költségvetést nem tudja elfogadni.¹²⁹

A pénzügykezelés, a különböző számadások és költségvetések egységesítése és szabályozása mellett Grósz József számos olyan rendelkezést is kiadott, amelyek az egyházi vagyon védelmére, megőrzésére, ésszerű kamatoztatására (kezelésére és forgatására) és az adókedvezmények igénybevitelére irányulnak. Gyakran püspöki körlevelek útján figyelmeztette a papságot az egyházi épületek, berendezések, felszerelések biztosítására, különösen a tűzkár elleni, illetve a betörés elleni biztosítás fontosságára. Az előbbihez a Katolikus Népszövetség Biztosítási Irodáját, az utóbbihoz a Gazdák Biztosító Szövetkezetét ajánlotta.¹³⁰ Felhívását többször megismételte, 1938-tól már a módosítással, hogy a betöréses lopás elleni biztosítás is a Katolikus Népszövetség Biztosítási Irodáján keresztül történjen.¹³¹ 1941-ben a biztosítási összeg emelésére szólított fel az általános drágulás miatt,¹³² majd 1942-ben kötelezően elrendelte, hogy az összes egyházközségi épületet és

¹²⁴ SzEL PK 1938. II. n. 499.

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ Az előbbi három tényező fontosságára hívta fel a figyelmet 1939-ben az előző évi számadásokkal kapcsolatban Grósz József. Lásd: SzEL PK 1939. I. n. 21. Az adósságok templomszámadásokban történő feltüntetését az 1943-as évben kérte: SzEL PK 1943. IV. n. 1241.

¹²⁷ SzEL PK 1937. IX. n. 2900.

¹²⁸ SzEL PK 1938. I. n. 355.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ Vö. SzEL PK 1936. VIII. n. 2333; SzEL PK 1936. VI. n. 1199. A Gazdák Biztosító Szövetkezete a templomi berendezési tárgyak, felszerelések mellett a perselypénzre is biztosítást ajánlott.

¹³¹ SzEL PK 1938. IV. n. 1031; SzEL PK 1940. VI. n. 1283; SzEL PK 1941. I. n. 188.

¹³² SzEL PK 1941. VIII. n. 2272/a, Az általános drágulás magyarázata, hogy Magyarország ipari és mezőgazdasági termékei nagy részét Németországba exportálta, viszont ezért a németek vagy nem fizettek vagy

ingóságait az addigi biztosítási érték 50%-ának megfelelő összeg erejéig az adott év március 1-től kezdve a Katolikus Népszövetség Biztosítási Irodájánál utánbiztosítsák, tekintet nélkül arra, hogy milyen biztosítási irodával volt szerződésük.¹³³ Grósz püspök e rendelkezésének célja ismét az egységesítés volt, aminek révén a biztosítások könnyebben áttekinthetővé váltak. Végül 1943-ban a papságot arra szólította fel, hogy amennyiben azt tapasztalják, hogy az értékekben lényeges emelkedés állt elő, minden további rendelkezése bevárása nélkül utánbiztosítsák az egyházi ingatlanokat és ingó javakat.¹³⁴ Az egyházi vagyon védelmét és kamatoztatását szolgálta az a rendelkezése is, hogy egyházmegyéjében az állam vagy politikai község ne használja a hitfelekezeti iskolák épületét vagy a kántorlakot szerződés nélkül, meglévő szerződés esetén pedig mindig az infláció mértékének megfelelően megnövelt bérleti összeget fizesse érte.¹³⁵

Az egyháznak az általa működtetett iskolák beíratási díjaiból is jövedelme származott, viszont e díjak befizetésének az egyházmegyei fenntartású elemi iskolák nagy része nem tett eleget.¹³⁶ Hogy a pénzbeszedést ösztönözze, Grósz József a Katolikus Tanítói Internátusi Alapból származó ösztöndíj odaítélésekor azoknak a tanítóknak a gyermekeit részesítette előnyben, akiknek legalább 75%-át sikerült a beíratási díjaknak beszedniük.¹³⁷ A katolikus iskolákkal kapcsolatban ügyelt arra is, hogy az állam a fenntartásukra előírt nyújtott hozzájárulásokat és segélyeket kiutalja nekik, ahol ezt megvonták, ott felszólította az illetékes plébánosokat a jogorvoslat benyújtására.¹³⁸ Fellépett a plébániaföldek kisajátítása ellen: ha ez a veszély fenyegette valamelyik plébánosát, az eset körülményeit és káros hatásait azonnal jelezni tartozott neki.¹³⁹ A túlzott költségek megelőzésére is intézkedett: az egyházmegyei építkezési tervek és költségvetéseket, amelyeket nem hivatalos közeg készített el, külön szakemberrel, az egyházmegyei építésszel felülvizsgáltatta.¹⁴⁰

A kiadások csökkentésének kiváló eszköze volt az adózási kedvezmények és mentességek igénybevétele, amely papjai figyelmét gyakran elkerülte, így a püspöki körlevelek útján is közölte e lehetőségeket. Felhívta a papság figyelmét, hogy az 1886. évi törvény 22. törvénycikkének 138.§-a értelmében a lelkészek mentesek a községi pótdadó alól, valamint arra, hogy az egyház sokszor azért esik el az adózási mentességektől és kedvez-

fegyverekkel: 1941-ben 140 millió márká, 1943-ban már 1 milliárd márká, 1944-ben pedig 1,5 milliárd márká tartozásuk volt. Más egyéb körülményekkel együtt – a besorozás miatti munkaerőhiány, a munkaerő átcsoportosítása a hadiiparba, stb. – ez a költségvetés tartós egyensúlytalanságához vezetett, amit az egymást váltó kormányok fedezetlen papírpénz-kibocsátással igyekeztek ellensúlyozni, amely inflációhoz vezetett. Lásd: ROMSICS IGNÁC, *Magyarország története a XX. században*, Budapest 2005, 258.

¹³³ SzEL PK 1942. IV. n. 845.

¹³⁴ SzEL PK 1943. IX. n. 3243.

¹³⁵ SzEL PK 1941. IX. n. 2475.

¹³⁶ SzEL PK 1936. VII. n. 1809.

¹³⁷ SzEL PK 1939. II. n. 231.

¹³⁸ SzEL PK 1940. X. n. 2764.

¹³⁹ SzEL PK 1943. IV. n. 1220; SzEL PK 1943. IX. n. 3248.

¹⁴⁰ SzEL PK 1937. VIII. n. 2888.

ményektől, mivel a telekkönyvekben nincs megjelölve a gyakran csak „római katolikus egyház” gyűjtőnévvel illetett ingatlanok közelebbi rendeltetése.¹⁴¹

A telekkönyvi hatóságoknál a hozzá felterjesztett kiegészítések ügyében 1938-ban – a plébániák és lelkészségek megterhelése nélkül – maga járt el,¹⁴² 1943-ban pedig arra figyelmeztette a papságot, hogy mivel a telekkönyvi kiigazítás illetékmentes, a kérvény hozzá való felterjesztése és általa történő jóváhagyása után az illetékes királyi járásbíró-ságnál igényeljék a kiigazításokat.¹⁴³ Az igénylésben meg kellett jelölni azokat, akiknek az ingatlanok ténylegesen a tulajdonában voltak és azokkal is alá kellett íratni, akik a haszonélvezetükben érdekeltek voltak.¹⁴⁴ A rendelkezése háttérben a jövőre vonatkozó adózási kedvezmények és mentességek igénybevételén kívül az 1938. évi 20. törvénycikk (a győri fegyverkezési program) végrehajtásának tapasztalatai állhattak, amely a vagyon értékének arányában egyszeri beruházási hozzájárulásra kötelezte azokat a természetes illetve jogi személyeket, akik „osztatlan tiszta vagyona az 1938. évi február hó 28. napján az 50,000 P-t meghaladta” – így az egyházi javadalmasokat is érintette.¹⁴⁵

Végül a pénzügyekhez tartozik az egyházi – ide számítva a párbér természetű járandóságok megváltását is –, illetve iskolai adók terén az együttes kezelésbe vétel. Ennek számos előnye mutatkozott: egységes kezelést tett lehetővé, nem kellett külön behajtás-ról gondoskodni, külön könyvelést vezetni a jegyzőnek, s biztosabb volt a befizetése is, tekintve, hogy nem több különböző összeget kellett az adózóknak befizetni.¹⁴⁶ Grósz József ez ügyben már 1939-ben levelet írt Serédi Jusztiniánnak, az egyházközség nevének említése nélkül konkrét példát hozva fel egyházmegyéjéből, ahol az egyházközségi adót, iskolai adót és a párbér természetű járandóságot (jelen esetben karcjárandóságot) akarták együttes kezelésbe vonni, de a pénzügyminiszter ezt nem engedélyezte, arra hivatkozva, hogy az állami adóknak összesen 50,9%-át kitevő adót vetnének így ki. A túlzott mértékben kivetett adók behajtásához pedig jogsegélyt sem szabadott adni.¹⁴⁷ Ugyanakkor ez a határozat a párbér megváltásának lehetőségéről hozott rendeletet illuzórikussá tette. Az 1940. március 17-ei püspökkari tanácskozáson tárgyalták az ügyet, melyen úgy határoztak, hogy a hercegprímást bízzák meg a közbenjárással az egyes minisztériumoknál. Ennek ellenére nem történt jelentős változás az ügyben.¹⁴⁸

¹⁴¹ SzEL PK 1940. VI. n. 1282; SzEL PK 1943. VII. n. 2414.

¹⁴² SzEL PK 1940. VI. n. 1282.

¹⁴³ SzEL PK 1943. VII. n. 2414.

¹⁴⁴ SzEL PK 1940. VI. n. 1282.

¹⁴⁵ 1938. évi törvénycikkek, 1938. évi 20. tc. 3. §, 252. Az egyszeri beruházási hozzájárulás címen bizonyos kitételek esetén kevesebbet kellett volna fizetni, ha a telekkönyvben külön-külön jelezték az ingatlanok rendeltetését és az utóbbi esetben feltehetően a beruházási hozzájárulás fizetése is a tényleges tulajdonosokra hárult volna. Az egyszeri vagyonadóval kapcsolatban kölcsön felvételét engedélyezte Grósz József: SzEL PK 1938. VII. n. 2272.

¹⁴⁶ Ez a letenyei esperesi kerület 1942-es őszi koronájából kiválóan kirajzolódik: SzEL AC 1023/1943.

¹⁴⁷ SzEL AC 2038/1939.

¹⁴⁸ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között II.*, 226. Grósz püspök körlevélben hívta fel az egyházközségek figyelmét az együttes adókezelés előnyeire és arra, hogy az adókat a teherbíró képességnek megfelelően vessék ki. Ugyanis ahol ezek szerint történik az egyházi adóztatás,

4. SZERZETESRENDEK AZ EGYHÁZMEGYÉBEN

A lelkipásztorkodó papság munkáját a szerzetesek segítették, akik lelkipásztori, szociális, karitatív, missziós, oktatási és nevelési tevékenységük révén sokat tettek az egyházmegyéért. A szombathelyi egyházmegyében a vizsgált időszakban 7 férfi szerzetesrend, illetve változó számú női szerzetesrend volt: 1934-ben 12, melyhez Grósz József szombathelyi egyházkormányzása idején további öt csatlakozott. 1936-ban a budapesti Jó Pásztor zárda apácai alapítottak rendházat Ikerváron,¹⁴⁹ 1937-ban a szervita nővérek kaptak engedélyt a kőszegi letelepedésre.¹⁵⁰ A Segítő Szűz Leányai, azaz a szalézi nővérek, első magyarországi rendházukat 1937-ben Oladon alapították,¹⁵¹ a Jézus Szíve Népleányai 1942-ben, a Szentlélek Szolgái 1943-ban telepedtek le Kőszegen.¹⁵² Érdeemes egyenként sorra venni, hogy e közösségek hogyan járultak hozzá az élénk lelki élet kibontakozásához.¹⁵³

a) Férfi szerzetesrendek a pásztorációban és az oktatásban

A férfi szerzetesrendek közül az egyházmegyében a Szent Benedek regulájából kiinduló nagyobb monasztikus rendek: a bencések és a ciszterciek, a két nagyobb koldulórend: a domonkosok és a ferencesek, a premontrei kanonokrend, valamint az újabb alapítású szalézi és verbita rend rendelkezett rendházzal. Működési körük rendkívül széles volt: a szorosan vett lelkipásztori munka, fiúnevelés, lelkigyakorlatok, *triduum*ok, missziók tartása, egyesületek vezetése, különféle előadások, lelki programok, tanfolyamok, valamint zárandoklatok szervezése. Többek között ez is kiválóan kirajzolódik az egyes rendházak krónikáiból, melyekből napi lebontásban, rövid címszavakban értesülhetünk a rend, s elsősorban az adott rendház életét érintő eseményekről. Szerepelnek bennük – amennyiben volt – a rend által vezetett plébánia ügyei, azok az események, ahol valamely rendtag által képviseltette a rendház magát, a napi sajtóból vett jelentősebb események, és azok a történések is, amelyek a rendház belső életének szerves részét képezték: ki-

ott lehetővé teszik az állami hatóságok az együttes kezelést. A körlevél: SzEL PK 1941. I. n. 175. A körlevél rendelkezését a *Vasvármegye* című helyi lap is leközölte: (?), *Az egyháziadó ne veszélyeztesse az adózók fizetőképességét – figyelmezteti a megyéspüspök az egyházközösségeket*, Vasvármegye 74 (1941) 28, 4.

¹⁴⁹ SzEL AC 1335/1936.

¹⁵⁰ SzEL PK 1937. I. n. 174. A rend felépítéséről ismertető: *A Szervita Nővérek magyar Kongregációja: szervezettismeretítés*, Budapest 1943.

¹⁵¹ SzEL PK 1937. VIII. n. 2891. A rend célkitűzéseiről és történetéről: PUSKELY MÁRIA S.S.N.D., *Szerzetesek*, Eisenstadt 1989, 177–178, az oladi zárda történetéről külön monografikus feldolgozást nem találtam.

¹⁵² SzEL AC 2967/1942; SzEL AC 529/1943.

¹⁵³ E fejezetben a szerzetesrendek tevékenységéről az egyházmegyében egy általános áttekintést adok, az adott rend és az egyházmegye életének metszéspontjaira koncentrálni. Minden egyes rendház életét részletesen nem ismertetem, mivel az a rendtörténetírás feladata. A szombathelyi egyházmegyében a szerzetesrendekről, státusukról és tevékenységükről rövid áttekintés a korabeli *Schematismus*okban és az *ad limina* jelentésekben találunk: SzEL AC 2512/1938; SzEL AC 3223/1943; ASV Congr. Concist. Relat. Dioec. 700; *Schematismus* 1940, 76–84; *Schematismus* 1943, 98–III.

rándulások, szünetidőre elutazások, betegségek, halál, primícia, fogadalom letétele, esetleg a rendből való kilépés. Sőt, néha-néha egy másik rend helyi, jelentősebb eseményei is. Ezt a képet egészíti ki, árnyalja a korabeli sajtó, illetve egyéb fennmaradt források. Az átnézett krónikákból, újságokból, évkönyvekből, forrásokból e fejezetben elsősorban az egyházmegye és a rendek kapcsolatát érintő egy-egy mozzanatot, történetet emelek ki.

A ferencesek, domonkosok, a szaléziek, a bencések és a ciszterek is plébániát tartottak fenn az egyházmegye területén. A ferencesek Szombathelyen és 1942-től Zalaegerszegen, a domonkosok Szombathelyen és Vasváron, a szaléziek Szombathelyen, a bencések Celldömölkön, míg a ciszterek Szentgotthárdon.¹⁵⁴ A szerzetesi plébániák nem csak a lelki élet központjai voltak, hanem a katolikus egyesületek, különféle közösségek összetartói, a katolikus kultúra terjesztői is. Mind a ferenceseknek mind a domonkosok mind pedig a szaléziak kultúrházzal rendelkeztek Szombathelyen. A ferences 1931-ben nyitotta meg kapuit és sok előadásorozatnak adott helyet – köztük nagyböjti, adventi plébániai napoknak és a ferences harmadrend által kezdeményezett ferences napoknak. E rendezvényeknek Grósz József is gyakori látogatója volt. Ezenkívül zárandoklatokat és lelkigyakorlatokat szerveztek. A szombathelyi plébánián több egyesület működött: *Credo*, Oltáregyesület, Szent Klára Leánykör, Jézus Szíve Társulat, A.C. szakosztály, Szent Ferenc Harmadik rendje, a 362. számú cserkészcsapat és egy vegyeskar.¹⁵⁵

A ferencesek 1926-tól kezdve tevékenykedtek Zalaegerszegen, a zalaegerszegi ferences plébánia felállítására azonban – Mindszenty (Pehm) József fáradozásainak köszönhetően – csak 1942. január 1-ei hatállyal került sor.¹⁵⁶ Az első plébánosa Horváth Domonkos ferences házfőnök lett, aki tevékenységének kezdetén Gábris Gráciánt kérte meg, hogy tartson beszámolókat kínai missziójáról. A plébániával egyben új egyházközség is alakult.¹⁵⁷

Szombathelyen működött a ferences rend Hittudományi Főiskolája, melyet 1926-ban helyeztek ide a Felvidékről. A főiskolához az építkezést 1927-ben kezdték, majd a jelentkezők megnövekedett száma miatt 1935-ben szükségessé vált a keleti szárny kéte-

¹⁵⁴ Vö. a korabeli *Schematismus*okkal, valamint: SzEL AC 2512/1938; SzEL AC 3223/1943; ASV Congr. Concist. Relat. Dioec. 700.

¹⁵⁵ N. L., *A szombathelyi szerzetes-plébániák tíz esztendeje. 1930 január 1-én kezdte meg működését a ferences, domonkos és szalézi plébánia*, Vasvármegye 73 (1940) 4, 5. A ferences napon a főpásztor például: (?), *A mi feladatunk, hogy imádkozzunk és dolgozzunk a szeretet diadaláért – mondotta Grósz József megyéspüspök a Ferences Nap diszgyűlésén*, Vasvármegye 72 (1939) 264, 3–4; (?), *Ferences-nap Szombathelyen. Grósz József püspök a szeretet diadaláért*, Zalamegyei Ujság 22 (1939) 267, 1.

¹⁵⁶ Vö. RÁCZ PIUSZ O.F.M., *Ferencesek az ország nyugati részén*, Zalaegerszeg 2004, 170; SzEL PK 1942. I. n. 383.

¹⁵⁷ Vö. HF, *A misszió jegyében indul meg az új plébánia működése*, Zalamegyei Ujság 25 (1942) 2, 2; (?), *Megkezdődtek a ferenceseknél a missziós előadások*, 25 (1942) 4, 1; (?), *A második missziós előadás*, 25 (1942) 5, 1; (?), *A harmadik missziós előadás*, 25 (1942) 6, 1; (?), *A ferences tartományfőnök köszönő levele*, Zalamegyei Ujság 25 (1942) 7, 2. – Mindszenty (Pehm) Józsefnek 1942. január 5-én; (?), *Beiktatták az új plébánost*, Zalamegyei Ujság 25 (1942), 8, 1–2; (?), *A zalaegerszegi új rk. egyházközség képviselőtestületének eskütétele és első közgyűlése*, Zalamegyei Ujság 25 (1942) 26, 1.

meletessé bővítése 18 szobával, melyet 1936-ra fejeztek be.¹⁵⁸ A főiskola külön folyóiratot is megjelentetett *Ifjúság*, majd az 1942/3. számtól *Ferences ifjúság* címmel, melynek működéséhez – legalább egy alkalommal – Grósz József is hozzájárult.¹⁵⁹ A folyóiratban teológiai, irodalmi, történeti írások és versek mellett minden számban helyet kapott a főiskola jelentős történéseit megörökítő szombathelyi krónika, valamint gyakran a pápai, illetve az esztergomi krónika is. Ezekből kiválóan kirajzolódik, hogy mikor adta fel a rendeket a teológusoknak Grósz püspök, mikor voltak a növendékek vizsgái, illetve milyen jelentősebb események történtek a teológus hallgatók életében.¹⁶⁰

Hasonlóan élénk volt a hitélet a szombathelyi domonkosrendi Szent Márton plébánián, amely, mint említettem, szintén rendelkezett kultúrházzal. Itt a *Credo*, a harmadrend, az Eucharisztikus szakosztály – amely egyben a plébánián az Oltáregyletet is jelentette¹⁶¹ –, Árpádházi B. Margit Leánykör, vagy ahogy egyszerűsítve említették: Margitkör, a Rózsafüzér Nőszövetség, a 363 Julián barát cserkészcsapat, a vegyeskar és a *Credo*-énekkar működött.¹⁶² Továbbá a rendi krónika 1937-ben feljegyezte, hogy P. Albert megalapította a Szövő gyári munkások szövetségét, melynek szervezéséhez keresztényszocialista titkárokat Budapestről hívtak.¹⁶³ Ezenkívül többször tartottak mozgóképes előadást: 1936. szeptember 4-én engedélyt adtak P. Albertnek új mozigép beszerzésére kultúrelőadások céljára, melynek árát, 600 P-t az előadásokból tervezték fedezni. A gépet október 18-án – igaz még csak rendtársai körben – már ki is próbálta. Szintén gyakran rendeztek műsoros esteket, melyek bevételeit olykor az *Opus S. Dominici* javára ajánlották. A különféle előadásokon, egyesületi találkozók, vetítéseken kívül a kultúrház 1937-ben például főzőtanfolyamnak is helyet adott. A domonkos atyák rendszeresen vezettek Vasvárra zárándoklatot, illetve – nem csak az egyházmegye plébániáin – missziókat, triduumokat, lelkigyakorlatokat tartottak. Mindemellett a liturgikus szolgálatot is ellátták.¹⁶⁴

Érdekes helyi jogszokásra világítanak rá a székesegyházi esperesi kerület 1937 őszi és 1938 tavaszi koronái. A szombathelyi Bábaképző Intézetben¹⁶⁵ született gyermekeket ugyanis a szombathelyi főplébánia 1930-as felosztása után Mikes püspök rendelkezésének

¹⁵⁸ RÁCZ, *Ferencesek az ország nyugati részén*, 164–165.

¹⁵⁹ Az akkori rendi krónikás, fr. Kajetán 1939. december 23-ai dátummal feljegyezte, hogy a püspök karácsonyi ajándékként 50 P-t juttatott el a laphoz. Vö. FR. KAJETÁN, *Krónika, Ifjúság* 15 (1939) 1, 43.

¹⁶⁰ Vö. az *Ifjúság* és a *Ferences ifjúság* 1936–1944-es számaival.

¹⁶¹ A rendi krónika 1936. február 25-ei bejegyzése szerint: „A R.T. Eucharisztikus szakosztálya külön jelentés alapján a plébánia útján ma nyerte meg a püspöki elismerést, melynek értelmében a plébánián az Oltáregyletet is képviseli. Teljesség kedvéért benyújtottuk az Alapszabályokat, amelyek láttamozva lettek és így elfogadva az egyházmegyei Hatóságtól is.” Másnap: „P. Prior és P. Albert látogatása Grósnél, rendezik ill. ismertetik vele a R.T. nő, „Nőszövetség” és Margitkör helyzetét.” Az apostoli kormányzót ezt követően több egyület gyűlésére is hívták. Vö. MNL-VaML Szombathelyi Domonkos Rendház iratai 9. Rendi krónika.

¹⁶² Vö. SzKT 1937–1944-es számaival, illetve: N. L., *A szombathelyi szerzetes-plébániák tíz esztendeje*, 6.

¹⁶³ MNL-VaML Szombathelyi Domonkos rendház iratai 9. Rendi krónika, 1937. szeptember 22-ei bejegyzés. A krónikás minden bizonnyal Sütő Albertre utalt.

¹⁶⁴ Vö. MNL-VaML XII. 5. A szombathelyi domonkos rendház iratai 9. Rendi krónika.

¹⁶⁵ Az intézet történetéről bővebben lásd: HORVÁTH BOLDIZSÁR–ILLEI GYÖRGY, *A szombathelyi bábaképző és szülészeti osztály kilenc évtizede*, Vasi Szemle 40 (1986) 4, 481–499.

megfelelően plébániai hovatartozástól függetlenül ők keresztelték és anyakönyvezték, mivel az intézet ennek a plébániának a területén helyezkedett el. Ennek következtében sok plébános, akinek a híve itt adott életet gyermekének és közvetlenül ezután a domonkosoknál megkereszteltette, jelentős stoláris jövedelemtől esett el. Ráadásul azt állították, hogy a keresztelés tényéről sem értesítették őket. Így az 1937-es őszi koronán felpanaszolták az esetet a *Codex Iuris Canonici* 738. kánonjára hivatkozva, mely szerint a keresztelési jog a plébánosé, még az idegent is az keresztelje, ha könnyen elérhető a saját plébánia. Azt szeretnék, ha a *Codex* előírását tenné a főpásztor kötelezővé, valamint az esperes, Szendy László javasolta, hogy vagy létesítsenek a bábaképzőbe külön kápolnát vagy keresztelőfülkét, amelyben a plébánosok, illetve a kurátor megkeresztelhetnék a plébániájukhoz vagy kuráciájukhoz tartozó gyerekeket, vagy küldjék ki keresztelésre a gyerekeket saját plébániatemplomukba. Szintén kérték, hogy az 1930 óta történt keresztelésekről a bejegyzéseket bocsássa rendelkezésükre. A korona ezen túlmenően az Emberbaráti Kórház szülészeti osztályán születő gyermekek keresztelésére is kérte, hogy a főpásztor terjessze ki a saját plébánosi jogot.¹⁶⁶ Grósz József ellenben az addig kialakult gyakorlaton nem változtatott, tekintve hogy a kánonban megfogalmazott okok fennálltak, a személyzet csekély létszáma miatt nem lehetett a keresztelendőket a különböző plébániákra kivinni, idegen plébánián pedig csak a plébános engedélyével lehetne keresztelni.¹⁶⁷ A megkeresztelték plébániai nyilvántartásról pedig – mint korábban említettem – éppen abban az évben, 1937-ben rendelkezett.¹⁶⁸ Ezt követően az 1938-as tavaszi koronán a lelkipásztorok a domonkos plébánián keresztelték adatainak utólagos átküldését kérték.¹⁶⁹ Két évvel később arról panaszkodtak, hogy a szülők a lakóhely szerint illetékes plébánián szeretnék a gyerekeket megkereszteltetni, de a nővérek, akik állítólag plusz juttatást kapnak azért, hogy elviszik őket a domonkos plébániára, ezt nem engedik. A domonkos plébános megígérte, hogy kivizsgálja az ügyet és figyelmezteti őket.¹⁷⁰

A szombathelyi egyházmegye ferencesei életében jelentős esemény a római általános rendfőnök, Leonardo M. Bello 1937. augusztus 18–19-es látogatása volt,¹⁷¹ a domonkosok életében pedig az 1938-as év, amikor szombathelyi zárdájuk 300 éves évfordulóját ünnepelték. Míg az előbbi esemény inkább helyi, városi, az utóbbi országos visszhangot is kapott. Ennek háttérében az állhatott, hogy ebben az évben állították helyre a magyar

¹⁶⁶ SzEL AC 2578/1937. Sarlay Géza kurátor felszólalása nyomán az ügy már az 1937-es tavaszi koronán is említésre került, igaz más ügyekkel együtt, a stoláris jövedelmek kontextusában és akkor még nem tettek indítványt kimondottan a fent említett két intézményben született gyermekek keresztelésével kapcsolatban. Vö. SzEL AC 2075/1937.

¹⁶⁷ SzEL AC 2578/1937.

¹⁶⁸ SzEL PK 1937. VII. n. 2466.

¹⁶⁹ A jegyzőkönyvből arról értesülünk, hogy a domonkos plébánián az anyakönyvből a kiírásokat már elkezdtek. SzEL AC 1880/1938.

¹⁷⁰ SzEL AC 1978/1940 – Az 1940-es tavaszi korona jegyzőkönyve.

¹⁷¹ (?), *A ferencesek általános rendfőnökének látogatása Szombathelyen*, SzKT 1 (1937) 7, 6.

rendtartományt,¹⁷² amelynek első tartományfőnöke Badalik Bertalan lett, aki 1934-ig a szombathelyi Szent Márton rendház perjele volt, majd 1934–1938-ig az osztrák-magyar rendtartomány vezetője.¹⁷³ Az évfordulóhoz közeledve a domonkos atyák tervbe vették a szombathelyi Szent Márton templomuk előtt álló kúthoz – ahol a hagyomány szerint Szent Márton megkeresztelte édesanyját – egy ugyanezen témát feldolgozó kútszobor építését, amelynek kivitelezéséhez Grósz József apostoli adminisztrátor egyházmegyéjének valamennyi plébániáján gyűjtést rendelt el.¹⁷⁴ A szobor elkészítésére a jogot kétfordulós pályázaton Rumi Rajki István nyerte el.¹⁷⁵ Az új műalkotás felavatására Rózsafüzér Királynéjának ünnepén, október 2-án kerül sor, de az ünnepségek több napon át szeptember 29-től október 2-ig tartottak.¹⁷⁶ A két ünnep összekapcsolása bizonyára nem véletlen: a legenda szerint Szent Domonkos kapta Szűz Máriától az első rózsafüzért és őt kérte meg rá, hogy terjessze az egész világon, így a szombathelyi domonkosok is – egyéb kötelességeik mellett – ezen munkálkodtak a rózsafüzér imádság minél szélesebb körben terjesztésén keresztül.¹⁷⁷

A domonkosok másik plébániája Vasvárott volt, ugyanitt a Szentkút is gondozásuk alatt állt – 1914. április 17-én a Festetich-család véglegesen az egyháznak adományozta a területét –, amely népszerű búcsújárárhely, a Mária kultusz egyik helyi központja volt.¹⁷⁸ 1936-ban ünnepelte a vasvári Szent Domonkos Harmadik Rendje alapításának 25. évfordulóját, 1942-ben pedig a zárda és a hozzá tartozó templom fennállásának 700 éves évfordulóját.¹⁷⁹ A rendi krónika leírása szerint itt is működött *Credo* egyesület,

¹⁷² Ahogy a rendi krónikás 1938. március 11-ei bejegyzésében fogalmaz: „Világtörténetileg nevezetes dátum: finis Austriae, mert a német hadsereg Seiss Inkart hívására bevonult harc nélkül Ausztriába. Schuschnigg kancellár lemondott, Miklas elnök pedig hiába tiltakozott. Az esemény alapján eldöntötte provinciánk szétválását.” [Az osztrák miniszterelnök neve helyesen: Arthur Seyss-Inquart] Melyet követően május 8-án megérkezett Badalik Bertalan sürgőnye a magyar provincia felállításáról, május 16-án pedig felolvasták az új provincia tartományfőnöke első körlevelét a szöszékről. Vö. MNL-VaML Szombathelyi Domonkos Rendház iratai 9. Rendi krónika.

¹⁷³ BÖLE KORNÉL O.P., *A háromszázéves szombathelyi zárdánk*, Budapest 1938, az önálló magyar rendtartomány visszaállításáról: 6; Badalik Bertalanról: 86.

¹⁷⁴ SzEL PK 1937. VII. n. 2463.

¹⁷⁵ Rumi Rajki István életútjáról, további alkotásairól és a Szent Márton kúthoz tartozó részletes bibliográfiáról lásd: *Rumi Rajki István* (Vasi életrajzi bibliográfiák 39; szerk. NAGYVÁRADI NÓRA), Szombathely 2004. Illetve újabban: SALAMON NÁNDOR, *Rumi Rajki István szobrászművész élete és alkotásai*, Vasszilvágy 2009.

¹⁷⁶ Az ünnepségsorozat programját közli: BÖLE, *A háromszázéves szombathelyi zárdánk*, 6–7.

¹⁷⁷ Vö. SzEL PK 1938. VI. n. 2137; XI. Pius pápa „*Ingravescentibus malis*” körlevele, A szent Rózsafüzérről, a SzEL PK 1937. VII. körlevélhez csatolva. Lásd még: SZALAY JÁNOS O.P., *A szombathelyi Domonkos atyák 300 éves jubileuma*, SzKT 2 (1938) 8, 2.

¹⁷⁸ FEHÉR MÁTYÁS O.P., *Abétszázados vasvári Szent Domonkos- rendi kolostor története 1241–1941* (A Szent István Akadémia II. Történelem-, jog- és társadalomtudományi osztályának értekezései III/1) Budapest 1942, a plébánia történetéhez: 237–243; Szentkút történetéhez, jelentőségéhez: 243–259. A plébánia és a zarándokhely 20. századi történetét a szerző elnagyoltan fejt ki.

¹⁷⁹ A 25 éves évfordulót 1936. március 25-én ünnepelték. Vö. MNL-VaML Vasvári Domonkos Rendház iratai, 8. kötet: Vasvári zárda chronica, napi felj. – 1920, 1932 – 950. XI. 607. A rend vasvári letelepedése 700 éves évfordulójának megünneplésével kapcsolatos tervezet: MNL-VaML Vasvári Domonkos Rendház iratai 6. A vasvári szent Domonkos férfiszervezet iratai, a rendre vonatkozó vallási tárgyú iratok 1689–1950, iktatószám

cserkészcsapat, Oltáregylet, s volt Kis Szent Teréz Leánykör is. Mozivetítéseket szintén tartottak. Sokrétű adminisztrációs feladataikra, amely néha már-már elviselhetetlennek tűnő teherként nehezedett a rendtagokra, a rendi krónikás a következőképpen mutat rá:

„A sok mindenféle gyűlésezés, Egylet, iskola s egyéb pásztorációs elfoglaltságon kívül különösen sok gondot és fáradságot okozott az ún. zsidótörvény, születési, házassági adatok kikérésével, keresztlevelek kiállításával – megszámlálhatatlan esetben – megszólón a plébánosnak, de meg vele együtt a többieknek is az A.C., a Kalot, mindenféle püspöki, tanügyi rendeletek végrehajtása, az azok szerint való igazodás a hívek, az Egyletek stb. oktatásában, vezetésében. Itt van még a Légvédelmi kötelezettség és más egyéb sine fine dicentes. Ugy hogy ez a sok munka és gond, írka-fírka bele néha a késő éjtszakába igen megviseli az egyesek idegeit és panaszra fakaszt. De a mi még említendő, elvonja az embert még a lelki élettől, szerzetesi kötelességeinek előírásos teljesítésétől. Amit csak az ért meg, aki mindennek szenttanuja és maga is ben van a munkában.”¹⁸⁰

A harmadik rend, amely Szombathelyen plébániát vezetett, a szaléziek voltak. Még 1929-ben, Mikes püspök idején telepedtek meg a város egyik legszegényebb negyedében és vállalták a Szent József tanoncotthon működtetését. Már az első évben létrehozták az oratóriumot, amely – hasonlóan működött egy napközi otthonhoz – gyermekeknek és serdülő ifjaknak szolgált nemes szórakozással, foglalkoztatással és egyben lelki táplálékkal is. Az internátusi élet szintén megindult, kezdetben iparostanoncokkal, majd pedig egyéb diákokkal is, főleg azokkal, akik papi pályára készültek. A kezdeti 15 főből így 1936-ra 80–90 főre emelkedett az ott elszállásolt tanulók száma. A szociális munkából az atyák a szegény gyermekek felkarolásán kívül is kivették a részüket. Az itt működő karitás egyesület a szegénységélyezésben jelentős szerepet vállalt: eljártak a lakásokra és betegeket látogattak. Emellett természetesen egyéb egyesületek is működtek a plébánián: az Oltáregyesület, a *Credo*, leánykongregáció és leánykör, szerdánként pedig olyan hölgyek gyűltek össze, akik az inasok ruháit foltozták.¹⁸¹ 1936-ban aztán a kultúrház is megnyitotta kapuit, a felavató ünnepségen Grósz József is jelen volt.¹⁸² Szintén az ő egyházkormányzása idején került sor a templomépítés befejezésére. Az alapkövetétel már 1932-ben megtörtént¹⁸³ és 1935-ben az

nélkül. A rendház krónikása leírja a jubileum időpontja körül kialakult bizonytalanságot is. Ugyanis kezdetben 1941 decembereben szerették volna megünnepelni, de mivel a templomfestés nem készült el, 1942-re halasztották. Végül október utolsó vasárnapján tartották az ünnepséget, melyen Grósz József is jelen volt. Vö. MNL-VaML Vasvári Domonkos Rendház iratai, 8. kötet: Vasvári zárda chronica, napi felj. – 1920, 1932 – 950. XI. 607.

¹⁸⁰ MNL-VaML Vasvári Domonkos Rendház iratai, 8. kötet: Vasvári zárda chronica, napi felj. – 1920, 1932 – 950. XI. 607, 1939. szeptember végi feljegyzés.

¹⁸¹ Vö. (?), *Az első labdától – a legszebb kultúrházig. A szalézi rend hét évi küzdelmes munkája átforgalmazta Szombathely legelbagyottabb városrésze népét*, Vasvármegye 69 (1936) 53, 3–4; N.L., *A szombathelyi szerzetes-plébániák tíz esztendeje*, 6.

¹⁸² (?), *Felavatták a szalézi kultúrházat. Grósz püspök is megjelent a kultúrházavató ünnepségen*, Vasvármegye 69 (1936) 40, 5.

¹⁸³ A szándék az építkezésre már 1931-ben felmerült. Eugenio Pacelli 1931. május 7-én kelt, Ádám Lászlónak, a szalézi intézet akkori igazgatójának címzett értesítésében a szaléziaknak, a mérnököknek, az építőknek és az összes támogatóknak a Szentatyát apostoli áldását tolmácsolta. Vö. MNL-VaML Szombathelyi Szalézi Rendház iratai. Rendi iratok palliumban. Ezt követően Ádám László 1932. április 30-án a Szent Quirin templom

addig kész részt ideiglenesen át is adták rendeltetésének, de az érdemi munkálatok ezek után kezdődtek és 1938-ra fejeződtek be. Felszentelésére Lengyelország prímását, Hlond bíborost hívták meg, aki a szaléziak letelepedése idején a rend tartományfőnöke volt.¹⁸⁴ Az ünnepélyes eseményre június 4-én került sor, de az előkészületeket már június 3-án este megtették. Fél 8-kor Grósz József püspök körmenetben a székesegyházból Szent Quirinus püspök, Szent Auxilius és Szent Fulgentia vértanúk, Szent Domonkos és Bosco Szent János hitvallók ereklyéit a felszentelendő bazilikához kísérte és a Szalézi Kultúrház előcsarnokában helyezték el őket. Az értékes ereklyék mellett a Frontharcosok, Aggharcosok és a Szalézi Credo tagjai álltak éjszaka díszőrséget. Hlond bíboros szintén június 3-án, este 9 órakor érkezett, másnap délelőtt került sor a templom felszentelésére, különféle udvariassági látogatásokra¹⁸⁵, majd a szalézi templomban a *Schola Cantorum Sabariensis* hangversenyére. Június 5-én a reggel 9 órai szentmisét a szalézi templomban a lengyel hercegprímás tartotta, a szentbeszédet Grósz József mondta.¹⁸⁶ Utána a bíboros a Szalézi Intézet tanácstermében fogadta a meghívottakat, majd díszbéd után Pécsre utazott a pálosok új temploma főoltárának felszentelésére.¹⁸⁷

alapkővének lerakásával kapcsolatban írt Angelo Rottának, az ott elhelyezendő urnába vatikáni arany 100 lírást kérve. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 40 fasc. 4, fol. 79r. A következő évben, 1933. március 29-ei levelében miseintenciók kiállítását kérte. Vö. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 43, fasc. 2/1, fol. 88r.

¹⁸⁴ MNL-VaML Vas vármegye törvényhatósági bizottságának 1937. május hó 18-án tartott évnegyedes rendes közgyűlése, 88. kgv., 125; 112. kgv., 170–171. A felszentelésre még 1930-ban Mikes János püspök kérte fel a Szent Imre év rendezvényei kapcsán hazánkba ellátogató, a magyar szaleziánus intézeteket felkereső és 1930. augusztus 23–24-én Szombathelyen, a szalézi intézetben vendégeskedő prímást. Vö. (?), *Szent Kerény plébánia bírei. Be kell fejezni a szalézi templom építését*, SzKT 1 (1937) 1, 7; (?), *Hlond bíboros Szombathelyre jön*, Vasvármegye 63 (1930) 182, 2; (?), *A lengyel hercegprímás szombathelyi programja*, Vasvármegye 63 (1930) 185, 3; (?), *Ma érkezik a lengyel hercegprímás*, Vasvármegye 63 (1930) 190, 1; (?), *Szombathelyi közönsége tüntető lelkesedéssel fogadta Hlond bíborost*, Vasvármegye 63 (1930) 191, 1–2; H.F., *Hlond bíboros babérkoszorút küldött a szombathelyi bősök emlékművére*, Vasvármegye 63 (1930) 192, 3.

¹⁸⁵ Meglátogatta a püspökvárban Grósz püspököt, Oladon a szalézi nővéreket, Tanán Ambrózy Terézt és a szalézi rendházban fogadta Mikes püspököt is, aki este vacsorát adott a tiszteletére.

¹⁸⁶ A témája a Szentlélek kegyelme és pünkösd ünnepének jelentősége volt. Ezután került sor az Aggharcos Egylet Szent István zászlajának megáldására is. Vö. SzEL KI 28/1938, valamint a következő lábjegyzettel.

¹⁸⁷ Á[dám]. L[ászló]., *Új szentély Szombathelyen. Felszentelték Szent Kerény szalézi plébánia-templomát*, SzKT 2 (1938) 6, 2; (?), *Hlond bíboros ma este 9 órakor érkezik Szombathelyre*, Vasvármegye 71 (1938) 124, 5; A.L., *Diadalkapuzal, barangzugással és lelkes ünnepléssel fogadta Szombathely Hlond bíborost*, Vasvármegye 71 (1938) 125, 1–2. A cikk a szalézi intézet alapítására is tartalmaz érdekes részletet: a *Vasvármegye* tudósítója ugyanis meginterjúvolta Hlondot az Eucharisztikus kongresszuson szerzett benyomásairól és a 17 évvel azelőtti szombathelyi látogatásának benyomásairól. A bíboros az utóbbi kapcsán a következőket említette: „Azokra a pillanatokra emlékezem vissza, amelyekkel a szalézi rend Szombathelyre telepítésének ötlete felvetődött. Akkor Ambrózy Teréz bárónénak volt az a terve, hogy a szalézi rendet odatelepítse Szombathelyre. Ekkor kiszálltam abban a városban és egy elhagyott téglálegetőt találtam a szombathelyi elővárosban. Zsebemben volt a segítő Szűz Mária egy kis érme. Azt odahelyeztem azzal, hogy »ezt a területet lefoglalom a szaléziak számára«. Így kezdődött a szalézi rend Szombathelyre letelepítése s ahol annak idején, 1921-ben homokbánya, téglálegető volt, most a rendház, a kultúrház és a templom áll...”; RADNAI REZSŐ, *Hlond bíboros lengyel hercegprímás, felszentelte a szaléziak Szent Quirin plébániatemplomát*, Vasvármegye 71 (1930) 126, 2–3; (?), *A magyar-lengyel barátság lelkes ünneplésével fejeződött be Hlond bíboros szombathelyi vasárnapja, amikor a bíboros érsek az ünnepi nagymise után megszentelte az aggharcosok zászlaját és átnyújtotta a Szentanya magas kitünteté-*

A szentgotthárdi ciszterci rendház fennmaradt iratai kevésbé a lelkipásztori tevékenységekre koncentrálnak, inkább a ház belső életéről tudhatunk meg adalékokat belőlük, bár írójuk nem volt bőbeszédű, címszavakban jegyezte fel a napi eseményeket.¹⁸⁸ A korabeli sajtó, sőt, korabeli szakirodalom segítségünkre van abban, hogy egy általános képet nyerjünk lelkipásztori tevékenységükről. A plébánián a vizsgált időszakban működött Katolikus Nőszövetség, a Rózsafüzér Társulat, az Oltáregylet, a Mária-kongregáció, a KALOT, a Katolikus Leányklub (másutt: Klosz), a Felnőtt Leányok Mária kongregációja és az *Emmericana*. Ezeken kívül 1942-től a *Credo* és a Katolikus Legényegylet az iparos és kereskedő ifjúság számára.¹⁸⁹ A plébánia 1938. május 8-án ülte meg Szent Gotthárd 900 éves jubileumát, melyhez közeledve februári ülésén az egyházközség elhatározta egy Szent Gotthárdról elnevezett kultúrház építését, amely terveik szerint helyszínt biztosít az ismeretterjesztő előadások, nagyobb ünnepségek, színdarabok rendezésére és előadására.¹⁹⁰ 1942-ben indult útjára, Horváth Szaléz plébánosnak köszönhetően egy egyházközségi tudósító, amelynek kimondott célja az volt, hogy mindenkihez eljussanak a plébánia hírei, azokhoz is, akik esetleg nem vettek részt rendszeresen vasárnap szentmisén vagy az ott elhangzó hirdetéseket nem hallgatták meg.¹⁹¹ Az újság különösen sokat foglalkozott a katolikus házasság kérdésével, gyakran szerepelt címlapon ilyen témájú vezércikk. A plébános arra is figyelmet fordított, hogy a fronton harcoló híveihez is eljusson az újság.¹⁹² A rend Magyarországra telepedésének, a konvent pedig megalapításának 800. évfordulóját 1942-ben ünnepelte. Ehhez kapcsolódva a konvent közelében, Máriaújfalu mellett a ciszterci gimnáziumok levante- és cserkész-csapatái táboroztak, melyet megtisztelt látogatásával Grósz József püspök is.¹⁹³

seit a templomszentelés alkalmából, Vasvármegye 71 (1930) 126, 4–5. A kitüntettek Vidos Árpád főjegyző, az egyházközségi plébániai tanács elnöke, Szabó István városi tiszti főügyész, a templomépítés kezdeményezője és Weghoffer Béla MÁV felügyelő, a plébániai tanács alelnöke voltak. Az előbbieknél Nagy Szent Gergely rend lovagkeresztjét adományozta a pápa, az utóbbinak a *Pro Ecclesia et Pontifice* kitüntetést. Lásd még: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 57, fasc. 6, fol. 716–729. 858–860.

¹⁸⁸ A napi feljegyzés gyakran csak az aznapi időjárásra korlátozódik. Vö. MNL-VaML Szentgotthárdi Ciszterci Apátság iratai. A szentgotthárdi apátság krónikája 1929. szept. 23.–; MNL-VaML Szentgotthárdi Ciszterci Apátság iratai. Krónika (felirat nélkül, az első lap tetején: 1941–42. gazd. év) 1941–1944. Az 1945-ös évi krónika augusztus 12-től külön lapokon a füzet végébe illesztve.

¹⁸⁹ (?), *A szentgotthárdi eucharisztikus triduumok*, Szentgotthárdi élet 2 (1938) 2, 2; (?), *Borián Elred bucsuztatása*, Vasvármegye 74 (1941) 177, 6; HORVÁTH SZALÉZ O.CIST., *Egyesületi szervezkedés egyházközségünkben*, Szentgotthárdi egyházközségi tudósító 1 (1942) 1, 3.

¹⁹⁰ *Emlékfüzet Szent Gotthárd halálának kilencszáz éves évfordulóján 1038–1938*, a Szentgotthárdi Kat. Egyházközség kiadása, Szentgotthárd 1938. Az ünnepségről: (?), *Szent Gotthárd 900 éves jubileuma*, Szentgotthárdi élet 2 (1938) 2, 1. A konvent krónikájában 1938. május 8-án nem találunk kapcsolódó bejegyzést, a krónikáiról csak azt jegyezte fel: „Felhős, nagy eső egész nap.” Vö. MNL-VaML Szentgotthárdi Ciszterci Apátság iratai. A szentgotthárdi apátság krónikája 1929. szept. 23.–

¹⁹¹ HORVÁTH SZALÉZ O.CIST., *Diszertessék a Jézus Krisztus!*, Szentgotthárdi egyházközségi tudósító 1 (1942) 1, 1. Valamint: Uő, *Egy esztendővel ezelőtt*, Szentgotthárdi egyházközségi tudósító 2 (1942) 8, 1.

¹⁹² HORVÁTH SZALÉZ O.CIST., *Levél a frontról*, Szentgotthárdi egyházközségi tudósító 1 (1942) 3, 3–4. Ebben felhívta hívei figyelmét, hogy ha megadják a hozzátartozóik tábori címét akkor eljuttatja nekik a tudósítót.

¹⁹³ HORVÁTH SZALÉZ O.CIST., *Iskolai hírek, október havi programunk*, Szentgotthárdi egyházközségi tudósító 1 (1942) 3, 4; Uő, *Jubileumunk 1* (1942) 4, 3; (?), *Napibírek*, Vasvármegye 75 (1942) 152, 5; (?), *Dr. Ágoston Julián: Magyarország főcserkésze szemléje a ciszterci cserkészek szentgotthárdi nagytáborában*, Vasvármegye 75

A szentgotthárdi iskolaszanatórium katolikus növendékeinek hitoktatásával és lelki gondozásával is ciszterci szerzetes foglalkozott.¹⁹⁴

A bencések azon kívül, hogy Celldömölkön plébániát vezettek, amely jelentős búcsújáró hely volt,¹⁹⁵ az oktatásban jeleskedtek. A plébánián 1923-tól működő Horváth Károly rendi plébános alapította meg az Oltáregyesületet, a bencés oblátusok egyesületét, a Hunyadi László kiscserkészcsapatot, a dolgozó leányok helyi csoportját, a háztartási alkalmazottak Jézus-szíve szövetségét, az iskolásgyermekek szívőgárda-egyesületét. Szintén működött a plébánián Mária-kongregáció és katolikus legényegylet.¹⁹⁶ A bucsújáró hely 1939-ben ünnepelte 200 éves jubileumát.¹⁹⁷ A sokoldalú tevékenységet folytató plébános 1941-ben hunyt el, utódja Nemes Vazul, a feladatokat 1942-ben egy helyi újság, a *Kemenesalja* hasábjain körvonalazta.¹⁹⁸ Eszerint a kegytemplom megújítását nagyrészt elvégezték,¹⁹⁹ a melléklátók mennyezetének kifestése, a lábazat márvánnyal díszítése maradt csak tavaszra. Szintén fontosnak tartotta, hogy a zarándokoknak jóllelkű híveknél éjszakai szállást biztosítsanak, valamint ahogy fogalmazott:

„Lelki szempontból is sokat akarunk törődni a búcsújárásokkal, hogy így gazdag lelki élményekkel hagyják el a kiscelli Szűzanya városát. Ezért a nagy búcsújárások idejére körmeneteket, templomi hangversenyeket, vallásos előadásokat szervezünk. Kiadjuk a kegyhely történetét ismertető és a zarándoklattal kapcsolatos tudnivalókat tartalmazó Kiscelli zarándokkönyvet.”²⁰⁰

(1942) 160, 4; V.K., *A 800 éves magyar Ciszterci Rend és a szentgotthárdi Apátság*, Vasvármegye 75 (1942) 180, 7; (?), *Napibírek. A ciszterci rend jubileuma Szentgotthárdon*, Vasvármegye 75 (1942) 236, 11. A cserkészek táborozásának előkészítése: MNL-VaML Szentgotthárdi Ciszterci Apátság iratai. Krónika 1941–1944. 1941. szeptember 13-ai bejegyzés. A krónika június 8-ánál megszakad és csak 1945. augusztus 12-vel indul újra.

¹⁹⁴ HORVÁTH SZALÉZ O.CIST., *Új sanatóriumi lelkész* 1 (1942) 4, 2.

¹⁹⁵ A „magyar Máriacell”-nek is nevezett zarándokhelyről számos ismeretterjesztő jellegű kiadvány látott napvilágot, amelyek részletes ismertetésétől itt eltekintek. Levéltári kutatásokra épülő újabb feldolgozása, amely azonban az általam tárgyalt időszakot csak rendkívül érintőlegesen említi: BOROS ZOLTÁN, *A dömölki apátság 1802–1950*, Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon I (szerk. Illés Pál Attila–Juhász-Laczkó Albin O.S.B.; Rendtörténeti konferenciák 7/1), Budapest 2012, 369–384, 375, 379. kapcsolódó képmelléletek: 382, 383.

¹⁹⁶ Az Oltáregyletnek és a bencés oblátusoknak, valamint a leányok Mária-kongregációjának és a katolikus legényegyletnek az igazgatója is volt, továbbá az említett cserkészcsapat szervező egyesületi elnöke, a celldömölki katolikus kör társelnöke, az *Actio Catholica* országos tanácsának, Vas vármegye törvényhatósági bizottságának és Celldömölk községi képviselőtestületének is tagja. Az utóbbi népjóléti, szegényügyi és kórház bizottságában fejtett ki munkásságot. Továbbá a vöröskereszt egyesületnek és a Stefánia-fióknak volt tagja. 1936-tól pedig a kemenesaljai esperesi kerület esperese. Vö. (?), *Horváth Károly dr esperes-plébános*, Vasvármegye 74 (1941) 86, 4; (?), *Dr. Horváth Károly*, Kemenesalja 37 (1941) 16, 1–2; SzEL AC 2512/1936.

¹⁹⁷ Bővebben lásd: (?), *A kiscelli búcsújáróbély 200 éves jubileumi ünnepe*, Kemenesalja 35 (1939) 36, 1.

¹⁹⁸ *A Vasvármegye* című lap úgy tudja, hogy 1943-ban a szerkesztőtől a lapot az egyházközség 8 000 P-ért megvásárolta. Vö. (?), *A celldömölki Katolikus Kör megvásárolta a „Kemenesalja” című betilapot*, Vasvármegye 76 (1943) 227, 3. A vásárlás tényét az 1943. évi őszi korona jegyzőkönyve alátámasztja. Vö. SzEL AC 3061/1943.

¹⁹⁹ A templomot már 1938-ban is renoválták. Vö. V. S., *Renoválják a celldömölki apátsági templomot*, Vasvármegye 71 (1938) 248, 2.

²⁰⁰ NEMES VAZUL O.S.B., *Ujlesztendei tervek és gondok a celli plébánián*, Kemenesalja 38 (1942) 1–2, 1.

Ezenkívül a Katolikus Ház nagytermének megépítését és a temető megújítását tervezte.²⁰¹ Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a celldömölki apát, Jándi Bernardin a közeletben is jelentős szerepet vállalt, a Vas megyei törvényhatósági bizottság örökös tagja volt, neve több vármegyei bizottságban is feltűnt. Ezenkívül ő vezette a celldömölki katolikus kört és vendégként gyakran részt vett a kemenesaljai esperesi kerület koronáin, ahol a tárgyalt témákhoz többször hozzászólt.²⁰²

Már ekkor ismertségre tett szert a kőszegi bencés gimnázium, amelyet 1815-ben vettek át a piaristáktól, s a kisgimnáziumot 1908-ra főgimnáziummá fejlesztették. 1924-ben reálgimnázium lett, majd az 1930/1931-es tanévtől gimnáziumként működött tovább. Az 1908-ra elkészülő új épületet átvevő Bárdos Remig igazgató a rend oktatási tevékenységét a következőképpen jellemezte:

„Készen áll már, messze kiemelkedően áll új épületünk. Magasságával jelzi azt az emelkedett színvonalat, melyre érzelmi és értelmi tekintetben tanítványainkat nevelni akarjuk; világosságával, egészséges, erős levegőjével a szellem világosságát s az akarat erejét, melyet tanulóinkban fejleszteni akarunk. Nap nap után felgyúl majd lelkiünkben a rendi hagyomány intelme, hogy tanítsuk ifjainkat tiszta szívvel szeretni Istent, megtartani erős akaratú törvényeit, hogy a bencés szellem légkörében ifjaink az egész s igaz magyar ember jellemét szívják magukba, azt az erős jellemet, mely a napjainkban divatos vallástalan és hazátlan irányú áramlatoknak bátor mellet szembe mer és szembe tud szállni győztesen.”²⁰³

Az intézmény legfőbb közigazgatási hatósága nem a szombathelyi egyházmegye főpásztora, hanem a Katolikus Központi Főhatóság volt. A Kelcz-Adelffy fiúnevelő intézetbe kizárólag a kőszegi bencés gimnázium növendékeit vették fel, így a két intézmény gyümölcsöző kooperációt alkotott. Előfordult, hogy Grósz József is meglátogatta a gimnáziumot: 1936. októberi és 1937. februári kultúrestsjükön vett részt, 1938. március 21-én pedig megáldotta a templomukban található 15. századi palástos Madonna freskót.²⁰⁴

²⁰¹ Uo., 1–2.

²⁰² A törvényhatósági örökös bizottság tagjává választották: MNL-VaML Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve, 74. kötet, 1935. január 5-én tartott rendkívüli alakuló közgyűlés jegyzőkönyve, 10. Vármegyei közeleti tevékenységét vö. MNL-VaML Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve, 75–83. kötet, 1936–1944. Azok az esperesi koronák, amelyeken a vizsgált 1936–1944-es időszakban jelen volt: SzEL AC 1361/1936; SzEL AC 2076/1937; SzEL AC 2573/1937; SzEL AC 1871/1938; SzEL AC 1143/1939; SzEL AC 2273/1939; SzEL AC 715/1941; SzEL AC 1947/1941; SzEL AC 1561/1942; SzEL AC 1026/1943; SzEL AC 2018/1943. Lásd még: (?), *Jándi Bernardin bencés-apát jubileuma*, Vasvármegye 73 (1940) 115, 6; (?), *Jándi Bernardin dömölki apát a bencés rend másodszeniora*, Vasvármegye 74 (1941) 294, 2; (?), *Napibírek. A nyolcvanéves Jándi Bernardin apát ünneplése*, Vasvármegye 76 (1943) 273, 6.

²⁰³ (?), *Iskolánk multja*, A kőszegi szent Benedekrendi kat. Ferenc József gimnázium értesítője az 1936–1937. iskolai évről (szerk. Saly Arnulf O.S.B.), Kőszeg 1937, 26.

²⁰⁴ Vö. *A kőszegi Szent Benedekrendi kat. Ferenc József gimnázium értesítője* vonatkozó számaival, az 1935/1936-os iskolaévtől az 1942/1943-as iskolaévig. E kiadványok részletesen beszámolnak az iskola életének minden mozzanatáról, jelentős eseményekről, a diákok tanulmányi előmeneteléről, arról hogy mely tanárok mit tanítottak, illetve milyen irodalmi és társadalmi működést fejtettek ki, a nevelési elvekről, egyesületek működéséről, kirándulásokról, érettségizőkről, a következő iskolaévre tudnivalókról, stb. Az iskola története szintén minden alkalommal helyet kapott e kiadványokban, s Magyarország II. világháborúba bekapcsoló-

A bencések a missziós munkából is kivették a részüket: lelkgyakorlatokat, *triduum*okat vezettek.²⁰⁵

A premontrei rend szintén gimnáziumot tartott fenn Szombathelyen. A viszszaállított csornai premontrei kanonokrendet I. Ferenc király 1806-ban kötelezte a hatosztályos gimnázium átvételére, majd 1850-ben a líceummal egyesítve főgimnáziumként működött tovább. Klebelsberg Kuno 1924-es rendelkezése értelmében pedig ismét gimnázium néven.²⁰⁶ Az intézmény fenntartója a csornai premontrei rend volt, kegyura pedig Steiner Miklós csornai prépost, aki 1935-ig az iskola igazgatói tisztét töltötte be. A hivatalos látogatások között több kanonok nevét is felfedezhetjük, ugyanis az 1935/1936-os tanévben Pintér József – egykori premontrei diák – vett részt a 8. osztályosok vallástani összefoglalóján, mint püspöki kiküldött, az 1936/1937-es tanévben Kiss Lajos kanonok, hitoktatási felügyelő – szintén egykori premontrei diák –, majd az 1937/1938-as tanévtől Pintér József hitoktatási felügyelő minőségben. Wallner József neve is gyakran feltűnik az évkönyv lapjain, tekintve, hogy ő is e premontrei intézménybe járt, s a Szombathelyi Premontrei Diákszövetség alelnöke, majd 1938-tól elnöke lett.²⁰⁷ Ugyanekkor a szövetségi választmány tagjává választották Kiss Lajos és Varga János kanonokokat is. Az egyházmegyével való kooperációt mutatja, hogy az 1941-ben kapuit megnyitó kisszeminárium növendékeinek egy része e gimnáziumban végezte tanulmányait.²⁰⁸ Az intézmény nevelési elveiről álljon itt pár sor:

dása után az intézet hősi halottait is méltatták. Vö. *A kőszegi szent Benedekrendi kat. Ferenc József gimnázium értesítője az 1936–1937. iskolai évről*, 34; *A kőszegi szent Benedekrendi kat. Ferenc József gimnázium értesítője az 1937–1938. iskolai évről* (szerk. Saly Arnulf O.S.B.), Kőszeg 1938, 33.

²⁰⁵ Vö. a korabeli *Schematismus*okkal, illetve például: (?), *Vas megyében 1981, Zalában 1541, Sopronban 1523 középiskolai tanuló van. Szombathely két fiu gimnáziumába és a leánygimnáziumba 1296 tanuló iratkozott be, Vasvármegye 70 (1937) 242, 3. Lásd még: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, Bozmánszky Gyárfás hagyatéka 537/2–3.*

²⁰⁶ Vö. *A csornai premontrei kanonokrend szombathelyi Szent Norbert-gimnáziumának értesítőjével az 1936/1937. tanévtől az 1943/1944-es tanévig* (szerk. Simonffy Jenő O.Praem., majd az 1941/1942-es tanévtől Pákay Arnold O.Praem.). Ezekben – akárcsak a bencés gimnázium fent említett értesítője esetében – megtaláljuk az iskola történetének leírását, azévi tevékenységét, a keretén belül működő egyesületeket, tanárokat, diákokat.

²⁰⁷ *A csornai premontrei kanonok rendi Szent Norbert Gimnázium 1935–36. évi értesítője*, Szombathely [1936], 31. 80; *A csornai premontrei kanonok rendi Szent Norbert Gimnázium 1936–37. évi értesítője*, Szombathely [1937], 45. 100; *A csornai premontrei kanonokrend szombathelyi Szent Norbert-Gimnáziumának értesítője az 1937–38. iskolai évről*, Szombathely [1938], 32. 40. 96. 97. 100. 101; *A csornai premontrei kanonokrend szombathelyi Szent Norbert-Gimnáziumának értesítője az 1938–39. iskolai évről*, Szombathely 1939, 54. 112. 113. 114; *A csornai premontrei kanonokrend szombathelyi Szent Norbert-Gimnáziumának értesítője az 1939–40. iskolai évről*, Szombathely 1940, 36. 37. 92. 93. 94. 98; *A csornai premontrei kanonokrend szombathelyi Szent Norbert-Gimnáziumának értesítője az 1940–41. iskolai évről az iskola fennállásának 169. évében*, Szombathely 1941, 19. 24. 65. 69; *A szombathelyi premontrei rendi Szent Norbert-Gimnázium évkönyve az 1941–42. tanévről az iskola fennállásának CLXX. évében*, Szombathely 1942, 29. 34. 35. 72. 73. 74; *A szombathelyi premontrei rendi Szent Norbert-Gimnázium évkönyve az 1942–43. tanévről az iskola fennállásának CLXXI. évében*, Szombathely 1943, 21. 26. 37. 39. 40; *A csornai premontrei kanonokok rendje szombathelyi Szent Norbert-Gimnáziumának évkönyve az 1943–44. iskolai évről az iskola fennállásának CLXII. évében*, Szombathely 1944, 13. 18. 32. 33.

²⁰⁸ SzEL Szeminárium iratai, 8. doboz, Kisszeminárium napirendje feliratú boríték.

„Iskolánknak egész szervezete és tanulmányi rendszere a vallásos nevelés szolgálatában áll. Tervszerűen és gonddal használunk ki minden alkalmat és eszközt arra, hogy tanítványaink lelkében a vallásos érzelm minél mélyebb gyökeret verjen és egész életükre kihasson. A vallástani órákon kívül a többi tantárgy anyagának tárgyalása közben is arra törekszünk, hogy tanítványaink szívét és akarati elhatározását megnyerjük a vallásban tanult erkölcsi törvényeknek. Minthogy pedig mint minden érzelm, úgy a vallásos érzelm is a gyakorlással erősödik, megkívánjuk tanítványainktól, hogy gyakorlati vallásos életet éljenek.”²⁰⁹

Melyek voltak azok a vallásgyakorlatok, amelynek ápolására különös gondot fordított az intézmény? Az évkönyveket tanulmányozva ez is világosan kirajzolódik:

„Nevelő hivatásunknak tápláló ereje ma is a rendalapítónk, Szent Norbert által élénk tűzött kettős eszmény: az Eucharisztia és a Boldogságos Szűz mély tisztelete. Tanítványaink jellemépületét is erre a kettős alappillérre emeljük. A megalapozást, az épületváz felállítását elsősorban a vallásoktatásunk és a Mária-kongregáció végzi, de szorgalmasan hord hozzá téglákat minden tanár lelkének benső tartalmából.”²¹⁰

A vallásos nevelés mellett szintén nagy hangsúlyt fektettek a hazaszeretetre nevelésre:

„A hazafias érzés ápolása és erősítése is régi jellemvonása rendünk nevelési elveinek. Tanításunkat magyaros szellem hatja át, és arra törekszünk, hogy tanítványaink nemzeti irányú műveltséget nyerjenek. Minden alkalmat megragadunk, hogy megcsonkított hazánk szomorú sorsát tanítványaink szeme [elé] állítsuk és figyelmeztessük őket azokra a kötelességekre, amelyek teljesítését a haza joggal elvárja fiától. A hazafias érzést ünnepségek rendezésével és megemlékezések tartásával is ápoljuk.”²¹¹

Végül a férfi szerzetesrendek sorát gyarapították a verbiták, akik a kőszegi missziós szemináriumot vezették. Grösz József idején a szeminárium jelentős bővítésére került sor, mivel a jelentkezők száma jelentősen megnőtt. A növendékek számának emelkedéséről és a magyar novíciátus megnyitásáról a korabeli sajtóból tájékozódhatunk. Az előbbiről első kézből, mivel az adott cikk írója, a kőszegi tudósító személyesen felkereste Wachter István rektort, akiről érdeklődtek a bővítésről. Elmondása szerint 1935-ben még csak 30 növendékük volt, de 1940-re a jelentkezők száma elérte a 200-at, de ebből csak 90–100-nak tudtak helyet biztosítani. Az új, kibővített épület viszont már 200 növendék, 50–60 dolgozó, illetve testvér és 30–50 lelkigyakorlatos befogadására lesz alkalmas. Munkálkodásukban a külföldi missziók utánpótlásának kinevelése mellett a legjelentősebb a zárt lelkigyakorlatok tartása volt. Szintén itt szerkesztették és innen küldték szét bel- és külföldre a

²⁰⁹ *A csornai premontrei kanonok rendi Szent Norbert Gimnázium 1936–37. évi értesítője*, Szombathely [1937], 60.

²¹⁰ *A csornai premontrei kanonokrend szombathelyi Szent Norbert-Gimnáziumának értesítője az 1938–39. iskolai évről*, Szombathely 1939, 60.

²¹¹ *A csornai premontrei kanonok rendi Szent Norbert Gimnázium 1936–37. évi értesítője*, Szombathely [1937], 61. A fentiekben lefektetett nevelési alapelveket, más szavakkal megfogalmazva, valamennyi értesítőben megtaláljuk.

rend – Budapesten és Mödlingben nyomtatott – magyar kiadványait, a *Világpostát*, a *Kis Hitterjesztőt* és a *Missziósnaptárat*. Kegytárgyak előállításával, illetve „*Pro Missionibus*” könyvkereskedéssel is foglalkoztak.²¹²

b) *A női szerzetesrendek szerepe*

A női szerzetesrendek különösen a karitatív munkából, a betegápolásból és az oktatásból, leánynevelésből vették ki a részüket. E területek a gyakorlatban sokszor átfedték egymást, egy-egy szerzetesrend többféle tevékenységet is folytathatott. Kifejezetten a szegények, elesettek gyámolításával foglalkoztak a Szegénygondozó nővérek, akik a szombathelyi szeretetházat vezették. Gondoskodtak az élelem, ruházat beszerzéséről, a könyvelésről, pénzkezelésről, foglalkoztatásról, illetve gondozták a benn lakó idős embereket. A város közsegélyezettjeit is ők látták el.²¹³ A szegénygondozás területén tevékenykedtek a szerviták is, akik 1937-ben telepedtek meg Kőszegen a Varga Ferenc kőszegi cipésmester által adományozott emeletes házban. 1938. október 2-án nyitották meg napköziotthonukat, amelyet Székely László szentelt fel. Ide adhatták be a tisztvielelő-és munkáscsaládok a gyermekeiket, akikre egész nap felügyeltek és igény esetén ebédet is biztosítottak nekik.²¹⁴ Az intézményre Kincs István végrendeletében jelentős összeget hagyott.²¹⁵ A szerviták szervezték meg az egyházközség dolgozó asszonyainak és lányainak szervezetét, 1938-ban pedig a város háztartási alkalmazottai számára Szent Zita kört alapítottak.²¹⁶ 1937-ben továbbá ki-

²¹² VARGA SÁNDOR, *Templomot és új oldalszárnyat építenek a kőszegi missziósbázisba. Látogatás az Isteni Ige Társaság kőszegi otthonában*, Vasvármegye 73 (1940) 95, 5. 1937 előtt a missziós növendékeket a mödlingi Szent Gabriel missziós házba küldték noviciusnak, mígnem abban az évben megnyílt a magyar novíciátus a kőszegi missziós szemináriumban. Vö. (?), *Magyar novíciátus nyílt meg a kőszegi missziós szemináriumban*, Vasvármegye 70 (1937) 227, 4.

²¹³ A szombathelyi szeretetház 1937-ben 60 férőhelyes volt, a közsegélyezetttek száma pedig elérte az 500 főt. Új szárnyal az év végén bővítették, melynek megszentelésére 1938. január elején került sor. Vö. (?), *Grósz püspök felszentelte a szeretetház új szárnyépületét*, Vasvármegye 71 (1938) 2, 5 – az, hogy Grósz püspököt kéri meg erre, már 1937 novemberében felmerült. Lásd: Oslay Oswald O.F.M. 1937. november 27-én kelt levele, MNL-VaML, Szombathelyi Szegénygondozó Mária Nővérek iratai; illetve (?), *A Szeretet Otthon májusban megkezdte a működését*, Győri Nemzeti Hírlap 2 (1937) 48, 9. – a győriek ugyanis a szombathelyi mintára tervezték megnyitni a saját városi szeretetházukat. A városi szeretetház szabályzata: MNL-VaML Jegyzőkönyv Szombathely m. város képviselőtestületének 1936. évi április hó 2. napján tartott rendes közgyűléséről, 101. kgy., 372–382. A nővérek említése a II. és 12. §-ban, 378–379; ennek módosítása: MNL-VaML Szombathely m. város képviselőtestületének 1942. december 3-án délután 3 órakor tartott rendes közgyűléséről, 370. kgy., 838–841. Lásd még: KISS MÁRIA, *A Szent Ferenc-rendi Szegénygondozó nővérek Szombathelyen*, A ferences lelkiiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára I (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák I/1) (szerk. Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert), Piliscsaba–Budapest 2005, 415–421.

²¹⁴ (?), *Hírek. Napközi otthon megnyitás*, Kőszeg és Vidéke 58 (1938) 40, 3; (?), *Hírek. Mint hírül adtuk, a Szervita nővérek Kőszegen napközi otthont rendeztek be*, Kőszeg és Vidéke 58 (1938) 43, 3.

²¹⁵ SzEL AC 2394/1936; (?), *Rövid egyházmegyei hírek*, SzKT I (1937) 2, II; (?), *Kincs István prelátus jótékony célra hagyta vagyonát*, Vasvármegye 75 (1942) 231, 4.

²¹⁶ (?), *Hírek. A szervita nővérek a háztartási alkalmazottakért*, Kőszeg és Vidéke 58 (1938) 43, 3; KÉTHELY ERZSÉBET, *A kőszegi bázisasszonyok figyelmébe!*, Kőszeg és Vidéke 59 (1939) 3, 1–2, 1.

tűzött céljaik közé tartozott még a barakki szociális intézmények, az óvoda és varroda kézbevétele és befolyás gyakorlása a barakki gyermeknevelésre és igény esetén betegápolást is vállaltak.²¹⁷ Karitatív és betegápoló munkával foglalkoztak Páli Szent Vince leányai, akiknek Szombathelyen, Kőszegen és Sárváron voltak rendházaik. Az utóbbi helyen az elemi iskolában is tanítottak.²¹⁸ A Szociális Testvérek Társasága szintén szociális területen tevékenykedett. 1930-ban Rábahídvégen telepedtek le, ahol óvodát üzemeltettek és a téli hónapokban háztartási és kézimunka tanfolyamokat vezettek, majd 1937 Szombathelyen is létrehoztak egy rendházat. Elsősorban a dolgozó lányokkal, női munkásokkal, cselédekkel foglalkoztak. A püspöki székhelyen egy jó-tékony alap segítségével női háztartási és gazdasági iskolát nyitottak.²¹⁹

A beteggondozás terén az Isteni Megváltó Leányai, az annunciáta nővérek és a Szent Keresztről nevezett irgalmas nővérek végeztek kiemelkedő munkát. Az előbbieket Zalaegerszegen a kórházban és a szegényházban, Letenyén a szegénygondozásában jeleskedtek. 1938-ban telepedtek le Sárváron és vállalták el a sárvári kórház betegeinek az ellátását.²²⁰ Az annunciáta nővéreknek – akik szabályzatát a pápa Grósz József közbenjárására 1942-ben végleg approbálta²²¹ – e szociális, karitatív irányvonal csak egyik tevékenységi körét jelentette. A kőszegi, celldömölki és szombathelyi kórházakban végzett betegápolás mellett elsősorban háztartásvezetéssel és misszióval foglalkoztak. Mind a püspöki palota, mind a püspöki szeminárium háztartását ők tartották rendben, 1939-től pedig a kőszegi Kelcz-Adelffy fiúnevelő intézet házvezetését is átvették. A hazai és külföldi missziós tevékenységből is kivették a részüket. Egyrészt a fiatalkorúak bíró-ságának leánynevelő intézetében, a fiatal lányok mellett végeztek patronázs tevékenységet, másrészt 1937-ben 5 nővér indult a braziliai Lazaropolis lepratelepre misszióba. Kőszegi nyaralójukban gyakran tartottak a falusi leánykörök részére vezetőképző

²¹⁷ A rend kőszegi munkaprogramját 1938 júliusában Hajdú Rafis Gabriella nővér ismertette a *Kőszeg és Vidéke* újság megkeresésére. Vö. (?), *Szeptemberben megnyílik az első kőszegi napközi gyermekotthon. A Kőszegen megtelepült Szervita apácák munkaprogramja*, Kőszeg és Vidéke 58 (1938) 30, 3. Vö. még: (?), *Betegápolást is vállalnak a szerviták*, Kőszeg és Vidéke 58 (1938), 31, 3. A rend kitűzött céljairól a korszakban bővebben: *Szűz Mária szolgáló leányai – Szervita nővérek – magyar kongregációjának konstitúciói*, Budapest 1940, 2. A szerviták magyarországi történetéről disszertáció is született, azonban a kőszegi rendházat, annak tevékenységét csak érintőlegesen említi. Vö. FEKETE JÓZSEF, *A szervita rend magyarországi története 1867-től 1950-ig*, doktori értekezés (ELTE BTK), Budapest 2009, 139. 153.

²¹⁸ Bővebben: *Szombathelyi hírek*, SzKT 1 (1937) 8, 6; SZIBLER IMRÉNÉ, *Páli Szent Vince leányai Sárvárott*, Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 1 (1996), 27–34.

²¹⁹ Bővebben: KISS MÁRIA, *A Szociális Testvérek Társasága Vas megyében*, Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára (szerk. Mayer László–Tilcsik György), Szombathely 2003, 509–520; *A szombathelyi egyházmegye története. Történelmi névtár III*, 270, illetve: (?), *A Szociális Testvérek Társaságának letelepülése Szombathelyen*, Vasvármegye 70 (1937) 207, 5–6; (?), *A Szociális Testvérek Társasága szeptemberben megnyitja háztartási és gazdasági iskoláját Szombathelyen*, Vasvármegye 70 (1937) 127, 6.

²²⁰ SzEL PK 1938. VI. n. 2145. A rend történetéről részletesen ír: SZALAY PÉTER, *Az Isteni Megváltó leányai Kongregációja*, Sopron 1993.

²²¹ XI. Pius pápa 1934-ben 7 évre approbálta a kongregáció *konstitúciót*: SzEL PK 1934. VI. n. 2040, de a rend végleges approbációjára csak ekkor, 1942-ben került sor: SzEL PK 1942. IX. n. 2892.

kurzusokat.²²² A harmadik betegápolással foglalkozó rend, a Szent Keresztről nevezett irgalmas nővérek, a körmendi városi kórházban tevékenykedtek, de emellett Szentkirályon az elemi iskolai oktatásban és az óvodai nevelésben vettek részt.²²³

Az elsősorban oktatással, neveléssel foglalkozó női szerzetesrendekből az egyházmegye területén nem volt hiány: a domonkos női harmadrend, az Isteni Szeretet Leányai, a Notre-Dame apácák, a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek, a szalézi nővérek, a Premontrei harmadrend és a Jó Pásztor nővérek is e területen tevékenykedtek. A domonkosok óvodákat, elemi leányiskolákat és polgári leányiskolákat működtettek, illetve tanítottak ezekben az intézményekben. Kifejezetten Szent Domonkos rendi óvoda volt Szombathelyen, de Velemérben is domonkos szerzetesnő volt az óvónő. Elemi iskolában Vasváron, Szombathelyen és Kőszegen tanítottak, polgári leányiskolát pedig Szombathelyen, Kőszegen és Vasvárott vezettek.²²⁴ Ezen túlmenően leányvezető képzést tartottak kőszegi zárdájukban,²²⁵ ahol lelkigyakorlatokat és egyházzenei tanfolyamot is rendeztek katolikus tanítónők részére.²²⁶ Grósz József

²²² SzEL PK 1939. IX. n. 2068. A Boldogságos Szűz Leányainak egyházmegyei kongregációját 1924-ben Mikes János püspök alapította meg Szombathelyen. Lásd: *A szombathelyi egyházmegye története II*, 164. A nővérek elsősorban betegápolással foglalkoztak. Érdekes megjegyezni, hogy VECSEY, A kőszegi róm. kat. Kelcz-Adelffy árvaház története: 1741–1941 nem említi őket. Az annunciáták megalapításáról, történetéről röviden: MARTONOSI ÉVA MIRJAM, O. ANN., *Az annunciáta nővérek kongregációjának megalapítása*, Emlékkönyv. Jeles napok, neves gyógyítók. Jubileumok a Markusovszky Kórházban I (szerk. Lakner László), Szombathely 2005–2010, 109–114; illetve: SILL ÁBA FERENC O.F.M., *Megemlékezés az annunciáta nővérek történetéről és sorsáról*, uo., 102–103. Fent említett tevékenységeikről lásd: (?), *A közeljövőben új bézgapító intézménnyel gazdagodik Szombathely szociális élete. Az Annunciáta nővérek vezetése alatt megkezdí működését a fiatalokéak bíróságának leányvédő intézete*, Vasvármegye 70 (1937) 70, 9–10; (?), *Napibírek. Az annunciáták öt tagja Braziliába megy*, Vasvármegye 70 (1937) 213, 7; (?), *A szombathelyi annunciáták megérkeztek Braziliába. Egyelőre Santa Isabelben laknak, mert a lepratelepen, a „fájdalom városában” még nincs készen a házuk*, Vasvármegye 71 (1938) 3, 6; SzEL PK 1939. IX. n. 2069; SzEL PK 1941. VII. n. 1605.

²²³ 1924-től látták el Körmenden e feladatot. Vö. RABÁR FERENC, *A Szent Keresztről Nevezett irgalmas nővérek magyar rendtartománya*, doktori értekezés (DE-BTK), Debrecen 2008, 109. Lásd még: KAPRONCZAY KÁROLY-REMETEI FILEP FERENC, *Körmend egészségügyének története*, Körmend 1983, 42; BUNDICS ANTAL MIKLÓS, *Fejezetek a körmendi római katolikus egyházközség történetéből*, A körmendi egyházközségek és hitközségek története (szerk. Bundics Antal Miklós–Zügn Tamás–Pataky László–Szántóné Balázs Edit), Körmend 1993, 5–250, 42.

²²⁴ Vö. a korabeli *Schematismus*okkal, valamint: (?), *A szombathelyi tankerület polgári iskoláiba 7562 tanuló iratkozott be*, Vasvármegye 70 (1937) 264, 3–4.

²²⁵ SzEL PK 1937. IV. n. 1076.

²²⁶ A lelkigyakorlatról: SzEL PK 1936. VI. n. 1209. Az egyházzenei tanfolyamról: SzEL PK 1937. IV. n. 1076. A domonkos női rend szombathelyi egyházmegyében kifejtett tevékenységéhez – nem csak a vasvári zárda életéhez – adalékokat tartalmaz: MNL-VaML Domonkos Nővérek Vasvári Rendháza iratai. Benne például: Rendtörténeti jegyzetek XX. Ugyanitt: az egyházi előjáróság rendeletei, köriratai mappa 1896–1949. 1936. július 1-jén és 2-án a domonkos harmadik rendi nővérek kőszegi anyaházában tartott nagygyűlésén, ahol megválasztották az új előjárót, Grósz püspök elnökölt. A választáshoz a nővéreknek a következő szempontokat adta: „Legyen az előjáró okos és példaadó. Szükség van az elsőre, különösen ma, amikor oly nehéz gazdasági viszonyokkal kell küzdeni. Azonban nemcsak ezen a téren, hanem a lelkek vezetésében és azokkal való bánásmódban is kell az okosság. Ő legyen a szabályok megtestesítője, hogy minden cselekedete élő példaképpen álljon alattvalói előtt.”

szombathelyi egyházkormányzása idején Szarvaskenden alapítottak új rendházat, itt rendezték be a noviciátusukat. Akárcsak a domonkosok, az Isteni Szeretet Leányai is a közoktatás szinte valamennyi szintjén jelen voltak: Celldömölkön foglalkoztak óvodai, elemi iskolai és polgári iskolai neveléssel. A Notre-Dame apácák Zalaegerszegen elemi iskolát és polgári iskolát tartottak fenn. A Szegény Iskolanővérek elsősorban az óvodásokkal foglalkoztak Alsóságon, de egy nővér a helyi elemi iskolában is tanított. Hasonlóan Kenyeriben a premontrei harmadrendhez tartozó nővérek. Végül szintén az elemi iskolában és óvodában dolgoztak Oladon a szalézi nővérek.²²⁷ Az ikervári Jó Pásztor nővérek, akik 1936-ban telepedtek meg az egyházmegyében és akiket Grósz József püspöki körlevél útján ajánlott a híveknek, elemi iskolát, 3 évfolyamos szakirányú tanonciskolával egybekapcsolt női felsőruha szabóműhelyt és leánynevelő intézetet működtettek és fő céljuk az erkölcsös, jó családayák nevelése volt. Az intézet lehetőséget adott a fiatal lányoknak a kertészeti, gazdasági és háztartási ismeretek elsajátítására is.²²⁸ Végül a szombathelyi karmelita rend és az 1942-ben Kőszegen letelepedett Szentlélek Szolgáloi kontemplatív életmódot folytató rendek voltak. Az előbbieken ezen túlmenően az otyasiutással segítették az élénk lelki élet kibontakozását.²²⁹

²²⁷ A korabeli szombathelyi *Schematismusok* és az 1938-as valamint az 1943-as *ad limina* jelentések alapján. SzEL AC 2512/1938; SzEL AC 3223/1943; ASV Congr. Concist. Relat. Dioec. 700. Górsz József Antal János tartományfőnököknek írt 1943. augusztus 23-ai levelében engedélyezte, hogy a szalézi nővérek, más néven Segítő Szűz Mária Leányai Oladról más egyházmegye területére távozzanak. Vö. SzEL AC 2283/1943.

²²⁸ SzEL PK 1943. V. n. 1774.

²²⁹ SzEL AC 2967/1942; SzEL AC 529/1943; A kármeliták 1906-ban telepedtek meg Szombathelyen. Vö. MÁTÉFFY BRÚNÓ JÁNOS O.C.D., *A karmelita rend története*, az 1946-os szöveg kiegészített változata, Székesfehérvár 1998, 244.

VII. VILÁGIAK APOSTOLKODÁSA, LELKISÉGI MOZGALMAK

I. EGYHÁZKÖZSÉGEK

Mint az előző fejezetből is kitetszik, a szerzetesrendek tevékenységének hatékony segítői voltak a szerzetesi plébániákon működő különféle egyesületek, amelyek az adott egyházközség híveiből szerveződtek. Ugyanez igaz természetesen a nem szerzetesi plébániákra is. Az egyházközségek egyházi elnöke a plébános volt. Ezek a katolikus autonómia szervei voltak, melynek megalkotásáért jelentős küzdelem folyt már a 19. század második felében, de megvalósítása – különösen a felsőklérus tagjainak a hatásköréről, funkciójáról alkotott eltérő véleményének köszönhetően – vontatottan haladt előre.¹ Az első egyházközségek már az 1871-es első autonómia kongresszust követően megalakultak. A szombathelyi egyházmegyében viszont a korabeli emlékezet szerint 1906-ban, Kőszegen alakult meg az első önálló egyházközség, Kincs István plébános tevékenysége nyomán.²

A magyarországi katolikus autonóm egyházközségek egységes alapszabályzatát – amely bár kötelező érvénnyel nem bírt, iránymutatóul szolgált az alakuló egyházközségeknek – a vallás-és közoktatásügyi miniszter 1920-ban láttamozta. Ezt követően azokat az egyházközségeket, amelyek lényegében ezt fogadták el, kormányhatóságilag megalakultnak tekintették.³ 1929-ben dolgozták át, a püspöki kar a váci és székesfehérvári püspököket bízta meg e feladattal. A kész szabályzatot Serédi hercegprímás tudomásulvétel végett bemutatta a vallás-és közoktatásügyi miniszternek.⁴ Ekkor tették minden plébániának kötelezővé az egyházközségi szervezet megalakulását, de a már meglevő egyházközségeknek megengedték, hogy a saját korábban jóváhagyott

¹ A katolikus autonómia szakirodalma rendkívül gazdag, részletes ismertetésétől most eltekintek. Kezdetéről a korabeli szakirodalomban lásd például: SZEMNECZ EMIL, *Katolikus autonómia. A katolikus autonómia multja, jelene s jövője és a felekezetek autonóm szabályai*, Budapest 1897; MELICHÁR KÁLMÁN, *A katolikus autonómia Magyarországon*, Budapest 1907; WENNINGER MÁTYÁS, *A katolikus autonómia*, Tóváros 1912; RADOVICS LÁSZLÓ, *A katolikus autonómia szervezése*, Budapest 1917.

² (?), *Kincs István kőszegi apátplébános január 1-én nyugalomba vonul*, Vasvármegye 70 (1937) 258, 3

³ Vö. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I*, 62. 276; BERÉNYI SZILÁRD, *A katolikus autonómia és az egyházközségek. Történeti áttekintés*, Budapest 1942, 73.

⁴ Bővebben lásd: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I*, 262. 275–276. 296.

szabályzatukat kövessék.⁵ Közel tíz évnek kellett eltelnie, hogy 1938-ban általánosan érvényes, az ország minden egyházközségére vonatkozó szabályzat szülessen. Ez a szabályzat, amelynek előkészítését egy háromtagú püspöki bizottság végezte (a váci püspök, a székesfehérvári püspök és a szombathelyi apostoli adminisztrátor), Wallner József nagyprépost, a szombathelyi római katolikus egyházközség egyházi elnökének értesítése szerint a szombathelyi hitközség szabályzatát tette magáévá kevés módosítással.⁶

Ha az egyházközségek szorosan vett funkcióját, az egyházi életbe illeszkedését szeretnénk vizsgálni, akkor célszerű Serédi Jusztinián hercegprímás definíciójához visszanyúlnunk, amely röviden, mindazonáltal kifejezően írja le őket. Megfogalmazása szerint: „Az egyházközségek célja az, hogy általuk a hívek szervezesebben bekapcsolódjanak a plébánia és az Egyház életébe, érintetlenül hagyva annak szervezetét, alkotmányát, kormányzását és törvényhozását. A hívek szerves bekapcsolódása az Egyház életébe tevékeny hitéletet jelent befelé, Egyházunk védelmét és jogainak biztosítását kifelé.”⁷ Felépítésükről pedig elmondható, hogy – mint a katolikus egyház intézményei általában – hierarchikus felépítésűek. Legtöbbször egy plébániához vagy egy kuráciához egy egyházközség tartozott, de ez alól akadtak kivételek, előfordult, hogy filiák alkottak egyházközséget, vagy hogy több plébánia, illetve kurácia tartozott egy egyházközségbe.⁸ Az adott egyházközség területén élő hívek automatikusan tagjai voltak. Képviselőtüket választással biztosították, vezetésüket az egyházközségi képviselőtestület és tanács látta el, melynek élén az egyházközség világi és egyházi elnöke álltak. Az 1938-as szabályzat életbe lépése után a legközelebbi választásokat Grósz püspök rendelkezése értelmében mindenütt 1939 őszén tartották meg, amely mögött szintén egyfajta egységesítési szándék húzódott meg.⁹ Ezek ülésén határoztak a beszedendő adóról, a helyi egyházhhoz kapcsolódó különböző javítási, építési munkálatokról (templom, plébánia, iskola), új szobor beszerzéséről, keresztek felújításáról, keresztút építéséről, a hitélet szervezéséről, különféle rendezvények rendezéséről, egyéb megoldandó problémákról. Az egyházközségek jelentették az *Actio Catholica* helyi szerveit, amely szint felett

⁵ *Akatolikus egyházközségek igazgatásának szabályzata*, Székesfehérvár 1929. Vö. még: BERÉNYI, *Akatolikus autonómia és az egyházközségek. Történeti áttekintés*, 73.

⁶ *A magyar katolikus püspöki tanácsok története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között II*, 190; SzEL PK 1939. II. n. 229; SzEL AC 2271/1939. A korszakban bevett terminus volt a katolikus egyházközségekre is a hitközség kifejezés. A kettőt gyakran szinonimaként alkalmazták, amelyet számos újságcikk és az esperesi koronák szóhasználat is igazol. A szombathelyi római katolikus egyházközség egyházi elnöke 1941-es visszavonulásáig Wallner József volt, utána Szendy László töltötte be a tisztséget. Vö. (?), *Napibírek. Szendy László dr. lett az egyházközség elnöke*, Vasvármegye 74 (1941) 154, 5.

⁷ *A Budapesti Rk. Egyházközségek első tíz éve* (szerk. Hauser Ignác), Budapest 1930, 10.

⁸ Például a püspöki székvárosban csak egy egyházközség volt, amely alá négy plébánia és egy kurácia tartozott, vagy például a répcelak-csánigi egyházközség mindkét névadója a nicki plébánia filiája volt. Az utóbbi egyházközségben az egyházközségi elnöki tisztséget az anyaplébánia plébános látta el. Vö. például: SzEL AC 1284/1936.

⁹ SzEL PK 1939. II. n. 229. Az egyházközségi képviselőtestület és tanács megbízatása, valamint a megválasztott tisztségviselők és szervek hivatali ideje a következő év, tehát 1940. január 1-jétől kezdődött. A következő választás 1942 őszén történt és 1943. január 1-jei hatállyal lépett életbe.

esperesi tanácsot kellett szervezni, amely tanácsokat egységesen szervezte, irányította az egyházmegyei központi tanács.¹⁰ Az országos összefogó erőt az országos központ jelentette. Az *Actio Catholica*nak Grósz József magyarországi megszületésétől kezdve lelkes támogatója volt.¹¹

2. Az „ACTIO CATHOLICA PÜSPÖKE”, A MOZGALOM PROGRAMJAI ÉS SZEREPE

a) Az *Actio Catholica* Magyarországon és az egyházmegyében

Az *Actio Catholica* mozgalom, amely Magyarországon 1932-ben alakult meg és 1933-ban kezdte meg működését,¹² már Mikes püspök idejében elérte az egyházmegyéét. 1933-ban megalakult az *Actio Catholica* egyházmegyei központi tanácsa, élén az egyházmegyei *Actio Catholica* igazgatóval, és az ez alá tartozó espereskerületi tanácsok is, amelyek évenként beszámoltak az egyházmegyei központi tanácsnak a kerületükben folyó munkáról.¹³ Ezek szerkezetét és működését a Magyar Püspöki Kar 1935. március 20-án tartott közgyűlése szabályozta. Eszerint: minden espereskerületnek az öt szakosztálynak¹⁴ megfelelően öt előadót kellett választania, akik szakosztályuknak megfelelően ellenőrizték kerületeik egyházközségeinek a helyzetét és működését, majd az esperesi tanács elé terjesztették megfigyeléseiket és tapasztalatukat. Ezenkívül minden egyházközségnek is el kellett küldenie a maga éves beszámolóját egységesített beszámolási íveken a kerületi espereknek, amelyek alapján az országos elnökségnek küldött beszámolók összegzésével az országos vezetés fel tudta mérni az eredményeket és meghatározhatta a következő évi teendőket. Itt fontos megjegyezni, hogy az *Actio Catholica* munkaéve július 1-től június 30-ig tartott. Helyi mozgatórugói a lelkipásztorok voltak, akik feladata az „eleven, modern egyházközségi élet megteremtése.”¹⁵ Ennek keretében nemek és korok szerinti egyesületeket kellett létrehozniuk, gondoskodniuk kellett arról, hogy az egyházközségi képviselőtestületbe megfelelő lelkületű világi híveket válasszanak, létre kellett hozniuk az egyházközségi szakosztályokat és ezek munkáját ellenőrizniük. Bár a mozgalom fő célja a világi apostolkodás előmozdítása volt, erőteljesen érvényesült az egyházi irányítás.¹⁶

¹⁰ Az *Acta Cancellariae* iktatókönyvekben számos egyházközségi jegyzőkönyv található, az espereskerületi *Actio Catholica* gyűlések jegyzőkönyveiből sokkal mérsékeltebb számban maradtak fenn példányok. A *Vasvármegye* című napilap a püspöki székváros egyházközségének működéséről rendszeresen tájékoztat.

¹¹ Az 1935. március 20-ai püspökkari körlevél az egyházközségeket az *Actio Catholica* helyi szerveként interpretálta: GIANONE, *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*, 225.

¹² Bővebben: uo., 18–38.

¹³ SzEL PK 1933. III. n. 975. Az előzményekről, Mikes püspök célkitűzéseiről BAKÓ BALÁZS ír bővebben: Gróf Mikes János, *a szombathelyi egyházmegye püspöke*, 184.

¹⁴ Ezek: hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi, kulturális, sajtó, szociális és karitatív és a szervezési.

¹⁵ SzEL PK 1935. I. n. 33.

¹⁶ Uo. Az *Actio Catholica* célkitűzéseiről bővebben: BANGHA BÉLA S.J., *Egy nagy ígéret. Az Actio Catholica jelentősége korunkban*, Budapest 1934; BRANDENSTEIN BÉLA, *Actio Catholica bivatása és feladatai Magyarországon*, Budapest 1935; GERGELY JENŐ, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, i.m.;

Mindez a szerkezeti felépítés, amelyet fent vázoltam már adott volt, amikor XI. Pius pápa Grősz Józsefet a szombathelyi egyházmegye élére állította apostoli adminisztrátorként.¹⁷ Így a megkezdett munka kiteljesítése már rá hárult. A már meglevő szerkezeti felépítéshez a későbbiek során még egy hivatalt csatolt: az egyházmegyei igazgató mellé titkárt rendelt, és a püspökvárban egy külön helyiséget bocsátott az *Actio Catholica* számára irodahelyiségnek.¹⁸ Így közvetlenül ellenőrizhette a működését és bármikor kapcsolatba tudott lépni a vezetőivel. Az általa létrehozott lapot, a *Szombathelyi Katolikus Tudósítót* is elsősorban egyházközségi és egyházmegyei *Actio Catholica* értesítőnek szánta.¹⁹ Az *Actio Catholica* szervezése annyira a szívügye volt, hogy az 1939-es szeptemberi *Szombathelyi Katolikus Tudósító*ban a róla megjelent cikk ismeretlen szerzője fontosnak tartja megjegyezni, hogy: „Valóban az Actio Catholica püspöke.”²⁰

Elkötelezettségét mutatja, hogy az 1936. június 26-án Kőszegen tartott egyházmegyei *Actio Catholica* gyűlésen maga elnökölt és a megnyitóbeszédet is maga mondta, mely szerint az új idők a katolicizmust is szervezkedésre szólítják. Ezen az összejövetelen a megalakulás óta eltelt három év eredményeit Szendy László, az *Actio Catholica* egyházmegyei igazgatója összegezte. Beszéde főbb pontjait a *Vasvármegye* című napilap egy 1936. július 1-jei cikke őrizte meg az utókornak:

Megállapítása szerint az egyházmegyei tanács megalakulása óta nem működött, viszont az esperesi tanácsokat felállították és ezek különösen a szombathelyi felső, sárvári felső, jánosházai és vasvári kerületekben kiválóan működtek, de a munka megindult a pinkavölgyi, novai és letenyei kerületekben is. A szervezési nehézségek okaként a távolságot hozta fel, melynek megoldása lehet egyes esperesi kerületek megosztása. Megemlékezett továbbá a püspökvárban az *Actio Catholica* egyházmegyei irodájának megnyitásáról.

Ezt követően vázolta az egyes szakosztályok tevékenységét. Eszerint a hitbuzgalmi szakosztály sikere, hogy a megalakulástól eltelt három év alatt 46 helyen tartottak népmissziót és csak 7 olyan van, ahol az előírt tíz éven belül egyáltalán nem volt. Szintén nekik köszönhető, hogy nagy lendületet vett a lelkigyakorlatos mozgalom mind a falvakban mind a városokban. Az utóbbiak közül Sárvárt, Celldömölköt, Szentgotthárdot, Vasvárt, Körmendet és Lentit emelte ki, valamint a kőszegi missziós szemináriumot, mely gyakran adott otthont földművesek, diákok, tanítók, akadémikusok, papsoportok zárt lelkigyakorlatainak. Például húsvétkor érettségiző diákokénak, a tél folyamán pedig göcseji és répcszentgyörgyi földművesekének. A szakosztály munkája eredménye-

GIANONE ANDRÁS, *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*, Miskolci keresztény szemle 3 (2007) 10, 27–35. és legújabban: GIANONE, *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*.

¹⁷ Hozzáteendő, hogy bár a mozgalom egyházmegyei irányító szervei megalakultak, gyakorlatban az 1936-os évben is még kialakulásuknak, formálódásuknak lehetünk tanúi. A pinkavölgyi kerületi esperes 1936-os megállapítása szerint ugyanis az egyházmegyei tanácsban nincs élet, onnét semmiféle irányítást nem kaptak. Ezt húzzák alá a letenyei esperesi kerület őszi koronáján elhangzottak, melyek szerint 1936 júniusáig egyszer sem ült össze az *Actio Catholica* egyházmegyei tanácsa, ekkor viszont annál nagyobb lendülettel láttak munkához. Vö. SzEL AC 1370/1936; SzEL AC 2519/1936. Vö. még Szendy László fenti szövegbetétben részletezett beszédével az 1936. június 26-ai egyházmegyei *Actio Catholica* gyűlésen.

¹⁸ SZENDY LÁSZLÓ, *Mit akarunk?*, SzKT 1 (1937) 1, 1–2, 1.

¹⁹ Erről tanúskodik a lap alcíme is, amely: „Egyházközségi és egyházmegyei AC értesítő.” Az ötletet a *Győri Katolikus Tudósító* adhatta, amely egyházközségi értesítő volt.

²⁰ (?), *József püspök*, SzKT 3 (1939) 7, 1.

ként értékeli a Vas vármegye törvényhatósága által az országgyűléshez és a kormányhoz a polgári házasság eltörlése és a hercegránsági házassági jogi javaslatának törvényerőre emelése érdekében írt feliratát is. A munkát a megkezdetteknek megfelelően szeretné folytatni, a szakosztály feladatául tűzve ki a földműves-és diák-lelkigyakorlatok szervezésének folytatását, valamint az *Actio Catholica* vezetősége zárt lelkigyakorlatokon részvételét. Ezenkívül a teljes vasárnapi munkaszünet kiküzdését.

A kulturális szakosztály elmondása szerint ismeretterjesztő előadásokat tartott az egyházmegyében. Ezek közül kiemelte az Oladon tartott énekkurzust, a Kőszegen 1936. július 1-jén megnyíló kántor-kurzust, valamint a *Schola Cantorum Sabariensis* szombathelyi és zalaegerszegi szereplését. Feladatként a vegyes vallású településeken az iskolán kívüli népművelés keretében a katolikus egyesületekben katolikus előadások tartását jelölte meg.

A szociális szakosztály legfőbb eredménye az egri norma szombathelyi és vasvári bevezetése volt. A szegénygondozás terén Rábahídvéget emelte ki, valamint az *Actio Catholica* által végzett szombathelyi ruhagyűjtést, melynek eredményeként 700 szegényt sikerült felruháznia. Célkéntúzként a családvédelmi szempontoknak az egyházi adózásban érvényesítését említette.

A szervezési szakosztály katolikus napokat szervezett, Hegyfalun, Sárváron, Kőszegen és Vasváron, de Szombathelyen is sor kerül ilyen eseményre, valamint az *Actio Catholica* vezetősége Velemérbe is tervezi megrendezését. Az utóbbin az Őrség katolikuságát szeretnék összegyűjteni. Ezenkívül a szakosztály több búcsújárást és zárandoklatot is szervezett, például 1933-ban Bécsbe, többször Vasvárra, Velembe, Vátra, Celldömölkre és Mariazellbe.²¹

Az egyházmegyei nagygyűlésen ezt követően megválasztották az egyházmegyei tanács szakreferenseit,²² majd Szombath József egyházmegyei *Actio Catholica* titkár tartott előadást „Krisztus és a falu” címmel. Végül Kovács Sándor az *Actio Catholica* országos titkára különösen az ifjúsági pasztoráció kiépítését sürgette. Az ülést követően az egyházmegyei *Actio Catholica* titkára a szervezésről a kerületi esperesekkel egyeztetett.²³

A munka tehát az országos központ által meghatározott szellemben és irányelvek szerint kezdődött és folytatódott. Ezekre építve Grósz József a püspöki körlevelekben minden évben közzétette az *Actio Catholica* azévi munkaprogramját és utasításokat adott papjainak és a világi apostolkodásban részt vevő híveinek ezek megvalósítására. A múltbeli tapasztalatok összegzése után tehát a jövő feladatainak kijelölésére került a hangsúly.

b) A teendők számbavétele 1936-ban

Az első munkaévben, amelyben Grósz József már a szombathelyi egyházmegye apostoli adminisztrátora volt, az *Actio Catholica* központi vezérgondolata „Krisztus és a falu” volt. Ekkor a főpásztor felmérte egyházmegyéje lelkiségi mozgalmait, számba vette a hiányosságokat és szakosztályonként sorra vette, hogy mi a teendő. Először is megálapította, hogy egyházmegyéjébe „sok egyesület dolgozik, de nem mind igazán és nem

²¹ A fenti szövegbetét: (?), *Az Actio Catholica egyházmegyei tanácsának ülése – Világi urak lelkigyakorlata Kőszegen*, Vasvármegye 64 (1936) 148, 5–6. nyomán.

²² Ők a következők voltak: a hitbuzgalmi szakosztályé Birner Lajos nyugalmazott MÁV főfelügyelő, a kulturális szakosztályé Finta Sándor igazgató-tanító, a szociális szakosztályé Pálos Károly népielőadó, a sajtó szakosztályé Lichtscheidl Gyula ügyvéd, a szervezési szakosztályé pedig Freyberger Jenő Kőszeg város tisztii főügyésze.

²³ *Az Actio Catholica egyházmegyei tanácsának ülése – Világi urak lelkigyakorlata Kőszegen*, 6.

mind kellő lendülettel [...] Itt-ott bizony előfordul, hogy papíregyesületeket hoz létre a megtévesztő ügyeskedés.”²⁴ Valamint: „Egyházmegyénk 35 plébániájában és 3 kuráciában hiányzik még a zsemeke gyermeki lélek alakítására annyira kiváló szívgyárda intézménye.”²⁵ Emellett felhívta a figyelmet arra, hogy bár három év alatt az egyházmegye plébániáinak 41%-a tartott missziót, de több plébánián már tíz éve nem volt, és akad olyan három is (Milej, Nagyrákos, Tótszentmárton), ahol még egyáltalán nem volt.²⁶ Ezekből kiindulva szorgalmazta, hogy papjai ne csak megalapítsák a hitbuzgalmi egyesületeket, hanem a későbbiek során is vezessék ezeket, és a lelki megújulás érdekében tartsanak minél több missziót és zárt lelkigyakorlatot. Nagy hangsúlyt kívánt helyezni a falusi szívgyárdák fejlődésére is, azokon a helyeken pedig, ahol a polgári és középiskolákban egyéb hitbuzgalmi egyesület nem volt, a szívtestőrség intézményét szerette volna meghonosítani. Fontosnak tartotta, hogy ne csak papíron létezzenek ezek az egyesületek, hanem kereteiken belül a jövő nemzedék hitének erősítését, elmélyítését célzó munka folyjon. Ellenőrzésükkel az espereseket és a kerületi tanfelügyelőket bízta meg. A kulturális teendők számbavételénél az *Actio Catholica* félig kidolgozott beszédvázlatai segítségével végzett népművelés feladatát hangsúlyozta, amelynek fő irányítói a lelkipásztorok és a tanítók kellett, hogy legyenek. A sajtó terén faluhelyen a *Népújság* minél szélesebb körben történő terjesztését tartotta megvalósítandónak. A karitás tekintetében megjegyezte, hogy a szeretet találékonyságáról már számos beszámoló érkezett hozzá a plébániákról és ezt a megkezdett utat kellene folytatni, a falvakban az arató-ünnepek, hálaadó-napok és vasárnapok alkalmával, amikor „a telt csűrűből és a telt pincéből a szűkös falusi erszények némi kis könnyebbédést remélhetnek”;²⁷ így a karitás céljaira is szívesebben adakoznak, a városokban pedig különböző jótékonsági egyesületek bevonásával. Végül a szervezési feladatokat sorra véve megjegyezte, hogy az *Actio Catholica* plébániai szakosztályvezetőinek, az espereskerületi kiküldötteknek és az egyházmegyei tanács tagjainak a mandátuma ősszel lejár, így esedékessé válik az újraválasztásuk. Ugyanakkor ez jó alkalom arra, hogy az esetlegesen munkájukat nem jól végzők helyett a legmegfelelőbbeket állítsák az egyes posztokra.²⁸

c) A kettős szentév

A következő év a kettős szentévre: Szent István király halálának 900. évfordulójára és a Budapesten tartandó 34. nemzetközi Eucharisztikus kongresszusra való előkészület jegyében telt. Mivel az Eucharisztikus világkongresszus megszervezését az *Actio Catholica* vállalta, így erre vonatkozóan is felülről jövő programterv állt Grösz rendelkezésé-

²⁴ A megállapítás az *Actio Catholica* 1936-os munkájára való felhívásban olvasható: SzEL PK 1936. VIII. n. 2313.

²⁵ SzEL PK 1936. VIII. n. 2313.

²⁶ A későbbiek során a háromból két plébánián még 1937-ben sor került a misszióra, Nagyrákoson viszont az iktatókönyvek tanúsága szerint nem.

²⁷ Uo.

²⁸ SzEL PK 1936. VIII. n. 2313.

re.²⁹ Ugyanakkor a helyi előkészületek és ünnepségek megszervezésében és lebonyolításában már jelentős szerepet játszott az apostoli adminisztrátor egyéni iránymutatása. A kettős szentévre vonatkozó rendelkezései a körleveleiből jól kirajzolódnak előttünk. Egyik első és legfontosabb intézkedéseként elrendelte, hogy a szentév előkészítésére és a helyi ünnepségek megrendezésére egyházmegyei előkészítő bizottság alakuljon, valamint egyházközségenként is mindenhol az 5–10 főből álló előkészítő bizottság.³⁰ Az egyházmegyei főbizottság felépítésére jellemző, hogy egy egyházi elnök és két világi társelnök állt az élén: az elnök Wallner József prelátus, nagyprépost, a társelnökök pedig a szombathelyi egyházmegye területét lefedő Zala és Vas vármegyék alispánjai voltak. Az alelnöki tisztségeket a három legjelentősebb város, Szombathely, Zalaegerszeg és Kőszeg polgármesterei töltötték be. A főbizottságon belül megalakult a Vas illetve a Zala vármegyei végrehajtó bizottság is. A főbizottság megválasztott tisztségviselőit Grósz apostoli adminisztrátor megerősítette tisztségükben.³¹ Az alsóbb szinteken a szervezés nem ment ennyire zökkenőmentesen: áprilisban arról értesülünk, hogy még mindig 40 olyan egyházközség van, ahol az előkészítő bizottságok nem alakultak meg.³²

A keretek felállítása mellett Grósz József ügyelt arra is, hogy hívei pontosan tájékozódjanak a kettős szentév országos és helyi programját illetően, így már jóval a megkezdése előtt, 1937 márciusában közzétette ezeket. Eszerint az eucharisztikus szentév megnyitására országszerte 1937. május 23-án kerül sor, a Szent István év megnyitása 1937. december 31-én, bezárása 1938. december 31-én lesz. Az Eucharisztikus világkongresszus Budapesten 1938. május 23–29-ig tart. A szombathelyi egyházmegyében az országos ünnepségsorozathoz kapcsolódva 1937 őszén egyházmegyei eucharisztikus kongresszust tartottak és 1938. június 4–5-én Szent István ünnepével egybekötve sor került a szombathelyi Szent Quirin templom felszentelése is.³³ Mind híveit, mind papjait többször buzdította az országos rendezvényeken való részvételre.³⁴ Felhívása nem

²⁹ Az Eucharisztikus szentév programjáról bővebben: *A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Emlékkönyve*, Budapest 1938, a rendezvény megszervezéséről: GERGELY JENŐ, *Eucharisztikus világkongresszus Budapesten/1938*, Budapest 1988, 90–106. A *Szombathelyi Katolikus Tudósító* szintén leközölte a kettős szentév tervezett programját: (?), *A magyar katolicizmus kettős szentévének programja*, SzKT 1 (1937) 3, 2. Az újságban többször találunk buzdítást is a Budapesten tartandó rendezvénysorozaton részvételre.

³⁰ SzEL PK 1937. II. n. 353. A rendelkezésben „egyházmegyei előkészítő bizottság” szerepel, viszont a megalakulás után már „az eucharisztikus év és a Szent István jubileumi esztendő főbizottsága”-ként kerül említésre. Megszervezésével az *Actio Catholica* egyházmegyei központját bízta meg Grósz püspök. Az egyházközségekben a bizottságokat az *Actio Catholica* szervezési és hitbuzgalmi szakosztálya tagjai bevonásával kellett megalakítani. Kiválasztás főpásztor által adott szempontjai a rátermettség, munkakészség és optimista lelkiület voltak.

³¹ SzEL PK 1937. IV. n. 1060. Az egyházmegyei bizottság munkájára a püspöki körlevelek alapján találunk utalásokat, például: Vas vármegye alispánjának rendelkezése, hogy táncvigadalmakra engedélyek nem adhatók ki a *triduumok* és missziók idejére: SzEL PK 1937. VIII. n. 2884.

³² SzEL PK 1937. IV. n. 1061.

³³ SzEL PK 1937. II. n. 352. Az eucharisztikus szentév megnyitásának pontos időpontjáról az egyházközségi bizottságok megalakulásának sürgetésekor kapunk információt: SzEL PK 1937. IV. n. 1061.

³⁴ Különösen: SzEL PK 1937. IV. n. 2447; SzEL PK 1937. VI. n. 1797; valamint felhívja az idegen nyelven tudó papjait, hogy vegyenek részt és vállaljanak idegen nyelven gyóntatást a kongresszuson: SzEL PK 1937. VIII. n. 2880.

maradt eredménytelen: az egyházmegyéből több mint 8600 hívő utazott a központi ünnepségre.³⁵

A szentév gyakorlati lebonyolításáról a főpásztor az *Actio Catholica* Országos Elnökségének irányelvei szerint rendelkezett.³⁶ Az országban mindenütt megtartandó eucharisztikus missziók, *triduumok* és ünnepségek központi gondolatának jegyében elrendelte, hogy ahol 5 éven belül az egyházmegyéjében misszió nem volt, ott tartsanak, ahol volt, ott ún. renovációval újítsák meg a hatását, vagy tartsanak *triduumokat*. Emellett szorgalmazta egyházmegyéje templomaiban az állandó szentségimádást, az eucharisztikus ünnepségek tartását, egyházközségi, espereskerületi eucharisztikus gyűlések rendezését, a gyakori szentáldozást, a szentévi plakátok minél több helyre történő kifüggesztését, a szentévi jelvények viselését, a tűzfalakra eucharisztikus jellegű feliratok és szimbólumok festését, az ifjúságban az eucharisztikus lelkület kialakítását, a templomok díszítésére Gizella királynő-csoportok alakulását, valamint az oltáregyesületi élet felélénkítését.³⁷ Felmentette a hústilalom alól a május 27-én az egyházmegyéje területén Eucharisztikus kongresszusra utazókat, megadta az ordináriusoknak fenntartott esetek alóli gyóntatási jogot az egyházmegyéje területén átutazó papoknak, felhívta a figyelmet, hogy a résztvevő papjai a Kongresszus Központi Irodájánál jelentkezzenek, hogy misézhessenek Budapesten s vigyenek magukkal megfelelő papi öltözéket, és az otthonmaradó papoknak *binandi facultast* adott, hogy helyettesíteni tudják a távollevőket. Ezenkívül rendelkezett a hívek utazási módjáról (litánia és szentségimádás után világi vezetővel csoportosan induljanak) és megkérte papjait, hogy a hívekkel előre közöljék az elnyerhető búcsúk lehetőségét.³⁸ A főpásztor rendelkezéseinek a gyakorlatba való átültetéséről az espereskerületi koronákon tárgyaltak, melyekből kiválóan tanulmányozható, hogy hol, mit és hogyan terveztek megvalósítani ezekből.³⁹

A kettős szentév másik jelentős centenáriuma, Szent István halálának 900. évfordulójának megünneplésére Grósz apostoli adminisztrátor a Szent Jobb tiszteletének elmélyítését tűzte ki célul, amelyet a szent királyról készülő műalkotások, róla elnevezett harangok, kápolnák, a tiszteletére beszerzett nagy méretű zászlók és a plébánosok róla szóló előadássorozatai révén kívánt elérni.⁴⁰ Az utóbbihoz az *Actio*

³⁵ A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus tájékoztatója a belső szervei számára, Budapest 1938, 6–7. A nyilvántartott adatok szerint összesen: 8 628 fő. Ebből 1938. februárig: 8 175 fő. Vö. (?), *Egyházmegyei hírek*, SzKT 2 (1938) 3, 7.

³⁶ Erre a felhívást az *Actio Catholica* minden püspöknek külön is eljuttatta. Lásd: SzEL PK 1937. V. körlevélhez csatoltan, valamint a szervezés irányelveiről bővebben: GERGELY, *Eucharisztikus világkongresszus Budapesten/ 1938*, 90–106.

³⁷ SzEL PK 1937. II. n. 352; SzEL PK 1937. V. n. 1347; SzEL PK 1937. VII. n. 2447. A papságnak a plébánián rendezendő *triduumokat*, missziókat, illetve eucharisztikus ünnepségeket az *Actio Catholica* egyházmegyei központjának jelentenie kell. Lásd: SzEL PK 1937. VIII. n. 2882.

³⁸ SzEL PK 1938. IV. n. 1008.

³⁹ Vö. SzEL AC 2070/1937; SzEL AC 2072–2086/1937. (1937-es tavaszi koronák)

⁴⁰ SzEL PK 1937. II. n. 352. Felhívásának visszhangjáról a korabeli sajtó és források, illetve a szakirodalom segítségével kaphatunk képet. A felhívás hatására készült mennyezetfreskókról lásd például: *Szent Márton egyházmegyéje* (szerk. Szamos Rudolf), Szombathely 1991, 74 (a körmendi Szent Erzsébet plébániatemplomban), 94 (a sárvári Szent László plébániatemplomban). A szombathelyi szalézi templom Szent István em-

Catholica által két példányban az egyházmegyének megküldött Szent István diapozitív sorozatot ajánlotta.⁴¹ A centenárium jelentős eseménye volt a Szent Jobbot szállító Aranyvonat keresztülhaladása az egyházmegyén.⁴² A vonat szombathelyi fogadásáról legteljesebben talán a székeskáptalani *protocollum* számol be, amely leírja, hogy augusztus 19-én a szombathelyi püspökkel együtt 5 kanonok is részt vett a rendezvényen, Wallner József betegség miatt távol maradt. Az állomásról külön körmenet kísért az ereklyét a székesegyházba, amely a Fő téren megállt, ahol Vas vármegye főispánja mondott köszöntő beszédet. Éjjel a különböző plébániákról zarándokoltak tízezrek a megtekintésére. Másnap augusztus 20-án csendes misét követően kísérték vissza a Szent Jobbot a vonathoz, amely ¾ 9-kor indult az állomásról.⁴³

d) Az *Actio Catholica* programjai a szentév elmúltával

A jubileumi szentév elmúltával az *Actio Catholica* következő vezérgondolata az 1939/1940 és 1940/1941-es esztendőre vonatkozóan a „Világiak Krisztus országáért” volt. Itt érdekes megjegyezni, hogy az 1939/1940-es programterv csak késéssel, november végén jelent meg az 1939-es év utolsó körlevelében, pedig az *Actio Catholica* által megtervezett munkaév júliustól júniusig tartott. Ennek hátterében talán a világtörténelmi események alakulása állhatott. A vezérgondolathoz kapcsolódóan Grósz püspök célkitűzései az 1939–1941-es munkaévekre: a világi apostoli öntudat minél szélesebb felkeltése – ennek érdekében prédikációk tartása az Egyház fogalmáról és a híveknek az Egyházzal szembeni kötelességéről és imahadjárat a világi apostoli hivatásokért –, egyházközségenként hangadó csoportok képzése – az Egyházzal szülő dogmatikai előadások révén, valamint a hívők világi vezetőinek képzése – zárt lelkigyakorlatok által.⁴⁴ A világi apostolkodásba különösen az egyházközségi képviselőtestület tagjait szerette volna bevonni. Ennek érdekében kérte, hogy ahol lehetséges, küldjenek egyházközségenként 2–2 képviselőtestületi tagot a községi missziósházba, 1940/1941-ben a falusi egyházközségek esetében espereskerületenként, a városok esetében plébániánként tartandó célllelkigyakorlatokra.⁴⁵ A falusi célllelkigyakorlatok eredményéről az 1941-es II. püspöki körlevelében szá-

lékharangjának felszenteléséről: ÁDÁM LÁSZLÓ, *Szombathely ünnepé*, SzKT 2 (1938) 5, 2–3, a szombathelyi ferences templom új Szent István orgonájáról: SZENDY LÁSZLÓ, *Szombathely szentéve*, SzKT 2 (1938) 1, 1–2.

⁴¹ SzEL PK 1937. VIII. n. 2883.

⁴² SzEL PK 1938. V. n. 1504.

⁴³ Bővebben: SzEL. *Protocollum*. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, 22–23. A rövid programot lásd: (?), *A Szent Jób országjárásának szombathelyi programja*, SzKT 2 (1938) 6, 3. A megye második legnépesebb városába, Zalaegerszgre június 12-én érkezett meg a Szent Jobbot szállító aranyvonat. A készülődésről, a fogadásáról és a kapcsolódó ünnepségekről részletesen: (?), *A zalaegerszegi Szent Jób ünnepségek részletes programja*. Nagy vidéki tömegek jönnek az ünnepségekre, Zalamegyei Újság 21 (1938) 129, 1–2; (?), *Harmincezer zalai magyar bódolt emelkedett lélekkel a Szent Jób előtt. Százötven községből jöttek zarándok a Szent István seregszemlére*. – Brand Sándor dr. alispán megkapó üdvözlő beszéde, Zalamegyei Újság 21 (1938) 132, 1–2; (?), *Nagyszabású Szent István seregszemle Zalaegerszegen*, Zalamegyei Újság 21 (1938) 133, 1–2.

⁴⁴ SzEL PK 1939. XII. n. 2617. és SzEL PK 1940. VIII. n. 2401.

⁴⁵ SzEL PK 1940. VIII. n. 2403.

molt be, melyeken a püspök által meghívott mind a 17 esperesi kerület kiküldöttei részt vettek, összesen: 278 fő.⁴⁶ A foglalkozás tekintetében a résztvevők túlnyomó többsége, 235 fő földműves volt. A beszámoló végén Grósz püspök hangot adott azon szándékának, hogy: „pár éven belül az egyházközségi képviselőtestületek tagjai mindnyájan átmenjenek ezen a lélekújuláson.”⁴⁷ A zárt lelkigyakorlatok tartásának következő időpontjául az őszt, helyéül továbbra is a kőszegi Szent Imre missziós házat jelölte ki, amely 1934 óta adott otthont a zárt lelkigyakorlatoknak.⁴⁸

Az *Actio Catholica* utolsó olyan programja, amelyben szombathelyi püspökként Grósz József még részt vett 1942/1943-ban a „Családmentés-nemzetmentés” témakör köré csoportosítható. Ezen év eredményéről a papsággal statisztikát is készítettett, amelyet a munkaév végén összegzett.⁴⁹ Ebből az összegzésből rálátunk nem csak az *Actio Catholica* által éppen kitűzött feladatokra, hanem a kezdetektől folyamatosan végzett munkára is. A célkitűzések, amelyeket ebben a munkaévben a megyéspüspök különösen fontosnak tartott, és elvárt minden egyházközségtől a szombathelyi egyházmegye és a muravidéki apostoli adminisztratúra területén: rendezzenek világnézeti tanfolyamokat a házasságról, minden családban próbálják visszaállítani a családi közös imát és az engesztelő szentségimádást a családok bűneiért, a végén a családok közös felajánlásával, a karitatív szakosztályok segítsenek a szociálisan bajba jutott családokon, rendezzenek családi napokat, indítsanak mozgalmat a vasárnapi misehallgatásért és a káromkodások ellen.⁵⁰ A statisztikai ívek összegzéséből először is azt a következtetést vonta le, hogy nem minden esetben tudták a papok és szakosztályok vezetői az íveket pontosan kitölteni. A papok sok helyen csak a templomlátogatók relatív számát adták meg az abszolút helyett, a karitászra költött összeget az íveken kerekítették, a kórházmisszióról legtöbb helyen nem tettek említést és a szakosztályok vezetői a karitász ív kitöltését helytelenül végezték. Továbbá Muravidékről a Szentsebestyén plébánia kivételével nem érkeztek be adatok.⁵¹ Ez valószínűleg nagyrészt annak köszönhető, hogy a visszacsatolt területen az *Actio Catholica* mozgalom még teljesen új volt, így az egyházközségi szakosztályok, amelyek a program megvalósításáért feleltek volna, még nem alakultak meg mindenhol.

Az ívekből kiindulva Grósz püspök szakosztályonként meghatározta, hogy melyek azok a területek, ahol erőteljesebb munkát kell a jövőben kifejteni és melyek azok, ahol a megkezdett úton kell továbbhaladni. Hitbuzgalmi téren megjegyezte, hogy a vasárnap templomba járók statisztikája egyházmegyéjében szomorú képet mutat: az embereknek

⁴⁶ SzEL PK 1941. II. n. 455. székesegyházi esperesi kerület területe csak városi részre esett, így itt nem hirdettek meg céllelkigyakorlatot a falusi egyházközségi képviselőtestületi tagok részére.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ SzEL PK 1941. II. n. 455. 1940-ig április 27-ig Wachter Istvánnak, az intézmény rektorának információi szerint 118 zárt lelkigyakorlatot tartottak, amelyen 2600 férfi vett részt. Vö. VARGA SÁNDOR, *Templomot és újoldalszárnyat építenek a kőszegi missziósházhoz. Látogatás az Isteni Ige Társaság kőszegi otthonában*, Vasvármegye 73 (1940) 95, 5.

⁴⁹ E dokumentációt az 1943-as iktatókönyvben nem találtam, így pusztán a főpásztor leírására hagyatkozhatunk.

⁵⁰ SzEL PK 1942. IX. n. 2891.

⁵¹ SzEL PK 1943. II. n. 675.

csak 55,7%-a jár rendszeresen – ezen mindenképpen változtatni kell. A káromkodások elleni propaganda sikeres volt: engesztelő szentségimádást egy kivételével minden plébánián tartottak és az engesztelő füzetekből, plakátokból, szentképekből tízezres nagyságrendekben fogyott. Emellett mind zárt, mind pedig félig zárt lelkigyakorlatokat is minden esperesi kerületben tartottak. Kulturális téren arról számolt be, hogy a leventék élén egyházmegyéjében szinte mindenütt katolikus tanítók állnak, az országos százalékon alul csak a kemenesaljai kerületben van a számuk. Ha az arányokat tekintjük, akkor kb. 50 leventére jutott egy oktató. Ugyanakkor fokozottabb mértékben kérte a közös levente templomlátogatások ellenőrzését. Megemlítette az Kisunyomban nyílt KALOT főiskolát is, amelyre továbbra is szívesen látta az adományokat és várta a tanulni vágyókat. Szociális téren a különböző állami szervezetekkel szorosabb kapcsolattartásra buzdított: különösen a Zöldkereszttel és az Országos Nép- és Családvédelmi Alappal, melyet röviden csak Oncsaként említett. Felhívta a figyelmet a hadbavonultak családjainak még intenzívebb segítésére. A szociális missziók terén fontosnak tartotta a kórházmissziókat (amelyek eddig csak a kemenesaljai és a zalaegerszegi esperesi kerületben valósultak meg) és a fogházmissziókat. Ismertette a főbb karitatív célra felajánlott összegeket és ezek elosztását is. A sajtó szakosztályok tevékenységében számadatokkal támasztotta alá az elért eredményeket, majd megállapította, hogy sok egyházközségi képviselőtestületi tag sajnós egyházellenes lapokat járát, így papjai fokozottabb figyelmét kéri ebben a kérdésben, valamint kiemelte a katolikus normákat szem előtt tartó mozik eddigi számának (összesen 8 ilyen van az egyházmegyéjében) gyarapítását. Végül a szervezési szakosztály eredményeit mutató számadatokat vette sorra, melyekből kiderült, hogy több esperesi kerületben csak a férfi egyesületek számát tekintve mutatkozott hiány.⁵²

Ha áttekintjük a tárgyalt időszakban az egyházmegyei *Actio Catholica* működését, azt tapasztaljuk, hogy vannak olyan törekvések, amelyek nem csak az adott munkaévből aktuálisak, hanem végigkísérik a mozgalmat. Ezek közé tartozik a lelki élet élénkítésére missziók és lelkigyakorlatok tartása, a különböző hitbuzgalmi és társadalmi egyesületek alakulásának támogatása és működésének ellenőrzése, különös tekintettel a katolikus ifjúsági mozgalmakra, amelyek a vallásérkölcsi és kulturális nevelésen túl az ifjúság nemzeti és szociális érületének erősítésében is szerepet játszottak, valamint ezen egyesületek vezetőinek megfelelő kiképzése.⁵³

3. LELKIGYAKORLATOK ÉS BELSŐ MISSZIÓK

A lelkigyakorlatoknak a korszakban két formája volt: az egyik külön erre a célra szolgáló lelkigyakorlatos házban tartott zárt lelkigyakorlat, amely rendszerint három

⁵² SzEL PK 1943. II. n. 675.

⁵³ Ezek a törekvések nem csak a szombathelyi egyházmegyei *Actio Catholica* törekvései – hanem szervesen illeszkednek az *Actio Catholica* országos elképzeléseihez. Ugyanakkor én jelen könyvemben a szombathelyi egyházmegyében történt megvalósításukat elemzem.

napig tartott, a másik a szélesebb néprétegek számára templomban tartott lelkigyakorlat, amely 3–8 napig tartott.⁵⁴ A férfiaknak tartott zárt lelkigyakorlatok helyszíne 1941-ig általában a kőszegi Szent Imre missziós szeminárium volt, majd a bővítése idején a mödlingi Szent Gabriel missziós házban, a szombathelyi szemináriumban és Pannonhalmán tartották ezeket.⁵⁵ A nőknek tartott zárt lelkigyakorlatok helyszíne változó, leggyakrabban a helyi iskola épülete volt, de előfordult például, hogy a szombathelyi annunciáták Szent József otthonában került megrendezésre.⁵⁶ A nyílt lelkigyakorlatokat mindig az adott község templomában tartották.

A lelkigyakorlatok egy részét kifejezetten a papok számára, más részét a világi hívek számára rendezték. A papok esetében minden évben, rendszerint az első körlevélben megtaláljuk az előző évben lelkigyakorlatot végző papok névsorát ABC sorrendben.⁵⁷ A híveknek általában foglalkozás szerint elkülönítve tartottak lelkigyakorlatokat, például kifejezetten a kőművesek,⁵⁸ az akademikusok,⁵⁹ a tanítók vagy a tanítónők⁶⁰ számára. Előfordult, hogy KALÁSZ köröket vezető papok és az espereskerületi lelkiigazgatók számára volt zárt lelkigyakorlat Pannonhalmán.⁶¹ A költségek általában 12 és 15 pengő körül mozogtak,⁶² amelyet a szegényebbek igen nehezen tudtak megfizetni. Ezért az apostoli kormányzó több alkalommal teljesen vagy részben átvállalta a szegény földművesek zárt lelkigyakorlatának költségeit.⁶³ Nagylelkűségéhez hozzájárulhatott az is, hogy maga is földműves családba született bele, így pontosan tisztában lehetett e foglalkozási csoport nehézségeivel.

A lelkigyakorlatok mellett az egyházmegyében az ún. belső missziók szolgálták a vallásos élet fölélesztését és elmélyítését. A missziós ügyek intézésére külön egyházmegyei igazgató volt kinevezve.⁶⁴ A népmissziókat általában egyházközségenként rendezték, 8–10 napig tartottak és egymást követő istentiszteletekből, litániákból, gyóntatásból, szentáldozásból, igehirdetésekből álltak.⁶⁵ Előtte szent kilencedet szoktak tartani, amellyel lelkileg előkészítették rá a közösséget, valamint ki kellett kérni az egyházi főhatóságtól

⁵⁴ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 228.

⁵⁵ E helyszíneken kívül a *Szombathelyi Katolikus Tudósító* rendszeresen tájékoztat arról, hogy hol, milyen egyesületek végeztek zárt lelkigyakorlatokat, gyakran azt is megnevezve, hogy kinek a vezetésével.

⁵⁶ (?), *Leányok és fiúk Jézus közelében*, SzKT 1 (1937) 10, 7.

⁵⁷ A papok 1935–1940 között végzett lelkigyakorlatairól vázlatos listát is találunk az *Acta Cancellariae* iratok között. Vö. SzEL AC 119/1940.

⁵⁸ SzEL PK 1937. VIII. n. 2892.

⁵⁹ SzEL PK 1937. IV. n. 1069.

⁶⁰ SzEL PK 1936. VII. n. 1812; SzEL PK 1937. IV. n. 1069.

⁶¹ SzEL PK 1943. IV. n. 1230. Ez valószínűleg központi kezdeményezés volt.

⁶² Tekintve, hogy a *Szombathelyi Katolikus Tudósító* nem csak a lelkigyakorlatok helyét, idejét és jellegét adta meg, hanem a költségüket is, így a fenti összegek jól nyomon követhetők. A két összeg szerepel például: (?), *Rövid egyházmegyei hírek*, SzKT 1 (1937) 8, 8.

⁶³ Grósz József 1937-ben nagyobb összeget juttatott el a kőszegi misszióháznak a gazda lelkigyakorlatok támogatására: SERESS BÉLA S.V.D., *Ezer lelkigyakorlatozó*, SzKT 1 (1937) 3, 5–6, 6. Vagy például az 1938. február 5–9-ig tartott gazda lelkigyakorlatot 100 P-vel támogatta: (?), *Egyházmegyei hírek*, SzKT 2 (1938) 3, 8.

⁶⁴ Vö. SzEL PK 1943. VII. n. 2406. A missziós ügyek egyházmegyei igazgatója Pintér József kanonok volt.

⁶⁵ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 228.

engedélyét mind a missziót végző papnak, mind pedig a gyóntatóknak. A misszió végeztével pedig jelentést kellett tenni az egyházi főhatóságnak a misszió eredményéről, különösen a gyónások, szentáldozások számáról. A belső missziók és lelkigyakorlatok tartására általában szerzeteseket kértek fel – ahogy Grósz fogalmazott, mivel ők nagyobb hatást tudnak gyakorolni a népre⁶⁶ –, bár az is előfordult, hogy a szomszédos plébános segített be a munkába. Ugyanakkor ez több helyen nehézségekbe ütközött, mivel a népmissziók tartására legalkalmasabb adventi időszakban a lelkipásztorkodó pap-ság meglehetősen le volt foglalva. Ezért történhetett meg az, hogy bár a szombathelyi zsinati törvénykönyv szerint – tehát papírforma szerint – a Szent Márton népmissziós papi egyesület megalakult, a valóságban azonban nem működött. Grósz József idejében kétszer is felmerült felújításának gondolata, először a pinkavölgyi esperesi kerület, illetve a sárvári alsó esperesi kerület 1936-os tavaszi koronáján,⁶⁷ majd a novai esperesi kerület 1938-as őszi koronáján.⁶⁸ Viszont mindkét alkalommal a már említett indok miatt nem került sor felállítására.

E missziók mellett voltak olyanok is, amelyek kifejezetten egy adott társadalmi csoportra vagy korosztályra irányultak. Ide sorolhatók a kemenesaljai és zalaegerszegi esperesi kerületekben tartott kórházmissziók, a Grósz püspök által 1943-ban tervezett fogházmissziók⁶⁹ és a Jézus Szent Gyermeksége pápai misszió, amelyet még Nancy püspöke, Charles Auguste Marie de Forbin-Janson alapított 1843-ban, és amelynek megalakulását Grósz püspök az 1943-as jubileum alkalmából minden elemi és polgári iskolában, valamint a középiskolák I. és II. osztályában elrendelte.⁷⁰ Célja, hogy „felébressze a gyermekekben a missziós nagylelkűséget.”⁷¹ Ezeken kívül felhívta a hívek figyelmét a vasúti misszióra, amely ugyan egyházmegyéjében még nem épült ki, de a nagyobb magyarországi városokban erkölcsi védelmet nyújtott az egyedül utazó nőknek és gyerekeknek, s a rászorulóknak támogatást, útbaigazítást, vagy ha kellett, megbízható szállást biztosított.⁷²

⁶⁶ SzEL AC 787/1939. A pinkavölgyi esperesi kerület koronáján szintén elhangzott, hogy a szerzetesek a missziók tartásában népszerűbbek: SzEL AC 1370/1936. Ellenben Rogács Ferenc a sárvári felső esperesi kerület koronáján annak is hangot adott, hogy véleménye szerint a világi papok missziója ugyanolyan értékes, mint a szerzeteseké, ráadásul enyhe kritikát is megfogalmazott az utóbbiakkal szemben, akik közül többen a missziók végén a saját rendjük egyesületeit igyekeznek propagálni, aminek a következménye Rogács szerint sok életképtelen egyesület alakulása. Vö. SzEL AC 1364/1936.

⁶⁷ SzEL AC 1367/1936; SzEL AC 1370/1936.

⁶⁸ SzEL AC 878/1939.

⁶⁹ SzEL PK 1943. II. n. 675.

⁷⁰ Ugyanakkor a letenyei kerület 1943-as tavaszi koronájának kérdésére, hogy akkor mi lesz a Szívgyárdával, azt a választ adta, hogy ahol a Szívgyárda működik, ott nem szükséges külön a Szent Gyermekség művét megalkotani, legfeljebb az egész kicsiknél, s működhet úgy is, mint a Szívgyárda alosztálya. SzEL AC 2014/1943.

⁷¹ SzEL PK 1943. IV. n. 1223.

⁷² SzEL PK 1938. I. n. 332.

4. EGYESÜLETI ÉLET

A harmadik olyan terület, amelyet az egyházmegyei *Actio Catholica* az általam vizsgált időszakban végig szorgalmaz: a különböző hitbuzgalmi és társadalmi egyesületek létrehozása és minél aktívabb bekapcsolódása a világi apostolkodásba. Ezek legtöbbször kor, nem és társadalmi osztály vagy foglalkozás szerint alakultak. Külön voltak egyesületek a papok és a világiak számára is. Arról, hogy pontosan hány egyesület működött a szombathelyi egyházmegyében pontos képet adni sajnos meglehetősen nehéz lenne, tekintve, hogy számos esetleg csak papíron létező egyesület volt, nagyon sok plébániai iratanyag megsemmisült, ráadásul nem minden egyesületnek volt külön sajtóorgánuma, amelyből rálátást lehetne nyerni a tevékenységére. Ezek pontos számbavételére jelen kötet szűkre szabott keretei között nem vállalkozhatunk, viszont az egyházmegyében legelterjedtebb egyesületeket, ezek működését megkíséreljük sorra venni.

a) Egyesületek a papok számára

A papok számára az egyházmegyében több egyesület is működött. A Magyarországi papi imaegyesület és Eucharisztia társulat az oltáriszentség tisztelésére alakult és a szombathelyi egyházmegyében is működött. Egyházmegyei igazgatója előbb Wallner József volt, majd 1937-es lemondása után az apostoli adminisztrátor Pintér József kanonokot bízta meg a vezetésével.⁷³ 1941-ben közel 200 tagja volt az egyházmegyében.⁷⁴ A másik papi egyesület az ún. *Unio Cleri* volt, melynek célja a papságban a hit terjesztésére való buzgóságot felkelteni. Az egyesületi tagsággal számos kiváltság járt, ha valaki 1933. április 15. előtt lépett be. Például a tagok pápai búcsúval áldhatták meg a kegytárgyakat, személyes oltárkiváltságuk volt, valamint feszületet áldhattak meg „a keresztúti ájtatosság búcsújával” és a halál pillanatában a szokásos feltételek – a súlyos beteg megcsókolja, illetve érinti a feszületet – mellett elnyerhető teljes búcsúval. S mivel 1943-ban ünnepelte az egyesület fennállásának 25. évfordulóját, e kiváltságokat az ezt írásban kérelmező kiváltságokkal nem bíró tagjainak is megadta.⁷⁵

A harmadik egyesület, amelyet a Magyar Katolikus Püspöki Kar is ajánlott és amelyet Géfin Gyula kérésére Grósz püspök 1942-ben az egyházmegyében meghonosított, az *Unio Apostolica* volt, melyet X. Pius pápa approbált.⁷⁶ Ennek lényege, hogy tagjai naponként írásban ellenőrzik lelki és lelkipásztori kötelességük teljesítését és havonként másokkal is ellenőriztetik magukat, így növelve állhatatosságukat és kitartásukat.⁷⁷ Felmerült az *Unio Sacerdotum Consulatum, seu Unio Sacerdotum pro consolatione Cordis*

⁷³ SzEL AC 502/1937. Az elnevezés kétféle verzióban tűnik fel a forrásokban, én a kinevezéskor említett verziót használok. SzEL AC 2704/1941 alatt Eucharisztikus Papi Társulat és Imaegyesület néven került említésre.

⁷⁴ SzEL AC 2704/1941.

⁷⁵ SzEL PK 1943. VII. n. 2406. Az *Unio Cleri* 1943-as gyűjtésének eredményéről: SzEL AC 1532/1944.

⁷⁶ A szervezet egyházmegyei erigálásáról: SzEL AC 3326/1942. Arról, hogy X. Pius pápa approbálta, illetve a püspöki kar is ajánlja: SzEL AC 492/1943.

⁷⁷ SzEL PK 1942. X. n. 3305.

Jesu Eucharistici megvalósításának ötlete is, de ezt a főpásztor nem hagyta jóvá, tekintve, hogy céljában és eszközeiben majdnem teljesen azonos lett volna a Magyarországi papi imaegyesület és Eucharisztia társulattal.⁷⁸

b) Egyesületek a világiak számára

Az papi egyesületek mellett az egyházmegyében számos világi katolikus egyesület is működött, mind hitbuzgalmi, mind pedig egyéb társadalmi egylet. Az egyesületi tagságban a nők jártak élen, 1943-as adat szerint összesen 20 070 fővel, akik 265 egyesület között oszlottak meg.⁷⁹ Különösen a nők körében voltak kedveltek a meglehetősen elterjedt Rózsafüzér társulatok, illetve az Oltáregyesületek. Az előbbi egyesületek célja a Szűzanya tisztelete és a rózsafüzér rendszeres imádkozása volt, melyet Szombathelyen rendszerint a helyi domonkosok vezettek.⁸⁰ Az utóbbi egyesületek célja pedig az Oltáriszentség tiszteletének előmozdítása, valamint az oltárokkal kapcsolatos gyakorlati feladatok, például a díszítés ellátása volt.⁸¹ A szombathelyi egyházmegyében öt plébánia kivételével 1940-ben már mindenhol találunk ilyen egyesületet, s ezzel az országban a legjobban itt volt elterjedve az egyesület, illetve innen küldték be a legtöbb adományt is 1939-ben 2 167,02 P-t.⁸² A püspöki körlevelekből képet kapunk a szervezet országos központjának és a helyi egyesületeknek a kapcsolatáról is: az országos központ a szegény templomokat a páros években ajándékokhoz juttatja, de ezt külön kérvényezni kellett.⁸³ Szintén a hitbuzgalmi egyesületek sorába illeszkedtek a különféle Mária egyesületek, melyek célja a Mária tisztelet előmozdítása volt. A Mária Kongregációknak is különféle szakosztályai léteztek, különösen úrhölgyek, úri leányok, hölgyek, felnőtt leányok, leányok részére.⁸⁴ A szombathely felső esperesi kerület 1936-os őszi koronáján elhangzottak szerint a Mária Kongregációk városban elterjedtebbek voltak, falun jobban bevált az ifjúság körében az ifjúsági-egyesület és a Mária-leányok köre.⁸⁵

A női egyesületekkel ellentétben a férfiak egyesületei az egyházmegyében nem voltak ilyen jól kiépítve, 1943-ban 102 egyesület működött 6 134 taggal. Az egyesületek megszűlése az espereskerületek között nem volt egységes: az alsólendvai felső espereskerületben

⁷⁸ SzEL AC 2704/1941 alatt a kérelem, Pintér József kanonok véleménye és Grösz József válasza.

⁷⁹ SzEL PK 1943. II. n. 675.

⁸⁰ SzEL PK 1938. VI. n. 2137.

⁸¹ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 209.

⁸² Grösz püspök a Budapesti Országos Központi Oltáregyesület ügyvezető igazgatójának, Mátrai Gyulának a jelentésére hivatkozott (SzEL AC 1422/1940), amikor azt állította, hogy az oltáregyesületi szervezkedés a legjobban egyházmegyéjében van kiépítve. Vö. SzEL PK 1940. VII. n. 1900. Azt is elrendelte, hogy a maradék öt plébánián is alapítsanak Oltáregyesületet és jelentsék hivatalánál.

⁸³ Például az 1940-ben küldött ajándékokról a kimutatást lásd: SzEL AC 1422/1940. Az 1941-es felhívást: SzEL PK 1941. I. n. 191.

⁸⁴ Vö. *Szombathelyi Katolikus Tudósító* 1937–1944-es számai.

⁸⁵ SzEL AC 2515/1936.

1943-ban például egy ilyen sem volt és több esperesi kerületben alig néhány létezett.⁸⁶ A legelterjedtebb hitbuzgalmi egyesület a *Credo* volt, amely arra irányult, hogy a tagjai „öntudatos, hithű, katolikus életet éljenek a családban, a társadalomban és cselekedeteikben bátran megvallják katolikus mivoltukat.”⁸⁷ Mivel kevés tényleges kötelezettséggel járt, így nagyon sokan csatlakoztak. Pontos működése minden plébánián a helyi viszonyoknak megfelelő volt, eltérő képet mutatott. Legalábbis erről tanúskodnak a szombathelyi felső esperesi kerület plébániáitól 1937-ből fennmaradt *Credo* jelentések.⁸⁸ Az egyházmegyében több helyen működött a Jézus Szíve Szövetség és a Katolikus Férfiliga is.⁸⁹ Az előbbi 1844-ben alakult, Jézus Szíve tisztelésének előmozdítására,⁹⁰ az utóbbi célja pedig a hitélet elmélyítése volt, amelynek érdekében havonta konferenciákat és közös szentáldozásokat szerveztek.⁹¹

A kifejezetten hitbuzgalmi egyesületek mellett számos társadalmi egyesülettel is találkozunk, amelyek közül a Népszövetség, Emszo, Szent Vince Egyesületek érdemelnek figyelmet, illetve az ifjúság egyesületei. Az utóbbiakra a püspöki körlevelekben sok utalást találunk, talán mivel főpásztorunk különösen is szívügyének tartotta működésüket. Az egyházmegyében a legelterjedtebbek a katolikus agrárfjúsági legényegyletek és a falusi katolikus leánykörök voltak. Az előbbi egyesületek célkitűzése: „katolikus nőtlen földműves és földmunkás egyének valláserkölcsei nevelése, nemzeti, szociális érzetük elmélyítése, földművelő élethivatás és a család gondolatának ápolása, a szak- és általános

⁸⁶ SzEL PK 1943. II. n. 675. A szentgotthárdi esperesi kerületben 1936 őszén határozták el a meghonosítást: SzEL AC 2514/1936.

⁸⁷ Az egyetlen püspöki körlevél, amely említi a *Credót*: SzEL PK 1940. VIII. n. 2401. A *Credo* egyesület céljának definíciójára: BIRNER LAJOS, *Mit kíván a Credo tagjaitól?*, SzKT 2 (1938) 1, 4. A szombathelyi egyházmegyében a *Credo* egyesületekbe belépésre buzdít: TÓTH LÁSZLÓ, *Credo egyesületekbe toborzó*, SzKT 2 (1937) 10, 5.

⁸⁸ SzEL AC 2567/1937. Ugyanitt oltáregyesületi jelentések is olvashatók. A beérkezett plébániai jelentések kiválóan tükrözik a diverzitást és azt is, ami ezekben az egyesületekben közös volt, a férfiak összefogását, lelki irányítását. Náraiban a *Credo* tagjainak (60 fő) a plébános a nyári hónapok kivételével havonta tartott gyűlést, melyen az *Actio Catholica*, *Szombathelyi Katolikus Tudósító*, illetve a *Credo* cikkei olvastak fel. A férfiak elvégezték húsvéti szentgyónásukat és szentáldozásukat, de többre nagyon nem voltak hajlandók. Oladban a plébános kétszer tartott az egyesületnek foglalkozást egy hónapban: a hónap második vasárnapján a helyi iskolában, ahol rövid hitoktatást tartott nekik, illetve országos vagy közösségi dolgokat beszéltek meg. A második foglalkozás a hónap utolsó vasárnapján volt, amikor a templomban közös szentségórára jöttek össze a bűnök engesztelésére. Ez a plébános arra is ügyelt, hogy a csoportból bizalmasokat válasszon, akikkel külön gyűlést is tartott, a rendetleneket pedig eltávolította. A kisnyomai plébános jelentéséből azt tudhatjuk meg, hogy a tagok száma 100 körül volt és a 3 egyházközségben a 3 tanító vezette az egyleteket. A dozzmati plébános inkább buzdító szöveget írt, ebből csak annyit tudhatunk meg, hogy szinte minden családból volt tagja a *Credónak* és az Oltáregyletnek is, illetve, hogy nagyon fontosnak tartja a *Credo* folyóiratot. Végül Toronyban bizonyos ünnepeken a credisták közös szentáldozást végeztek, s minden hónap második vasárnapján tartott nekik a pap külön beszédet. A lelkipásztor itt is bizalmasokat választott maga mellé. Ezek mellett megtudhatjuk azt is, hogy a tagok járatták a *Szfv* újságot.

⁸⁹ Jézus Szíve Szövetség például a Szent Quirin plébánián Szombathelyen, Katolikus Férfiliga pedig például a Székesegyházi főplébánián. Vö. *Szombathelyi Katolikus Tudósító* 1937–1944.

⁹⁰ *Magyar Katolikus Almanach* I, 625.

⁹¹ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 209.

műveltség szolgálata és nemes szórakozásról való gondolkodás”⁹² volt, a falusi katolikus leánykörök (Katolikus Leánykörök Szövetsége) esetében pedig: „hitükben erős, erkölcsükben tiszta, nemzeti érzésükben öntudatos és gazdaságilag képzett családanyákat nevelni a falu fiatal leányaiból.”⁹³ Ezek szervezése már nem sokkal az országos megjelenésük után, 1937-ben elkezdődött az egyházmegyében, amikor Grósz József apostoli adminisztrátor februárban az *Actio Catholica* egyházmegyei központjának szervezésében Szombathelyen és Zalaegerszezen a városok körüli falvak, nyáron az egész egyházmegye falusi leányvezetőinek képzésére rendezett tanfolyamokat, márciusban pedig a katolikus agrárfújásági legényegyesületek vezetői számára.⁹⁴ Ezt követően minden évben megrendezésre kerültek ilyen kurzusok, 1939-től már kezdők és haladók részére. Az egyesületek vezetői kiképzésének megszervezését, a tagok számára lelki gyakorlatok rendezését és a végzett munka ellenőrzését, az egyházmegyei *Actio Catholica* látta el, rajtuk keresztül pedig tulajdonképpen Grósz püspök.⁹⁵

Az új egyesületek kezdetben csak lazábban kapcsolódtak az országos központokhoz – ha egyáltalán kapcsolódtak⁹⁶ –, amelyek igyekeztek a szerveződések munkáját összefogni, például a *Vezérkönyv* kiadásával.⁹⁷ A Katolikus Agrárfújásági Legényegyletek esetében 1936 novembere és 1940 októbere között a központ Szegeden, valamint 1939 februárjától Budapesten a Katolikus Agrárfújásági Legényegyletek Országos Titkársága volt, amely a Magyarországi Katolikus Legényegyletek Országos Szövetségének keretein belül működött, majd 1940 novemberétől önállósodva a Katolikus Agrárfújásági Legényegyletek Országos Testülete nevet vette fel.⁹⁸ A falusi katolikus leányköröket a Katolikus Leánykörök Szövetsége fogta össze, amely 1934-es megalakulásuktól 1939 februárjáig a Katolikus Nőszövetség keretein belül, majd ezt követően önálló szervként működött.⁹⁹

Az egyházmegyei katolikus agrárfújásági legényegyletek összefogására 1939-ben Grósz József kiépítette a szervezet egyházmegyei szerveit: egyházmegyei KAL titkárokat és KAL igazgatókat, valamint espereskerületenként KAL igazgatókat és KAL titkárokat

⁹² Uo, 159.

⁹³ STETTNER, *A Katolikus Leánykörök Szövetsége: a KALÁSZ*, 113.

⁹⁴ SzEL PK 1937. II. n. 354.

⁹⁵ A vezetőképzést a helyi *Actio Catholica* irányította: a *Szombathelyi Katolikus Tudósítón*ban többször olvasható, hogy zárt lelki gyakorlataikat az egyházmegyei *Actio Catholica* igazgatója vagy titkára vezette, sőt, találunk olyan megjegyzést is, mely szerint az egyik településen, Felsőpatyon a tagfelvételt is a megyei *Actio Catholica* igazgatója végezte. Lásd: *Egyházmegyei hírek, Legények-leányok*, SzKT 2 (1938) 5, 8. 1943-ban, amikor Grósz püspök az egyházmegyei KALÁSZ köröket vezető tanítónők részére tanfolyamot szervezett a tandíj felét a templompénztárak vagy egyházközségi pénztárak terhére, a másik felét a leánykör pénztárából engedélyezte. Ez arra enged következtetni, hogy az egyesületek gazdasági ügyei felett is a püspök rendelkezett. Lásd: SzEL PK 1943. IV. n. 1229.

⁹⁶ 1940-ben még felszólítást találunk a SzEL PK 1940. IV. n. 838-ban, hogy azok a KAL egyesületek, amelyek eddig nem tették meg, csatlakozzanak az országos központhoz.

⁹⁷ 1938-ban két *Vezérkönyv* jelent meg: agrárfújásági vezetők és falusi leánykörök részére: SzEL PK 1938. I. n. 375.

⁹⁸ BALOGH MARGIT, *A KALOT története, 1935–1946*, Történelmi szemle 36 (1994) 3–4, 283–298. illetve: BALOGH, *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946 (ad indicem)*.

⁹⁹ STETTNER, *Katolikus Leánykörök Szövetsége*, 314.

nevezett ki,¹⁰⁰ akik az éves munkaprogram megbeszélésére 1940-től rendszeresen tartottak összejöveleket.¹⁰¹ A KAL igazgatók rendszerint az adott espereskerület plébánosai sorából kerültek ki, míg a KAL titkárok az espereskerületben dolgozó tanárok voltak.

A falusi katolikus leánykörök esetében Grósz püspök 1939-től egyházmegyei felügyelőnőt nevezett ki, akinek feladata az espereskerületi felügyelőnők (másutt: látogatók) munkájának az irányítása volt.¹⁰² A kerületi felügyelőnők, akik általában tanítónők, a helyi intelligencia tagjai vagy jegyzők feleségei, és akiket szintén Grósz püspök nevezett ki, sorra látogatták a kerületükben található egyesületeket, szervezték és irányították őket. Munkájukat az espereskerületenkénti lelki igazgatók felügyelték, akik a püspök által erre kijelölt plébánosok voltak és szükség esetén tanácsokkal látták el őket.¹⁰³ Az éves munkaprogram megbeszélésére 1940-től kezdve a KALÁSZ lelki igazgatói és felügyelőnői is megbeszéléseket tartottak.¹⁰⁴

A KALÁSZ és KAL egyesületekben folyó munkáról a püspöki körlevelekből kaphatunk némi képet. Megtudjuk például, hogy táncmulatságokat és műsoros esteket rendeztek, valamint a helyi KALÁSZ körök számára egyházmegyei katekizmusversenyt is tartottak, amelynek győztese részt vehetett az országos megmérettetésen. Ezen a szombathelyi egyházmegye szép sikereket ért el: 1941-ben első lettek, 1943-ban pedig másodikak.¹⁰⁵ A győztes díja az volt, hogy magukkal viheték a KALÁSZ vándorzászlót. Az egyházmegyei katekizmusversenyeken kezdetben ilyen zászló nem volt, Grósz püspök viszont 1943-tól rendszeresített egyet, amelyet Kenyeriben a leánynapon szentelt meg.¹⁰⁶

A katolikus agrárifjúsági legényegyleteken és a falusi katolikus leánykörökön kívül a szombathelyi egyházmegyében, ha feltehetően kisebb mértékben is, megtaláljuk a munkásifjúság lelki, vallási és kulturális nevelésére, valamint szociális támogatására létrejött katolikus ifjómunkások egyesületeit is, melyek élén az adott egyházközség lelkipásztorai álltak. Grósz József apostoli adminisztrátor 1938-ban hívja fel papjai figyelmét a KIOE-re és lapjukra a *Magyar Munkásifjúra*.¹⁰⁷ Később, 1943-ban már a KIOE-t vezető papjait kérte a csízfürdői papi otthonban rendezendő KIOE papi tanfolyamon való

¹⁰⁰ SzEL PK 1939. VII. n. 914; SzEL PK 1939. IX. n. 2071. és SzEL PK 1939. IX. n. 2072.

¹⁰¹ SzEL PK 1940. VIII. n. 2403/a; SzEL PK 1941. IX. n. 2482; SzEL PK 1943. VIII. n. 2855. Ilyen értekezlet egyedül 1942-ben nincs. 1941-ben a KALOT egyik elindítója Nagy Tőhötöm S.J. tartott Szombathelyen az espereskerületi titkárok és igazgatók számára előadást.

¹⁰² SzEL PK 1939. VII. n. 915.

¹⁰³ SzEL PK 1939. VII. n. 916.

¹⁰⁴ SzEL PK 1940. VIII. n. 2403/a; SzEL PK 1942. VIII. n. 2435; SzEL PK 1943. VIII. n. 2856. Ilyen értekezlet egyedül 1941-ben nincs.

¹⁰⁵ A műsoros estekről és a táncmulatságokról: SzEL PK 1941. II. n. 457. Az egyházmegyei és országos katekizmusversenyekről: SzEL PK 1941. IX. n. 2483 – itt a megyéspüspök megemlíti, hogy a salköveskúti leánykörnek sikerült ezt a szép eredményt elérni. A második helyezésnél a csapat nevét külön nem említi: SzEL PK 1943. VIII. n. 2859.

¹⁰⁶ SzEL PK 1943. IV. n. 1234. A zászlót 1943-ban a vönöcki leánykör nyerte: SzEL PK 1943. VIII. n. 2860.

¹⁰⁷ SzEL PK 1938. IV. n. 1014. Grósz József a szervezetet Katolikus Ifjak Országos Egyesületeként említi.

résztételre.¹⁰⁸ Az egyesület női párja, a Dolgozó Leányok szintén több helyen működött az egyházmegyében.¹⁰⁹

A szombathelyi egyházmegyében a fiatalokat tömörítő vallásos egyesületek közül megemlítendő még a szívtestőrség, amelynek elterjesztését „a polgári és hasonló középfokú iskolákban” ahol egyéb hitbuzgalmi alakulat nem volt, Grósz József már 1936-ban szorgalmazta. E hitbuzgalmi egyesület a Jézus Szíve tisztelet elmélyítésére törekedett, amellyel mintegy folytatása volt az elemi iskolákban működő szívgyárdáknak.¹¹⁰

A szívgyárdák a korszakban különösen fontosak voltak, mivel ezek alkották az alapot, amelyre később építeni lehetett, és amelyen keresztül hatni lehetett a szülők lelki életére is. Céljuk a Jézus Szíve tisztelet elterjesztése volt a gyermekek körében, valamint életkori sajátosságaiknak megfelelő módszerekkel lelki fejlődésük, nevelésük előmozdítása. A cél elérése érdekében külön lelkigyakorlatokat szerveztek gyermekek és szülők részére, gyárdanapokat tartottak és évente szívhetet is rendeztek.¹¹¹ Az egyházmegyében széles körű elterjedtségüket mutatja, hogy 1943-ban 354 szívgyárda egyesület működött 19 015 taggal.¹¹²

¹⁰⁸ SzEL PK 1943. V. n. 1773. A KIOE rövidítés feloldásaként Grósz püspök ezúttal a Katolikus Iparos-és Munkásifjak Egyesületét említi.

¹⁰⁹ SzEL PK 1938. IV. n. 1014. Ebben a főpásztor megemlíti, hogy a KIOE szervezése párhuzamos a Dolgozó Leány mozgalommal. Vö. még: *Szombathelyi Katolikus Tudósító* 1937–1944, ahol ez az egyesület gyakran feltűnik.

¹¹⁰ SzEL PK 1936. VIII. n. 2313.

¹¹¹ *Katolikus Lexikon IV'* (szerk. BANGHA BÉLA S.J.), Budapest 1933, 279.

¹¹² SzEL PK 1943. II. n. 675.

VIII. A KATOLIKUS ISKOLAÜGY ÉS A FŐPÁSZTOR OKTATÁSPOLITIKÁJA

I. A KATOLIKUS OKTATÁSÜGY A HORTHY-KORSZAKBAN ÉS AZ EGYHÁZMEGYE¹

A különböző egyesületeken kívül az ifjúság hazafias, vallási és kulturális nevelésének a másik terepe az iskola volt. A két világháború közötti Magyarországon a politika egyik kiemelt fejlesztési területe volt az oktatásügy, amelynek háttérében az a klebelsbergi elgondolás állt, hogy „a magyar hazát nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá.”² Az állami költségvetésből ennek megfelelően jelentős pénzeket fordítottak az oktatásügy támogatására és számos olyan reform is napvilágot látott, amelynek célja az oktatási rendszer racionalizálása és átláthatóbbá tétele volt. Ugyanakkor nem csak a tanítás szerkezeti keretében következett be változás, hanem a tartalmában is: megnőtt a világnézeti - politikai nevelés jelentősége és ennek részeként erősödött a keresztény-nemzeti szellem.³ Tehát az oktatási intézmények a tananyag elsajátításán túl szilárd erkölcsi és világnézeti alapot is adtak a tanulóknak.

A korszakban az iskolák jelentős részét a római katolikus egyház tartotta fenn, más részüket az állam, a község, vagy egyéb felekezetek. 1935-ös adat szerint a katolikus egyház az országban az elemi iskolák 43%-át (2 967 iskola), a középiskolák 29%-át (47 iskola) és a tanító(nő) képzők 59%-át (35 iskola) tartotta fenn.⁴ Ehhez képest a szombathelyi egyházmegyében azt tapasztaljuk, hogy az elemi iskolák több mint fele állt a katolikus egyház közvetlen irányítása alatt: 1940-ben 61,42% (269 iskola), 1943-ban pedig ennél is valamivel több, 62,03% (281 iskola). A középfokú oktatási intézményeknek pedig az országos átlagtól alig eltérően 29,16%-a (7 iskola). Ezek közül mind a polgári iskolák, mind a gimnáziumok szerzetesrendek irányítása alatt álltak, akik a tanítóképzésből is kivették a részüket.⁵

¹ Az e fejezetben leírtak: *Grósz József oktatáspolitikája a szombathelyi egyházmegyében*, Politika, egyház, mindennapok. Tanulmányok, 97–117. tanulmányom nyomán.

² KLEBELSBERG KUNO, *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926*, Budapest 1927, 604.

³ ROMSICS IGNÁC, *Magyarország története a XX. században*, Budapest 2010, 180.

⁴ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 96–97; S.RR.SS. A.A.EE.SS. Ungheria, periodo IV, pos. 66. fasc. 52, ff. 54r–56v.

⁵ Vö. a korabeli *Schematismus*okkal és az előző fejezetben leírtakkal.

A katolikus iskolák az 1934. évi 2. törvény, valamint az ezt megerősítő és kiegészítő 1935. évi 6. törvény értelmében tanügyi autonómiát kaptak, amely azt jelentette, hogy nem tartoztak az állami tanügyi hatóságok közvetlen illetékessége alá, hanem ezeket az intézményeket az egyházi tanügyi hatóságok saját szabályaik szerint igazgathatták. A kormány csak legfőbb felügyeletet gyakorolt felettük.⁶ A tantervet, amelynek a kitűzött célok tekintetében és a tanítási anyag terjedelmét tekintve azonosnak kellett lennie az országgal, a fenntartó szabhatta meg, ugyanígy a tankönyvek, segédkönyvek és térképek használatát is, de a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter hagyta jóvá. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter a főfelügyeletet a tankerületi királyi főigazgató, valamint a királyi tanfelügyelő (a népiskolák és kisdédóvók esetében) és hivatali személyzetük útján gyakorolta. Ha az egyházi fenntartású iskolákban a jogszabályok megtartása valahol sérült, akkor az adott iskola egyházi tanügyi igazgatásának lépcsőfokainak végigjárása és figyelmeztetése után a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter a középfokú oktatási intézményeket bezárathatta, a népiskolák vagy kisdédóvók tanítóitól pedig részben vagy egészben a fizetés kiegészítő államsegélyt megvonhatta.⁷

Az állam tehát csak főfelügyeleti jogot gyakorolt, az országos katolikus tanügy irányítása ténylegesen a Magyar Püspöki Kar kezében volt, amely tanácsadó testülete az országos Katolikus Tanügyi Tanács segítségével testületileg határozott a katolikus iskolákat érintő jelentős kérdésekben.⁸ A katolikus iskolákat érintő általános érvényű rendeleteket és közleményeket az 1937–1938-as tanévtől *Katolikus Tanügyi Közlöny* révén rendelte el, amely a kéthetente megjelenő *Nemzetnevelés* folyóirat melléklete volt.⁹ A központi irányelvek átültetését a gyakorlatba, a helyi viszonyoknak megfelelő szabályozást, valamint a közvetlen ellenőrzést viszont már az egyházmegyei tanügyi főhatóság, az egyházmegye főpásztora végezte az egyházmegyei főtanfelügyelőség segítségével. A szombathelyi egyházmegyében ez az utóbbi szervezet egyházmegyei főtanfelügyelőből, 1937-től egyházmegyei segédtanfelügyelőből, és a püspöki iskola igazgatójából állt. Az ő tisztségéről csak annyit tudunk: „a főtanfelügyeleti hivatalba beosztva”, az 1943-as *Schematismus* már nem tünteti fel a hivatalát. Az egyházmegyei főtanfelügyelő és segédtanfelügyelő egyháziak, az igazgató világi volt.¹⁰ Emellett működött a szombathelyi egyházmegyei római katolikus tanítók fegyelmi tanácsa is.¹¹ Az egyházmegyei főtanfelügyelőség alá tartoztak az espereskerületenként működő kerületi tanfelügyelők és kerületi iskolalátogatók. A kerületi tanfelügyelői tisztséget az esperesek töltötték be, a kerületi iskolalátogatók pedig világiak voltak, akik amellet, hogy maguk is tanítottak, gyakran a kerületben a súlyponti iskola igazgatói tisztségét is viselték.¹²

⁶ MÉSZÁROS ISTVÁN, *A magyar nevelés és iskolatörténet kronológiája, 996–1996*, Budapest 1996, 91–92.

⁷ 1935. évi törvények (Magyar Törvénytár – Corpus Juris Hungarici; szerk. Degré Miklós–Várady-Brenner Alajos), Budapest 1936, 6. tc. 9. §, 84.

⁸ *Katolikus Lexikon II* (szerk. BANGHA BÉLA S.J.), Budapest 1931, 530.

⁹ SzEL PK 1937. VII. n. 2452.

¹⁰ *Schematismus* 1940, 141. és *Schematismus* 1943, 141.

¹¹ Ennek tagjait öt évre választották. Vö. SzEL PK 1937. VII. n. 2456.

¹² *Schematismus* 1940, 145–175. és *Schematismus* 1943, 197–231.

A kerületi tanfelügyelők és iskolalátogatók az összes fennhatóságuk alatt levő katolikus iskolában általánosan ellenőrizték a nevelés-oktatás minőségét és az egyházmegyei főhatóság rendeleteinek betartását, viszont a hitoktatásnak – amely nem csak a katolikus iskolákban, hanem a tanulók felekezetének megfelelően valamennyi iskolában kötelező volt –, szakmai és tartalmi ellenőrzését külön hatóságok végezték. A szakmai vagy pedagógiai felügyeletet a hitoktatási felügyelők vagy a hitoktatási püspöki biztosok, a tartalmi felügyeletet pedig az adott község lelkipásztora látták el.¹³

2. A TANÍTÓK SZEREPE – GRÓSZ JÓZSEF IRÁNYMUTATÁSA

a) A hitoktatás

A hitoktatók nagy része maga az egyházközség lelkipásztora volt, de 1938-ra egyre gyakoribbá vált, hogy az iskolai hitoktatás elvégzésére a papok hitoktatási megbízást kértek az egyházmegye tanügyi főhatóságától. Grósz József apostoli adminisztrátor ezeket a megbízásokat felfüggesztette, és csak a legindokoltabb esetben engedélyezte, akkor is olyan feltétellel, hogy a kérelmező pap havonta ellenőrizze, és az óralátogatásokról vezessen haladási naplót, amelybe írja be a hittananyagot. A szentségek felvételére pedig minden esetben maga készítse fel a tanulókat.¹⁴ Tehát Grósz József fontosnak tartotta, hogy papjai maguk végezzék hitoktatói feladatukat. A kérelmezők elsősorban papi segítséget kaptak, másodsorban kerülhetett sor képzett világi hitoktató alkalmazására.¹⁵

Grósz József apostoli adminisztrátorként a Szentszék 1935. január 12-ei *Decretumá*-nak útmutatása szerint kezdett hozzá a hitoktatás szabályozásához egyházmegyéjében. Először is számba vette azokat a tényezőket, amelyek az akkori világban az elvállastalnodáshoz vezethettek: a szülők közönye a vallásos nevelés iránt, a könnyelműen kötött vegyes házasságok, amelyek következménye vallástalanság lehet, az akkori világ szórakozási módjaiban rejlő veszélyek, az erkölcstelenség és a tévtanok. Ezek ellen a püspöki kar határozata értelmében a következő rendelkezéseket hozta: az Őrőangyalok ünnepét (október 2-át) követő vasárnapon a templomokban a hitoktatás fontosságát kiemelő szentbeszédekkel kellett tartani és a szülőket figyelmeztetni kellett a gyermekük vallásos nevelésére. A papoknak különösen is ügyelniük kellett a hitoktatásra, s ahol lehetett maguknak végezni, nagyobb plébánia esetén a káplánjuk munkáját segíteni és a vásár-

¹³ A hitoktatási felügyelők említése: SzEL PK 1936. IV. n. 1001; SzEL PK 1941. IX. n. 2481. A hitoktatási püspöki biztosok említése: SzEL PK 1937. IX. n. 2897.

¹⁴ SzEL PK 1938. V. n. 1509.

¹⁵ SzEL PK 1941. IX. n. 2481. Egy 1941-es püspöki rendelkezés szerint a főfoglalkozású hitoktatók, valamint a hittanárok – kivéve a szerzetes tanárokat – az illetékes plébános joghatósága alatt álltak, ha szükség volt rá segíteniük kellett a szentmise bemutatásában, a gyóntatásban és a prédikálásban, a nyári hónapokban legalább három hétig részt kellett venniük a lelkipásztorkodásban, és ha a lelkipásztor katonalelkész szolgálatra vonult be, helyettesíteniük kellett. Emellett a karácsonyi, húsvéti és pünkösti ünnepekre csak a plébánosuk engedélyével távozhattak el.

napi katekézisre vonatkozó rendelkezéseket megtartani. Emellett az espereseket kérte a hitoktatás szigorú ellenőrzésére általa előre meghatározott szempontok szerint.¹⁶

Grósz József nem csak arra ügyelt, hogy a hitoktatók lelkiismeretesen végezzék munkájukat, hanem arra is, hogy „a hitoktatási tananyagbeosztások egyidőben és egységes szellemben nyerjenek megoldást.”¹⁷ Ennek érdekében elrendelte, hogy akik hitoktatással foglalkoznak kizárólag a Martineum Rt e célra készült nyomtatványát használva készítsék el a hitoktatási tananyagbeosztásukat. Ez különösen fontos volt az egységesség, a könnyebb áttekinthetőség és ellenőrizhetőség szempontjából. A főpásztor alaposságát mutatja, hogy nem csak azt szabta meg, hogy pontosan milyen nyomtatványt használjanak a hitoktatók, hanem azt is, hogy minden iskola hat íven küldje be, vagy osztályonként, vagy ha az iskola osztatlan vagy félig osztott volt, akkor 2–2 évfolyam anyagát kellett A és B év szerint. Az ívek kitöltésére részletes útmutatást is adott, amely egy pedagógiában járatos ember szaktudására és alaposságára enged következtetni. Elrendelte, hogy a tanítási heteken belül órák szerint kell feltüntetni az elvégzendő tananyagot, de ennek nem csak tartalmi ismertetésnek kellett lennie, hanem a hitoktatóknak fel kellett tüntetniük a más tárgyakkal a kapcsolatot, az erkölcsi, nevelési célt, valamint a szemléltetés módját. A kerületi tanfelügyelőkhöz, a hitoktatási felügyelőkhöz vagy hitoktatási püspöki biztosokhoz kellett eljuttatniuk a tanmeneteket, akik rávezették megjegyzéseiket és utasításaikat, majd felterjesztették az egyházmegye tanügyi főhatóságához, Grósz Józsefhez jóváhagyásra.¹⁸

b) A tanítók kötelességei, feladatai és jogai

Ugyanezt az alaposságot mutatta Grósz József akkor is, amikor intézkedéseket hozott a fennhatósága alá tartozó elemi iskolák tanmenetének az elkészítéséről.¹⁹ A tanmeneti nyomtatványokat ezúttal is a Martineum Rt-nél rendelte meg,²⁰ amelyek használatát kötelezően elrendelte a fennhatósága alá tartozó mindennapi elemi népiskolák számára, és kitöltésére 1937-ben részletes útmutatást adott.²¹ Eszerint a tanmenet elkészítését a tanítási anyag összeállításával kellett elkezdni, amelynél figyelembe kellett venni, hogy

¹⁶ SzEL PK 1936. IV. n. 1001. A szempontok: elvégzik-e a papok a hitoktatás feladatát, nem hagyatkoznak-e túlságosan a világi hitoktatókra, maguk készítik-e elő a tanulókat a szentségek vételére, igyekeznek-e velük a gyakorlati vallásosságot is elsajátíttatni az egyesületek révén, valamint a nem katolikus fenntartású iskolákban működnek-e ilyen egyesületek.

¹⁷ SzEL PK 1937. IX. n. 2897.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Ezek alapját az 1937-es *Tanterv és Utasítás*, majd az 1942-es *Tanterv és Útmutatás a nyolcosztályos elemi iskolák számára* jelenti. Ezek beszerzését a főpásztor kötelezően elrendelte minden egyes tanító részére: SzEL PK 1937. VI. n. 1806; SzEL PK 1937. IX. n. 2898; SzEL PK 1943. I. n. 258.

²⁰ Ennek hátterében – amint arra az első fejezetben már utaltam – az állt, hogy 1919-ben a Martineum Rt. megvásárolta az Egyházmegyei Nyomdát, így a két szervezet egyesült. Vö. BAKÓ, *Gróf Mikes János, a szombatbelyi egyházmegye püspöke*, 183.

²¹ SzEL PK 1937. IX. n. 2898. Az ismétlőiskolák tanmenetének elkészítésére és kinyomtatására később került sor, így ezek kötelező használatát Grósz csak később rendelte el: SzEL PK 1937. IX. n. 2901.

hány osztály tanításáról van szó és mennyi idő jutott egy-egy osztály közvetlen tanítására, majd ezután a *Tanterv és Utasítás*ban kitűzött célokat szem előtt tartva elosztani a tanítandó anyagot. Ezt követően ügyelni kellett a tanterv célszerű elrendezése, azzal a tantárggyal kezdve, amely „a legtöbb elemet szolgáltatja az illető osztály részére megjelölt szemlélődési kör betöltéséhez.”²² Fontos volt egyes tantárgyak közti kapcsolat feltüntetése, erkölcsi és katolikus nevelői célok kitűzése és a szemléltetés, s mindezek részletezése a tanmenet megfelelő rovatában. Külön rubrikába kellett írni az összevont osztályok esetében az ún. csendes foglalkozások pedagógiai hasznos eltöltésének tervét.

Az egyházmegye elemi népiskoláiban a tanmenetek elkészítése a világos és részletes utasítás ellenére sem ment zökkenőmentesen, így Grósz József többször nyomatékosan felhívta a figyelmet erre, további szempontokat adva a tanmenetek elkészítéséhez,²³ 1939-ben pedig az „órarendek” elkészítésére pályázatot hirdetett, amelynek első három helyezettje pénzjutalmat kapott.²⁴ Ezzel az ötlettel úgy tűnik, hogy az eddigi problémák nagyrészt rendeződtek, mivel a püspöki körlevelek a továbbiakban nem említik, hogy a tanítók rosszul töltötték volna ki a nyomtatványokat.

Ugyanakkor a tanmenetek készítése módja a nyolc év során sokat változott, amelyhez csak a mindig friss információk figyelembevételével lehetett a tanítóknak alkalmazkodni.²⁵ A tanmenetek készítésének utolsó, jelentős változása a nyolcosztályos népiskolák létrehozására irányuló 1940. évi 20. törvény volt. E rendszer bevezetése az 1940/1941-es átmeneti tanévre még nem volt kötelező, de a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941-ben már jegyzéket adott ki, amelyben felsorolta azokat az iskolákat, ahol az 1941/1942-es tanévtől a 7. osztályt meg kellett nyitni. Grósz József e rendelet hatályát az egyházmegyei római katolikus iskolákra is kiterjesztette. Tehát a jegyzékben felsorolt népiskolák fenntartói kötelesek voltak megnyitni a 7. osztályt, „hacsak annak megnyitása leküzdhetetlen akadályba nem ütközik s még váltakozó rendszer alkalmazásával sem vihető keresztül.”²⁶ Ilyen esetben kérni lehetett az új rendszer megkezdésének elhalasztását az egyháztanács által felvett jegyzőkönyv útján. A 7. osztály megnyitására tehát nem mindenütt került sor.

Bevezetése 1942-ben vált fontos kérdéssé, különösen a vegyes vallású községekben, mivel a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 105.002/1942. V. 1. ü. o. sz. alatt kelt értesítése szerint, ha az adott községben volt nyolcosztályos népiskola, akkor az összes gyereket oda kellett beírni, akkor is, ha az iskola a gyermek vallásától eltérő felekezeti iskola volt, így ha az nem katolikus fenntartású iskola volt, a diákok nevelése nem

²² SzEL PK 1937. IX. n. 2898.

²³ SzEL PK 1937. IX. n. 2903; SzEL PK 1939. II. n. 230.

²⁴ SzEL PK 1939. VIII. n. 1452. Az első helyezett 30 P-t, a második 20 P-t, a harmadik 10 P-t kapott. A tanmenet szinonimájaként Grósz gyakran az órarend kifejezést használja. Bár ma már e két fogalom más jelent, a szóhasználat jogosságát az adja, hogy a vizsgált időszakban az elemi népiskolákban az összes tantárgyat általában egy tanító tanította egy vagy több osztálynak, attól függően, hogy a tanítás osztott, osztatlan vagy félig osztott rendszerben folyt.

²⁵ SzEL PK 1939. VIII. n. 1453; SzEL PK 1939. XI. n. 2413; SzEL PK 1940. VII. n. 1895.

²⁶ SzEL Egyházmegyei Főtanfelügyelő iratai (TANF), 2985/1940.

katolikus szellemben történt volna.²⁷ Ez a veszély az egyházmegyei főtanfelügyelő összeírása szerint a szombathelyi egyházmegyében 20 vegyes vallású községben fenyegetett,²⁸ így a főpásztor elrendelte, hogy „ezeken a helyeken okvetlenül, továbbá ahol új tanterem építése nélkül ez lehetséges már az 1942/1943-as tanévre meg kell szervezni a kat. elemi iskola VII. osztályát.”²⁹ A felhívás eredményességét mutatja, hogy a 20-ból 14 helyen az 1942/1943-as tanévben biztosan megnyitották a 7. osztályt, 1 helyen már korábban, az 1940/1941-es tanévben megnyílt, egy plébános tájékoztatása szerint a kérdéses községben nincs megnyitva a 7. osztály más felekezeti iskolában és nekik sem áll módjukban megnyitni, 4 helységről pedig nem érkezett be a megkérdezett plébánosoktól a 7. osztály megnyitására vonatkozó információ.³⁰

c) A tanítók besorolása és feladatköre

A különböző beosztású tanítóknak a tanmenetek változásain és az új iskolatípus megjelenésén kívül a vizsgált időszakban szembe kellett nézniük beosztásuk elnevezésének, időtartamának, megkezdése és befejezése szabályozásának változásaival és feladatkörük kibővülésével is, amelyhez szintén az egyházmegyei tanügyi főhatóság, Grósz József adott útmutatást.

A beosztásukkal kapcsolatos változásokról főleg a püspöki körlevelekben a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeleteinek „tudomásvétel és miheztartás” végetti közléséből, valamint a szombathelyi egyházmegye főpásztorának e rendeleteket kiegészítő rendelkezéseiből értesülünk. Ezekből kirajzolódik előttünk a kor pedagógus társadalma: a rendes oktatók munkáját 1940-ig a segédtanítók, a helyettes tanítók és a kisegítő tanítók segítették, ezt követően pedig a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelete szerint a segédtanító elnevezés helyett a helyettes tanító, az eddigi helyettes tanító helyett a segélydíjas tanító elnevezést kellett használni, míg a kisegítő tanító elnevezés nem változott.³¹ 1940-es információk szerint a segélydíjas tanítókat legkorábban egy év próbaidő elteltével a minősítésük függvényében helyettes tanítókká nevezhette ki az egyházi főhatóság. Ezt követően legalább 3 évig kell helyettes tanítóként dolgozniuk, csak akkor kaphattak rendes tanítói állást.³² Mivel a fennhatósága alá tartozó iskolák gyakran fordultak hivatalához helyettesítő tanerőért, Grósz elkészíttette a szombathelyi egyházmegye állástalan pedagógusainak nyilvántartását, hogy a legjobban rászoruló és az egyháztanács által felállított követelményeknek legmegfelelőbb tanítókat küldhesse. Az összeírás elkészítéséhez papjaitól kért a plébániájuk területén lakó állástalan római

²⁷ SzEL PK 1942. VII. n. 1813.

²⁸ SzEL TANF 1681/1942.

²⁹ SzEL PK 1942. VII. n. 1813.

³⁰ Uo. A 7. osztályok megnyitásával kapcsolatban azt adott községekben lásd még: SzEL TANF 3377/1940; SzEL TANF 1715/1942; SzEL TANF 1716/1942; SzEL TANF 1723/1942; SzEL TANF 1733/1942; SzEL TANF 1739/1942; SzEL TANF 2168/1942; SzEL TANF 2337/1942.

³¹ SzEL PK 1940. IV. n. 826.

³² SzEL PK 1940. X. n. 2768.

katolikus tanítókról és tanítónőkről jelentést. A pedagógus személyes adatain kívül fontosnak tartotta megkérdezni az *Actio Catholica* eddigi munkájában való részvételét, esetleges kántori képesítését és szociális helyzetét. A jelentéshez a plébánosnak csatolnia kellett véleményét a tanító illetve tanítónő egyéniségéről és alkalmasságáról is.³³

A tanerők elnevezése és próbaidejének szabályozása a későbbiek során is változott, ugyanis 1942-ben a bíboros hercegprímás eltörölte a tanerők próbaéves alkalmazását, így a helyettes tanítói illetve tanári állás lett az első rendszeres szolgálati minőség, az ideiglenes szolgálati minőség pedig az óraadói tanítói illetve tanári alkalmazás.³⁴ Végül 1944-ben a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter felhívására az egyenlő elbírálás elve alapján Grósz elrendelte, hogy az 1944. évi költségvetési évre vonatkozóan az 1943. január 1-ig alkalmazott helyettes tanítók rendes tanítókká történő kinevezését jegyzőkönyvben kérjék az illetékes iskolaszékek.³⁵

A főpásztor az állásváltoztatást is szigorúan szabályozta: feltételekkel lemondani nem lehetett róla, ha valaki egy másik tanítói állás betöltésére jelentkezett, amíg az új állásában a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter meg nem erősítette, a régi állásából fizetés nélküli szabadságot kellett kérnie, s munkáját helyettes látta el.³⁶

A vizsgált időszakban a fent elemzett változások mellett a tanerők feladatköre is bővült. Egyre jelentősebb szerephez jutottak az iskola keretein belül működő egyesületek és az iskolán kívüli ifjúsági egyesületek irányításában, – amelyek megalakulását Grósz József különösen is pártolta és egyesületi vezetőképző tanfolyamok indításával is támogatta³⁷ – s az *Actio Catholica* szervezésében, valamint a felmerülő alkalmi feladatok elvégzéséből (például az 1941-es népszámláláskor Grósz József utasítása alapján számlálóbiztosként³⁸) is kivették a részüket.

3. LEVENTEKÉPZÉS

A tanítói feladatkör bővüléséhez tartozott a leventeoktatás elvállalása, amely azért vált jelentős kérdéssé a korszakban, mert az 1939. évi 2. törvénycikk minden katonai szolgálatát még meg nem kezdő 12 és 23 év közötti fiút leventekötelesnek nyilvánított, így oktatásukra az eddigieknél több tanerőre volt szükség.³⁹ Ezért ha a m. kir. vallás-és

³³ SzEL PK 1938. VII. n. 2269.

³⁴ SzEL PK 1942. I. n. 376.

³⁵ SzEL PK 1944. III. n. 637.

³⁶ SzEL PK 1941. III. n. 656.

³⁷ A katolikus agrárfiúsági egyletek vezetőinek képzéséről: SzEL PK 1937. II. n. 354; SzEL PK 1938. IV. n. 1014; SzEL PK 1938. IV. n. 1016 és SzEL PK 1939. IX. n. 2069. A KALÁSZ vezetőit képző tanfolyamok indításáról lásd: SzEL PK 1940. VI. n. 1287; SzEL PK 1941. VII. n. 1605; SzEL PK 1942. VII. n. 1820; SzEL PK 1942. X. n. 3308.

³⁸ SzEL PK 1941. I. n. 186.

³⁹ Ezen az életkoron túl is leventekötelesek maradtak, akik a tényleges katonai szolgálat megkezdésére használatot kaptak, e szolgálatra történő bevonulásukig. Vö. 1939. évi törvénycikkek (Magyar Törvénytár – Corpus Juris Hungarici; szerk. Degré Miklós–Várady-Brenner Alajos), Budapest 1940, 2. tc. 7. §, 8. Korábban az

közüktatásiügyi minisztertől erre felkérés érkezett, Grösz püspök rendelkezése értelmében az elemi népiskolák tanítóinak el kellett végezniük a leventeoktató-tanfolyamot és be kellett kapcsolódni a leventeoktatásba.⁴⁰ A tanfolyamot 1941-ben a tanítói közül 57-en végezték el,⁴¹ a további évekre nincs adat, csak arról értesülünk, hogy 1943-ban már 617 katolikus leventeoktató – akik nagy része katolikus tanító – foglalkozik 29 176 leventével. Azt is megtudjuk, hogy ekkor a katolikus tanítók százalékos arányszáma a kemenesaljai espereskerület kivételével mindenütt az országos arányszámon felül van.⁴²

A leventék valláseskölcsi nevelése nem volt egységes a korszakban. 1936-ban a m. kir. vallás-és közoktatásiügyi miniszter ugyan elrendelte számukra felekezetüknek megfelelően a kötelező templomba járást, de ennek a gyakorlatba átültetéséről nem gondoskodott, büntető szankciót az ezt elmulasztók számára nem helyezett kilátásba.⁴³ A gyakorlatok végzésének idejét nem konkretizálta, csak azt, hogy évi legalább 8 legfeljebb 9 hónapon keresztül kell heti 3 órában végezniük, viszont az espereskerületi koronákon elhangzókat szerint a szombathelyi egyházmegyében erre vasárnap került sor, gyakran éppen a mise idején. Zala vármegyében az alispán elrendelte, hogy a leventék kötelesek testületileg részt venni a szentmisén, 4 km távolságból a délelőtti főistentiszteleten, ezen túl havonta. De ez a rendelkezés nem aratott osztatlan sikert a papság körében, hiszen ennek értelmében, akik több mint 4 km-re laktak, azoknak nem volt kötelező a misén részt venni. Több esperesi koronán szóba került tehát a kérdés, olyan is előfordult, hogy az egyházmegyei főhatóság közbenjárását kérték.⁴⁴

1940-re valamelyest megoldódott a kérdés: az új honvédelmi törvény végrehajtási utasítása ugyanis a leventefoglalkozásokat hétköznapra tette.⁴⁵ Viszont ennek is voltak hátrányai: ahol nem volt számukra kialakított külön helyiség, ott az iskola épületét vették igénybe, így az órarendeket is ehhez kellett igazítani, valamint ezek után már nem mindenütt vezették őket csoportosan misére. Az említett rendelet mindenesetre a leventék valláseskölcsi kötelezettségeit is rögzítette.⁴⁶ A leventékkel való aktívabb foglalkozás érdekében a főpásztor az 1941-es tavaszi koronákon külön tárgyalhatta a törvényt és e fiatalok lehetséges pasztorációját. Ennek eredményeképpen egypár kerület

1921. évi 53. tc. szabályozta, hogy az iskolában történő tanulás megkezdésétől 21 éves korig minden ifjúnak kötelezően részt kellett vennie testnevelés oktatásban, amelynek módját a m. kir. vallás-és közoktatásiügyi miniszter rendeletileg szabályozta. Lásd: *1921. évi törvények*, 1921. évi 53. tc, 439–441.

⁴⁰ SzEL PK 1941. I. n. 180.

⁴¹ SzEL PK 1942. VIII. n. 2445.

⁴² SzEL PK 1943. II. n. 675.

⁴³ A m. kir. vallás-és közoktatásiügyi miniszter 1936. évi 93.800/1935. számú rendelete, MRT 70 (1936), 285. A 3. § szerint: „A testgyakorlásra kötelezett leventéifak kötelesek vallásfelekezetük rendes istentiszteletén résztvenni. Ha a helyi viszonyok megengedik, az ifjak vallásfelekezetük istentiszteletére a vallásfelekezetükhöz tartozó ifjúsági oktató felügyelete alatt zárt sorokban vonulnak fel.”

⁴⁴ SzEL AC 2507/1936; 2571/1937. A leventék vasárnapi szentmisére járása téma volt még: SzEL AC 2508/1936; SzEL AC 2510/1936; SzEL AC 2514/1936; SzEL AC 2516/1936; SzEL AC 2074/1937; SzEL AC 2086/1937; SzEL AC 2569/1937.

⁴⁵ 70.000/1940. H.M. eln. sz. 16.§ (4), MRT 74 (1940), 3622.

⁴⁶ Uo. 22–23.§. 3628–3629.

azt is elhatározta, hogy a papság részt vesz a leventék foglalkozásain.⁴⁷ A leventékkel kapcsolatban Grósz több rendelkezést hozott: elrendelte, hogy ahol több szentmise van, a leventeoktatás ideje alatt minden vasár- és ünnepnapon közös levente-istentisztelet legyen.⁴⁸ Emellett, hogy a papság még intenzívebben bekapcsolódjon a leventeintézmény munkájába, az Országos Ifjúsági Vezető kérésére megszervezte a helyi, járási és egyházmegyei levente-lelkészek intézményét a szombathelyi egyházmegyében illetve a muravidéki apostoli adminisztratúra területén. Egyházmegyei levente-lelkésszé az egyházmegyei főtanfelügyelőt nevezte ki, járási levente-lelkésszé pedig járásonként egy-egy alkalmas lelképásztort. A helyi leventelelkési tisztséget mindig az illetékes plébánosok, vagy az ő megbízásukból a káplán vagy a hitoktató töltötték be.⁴⁹ A leventeegyesületi papi vezetők kiképzése az érdi KALOT népfőiskola tanfolyamán keresztül történt, amelyre a főpásztor az egyházmegyei *Actio Catholica* igazgató véleményének figyelembe vételével 20 papját választotta ki.⁵⁰ A férfi leventék képzésén kívül 1942-ben a háború kapcsán felmerül az önkéntes alapon szerveződő női levente-egyesületek alakulásának engedélyezése is, viszont az erre vonatkozó törvényjavaslat ekkor még csak előkészületi fázisban volt, így a kérdéskörben Grósz püspök mindig azt hangoztatta, hogy nem kell a megalakulásukat siettetni.⁵¹

A levente-képzéshez Grósz József az 1942. december 1-jén megnyíló kisunyomi KALOT népfőiskolán tartott 3–3 hetes levente-egyesületi vezetőképző tanfolyamokkal is hozzájárult.⁵² A tanfolyamok mindegyike ingyenes volt, a résztvevőknek csak a liszt-, zsír- és cukorfejadagjukat kellett magukkal hozni.⁵³ Az egyházmegyéből az 1942–1943-as levente-egyesületi vezetőképző tanfolyamokon 76 községből 182 legény vett részt, amelyből Vas vármegye 52 községe 130 legényt, Zala vármegye 24 községe 52 legényt küldött. A tanfolyamok végén a tanulók nyilvános vizsgán bizonyították a tudásukat. Ezen a résztvevők 20%-a kiváló, 50%-a közepes és 30%-a gyengébb teljesítményt nyújtott.⁵⁴ A kezdeti lendület 1943 végén megtörni látszott: a papságból kevesebben küldték be a kiválasztott legények névsorát a decemberi levente-egyesületi vezetőképző tanfolyamokra, így Grósz József figyelmeztette őket, hogy a januári és februári tanfolyamokra küldjék a tanulni vágyó ifjúságot, hiszen „a Népfőiskola nem egyéves intézmény, hanem állandó

⁴⁷ SzEL AC 1937/1941; SzEL AC 1939/1941; SzEL AC 1949/1941; a koronák, ahol tárgyalták: SzEL AC 1936–1952/1941

⁴⁸ SzEL PK 1941. I. n. 180; SzEL PK 1942. V. n. 1194; SzEL PK 1942. IV. n. 839; SzEL PK 1941. VIII. n. 2260/b.

⁴⁹ SzEL PK 1943. IV. n. 1234.

⁵⁰ SzEL PK 1943. IV. n. 1231. Lásd még: SzEL AC 2357/1942; SzEL AC 2988/1943; SzEL AC 2989/1943.

⁵¹ SzEL PK 1942. V. n. 1195; SzEL PK 1943. II. n. 675.

⁵² Megnyitásának körülményéről: SzEL PK 1942. IX. n. 2887.

⁵³ (?), *Munkakezdés a Népfőiskolán*, SzKT 6 (1942) 12, 6.

⁵⁴ SzEL PK 1944. I. n. 71. A tanfolyamok végén tett nyilvános vizsgákról, amely az elsajátított tudásanyag elméleti és gyakorlati számonkéréséből állt, részletesen lásd: (?), *A Népfőiskola vizsgabemutatója*, SzKT 7 (1943) 1, 5; (?), *Egyházmegyei hírek, KALOT*, SzKT 7 (1943) 2, 6; (?), *Egyházmegyei hírek, KALOT*, SzKT 7 (1943) 3, 3; (?), *Egyházmegyei hírek, KALOT*, SzKT 7 (1943) 4, 6.

kohója az ifjúságnak.”⁵⁵ A főpásztor az innen kikerülő ifjakban, akárcsak a KAL, illetve KALÁSZ vezetőtanfolyamokról kikerült ifjakban, amelyeket 1937-től évente rendezett, az *Actio Catholica* leendő világi apostolait, a falusi egyesületi élet vezetőit látta.

4. A KATOLIKUS DIÁKOTTHON MOZGALOM

A katolikus nevelésnek a leventeegyesületeken, az ifjúsági vallásos egyesületeken és az iskolai órákon kívül a legalkalmasabb terepei a diákotthonok voltak. Ezek szervezésében a korszakban a protestánsok jártak élen és csak 1943-ban indult mozgalom és országos gyűjtés a katolikus diákotthonok számának gyarapításaért.⁵⁶ A gyűjtés egyházmegyei megszervezésébe Grósz József második szombathelyi apostoli adminisztrátorsága idején maga is erőteljesen bekapcsolódott. Mivel meggyőződése szerint a nemzet jövője alkalmas, rátermett vezető réteg kinevelésén múlik, és ezt csak a katolikus diákotthonok tudják biztosítani, amelyeket a magyar jövő bástyáiként ír le, ahol a főiskolás, középiskolás és iparos ifjúság megfelelő szellemben nevelkedhet, s nem kell a vidéki szüleiknek többé a vasutazás egészségtelen és erkölcsileg káros hatásától tartaniuk.⁵⁷

A diákotthonok megteremtésére irányuló gyűjtésre a háború miatti nehéz gazdasági helyzetben, nagyon rövid határidővel került sor, amelyet a későbbiek során módosítottak. A mozgalmat ugyanis 1943. május 25-én indította el a bíboros hercegprímás a fővárosi Vigadóban a kormány elnökének, a fővárosi polgármesternek és a tanítói rend valamint az érintett diákság képviselőinek jelenlétében, és a m. kir. belügyminiszter november 15-ig adott határidőt a mozgalom anyagi alapjának a megteremtéséhez.⁵⁸ Az utóbbi tény arra enged következtetni, hogy az alap előteremtése után az állam is jelentős összeggel készült támogatni a kezdeményezést. Később az eredeti határidőt többször meghosszabbították.⁵⁹ Grósz József erőteljesen a mozgalom mellé állt és mindent megtett a sikeréért. A gyűjtés mielőbbi megkezdése érdekében augusztus 24-ére egyházmegyei értekezletet hívott össze a Püspökvárba, amin minden esperes megjelenését elvárta és a székeskáptalant is meghívta. Az espereseket felszólította, hogy ide hozzák magukkal a területükben legalább 5 pengő egyházközségi adót fizetők névsorát, valamint azoknak a jogi személyeknek a címjegyzékét, akiket mozgósítani lehet. A potenciális támogatóknak ezt követően csekket küldtek ki a támogatásukat kérve a nemes célhoz, mivel a m. kir. belügyminiszter a gyűjtésnek csak ezt a módját engedélyezte. A legtekintélyesebb

⁵⁵ SzEL PK 1943. IX. n. 3263.

⁵⁶ A szombathelyi egyházmegyében ekkor már több helyen állt katolikus diákotthon – például Szombathelyen a szaléziaknál, Kőszegen, Szombathelyen és Vasváron a domonkos apácáknál működött ilyen internátus. Lásd: SzEL PK 1934. IV. n. 1279.

⁵⁷ Uo., valamint: SzEL PK 1941. VIII. n. 2266.

⁵⁸ SzEL PK 1943. V. n. 1771.

⁵⁹ SzEL PK 1943. IX. n. 3261. és SzEL PK 1944. I. n. 72.

támogatókat a plébánosok személyesen keresték meg, és vasárnaponként Grósz József rendelkezése szerint a szószékről is kihirdették.⁶⁰

A helyi szervezés előmozdítására Grósz megszervezte és szeptember 23-án felállította a mozgalom átfogó egyházmegyei szervét, a Katolikus Diákotthonok Egyházmegyei Nagybizottságát, amelynek tagjait az esperesek javaslata alapján választotta ki és személyre szóló meghívóban kérte fel a tagságra.⁶¹ A Nagybizottság nagyságrendjét mutatja, hogy minden plébánia képviselve volt benne, s egy 72 tagú elnöki tanácsból és 300 fős nagyválasztmányból állt, az egész élén az egyházmegye területén befolyással bíró személyekkel. Elnökül gróf Erdődy Ferenc vépi nagybirtokost választották, aki 1941-től a Szombathelyi Kultúregyesület, 1943-tól pedig a Szombathelyi Takarékpénztár, Vasvármegye Mezőgazdasági Bizottsága és a Gazdasági Egyesület elnöke volt,⁶² a társelnökök az alispánok lettek. Az alelnöki posztokat az egyházmegye területét lefedő Vas és Zala vármegye főjegyzői és a legjelentősebb városok: Szombathely, Zalaegerszeg és Kőszeg polgármesterei töltötték be.⁶³

Grósz József rendelkezése értelmében a mozgalom végrehajtó szerepe az egyházmegyei *Actio Catholicára* hárult, amelynek jól kiépített hierarchikus szervezete megfelelően bizonyult a helyi szervezés megoldására.⁶⁴ Úgy rendelkezett, hogy az egyesületek ünnepélyek, színdarabok, teadélutánok rendezésével gyűjtsenek adományokat, illetve népszerűsítsék a programot.⁶⁵ A sajtó erejét is felhasználta a gyűjtés sikere érdekében: az általa alapított *Szombathelyi Katolikus Tudósító*ban 1943 szeptemberében cikket írt „*Ottbont a katolikus ifjúságnak!*” címmel, valamint a következő, októberi számhoz külön felhívást és befizetési lapot is csatolt, hogy ösztönözze az adományokat.⁶⁶ Elérendő célként a plébániák számára a lélekszám szerinti fejenként legalább 1 pengőt, az egyházmegyére nézve a 400 000 pengőt tűzte ki célul⁶⁷ – ugyanakkor tisztában volt vele, hogy a meglehetősen nehéz gazdasági körülmények között ennek elérése nem mindenhol fog sikerülni.⁶⁸ A gyűjtés pillanatnyi állapotáról 1944 elején kapunk képet, amikor megtudjuk, hogy több plébánián még nem sikerült elérni a célként kitűzött összeget, így

⁶⁰ SzEL PK 1943. V. n. 1771; SzEL PK 1943. VII. n. 2421.

⁶¹ A tervről: SzEL PK 1943. V. n. 1771. Az időpont kitűzéséről: SzEL PK 1943. VII. n. 2422. A megalakulás tényének közléséről: SzEL PK 1943. VIII. n. 2852.

⁶² *Történelmi arcképcsarnok Vas megye* (Kézirat) I. A–L (szerk. KISSNÉ BAI ÉVA ET AL), Szombathely 1998, számozatlan oldalak. A kézirat interneten is elérhető a http://193.225.149.5/vdkweb/vm_arckepcsarnok/első_resz.html weboldalon. (2014. 10. 31.)

⁶³ SzEL PK 1943. VIII. n. 2852.

⁶⁴ SzEL PK 1943. V. n. 1771.

⁶⁵ A mozgalom népszerűsítésére hozott intézkedésekről: SzEL PK 1943. V. n. 1771, valamint: SzEL PK 1943. VII. n. 2421.

⁶⁶ GRÓSZ JÓZSEF, *Ottbont a katolikus ifjúságnak!*, SzKT 7 (1943) 9, 1–2. A *Szombathelyi Katolikus Tudósító* következő számához csatolt felhívás: SzKT 7 (1943) 10, a 4. és az 5. oldal közötti betoldás külön lapon.

⁶⁷ A *Szombathelyi Katolikus Tudósító* 1943. októberi címlapján is erre vonatkozó felhívást olvashatunk: (?), 400.000 pengő, SzKT 7 (1943) 10, 1.

⁶⁸ SzEL PK 1943. VII. n. 2421.

a farsangi és böjti időszaktól várja a főpásztor az adományok összegének emelkedését.⁶⁹ A gyűjtés befejezése és eredményének összegzése viszont már Grósz József utódjára, Kovács Sándor püspökre várt, mivel XII. Pius pápa 1944 márciusában őt nevezte ki a szombathelyi püspöki székhelyre.

5. A TOVÁBBKÉPZÉS

Mint a Katolikus Diákotthon mozgalomból is láthattuk, Grósz Józsefet foglalkoztatta az elemi iskolából kimaradt fiatalság nevelése, ugyanakkor azt is átlátta, hogy sok múlik a jövő nemzedékének tudásán és műveltségén is. A korszakban ezt a műveltséget a közép- és felsőfokú oktatási intézményeken kívül a katolikus népfőiskolák adták. Maga a népfőiskola felállításának gondolata a protestáns egyházakban merült fel, akik az 1930-as években mintegy 60 népfőiskolát működtettek az országban. Az első katolikus népfőiskola 1940. október 1-jén a KALOT szervezésében nyílt meg Érden, majd ezt követően 1942 folyamán még 9 KALOT népfőiskola nyílt szerte az országban. Ezek az intézmények az oktatási profiljukat a helyi lakosság igényeihez igazodva alakították ki, általában gazdasági képzést kínáltak. Emellett a KALOT és a Levente-mozgalom 1941. október 18-án kötött szerződése alapján a KALOT népfőiskoláin levente-vezetőképzés is folyt.⁷⁰

A szombathelyi egyházmegyében 1942. december 1-jén nyílt meg a kisnyomi KALOT népfőiskola. Eredetileg Szombathelyen szerették volna felállítani és a célra Szombathely városa két katasztrális hold földet ajánlott fel, de az építőanyagok nehéz és körülményes beszerezhetősége miatt nem kezdtek hozzá a munkához, hanem a környéken kerestek használt épületet, amelyet a szombathelyi telekre át lehetne építeni.⁷¹ Végül Kisnyomban sikerült megfelelő épületet találni, amely báró Haupt Buchenrode István nagybirtokos tulajdonában állt és eredetileg nem szándékozott eladni, végül 30 000 pengőért a körülötte levő telekkel együtt átadta.⁷² A vételár azonnali, egy összegben történő kifizetésére azonban nem volt pénz, így Grósz püspök a m. kir. földművelésügyi minisztertől kért 30 000 pengős segítyt, de nem kapott, így kölcsönt kellett felvenni.⁷³ Ennek törlesztésére az egyházközségek, egyletek, templompénztárak és magánszemélyek által megajánlott összegek segítségével került sor, amelynek összege az első évre összesen 14 000 P volt, de ennek kifizetése meglehetősen lassú ütemben haladt. 1942. októberig csak 7 000 P

⁶⁹ SzEL PK 1944. I. n. 72.

⁷⁰ BALOGH, *A KALOT története, 1935–1946*, 293–294.

⁷¹ MNL-VaML Szombathely m. város közgyűléseinek jegyzőkönyve, 1942, 34. kötet, Szombathely m. város képviselőtestületének 1942. június hó 5.-én tartott rendes közgyűléséről, 173. kgy., 4890/2/1942, 380–387; MNL-VaML Szombathely m. város közgyűléseinek jegyzőkönyve, 1942, 34. kötet, Szombathely m. város képviselőtestületének 1942. december 3-án délután 3 órakor tartott rendes közgyűléséről, 367. kgy., 829–832.

⁷² (?), *Egyházmegyei hírek, KALOT*, SzKT 6 (1942) 8, 6.

⁷³ SzEL AC 1408/1942 Grósz József szombathelyi püspök levele báró Bánffy Dániel m. kir. földművelésügyi miniszterhez, Szombathely, 1942. május 26. Báró Bánffy Dániel válaszelevelében megígérte, hogy a 8 hónapos kertgazda képző tanfolyamokat támogatni fogja, amelyet később be is váltott: SzEL PK 1943. IV. n. 1232.

folyt be, így a főpásztor november 15-ig kérte ezek megküldését,⁷⁴ de mivel az összeg nagy része még ekkorra sem érkezett be, kérését az első háromhetes tanfolyam után megismételte.⁷⁵ A megajánlott összegek beküldése az 1943-as és 1944-es évben sem haladt a várt ütemben: a papságot ismét figyelmeztetni kellett az egyházközségek által megajánlott összegek beküldésére.⁷⁶ A fizetések késése arra enged következtetni, hogy a felajánlott összegekben az egyházközségek a rendelkezésükre álló összeghez képest túlvállalták magukat.

A népfőiskola programját 1942 decemberétől 3 hetes levente-egyesületi vezetőket képző tanfolyamokkal kezdte, minden hónapban egyet rendeztek, egészen márciusig,⁷⁷ amikor 20-ától elindult a 8 hónapig tartó kertgazdasági tanfolyam, ahol a sokgyermekes kisgazda és törpebirtokos családok fiainak nyújtottak gazdasági ismereteket.⁷⁸ A tanfolyamok mindegyike ingyenes volt, a résztvevőknek csak a liszt-, zsír- és cukorfejadajukat kellett magukkal hozni.⁷⁹ Az egyházmegyéből az 1942–1943-as levente-egyesületi vezetőképző tanfolyamokon 76 községből 182 legény vett részt. A kertgazdasági tanfolyamot 11-en végezték el, akik közül 1944 elejére 5-en már el is helyezkedtek és mindannyian „szép eredménnyel” magánvizsgát tettek az elemi iskola 7. és 8. osztályából is.⁸⁰ A főpásztor beszámolójából az intézmény pénzügyi mérlege is jól kirajzolódik előttünk: a bevétele 1943-ban 67 284 pengő volt, a kiadása 66 663 pengő, ami mellett még 22 300 pengő adóssága is maradt. Ehhez képest a megajánlásokból csak 20 571 pengő folyt be. Összeszámolva tehát 1 108 pengő adóssággal zárta az 1943-as évet, úgy, hogy a megajánlott összegek közül még mindig sok nem érkezett be.⁸¹

A továbbképzés másik lehetséges útja az *Actio Catholica* által időnként meghirdetett Katolikus Nyári Egyetemen való részvétel volt. E tanfolyamok a társadalom műveltebb, közép- és felsőbb rétegeinek képzését tűzték ki célul és a modern élet által felvetett vallási, tudományos, szociális és gazdasági problémákra keresték a választ katolikus szemmel.⁸² A résztvevőkből a helyi *Actio Catholica* és a helyi egyesületek leendő vezetői kerülhettek

⁷⁴ SzEL PK 1942. IX. n. 2887. A püspöki körlevél csak az adott év megajánlott hozzájárulásairól szól, arról, hogy pontosan kik ajánlották meg ezt az összeget a *Szombatbelyi Katolikus Tudósító*ban olvashatunk, ahol időről időre közzétették azt, hogy mely községből, mennyi és milyen jellegű (egyházközségi, egyleti, templompénztári vagy magánjellegű) felajánlás érkezett. Az első ilyenlét lásd: *Egyházmegyei hírek, KALOT, SzKT* 6 (1942) 8, 4.

⁷⁵ SzEL PK 1942. X. n. 3307.

⁷⁶ SzEL PK 1943. VIII. n. 2854; SzEL PK 1944. I. n. 71.

⁷⁷ Az első tanfolyam megrendezéséről: SzEL PK 1942. X. n. 3307. A püspöki körlevelekből arról nem értesülünk, hogy minden hónapban egy levente-egyesületi vezetőképző tanfolyamot rendeztek, csak arról, hogy összesen négy ilyen tanfolyam volt 1942–1943-ban, a Népfőiskola első évének beszámolójában: SzEL PK 1944. I. n. 71. A tanfolyamok kezdésének időpontjáról, a legények behívásának módjáról lásd: (?), *Munkakezdés a Népfőiskolán, SzKT* 6 (1942) 12, 6; *Egyházmegyei hírek, KALOT, SzKT* 7 (1943) 1, 5–6, *Egyházmegyei hírek, KALOT, SzKT* 7 (1943) 2, 6; *Egyházmegyei hírek, KALOT, SzKT* 7 (1943) 3, 6.

⁷⁸ SzEL PK 1943. IV. n. 1232. A tanfolyam megkezdéséről: *Egyházmegyei hírek, KALOT, SzKT* 7 (1943) 5, 5.

⁷⁹ (?), *Munkakezdés a Népfőiskolán, SzKT* 6 (1942) 12, 6.

⁸⁰ SzEL PK 1943. IV. n. 1232; SzEL PK 1944. I. n. 71.

⁸¹ SzEL PK 1944. I. n. 71.

⁸² GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 263.

ki. Az egyetemet a vizsgált időszakban 1936 és 1937 után 1939-ben, 1941-ben és 1943-ban rendezték meg, az első négy alkalommal Esztergomban, az ötödik alkalommal pedig Kassán. Az első négy programját a püspöki körlevelekben közzétéve olvashatjuk, a negyedik esetben pedig utalást találunk rá, hogy a programot a napilapokból lehet meg tudni.⁸³ Gröss az apostoli adminisztrátorsága idején rendezett két tanfolyam esetében a program részletes közlésén kívül arra kérte az *Actio Catholica* espereskerületi tanácsait, hogy legalább egy vagy két világi képviselőt küldjenek, aki az espereskerületekben előadásokat tud tartani, ahol beszámol az egyetemen hallottakról, és aki azt *Actio Catholica* munkáját az ott szerzett elméleti és gyakorlati ismeretekkel segíteni tudja.⁸⁴ 1941-ben pedig arról tájékoztatót, hogy az *Actio Catholica* országos igazgatósága egyházmegyéjéből 6–8 egyetemet vagy főiskolát végzett jelentkező ingyenes részvételét helyezte kilátásba.⁸⁵ Biztos részvételi adatokkal erről rendelkezünk: Hittudományi Főiskola 7 hallgatója, 4 szombathelyi úrileány, a városháza 3 fiatal, jogi doktorátust szerzett tisztviselője, 1 szombathelyi és 1 Vas vármegyei tanító vett rajta részt.⁸⁶

A lelkes világi apostolok vezetőinek kiképzésén kívül természetesen a papnevelés, a leendő lelkipásztorok megfelelő felkészítése is fontos volt az egyházmegye jövője szempontjából, így a főpásztor elsődleges gondját kellett hogy képezze.

⁸³ SzEL PK 1936. IV. n. 1010; SzEL PK 1937. V. n. 1358; SzEL PK 1941. V. n. 1002/a; SzEL PK 1943. V. n. 1776. GERGELY JENŐ szerint 1939-ben valószínűleg nem rendezték meg (GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 264), de én az 1939-es nyári egyetem részletes programját is megtaláltam: SzEL AC 1419/1939.

⁸⁴ SzEL PK 1936. IV. n. 1010; SzEL PK 1937. V. n. 1358.

⁸⁵ SzEL PK 1941. V. n. 1002/a

⁸⁶ (?), *Szombathelyi hírek*, SzKT 5 (1941) 8, 8.

IX. A PAPI UTÁNPÓTLÁS

Az egyházmegyében a vizsgált időszakban a tehetséges, papi hivatást érző ifjak támogatására több olyan kezdeményezés indult, illetve került ismét előtérbe, amelynek szellemi szülőatyja ugyan nem Grósz József volt, de amelyek felkarolása és széles körben elterjesztése, a részletek kidolgozása, saját elgondolásaival kiegészítése már az ő érdeme. Ezek: a tehetséges falusi fiúk továbbtanulásának segítése, az *Opus Vocationis* mozgalom, s a Mikes püspök kormányzása alatt időszakonként fel-felmerülő elgondolás a szeminárium bővítésére és a kisszeminárium ismételt felállítására.¹

I. TEHETSÉGGONDOZÁS, HIVATÁSGONDOZÁS

a) A tehetséges fiatalok támogatása

A tehetséges fiúk felkarolásának egyik módja a Katolikus Tanítói Internátusi Alapból kiutalt támogatás szélesztása volt. Az iskolákban ugyanis béíratási díjat kellett szedni, melynek 50%-át az egyházmegyei hivatal gyűjtötte és utalta egy adott csekkszámra, amelyből a minisztérium felhasználás céljára 75%-ot utalt vissza, amit a hercegprímás utalt tovább az egyházmegyéknek. A többi 25% internátusok építésére szolgált.² A kiutalt összeg hovaforrásáról döntött a főpásztor, az alacsony jövedelmű tanítók jó tanuló és jó magaviseletű internátusban elhelyezett gyermekeit

¹ A papneveléssel kapcsolatban a *Századok* című tanulmánykötetben jelent meg egy rövid tanulmányom, jelen kötetben a témáról az új kutatási eredmények fényében, részletesebben írok. Tóth, *A papnevelés története a szombatbelyi egyházmegyében Grósz József egyházkormányzása alatt*, 169–178.

² SzEL TANF 69/1937. Itt többek között Serédi Jusztinián 1937. január 2-án kelt levele, amelyben felhívja a figyelmet az összeg utalásának és felhasználásának módjára. Az elszámolási terminus időközben változott: SzEL TANF 1586/1939. Csak a hercegprímásnak volt joga a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter által visszautalt összegből az egyházmegyéknek utalni. Vö. SzEL TANF 4020/1938. Az ügyintézés további menete, hogy az adott tanítók kérték gyermekük számára a segélyt, beszerezve a szükséges papírokat, köztük a plébános ajánlását. A jelentkezők közül a főtanfelügyelő állította össze a segélyezendőek listáját, amelyet a főpásztor jóváhagyásával a „Főtanfelügyelői Hivatal” folyószámlájáról utalt tovább az érintett internátusoknak. SzEL TANF 2592/1939. A befolyt összegekről és a visszautalt összeg felhasználásáról az egyházmegyék részéről a hercegprímásnak elszámolást kellett küldeni. Lásd: SzEL TANF 69/1937 (melyben az 1933–1936. évekről olvasható elszámolás); SzEL TANF 531/1938; SzEL TANF 1528/1938; SzEL TANF 3940/1938; SzEL

támogatta belőle. Kezdetben csak a kőszegi Kelcz-Adelffy intézetben elhelyezett gyermekek után lehetett támogatást igényelni, majd 1938-tól a tanítók bármely katolikus internátusban elhelyezett gyermeke részére. A segély elosztásakor a főpásztor a szociális helyzeten és a tanuló bizonyítványán túl figyelembe vette a helyi plébános ajánlását, a tanító iskolai munkában tanúsított igyekezetét, és bekapcsolódását az egyesületi életbe. Mivel az egyháznak az általa működtetett iskolák beíratási díjaiból is jövedelme származott, e díjakat azonban az egyházmegyei fenntartású elemi iskolák tanulóinak nagy része nem fizette be,³ Grósz József a pénzbehajtás ösztönzésére egy újszerű módszerhez folyamodott: az ösztöndíj odaítélésekor azokat a tanítókat részesítette előnyben, akik legalább a beíratási díjak 75%-át beszedték.⁴ A támogatottak között viszont nem csak fiúk, hanem lányok is voltak, s nem készült közülük mindenki papi pályára. Ahogyan a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter által útjára indított, a falusi tehetséges fiúkat felkutató programban sem, amelyhez 1942-ben a Katolikus Iskolai Főhatóság is csatlakozott.⁵ Lényege az volt, hogy a tanítók által versenyvizsgára javasolt fiúktól először egy írásbeli dolgozatot kértek az adott elemi iskolában, majd akiknek a dolgozata elérte a kívánt szintet, versenyvizsgán vehettek részt a kijelölt gimnáziumokban. A következő tanévtől kezdve a legjobbknak gimnáziumi tanulmányai költségét folytatólagosan biztosították változatlanul jó tanulmányi eredmény esetén. A támogatást a gimnáziumi tanulóktól a beíratási díjakon felül szedett pótdíjából fedezték.⁶ Grósz püspök tanítóit püspöki körlevél útján buzdította, hogy jelentsék be legjobbnak ítélt 5. és 6. osztályos tanítványaikat.⁷

TANF 1586/1939; SzEL TANF 1998/1939; SzEL TANF 2527/1940; SzEL TANF 2579/1940; SzEL TANF 1661/1941; SzEL TANF 1868/1942; SzEL TANF 1869/1942; SzEL TANF 1975/1943.

³ SzEL PK 1936. VII. n. 1809.

⁴ A tanulmányi segély odaítélésének részletes feltételeit, amelyek a későbbiek során is irányadóak lesznek, a főpásztor először 1939-ben püspöki körlevél útján közölte: SzEL PK 1939. II. n. 231.

⁵ Serédi Jusztinián 1942. május 13-án kelt levele. SzEL TANF 1515/1942. A tehetségek felkutatását állami feladatnak tekintették, viszont a helyi lelkipásztor véleményező szerepét valamennyi iskola esetében biztosították és ahogy Serédi fogalmazott: „A tanulók szétosztása, megvizsgálása, felvétele, nevelése-oktatása és irányítása autonóm jogunk.” A program részletes ismertetését lásd: *A magyar katolikus püspökhatalmi tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között II*, 332. Az 1942. évi március hó 11-ei püspökhatalmi értekezlet jegyzőkönyve, 266. pont.

⁶ A mozgalmról – melyet 1941-ben egy szűkebb körű kísérlet vezetett be – és a támogatottak későbbi tanulmányi eredményeiről: (?), *Májusban megkezdődik Vas megyében a tehetséges falusi gyermekek kiválogatása*, Vasvármegye 75 (1942) 88, 3; (?), *A tehetséges falusi gyermekek 78 százaléka beváltotta a hozzájuk fűzött reményeket*, Vasvármegye 76 (1943) 68, 3; VÁMOS KÁLMÁN, *Egy bétél búsvét előtt lesznek az idén a tehetségvizsgák. Évente 600 tehetséges, szegény falusi, vagy tanyai fiút vesznek fel ingyen a középiskolába A tegetségmentő-akció első félévi mérlege*, Vasvármegye 76 (1943) 76, 7–8; (Zs.I.), *Másfélezer vidéki tanulót vizsgáztatott az idén is az Országos Tehetségmentés Központi Bizottsága. A tavalyi versenyvizsgás falusi kisdíjakok javarésze kitünően megállta helyét a középiskolákban*, Vasvármegye 76 (1943) 222, 4.

⁷ SzEL PK 1942. VIII. n. 2422

Viszont ezek a fiatalok nem mind választották a papi pályát,⁸ s talán ez motiválhatta Grósz Józsefet abban, hogy 1943-ban egy pápai kezdeményezés nyomán elindítsa az egyházmegyében az *Opus Vocationis* mozgalmat.

b) *Opus Vocationis*⁹

Központi szervezetét, mint „pápai intézményt” XII. Pius alapította meg 1941 végén *Cum nobis* kezdetű *motu proprio*jával, a Szemináriumok és Egyetemek Szent Kongregációja keretein belül.¹⁰ Az *Opus Vocationis* célja az volt, hogy minél többen válasszák a papi pályát, valamint a bontakozó papi hivatások felkarolása és támogatása, mind erkölcsileg, mind anyagilag. Az utóbbit azért is tartotta nagyon fontosnak Grósz, mert – ahogy írja – „az utóbbi években a konkurzusra jelentkezők száma országszerte szerfölött megcsökkent” és ennek „egyik főoka kétségtelenül az, hogy a jobb képességű, papi pályára alkalmas, de szegény falusi gyermekek segítség híján nem tudtak tanulni.”¹¹ Ezért célként tűzte ki, hogy az elemi iskolában kiszemelt, a papi hivatásra alkalmas fiúkat – akiket a szüleik anyagi okokból nem tudnak továbbtaníttatni – támogassa.

Hogy Istennél elérjék a papi hivatások számának növekedését, annak legjobb módja szerinte a „papok szombatja” ájtatosság gyakorlása volt. Ennek lényege, hogy minden hónap első péntekét követő szombaton a hívek szentmisehallgatásukat és egyéb jócselekedeteiket „az Apostolok Királynéja által” felajánlották e célra.¹² Ez az ájtatosság – ahogy Grósz is utalt rá – az egyházmegyében már évek óta létezett,¹³ így alkalmas volt arra, hogy összekapcsolja ezzel a pápai kezdeményezéssel. Új egyesületet sem állított fel az *Opus Vocationis* egyházmegyei kiépítésére, hanem a már meglevő egyesületi kereteket használta fel hozzá. Az egyházközségekben a szervezés munkáját a plébániai megbízott végezte a plébános felügyelete alatt, a megfelelő helyi egyesület segítségével.

A szervezet tagja lehetett minden olyan katolikus hívő vagy katolikus intézmény, aki a Jézus Szíve péntekét követő szombaton vagy vasárnap misét hallgatott és szentáldozást végzett a papi hivatásokért, felajánlotta a napi munkáját e célra, minden szombaton vagy

⁸ Bár kétségtelenül volt közöttük olyan is, aki pap szeretett volna lenni. Lásd: KOLTAY ISTVÁN, *Tíz tehetséges kis magyar között...*, Vasvármegye 76 (1943) 91, 4. A kőszegi bencés gimnáziumban vizsgázottak közül a hazafelé tartó 10 diákból 1 pap, 1 tanító, 1 tanár, 2 mérnök és 5 katonatiszt akart lenni.

⁹ Az *Opus Vocationis*ról a szombathelyi egyházmegyében bővebben lásd: TÓTH, *The echo of a pontifical initiative. The beginnings of the Opus Vocationis in the diocese of Szombathely*, 68–79.

¹⁰ Acta Apostolicae Sedis 33 (1941) 13, 479. Illetve: SzEL PK 1942. V. n. 1192. Az *Opus Vocationis* történetéről bővebben: NICCOLÒ DEL RE, *Opera delle vocazioni sacerdotali*, Mondo Vaticano. Passato e presente (a cura di Niccolò del Re), Città del Vaticano 1995, 748.

¹¹ SzEL PK 1943. II. n. 676. A papi hivatások számát tekintve 1939-ben Grósz püspök arról számol be, hogy egyházmegyéjében nincs paphiány, de a szaporodó lelkipásztori állomáshelyek és a hatodik teológiai év szükségessé teszik, hogy a kispapok száma emelkedjen. Lásd: SzEL PK 1939. VIII. n. 1459. A hatodik teológiai év bevezetésének terve szombathelyi egyházkormányzása idején a szombathelyi szemináriumban nem valósul meg.

¹² PÁPAI JÁNOS, „Kérjétek az aratás urát...”, SzKT 5 (1941) 6, 2.

¹³ PÁPAI JÁNOS fent idézett cikkében úgy utal a papok szombatjára, mint új kezdeményezésre, tehát valószínűleg 1941 körül terjedhetett el ez az ájtatossági forma a szombathelyi egyházmegyében.

gyakrabban imádkozott a papi hivatásokért, valamint megajánlott támogatást (minimum 10–50 fillért) fizetett havonta. A tagok áldozatvállalásukért cserébe búcsúkat nyerhettek. Teljes búcsút például a beiratkozásuk napján, Szűz Mária (a szervezet legfőbb égi oltalmazója) szeplőtelen fogantatásának ünnepén, valamint Szent Péter és Pál apostolok (a szervezet égi pártfogói) napján, részleges, 100 napi búcsút minden e célra elmondott imádságért vagy adományért, 300 napi búcsút pedig az „Urunk küldj egyházadnak szent papokat!” röplima elmondásáért.¹⁴

A szervezés munkáját minden egyházközségben meg kellett kezdeni, s az 1943-as tavaszi koronagyűlésen a főpásztor utasítására megtárgyalni e pápai mű szervezetét, kiépítését, lehetőségeit, valamint ezekről minden plébánosnak egyenként jelentést benyújtani, ugyanis ezek alapján szándékozott a további útmutatásokat megadni. Ez is mutatja, hogy a helyi lehetőségeket, adottságokat figyelembe véve tervezte a gyakorlatban kiépíteni az egész egyházmegyében a mozgalmat. A koronák jegyzőkönyveiből és a papok jelentéseiből jól kirajzolódnak az *Opus Vocationis*s kapcsolatos elképzelések.¹⁵ Általában mindenütt egyetértettek azzal az elgondolással, hogy nem kell e célra önálló egyesületet felhasználni, hanem a már meglevők keretein belül lehet kiépíteni. A legalkalmasabbnak erre az Oltáregyesületeket és a Rózsafüzér Társulatokat tartották, de többször említésre került a Szívgyárda, a Jézus Szíve Társulat, illetve a Jézus Szíve Szövetség, valamint a különböző leánykörök, különösen a KALÁSZ. Ezek mellett öt alkalommal a KALOT-ot is a mozgalom szolgálatába állítanák, három esetben a ferences harmadrend segítségével építenék ki, két esetben a Szent Kereszt Hadsereget, egy-egy esetben pedig a Mária kongregációt, a leventeegyesületet illetve a helyi olvasótársulatot is bevonnák, illetve bevonták.¹⁶ Tehát leggyakrabban a hitbuzgalmi szervezetek keretében tervezték a

¹⁴ SzEL PK 1943. II. n. 676.

¹⁵ A szombathelyi egyházmegyét akkor alkotó 17 esperesi kerületből az 1943. évi tavaszi koronára a körmendi, az őrségi és a székesegyházi esperesi kerület nem készítettek külön jelentéseket, valamint a két mura-vidéki esperesi kerület sem, s közülük csak az őrségi tárgyalta a témát a jegyzőkönyv szerint. A körmendi és székesegyházi kerület a következő koronán pótolta ezt az elmaradást, az utóbbi a jelentéseket is. A fenti sorrendben: SzEL AC 2008/1943; SzEL AC 2011/1943; SzEL AC 2009/1943; SzEL AC 2006/1943; SzEL AC 2015/1943; SzEL AC 3066/1943; SzEL AC 3065/1943. Ezenkívül két esetben az esperes írt összefoglaló jelentést, a jegyzőkönyvek mellett az egyes lekipásztorok jelentései nem találhatók. SzEL AC 2013/1943; SzEL AC 2018/1943. Előfordult, hogy némely plébános elfelejtette beküldeni a jelentést, míg a többiek az adott kerületből elküldték. Lásd: SzEL AC 2000/1943 (a vasvári kerületből Győrvár, Oszkó, Vasvár, Püspöktamási nem küldte); SzEL AC 2001/1943 (szombathely-felső és pinkavölgyi egyesített esperesi kerület jegyzőkönyve mellől Kisunyom jelentése hiányzik, pedig a jegyzőkönyv szerint mindenki leadta); SzEL AC 2003/1943 (a szentgotthárdi esperesi kerületből Apátistvánfalva, Felsőörnök, Felsőszőlők, Szentgotthárd jelentése hiányzik); SzEL AC 2005/1943 (a novai kerületből Gellénháza, Pajzsszeg, Milej, Söjtör, Zalatórnok, Nagylengyel, Becsvölgye nem küldte); SzEL AC 2012/1943 (a kőszegi esperesi kerületből a söptei jelentés hiányzik); SzEL AC 2017/1943 (a szombathelyi alsó kerületből a nemesbódi plébánosé, mivel ő tartotta a koronán a beszámolót). A többi esperesi kerületből beérkezett jelentések: SzEL AC 2000/1943; SzEL AC 2002; SzEL AC 2004/1943; SzEL AC 2006/1943; SzEL AC 2007/1943; SzEL AC 2010/1943; SzEL AC 2014/1943; SzEL AC 2016/1943.

¹⁶ KALOT-ot említik: SzEL AC 2002/1943 (Egyházashetye); SzEL AC 2004/1943 (Egervölgy); SzEL AC 2010/1943 (Gutorföldre); SzEL AC 2017/1943 (Táplánszentkereszt); SzEL AC 2018/1943 (Kemenesaljai kerület);

kiepítését, de a papnevelés ügyének a különböző ifjúsági egyesületek – különösen a női egyesületeknek – keretén belüli terjesztését is ajánlották.

A gyűjtést tekintve többféle módot javasoltak: leggyakrabban a templomban felállított állandó perselyes gyűjtést. Egyrészt külön felirattal, melyben jelzik, hogy az adományokat a papnevelésre fordítják, másrészt már meglevő persely (például: a Szent Antal persely vagy Lisieuxi Kis Szent Teréz persely) bevételének bizonyos részét szánták erre a célra.¹⁷ Az is felmerült, hogy a havi megajánlásokat gyűjtenék ilyen kihelyezett perselybe. Szintén előkerült, mint lehetőség házról-házra járva a tagdíjak vagy önkéntes adományok begyűjtése, esetleg helyi egyesület, az *Actio Catholica* helyi szervezési és hitbuzgalmi szakosztálya vagy buzgó hívek, általában az ilyen téren mindig aktív nők segítségével. Célcsoportot jelentettek számos helyen a vagyonosabbak, különösen a gazdag, gyermek nélküli házaspárok.¹⁸ Szintén erre ajánlanák bizonyos vásár-vagy ünnepnapokon a szentmisében a perselyezést. Több lelkipásztor véleménye viszont az volt, hogy az önkéntes gyűjtés bizonytalan bevételt eredményez, így vagy az egyházközségi költségvetésbe kellene beépíteni – például úgy hogy a kultúradó 2 fillérrel több lenne, vagy az egyházközségi adó bizonyos százalékát erre szánják –, vagy a templompénztár bevételének bizonyos százalékát kellene erre fordítani, esetleg a papságot vagy hagyatékát megadóztatni erre a célra.¹⁹ Olyan ötlet is felmerül, hogy egyházmegyei internátust állítsanak fel ezeknek a fiúknak a nevelésére,²⁰ forduljanak a katolikus vallás- és tanulmányi alapokhoz támogatásért,²¹ vagy egy helyen a községi jegyzővel ápolj jó kapcsolat kerül említésre, mint annak biztosítéka, hogy a szegény gyermekeknek szánt pénzeket ilyen fiúknak juttatja.²² Ez az utóbbi ötlet helyi szinten is mutatja az Állam és Egyház összefonódását. A papság egy része maga is megpróbált tenni a tehetséges, papnak készülő fiúk támogatásáért a gimnázium első négy osztályának elvégzésében – latinra tanításukkal, bizonyos összeg,

a ferences harmadrendet: SzEL AC 3065/1943 (szombathelyi ferences plébánia); SzEL AC 2010/1943 (Lenti); SzEL AC 2013/1943 (zalaegerszegi ferences plébánia); a Szent Kereszt Hadsereget: SzEL AC 2014/1943 (Rigyác, Eszteregnye); a Mária kongregációt: SzEL AC 2012/1943 (Kőszeg); a leventegyeesületet: SzEL AC 2010/1943 (Gutorföldre); az olvasótársulatot: SzEL AC 2012/1943 (Pöse). Rigyác és Eszteregnye „Szent Kereszt Hadsereg”-et említ, míg a mozgalom neve az 1926-ban kiadott szabályzatban „Szent Kereszt Hadserege”-ként szerepel. Vö. *A Szent Kereszt Hadserege szabályai és fölveteli könyve* (kiad. Trefán Leonard), Kolozsvár 1926.

¹⁷ Például a Szent Antal persely bevételének egy részét: SzEL AC 2004/1943 (Pecöl); SzEL AC 2007/1943 (Vámoscsalád). A Lisieuxi Kis Szent Teréz persely bevételét: SzEL AC 2004/1943 (Egervölgy).

¹⁸ Vö. például: SzEL AC 2012/1943 (Perenye); SzEL AC 2016/1943 (Resznek).

¹⁹ Kultúradó, egyházközségi adó bizonyos részét e célra kellene fordítani: SzEL AC 2004/1943 (Csénye); SzEL AC 2014/1943 (Becskehely, Letenye, Tótszentmárton, Tótszerdahely); SzEL AC 2010/1943 (Tornyiszentmiklós); SzEL AC 2016/1943 (Resznek); templompénztár bevételéből e kezdeményezésnek juttatni: SzEL AC 2014/1943 (Tótszerdahely); papság megadóztatása: SzEL AC 2001/1943 (Pornóapáti); SzEL AC 2005/1943 (Tófej-Lórántháza); nagyjavadalmasok járuljanak hozzá – a rumi plébános konkretizál: szerinte a káptalan –, illetve a papi hagyatékokat kellene e célra megadóztatni: SzEL AC 2016/1943 (Resznek); SzEL AC 2004/1943 (Rum)

²⁰ SzEL AC 2000/1943 (Kám); SzEL AC 2014/1943 (Becskehely)

²¹ SzEL AC 2012/1943 (Gencsapáti)

²² SzEL AC 2004/1943 (Pecöl)

birtok jövedelmének felajánlásával, tandíjmentesség, ingyenes könyvek kieszközlésével, stb. – több-kevesebb sikerrel.²³ Az anyagiak mellett a lelkiekre is hangsúlyt helyeznek, az iskolákban, a templomban, egyesületekben fontosnak tartották a pápai művet ismerető, támogatásra buzdító beszédek tartását, illetve a megyéspüspök által is körvonalazott ájtatosságok gyakorlását.²⁴ A beküldött jelentésekre reflektálva Grósz József egyiket sem tette egyelőre kötelezővé, véleménye szerint „a tapasztalat fogja megmutatni, hogy melyik lesz a legmegfelelőbb”.²⁵

Arról, hogy a sok ötletből, tervből 1944. június 1-ig mi valósult meg, Kovács Sándor püspök felméréséből nyerhetünk képet, aki külön kérdőívet bocsátott ki és küldött el a plébánia-és lelkési hivataloknak, melyben lelki és anyagi téren az *Opus Vocationis* megszervezéséről érdeklődik, külön kiemelve a Jó Pásztor vasárnapi gyűjtést, s több kérdést tesz fel az esetlegesen a plébánia vagy lelkészség területén a papi hivatásra készülő ifjakkal kapcsolatban. Van-e jelentkező, ha igen, milyen a magaviselete, s kapott-e már valamilyen támogatást. A visszaküldött lapokból megállapítható, hogy legtöbb helyen megtörtént az adott egyesületek bevonása, szentbeszédek tartása, s az elrendelt ájtatosságokat is gyakorolták. A célra a gyűjtés különféle – a fent ismertetett – módokon perselyezéssel, vagy gyűjtéssel történt, az egyházközségi költségvetésbe nem vettek fel külön összeget e célra. Egységes rendelkezés sem született, kivéve a Jó Pásztor vasárnapi gyűjtés elrendelését, amely már Kovács püspök nevéhez kötődik.²⁶ Az 1944. június 1-ig a Szombathelyi Egyházmegyei Takarékbá beküldött támogatás mértéke legtöbbször 100 P alatti, ami nem a hívek érdektelenségét, hanem gazdasági helyzetét tükrözi. A nagyobb városokban 300–500 P is összegyűlt, míg a székesegyházi főplébános helyezte el az egyházmegyében a legmagasabb összeget a csekkszámán e célra: 904,21 P-t.²⁷ Ezek mellett olyan egyházközségek is előfordultak, különösen Muravidéken, ahol a főpásztori rendelkezések ellenére kiépítése nem, vagy csak részben történt meg.²⁸

²³ SzEL AC 2012/1943. A kőszegpatyi lelkész, Tamás Imre, már 1942-ben, Grósz József kezdeményezése előtt helyi akciót indított a papi hivatások támogatásáért 1942. augusztus 15-én a Jézus Szíve szobor szentelésével kapcsolatban, amikor családfelajánlás volt és a legtöbb családfő kötelezte magát négy évig havonta pár fillér fizetésére (kb. 40 P gyűlik így össze havonta). A jelentésben az utódja, Hádám Imre írja le, de Grósz püspök maga is célzott rá az *Opus Vocationist* az egyházmegyében megalapító körlevelében (SzEL PK 1943. II. n. 676). Talán ez is inspirálhatta kezdeményezését, bár írásos alátámasztást nem sikerült találnom.

²⁴ Előfordult olyan is, hogy csak a lelkiekre helyezték a hangsúlyt, különösen ott, ahol a hívek áldozatkészségét már más célra (például: a templom restaurálása) jelentősen igénybe vették.

²⁵ SzEL PK VII. n. 2423.

²⁶ SzEL PK V. n. 882.

²⁷ SzEL Szeminárium iratai, 26. doboz, *Opus Vocationis* jelentések 1943/44. Az 1944. július 1-ig beérkezett legmagasabb összegeket plébániánként feltüntetve Kovács Sándor püspök körlevél útján közölte: SzEL PK 1944. XIII. n. 3093. Összevetve a kitöltött jelentéseket az ott található adatokkal több helyen eltérést tapasztaltam, melynek magyarázata talán az lehet, hogy egy-egy plébánián egy hónap alatt jelentős többletet sikerült összegyűjteni. Például a mozgalmat 1942-ben bevezető kőszegpatyi kurácia 956 P-vel az adományozó plébániák és lelkészségek sorának élére ugrott.

²⁸ SzEL Szeminárium iratai, 26. doboz, *Opus Vocationis* jelentések 1943/1944. Az elrendelt Jó Pásztor vasárnapi gyűjtést mindenütt megtartották, de több olyan plébánia, illetve lelkészség is volt, ahol lelki téren ugyan megszervezték a mozgalmat, de anyagiilag nem (amely nem jelentette feltétlenül azt, hogy alkalmi

2. A PAPNEVELÉS A KIS-ÉS NAGYSZEMINÁRIUMBAN

Grósz József átlátta, hogy nem minden ily módon támogatott fiú fogja a papi hivatást választani, illetve elnyerni a papi hivatás kegyelmét, de mégis a segítség mellett kötelezte el magát, mivel ha nem is lesz mindegyikükből pap, az *Actio Catholica* megfelelő tanult világi vezetői lehetnek.²⁹ Akik a pártfogoltak közül a papi hivatást választották, azok számára nyitva állt a kisszeminárium, amely 1941 szeptemberében a szombathelyi egyházmegye történetében már másodszorra nyitotta meg kapuit.³⁰ A kisszeminárium felállításának ötlete Mikes püspökben merült fel először, aki a szombathelyi Kálvária-templom mögé tervezte megépíteni, de az intézmény végül a Szily püspök által emelt szeminárium épületében kapott helyet az 1918–1919-es tanévben.³¹ Megnyitására „a háborús sorozás folytán egyre jobban érezhető paphiány”³² miatt került sor, de nem sokáig működött: összesen egy évet, a kortárs történetíró, Géfin Gyula magyarázata szerint, mivel létesítésének fő oka, a paphiány megszűnt, az I. világháborút követően a kispapok száma olyan rohamosan emelkedett, hogy az épület már szinte nekik is szűk lett.³³

Ezt követően Grósz József kezdeményezte ismét a kisszeminárium létrehozását a Szemináriumok és Egyetek Kongregációjának a szemináriumi relációra adott válaszában hatására, melyben nemcsak a kisszeminárium, hanem a hat éves teológiai képzés bevezetését is sürgették, melyhez viszont nagyobb szemináriumra volt szükség.³⁴ Kézenfekvőnek

adományból ne nyílt volna mód az említett gyűjtésen felüli összeget elhelyezni a takarékbán). Ezek a szombathelyi egyházmegyében a következők voltak: Csákánydoroszló, Eszteregnye, Zalaegerszeg. Előfordult, hogy a plébános saját bevallása szerint gyűjtöttek erre a célra, de lelkiekben nem volt megszervezve: Felsőőrönök esetében. Végül pedig több olyan volt, ahol a plébános, illetve lelkész saját bevallása szerint sem lelkieg, sem anyagiilag nem volt a mozgalom megszervezve. Ezek a szombathelyi egyházmegyében: Bázakerettye, Becsehely, Ivánc, Kisunyom, Nagynarda, Szentgotthárd, Muraszemenye. Vaskeresztesen a plébános tájékoztatása szerint akkor volt szervezés alatt. Muravidéken 1944-re Bagonyán, Szentsebestyénben, Felsőlendván és Felsőszentbenedeken nem szervezték meg még sem lelki, sem anyagi téren.

²⁹ SzEL PK 1943. II. n. 676.

³⁰ Először az 1918–1919-es tanévben. A kisszeminárium első megnyitásáról: *A szombathelyi egyházmegye története II*, 283–284.

³¹ A kisszemináriumnak a szombathelyi Kálvária-templom mögé tervezett felállításáról: *Géfin Gyula emlékezete*, 10. A könyv bevezetőjét író Tóth Endre szerint a terv kivitelezésére azért nem került sor, mivel az e célra összegyűjtött pénzüsszeget az I. világháború vitte el. A kisszeminárium megnyitásának körülményeiről: *A szombathelyi egyházmegye története II*, 283–284.

³² *A szombathelyi egyházmegye története II*, 284.

³³ Uo., 288.

³⁴ SzEL AC 2532/1937. A magyarországi szemináriumok apostoli vizitációjával Sipos Istvánt bízta meg a Szemináriumok és Egyetek Kongregációja, melyről 1936. január 23-án értesítette a nunciust a kongregáció prefektusa, Gaetano Bisleti. Mivel Sipos a pécsi szeminárium rektora volt, így a pécsi kis-és nagyszeminárium vizitátorává 1936 márciusában a budapesti központi szeminárium spirituálisát, Kerner Istvánt nevezték ki. Rotta 1936. január 27-én értesítette Sipost a megbízásáról, egyben megküldte neki a kongregáció kinevezési dekretumát és az instrukciókat, amely alapján a vizitációt teljesítenie kellett. A szombathelyi szemináriumot 1936. április 29-én vizitálta. Több kapcsolódó dokumentum: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 52, fasc. 6. Benne többek között: fol. 331–335 (Sipos megbízása). 338–342 (Kerner megbízása). SzEL AC 903/1936. Előzmény: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 30, fasc. 2, fol. 70–74. Eb-

tűnt, hogy a két kifogásolt ügyet hogyan lehetne egy intézkedéssel megoldani. Különösen, hogy a kisszemináriumnak a Kelcz-Adelffy főnévelő intézetben – amely egyéb intézmény hiányában addig a tehetséges papi pályára készülő gimnazisták gyűjtőhelye volt – felállítása akadályokba ütközött volna, mivel formálisan is el kellett volna választaniuk tőle az intézményt, külön előjárósággal, kápolnával, ebédlővel, amely jelentős költségekkel járt volna. Ezért merült fel az ötlet, hogy a szombathelyi szeminárium épületében kellene működtetni, ahol az előjárók eltartása és fizetése nem jelentett külön kiadást. A székeskáptalan véleményét kikérő és a székeskáptalan, valamint a szeminárium előjáróságával közös tanácskozást kilátásba helyező levelében Grósz József azt is leírta, hogy felmerült, hogy „az új épületet a szeminárium udvarának a püspöki kerttel érintkező részére kellene tenni és a régi épülettel árkádós folyosóval összekötni.”³⁵ Az átadást a kettős szentévre tervezte.³⁶ Nem ez a terv valósul meg, mivel 1938. január 10-én a talajvizsgálat során római kori romokat találtak,³⁷ így a szeminárium bővítésének tervén változtatni kellett. Grósz József új elgondolása szerint a püspöki kert vásártér felőli részén épült volna fel az új szeminárium. A püspökség és a szeminárium közötti telekcserehez viszont a székeskáptalan hozzájárulása kellett volna, amit nem adtak meg, mivel az új szemináriumtól a régi jelentős távolságra került volna és a város mérnöki hivatalának terve szerint a püspöki kertet több utca szelte volna keresztül, amely által csökkent volna a parkos terület és a kisszeminaristáknak a nyílt utcán is keresztül kellett volna menni, hogy átjussanak.³⁸ Végül egy harmadik megoldás érvényesült: a már meglevő szeminárium épületéhez egy új szeminárium szárnyat építettek, amely a korábbi épületet zárt négyszögge egészítette ki.³⁹ Benne a kispapokat új, folyóvízes mosdókkal

ből világosan kitűnik, hogy 1929-ben csak a szombathelyi egyházmegyében nem volt kisszeminárium. Uo., fol. 97r: Mikes püspök magyarázata. A helyzet 1936-ra sem változott, érthető tehát a kongregáció sürgetése.

³⁵ SzEL AC 2789/1937; SzEL KI 104/1937. A székeskáptalan november 18-ára hívja tanácskozásra az ügyben: SzEL AC 2873/1937. Gruber Imre mérnököt bízta meg egy vázlatos terv elkészítésével, melyről a szeminárium előjáróságát november 22-én értesítette: SzEL AC 2929/1937.

³⁶ A Vasvármegyében legalábbis így találták: (?), *Szombathelyen felépül tavasszal az ország legmodernebb, legnagyobb szemináriuma. A szeminárium udvarára, a püspökkert batárára kerül a hatalmas háromemeletes épület*, Vasvármegye 70 (1937) 293, 5.

³⁷ GÉFIN GYULA, *Savariai örökség a Püspökertben*, A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve 1777–1977, Szombathely 1977, 27–32. Ezeket a romokat később Járdányi Paulovics István azzal az ókeresztény bazilikával azonosította, melyben a 3. század végén Savariában vértanúhalált halt Szent Quirinus püspököt hívei eltemették. A kutatás mai állása szerint a feltárt mozaikpadló és római alapok a savariai római helytartói palota részét alkották. Lásd: *Géfin Gyula emlékezete*, 11. Járdányi munkásságáról röviden lásd: KRISZTINA TÓTH, *István (Járdányi-) Paulovics*, Personenlexikon zur Christlichen Archäologie. Forscher und Persönlichkeiten vom 16. bis 21. Jahrhundert, Bd. 1. (ed. Stefan Heid–Martin Dennert), Regensburg 2012, 681–682.

³⁸ SzEL AC 2307/1938; SzEL KI 55/1938.

³⁹ *Szent Márton egyházmegyéje*, 30. A műszaki megbízott Gruber Imre építész-mérnök, tervező, művezető volt. Az építés gyakorlati kivitelezését Schwarz Antal vállalta. A szerződés szerint 1939. július 10-én meg kellett kezdeni és 1940. augusztus 20-ig befejezni. Lásd: SzEL AC 1438/1939. A városi építési engedély július 20-án jött meg, így némi késéssel indulhatott az építkezés: SzEL AC 2025/1939. A papnévelő intézet előjárói és tanári karának 1939. szeptember 6-ai jegyzőkönyve, 4.

felszerelt egyszemélyes cellák és az oktatást kiegészítő helyiségek várták, valamint 1941-ben elkezdődött az új kápolna építése is,⁴⁰ melynek művészeti koncepciója a kispapok nevelését szolgálta. Erről a püspök 1941. évi XI. körleveléből nyerhetünk képet.⁴¹

A kápolna főoltára mögött – oltárkép helyett – Kontuly Béla 50 négyzetméteres, Krisztus Királyt ábrázoló freskója már 1941-ben elkészült. Ez a freskó „azt akarja a kispapok lelkébe sugározni, hogy akik Krisztussal szenvednek, vele együtt meg is dicsőülnek.”⁴² Ezt a mondanivalót erősíti a kompozíció középpontjában elhelyezkedő felirat: „*Dux vitae mortus regnat vivus*”, azaz „Az élet Fejedelme halálában is élve uralkodik”. Az oldalfreskók, amelyeket szintén Kontuly Béla készített, a savariai születésű szent,⁴³ Szent Márton életét állítják példaként a kispapok elé. Grósz püspök ekkori terve szerint életének csak a szombathelyi vonatkozású jeleneteit ábrázolták volna, de a későbbi kivitelezés során az oldalsó falon helyet kaptak nem csak a szombathelyi vonatkozású jelenetek, hanem életének egyéb fontos mozzanatai is.⁴⁴ A Szent Márton életét bemutató oldalsó freskóval szemben elhelyezkedő üvegablakok tematikája is a papi hivatáshoz kapcsolódik: „a három ablakkép a Boldogságos Szűz életét és a papi hivatást állítja párhuzamba a Szentlélek kegyelmi ténykedésében.”⁴⁵ Az ablakképeket, amelyek 1941-ben – akárcsak a főoltár freskója – már készen voltak, Árkayné Sztéhló Lily tervezte és kivitelezte. Az oltár megtervezésére Deéd Ferenc főiskolai tanár kapott megbízást az ókeresztény bazilika maradványainak vélt márványok felhasználásával, a tabernákulum-ajtó elkészítésével pedig Sztáné Molnár Mária bízta meg a püspök. Az új kápolna felszentelésére 1943. október 31-én került sor.⁴⁶

⁴⁰ A költségvetésről és az építkezésről sokkal bővebben: SzEL Szeminárium iratai, 9. doboz, Szeminárium bővítési és átalakítási munkáinak költségvetése 1939 illetve ugyanitt: Építési iratok 1939–40/árjánlatok. Lásd még az új épületszárny bővítéséről: *Szent Márton egyházmegyéje*, 30; *Schematismus* 1972, 24–25, valamint: SzEL PK 1941. XI. n. 2983.

⁴¹ SzEL PK 1941. XI. n. 2983; DOBRI MÁRIA, *A szeminárium kápolnái*, Séták Szombathelyen, Szombathely 2003, 10–16. A körlevélben a koncepció ismertetése után Grósz József számba vette a legjelentősebb művészeti alkotások várható költségeit, majd ezekhez és a kápolna többi lényeges tartozékának beszerzéséhez – az oltár-, sekrestye-felszerelésekhez és a miseruhákhoz – a papság anyagi támogatását kérte. A költségek nagyságrendjét mutatja, hogy csak a főoltár freskója 10 000 pengőbe került, amelynek költségét egyik papja vállalta át, a megemlített főbb kiadások összege pedig 21 600 pengő volt, amelyhez az oldalsó freskót és a kápolna felszereléseit még nem számolta hozzá.

⁴² SzEL, PK, 1941. XI. n. 2983.

⁴³ A Szent Márton születési helyéről alkotott elképzeléseket TÓTH ENDRE vázolja: KISS GÁBOR–TÓTH ENDRE–ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS: *Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig* (főszerk.: Feiszt György), Szombathely 1998, 224.

⁴⁴ A tervről: SzEL, PK, 1941. XI. n. 2985. A megvalósításról részletesen: DOBRI, *A szeminárium kápolnái*, 10–16, valamint: BIZZER ISTVÁN, *A képi elbeszélés módusai és a liturgikus tér egysége. A Szombathelyi Püspöki Szeminárium kápolnájának dekorációja 1940–1943*, Szó és kép. A művészi kifejezés szemiotikája és ikonográfiája (Ikonológia és műértelmezés 9; szerk. Kiss Attila–Szőnyi György Endre), Szeged 2003, 47–60; Uő, *A modern szakrális falképfestészet „római” vonulata Magyarországon, 1930–1950*, doktori értekezés (ELTE-BTK), Budapest 2009, 158–177. Kontuly Béla életművéről lásd: Uő, *Kontuly Béla, 1904–1983*, Budapest 2003.

⁴⁵ SzEL, PK, 1941. XI. n. 2983.

⁴⁶ (?), *Napibírek*, Vasvármegye 76 (1943) 247, 11; PÁLMAI KÁLMÁN, *Az új kápolna freskói*, Szent Márton kispapjai. 1943–44, Szombathely 1944, 13–18, 13.

Bár az új szárnyban a kápolna 1941 szeptemberére még nem állt készen, a bővítés mégis lehetővé tette, hogy Grósz püspök ebben a tanévben megnyissa a kisszemináriumot.⁴⁷ Ide olyan 5., 6., 7. és 8. osztályos gimnazisták nyerhettek felvételt, akik lelkükben a papi hivatás kegyelmét érezték. A felvételhez szükséges okmányok a keresztlevele, a szülők házasságlevele, a félévi bizonyítvány-másolat, a hittanári és plébánosi erkölcsi bizonyítvány, és ha bérmlákoztak, a bérmlalevél voltak.⁴⁸ Az első kettő a törvényes származás igazolásához volt szükséges, a következő kettő az erkölcsi, illetve szellemi alkalmasság megállapításához, a legutolsó pedig ahhoz, hogy a jelöltet szükséges-e még felkészíteni a bérmlálás szentségének vételére. A felvételt orvosi vizsgálat egészítette ki – ez azért volt jelentős, mivel csak az ép testű és egészséges ifjakat vették fel a kisszemináriumba.⁴⁹ A felvétel nem volt ingyenes, a tanulóknak meghatározott összegű tartásdíjat⁵⁰ kellett fizetni: 1941-ben havi 20 pengőt, 1942-ben és 1943-ban évi 200 pengőt, 1944-ben évi 250 pengőt.⁵¹

A kisszeminaristák száma a kezdőévben volt a legmagasabb: 18 fő, 1942-ben 3 kisszeminarista, 1943-ban 7 gimnáziumi tanuló nyert felvételt.⁵² Az első évben 2 volt közöttük – a kisszemináriumi növendékek törzskönyve szerint – vend anyanyelvű, de mindketten már 1941 szeptemberében otthagyták nyelvi nehézségek miatt az intézetet. 1942-ben és 1943-ban vend anyanyelvű tanulókat nem találunk a kisszeminaristák sorában.⁵³ A növendékek gimnáziumi tanulmányaikat a Faludi, illetve a Premontrei gimnáziumban végezték. Napjaik szigorú napirend szerint teltek, melyben a pihenés, tanulás, imádság,

⁴⁷ Az új épületszárnyban a nagyszeminaristák kaptak helyet, a kisszeminaristák a szeminárium régi épületében nyertek elhelyezést. Lásd: SZENDY LÁSZLÓ, *József-érsek*, SzKT 6 (1943), 3.

⁴⁸ SzEL PK 1941. II. n. 465.

⁴⁹ Ezt az első alkalommal a felvétel feltételeit meghirdető körlevél nem közli, az 1942-es és az azt követők már igen. Lásd: SzEL PK 1942. IV. n. 850; SzEL PK 1943. II. n. 689; SzEL PK 1944. IV. n. 645.

⁵⁰ Ezeket 1930-tól kezdve egy püspökkari határozat értelmében kellett szedni, amely elvben megszüntette a szemináriumi képzés ingyenességét. Vö. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I*, 307 A szombathelyi egyházmegyében a szeminaristák közül a fizetésre kötelezettek anyagi helyzetüktől függően évi 100–600 P-t fizettek. A fele részben vagy teljes egészében tandíjmentességet élvezőket Mikes püspök kötelezte arra, hogy felszentelésük után a tanítatásukra fordított összeget visszafizessék. A befolyt összegből a papi pályára készülő gimnazistákat neveltették a Kelcz-Adelffy fiúnevelő intézetben. Vö. SzEL Szeminárium iratai, 41. kötet: Szombathelyi püspöki papnevelő intézet 1930. jan. 11–1936. okt. 14; SzEL Szeminárium iratai, 9. doboz, Teológusok ellátási díja 1930–1945 feliratú *palliumban* Teológusok ellátási díja 1930–1945 feliratú füzet

⁵¹ SzEL PK 1941. II. n. 465; SzEL PK 1942. IV. n. 850; SzEL PK 1943. II. n. 689; SzEL PK 1944. IV. n. 645.

⁵² A felvett növendékek száma legjobban a kisszeminárium törzskönyvből követhető nyomon, de külön lista készült többek között arról is, hogy az első évben felvett növendékek hányadik gimnáziumi osztályba jártak. SzEL Szeminárium iratai, 55. kötet, A szombathelyi püsp. kisszeminárium növendékeinek törzskönyve 1941–1951; SzEL Szeminárium iratai, 9. doboz, „KISSZEMINÁRIUM NÉVSORA 1941–42, 1947–1951” feliratú boríték. A püspök a felvettek számát a körlevelek útján is közölte: SzEL PK 1941. VII. 1609; SzEL PK 1941. VIII. n. 2272; SzEL PK 1942 VIII. 2441; SzEL PK 1943. V. 1781. 1941-ben feltehetően utólag került sor egy fő felvételére, mivel a Püspöki Körlevelek csak 17 főt említenek.

⁵³ SzEL Szeminárium iratai, 55. kötet, A szombathelyi püsp. kisszeminárium növendékeinek törzskönyve 1941–1951.

mise váltották egymást.⁵⁴ Az első évben felvettek közül ötven nyertek a későbbiek során felvételt a teológiára, egy fő 1942-ben elhunyt, egynek a sorsa ismeretlen, a többiek távoztak az intézetből. Az 1942/1943-as tanévre felvettek közül egy fő, a következő tanévre felvettek közül pedig hárman folytatták tanulmányaikat a Hittudományi Főiskolán, a többi tanuló távozott a kisszemináriumból.⁵⁵

A következő lépcsőfokot jelentette a pappá válásban a szemináriumi képzés. Ennek hat évfolyamossá tételét a Szemináriumok és Egyetemek Szent Kongregációja sürgetésére tervezte a főpásztor, de végül nem valósult meg, a képzés öt éves maradt.⁵⁶ Ezt nem kellett kötelezően megelőznie a kisszemináriumban eltöltött éveknél, de a jelentkezőnek érettségivel kellett rendelkeznie. A konkurzushoz, akárcsak a kisszemináriumi felvétel esetében a keresztlevelet, a szülők házasságlevelét, az illetékes plébános és hittanár által kiállított erkölcsi bizonyítványt kellett hozniuk, a törvényes származás és az alkalmasság igazolására, valamint itt már kötelezően a bérmelevelet és az érettségi bizonyítványt, amelyek az egyházi és világi nagykorúság kellékei. További feltétel volt az egészségesség, így a nagyszemináriumba jelentkezőknek is orvosi vizsgálaton kellett részt venniük.⁵⁷ A felvételhez tanulmányaikat 1936-ban még „lehetőleg jeles” eredménnyel kellett elvégezniük, 1937-ben viszont ez a feltétel „lehetőleg jeles vagy jó” eredményre módosult, és ez a további években is megmaradt.⁵⁸ A növendékeknek az ellátásukért évi 100 pengőt kellett fizetniük, amely a nyolc év során nem változott.⁵⁹

Az első éves növendékek számának alakulását – a szemináriumi törzskönyv hiányában – a püspöki körlevelekből követhetjük nyomon: 1936-ban 4, 1937-ben 11, 1938-ban 14, 1939-ben 8, 1940-ben 7, 1941-ben 6, 1942-ben 6 és 1943-ban 5 növendéket vett fel első évre Grósz József a szemináriumba. Emellett 1938-ban 1 főt negyedévre, 1941-ben 3 főt másodévre, 6 főt harmadévre, 3 főt negyedévre és 1 főt ötödévre vett fel.⁶⁰ Tehát

⁵⁴ SzEL Szeminárium iratai, 8. doboz, Kisszeminárium napirendje feliratú boríték. A szeminárium fegyelmi rendjéről lásd még: SzEL AC 368/1943.

⁵⁵ Vö. SzEL Szeminárium iratai, 55. kötet, A szombathelyi püsp. kisszeminárium növendékeinek törzskönyve 1941–1951. Grósz József szombathelyi egyházkormányzása idején egyik tanuló sem került át a nagyszemináriumba, a munka gyümölcse később érett be.

⁵⁶ SzEL PK 1939. VIII. n. 1459.

⁵⁷ SzEL PK 1936. IV. n. 1012; SzEL PK 1937. IV. n. 1068; SzEL PK 1938. IV. n. 1021; SzEL PK 1939. VII. n. 922; SzEL PK 1940. IV. n. 822; SzEL PK 1941. II. n. 464; SzEL PK 1942. IV. n. 850; SzEL PK 1943. II. n. 689; SzEL PK 1944. IV. n. 645.

⁵⁸ A „lehetőleg jeles” feltétel: SzEL PK 1936. IV. n. 1012. A „lehetőleg jeles vagy jó” feltétel első említése: SzEL PK 1937. IV. n. 1068.

⁵⁹ Vö. SzEL Szeminárium iratai, 9. doboz, Teológusok ellátási díja 1930–1945 feliratú *palliumban* Teológusok ellátási díja 1930–1945 feliratú füzet.

⁶⁰ SzEL PK 1936. VII. n. 1811; SzEL PK 1937 VI. n. 1804; SzEL PK 1938. V. n. 1521; SzEL PK 1939 VIII. n. 1459; SzEL PK 1940. VII. n. 1908; SzEL PK 1941. VII. 1609; SzEL PK 1941. VIII. n. 2272; SzEL PK 1942 VIII. 2441; SzEL PK 1943. V. 1781. Sajnos a nagyszeminárium esetében a növendékek törzskönyve nem áll rendelkezésünkre, nem maradt fenn a szemináriumi iratok között, így a legpontosabb információkat a püspöki körlevelekből nyerhetjük. A fizetett tartásdíjakat nyilvántartó füzetből kiviláglik, hogy több növendék döntött úgy, hogy mégsem a papi pályát választja. Vö. SzEL Szeminárium iratai, 9. doboz, Teológusok ellátási díja 1930–1945 feliratú *palliumban* Teológusok ellátási díja 1930–1945 feliratú füzet. Ugyanakkor mivel ebben

különösen 1937-ben, 1938-ban és 1941-ben volt nagyon magas a jelentkezők száma – bár 1941-ben nem csak a szombathelyi egyházmegyéből jelentkeztek, hanem a muravidéki apostoli adminisztratúra területéről is érkezett 11 kispap.⁶¹ 1941-et követően – talán a háborúba való belépés hatására – évenként csökken a jelentkezők száma. Ugyanakkor, ez nem csak egyházmegyei, hanem országos jelenség is volt.⁶²

A kispapok felszentelésének rendje az 1929-es megállapodáshoz képest⁶³ az évek során – a püspöki körlevelekben található utalások alapján – feltehetően nem sokat változott. Eszerint első évben a *tonsura* felvétele után a másod- és a harmadéves papnövendékek az ún. kisebb rendeket (*ostiarus*, *lector*, *exorcista*, *acolytus*), vehették fel, negyedév végén szentelte őket a főpásztor alszerpappá (*subdiaconussá*), ötödév elején szerpappá (*diaconussá*), végül ötödév végén áldozópappá (*presbyterré*). A *tonsura*, valamint az alsóbb rendek felvétele az 1929-es megállapodás értelmében az első-, másod-, és harmadéveseknek az ötödévesek szerpappá szentelésével egy időben november 1-jén volt, a negyedévesek alszerpappá szentelése pedig az ötödévesek áldozópappá szentelésével egy időben, Péter-Pál ünnep előtti vasárnap.⁶⁴ Az alszerpappá és áldozópappá szentelés időpontjainak vizsgálatakor az 1929-es megállapodással ellentétes gyakorlatot találunk. Eszerint a papszentelés 1938-tól 1941-ig a Péter-Pál előtti második vasárnapon történt, 1942-ben a Péter-Pál előtti harmadik vasárnapon, 1943-ban pedig a Péter-Pál előtti második szombaton.⁶⁵ Emellett egy pár szentelés ettől eltérő időpontban történt.⁶⁶ Ezenkívül a ferences mariánus provincia Hittudományi Főiskolája növendékeinek is rendszeresen Grósz József adta fel a rendeket, valamint előfordult, hogy domonkos vagy pannonhalmi bencés növendékeket is szentelt.⁶⁷

csak a tartásdíjat fizető növendékeket tartották számon, így ha csak ez alapján próbálnánk meg következtetni, könnyen tévútra vezethetne a pontos számokat illetően. Előfordult olyan is, hogy egy kispap elhunyt: (?), *Napibírek. Kispap-temetés*, Vasvármegye 70 (1937) 215, 5.

⁶¹ SzEL PK 1941. VII. n. 1610.

⁶² SzEL PK 1943. II. n. 676.

⁶³ *A szombathelyi egyházmegye története II*, 292.

⁶⁴ Uo; SzEL PK 1940. VII. n. 1907. – ebben Grósz püspök azt hozza a hívek tudomására, hogy két negyedéves oltárszolgát (*acolythust*) alszerpappá (*subdiaconussá*) szentelt. Az ötödévesek 1937-ig a diakónusi szerepet már szerpappá szentelésük előtt gyakorolták. 1937-ben azonban az előjáróság véget vetett ennek a gyakorlatnak, sőt szeptember 26-tól november 1-ig a diakónusi asszisztálást magukra vállalták. Vö. SzEL Szeminárium iratai, 36. kötet, szeptember 26-ai bejegyzés.

⁶⁵ SzEL PK 1938. IV. n. 1020; SzEL PK 1939. VII. n. 921; SzEL PK 1940. IV. n. 821; SzEL PK 1941. II. n. 460; SzEL PK 1942. IV. n. 849; SzEL PK 1943. IV. n. 1240. Annak megállapítására, hogy a papszentelés a hét mely napjára esett az adott évben, kiváló támpontul szolgált: SZENTPÉTERY IMRE, *A kronológia kézikönyve*, A Chronologia és az Oklevéltani naptár összevont, javított és bővített kiadása (kiegészítette: Érszegi Géza–Raj Tamás–Szögi László), Budapest 1985, 185. 167. 137. 161. 177. 201.

⁶⁶ Vö. SzEL PK 1943. II. n. 688; SzEL PK 1942. VII. n. 1825. illetve: *Schematismus* 1940 és 1943. Az utóbbiban a muravidéki apostoli adminisztratúra és a szombathelyi egyházmegye területén szentelt papságot egy listában, keverten közlik, viszont mivel a kötet tartalmaz egy a papok életét röviden ismertető részt is, a muravidéki és szombathelyi adott évben szentelt papság könnyen elkülöníthető.

⁶⁷ Az összes szentelés iktatószámának felsorolásától itt eltekintek. Az előbbi vö. az *Acta Cancellariae* iktatókönyveivel, az utóbbira pedig lásd: Főpátsági Levéltár (FL), Főpáti Hivatal iktatott iratai 723/1937; 1040/1938. Grósz József évente egyszer-kétszer felkereste Pannonhalmát, előfordult, hogy ezzel egybekötve

Arról, hogy évente hány újmiséis világi pappal gazdagodott a szombathelyi egyházmegye a korabeli *Schematismus*okból nyerhetünk képet. Ezek szerint 1936-ban 8, 1937-ben 3, 1938-ban 11, 1939-ben 7, 1940-ben 6 pappal. A további három év mérlegét célszerű a muravidékről érkezettekkel együtt megvonni, mivel a dispoziciók tekintetében nem volt éles a határvonal a muravidékről érkezett és a szombathelyi egyházmegyes papok tekintetében. Előfordult, hogy szombathelyi egyházmegyes pap kapott Muravidékre, illetve hogy a muravidéki apostoli adminisztratúra területéről érkezett, a szombathelyi szemináriumban végzett pap a szombathelyi egyházmegyébe kinevezést. Tehát – a szerzeteseket nem számítva – 1941-ben 2, 1942-ben 6, 1943-ban 12 pappá szentelésre került sor.⁶⁸

3. AZ ÚJ PAPOK

A szemináriumi képzés az áldozópappá szenteléssel véget ért, de az új pap még három éven át köteles volt ismétlővizsgálatokat tenni, hogy ismétlje az elvégzett anyagot és tovább képezze magát. Ebben – ahogy Grósz József többször utal rá –, az 1927-es szombathelyi egyházmegyei zsinati törvénykönyv rendelkezése volt az irányadó, de szentírástudományi tételeket mindig az adott főpásztor – jelen esetben Grósz József – jelölte ki.⁶⁹ S mivel az 1927-es zsinati törvénykönyv csak nagyobb címszavakban írta körül az ismétlővizsgák anyagát, Grósz József ezeket 1939-ben a felkészülés megkönnyítése céljából pontosította és alcímekre lebontva részletezte.⁷⁰ A teológiai ismétlővizsgálatok mellett az új papok a három év során püspöki dispozició alapján általában kisegítő káplánként, káplánként, hitoktatóként vagy az egyházmegyei igazgatásban szerezhettek gyakorlatot.⁷¹

Az ismétlővizsgálatok eredményes letétele után lehetett jelentkezni a zsinati vizsgálatra, amely vizsga jogosultságot adott az önálló lelkipásztorkodáshoz és egyházi javadalom megszerzéséhez. Részei az egyházjog, a dogmatika, s az erkölcsan és lelkipásztorkodás

tartották a szentelést. Vö. FL Pannonhalmi Főmonostori perjeli napló 1921–1923, 1929–1937-es és 1937–1944-es kötetének bejegyzéseivel (*ad indicem*).

⁶⁸ Mivel a *Schematismus*ok tartalmazznak egy, a papok életét röviden ismertető részt is, így világossá válik belőle, hogy a kötet készítője által keverten közölt listából hány fő lett szombathelyi egyházmegyes pap.

⁶⁹ SzEL PK 1936. III. n. 653; SzEL PK 1937. I. n. 163; SzEL PK 1938. I. n. 367; SzEL PK 1939. IV. n. 396; SzEL PK IV. n. 819; SzEL PK 1941. I. n. 189; SzEL PK 1942. I. n. 382; SzEL PK 1943. I. n. 267; SzEL PK 1944. IV. n. 647.

⁷⁰ A teológiai ismétlővizsgálatok szabályozásának alapját jelentette: SD 30. §. 17–18. Ennek részletezése: SzEL PK 1939. IV. n. 395. A főbb kategóriák, amelyeket részletez: Szentartástan, Dogmatika (ezen belül: alapvető és ágazatos hittan), Erkölcsan és lelkipásztorkodástan, Egyházjog, Bibliikum, Hitoktatástan és Egyházi szónoklattan.

⁷¹ A zsinati vizsgálat részvizsgáit eredményesen teljesítő papok nevei mellett a püspöki körlevelek minden esetben megemlítik, hogy mi a jelölt jelenlegi beosztása. Ugyanakkor a kinevezések tanulmányozásakor felfigyelhetünk az általában szokásostól eltérő gyakorlatra is, például: SzEL PK 1938. VI. n. 2147 – amelyben Grósz apostoli adminisztrátor Lipics József újmiséisnek megengedi, hogy a budapesti *Mensa Academicán* Baranyai Juszttin professzor segítségére legyen.

voltak. A vizsgákat egyenként vagy egyszerre is le lehetett tenni. A résztárgyakból és az egészből sikeresen vizsgázók neveit minden évben tavasszal és ősszel Grósz József közzétette a püspöki körlevelekben.⁷² Az összes vizsgát sikerrel teljesítők önálló lelki-pásztorkodásra bizonyítványt kaptak és a megüresedett plébániák elosztásánál nevüket a főpásztor már figyelembe vehette.⁷³

⁷² SzEL PK 1936. VI. n. 1204; SzEL PK 1936. VIII. n. 2329; SzEL PK 1937. VI. n. 1801; SzEL PK 1937. VII. n. 2460; SzEL PK 1938. V. n. 1520; SzEL PK 1938. VI. n. 2150; SzEL PK 1939. VIII. n. 1460; SzEL PK 1939. XI. n. 2417; SzEL PK 1940. VII. n. 1906; SzEL PK 1939. VIII. n. 2409; SzEL PK 1941. VIII. n. 2267; SzEL PK 1942. VII. n. 1822; SzEL PK 1942. IX. 2897; SzEL PK 1943. V. n. 1782; SzEL PK 1943. VIII. n. 2847.

⁷³ Az 1936-os tavaszi zsinati vizsgálaton (SzEL PK 1936. VI. n. 1204.) eredményesen szereplő Süle Lajos például bánokszentgyörgyi plébános lett. Lásd: SzEL PK 1937. I. n. 173.

X. AZ EGYHÁZMEGYE A KÖZ SZÍNPADÁN, A HELYI ÉS ORSZÁGOS SZÍNTEREN

A katolikus egyház nem csak a hitéletben, az oktatásban, hanem a közéletben, a politikában is képviseltette magát – ahogy láthattuk a felsőházban püspökök *ex officio* helyet foglaltak, s a képviselőházba több pap szerzett mandátumot. Amennyiben plébános szeretett volna választáson jelöltként indulni, erre a hercegprímástól kellett külön engedélyt szereznie, aki Rómából arra kapott fakultást, hogy ezt 5 plébánosnak engedélyezze.¹ A katolikus egyház helyi képviselete szintén biztosítva volt: a megyei törvényhatósági bizottságokban az 1929. évi 30. törvény 4. §-a értelmében a hívek számarányának megfelelően kellett az egyes vallásfelekezetek képviselőinek helyet foglalni.² S ha már e bizottság tagjai voltak, az a lehetőség is adott volt, hogy a különböző megyei intézményekért felelős bizottságokba is beválasszák őket. Ezen kívül a városi képviselőtestületeknek is rendszerint tagja volt az adott plébános.

A szorosan vett közéletbe a papság bekapcsolódása különösen fontos volt, hiszen magát az egyháztörténetet nem lehet elválasztani a köztörténettől, abban létezett, annak eseményei alapvetően meghatározták körülményeit, kihatással voltak a papság és a hívek életére. Az eddig ismertetteknek a háttérét az ezt szabályozó, alakító rendelkezések adták, csak ezt tanulmányozva válnak érthetővé a főpásztor egyes utasításai, törekvései, illetve a papság magatartása. Ezért e fejezetben egyrészt a főpásztor közéleti állásfoglalását szeretném tárgyalni, másrészt pedig az egyházmegyei papság közéleti szerepvállalásáról szeretnék képet nyújtani három jelentős közszereplő törekvéseit bemutatva a meglehetősen mozaikosan fennmaradt források segítségével.

I. GRÓSZ JÓZSEF ÉS A KÖZÉLET

Grósz József az 1926. évi 22. törvénycikk értelmében a szombathelyi megyéspüspöki beiktatását követően volt tagja az országgyűlés felsőházának, ahol a felsőházi naplók tanúsága szerint nem volt aktív felszólaló, de az oktatásügyi bizottságba folytatódólagosan

¹ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 49, fasc. 1, fol. 77v

² Ennek megfelelően Vas és Zala vármegyében is 11–11 katolikus képviselőnek kellett lenni. Vö. 1929. évi törvénycikkek, 347–348. 406.

beválasztották.³ Híre viszont megelőzte: már 1938-ban szerepelt a Képviselőházban egy képviselő beszédére érkező észrevételben. Érdeemes közelebbről megvizsgálni, hogy minek kapcsán került a neve említésre. Meizler Károly az országgyűlési képviselők választásáról szóló törvényjavaslatról mondott beszédében Prohászka Ottokárra is kitért, többek között a következőket mondva: „Ő volt az, aki a hercegprímáshoz memorandumot terjesztett fel, hogy a papi birtokok örökbérletek formájában kisembereknek adassanak, – tési birtokán el is végezte a parcellázást – és ugyancsak ő volt az, aki odaállt és sürgette a zsidókérdés intézményes megoldását is. Ő volt az, aki nemcsak csörgette ennek a problémának a dióját, hanem fel is akarta törni a diót, meg akarta oldani ezt a kérdést.”⁴ Ehhez Némethy Vilmos képviselő a következőt tette hozzá: „Most is Grósz püspök zörög ezen az ajtón!”⁵ Vajon a címzetes püspök szociális beállítottságára vagy a zsidókérdés megoldásában elfoglalt véleményére gondolhatott a képviselő? A jelenlegi ismereteink fényében azt mondhatjuk, hogy talán nyomatékosabban az előbbire, de ahhoz, hogy közelebb jussunk felfogásához e kérdésekben, célszerű a korabeli sajtóhoz, illetve a fennmaradt, e kérdéseket érintő levéltári forrásokhoz fordulnunk.

Grósz József erősen szociális beállítottsága már a *Győri Katolikus Tudósító* lapjain megmutatkozik, melyben részéről több felhívást találunk a szeretet cselekedeteinek gyakorlására, a tettere kész katolikus életre.⁶ Ez egyrészt hivatalából is származhatott – Fetser Antal 1931-ben nevezte ki székvárosa területére szegényügyi biztossá és a bontakozó győri Katolikus Akciónak is az irányítója volt⁷ –, másrészt viszont mély személyes meggyőződésből is fakadt. Ugyanez a szemlélet köszön vissza 1936-ban apostoli adminisztrátorként, a *Vasvármegye* lapjain megjelent beszédében, melyet a sárvári *Actio Catholica* gyűlése alkalmával mondott. Ebben világosan látja azokat a tendenciákat, amelyek véleménye szerint az akkori világban jelentkeztek: a fegyverekre épített béke, a társadalmi, erkölcsi élet ziüllése, és a család válsága. Az utóbbiakat a marxista és liberális kultúra gyümölcsének tartotta, amely a családot polgári szerződéssé alacsonyította. Mindezek ellen szerinte az *Actio Catholica* veheti fel hatékonyan a küzdelmet, visszahelyezve Krisztust a családba,

³ Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója I, Budapest 1940, 281; Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója II, Budapest 1942, 3; Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója III, Budapest 1943, 3; Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója IV, Budapest 1944, 2. 316.

⁴ Az országgyűlés képviselőházának 291. ülése 1938. március 31-én, Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XVII, Budapest 1938, 411.

⁵ Uo.

⁶ GRÓSZ JÓZSEF, *Üzenet*, Győri Katolikus Tudósító 3 (1931) 9, 1–2; (?), *A Karitás az vélemény tükrében*, Győri Katolikus Tudósító 4 (1932), 8, 5–7; GRÓSZ JÓZSEF, „*Akinek két köntöse van...*”, Győri Katolikus Tudósító 4 (1932) 9, 1; GRÓSZ JÓZSEF, *A Katolikus Akcióban folyó apostoli munkával szenteljük meg a jubileumi évet! Grósz József felszentelt püspök megnyitó szavai a panonnalmi férfizarándoklaton*, Győri Katolikus Tudósító 5 (1933) 6, 1–2.

⁷ Vö. (?), *Megalakult a győri katolikus karitás-központ*, Győri Katolikus Tudósító 3 (1931) 9, 4–5; (?), *A Katolikus Akció egyházmegyei szakosztályának tanácsosai*, Győri Katolikus Tudósító 6 (1934) 3, 9–10.

társadalomba és a gazdasági életbe is.⁸ A püspök talán a spanyol és mexikói egyházüldözések hatása alatt tehát úgy véli, hogy ha a szociális bajok nem nyernek orvoslást, akkor újabb kommunista forradalom fenyegethet. Ennek elkerülése érdekében a szociális pápai enciklikáknak a gyakorlatba történő átültetését hangsúlyozta. Viszont ahogy e pár sorból is kitűnik, felfogását nem lehet minden tekintetben elválasztva tárgyalni a kor leginkább meghatározó ideológiáival, különösen a kommunizmussal és nemzetiszocializmussal szemben elfoglalt álláspontjától.

Ezek szoros összefüggése lehangsúlyosabban talán az 1937. október 17-én lickóvadamosi új római katolikus iskola megáldásakor elhangzott beszédéből, illetve ennek fogadtatásából és az erre adott válaszából tűnik ki, amely egyben lehetővé teszi, hogy rekonstruáljuk elgondolását. Ebben a beszédében azt hangsúlyozta, hogy a katolikus iskolaépítés is legalább annyira fontos, mint a templomépítés, hiszen az iskolán múlik, hogy milyen lesz a jövő nemzedék.

„Krisztusra esküszik-e avagy a szovjetszillagra vagy nyíllal, horogkereszttel elcsúfított keresztre. Mi azt akarjuk – mondotta –, hogy a jövő nemzedék a bátorság helyett Dicsértessékkal köszönjön; azt akarjuk, hogy a jövő nemzedék magyar legyen, hogy drága ereiklyeként becsülje meg a szűznáriás háromszínű zászlót és ne rántsa a sárba, ahogyan azt épen a napokban akarták tenni Budapesten nyilas fiatalberek. Azt akarjuk, hogy a jövő nemzedék katolikus és magyar legyen, azért építünk még áldozatok árán is katolikus iskolákat és templomokat.”⁹

Ehhez hozzáteszi, hogy tisztában van – az elsősorban szociális – problémákkal az országban, de „ennek orvossága nem az, hogy Magyarországot idegen eszmék karjaiba döntjük, és még kevésbé az, hogy Istennek hátat fordítsunk és új isteneket keressünk. Ellenkezőleg az igazi orvosság a visszatérés a kétezeréves evangéliumhoz. Ha az emberekben több volna a kereszténység, akkor kevesebb volna a nyomor. A bajok miatt Istentől és a vallástól elfordulni a legnagyobb oktalanság.”¹⁰ Szövegét az *Est* konzern lapjai vették át, némi rövidítéssel, a püspök politikai beállítottságára következtetve belőle. Az *Est*-ből az utolsó, a vallástól elfordulást elvető gondolatok kimaradtak.¹¹ Erre adott választ Grósz József 1938 februárjában a *Szombathelyi Katolikus Tudósító*-ban, kiemelve, hogy:

„Nekem sem a nyilasokkal, sem általában a nemzeti szocialistákkal nincs bajom addig, amíg nem fordulnak Krisztus és az Ő evangéliuma ellen. Nincs kifogásom a bátorsággal való köszöntés ellen, amíg az csak a Szervuszt, a Jó napot-ot, Alászolgáját helyettesíti és nem akarja kiszorítani a Dicsértesséket. A nyíllal sincs bajom, legfeljebb azt nem szeretem, hogy rárajkák a megváltás jelére,

⁸ (?), *Grósz püspök nagy beszédet mondott Sárvárrott korunk válságairól és a válságok ellenszeréről*. Bangha Béla és Kovács Sándor az *Actio Catholica* célkitűzéseiről, Vasvármegye 69 (1936) 52, 2–3. Beszédének egyes elemeit már apostoli adminisztrátori üdvözlő beszédében is olvashattuk, ahol szintén kontrasztba állította a technika számos vívmányával rendelkező modern kultúrát és az emberi nyomorúságot.

⁹ (?), *A nyilas téveszmék ellen szolt Grósz püspök a lickóvadamosi iskolaszentelésén*, Zalamegyei Ujság 20 (1937) 238, 1.

¹⁰ Uo.

¹¹ Vö. (?), *Hírek. Grósz püspök a szélsőségek ellen*, Az Est 28 (1937) 238, 8.

a keresztre. [...] ameddig a nyilasok Krisztust imádó, templomba járó, gyónó és áldozó, hívő emberek lesznek, nincs velük bajunk, nem is harcolunk ellenük.”¹²

S a nemzeti gondolatnak, illetve a szociális reformnak sincs ellene, amennyiben ezek a katolikus egyház által elfogadott kereteken belül maradnak. Az Egyház fajtól függetlenül minden embert szívesen lát, ha a megtérést komolyan gondolja, mivel „Krisztus mindenkiért meghalt a kereszten, a zsidókért is; ezért ezeket is befogadja, be kell fogadnia, ha hívő lélekkel jönnek, ha Krisztust keresik.”¹³ Az Egyház azt is tanítja, hogy a saját fajtáját, népét, hazáját is szeretnie kell az embernek, hiszen Krisztus is szerette a népet és földet ahonnan származott. Grósz püspök egészen odáig ment ebben, hogy ha szükséges, akkor a hazáért akár meg is kell halni. Ez nagyon mély hazaszeretetében gyökerezett, amelyről a későbbiek során még lesz szó. A másik nagy eszmével, a szocializmussal szemben sincsen kifogása Grósznak, hiszen

„...az anyaszentegyház nem fordul szembe a szocializmussal sem. Az első nagy szociális forradalmat ő indította el, mikor meghirdette az emberek egyenlőségét, minden ember jogát a szabadsághoz, az emberhez méltó élethez, mikor hadat izent az emberi elnyomatásnak, a rabszolgaságnak és mikor az égbekiáltó bűnök közé sorozta az ember kiuzsorázását, a munkások jogos bérének visszatartását.”¹⁴

Tehát felfogása tulajdonképpen XI. Pius felfogásával egyezik, aki közel egy évvel korábban, 1937-ben két alapvető enciklikát is kiadott: március 14-én a *Mit brennender Sorget*, március 19-én a *Divini Redemptorist*. Az előbbiben felvázolta a náciizmus tévedéseit és szembeállítva a kereszténység tanításával egyenként elítélte őket. Viszont még mindig abban bízott, hogy – a korábbi konkordátumpolitikájába szorosan illeszkedő – 1933-as német birodalmi szerződéshez vissza lehetne térni, így talán lenne remény arra, hogy a nyíl megférjen a kereszttel.¹⁵ Grósz hasonló módon bizakodott abban, hogy e jelképek megférhetnek egymás mellett. A pápa a kommunizmust elítélő enciklikájában már sokkal kategorikusabban fogalmazott, véleménye szerint semmilyen téren nem szabad vele közreműködni. Ebben az enciklikában sorra vette tanait, a propaganda módszereit, szembeállítva őket az egyház tanításával és rámutatva az eszközökre, amelyekkel a

¹² GRÓSZ JÓZSEF, *Kikkel áll szemben a mi frontunk?*, SzKT 2 (1938) 4, 3.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ E reményének az enciklikában is hangot adott. Vö. XI. Pius pápa apostoli körlevele a katolikus egyház helyzetéről *Németországban*, SzEL PK 1937, II. körlevél melléklete, 2. XI. Pius pápa életéről és egyházpolitikájáról már életében is számos monográfia látott napvilágot. Ezek felsorolása meghaladná e kötet kereteit, így csak egy pár 1939 utáni jelentősebb szakirodalmat említek, melyek bibliográfiája kiindulópontul szolgálhat a további vizsgálódáshoz: ARADI ZSOLT, *Pius XI. The pope and the man*, New York 1958; ROBIN ANDERSON, *Between two wars. The Story of Pope Pius XI (Achille Ratti) 1922–1939*, Chicago 1977; CARLO CONFALONIERI, *Pio XI visto da vicino* (Grande biografie 2), terza edizione, Cinisello Balsamo 1993; Újabbban: YVES CHIRON, *Pie XI. 1857–1939*, Paris 2004; EMMA FATTORINI, *Pio XI, Hitler e Mussolini. La solitudine di un Papa*, Turin 2007; *La sollecitudine ecclesiale di Pio XI. Alla luce delle nuove fonti archivistiche. Atti del convegno internazionale di studio, Città del Vaticano, 26–28 febbraio 2009* (Atti e documenti 31; a cura di COSIMO SEMERARO), Città del Vaticano 2010; *I «fogli di udienza» del cardinale Eugenio Pacelli segretario di Stato I (1930)*, i.m.

keresztény kultúra megmenthető. A pápa szociális tanítása is megjelent benne: kihangsúlyozta a munka méltóságát, a tőkésék és munkások közötti kölcsönös támogatás és segítség szükségességét és az igazságos munkabért, amely a munkás és a családja tisztas megélhetését biztosítja, valamint felhívta a figyelmet arra, hogy a gazdasági életet a szociális igazságosság és keresztény szeretet szellemiségének kell áthatni. A pápai irányvonal visszhangja: rámutatás a szélsőséges eszmék tévedéseire, velük szemben az egyház tanításának hangsúlyozása, valamint az egyházüldözés áldozatainak megsegítésére felhívás és értük imádságra buzdítás megjelenik a püspöki körlevelekben is.¹⁶

Az akkor még apostoli adminisztrátor Grósz József szociális érzékenysége nem csak szavakban, hanem tettekben is megmutatkozott. 1940-ben ugyanis a sorokmajori birtokának egyharmadát kishaszonbérletbe adta. A korabeli sajtó erről, mint szenzációról számol be, s Grósz Józsefet úgy emlegeti, mint aki megérezte az idők szelét, nem várva földreform törvényt, saját elhatározásból a püspöki birtok jelentős részét a szomszédos községek dolgozni akaró kisembereinek engedte át haszonbérbe. Ezen felül a bérlőtől minden vállalható szerződést és kötelezettséget is átvett, a bolgár rendszerű kertészet fenntartása mellett teljes számban átvette a cselédséget is.¹⁷ A cikkben leírtak ugyanakkor kétséget támaszthatnak bennünk, tekintve hogy külön kihangsúlyozza, hogy az ötlet 1939 elején született meg az akkor még apostoli adminisztrátor Grósz Józsefben. S ahogy már korábban említettem az apostoli adminisztrátor a püspöki javakkal nem rendelkezhetett.¹⁸ A Prímási Levéltár iratait tanulmányozva válik világossá, hogy mi történt. Miután a püspökség sorokmajori birtokának 1939. december 31-én lejáró bérleti szerződésének meghosszabbításáról özv. Mersich Lászlóné családi okok miatt 1939 elején lemondott, a miniszteri biztos a földbirtok-politikai törvény szellemében akarta megoldani a helyzetet, középbirtok és katonai gyakorlótér céljára kihalásított területen felül megmaradt részt kisbérlőknek juttatni feltehetően Mihelics Vid szociális tanácsadó javaslatának megfelelően.¹⁹ Grósz József az elképzeléssel teljesen egyetértett. A kishaszonbérbe adást Vas vármegye meglehetősen magas mezőgazdasági népsűrűsége (369 fő/1 000 katasztrális hold) indokolta.²⁰ A főpásztor szociális elkötelezettségét láthattuk 1941-ben a káplánfizetések felemelése melletti kiállásában, illetve a KALOT népfőiskola 1942-es megalakításában is. Patronázs tevékenysége során szintén a fent vázolt alapelveket kö-

¹⁶ Vö. például: SzEL PK 1937. V. n. 1347; SzEL PK 1936. VIII. n. 2312; SzEL PK 1937. VI. n. 1808; SzEL PK 1939. VII. n. 932; SzEL PK 1940. X. n. 2375.

¹⁷ (?), *Grósz József megyéspüspök házi kezelésbe vette a sorokmajori birtokot. A birtok egyharmadát kishaszonbérbe adta – a cselédséget a bérlőtől mind átvette*, Vasvármegye 73 (1940) 29, 4.

¹⁸ Ennek szélsőséges példája, hogy 1937 februárjában még arról is nélküle dönthettek, hogy ki szálljon meg a püspöki palotában, s csak aznap reggel az újságból tudta meg, hogy vendégre számíthat Halla Aurél személyében, amit követően magyarázkodásra kényszerült a hercegprímás előtt: SzEL AC 389/1937.

¹⁹ Ehhez kérte Madarász István a hercegprímás hozzájárulását 1939. július 20-án. PL Cat. 3, 5059/1939.

²⁰ Mihelics Vid szociális tanácsadó jelentése, MNL-VaML Vas vármegye Közigazgatási Bizottságának iratai (KIB), 28/6/1939.

vette, azt tartva szem előtt, hogy a szegényeket nem elsősorban pénzzel, hanem munkához juttatással kell segíteni.²¹

A zsidókérdésben elfoglalt álláspontjáról kevésbé rendelkezünk ilyen részletes képpel, bár alapvető felfogása az újságcikkek, a püspöki kar jegyzőkönyvei és különösen jegyzetfüzete segítségével kirajzolódik. Az utóbbi 1939. január 4-ei eseményt rögzít *pro memoria* formájában, amikor Horowitz szombathelyi főrabbi felkereste az egyházkerületi elnök bemutatása céljából, valamint érdeklődött afelől, hogy mi a véleménye a zsidótörvény-javaslatról. Válaszában hangsúlyozta, hogy a zsidókról véleményét már 1938-as – általam fentebb elemzett – celldömölki beszédében kifejtette, a befejező gondolatokat idézve fel: „Én mint kat. püspök nem hirdethetem azt, hogy üsd a zsidót, de hirdetem Szt. Pál alapján, hogy szeresd és támogasd a magad fajtáját.”²² Szerinte a közvélemény nyomására terjesztette be Imrédy a zsidótörvény-javaslatot. Alapvetően egyetért vele – amivel nincs egyedül, hiszen állásfoglalása a püspökök többségéhez hasonló –, ő is szükségesnek tartja a zsidók gazdasági térfoglalásának visszaszorítását. De ezt nem tartja elégséges megoldásnak. Ahogy fogalmazott: „...hanem szükséges lesz ránevelni a mi fajtánkat az üzleti szellemre, a szorgalomra, összetartásra és sok mindenre, ami a zsidókban nagy fokban megvan.”²⁴ E mondatból egyébként a zsidók iránti tisztelet, elismerés is kicseng, hiszen elismeri értékeiket, amelyet nem lesz könnyű pótolni. Veszedelemnek tartja, hogy a zsidóknak akár mint fajnak, akár mint vallásnak külön parlamenti képviselőt biztosítsanak, mert ebben az esetben precedenst teremthetnének, s minden magyarországi faj vagy felekezet kérhetné. Viszont sürgeti, hogy a törvényjavaslat intézkedései alól vegyék ki a konvertitákat, illetve a gyerekeket, akik a törvényjavaslat értelmében zsidónak számítának, de valójában szülei katolikusok és őket is e hitben keresztelték.²⁵ Ezenfelül szerinte ha a zsidók hívó lélekkel jönnek és szeretnének megkeresztelkedni, annak nincs semmi akadálya, hiszen Krisztus értük is meghalt a kereszten. Az erősebb szankciókkal nem értett egyet. Véltetően 1942-ben, csalódottan jegyezte meg, hogy „A ker.[esztény] kereskedelem, sajnos, a zsidónak nyomába sem léphet.”²⁶ Véleménye szerint „Amit a zsidóbirtokokkal csináltak, az ebben a háborús világban halálos bűn volt az országgal szemben. Úgy látszik, most is fontosabb a politika, mint az ország érdeke.”²⁷ Összegezve, mint láthattuk, Prohászkaéhoz hasonló nézeteket vallott mind a szociális téren, mind pedig a

²¹ Patronázs tevékenységéről bővebben: TÓTH, Grósz József patronázs tevékenysége (1936–1944), 170–191. Illetve vö. SzEL Grósz József iratai 1–3. doboz.

²² GRÓSZ JÓZSEF, *Kikkel áll szemben a mi frontunk?*, SzKT 2 (1938) 4, 3.

²³ Vö. *A magyar katolikus püspöki tanácskozás története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között II*, 199–201.

²⁴ KFL Grósz József personalia, a Grósz per alkalmával lefoglalt iratok 4. boríték, Grósz József jegyzetfüzete.

²⁵ *A magyar katolikus püspöki tanácskozás története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között II*, 200. Vö. még: FL Miscellanea, Kelemen Krizosztom korához, Levelek Kelemen Krizosztomhoz 1936–1937 feliratú borítékban, Grósz József 1936. május 30-ai levele Kelemen Krizosztomhoz

²⁶ KFL Grósz József personalia, a Grósz per alkalmával lefoglalt iratok 4. boríték, Grósz József jegyzetfüzete, é.n. A dátumra a szövegkörnyezetből lehet következtetni.

²⁷ Uo.

zsidókérdés terén, ezért kerülhetett sor Némethy Vilmos képviselő közbevetésére, hogy Grósz püspök is ezen az ajtón zörget.

Bár nyíltan nem foglalt állást egyik párt mellett sem, és ahogy a hercegprímásnak írt levelében fogalmazott, nem akarta, hogy a püspöki palota választási harcok középontjába kerüljön,²⁸ finom jelekből következtethetünk politikai beállítottságára – amit természetesen helyesen csak az e könyv elején felvázolt összefüggésrendszerben lehet értelmezni. Már az 1936-os *Vasvármegye* egyik nyílt levelében arra utalt Illés György esperes-plébános, hogy az akkori főpásztor velük tart a kereszténypárti politikai szervezkedésben.²⁹ Ezt látszik alátámasztani, hogy Grósz Józsefet jegyzetfüzete szerint élénken foglalkoztatta, hogy a papság kit léptet fel és kit támogat a kereszténypárti jelöltek közül. 1937-ben, amikor Kozma Miklós lemondott a szombathelyi képviselőségről és új képviselő választása vált esedékessé, a kereszténypárt Huszár Mihály elnöke alatt gyűlt össze, s a polgári házasságban élő gróf Csekönics Ivánt mellőzve Tóth László ügyvédet jelölték, aki viszont másnap visszalépett. A püspök a gyűlés után informálódott annak menetéről és az egykori belügyminiszterrel, Rakovszky Ivánnal is beszélt, aki szerint Tóthot szívesen támogatta volna a kisgazdapárt is. Ezt követően a jelölt kérdés rendezésére Budapestről Szombathelyre küldték Reibel országgyűlési képviselőt, aki – tekintve, hogy a választásokig nagyon kevés volt az idő, a nyílt agitációra már csak másfél hét maradt – Grósszel tárgyalt a kérdéssről. Az apostoli adminisztrátor szerint az általuk szóba kerülő Közi-Horváth József a nép körében kevésbé ismert, így nem lenne esélye. Csekönicsot pedig házassága miatt nem lenne érdemes támogatni. A jövőben szerinte érdemesebb lenne időben kiküldeni a jelöltet, és ha idegen lenne, akkor majd alkalmat adnak neki a szereplésre. A helyi választáson, ahogy ez előre várható volt, elsőprő többséggel Halla Aurél nyert.³⁰ Grósz József számára az ő személyisége szimpatikus volt, jóra való katolikus embernek tartotta, de nem korteskedett mellette, legalábbis nem szándékozott.³¹

Sajnos a későbbi években a kereszténypárt, illetve ennek utódpartjai és a püspök kapcsolatáról nem állnak rendelkezésünkre nagyszámban feljegyzések,³² s mivel ez a háttér-munka, ahogy a fenti jegyzetekből is kitűnik, nagyrészt szóban zajlott, nehéz lenne ezek nélkül rekonstruálni. Annyi mindenesetre leszögezhető, hogy a püspök által képviselt elvek összevetve Ernst Sándor által 1937-ben az akkor megalakult Egyesült Keresztény Párt programbeszédében ismertetett elvekkel, sok ponton – különösen szociális téren – egyezést mutatnak. Ebben Ernst leszögezi, hogy a demokrácia, az alkotmányosság, jogfolytonosság, keresztény meggyőződés alapján állnak, szociális szempontból pedig szeretnék ha „az ország erőteljesebb tempóban haladna”, s különösen a mezőgazdasági lakosság elhanya-

²⁸ SzEL AC 389/1937.

²⁹ (?), *Nyilatkozat*, Vasvármegye 69 (1936) 285, 7.

³⁰ KFL Grósz József personalia, a Grósz per alkalmával lefoglalt iratok 4. boríték, Grósz József jegyzetfüzete.

³¹ SzEL AC 389/1937.

³² Egy elejtett megjegyzést sikerült találnom Esty Miklós naplójában, az 1939. március 24-ei bejegyzésben, Esterházy Mór és a hercegprímás megbeszélése kapcsán, hogy a keresztény párt Grósz püspököt szerette volna felléptetni képviselőjelöltnek, viszont Serédi nem helyezte. Vö. SzIT Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatéka, 2. doboz, 5. tétel, Napló III.

golt néprétegeit szeretnék kedvezőbb helyzetbe juttatni. Akárcsak Grósz József, aki maga is földműves családból származott. A titkos választójog mellett is letették voksukat. Arról, hogy Grósz József mit gondolt ezzel kapcsolatban, csak következtetni lehet, hiszen Tóth László ennek hiánya miatt lépett vissza. Külpolitikában a magyar igazságot szeretnék érvényre juttatni, s a szélsőséges eszmékkel szembehelyezkedtek. Ernst programbeszédében csak a bolsevizmus szerepel, de 1938-ban a pártelnök Zichy gróf, ha nem is nyíltan, de elutasította a nemzetiszocializmust is.³³ A szélsőséges eszmékkel szembeni állásfoglalás és az irredentizmus Grósz József beszédeiben is megfigyelhető, melyekből szépen kirajzolódik az is, hogy mit gondolt Állam és Egyház kapcsolatáról, illetve a magyar jövő építéséről.

A vizsgálódás sorában méltán előkelő helyet foglalhat el az 1936-os, a budapesti koronázótemplomban tartott Szent István napi beszéde, melynek megtartására májusban kérte fel Serédi Jusztinián.³⁴ Beszédében az egyén, a család, a társadalom és a gazdasági élet újra keresztényivé tételét jelöli meg célként, melyben az államnak kiemelkedő szerepet szán, hiszen a katolikus egyház nem tud önmaga megbirkózni az összes akadállyal. A családi élet terén például a családalapítás lehetővé tétele, a házasulandók elhelyezéséről való gondoskodás, a népes családok támogatása csak szociális intézkedésekkel lehetséges. Azonban a családi élet tisztaságának visszaállítása nem pusztán gazdasági tényezőkön múlik, hanem az erkölcsön is, amely sajnos a házasságot polgári szerződéssé alacsonyította. Itt enyhe utalást találunk a 19. század végi kultúrharcot lezáró liberális törvényekre, melyek revíziójának lehetősége – ha nyíltan még nem is volt adott, de – Róma teljes támogatásával ott lebegett a levegőben. E liberális szemlélettel szemben az egyház felfogását hangsúlyozza, s az erkölcsök terén is az Állam támogatását várja. Végül Krisztus visszahelyezését a társadalomba és a gazdaságba a pápai szociális enciklikákban leírtak érvényre juttatásával képzei el.³⁵ E gondolatsora majd 1938-as már elemzett celldömölki beszédében köszön vissza.

Grósz József tehát úgy vélte, hogy Államnak és Egyháznak együttesen kell a közös jövőn munkálkodni. Önkéntelenül is felmerülhet a kérdés, hogy milyennek képzelte el ezt a közös jövőt a fent már leírtakon kívül? Erre a legtisztábban különféle beszédei, a Vasmegyei törvényhatósági bizottság ülésein és Szombathely város közgyűlésén

³³ Ernst programbeszéde: *Az országgyűlés képviselőházának 173. ülése, 1937. január 26-án*, Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XI, Budapest 1937, 3–4. Programjuk összegezve: uo., 4.: „Önálló nemzet, gazdasági reform, állandó külpolitika, ez a mi jelszavunk jelenleg, midőn helyünket ebben a díszes teremben elfoglaljuk.” Ernst halála után az élén Zichy János állt, aki 1938. augusztus 20-án ismételtlen összefoglalta a párt programját. Ebben a nyílt levelében utasította el a szélsőséges eszméket. Vö. *Magyarországi pártprogramok II. 1919–1944* (szerk. Gergely Jenő–Glatz Ferenc–Pölöskei Ferenc), Budapest 2003, 382–388. További adalék: GERGELY JENŐ, *A magyarországi keresztény pártok programjai a nemzeti-nemzetiségi kérdésről a polgári korban*, Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára (szerk. Krausz Tamás–Szvák Gyula), Budapest 2003, 75–79.

³⁴ PL Cat. D/C 1597/1936. Esty Miklós értesülése szerint az, hogy Grósz József legyen a Szent István napi szónok már korábban, 1934-ben is felmerült Serédi Jusztiniánban. Vö. SzIT Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatéka, 2. doboz, 4. tétel, Napló I. 1934. április 1-jei bejegyzés.

³⁵ (?), *Grósz püspök nagybatásu szentbeszédet mondott a koronázó templomban*, Vasvármegye 69 (1936) 191, 3.

elhangzott felszólalásai felelnek.³⁶ Igaz, ezen utóbbiak közül egyik gyűlésen sem szólt fel gyakran, az előbbin mindössze négy-öt, az utóbbin pedig két alkalommal. A politikai széthúzás helyett az összefogást sürgette, a problémák megoldására az áldozatvállalástól sem riadt vissza. A szociális problémákra a megoldás kulcsát 1938-ban a győri programban, az áldozatvállalásban és együttműködésben látta.³⁷ Meggyőződése az volt, hogy olyan emberekre van szüksége az egyháznak és a hazának, akik lelkiismeretesen megteszik kötelességüket Istennel, egyházzal és hazával szemben ott, ahová a Gondviselés állította őket.³⁸ Az összefogás sürgetésén kívül a Trianonban elcsatolt területek visszatérésének ábrándképe tűnik fel leggyakrabban beszédeiben, melyet legkifejezőbben talán a 1936. március 15-én cserkészeknek elmondott beszédében fogalmazott meg:

„Ha [...] keresztény magyar multhoz méltó, egymást megértő fiaink és leányaink lesznek, akkor hiszem, hogy a Trianonban ránk kovácsolt bilincsek le pattannak rólunk, szét pattantja őket fiaink erős karja, az elveszett országrészeket vissza fogja hozni fiaink munkás, dolgos keze, a magyar feltámadást ismét meg fogja hozni fiaink törhetetlen akarata.”³⁹

1938. november 12-én amikor az I. bécsi döntés következtében november 2-án számos ősi magyar város – köztük Rozsnyó, Ungvár, Munkács, Kassa – tért vissza az anyaországhoz, a Vas vármegyei törvényhatósági bizottságban ismét szólásra emelkedett és méltatta a sikereket. Tekintve, hogy Grósz József nem szólt fel gyakran a megyei élet színpadán, jelentőségteljes, hogy ekkor megtette. Hangszínéből az eufórikus öröm, lelkesedés és hála érzése csendül ki, egyrészt a Magyarország területi gyarapodását lehetővé tevő hatalmak és azok vezetői – Mussolini és Hitler, másrészt a magyar állam vezetője, Horthy Miklós és segítői, különösen Imrédy Béla miniszterelnök, Kánya Kálmán külügyminiszter és Teleki Pál kultuszminiszter irányába. A magyar jövőről

³⁶ Zala vármegye törvényhatósági bizottságának ülésein nem vett részt. Vö. MNL-ZML IV. 402a, Zala Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1936–1944. Nevét mindössze az egyházmegye élén viselt tisztségei kapcsán emítik: Vö. MNL-ZML IV. 402a, Zala Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek, Zala vármegye törvényhatósági közgyűlésének 1936 évi január hó 13 napján tartott rendkívüli ülésének jegyzőkönyve (563), 2–4; Zala vármegye törvényhatósági közgyűlésének 1936 évi február hó 13 napján tartott rendes ülésének jegyzőkönyve (567), 47. 4 069 szám, ni 1936. jkv. 53; Zala vármegye törvényhatósági közgyűlésének 1939 év december hó 14 napján tartott rendes ülésének jegyzőkönyve (638), 5; Zala vármegye törvényhatósági közgyűlésének 1943. év május hó 13 napján tartott rendes ülésének jegyzőkönyve (697), 3; Zala vármegye törvényhatósági bizottságának 1943 évi szeptember hó 9-én tartott rendes ülésének jegyzőkönyve (704), 4.

³⁷ MNL-VaML Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1938, 77. kötet, 1938. március 31-ei rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve, 77–95. Szűcs István főispáni beiktatása kapcsán elmondott beszéde.

³⁸ Vö. például: Grósz Józsefnek a szombathelyi születésű Szaniszló Ferenc nagyváradai püspök (1850–1868) emléktáblája 1936. május 10-ei leleplezésén mondott beszédével. (?), *Szaniszló püspök emléktábláját ma délelőtt 10 órakor leplezik le a Szily János-utcában a Jüsztl-bázon*, Vasvármegye 69 (1936) 108, 7; (?), *Kozma belügyminiszter két napja Vasmegyében*, Vasvármegye 69 (1936) 109, 1–3, 1.

³⁹ (?), *Grósz püspök szózata a cserkészekhez. Milyen legyen a cserkész ideál?*, Vasvármegye 69 (1936) 64, 3.

vázolt kép pedig – ahogy abban a történelmi pillanatban, 1938. novemberében – érezte, kristálytisztán látható belőle:

„A közvetlen cél: egy keresztényibb, szociálisabb Magyarország. A vezér: vitéz nagybányai Horthy Miklós. Az út, amelyet a felelős magyar kir. kormány jelöl ki. Aki igazán magyarnak érzi magát ebben az országban, az hagyjon fel a pártoskodással és álljon oda a vezér mögé egyszerű munkásnak a haza szolgálatára. Ez hozza meg a magyar igazság teljes győzelmét és ebben segítsen meg minket az Isten!”⁴⁰

Kissé talán meglepő lehet, hogy egy protestáns államférfi követésére buzdít egy katolikus püspök, de ez részben a körülményekkel, a pillanatnyi lelkesedéssel, részben a közönséggel magyarázható, továbbá Horthyra nem mint vallási vagy erkölcsi példaképre, hanem mint a haza érdekében dolgozó magyar államfőre tekint. Ezen az úton haladva reméli a revíziós reményeinek beteljesülését. 1942-ben Bárdossy László szombathelyi díszpolgárrá választásakor szintén ő mondott beszédet, méltatva a volt kormányfő érdemeit, benne hangsúlyosan kiemelve, hogy kormányzása alatt tért vissza Magyarországhoz a Délvidék.⁴¹

2. A PAPSÁG ÉS A KÖZÉLET

Tekintve, hogy a vallás nem pusztán magánügy, hanem közügy, a főpásztor mellett több pap is aktívan részt vállalt az országos és helyi közéletben. Mivel e témakör meglehetősen tág, így most csak három ismert, emblematicus figurát szeretnék kiemelni, akik alapvetően meghatározták az egyházmegye életét, illetve nagyon sokat tettek a katolikus ügy előmozdítására. A kiválasztás szempontját ezen túlmenően a következő adta: Huszár Mihály egyedüli plébánosként az egyházmegyéből az országos politikában is részt vett,⁴² Szendy László a helyi közéletben játszott meghatározó szerepet a püspöki székváros főplébániájának plébánosaként, illetve az *Actio Catholica* igazgatójaként, Mindszenty József pedig a püspöki székvárostól távol eső, mégis népes Zalaegerszeg plébánosaként, püspöki biztосként a Zala megyei kurációk megalapítása körül fejtett ki tevékeny munkásságot.

Huszár Mihály sárvári apátplébános keresztény gazdasági és szociális programmal jutott be a Parlamentbe, 1927-től a vasvári, majd 1931-től több cikluson keresztül a sárvári kerület képviselőjeként, de ezen kívül Vas vármegye törvényhatósági, illetve a közigazgatási bizottság és a sárvári képviselőtestület munkájába is aktívan bekapcsoló-

⁴⁰ MNL-VaML Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1938, 77. kötet, 1938. november hó 12-én tartott rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve, 265.

⁴¹ MNL-VaML Szombathely m. város közgyűléseinek jegyzőkönyve, 1942, 34. kötet, Jegyzőkönyv Szombathely m. város képviselőtestületének 1942. június 26-án pénteken délután 17 órakor a városházán tartott díszközgyűléséről, 461–468.

⁴² SzEL AC 1050/1939.

dott.⁴³ Meggyőződése – mint látni fogjuk – sok ponton mutat hasonlóságot Grósz József felfogásával. A képviselőházban elmondott beszédeiben általában a szociális kérdéseket érintette, a nagy horderejű, egyházat is érintő törvényjavaslatokra reflektált, s a nemzet jövőjét érintő kérdésekben foglalt állást, a katolikus hit és erkölcs, valamint a hazaszeretet talaján állva.⁴⁴ A legelső problémakörhöz a *Rerum Novarum* és a *Quadragesimo Anno* szellemében közeledett. Azt a nézetet vallotta, hogy az állam is szociális felelősséggel tartozik, s hogy a szegényeket elsősorban munkához és nem segélyhez kell juttatni. Már 1935-ben a Parlamentben felszólalt a nagyszámú mezőgazdasági lakosság földhöz juttatása érdekében. Véleménye szerint Trianon következtében Magyarországon az egyik legnagyobb az agrár-népsűrűség Európában, ráadásul az ipari létesítmények, tekintve, hogy sok nyersanyag külföldre került, racionalizáltak, így városokból is visszaáramlott a nép a falvakba. Ezért kell szerinte a falu bajaival, a föld művelésével és a termelt áruk értékesítésével foglalkozni. Elképzelése szerint az egyháznak is ki kell vennie részét a földhöz juttatásból, hiszen e szegény néprétegeket máshogyan nem lehet felemelni.⁴⁵ Viszont a marxista ideológiával nem szimpatizált, hiszen ezen eszme alapvető ateista beállítottsága szemben állt a kereszténységgel.⁴⁶

A szociális kérdést felszólalásaiban gyakran más kérdésekkel is összekapcsolta. Amikor az általános titkos választójog kérdése felmerült, a Képviselőházban kifejtette azt a nézetét, hogy az elmaradott, szociális problémákkal küszködő nép, amennyiben titkos szavazati joghoz jutna, hajlana a nemzeti szocialistákkal a kiegyezésre, amely nagyon szomorú képet vetítene előre az ország jövője szempontjából. Ahogy fogalmazott: „...nem kisebb veszedelemnek tartom azt a mozgalmat, amely nyugatról, a nyugati kultúrából árad felénk egy 70 milliós nemzet részéről, melynek kulturális befolyásával szemben a múltban se maradhatott soha közömbös a magyarság lelke.”⁴⁷ Előkészítőjének Nietzsche-t tartotta, aki szerint a kereszténység a gyengék vallása és az ember teremtette az Istent.⁴⁸ Ugyanakkor tisztában volt vele, hogy a magyarság csak összefogással boldogul-

⁴³ Vö. *Országgyűlési Almanach az 1935–40. évi országgyűlésről*, 287–288; A Vas vármegyei törvényhatósági bizottság jegyzőkönyvei; (?), † *Huszár Mihály apátplébános*, Vasvármegye 1941 (74) 14, 1.

⁴⁴ A fenti áttekintéshez az 1935. évi április 27-ére, illetve az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplóit néztem át.

⁴⁵ *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója II*, Budapest 1935, 301–303.

⁴⁶ Vö. (?), „*A kommunizmussal szemben egyetlen orvosság a magyar alkotmány*”. *A keresztény gazdasági párt sárvári nagygyűlése*, Vasvármegye 69 (1936) 210, 5. Hasonló témákat érintett a Vas vármegyei közigazgatási bizottság ülésein is, melyekből most csak egypár jelentősebbet szeretnék említeni. 1938-ban a tűzharcosoknak a vasúti pályafenntartási munkálatoknál és az útépitéséknél könnyebb munkához juttatása tárgyában, 1939-ben a csikólegelők állami költségen létesítése, munkanélküliek megrostálása és a munkakerülőkéről külön nyilvántartás készítése, illetve az új földbirtokreformmal kapcsolatban közlegelőkéről gondoskodás tárgyában szólalt fel. A következő évben a földreform során leadásra kerülő birtokokon feleslegessé váló gazdasági cselédek és munkások összeírása és elhelyezésük érdekében felirat intézés ügyében hangzott el indítványa, valamint a búza tőzsdei ára vonatkozóan. Vö. MNL-VaML KIB 883/1938; MNL-VaML KIB 81/1939; MNL-VaML KIB 1100/1939; MNL-VaML KIB 82/1939; MNL-VaML KIB 710/1940.

⁴⁷ *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XIII*, Budapest 1937, 593.

⁴⁸ Uo, 591–594.

hat a körülvevő ellenséges népek gyűrűjében, így a különböző pártpolitikai nézetek és felekezetek között a megbékélést, a haza javára történő közös munkálkodást hirdette.⁴⁹

A társadalom fontos építőkövének tartotta a családot, így az országban egyedülálló módon létrehozta Sárváron az Anyák Egyesületét, valamint 1938-ban a családvédelem intézményes biztosítása tárgyában tett javaslatot a Vas vármegyei törvényhatósági bizottságban. Ezenkívül a Képviselőházban annak az óhajnak is hangot adott, hogy legalább a munkaszünettel megszentelendő vasárnapot a családok együtt tölthessék.⁵⁰ A vasárnapi munkaszünettel kapcsolatban 1937-ben foglalt állást, kérve a már említetteken kívül a vasúti szállítás korlátozását vásár-és ünnepnapokon, a magánalkalmazottakat foglalkoztató boltok és vállalatok zárva tartását és a magánalkalmazott tisztviselőknek a vasárnapi munkaszünet biztosítását. Külön kiemelte az egyik legelesettebb néposztály, a cselédség szomorú sorsát, számukra is kérve e pihenőnapot. Ebben a beszédében a leventék vasárnapi túlzott foglalkoztatásának kérdését is felvetette, akik emiatt nehezen tudtak részt venni a szentmiséken. 1939-ben a honvédelmi törvényjavaslat tárgyalásakor szintén a leventék ügye került előtérbe. Nehezményezte, hogy a m. kir. honvédelmi miniszter nem helyezett kilátásba büntető szankciót a vasárnapi misehallgatást elmulasztóknak. Meggyőződése az volt, hogy a leventék lelki kiképzésével is foglalkozni kell, és ezt nem lehet pusztán altisztekre bízni, akik a pedagógiához nem értenek.⁵¹ Szintén az ifjúságot érintő kérdés volt a nyolcosztályos népiskola bevezetésének terve, mellyel teljes mértékben egyetértett, hiszen véleménye szerint Eötvös kultuszminiszter rendelkezései nem valósultak meg teljesen. Remélte, hogy nem csak a tudása lesz több ezeknek a diákoknak, hanem az anyagi nehézségekkel is jobban meg fognak tudni küzdeni.⁵² Közvetlenül az egyház érdekében is felszólalt: 1937-ben a lelkészi javakra kivetett illetékegyenérték adó revízió alá vételét kérte.⁵³

A trianoni békediktátummal kapcsolatban elfoglalt álláspontja a Vas vármegyei törvényhatósági bizottsági ülésen elhangzott beszédeiből világosan kirajzolódik. Ahogy megfogalmazta: „Én a trianoni térképpel megcsufolt Nagy-Magyarországra soha nem tudok másként nézni, mint Veronika kendőjére. Nagy Vas vármegyének is siratni való vércseppjei a Veronika kendőn Borostyánkő, Rohonc, Németújvár, az Őrség, Felsőlendva, meg a többi, mind amit elszakítottak.”⁵⁴

⁴⁹ (?), *Sárvár katolikus társadalma is tiltakozott Sztanyavszky kirobanása ellen*, Vasvármegye 69 (1936) 271, 4.
⁵⁰ *Az országgyűlés képviselőházának 232. ülése 1937. június 16-án, szerdán*, Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XIV, Budapest 1937, 512.

⁵¹ *Az országgyűlés képviselőházának 364. ülése 1939. január 20-án, pénteken*, Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XXI, Budapest 1939, 377–379.

⁵² *Az országgyűlés képviselőházának 110. ülése 1940. május 31-én, pénteken*, Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója VI, Budapest 1940, 30–35.

⁵³ *Az országgyűlés képviselőházának 232. ülése 1937. június 16-án, szerdán*, Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XIV, 511–512.

⁵⁴ MNL–VaML Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1939, 78. kötet, 1939. évi február hó 20-án tartott évnegyedes rendes közgyűlés jegyzőkönyve, 16.

1940-ben a második bécsi döntést követően, ő is felszólalt a törvényhatósági bizottság ülésén, ahol egyrészt lelkesedéssel emlékezett meg Magyarország területi gyarapodásáról és halálának adott hangot a *Führer*, a *Duce*, valamint a magyar vezető politikusok iránt, de realpolitikusként tisztában volt vele, hogy nem kizárólag baráti alapon kaptuk a segítséget, hanem ők is támogatást várnak cserébe, s további munkára buzdított.⁵⁵ Huszár Mihály nem az egyetlen olyan pap volt, aki a szombathelyi egyházmegyéből mandátumot szerzett, igaz a másik papképviselő, Gacs János az egyházmegyén kívüli teljesített lelkipásztori szolgálatot a soproni Szent Imre kollégium igazgatójaként. 1939-ban a Magyar Élet Pártja jelöltjeként, Sopron képviselőjeként jutott be a Parlamentbe.⁵⁶

Helyi szinten a legaktívabb munkát Huszár Mihály mellett Szendy László fejtette ki, aki mint az *Actio Catholica* egyházmegyei igazgatója, majd emellett 1937-től a szombathelyi főplébánia plébánosa és kerületi esperes, mind a püspöki székváros, mind az egyházmegye lelki életének élénkítése érdekében sokat tett. Ezenkívül a legényegyletek és a *Credo* egyházmegyei igazgatójának is őt nevezte ki a főpásztor.⁵⁷ Korábban teológiai tanárként dolgozott a szemináriumban, mellyel egyedülálló volt az egyházmegyei *Actio Catholica* igazgatók között a korszakban.⁵⁸ Plébánosi minőségben, valamint esperesként viszont alkalma nyílt jobban megismerni és a gyakorlatban is meg tapasztalni a katolikus akció működését – az egyházmegyei mellett – plébániai és esperesi szinten. Wallner József 1941-es visszavonulása után a szombathelyi egyházközség egyházi elnöki posztjára is őt választották.⁵⁹ Valamennyi nagyobb rendezvényen, jelentősebb kezdeményezés mellett ott találjuk, mind a nagyobb szombathelyi templomépítések, mind a Katolikus Diákotthon mozgalom érdekében hallatta a szavát. 1937-ben ő javasolta a Vas vármegyei törvényhatósági bizottság közgyűlésén, hogy tekintettel a vármegye Szent István-i alapítására, vegyék ki ők is a részüket a jubileumi ünnepségsorozatból.⁶⁰ A javaslatot tettek követték, külön albizottságot alakítottak a teendők megbeszélésére, melynek Szendy László is a tagja volt, így biztosítva a szombathelyi egyházmegyei Szent Évet Előkészítő Főbizottsággal a kapcsolatfelvételt és a közös munkálkodást.⁶¹ Egyéb felszólalásaiban különösen a szegényügyet és családvédelmet igyekezett előmozdítani, 1936-ban és 1940 februárjában is egy vármegyei szegényház megépítését sürgette. 3–4 szegényházat létre

⁵⁵ MNL-VaML Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1940, 79. kötet, 1940. szeptember hó 16-án tartott évnegyedes rendes közgyűlés jegyzőkönyve, 184–194.

⁵⁶ Vö. *Országgyűlési Almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről*, 176, illetve Grósz Józseftől a vonatkozó engedély kérése: SzEL AC 1060/1939.

⁵⁷ SzEL AC 2313/1937. Az ezekhez az egyesületekhez kapcsolódó rendezvényeken állandóan jelen volt, s hallatta a szavát.

⁵⁸ (?), *A Szent Jobbot Szombathelyre hozzák az Eucharisztikus szentévből. Káprázatos ünnepséggel bővül a székesegyházi plébánia templomának felszentelési ünnepsége. – Második emelet épül a főplébánia épületére. Szendy László dr. székesegyházi plébános nagyszabású programja*, Vasvármegye 69 (1936) 134, 3.

⁵⁹ (?), *Napihírek. Szendy László dr. lett az egyházközség elnöke*, Vasvármegye 74 (1941), 154, 5.

⁶⁰ MNL-VaML Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1937, 76. kötet, 1937. évi február hó 15-én tartott évnegyedes rendes közgyűlés jegyzőkönyve, 6–7.

⁶¹ MNL-VaML Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1937, 76. kötet, 1937. március 30-án tartott rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve, 84–85.

is hoztak a járási központokban, de elképzelése teljes mértékben pénzhány miatt nem valósult meg.⁶² 1940 novemberében közjóléti egyesület felállítását javasolta a Nép és Családvédelmi alap égisze alatt, amely jelentős összegeket szánt „a gyermekvédelemre, a városok szociális szükségleteinek támogatására, a családalapítást megkönnyítő egyszisztenciák megteremtésére, a családvédelemmel foglalkozó társadalmi egyesületek támogatására”.⁶³ Nem sokkal később ötlete megvalósult: 1941 decemberében létrehozták a Közjóléti Szövetkezetet a Nép és Családvédelmi Alap keretében.⁶⁴

A korabeli újságcikkek alapján, ha nem is részleteiben, de jól körvonalazható hozzáállása a politikához, a korszak nagy eszméihez és a nemzetiségi kérdéshez. Akárcsak Huszár Mihály, Szendy László is a kereszténypárt programjával szimpatizált, amelyből mint láhattuk, bizonyos világlátás kétségtelenül következik, amelyet természetesen az aktuálpolitika és az Egyház érdekei is formáltak. Több beszédében rámutatott a kommunizmus, illetve a nemzetiszocializmus tévedésére, melyek közül talán legkifejezőbb a szombathelyi *Credo* gyűlésen 1937-ben elhangzott. Ebben kifejtette: „25 évvel ezelőtt a csőcselék, amely a nemzetköziség fogalmában látta az emberiség boldogulását, ki akarta Krisztust irtani az emberek lelkéből, azért, mert hazaszeretét hirdette, szentségi fokra emelte a házasságot – most 25 év után a vér és a faj megváltó eszméjének megszállottjai vádolták Krisztust és Krisztus egyházát, hogy az örök haza hirdetésével a hazaszeretet kiirtja a szívekből.”⁶⁵ Ezzel szemben ő azt hangsúlyozza: „Akik megtagadják az istenhitet, akik faragott képet csinálnak maguknak – most nem fából bicskával, hanem azzal, hogy az államhatalmat teszik istenné, akik államtotalitásról beszélnek, azok ássák alá a hazaszeretetet.”⁶⁶ A konklúziója: „...testem Magyarországé, szívem Rómáé és lelkem Istené!”⁶⁷ Csonka-Magyarország területi gyarapodásának örült, de tudta, hogy ezzel sok nem magyar nemzetiség is visszatér, így ismét soknemzetiségű ország leszünk. Úgy vélte, hogy e helyzet kezeléséhez a Szent István-i Magyarország adhat mintát, s nem erőszak, hanem a békés együttélés teremtheti meg a nemzetiségi állam létének szilárd alapjait.⁶⁸

A harmadik meghatározó személyiség, akit szeretnék kiemelni, az egyik legagilisabb, a katolikus érdeket mindenek előtt szem előtt tartó és védelmező pap, Pehm (Mindszenty) József. Munkásságáról, politikai beállítottságáról számos tanulmány, könyv látott napvilá-

⁶² MNL-VaML Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1936, 75. kötet, 1936. évi szeptember hó 21-én tartott évnegyedes rendes közgyűlés jegyzőkönyve, 308–309; MNL-VaML Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1940, 79. kötet, 1940. évi február hó 19-én tartott évnegyedes rendes közgyűlés jegyzőkönyve, 13–14.

⁶³ MNL-VaML Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1940, 79. kötet, 1940. november 25-én tartott évnegyedes rendes közgyűlés jegyzőkönyve, 263–264.

⁶⁴ MNL-VaML Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1941, 80. kötet, 1941. december 15-én tartott évnegyedes rendes közgyűlés jegyzőkönyve, 421–423.

⁶⁵ (?), *Krisztus Király diadalünnepe Szombathelyen. A Credo egyesületek diszközgyűlése*, Vasvármegye 70 (1970) 249, 3.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ (?), *Békés együttélés a nemzetiségekkel, az új idők magyar társadalmának a jelszava – mondotta Szendy László dr. esperes plébános a Katolikus Kör közgyűlésén*, Vasvármegye 74 (1941) 101, 3.

got, sőt, visszaemlékezések őrzik alakját.⁶⁹ Maga is több könyvet írt, köztük Emlékiratait. Ebben egypár oldal erejéig Zala megyei tevékenységét is felidézi. 1919 októberében került a zalaegerszegi plébánia élére, ahol fő célkitűzése korszerűbb egyházközség és mélyebb hitélet megteremtése volt. Sorra alakultak a különféle egyesületek, melyek közül a Férfi Ligát és az Asszonyok Kongregációját végig ő vezette, de több más alakulat is díszelnökévé választotta, illetve Zalaegerszeg külvárosában a ferences templom megépítésével kapcsolatban szerzett érdemeket. A városban nem csak a hitéletet, hanem a kulturális életet is felvirágoztatta.⁷⁰ 1927-ben Mikes püspök őt bízta meg a zalai kurácia-szervezésével a Zala megyei hívek pasztorációjának megkönnyítése érdekében, amely tevékenységet egészen 1941-ig folytatta.⁷¹ A papság és politika viszonyáról határozott elképzeléssel rendelkezett. Ahogy írja: „Nagyadófizetőként tagja voltam a megyei Törvényhatósági Bizottságnak és a városi Képviselőtestületnek. Így elkerülhetetlenül együttjárt plébánosi minőségemmel a közéleti szereplés.”⁷² A Keresztény Párt megyei elnökségét vállalta is, de képviselőséget nem, mivel nem látott szívesen papokat hivatásos politikusok szerepében. „Arra azonban, hogy országrontók ellen tollal és szóval küzdjek és a keresztény politikusokat híveimnek adott határozott és világos eligazításokkal támogassam, mindig készen álltam.”⁷³ S ahogy írta, úgy is cselekedett: 1935-ben a független kereszténypárti programmal induló jelöltet, Farkas Tibort támogatta,⁷⁴ az 1939-es választásokon pedig elérte, hogy az egyre növekvő nyilas befolyással szemben a kormánypárt és keresztényszociális párt közös jelöltet állítson. Munkálkodása eredményeképpen Thassy Kristóf meg is szerezte a mandátumot.⁷⁵ Pehm József a két választás közt sem tétlenkedett, 1937-ben Zalaegerszegen tanácskozást hívott össze új keresztényszocialista párt létrehozására, de ez nem vezetett eredményre, így 1938. április 19-ére országos gyűlést hívott össze, „a legújabb események, (szociális reformok, titkos választói jog, új irányok, stb) krisztusi elvek alapján való megbeszélésére” Budapestre.⁷⁶ Az itt elhangzottakat vélhetően 1938. április 30-án beszélte meg Serédivel, akihez szintén eljutott a szervezkedés híre.⁷⁷

⁶⁹ Arra nincs hely, hogy az összes vonatkozó szakirodalmat felsoroljam. Életről és munkásságáról kiváló összefoglalás: BALOGH MARGIT, *Mindszenty József. 1892–1975*, Budapest 2002. Újabban SOMORJAI ÁDÁM foglalkozott sokat életével és különösen a szentszéki kapcsolattartásával. Az 1990 és 2013 közötti Mindszenty Józsefről írt publikációinak bibliográfiai adatait lásd: SOMORJAI ÁDÁM O.S.B., *Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban. Tartalmi és szövegközlési sajátosságok* (társ-szerző: VECSEY JÓZSEF), Budapest–Pannonhalma 2013, 275–277.

⁷⁰ *Mindszenty József: Emlékirataim*, Vaduz 1988, 24–34.

⁷¹ SzEL AC 1348/1941.

⁷² *Mindszenty, Emlékirataim*, 28.

⁷³ Uo.

⁷⁴ A választásokat végül nem ő nyerte. Vö. PAKSY ZOLTÁN, *Nagypolitika kicsiben: parlamenti választás és társadalmi bűttere Zalaegerszegen 1935-ben*, Korall 17 (2004), 88–106.

⁷⁵ PAKSY ZOLTÁN, *Mindszenty és a nyilasok küzdelme az 1930-as években*, Pannon Tükör 17 (2012) 5, 34.

⁷⁶ PL Cat. D/C, 1838/1938.

⁷⁷ PAKSY, *Mindszenty és a nyilasok küzdelme az 1930-as években*, 33.

A legitimizmusnak mindvégig következetes híve volt, a Habsburg ház jogfolytonossága mellett tette le a voksot.⁷⁸ Egyik legjelentősebb legitimista ügye 1938-ban volt, amikor egy debreceni gyűlésen 1937 novemberében Balogh István és Kémeri Nagy Imre, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt vezetői királlyá kiáltották ki Horthy Miklóst.⁷⁹ Nem sokra rá, amikor a főispán a Zala vármegyei törvényhatósági ülésen a zalaegerszegi városházán elhangzott Habsburgok melletti deklarációról beszélt a decemberi ülésen Mindszenty többek között a következőket tette hozzá: „Talán I. Miklós legyen a király?”⁸⁰ Ezt követően, ahogy a *Zalai Közlöny* fogalmaz „megbélyegezte a forradalmat dicsőítő sajtót, de elítélte a Debrecenben és másutt is terjesztett röplapokat is. Tiltakozott, hogy az államfő személyét bevonják a vitába, majd a zalaegerszegi Kossuth-botrány ügyében válaszolt a felszólalásokra.”⁸¹ Kormányzósértés címén mégis pert akartak indítani ellene, végül elsimult az ügy.⁸² Mindezek mellett erős hazaszeretetet jellemezte, akárcsak Grósz József, ő is a teljes revízió híve volt. Gondolatait a Horthy Miklósnak hűségnyilatkozatuk eljuttatását kérő muraközi küldöttség üdvözlésekor 1941. május 8-án Zala vármegye törvényhatósági közgyűlésén költőien fogalmazta meg:

„Amikor elmúlóban az idő hosszú, nyomasztó, nehéz zimankója és fergetege, a dolgos magyar ember munkára, verítékre éhezetten kilép az Isten szabad ege alá és hosszan szemlélve néz Dél felé. De megfűrosztheti a tavaszi napsugár, megcsaphatja a tavaszi lány szellő a lelkébe, testébe, életébe akkor vonul be igazán a tavasz megifjító, boldog életárama, ha a feje felett megjelennek a tavasz első fecskéi és a régi ház ismert eresze alatt keresik a régi fészket, régi otthont. Ez valósul meg ma itt nálunk. Dicsőséges emlékeztető Zrínyi Miklós, derék, hűséges, vallásos muraközi népének első fecskéi szálltak el hozzánk és keresve két évtizedes zimankó után a régi házat, a régi ereszt, régi fészket, ide szálltak a Tekintetes Vármegye öreg székházába, hogy Murán innen, Murán túl tavaszt jelentsenek [...] Az első fecskék nem sokan vannak, de tízezrek nevében jöttek és a nyomukban a tavasz tör elő.”⁸³

⁷⁸ A szintén következetes legitimista Mikes püspökhöz fűződő viszonyát BAKÓ BALÁZS atya-fiú kapcsolat-ként jellemezte. Vö. BAKÓ, Gróf Mikes János, *a szombathelyi egyházmegye püspöke*, 197.

⁷⁹ Bővebben lásd: KARSAI LÁSZLÓ, *Szállasi Ferenc. Politikai életrajz*, Akadémiai doktori értekezés, 2012, 77–78.

⁸⁰ (?), *Zajos Habsburg-vitát provokált a tapolcai nyilas vezér a tegnapi megyegyűlésen*, *Zalai Közlöny* 77 (1937) 280, 1.

⁸¹ Uo.

⁸² TYEKVICSKA ÁRPÁD, *Mindszenty és Zalaegerszeg politikai közléte*, Pannon Tükör 17 (2012) 5, 27.

⁸³ Vö. MNL-ZML IV. 402a, Zala Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. Zala vármegye törvényhatósági közgyűlésének 1941. év május hó 8. napján tartott rendes ülésének jegyzőkönyve (663), 14. Muraközzel kapcsolatban többször felszólalt illetve indítványt nyújtott be a Zala vármegyei törvényhatósági közgyűlésben. Zala vármegye törvényhatósági közgyűlésének 1941. év július hó 5. napján tartott rendkívüli ülésének jegyzőkönyve (665), 4–10. Ebben javaslata nyomán a vármegye felkérte a kormányt, hogy ne csak a terület jogi, hanem tényleges és teljes birtoklásának szerezzen érvényt. Zala vármegye törvényhatósági közgyűlésének 1941. év december hó 11. napján tartott rendes ülésének jegyzőkönyve (674), 26–29, 38 677 szám, ni. 1941. jkv. 133. valamint: 66, 34 290 szám, ni. 1941. jkv. 167. Csertán Ferencel és Thassy Kristóffal indítványozta muraközi származású, nagy családban nevelkedett tehetséges fiúk részére két hadapródiskolai alapítvány létesítését. Az ötletet a vármegye felkarolta, két 950 P-s alapítványt hoztak létre. Ugyanekkor Pehm a visszacsatolt területről való középiskolás diákok segélyezését javasolta, aminek következtében a törvényhatósági bizottság közgyűlése alhatározta, hogy a visszacsatolt területről származó és Nagykanizsán, Keszthelyen vagy Zalaegerszegen tanuló 13 gimnazista diák részére segély címén 3 500 P-t

E téma mélyreható elemzése messzire vezetne, viszont annyit mindenképpen megjegyezhetünk, hogy mindhárom itt vázolt pap tevékenységéből kiviláglik, hogyan fonódott össze a korszakban az állam és az egyház érdeke, működése. Mindez a főbb csomópontokat tekintve az első alfejezetben vázolt struktúrát vetíti elénk helyi szinten. Miközben a trianoni határok revíziója ott lebegett a levegőben, s az e felé törekvő politika egyre jobbra tolódott, az egyház bízva az elveszett területek visszatérésében, amely számára is számos intézménye, ingó és ingatlan vagyona, hívei visszatérését jelentette, pártállástól függetlenül szinte egy emberként sorakozott fel e megvalósíthatónak hitt idea mellé.

fordít az 1942. évi költségvetésből. Zala vármegye törvényhatósági közgyűlésének 1942. év február hó 12. napján tartott rendes ülésének jegyzőkönyve (677), 22–23, 1 610. szám, ni. 1942. jkv. 13; Thassy Kristóffal benyújtott indítványa, hogy a Muraközben szolgálatot teljesítő tisztviselők sajátítsák el a muraközi nyelvet. Zala vármegye törvényhatósági közgyűlésének 1942. év május hó 15. napján tartott rendes ülésének jegyzőkönyve (681), 6–7: hozzászólása az alispáni jelentéshez, melyben javasolta, hogy a vármegye tegyen meg mindent Muraköz egyházi elcsatolásáért. Pehm (Mindszenty) József vélekedéséről bővebben lásd: GÖNCZ LÁSZLÓ, *Mindszenty és a Mura mente a II. világháború időszakában*, Pannon Tükör 17 (2012) 5, 37; Uő, *A területi integritás szellemében. Pehm (Mindszenty) József megnyilatkozásai a visszacsatolt Muramentéről és Muraközről*, Vasi Szemle 59 (2005) 4, 415–423.

XI. A II. VILÁGHÁBORÚ ESEMÉNYEINEK SODRÁBAN

I. ELŐZMÉNYEK

Amint azt az előző fejezetekből láthattuk, 1941-ig a háború Csonka-Magyarország reményeinek megvalósulását jelentette. Az első revíziós sikert az 1938. november 2-ai bécsi döntés jelentette – német–olasz döntőbíráskodással, amelynek következtében 11 927 km²-nyi terület és 1 millió 60 ezer fő került vissza Magyarországhoz.¹ A döntés hírére a magyar csapatok felvidéki bevonulása napjára, november 10-re Gröss József az egyházmegye minden plébániatemplomába *Te Deum*mal egybekötött ünnepélyes hálaadó misét rendelt, az összes fennhatósága alá tartozó katolikus iskolába pedig szünetet, azzal a megkötéssel, hogy a tanulók helyette a hálaadó istentiszteletre vonuljanak, majd ünnepélyeken vegyenek részt, amelyekbe főként faluhelyen a felnőttek is bekapcsolódhattak. Az ünnepélyeken fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy „e visszacsatolás a magyar vágyak beteljesülésének kezdetét jelenti, de nem azoknak végső beteljesülését”,² amely tükrözi fentebb már vázolt állásfoglalását a revízió kérdésében. Emellett nyomtatékosan felhívta papjai figyelmét a Felvidék megsegítésére létrejött „Magyar a magyarért” mozgalom támogatására.³

Ezt követően 1939. március 15 és 18-a között a magyarok bevonultak Kárpátaljára, visszaszerezve 12 ezer km²-t, ugyanakkor az itt élők túlnyomó többsége, 70–75%-a nem magyar, hanem ruszin nemzetiségűnek vallotta magát.⁴ Majd 1940-ben a második bécsi

¹ A müncheni egyezményhez csatolt záradék javasolta, hogy a magyar és a csehszlovák kormány egyezzen meg a magyar kisebbséggel kapcsolatos kérdésekben, és ha ez a megegyezés három hónapon belül nem sikerülne, négyhatalmi döntést helyezett kilátásba. A magyar-csehszlovák tárgyalási kísérletek kudarcát követően viszont Anglia és Franciaország érdektelenségét nyilvánította az ügyben, így német – olasz döntőbíráskodásra került sor. ROMSICS, *Magyarország története a XX. században*, 245–246. Az első bécsi döntés historiográfiájának rövid áttekintéséhez lásd: SALLAI GERGELY, *Az első bécsi döntés historiográfiája*, Limes 20 (2007) 2, 141–155. A cikk írója a témában külön kötetet is megjelentetett: SALLAI GERGELY, *Az első bécsi döntés*, Budapest 2002.

² SzEL PK 1938. VIII. n. 2418.

³ SzEL PK 1938. VIII. n. 2419. A mozgalom történetéhez lásd: HÁMORI PÉTER, *Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. A Magyar a Magyarért Mozgalom története (1938–1940)*, Századok 135 (2001) 3, 569–624.

⁴ ROMSICS, *Magyarország története a XX. században*, 247. Az 1939-es eseményekhez és ezek hátteréhez lásd például: BORDÁS-GIESZ ISTVÁN, 1939: *Kárpátalj*, Századok 137 (2003) 1, 159–177; Uő, *A kárpátaljai területi*

döntés következtében Székelyföld és Észak-Erdély tért vissza az anyaországhoz 43 ezer km²-el és 2,5 millió lakossal, akiknek az 1941-es magyar népszámlálás adatai szerint 52%-a volt magyar nemzetiségű.⁵ Grósz püspök ekkor a kormányzóné fővédnöksége alatt működő „Erdélyért” országos gyűjtőbizottság támogatására hívta fel hívei figyelmét.⁶

A trianoni határok negyedik revíziójára 1941 áprilisában került sor, amikor 11-én, Jugoszlávia megszűnése után, a magyar csapatok megkezdték a bevonulást Bácskába, a baranyai háromszögbe és Muraközbe. Ezzel 11,5 ezer km² területet szerezve vissza.⁷ E területek közül a Muraköz visszacsatolása a szombathelyi egyházmegyét közvetlenül is érintette, hiszen az 1923-ban elszakadt déli részek visszatértek „az egyházmegye kebelébe.”⁸ Ha nem is egyházjogi értelemben, hiszen Grósz József személyében az egyházi főhatóság személye lett csak közös.

Magyarország a revízióval párhuzamosan a fegyveres semlegesség politikáját igyekezett folytatni, de a második bécsi döntés után elkerülhetetlenné vált az egyre erőteljesebb elköteleződés a tengelyhatalmak irányába. Így 1940. november 20-án csatlakozott a német-olasz-japán háromhatalmi egyezményhez és növelte a Németországba irányuló élelmiszer- és takarmányexportot is.⁹ Ahogy már Huszár Mihály apátplébános megérte, amikor Németország és Olaszország segítőkészségét méltatta: „Nektünk szükségünk volt rájuk, de ők is érezték, hogy minket az ő messze néző politikájukban nem nélkülözhetnek. A diplomáciában, politikában nincs szerelem. Éppen ezért úgy érzem, hogy önérdekünk rovására tennénk, ha ami történt tisztán kegynek, ingyen kapott

revízió (1939) politikai földrajzi összefüggései, Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából II. A társadalmi-gazdasági aktivitás területi és környezeti problémái. I. kötet: Társadalomföldrajzi szemelvények (szerk. Godó Nándor–Tóth József), Pécs 2000, 9–31; Uő, *A két bécsi döntés (1938, 1940) megalapozása és fogadtatása a korabeli magyar politikai földrajzban*, Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából III (szerk. Czuppon Viktória–Gerendás Róbert–Kopári László–Tóth József), Pécs 2002, 133–144; Uő, *A kárpátaljai revízió előzményei*, Polisz 127 (2010) 36–45; *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés* (szerk. Fedinec Csilla), Budapest 2004.

⁵ Romsics, *Magyarország története a XX. században*, 248. Az 1930-as román statisztika szerint a magyarok számaránya e területeken csak 38% volt. A második bécsi döntés értékeléséhez a rendszerváltásig lásd: L. BALOGH BÉNI, *A magyar és a román történetírás a második bécsi döntésről (1945–1989)*, „... ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében (szerk. Pásztor Cecília), Balassagyarmat–Várpalota 2002, 397–414. A téma ezt követő szakirodalma is rendkívül gazdag, így most csak egy pár jelentősebb példát említek: RÉTI GYÖRGY, *A második bécsi döntés*, *Külpolitika* 6 (2000) 1–2, 182–204; Uő, *Olasz diplomáciai dokumentumok a második bécsi döntésről. Hogyan kaptuk vissza Észak-Erdélyt 1940-ben?*, [Budapest] 2000; L. BALOGH BÉNI, *A második bécsi döntés*, *Limes* 14 (2001) 3, 61–88; Uő, *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés* (Múltunk könyvek), Csíkszereda 2002; L. BALOGH BÉNI–BÁRDI NÁNDOR, *A dél-erdélyi magyarság jogi és politikai helyzete a második bécsi döntést követően*, Kisebbségi magyar közösségek a 20. században (szerk. Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László), Budapest 2008, 162–167; TÓTH-BARTOS ANDRÁS, *Észak-Erdély reintegrációjának kérdése a második bécsi döntés után*, *Magyar kisebbség* 10 (2005) 3–4 (37–38), 401–413.

⁶ SzEL PK 1940. VIII. n. 2393. A gyűjtés kevésbé volt eredményes, mint a Magyar a magyarért mozgalom: harmincad részét sikerült az akkori összegnek összegyűjteni. Lásd: HÁMORI, *Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására*, *A Magyar a Magyarért Mozgalom története (1938–1940)*, 621–622.

⁷ Romsics, *Magyarország története a XX. században*, 251. A Délvidék visszafoglalásáról lásd például: *Limes. Tudományos Szemle. Délvidék 1941–1944. I–II.* 2–3 (2009)

⁸ SzEL PK 1941. V. n. 990.

⁹ Romsics, *Magyarország története a XX. században*, 249.

A Szaniszló Ferenc-emléktábla leleplezése – Szombathely, 1936. május 10.
 Balról jobbra: Lindenberg János, Teleszky János, Grösz József, Leveklő Kozma Miklós, Suhay Inre, Ostffy Lajos, Balogh Ányos
 (Szombathelyi Egyháznegyri Levéltár)

Grósz, József Bárdossy Lászlóval 1942. június 26-án
(MNL-VaM, Szombathely város közgyűlésének jegyzőkönyvei, 1942)

ajándéknak tekintenénk.”¹⁰ Tehát Magyarország megállíthatatlanul a háború felé sodródott, amelyhez már csak a *casus belli* hiányzott, amely 1941. június 26-án el is érkezett. Rahó és Kassa állítólagos szovjet bombázása után a kormányzó deklarálta a hadiállapot beálltát a Szovjetunióval.¹¹

2. AZ EGYHÁZMEGYE ÉS A II. VILÁGHÁBORÚ

A hadiállapot beállta a szombathelyi egyházmegyére is hatással volt. A komolyabb bombázások 1944 őszéig elkerülték az egyházmegyét, de a püspöki körleveleken keresztül közölt egyes intézkedésekből már látszott, hogy vége a békeidőknek. Ezt jelezte 1941 őszén a m. kir. honvédelmi miniszter püspöki körlevélen keresztül közölt átirata, amely a honi légvédelmi készség ideje alatt a harangok használatát szabályozta. Előírása szerint a harangozási tilalom a légvédelmi készség ideje alatt csak azokra a falvakra vonatkozik, amelyek légoltalmi vezetői a harangok félreverését jelölték ki légvédelmi riasztás esetére, mivel máskülönben összetéveszthetők lennének a hangjelzések. A városokban a m. kir. honvédelmi miniszter kötelező jelleggel a szabványosított motorszirénák használatát írta elő.¹² E szabályozás 1942-ben úgy módosult, hogy valamennyi városban és községben a harangokat egyházi célokra napközben, az elsötétítés kivételével rendeltetésszerűen lehetett használni.¹³ Az egész országot egységesen érintő honi légvédelmi készség elrendelésére szeptember 5-én került sor,¹⁴ viszont az első olyan alkalom, amikor az amerikai légierő gépei ténylegesen átvonultak a Dunántúl nyugati részén a bécsújhelyi repülőgépgyár bombázására, 1943. augusztus 13-án volt.¹⁵ Az ellenséges gépek átvonulásának hatására Grósz József elrendelte elsősorban a városi plébániák esetében az anyakönyvek és „egyéb pótolhatatlanul fontos ügyiratok” biztonságba, száraz pincehelyiségbe vagy kellően boltozott alagsorba helyezését.¹⁶ Ezt követően 1944 elején szabályozta a szentmisék befejezésének módját légiveszély, illetve légiriadó idején. Az előbbi esetben úgy rendelkezett, hogy a pap a híveket küldje haza, vagy a közeli óvóhelyekre és maga fejezze be a szentmisét, az utóbbi esetben pedig, ha konszekráció előtt történik a riadó, hagyja abba a szentmisét és vezesse a templom kiürítését, ha konszekráció után, két szín alatt magához véve az Oltáriszentséget hagyja el a többi szertartást. Légiveszély

¹⁰ MNL-VaML Vasvármegyei Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1940, 79. kötet, 1940. szeptember hó 16-án tartott évnegyedes rendes közgyűlés jegyzőkönyve, 186–187.

¹¹ Romsics, *Magyarország története a XX. században*, 253. Az alfejezetben a legfontosabb eseményeket kiemelve egy átfogó kép megrajzolására törekedtem. A II. világháború történetéről és benne a magyarok szerepéről számos szakirodalom született, melyek felsorolásától itt most eltekintek.

¹² SzEL PK 1941. XI. n. 2988.

¹³ SzEL PK 1942. IX. n. 2885.

¹⁴ Uo.

¹⁵ KOSZTOLÁNCZY TIBOR, *A II. világháború Szombathelyen 1944–1945*, Emlékkönyv II. Szombathely 1944–1945 (szerk. Kosztolánczy Tibor–Kövér István), Szombathely 1996, 50. A címmel ellentétben e könyvből tájékozódhatunk az ellenséges gépek 1943-as tevékenységéről is a szombathelyi légtérben: Uo., 50–51.

¹⁶ SzEL PK 1943. VII. n. 2428/a

esetén a templom kiürítésének feladatát a helyi *Actio Catholica* vezetőire bízta. Emellett intézkedett arról is, hogy az Oltáriszentséget, szent olajokat és az anyakönyveket papjai egy száraz óvóhelyre szállítsák, és szükség esetére a betegek olajából minden pap magánál tartson egy kapszulányit.¹⁷ A szabályozást két hónap múlva a m. kir. honvédelmi miniszter rendelkezésének közlésével egészítette ki, amely a templomokkal kapcsolatos tűzvédelem, riasztóügyelet, rendfenntartás és mentőszolgálat megszervezésének irányelveit ismertette légiveszély és légiriadó esetén.¹⁸

Az egyházat nem csak a légi riasztások szempontjából érintette a háború, hanem a harangok hadi célokra felhasználása szempontjából is. E szándékot jelzi 1943-ban a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium rendelete, amely a papságot a 25 centiméternél nem kisebb átmérőjű harangok bejelentésére kötelezte. A bejelentésnek tartalmaznia kellett a birtokos nevét, lakcímét, magának a templomnak a címét, a harang lelőhelyét, legnagyobb külső átmérőjének méretét és súlyát. A történelmi értékkel bíró harangokat e jelleg indoklásával külön lapon kellett bejelenteni. Mivel a szombathelyi egyházmegyében a papság nagy része e kötelezettségének nem tett eleget, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium külön levélben hívta fel Grósz Józsefet a rendelet püspöki körlevélén keresztüli tudatására és az elmaradt bejelentések sürgetésére.¹⁹ A harangok tényleges rekvirálására 1944-ben került sor. Nem érte váratlanul a papságot, mivel a hadi célokra felhasználandó harangok templomainak plébánosait Grósz József hónapokkal előre levélben értesítette.²⁰ A harangok leszerelését végző alkalmazottak nevét körlevél útján tudatta, és kérte a papságot, hogy mindenben legyenek a leszerelők segítségére.²¹

A hadigazdaságba a szombathelyi egyházmegye más úton is bekapcsolódott: a megyefőpásztor a fennhatósága alá tartozó iskolákhoz kétszer is felhívást intézett a selyemgubó termesztésbe való bekapcsolódást sürgetve, 1942-ben és 1943-ban, másodszor már arra kérve a tanárokat, hogy „a selyemtermesztésben minden körülmények között vegyenek részt.”²² Ez különösen azért volt fontos, mivel a selymet nem csak ruházati szempontból lehetett felhasználni, hanem a hadiiparban, a gyógyászatban és az elektrotechnikában is.²³ S „ahogy mind több ember cseréli fel polgári ruháját katonaköntössel és elhagyva

¹⁷ SzEL PK 1944. I. 70. Itt nem találunk olyan kikötést, hogy különösen a városi plébániák esetében, a rendelkezés egységesen vonatkozik az egyházmegye valamennyi templomára.

¹⁸ SzEL PK 1944. IV. n. 634. A légoltalmi rendről lásd még: SzEL AC 468/1943.

¹⁹ SzEL PK 1943. IV. n. 1228.

²⁰ Ezt a harangok igénybevételének közlése előtt külön kiemelte. Lásd: SzEL PK 1944. IV. n. 649.

²¹ Uo. Az egyházmegye rekvirálást elkerülő harangjairól: SZILÁGYI ISTVÁN, *Adatok harangjaink történetéhez*, Savaria, a Vas megyei múzeumok értesítője 19 (1990) 2, 149–165. A cikk egy 1917-es harangösszeírás adatait veti össze az 1985-ös állapotokkal.

²² A selyemhernyó tenyésztésre már az 1936-os IV. körlevélben (SzEL PK 1936. IV. n. 1020) is találunk felhívást, de a felhívás kétszeri megismétlése (SzEL PK 1942. I. n. 379; SzEL PK 1943. II. n. 678) arra enged következtetni, hogy Magyarország hadba lépésével sokkal fokozottabban volt e tevékenységre szükség.

²³ SzEL PK 1942. I. n. 379. A tenyésztéshez a vállalkozó iskolák feltehetően állami segítséget is kaptak, mivel az 1936-os felhívásban szerepel, hogy a selyemtenyésztési felügyelőség ingyen hernyókat, a tenyésztéshez papírosokat és nyomtatott utasítást küld (SzEL PK 1936. IV. n. 1020), amelyet az 1943-as felhívás is megerősít, kiegészítve azzal, hogy tenyésztési igazolványt is ingyen kapnak a tenyésztők. (SzEL PK 1943. II. n. 678.)

munkahelyét fegyvert ragad, úgy fogy a tenyésztésben résztvevők száma. Ezek hiányát az iskolák vannak hivatva pótolni. A háborúnak időbeli eltolódása pedig a nyersanyag előállítását sürgeti.”²⁴ Grósz püspök a selyemhernyó tenyésztéshez szükséges ismereteket is közli: a tenyésztéshez szükséges eperfák számát, férőhely nagyságát, rácsok méretét, elhelyezését, a tenyésztés időtartamát és legkisebb egységét.²⁵

A fronton harcolók élelemmel, ruhával és egyéb fogyasztási cikkekkel ellátásáról is a hátszág gondoskodott. Ugyanakkor ez egyre nagyobb nehézségekbe ütközött, mivel 1939-től kezdve minden évben kevesebb volt a termés, a rossz időjárás,²⁶ az állami erőforrásoknak a hadiiparba csoportosítása és a hadba vonulás következtében támadt munkaerőhiány miatt.²⁷ Az utóbbi a ruházat és egyéb fogyasztási cikkek előállítására is rányomta bélyegét. A kormány 1941-től a fogyasztás korlátozását és a központosított begyűjtési és elosztási rendszert alkalmazta, teljes beszolgáltatási kényszer azonban csak 1943-ban lépett életbe.²⁸ A termékek központi elosztása 1941-től jegyrendszer segítségével történt. Ekkor még csak a zsírt, cukrot, kenyeret és a lisztet adták jegyre, 1942 májusától azonban már a tejet, 1943 januárjától pedig a húsadagokat is.²⁹ Emellett adagolni kezdték az ipari fogyasztási cikkeket, a tüzelőt, a szappant és a világításhoz használatos anyagokat is.³⁰ Ezeknek az intézkedések lecsapódását a püspöki körlevelekben is megtaláljuk, amikor 1942. november 29-ére Grósz püspök a szentbeszéd témájaként kötelezően a nemzet érdekében történő takarékoskodást rendelt el,³¹ valamint amikor 1943-ban a KALÁSZ vezetőnök tanfolyamára a részvételi díjon felül a liszt-, zsír- és cukorjegyeiket, illetve 10 napi adagjukat és 10 tojást kért a résztvevőktől.³² A kínálat szűkülésével és a kereslet növekedésével az árak is emelkedtek, amely az egyházi taksákra is hatással volt. Itt elégnek tartom például a stóladíjak, misestipendiumok emelésére – ahol erre vonatkozóan külön megállapodás nem volt –, a papság által kötelezően megrendelendő kiadványok árának növekedésére, az egyházi ingatlanok többszöri utánbiztosítására és a készpénzes alapítványi misék elfogadásának szüneteltetésére utalnom, melyekről korábban már ejtettem szót.

A harctéren küzdő katonákat az egyházmegye lakossága tétre olvasnivalóval is ellátta: 1942-ben Grósz püspök e célra elsősorban hitbuzgalmi, valamint megfelelő szépirodalmi

²⁴ SzEL PK 1943. II. n. 678.

²⁵ Uo.

²⁶ A rossz időjárás és ennek következtében a rossz termés az egyházmegyét sem kerülte el. Erről a püspöki körlevelekből is értesülünk: 1940–1941-ben az ország nagy részét, így az egyházmegye területét is, jelentős árvíz, illetve belvíz sújtotta: SzEL PK 1941. II. n. 450, 1941-ben utalás a késői kitavasodásra: SzEL PK 1941. VII. 1597.

²⁷ *Magyarország a XX. században I* (főszerk. Kollega Tarsoly István), Szekszárd, 1996–2000, 128–129.

²⁸ ROMSICS, *Magyarország története a XX. században*, 258. A teljes beszolgáltatási kényszer azt jelentette, hogy ettől kezdve minden gazdának a föld aranykorona-értéke alapján meghatározott összegű terményt kellett beszolgáltatnia, a tényleges terméstől függetlenül. Mivel e koncepciót Jurcsék Béla államtitkár dolgozta ki, ezért Jurcsék-rendszernek is nevezték.

²⁹ *Magyarország a XX. században I*, 129.

³⁰ ROMSICS, *Magyarország története a XX. században*, 258.

³¹ SzEL PK 1942. IX. n. 3124.

³² SzEL PK 1943. IV. n. 1229.

művek összegyűjtését kérte a hívektől. Az összegyűjtött könyveket és folyóiratokat a püspöki hivatalhoz kellett küldeni, ahonnan a frontra továbbították őket.³³ A megyésfőpásztor felszólította papságát és híveit az *Actio Catholica* sajtószakosztályának támogatására is, amely a harctéren küzdő, a front mögött szolgáló és a kórházakban ápolts sebesült honvédek lelki szükségleteit igyekezett kielégíteni imakönyvekkel, rózsafüzérekkel, szentírással, érmecskékkal és szentképekkel.³⁴ A mielőbbi igazságos békéért az egyházmegyében is imádkoztak, Grósz József időről időre imádságokat rendelt el a békéért.³⁵

Az itthonmaradottakra hárult a hadba vonultak helyettesítése a polgári foglalkozásukban, valamint családjainak, majd a későbbiekben a hadiárvának és özvegyeknek az anyagi és erkölcsi támogatása. Ennek módjáról is Grósz püspök adott eligazítást a püspöki körleveleken keresztül.³⁶ 1942-ben arra kérte papjait, hogy a Bajtársi Szolgálatot, amelynek fő célja az itthonmaradottak segítése, a bevonulók helyettesítése és a fronttal történő kapcsolattartás, minden erejükkel támogassák,³⁷ majd 1943-ban intézkedett, hogy minden egyházközségben, ahol eddig még nem volt, szervezzék meg.³⁸ A hadiárvák gondozását a Hadigondozó Hivatal a Hadigondozó Szövetséggel karöltve végezte, amelyhez csatlakozva az *Actio Catholica* egyházmegyei igazgatója felhívást intézett minden plébánoshoz „a katolikus hadiárvák számbavétele és érdekeinek megóvása céljából.” Felmérte iskolázottságukat, jövedelmüket, esetleges meglevő segélyezésüket és szükségleteiket. E kezdeményezést Grósz József azzal egészítette ki, hogy a felmérés eredményét az eltűnt katonák hozzátartozóira nézve is kérte, mivel a családfő eltűnésével e családok is nehéz helyzetbe kerülhettek.³⁹

Tehát a férfi lakosság egy részének hadba hívásával, a sebesültek, eltűntek és hősi halált haltak egyre fokozódó számával, légi riasztások elrendelésével, a hadigazdaság erősödésével és a fogyasztás visszafogásával a világháború hatását az egyházmegyében már érzékelni lehetett, de a területén a célzott légitámadások megindulására csak 1944 őszén került sor, amikor az egyházmegye élén már nem Grósz József állt. Arra, hogy a szombathelyi egyházmegye éléről más egyházmegye élére helyezzenek át egy püspököt, Grósz József kalocsai érseki kinevezéséig nem volt példa, ugyanakkor másodszori apostoli adminisztrátorsága egyfajta átmenetet jelentett hívei számára. 1944 márciusában a szombathelyi egyházmegye a világháborús frontokról érkező egyre lesújtóbb hírek

³³ SzEL PK 1942. VIII. n. 2431.

³⁴ SzEL PK 1942. X. n. 3301.

³⁵ SzEL PK 1939. VII. n. 1010; SzEL PK 1940. VI. n. 1272; SzEL PK 1941. V. n. 989; SzEL PK 1941. VIII. n. 2257; SzEL PK 1943. VIII. n. 2832.

³⁶ SzEL PK 1942. VIII. n. 2432; SzEL PK 1943. I. n. 262; SzEL PK 1943. IV. n. 1221; SzEL PK 1943. IV. n. 1222; SzEL PK 1944. I. n. 73.

³⁷ SzEL PK 1942. VIII. n. 2432. A hadigondozással kapcsolatban 1942-ben az *Actio Catholica* adott ki füzetet: WÜNSCHER FRIGYES, *A hadbavonultak családjainak gondozása*, [Budapest 1942]. A füzetet minden egyházközségnek megküldték. Grósz püspök e kiadványt papjai figyelmébe ajánlotta. Később még egy hasonló füzet kiadására is sor került: *A Katolikus Akció Bajtársi Szolgálatának (K. A. B. Sz.) hadigondozó útmutatója* (összeáll. KÖHLER FERENC-VARASDYNÉ ZICHY HENRIETTE), Budapest 1944.

³⁸ SzEL PK 1943. IV. n. 1221.

³⁹ SzEL PK 1944. I. n. 73.

közepette kettős jóhírnék örülhetett: a Szentszék Kovács Sándor személyében betöltötte a szombathelyi püspöki széket⁴⁰ és egyben kinevezte Mindszenty József zalaegerszegi plébánost veszprémi püspökké.⁴¹

Az új szombathelyi püspök Grósz Józseftől eltérő szemléletet hozott, inkább lelkipásztor volt, mint bürokrata. Ez már az első körlevelében is megmutatkozott, melyben kijelentette, hogy egyházmegyéje spirituális szeretne lenni. Ennek megfelelően egyik első dolga volt, hogy bevezette a papi havi rekollekciókat, a székesegyházban megszervezte a szentségimádásokat, illetve végiglátogatta az esperesi koronákat.⁴² Ugyanakkor a hívekkel és a papsággal ugyanolyan közvetlen viszonyt igyekezett ápolni, mint Grósz József és több téren folytatta, kiteljesítette elődje megkezdett munkásságát. Itt elégnek tartjuk például az *Opus Vocationis*ra utalni, melynek korábbi 2 éves működéséről az egyházmegyében felmérést készítettett, vagy például a Katolikus Diákotthon Mozgalom gyűjtés folytatására. Sőt, általános helynökévé is elődje általános helynökét Kiss Lajost nevezte ki, Rogács Ferenc pedig megmaradt az egyházmegyei bíróság élén.⁴³ Hamarosan viszont eltérő körülmények között kellett megállnia a helyét az új főpásztornak. Egyrészt 1944 végén megindult Szombathely intenzív bombázása, melynek következtében 1945. március 4-én a székesegyház is romhalmazzá vált, s két kanonok életét veszítette.⁴⁴ El kellett tehát indítani az újjáépítést – mely Szendy László főplébános kitartásával, a püspök és az állam támogatásával hamar megindult és két évvel később már ismét álltak a székesegyház falai. Másrészt a földreform az amúgy is kis kiterjedésű, kevés földbirtokkal rendelkező egyházmegyétől további földeket vett el, amely a háború okozta károkkal együtt jelentős anyagi megterhelést okozott az egyházmegyének. Harmadrészt az oroszok elől menekülők áradata is Szombathelyen át távozott Nyugatra. A püspök úgy próbált rajtuk segíteni, hogy engedélyt adott, hogy a templom jövedelmek 50%-át a szegény sorús menekültek segítésére fordítsák. Nyomukban a megszálló csapatok is megérkeztek.⁴⁵

A világháború végén tehát egyre szaporodó légiveszéssel, légiriadókkal, a bombázások miatt jelentős anyagi és lelki veszteségekkel, a katolikus iskolákban sok helyütt szünetelő tanítással, menekültek áradatával az egyházmegye vezetésének megváltozott feltételek között kellett helyt állnia. Az újjáépítésre már egy olyan időszakban került sor, amelyben a kommunisták fokozatosan átvették a hatalmat, s a Grósz Józsefi virágzó lelki élet és az állammal – ha nem is mindig harmonikus, de – kiegyensúlyozott együttműködés helyett üldözés és kemény megpróbáltatások köszöntöttek a hívekre és a papságra.

⁴⁰ SzEL Magánlevéltár, 21. doboz, Kovács Sándor kinevezési bullája; illetve: SzEL PK 1944. III. n. 629.

⁴¹ VÉL I.1.41, 133–134a; SzEL PK 1944. III. n. 630.

⁴² *Schematismus* 1972, 25–26. Illetve Vö. SzEL AC 2407/1944; SzEL AC 2410/1944; SzEL AC 2413–2414/1944; SzEL AC 2416–2418/1944; SzEL AC 2424/1944.

⁴³ SzEL AC 860/1944; SzEL AC 862/1944.

⁴⁴ *Emlékkönyv II. Szombathely 1944–1945*, 81–89; SzEL KI 14/1945.

⁴⁵ *Schematismus* 1972, 25–26.

ÖSSZEGZÉS

Munkámmal egy az egyháztörténetben ezidáig fehér foltnak számító, marginálisan érintett témakört vizsgáltam részleteibe menően, a szombathelyi egyházmegye történetét 1936 és 1944 között, amikor különböző tisztségekben Grósz József állt az élén. Mivel egy egyházmegye története önmagában nem értelmezhető, csak megfelelő kontextusba helyezve, így először egy általános képet vázoltam fel a korszakról – különös tekintettel az Állam és Egyház viszonyára –, az akkori magyar katolikus egyházzal és az egyházmegye korábbi életéről. Megállapítottam, hogy a szombathelyi egyházmegye az egyik leginkább katolikusok által lakott, de az egyik legkisebb földbirtokkal rendelkező egyházmegye volt, amely az I. világháborút követően az elértéktelenedett állampapírok, hadikölcsönkötvények, a vagyonváltság, majd a gazdasági világválság következtében jelentős anyagi gondokkal küszködött. Ehhez hozzáadódott a püspök és a székeskáptalan konfliktusa elsősorban a tőkének befektetése, kamatoztatása körül, amely elvezetett ahhoz, hogy a káptalan két tagja feljelentő levelet írt Mikes püspök ellen, mely a nunciuson keresztül eljutott Rómába. Ennek nyomán vagyoni vizsgálat indult, s mivel a hiányosságokat a megyéspüspöknek nem sikerült pótolnia, így le kellett mondania. A püspöki menza az eladósodás miatt nem tudott volna két püspököt eltartani, amihez hozzájárult az is, hogy káptalani vikárius választása – tekintve a kanonokok alacsony számát, azt hogy ketten öregek és betegek voltak, valamint Mikes püspökkel a konfliktusukat – nem lett volna könnyen kivitelezhető, ráadásul arra is számítani lehetett, hogy a *sede vacante* állapot sokáig fog tartani. Így ideiglenes megoldásként apostoli adminisztrátor kinevezésére került sor, Grósz József személyében, aki az egyházmegyei igazgatás különböző funkcióiban a szomszédos győri egyházmegyében szerzett jártasságot az egyházkormányzásban.

A szombathelyi egyházmegye élén betöltött tisztségei háttere legalább annyira összetett, mint apostoli adminisztrátori kinevezéséé, és akárcsak az előbbi, szorosan összekapcsolódik az egyházmegye anyagi helyzetével. Ezért is tárgyaltam e témát kiemelten. A kormány 1939-ben érkezettnek látta az időt a szombathelyi püspökség betöltésére két téves várakozásra alapozva. Az egyik az volt, hogy a javadalom átadás-átvétel hamarosan megtörténik és a püspöki javadalom minden tehertől mentes lesz, a másik pedig, hogy a veszprémi püspökségből hamarosan sor kerül a szombathelyi egyházmegye feljavítására. Mint láthattuk, egyik elképzelés sem realizálódott, sőt, a püspöki javadalmat a *fundus nobilior* nélkül, 34 227 P 33 f adóssággal vette át a megyéspüspök Grósz József. Így komoly dilemmát jelentett kalocsai érseki kinevezése után, hogy ki lesz hajlandó

így elvállalni ezt a feladatot. A legjobb megoldásnak ismét a Vallásalap kezelésébe vétel és a korábbi főpásztor apostoli adminisztrátori kinevezése bizonyult, aki a nunciussal vállaltva küzdött volt püspöki javadalma anyagi helyzetének a veszprémi püspökségből kedvezőbb fekvésű és minőségű földekkel történő feljavításáért. Ha e várakozása nem is teljesült be, de az anyagi helyzet javítására tett erőfeszítéseit a *praescissió*s eljárások során siker koronázta.

Az egyházmegye kormányzása, ahogy láthattuk, nem csak a javadalom állapotával, hanem a székeskáptalan főbb ügyeivel és tagjaival összefonódott. A kanonokok a püspök tanácsadó szerveként, a különböző vezető egyházmegyei hivatalok és a főesperesi tisztségek betöltése, illetve a különféle, az egyházmegye szempontjából meghatározó alapok, alapítványok kezelése révén jelentős befolyással rendelkeztek. Akkor is, ha ezen utóbbiak nem tudtak megfelelően működni az állampapírok, hadikölcsönkötvények elértéktelenedése és a valorizáció értékének visszatartása miatt. Ehhez az is hozzájött, hogy bizonyos – különösen az egész egyházmegyét érintő anyagi természetű – kérdésekben a püspök csak megkérdezésükkel és hozzájárulásukkal dönthetett. Emellett megyei szinten is képviselték a hívek és a katolikus egyház érdekeit.

Az egyházmegye kormányzásában a főpásztornak a székeskáptalanon kívül elsősorban a püspöki kúria, illetve annak hivatalnoki apparátusa volt segítségére. Az itt szolgálatot teljesítő papokat a megyéspüspök maga választotta meg, a célszerűség és szakszerűség szempontjai alapján. A központi irányítás mellett a területi hierarchiát is vizsgáltam, amely a főespereseken, espereseken, plébánosokon és lelkészeken keresztül ültette át a gyakorlatba a főpásztor rendelkezéseit. Hogy ezt mennyire sikerült követni, sok múlott a hívekkel közvetlen kapcsolatot tartó, számos lelkipásztori, adminisztrációs, hitoktatási feladatot, egyesületi vezetői, egyházközségi elnöki tisztséget ellátó, sokszor a helyi közélet porondján is szereplő papságon, akiknek munkáját a szerzetesek is segítették. Ők adták az egyházmegye lelki életének motorját. Ezért is foglalkoztam hangsúlyosan összetételükkel, megélhetésükkel és feladataikkal. Ezekre vonatkozóan elsősorban Grösz Józsefnek a változó körülmények, születő rendelkezések, törvények fényében hozott rendelkezéseit vizsgáltam, amelyekből egyrészt ráláthattunk a papság sokrétű feladataira, másrészt a főpásztor személyiségére is. Az utóbbiról megállapítható, hogy meglehetősen minuciózus volt, mindent részletekbe menően beszabályozó, de ez nem jelentette azt, hogy számos kérdésben ne hallgatott volna mások tanácsára és véleményére. Kissé grafomán egyéniség is volt, – aki a történészek szerencséjére – nagyon sok dolgot lejegyzett, ez tette lehetővé például az elődje lemondásával kapcsolatos Drahos-jelentés rekonstruálását is. A papságot erős kézzel irányította, ahol szükség volt szigort, ahol úgy látta jónak, dicséretet, tiszteletbeli címek adományozását alkalmazta, s előfordult, hogy a pápához fordult kitüntető címekért. Mindezek mellett jókedélyű, mindenkivel pozitív kapcsolatot ápoló, a társadalmi életben aktívan részt vevő személyiség volt. Különösen nagy hangsúlyt fektetett az *Actio Catholica* helyi megszervezésére, működtetésére, olyannyira, hogy a korabeli sajtó több alkalommal is az *Actio Catholica* püspökeként aposztrofálta. Ennek megfelelően külön fejezetet fordítottam e szervezet és a belőle táplálkozó egyesületi élet bemutatására.

A másik terület, amelyet különösen szíven viselt, az oktatás volt, mind a katolikus iskolákban, mind pedig a leendő papok képzése. E tevékenységeket is a tőle megszokott gondossággal, precízséggel irányította, részletezte a tanterveket, tanmeneteket, szorgalmazta a nyolcosztályos népiskolák bevezetését. Jelentős hangsúlyt fektetett az agrárfelkészítés felkarolására, KALOT és KALÁSZ vezetőképző tanfolyamok rendezésével, valamint a KALOT népfőiskola megnyitásával, s a vasutazás káros hatásaitól kívánta megóvni a fiatalságot a Katolikus Diákközpont Mozgalom szorgalmazásával. A papnak készülődést az *Opus Vocationis* meghonosításával segítette. Megvalósította elődje kezdeményezését, megnyitotta a kisszeminariumot és megnagyobbította a nagyszemináriumot.

Mindezt persze nem lehetett az országos és helyi politikától függetlenül végezni, ezért különösen fontos volt tudatosítani, hogy Grósz József milyen álláspontot foglalt el, ha nem is nyíltan, a politikai életben, milyen kezdeményezéseket támogatott, hogyan állt hozzá a korszak eszméihez, aminek fényében talán későbbi meghurcolása is kissé jobban érthetővé válik. A papság többsége is hasonló állásponton volt, mint a főpásztor, melyet a dolgozatomban elemzett három jelentős személyiség, Huszár Mihály, Szendy László és Pehm (Mindszenty) József felfogása is mutat.

Végül nem szabad elfeledkezni arról, hogy e vizsgált nyolc év eseményei egy fenyegető háború árnyékában, sőt, 1941-től a hadiállapot beálltának deklarációjával rideg valóságként a magyarok háborúba történő aktív bekapcsolódása mellett peregetek. Ennek fényében értékelve még nagyobb teljesítmény, hogy Grósz Józsefnek sikerült a jelentős anyagi nehézségekkel küszködő híveket az egyházmegye nagy templomépítő vállalkozásaira, különféle mozgalmakra adakozásra bírni és számos egyesülettel, lelkigyakorlattal, zarándoklattal működő eleven lelkiségi életet fenntartani. Mindezt csak kiváló hivatali apparátus, gondosan megválasztott munkatársak, határozott, részletező utasítások, lelkes papság, odaadó hívek és a keresztény-nemzeti érdekeket szem előtt tartó kormány segítségével lehetett megvalósítani. Utódjának ez az ideális háttér már nem adatott meg.

Ahogy Grósz érsek visszaemlékezése 1961. július 14-én, pappá szentelése 50 éves évfordulója kapcsán jól megvilágítja:

„A pappászentelésem óta eltelt ötven esztendő alatt sokminden történt. Két világháború dühöngött el fölöttünk, a tudomány és technika rohamlépésekben fejlődött és ezek nyomán átalakult a világ és megváltozott az emberi élet. De változatlan maradt a Sinai hegyen mennydörgés és villámlás között kihirdetett tízparancsolat és a közel 2000 éves evangélium, amelynek mi papok szolgálunk: én 50 esztendeje, mások közülünk hosszabb-rövidebb idő óta.

Nehezebb lett a papi munka. Mintha csak a mi világunkról írta volna szent Pál: «Erit tempus cum sanam doctrinam non sustinebunt sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros prurientes auribus et a veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur»¹ /II. Tim. 4, 3–4/. A tudomány felfedezései és a technika nagyszerű vívmányai sok embert elkaptak. Átlépték a tudás határait és ezzel megszülettek a mesék, amelyek sok embert megtévesztettek. Az emberek mindig is szívesen hallgatták a meséket, különösen azokat, amelyek semmire sem köteleznek. Nincs

¹ Magyarul: „Mert jön idő, amikor az egészséges tanítást nem hallgatják szívesen, hanem saját ízlésük szerint szereznek maguknak tanítókat, hogy fülüket csiklandoztassák. Az igazságot nem hallgatják meg, de a meséket elfogadják.” Vö. *Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, Budapest 1979, 1364.

Isten – hirdetik a haladó tudomány nevében – nincs lélek, nincs tulvilág és benne örökkévalóság; nem kell lemondás, önmegtagadás, lélekkel és tulvilággal való törődés: az életünk egy pár év vagy évtized, aztán jön a halál és utána a semmi: éljük le hát ezt a rövid életet lehetőleg jól és vígan!

A mesékkel megzavart és megtévesztett világban megfogyatkozott a papság megbecsülése, nehezebb lett az evangélium hirdetése. Ez ne keserítsen el minket és ne lohassza le munkakedvünket! «Tu vero vigila, in omnibus labora, opus fac evangelistae, ministerium tuum imple... In omnibus teipsum praebe exemplum bonorum operum: in doctrina, in integritate, in gravitate»² – írta szent Pál tanítványainak, Timoteusnak és Titusnak. Ez szól nekünk is. Ezt teszem én is, amíg az Ur megtart szolgálatában, és ezt kérem tőletek is.

A mesékből előbb-utóbb kiábrándulnak az emberek. Hogy megérjük-e vagy sem: az nem fontos: az igazság végülis diadalmaskodni fog, és nekünk akik az igazságot hirdettük, meglesz a jutalmunk.³

A kommunizmus bukását messze nem élhette meg, de főpásztori tevékenységének nyomait az egyházmegyén hagyta.

² Magyarul: „Te azonban maradj mindenben meggondolt, viseld el a bajokat, teljesítsd az evangélium hirdetőjének feladatát, töltsd be szolgálatodat... Magad járj elől jó példával, a tanításban légy kifogástalan és komoly.” Az idézet első fele 2Tim 4,5 második fele Tit. 2,7. Vö. *Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, 1366. 1364.

³ KFL Grósz József personalia 1. é.n. 1942–1959. feliratú doboz.

FÜGGELÉK

I. FORRÁSOK¹

I.

Róma, 1936. január 10.

Grósz József szombathelyi apostoli adminisztrátori kinevezése

(SzEL 419/1936 – fejléces papíron, lepecsételt, aláírt, ellenjegyzett, *manusc.*)

20/36

S. Congregatio Consistorialis

Sabariensis

Administrationis Apostolicae

Decretum

Ad consulendum administrationi vacantis Ecclesiae Sabariensis, SSmus Dominus Noster Pius Div. Prov. PP. XI, praesenti Consistoriali Decreto, nominat ac constituit Excmum. P. D. Josephum Grósz, Episcopum titularem Orthosiensem in Phoenicia, Administratorem Apostolicum memoratae Ecclesiae Sabariensis, ad nutum Sanctae Sedis, cum omnibus iuribus, facultatibus et officiis quae huic muneri, ad normam iuris communis, competunt. Contrariis quibusvis non obstantibus.

Datum Romae, ex Aedibus S. C. Consistorialis, die 10 Ianuarii 1936.

fr. R. C. Card. Rossi²

a secr.

V Santoro³

Ads.

¹ A forrásokat eredeti helyesírással, a nyilvánvaló elírásokat javítva adom közre. A lábjegyzetekben szereplő magyarázatokat vö. az *Acta Apostolicae Sedis* és az *Annuario Pontificio* vonatkozó számaival.

² Raffaele Carlo Rossi, O.C.D. (1876–1948): 1930-tól bíboros és a Konzisztoriális Kongregáció bíboros titkára.

³ Vincenzo Santoro (1886–1943): 1928-tól 1930-ig a Konzisztoriális Kongregáció *substitutus*, majd 1930-tól 1943-ig *assessore*.

2.

Róma, 1939. július 19.

Grósz József szombathelyi megyéspüspöki kinevezése(SzEL PK 1939. IX. n. 2169 – *dactylogr.*)

Pius Episcopus Servus Servorum Dei,

venerabili fratri, Joseph Grósz, Episcopo titulari Orthosieni in Phoenicia et Canonico Capituli Cathedralis Jaurinensis, electo episcopo Sabariensi, salutem et apostolicam benedictione. Commissum humilitati Nostrae ab Aeterno Pastorum Principe supremi apostolatus officium, quo universo christiano orbi praesidemus, onus Nobis imponit diligentissime curandi ut Ecclesiis omnibus tales praeficiantur Antistites, qui sibi creditum dominicum gregem salubriter pascere, regere et gubernare sciant ac valeant. Cum itaque Cathedralis Ecclesia Sabariensis, Metropolitanae Ecclesiae Strigoniensi suffraganea, suo Pastore sit in praesenti destituta, Nos, de venerabilium Fratrum Nostrorum S. R. E. Cardinalium consilio, Tibi eam concedere statuimus. Apostolicae igitur Nostrae potestatis plenitudine, Te a vinculo episcopalis Ecclesiae Orthosiensis in Phoenicia, cuius titulum hucusque gessisti, absolvimus atque ad praefatam Ecclesiam Sabariensem transferimus eique episcopum praeficimus et Pastorem necnon eiusdem Ecclesiae curam, regimen et administrationem Tibi tum in spiritualibus tum in temporalibus plenarie committimus unacum omnibus iuribus et privilegiis, oneribus et obligationibus pastoralis huic officio inhaerentibus. Volumus autem ut, ceteris quoque impletis de iure servandis, antequam Dioecesis Tibi modo creditae canonicam capias possessionem, in manibus alicuius, quem malueris, catholici Antistitis, gratiam et communionem Sedis Apostolicae habentis, fidei catholicae professionem et praescripta iuramenta iuxta statas formulas emitte, harumque exemplaria Tui dictique antistitis subscriptione ac sigillo munita, ad S. Congregationem Consistorialem quantocius transmittere omnino tenearis. Volumus insuper ut Canonatus, quem in Cathedrali Ecclesia Jaurinensi nunc obtines, per hanc tuam ad Cathedralem Sabariensem translationem ad iuris tramitem vacet et eiusque collatio Nobis et Sedi Apostolicae reservata maneat. Firmam autem spem fiduciamque concipimus fore ut dextera Domini Tibi assistente propitia, Ecclesia Sabariensis per tuam pastorem sollicitudinem et studium fructuosum regatur utiliter ac maiora in dies in spiritualibus ac temporalibus suscipiat incrementa. Datum Romae apud S. Petrum anno Domini millesimo nongentesimo trigesimo nono die decima nona mensis Julii, Pontificatus Nostri anno primo. – L.S. Th. Pius Card. Boggiani m. p. Cancell. S. R. E.⁴ Can. Alfridus Liberati m. p. Canc. Apost. Adiutor a studiis.⁵ Alfonsus Carinci m. p. Prot. Ap. Alfridus Vitali: Prot: Ap: Part.⁶ Expedita die undecima mensis Augusti anno primo. Pro Plumbatore. Angelus Pericoli m. p.⁷

⁴ Tommaso Pio Boggiani, O.P. (1863–1942) 1916-től bíboros, 1933-tól kancellár.

⁵ Alfredo Liberati az Apostoli Kancellárián 1927-től *aiutante di studio*.

⁶ Alfonso Carinci 1919-től, Alfredo Vitali 1936-től apostoli protonotárius.

⁷ Angelo Pericoli 1927-től az Apostoli Kancellárián *scrittore*.

3.

Budapest, 1941. május 20.

Grósz József muravidéki apostoli adminisztrátori kinevezése(SzEL 1190/1941 – fejlődés papíron, lepecsételt, aláírt, *dactylogr.*)Angelus Rotta⁸

Dei et Apostolicae Sedis gratia Archiepiscopus Thebarum in Acaia

et in Regno Hungarico

Nuntius Apostolicus

Decretum.

5420/41

Auctoritate a Sancta Sede Nobis per litteras Eminentissimi ac Reverendissimi Cardinalis Aloysii Maglione⁹, a Secretis Status Suae Sanctitatis Pii Papae XII, diei 15 Maji 1941 sub N. 3748/41 tributa, praesentium tenore Excellentissimum ac Reverendissimum Dominum Josephum Grósz, Episcopum Sabariensem, nominamus et constituimus Administratorem Apostolicum, „ad nutum Sanctae Sedis”, illarum paroeciarum iam ad Dioecesim Sabariensem pertinentium quae hucusque iurisdictioni Ordinarii Lavantini subiectae fuerunt et nuper ad Regnum Hungaricum reversae sunt, quousque regimini earundem paroeciarum definitive a Sancta Sede provideatur.

Statuimus autem ut praesens Decretum ad notitiam feratur cleri et fidelium earundem paroeciarum.

Hoc Decretum suam obtinet vim ab ineunte die 1 Junii huius anni.

Datum Budapestini ex Aedibus Nuntiaturae Apostolicae
die 20 Maji 1941.

Angelus Rotta

Archeppus tit. Thebar., Nuntius Apostolicus

⁸ Angelo Rotta (1872–1965): budapesti apostoli nuncius 1930-tól 1945-ig.

⁹ Luigi Maglione (1877–1944) 1939-től 1944-ben bekövetkező haláláig a bíboros államtitkár.

4.

Róma, 1943. május 23.

Grősz József szombathelyi apostoli adminisztrátori kinevezése(SzEL 1568/1943 – fejléces papíron, lepecsételt, aláírt, ellenjegyzett, *manuscr.*)

188/43

S. Congregatio Consistorialis

Sabariensis

Administrationis Apostolicae

Decretum

Ad consulendum administrationi vacantis Ecclesiae Sabariensis, SSmus Dominus Noster Pius Div. Prov. PP. XII, praesenti Consistoriali decreto, nominat ac constituit Excmum. P. D. Josephum Grősz, Archiepiscopum Colocensem, Administratorem Apostolicum memoratae Ecclesiae Sabariensis, ad nutum S. Sedis, cum omnibus iuribus, facultatibus et officiis quae huic muneri, ad normam iuris communis, competunt. Contrariis quibusvis minime obstantibus. Datum Romae, ex Aedibus S. C. Consistorialis, die 23 Maii 1943.

fr. R. C. Card. Rossi

a secr.

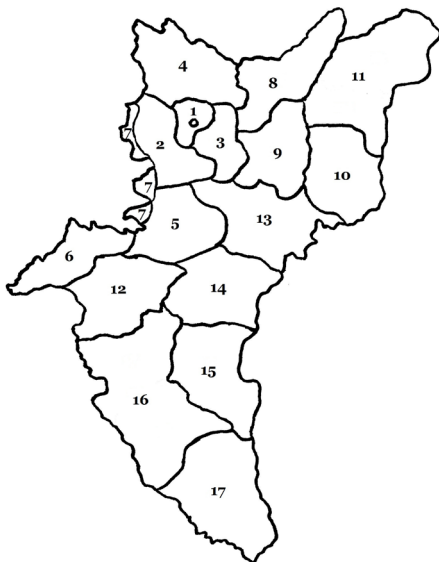
B Renzoni¹⁰

Subst.

¹⁰ Benedetto Renzoni 1930. július 26-tól a Konzisztoriális Kongregáció *substitutusa*, majd 1943. május 27-től *assessora*.

II. TÉRKEPEK¹¹

I. A SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYE KONTÚRTÉRKÉPE 1937-IG

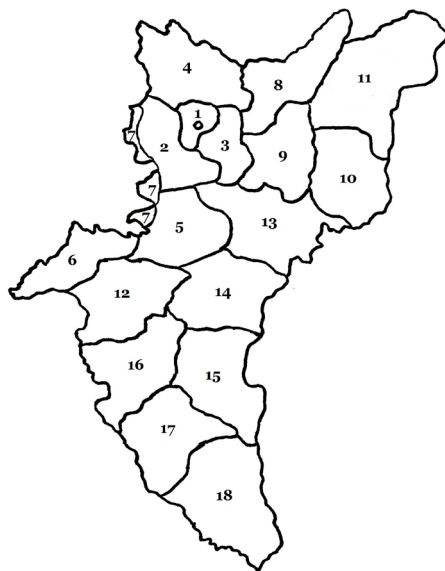

1. Székesegyházi esperesi kerület
2. Szombathelyi felső esperesi kerület
3. Szombathelyi alsó esperesi kerület
4. Kőszegi esperesi kerület
5. Körmendi esperesi kerület
6. Szentgotthárdi esperesi kerület
7. Pinkavölgyi esperesi kerület
8. Sárvári felső esperesi kerület
9. Sárvári alsó esperesi kerület

10. Jánosházai esperesi kerület
11. Kemenesaljai esperesi kerület
12. Őrségi esperesi kerület
13. Vasvári esperesi kerület
14. Zalaegerszegi esperesi kerület
15. Novai esperesi kerület
16. Alsólendvai esperesi kerület
17. Letenyei esperesi kerület

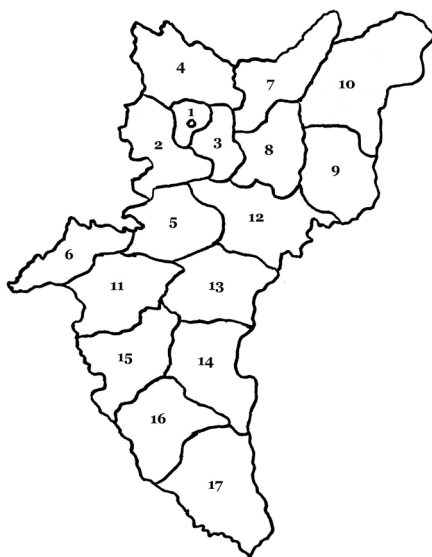
¹¹ A kontúrtérképeket – tekintve, hogy Grósz József korából egyházmegye térkép nem maradt fenn – egy 1946-os, a szombathelyi egyházmegye általános iskoláinak hálózatát ábrázoló térkép nyomán készítettem (SzEL Térképek), a Grósz József egyházkormányzása idején fennálló körülményekre vetítve.

2. A SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYE KONTÚRTÉRKÉPE 1937–1941

1. Székesegyházi esperesi kerület	10. Jánosházai esperesi kerület
2. Szombathelyi felső esperesi kerület	11. Kemenesaljai esperesi kerület
3. Szombathelyi alsó esperesi kerület	12. Őrségi esperesi kerület
4. Kőszegi esperesi kerület	13. Vasvári esperesi kerület
5. Körmendi esperesi kerület	14. Zalaegerszegi esperesi kerület
6. Szentgotthárdi esperesi kerület	15. Novai esperesi kerület
7. Pinkavölgyi esperesi kerület	16. Alsólendvai felső esperesi kerület
8. Sárvári felső esperesi kerület	17. Alsólendvai alsó esperesi kerület
9. Sárvári alsó esperesi kerület	18. Letenyei esperesi kerület

3. A SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYE KONTÚRTÉRKÉPE 1941 UTÁN

1. Székesegyházi esperesi kerület	10. Kemenesaljai esperesi kerület
2. Szombathely-felső és pinkavölgyi
egyesített esperesi kerület	11. Őrségi esperesi kerület
3. Szombathelyi alsó esperesi kerület	12. Vasvári esperesi kerület
4. Kőszegi esperesi kerület	13. Zalaegerszegi esperesi kerület
5. Körmendi esperesi kerület	14. Novai esperesi kerület
6. Szentgotthárdi esperesi kerület	15. Alsólendvai felső esperesi kerület
7. Sárvári felső esperesi kerület	16. Alsólendvai alsó esperesi kerület
8. Sárvári alsó esperesi kerület	17. Letenyei esperesi kerület
9. Jánosházai esperesi kerület	

4. FŐESPERESSÉGEK ÉS ESPERESI KERÜLETEK (1936–1944)¹²

I. Székesegyházi főesperesség

1. Székesegyházi esperesi kerület
2. Szombathelyi alsó esperesi kerület
3. Szombathelyi felső esperesi kerület – 1941-től a pinkavölgyi esperesi kerülettel egyesítve és szombathely-felső és pinkavölgyi egyesített esperesi kerület néven a Németújvári főesperesség alá rendelve
4. Kőszegi esperesi kerület
5. Körmendi esperesi kerület

II. Németújvári főesperesség

1. Szentgotthárdi esperesi kerület
2. Pinkavölgyi esperesi kerület

III. Sárvári főesperesség

1. Sárvári felső esperesi kerület
2. Sárvári alsó esperesi kerület
3. Jánosházai esperesi kerület
4. Kemenesaljai esperesi kerület

IV. Őrségi főesperesség

1. Őrségi esperesi kerület
2. Vasvári esperesi kerület

V. Zalaegerszegi főesperesség

1. Zalaegerszegi esperesi kerület
2. Novai esperesi kerület

VI. Alsólendvai főesperesség

1. Alsólendvai esperesi kerület – 1937-től alsólendvai alsó és felső kerület
2. Letenyi esperesi kerület

¹² A fenti rendszerezés révén jobban áttekinthetővé válik az egyházmegye területi igazgatásának szerkezete, ezért hozom a *Térképek* cím alatt. A sorrendben a térképek alatti számozás sorrendjét követtem, amely megkönnyíti a beazonosítást.

III. TÁBLÁZATOK

A) A SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYE TERÜLETÉN ÉLŐ FELEKEZETEK (1940)¹³

I. SZÉKESEGYHÁZI FŐESPERESSÉG

a) Székesegyházi esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Szombathely – főplébánia						
11 614	-	-	-	-	-	-
Szombathely – Szent Erzsébet plébánia						
5 480	-	-	-	-	-	-
Szombathely – Szent Márton plébánia						
8 425	-	-	-	-	-	-
Szombathely – Szent Quirin plébánia						
7 061	-	40	1 892	804	3 621	40
K u r á c i á k						
Szombathely – Gyöngyösszőllős						
3 350	-	-	-	-	-	-
Kámon						
3 363	6	60	2	47	12	1
Ö s s z e s e n						
39 293	6	100	1 894	851	3 633	41

¹³ Készült az 1940-es *Schematismus* alapján, a plébániákhoz és kuráciákhoz tartozó filiák lakosságát is beleszámolva.

b) Szombathelyi felső esperesi kerület

Római katolikusok	Görög katolikusok	Orthodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Dozmat						
1 050	-	-	-	2	-	-
Ják						
2 536	-	-	9	3	2	-
Kisunyom						
1 924	-	-	61	239	33	-
Nárai						
1 050	-	-	1	-	-	-
Olád						
1 578	-	-	7	1	7	-
K u r á c i a						
Torony						
1 450	-	-	11	3	12	-
Ö s s z e s e n						
9 588	-	-	89	248	54	-

c) Szombathelyi alsó esperesi kerület

Római katolikusok	Görög katolikusok	Orthodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Nemesbőd						
855	-	-	-	-	-	-
Szentkirály						
1 522	-	-	7	3	5	-
Szentléránt						
1 416	-	-	451	15	14	-
Táplánszentkereszt						
1 450	-	-	8	9	13	-

Vasszécseny						
2 371	-	-	14	3	4	-
Vép						
2 730	-	-	12	-	2	-
Ö s s z e s e n						
10 344	-	-	492	30	38	-

d) Kőszegi esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Bozsok						
750	-	-	-	3	6	-
Kőszeg						
7 197	-	-	1 417	124	131	-
Kőszegszerdahely						
1 268	-	-	394	3	3	-
Salköveskut						
3 326	-	-	9	3	5	-
Meszlen						
820	-	-	607	7	-	-
Nagygencs						
1 758	-	-	3	-	-	-
Perenye						
900	-	-	1	-	10	-
Pöse						
1 733	-	-	23	-	15	-
Tömörd						
546	-	-	8	5	-	-
Vasszilvág						
1 363	-	-	6	4	5	-

K u r á c i a						
Kőszegpaty						
735	-	-	274	-	5	-
Ö s s z e s e n						
20 414	-	-	2 742	149	180	-

e) Körmen di esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Csákánydoroszló						
1 976	-	-	4	5	20	-
Egyházashollós						
1 429	-	-	66	359	9	-
Egyházasrádóc						
1 293	-	-	78	936	14	-
Körmen d						
7 126	-	14	491	929	389	-
Magyarszecsőd						
788	-	-	66	477	8	-
Nagykölked						
796	-	-	1	8	4	-
Nádasd						
3 107	-	-	1 127	105	-	-
Szarvaskend						
2 146	-	-	416	12	11	-
Vasalja						
1 474	-	4	-	-	3	-
Ö s s z e s e n						
20 135	-	18	2 249	2 831	458	-

f) Összesítő táblázat

Székességi házi főesperesség						
Római katolikusok	Görög katolikusok	Orthodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Lélekszám: 115 877 fő						
99 774	6	118	7 466	4 109	4 363	41
Százalékos megoszlás						
86,103%	0,005%	0,102%	6,443%	3,546%	3,765%	0,035%

2. NÉMETÚJVÁRI FŐESPERESSÉG

a) Pinkavölgyi esperesi kerület

Római katolikusok	Görög katolikusok	Orthodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Plébániák						
Nagynarda						
1 584	-	-	-	-	-	-
Pinkamindszent						
652	-	-	2	1	-	-
Pornóapáti						
628	-	-	4	2	-	-
Szentpéterfa						
1 570	-	-	2	-	4	-
Vaskeresztes						
1 105	-	-	5	1	3	1 (adv.)
Összesen						
5 539	-	-	13	4	7	1

b) Szentgotthárdi esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Plébániák							
Alsószőlők							
	710	-	-	3	-	-	-
Apátistvánfalva							
	2 575	-	-	3	-	1	-
Felsőrönök							
	1 205	-	-	31	-	2	-
Felsőszőlők							
	1 795	-	-	3	-	-	-
Rábakethely							
	3 339	-	-	76	17	-	-
Szentgotthárd							
	2 683	5	-	359	71	268	1 (unitárius)
Vasszentmihály							
	2 818	-	-	133	8	4	-
K u r á c i a							
Rábafüzes							
	857	-	-	278	1	5	-
Ö s s z e s e n							
	15 982	5	-	886	97	280	1

c) Összesítő táblázat

Németújvári főesperesség						
Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Lélekszám: 22 815 fő						
21 521	5	0	899	101	287	2 (1 unitárius)

Százalékos megoszlás						
94,328%	0,022%	0%	3,940%	0,442%	1,258%	0,009%

3. SÁRVÁRI FŐESPERESSÉG

a) Sárvári felső esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Bögöt						
837	-	-	-	-	6	-
Felsőpaty						
2 470	-	-	639	6	9	-
Hegyfalu						
1 389	-	-	463	15	22	-
Nick						
1 354	-	-	1 370	29	10	-
Ölbő						
1 557	-	3	94	5	24	-
Répcseszentgyörgy						
2 035	-	-	103	-	17	-
Vámoscsalád						
1 353	-	-	583	4	32	-
Ö s s z e s e n						
10 995	-	3	3 252	59	120	-

b) Sárvári alsó esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Csénye						
1 270	-	-	2	-	-	-

Egervölgy						
1 886	-	-	2	-	4	-
Ikervár						
2 280	-	-	10	8	10	-
Nyőgér						
2 919	-	-	-	-	18	-
Pecöl						
2 475	-	-	-	-	3	-
Rábakovácsi						
1 644	-	-	1	-	9	-
Rum						
2 385	-	-	147	1	25	-
Sárvár						
9 226	22	5	600	123	798	5
Ö s s z e s e n						
24 085	22	5	762	132	867	5

c) Jánosházai esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Egyházashetye						
1 080	-	-	969	9	9	-
Gérce						
1 340	-	-	930	-	16	-
Hosszúpereszteg						
2 770	-	-	28	3	9	-
Jánosháza						
4 120	-	-	429	2	475	-
Karakó						
1 935	-	-	302	1	-	-

Káld						
2 118	-	-	652	11	5	3 (unitárius)
Vásárosmiske						
1 386	-	-	647	-	-	-
Zalaerdőd						
1 473	1	-	-	-	2	-
K u r á c i a						
Vashosszúfalu						
962	-	-	-	-	-	-
Ö s s z e s e n						
17 184	1	-	3 957	26	516	3

d) *Kemenesaljai esperesi kerület*

Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Alsóság						
2 203	5	3	1 211	24	109	-
Celldömölk						
4 456	2	-	2 038	144	477	-
Izsákfa						
630	-	-	120	-	1	-
Kemeneshőgyész						
756	-	-	2 502	74	42	-
Kemenesszentmárton						
982	-	-	2 201	34	20	-
Kemenesszentpéter						
1 411	-	-	-	-	4	-
Kenyeri						
1 540	-	-	7	1	10	-
Nagysitke						
1 976	-	-	1 394	25	110	-

Ostffyasszonyfa						
1 186	1	1	1 815	16	14	-
Pápóc						
2 038	1	-	3	1	12	-
Sömjénmihályfa						
480	-	-	1 676	21	15	-
K u r á c i a						
Nemeskocs-Boba						
450	-	-	1 041	32	5	-
Ö s s z e s e n						
18 108	9	4	14 008	372	819	-

e) Összesítő táblázat

S á r v á r i f ő e s p e r e s s é g						
Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
Lélekszám: 95 314 fő						
70 372	32	12	21 979	589	2 322	8 (3 unitá- rius)
Százalékos megoszlás						
73,832%	0,034%	0,013%	23,060%	0,618%	2,436%	0,008%

4. ŐRSÉGI FŐESPERESSÉG

a) Őrségi esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Ivác						
2 845	-	-	153	158	2	-
Kerca						
366	-	-	337	2 014	25	-

Nagyrákos						
707	-	-	115	1 954	-	-
Őriszentpéter						
2 064	-	-	222	1 504	25	-
Rábagyarmat						
2 477	-	-	4	3	1	-
Szőce						
1 761	-	-	831	211	3	-
Ö s s z e s e n						
10 220	-	-	1 662	5844	56	-

b) Vasvári esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Bérbaltavár						
3 586	-	-	28	13	17	-
Csehimindszent						
2 869	-	-	11	-	15	-
Egervár						
5 467	-	2	3	6	14	-
Felsőöszkó						
2780	-	-	2	2	5	-
Gerse						
2 580	-	-	-	6	7	-
Győrvár						
3 516	-	-	13	2	14	-
Kám						
2 048	-	-	3	-	15	-
Püspöktamási						
1 028	-	-	276	21	6	-

Rábahídvég						
1 650	-	-	3	1	40	-
Vasvár						
5 150	-	-	31	12	182	-
Összesen						
30 674	-	2	370	63	315	-

c) Összesítő táblázat

Őrségi főesperesség						
Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Lélekszám: 49 206 fő						
40 894	0	2	2 032	5 907	371	0
Százalékos megoszlás						
83,108%	0%	0,004%	4,130%	12,005%	0,754%	0%

5. ZALAEGERSZEGI FŐESPERESSÉG

a) Zalaegerszegi esperesi kerület

Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Plébániák						
Alsóbagod						
3 045	-	-	15	-	10	-
Boncódfölde						
1 846	-	-	1	-	15	-
Salonvár						
1 894	-	-	3	1	5	-
Zalaegerszeg						
14 341	27	3	337	310	1 043	7
Zalaháshágy						
2 069	-	-	23	3	3	-

Zalalövő						
3 165	4	6	103	82	115	-
Zalaszentgyörgy						
1 899	-	-	-	-	8	-
Ö s s z e s e n						
28 259	31	9	482	396	1 199	7

b) Novai esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Milej						
1 618	-	-	21	596	10	-
Nagylengyel						
2 500	-	-	29	11	4	-
Nova						
3 452	-	-	255	73	14	-
Pusztamagyaród						
2 303	-	-	354	-	11	-
Söjtör						
2 283	1	-	11	6	23	-
Zalatárnok						
1 874	-	2	33	4	13	-
K u r á c i á k						
Gellénháza						
1 535	-	-	1	-	10	-
Petrikeresztur						
1 III	-	-	14	34	-	-
Tófej-Lórántháza						
1 720	-	-	123	3	16	-
Pajzsszeg						
1 212	-	-	47	1 315	14	-

Összesen						
19 608	1	2	888	2 042	115	-

c) Összesítő táblázat

Zalaegerszegi főesperesség						
Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Lélekszám: 53 039 fő						
47 867	32	11	1 370	2 438	1 314	7
Százalékos megoszlás						
90,249%	0,060%	0,021%	2,583%	4,597%	2,477%	0,013%

6. ALSÓLENDVAI FŐESPERESSÉG

a) Alsólendvai alsó kerület

Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Lenti						
5 617	-	-	24	35	54	-
Páka						
4 983	-	-	13	-	25	-
Rédics						
2 138	-	-	3	5	1	-
Szécsisziget						
2 590	-	-	3	4	7	-
Tornyiszentmiklós						
3 881	-	-	5	-	-	-
K u r á c i á k						
Gutorföldre						
2 356	-	-	3	9	10	-

Lispe-Szentadorján						
2 015	-	1	6	1	4	-
Ö s s z e s e n						
23 580	-	1	57	54	101	-

b) Alsólendvai felső esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Csesztreg						
3 979	-	-	55	56	36	-
Szentgyörgyvölgy						
712	-	-	68	1 446	12	-
K u r á c i á k						
Gáborjánháza						
1 358	-	-	-	1	-	-
Kálócfa						
966	-	-	5	14	7	-
Kerkakutas						
895	-	1	13	767	2	-
Resznek						
1 373	-	1	2	3	4	-
Ö s s z e s e n						
8 317	-	2	143	2 287	61	-

c) Letenyi esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Bánokszentgyörgy						
6 002	-	-	5	-	5	-

Letenye						
5 078	-	-	8	12	35	-
Muraszemenye						
3 790	-	1	7	2	8	-
Szepetnek						
3 250	-	-	573	-	3	-
Tótszentmárton						
3 099	-	-	5	1	3	-
K u r á c i á k						
Becsehely						
2 958	-	-	-	-	10	-
Eszteregnye						
1 431	-	-	1	-	7	-
Rigyác						
698	-	1	3	-	-	-
Tótszerdahely						
2 837	-	-	13	2	15	-
Ö s s z e s e n						
29 143	-	1	615	17	86	-

d) Összesítő táblázat

A l s ó l e n d v a i f ő e s p e r e s s é g						
Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
Lélekszám: 64 465 fő						
61 040	0	4	815	2 358	248	0
Százalékos megoszlás						
94,687%	0%	0,006%	1,264%	3,658%	0,385%	0%

B) A SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYE
TERÜLETÉN ÉLŐ FELEKEZETEK (1943)¹⁴

I. SZÉKESEGYHÁZI FŐESPERESSÉG

a) Székesegyházi esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
Plébániák						
Szombathely – főplébánia						
12 189	87 (az egész vá- rosra vo- natkozó adat)	-	-	-	-	-
Szombathely – Szent Erzsébet plébánia						
5 650	-	-	-	-	-	-
Szombathely – Szent Márton plébánia						
8 025	-	-	-	-	-	-
Szombathely – Szent Quirin plébánia						
7 002	-	15	11	-	-	-
Kurácia						
Szombathely – Gyöngyösszőlős						
3 621	-	-	23	17	11	-
Kámon						
3 865	13	-	79	67	16	3
Összesen						
40 352	100	15	102	84	27	3

¹⁴ Készült az 1943-as *Schematismus* alapján, a plébániákhoz és kuráciákhoz tartozó filiák lakosságát is beleszámolva. A *Schematismus* a szombathely-felső és pinkavölgyi egyesített esperesi kerületet külön-külön hozza, mindkét helyen jelezve, hogy ideiglenes jelleggel egyesítettek. A fentiekben én is ezt a megoldást alkalmazom.

b) Szombatbelyi felső esperesi kerület (ideiglenesen a pinkavölgyi esperesi kerülettel egyesítve)

Római katolikusok	Görög katolikusok	Orthodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Plébániák						
Dozmat						
956	-	-	-	2	-	-
Ják						
2 536	-	-	21	-	2	-
Kisunyom						
1 326	-	-	2	15	24	-
Nárai						
1 060	-	-	2	-	-	-
Olad						
1 643	-	-	9	9	2	-
Kurációk						
Torony (1943-tól plébánia)						
1 731	-	-	19	15	8	-
Sorokpolány (1941-től, Kisunyomból vált ki)						
1 458	-	-	61	219	3	-
Összesen						
10 710	-	-	114	260	39	-

c) Szombatbelyi alsó esperesi kerület

Római katolikusok	Görög katolikusok	Orthodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Plébániák						
Nemesböd						
842	-	3	-	-	-	-
Szentkirály						
1 525	-	-	7	7	4	-
Szentléránt						
1 405	-	-	552	12	9	-

Táplánszentkereszt						
1 510	-	-	10	10	11	-
Vasszécseny						
2 254	-	-	15	3	4	-
Vép						
2 845	-	-	6	-	2	-
Ö s s z e s e n						
10 381	-	3	590	32	30	-

d) Kőszegi esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangelí- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Bozsok						
679	-	-	3	-	4	-
Kőszeg						
8 368	49	27	1 466	297	109	5 (unitá- rius); 16 (egyéb)
Kőszegszerdahely						
1 239	-	-	412	6	3	-
Salköveskut						
1 492	-	-	1	-	3	-
Meszlen						
763	-	-	549	3	-	-
Nagygencs (a neve Gencsapáti 1943-ban, a filiával együtt)						
1 833	-	-	7	-	-	1 (unitári- us)
Perenye						
906	-	-	1	-	10	-
Pöse						
1 887	-	-	36	3	15	-

Tömörd						
529	-	-	-	-	-	-
Vasszilvagy						
1 532	-	-	5	3	7	-
K u r á c i á k						
Kőszegpaty						
690	-	-	245	-	-	-
Söpte (1941-ben felállítva, Salköveskutból vált ki)						
920	-	-	5	-	1	-
Vasasszonyfa (1941-ben felállítva, Salköveskutból vált ki)						
779	-	-	-	-	-	-
Ö s s z e s e n						
21 617	49	27	2730	312	152	22 (ebből 6 unitárius)

e) Körmentői esperesi kerület

Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Csákánydoroszló						
2 008	-	-	12	2	16	-
Egyházashollós						
1 375	4	-	56	358	10	-
Egyházaskörölc						
1 129	-	-	65	1 060	12	-
Körmentői						
6 732	-	476	1 008	389	14	-
Magyarszecsőd						
751	-	-	64	462	3	-
Nagykölköd						
710	-	-	14	-	-	-
Nádasd						
3 205	-	-	1110	104	-	-

Szarvaskend						
2 238	-	-	436	9	10	-
Vasalja						
1 469	-	-	-	2	-	1
Összesen						
19 617	4	476	2765	2386	65	1

f) Összesítő táblázat

Székesegyházi főesperesség						
Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
Lélekszám: 112 286 fő						
102 677	153	521	6 301	3 074	313	26 (6 uni- tárius)
Százalékos megoszlás						
90,812%	0,135%	0,461%	5,573%	2,719%	0,277%	0,023%

2. NÉMETÚJVÁRI FŐESPERESSÉG

a) Pinkavölgyi esperesi kerület (ideiglenesen a szombathelyi felső esperesi kerülettel egyesítve)

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Nagynarda						
1 557	-	-	-	-	-	-
Pinkamindszent						
610	-	-	2	1	-	-
Pornóapáti						
652	-	-	1	1	-	-
Szentpéterfa						
1 645	-	-	2	-	4	-

Vaskeresztes						
1 014	-	-	5	-	4	-
Ö s s z e s e n						
5 478	-	-	10	2	8	-

b) Szentgotthárdi esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Alsószőlők						
730	-	-	-	-	-	-
Apátistvánfalva						
2 677	-	-	3	6	-	-
Felsőrönök						
1 307	-	-	38	-	-	-
Felsőszőlők						
1 818	-	-	2	-	-	-
Rábakethely						
3 564	-	-	81	10	-	-
Szentgotthárd						
2 695	2	-	359	70	261	1 (unitári- us)
Vasszentmihály						
2 911	-	-	128	8	1	-
K u r á c i a						
Rábafüzes						
850	2	-	267	-	5	-
Ö s s z e s e n						
16 552	4	-	878	94	267	1

c) Összesítő táblázat

N é m e t ú j v á r i f ő e s p e r e s s é g						
Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
Lélekszám: 23 294 fő						
22 030	4	0	888	96	275	1 (unitári- us)
Százalékos megoszlás						
94,574%	0,017%	0%	3,812%	0,413%	1,181%	0,004%

3. SÁRVÁRI FŐESPERESSÉG

a) Sárvári felső esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Bögöt						
942	-	-	-	-	5	-
Felsőpaty						
2 447	-	-	600	4	6	-
Hegyfalu						
1 380	-	-	447	4	21	-
Nick						
1 296	-	-	1 319	4	4	-
Ölbő						
1 551	-	3	94	5	13	-
Répcszentgyörgy						
2 045	-	-	103	-	15	-
Vámoscsalád						
1 252	-	-	549	7	15	-
Ö s s z e s e n						
10 913	-	3	3112	24	79	-

b) Sárvári alsó esperesi kerület

Római katolikusok	Görög katolikusok	Orthodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Csénye						
1 286	-	-	4	-	-	-
Egervölgy						
1 920	-	-	2	-	4	-
Ikervár						
2 352	-	-	4	5	7	-
Nyőgér						
2 904	-	-	-	-	15	-
Pecöl						
2 442	-	-	-	-	3	-
Rábakovácsi						
1 651	-	-	2	-	7	-
Rum						
2 169	-	-	III	13	28	-
Sárvár						
9 586	22	1 752	600	118	798	5
Ö s s z e s e n						
24 310	22	1 752	723	136	862	5

c) Jánosházai esperesi kerület

Római katolikusok	Görög katolikusok	Orthodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Egyházashetye						
1 083	-	-	992	9	4	1 (unitárius)
Gérce						
1 151	-	-	837	-	14	-

Hosszúpereszteg						
2 672	-	-	14	3	9	-
Jánosháza						
4 005	-	-	391	20	466	-
Karakó						
1 775	-	-	228	26	3	-
Káld						
1 978	-	-	621	3	4	-
Vásárosmiske						
1 404	-	-	633	-	-	-
Zalaerdőd						
1 465	1	-	-	-	2	-
K u r á c i a						
Vashosszúfalu						
930	-	-	-	-	-	-
Ö s z e s e n						
16 463	1	-	3716	61	502	1 (unitárius)

d) Kemenesaljai esperesi kerület

Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangelikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Alsóság						
2 034	-	-	1 014	6	71	-
Celldömölk						
4 III	2	-	1 482	152	477	-
Izsákfa						
585	-	-	100	-	-	-
Kemeneshőgyész						
815	-	-	2 551	59	30	-
Kemenesszentmárton						
1 030	-	-	2 197	29	15	-

Kemenesszentpéter						
1 550	-	-	1	1	4	-
Kenyeri						
1 530	-	-	9	1	7	-
Nagysitke						
1 997	-	-	1 394	25	110	-
Ostffyasszonyfa						
1 188	3	1	1 712	7	14	-
Pápóc						
2 031	-	-	-	-	9	-
a						
464	-	-	1 667	21	8	-
K u r á c i a						
Nemeskocs-Boba						
433	-	-	1 080	3	5	-
Ö s s z e s e n						
17 768	5	1	13 207	304	750	-

e) Összesítő táblázat

S á r v á r i f ő e s p e r e s s é g						
Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
Lélekszám: 94 719 fő						
69 454	28	1 755	20 758	525	2 193	6 (1 unitá- rius)
Százalékos megoszlás						
73,326%	0,030%	1,853%	21,915%	0,554%	2,315%	0,006%

4. ŐRSÉGI FŐESPERESSÉG

a) Őrségi esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Ivác						
2 842	-	-	151	155	2	-
Kercaszomoróc						
375	-	-	340	2 023	20	-
Nagyrákos						
767	-	-	108	1 896	-	-
Őriszentpéter						
2 006	-	-	223	1 486	13	-
Rábagyarmat						
2 511	-	-	8	-	-	-
Szőce						
1 861	-	-	801	202	8	-
Összesen						
10 362	-	-	1 631	5 762	43	-

b) Vasvári esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Bérbaltavár						
3 183	-	-	23	11	21	-
Csehimindszent						
2 798	-	-	11	-	10	-
Egervár						
4 869	-	3	3	10	14	-
Oszkó						
2 593	-	-	2	2	7	-

Gerse						
2 869	-	-	3	-	8	-
Győrvár						
3 558	-	-	11	2	16	-
Kám						
2 110	-	-	3	-	15	-
Püspöktamási						
989	1	-	269	22	8	-
Rábahídvég						
1 540	-	-	2	2	28	-
Vasvár						
5 118	-	-	36	12	305	-
Összesen						
29 627	1	3	363	61	432	-

c) Összesítő táblázat

Őrségi főesperesség						
Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangelikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Lélekszám: 48 285 fő						
39 989	1	3	1 994	5 823	475	0
Százalékos megoszlás						
82,819%	0,002%	0,006%	4,130%	12,060%	0,984%	0%

5. ZALAEGERSZEGI FŐESPERESSÉG

a) Zalaegerszegi esperesi kerület

Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangelikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Alsóbagod						
3 170	-	-	12	4	15	-

Boncódfölde						
1 930	-	-	-	-	5	-
Salmóvár						
1 849	-	-	2	4	6	-
Zalaegerszeg, I. plébánia						
11 087	53	2	274	261	801	-
Zalaegerszeg, II. plébánia						
4 404	-	-	8	-	-	-
Zalaháshágy						
2 148	-	-	23	-	3	-
Zalalövő						
3 093	6	-	100	80	112	-
Zalaszentgyörgy						
1 891	-	-	16	5	4	-
Ö s s z e s e n						
29 572	59	2	435	354	946	-

b) Novai esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangelí- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Milej						
1 660	-	-	18	602	7	-
Nagylengyel						
2 500	-	-	23	9	4	-
Nova						
3 529	-	-	249	70	5	-
Pusztamagyaród						
2 323	-	-	356	-	9	-
Söjtör						
2 278	2	-	7	4	21	-

Zalatárnok						
I 910	-	-	28	6	12	-
K u r á c i á k						
Gellénháza						
I 567	-	-	3	-	2	-
Petrikeresztur						
I 121	-	-	14	35	-	-
Tófej-Lórántháza						
I 737	-	-	118	10	12	-
Becsvölgye						
I 296	-	3	78	I 312	13	-
Ö s s z e s e n						
I9 921	2	3	894	2 048	85	-

c) Összesítő táblázat

Zalaegerszegi főesperesség						
Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
Lélekszám: 54 321 fő						
49 493	61	5	I 329	2 402	I 031	0
Százalékos megoszlás						
91,112%	0,112%	0,009%	2,447%	4,422%	1,898%	0%

6. ALSÓLENDVAI FŐESPERESSÉG

a) Alsólendvai alsó esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Lenti						
5 617	-	-	22	34	52	-

Páka						
5 145	-	-	18	4	23	-
Rédics						
2 177	-	-	3	5	1	-
Szécsisziget						
2 758	-	-	-	9	6	-
Tornyiszentmiklós						
4 123	-	-	9	-	-	-
K u r á c i á k						
Gutorfölde						
2 535	-	5	4	5	5	-
Lispe-Szentadorján						
2 318	-	-	1	19	4	-
Ö s s z e s e n						
2 4673	-	5	57	76	91	-

b) Alsólendvai felső esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Csesztreg						
3 970	-	-	52	41	34	-
Szentgyörgyvölgy						
754	-	-	71	1 439	16	-
K u r á c i á k						
Gáborjánháza						
1 333	-	-	-	1	-	-
Kálócfa						
978	-	-	2	2	5	-
Kerkakutas						
836	-	-	-	655	-	-

Resznek						
1 394	-	-	3	7	4	-
Ö s s z e s e n						
9 265	-	-	128	2145	59	-

c) Letenyi esperesi kerület

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Bánokszentgyörgy						
6 535	-	-	42	18	4	-
Letenye						
4 978	-	-	12	8	27	-
Muraszemenye						
3 853	-	1	3	3	5	-
Szeptetnek						
3 087	-	-	443	-	6	-
Tótszentmárton						
3 099	-	-	4	4	3	-
K u r á c i á k						
Becsehely						
2 796	-	-	12	3	-	-
Eszteregnye						
1 352	-	-	1	-	5	-
Rigyác						
657	-	-	-	-	-	-
Tótszerdahely						
2 801	-	-	17	2	15	-
Ö s s z e s e n						
2 9158	-	1	534	38	65	-

d) Összesítő táblázat

Alsólendvai főesperesség						
Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangelikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Lélekszám: 66 295 fő						
63 096	0	6	719	2 259	215	0
Százalékos megoszlás						
95,175%	0%	0,009%	1,085%	3,407%	0,324%	0%

C) A SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYE
TERÜLETÉN ÉLŐ FELEKEZETEK (1940, 1943) – ÖSSZEGZÉS

	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangelikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
1940							
Számszerűen (fő)	341 468	75	147	34 561	15 502	8 905	58
Százalékos megoszlás	85,214%	0,019%	0,037%	8,625%	3,869%	2,222%	0,014%
1943							
Számszerűen (fő)	348 739	247	2 290	31 989	14 179	4 502	33
Százalékos megoszlás	86,756%	0,061%	0,570%	7,958%	3,527%	1,120%	0,008%

D) A MURAVIDÉKI APOSTOLI ADMINISZTRATÚRA
TERÜLETÉN ÉLŐ FELEKEZETEK (1943)¹⁵

I. MURASZOMBATI ESAPERESI KERÜLET

Római ka- tolikusok	Görög ka- tolikusok	Orto- doxok	Evangéli- kusok	Reformá- tusok	Zsidók	Egyéb
P l é b á n i á k						
Csendlak						
2 955	-	-	707	-	-	-
Dolány						
1 304	-	1	1 056	98	19	-
Felsőlendva						
5 874	-	-	1 522	-	1	-
Felsőszentbenedek						
841	-	-	4 946	299	6	-
Kerkafő						
1 392	-	-	37	-	-	-
Mártonhely						
1 408	-	-	3 467	-	11	-
Muraszombat						
7 627	-	-	12	28	250	-
Perestó						
3 004	-	-	44	-	-	-
Péterhegy						
916	-	-	3 359	-	-	-
Szentsebestyén						
1 151	-	-	3 188	-	-	-
Vashidegkut						
2 000	-	-	1 399	-	6	-
Vizlendva						
3 636	-	-	1 367	-	16	-

¹⁵ Készült az 1943-as *Schematismus* alapján.

69 943	0	I	21 297	720	475	0
Százalékos megoszlás						
75,666%	0%	0,001%	23,040%	0,779%	0,514%	0%

E) AZ EGYHÁZMEGYE NEMZETISÉGI MEGOSZLÁSA (1940, 1943)¹⁶

1. Székesegyházi főesperesség	
Kőszegi esperesi kerület	Kőszeg: magyar és német
	Tömörd: magyar és horvát
2. Németújvári főesperesség	
Pinkavölgyi esperesi kerület	Nagynarda: horvát és magyar
	Pornóapáti: német, magyar
	Szentpéterfa: horvát és magyar
	Vaskeresztes: német és horvát
Szentgotthárdi esperesi kerület	Alsószőlőnk: szlovén, magyar, német
	Apátistvánfalva: szlovén
	Felsőörnök: német
	Felsőszőlőnk: szlovén
	Vasszentmihály: magyar, német
	Rábafüzes: német
3. Sárvári főesperesség	
Nincs a magyartól eltérő nyelvet használó plébánia vagy kurácia	
4. Őrségi főesperesség	
Nincs a magyartól eltérő nyelvet használó plébánia vagy kurácia	
5. Zalaegerszegi főesperesség	
Nincs a magyartól eltérő nyelvet használó plébánia vagy kurácia	
6. Alsólendvai főesperesség	
Letenyei esperesi kerület	Tótszentmárton: magyar és horvát
	Tótszerdahely: magyar és horvát

¹⁶ Készült az 1940-es és az 1943-as *Schematismus* alapján. A táblázatban a magyartól eltérő nyelvet (is) használó plébániákat, illetve kurációkat tüntettem fel.

FORRÁSOK

ARCHIVIO SEGRETO VATICANO – CITTÀ DEL VATICANO (ASV)

Arch. Nunz. Ungheria, busta 19, fasc. 1/9; busta 20, fasc. 1/2; busta 20, fasc. 14/2; busta 23, fasc. 6; busta 28, fasc. 1/2; busta 30, fasc. 2; busta 35, fasc. 7; busta 40 fasc. 4; busta 41, fasc. 7; busta 42, fasc. 1/3; busta 42, fasc. 1/5; busta 43, fasc. 2/1; busta 44, fasc. 7; busta 45, fasc. 1/6; busta 45, fasc. 1/9; busta 47, fasc. 7; busta 48, fasc. 1/8; busta 49, fasc. 1; busta 51, fasc. 1/7; busta 52, fasc. 4; busta 52, fasc. 6; busta 54, fasc. 1/8; busta 54, fasc. 1/10; busta 54, fasc. 3; busta 55, fasc. 4; busta 56, fasc. 8/7.
Congr. Concist., Relat. Dioec. 700.

FŐAPÁTSÁGI LEVÉLTÁR – PANNONHALMA (FL)

Főapáti Hivatal iktatott iratai 1936–1944
Pannonhalmi Főmonostori perjeli napló 1921–1923, 1929–1937-es és 1937–1944-es kötetei
Miscellanea, Kelemen Krizosztom korához

GYŐRI EGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR – GYŐR (GYEL)

Egyházkormányzati iratsorozat 1934–1939
Káptalani jegyzőkönyvek 1934–1939

KALOCSAI FŐEGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR – KALOCSA (KFL)

Grósz József personalia, 1–6. doboz
Grósz József personalia, Massa (a Grósz per alkalmával lefoglalt iratok)

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA – BUDAPEST (MNL-OL)

K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

K 63, Külügyminisztérium. Politikai osztály iratai

K 105, Külügyminisztériumi Levéltár, Vatikáni követség, 25. csomó

K 802, Vallás-és közoktatásügyi minisztériumi levéltár, Vallás-és közoktatásügyi minisztérium, Elnöki iratok, 72. doboz

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR VAS MEGYEI LEVÉLTÁRA – SZOMBATHELY
(MNL-VAML)

Vas vármegye Közigazgatási Bizottságának iratai (1934–1944)

Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve 1935–1944 (74–83. kötet)

Szombathely város közgyűléseinek jegyzőkönyvei 1936–1944 (28–36. kötet)

Szentgotthárdi Ciszterci Apátság iratai 1936–1944

Szombathelyi Domonkos Rendház iratai 1936–1944

Szombathelyi Szalézi Rendház iratai 1936–1944

Vasvári Domonkos Rendház iratai 1936–1944

Domonkos Nővérek Vasvári Rendháza iratai 1936–1943

Szombathelyi Szegénygondozó Mária Nővérek iratai 1936–1943

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ZALA MEGYEI LEVÉLTÁRA – ZALAEGERSZEG
(MNL-ZML)

IV.402a, Zala Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1932, 1936–1944

PANNONHALMI FŐAPÁTSÁGI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁRA – PANNONHALMA

Bozmánszky Gyárfás hagyatéka (537)

PRÍMÁSI LEVÉLTÁR – ESZTERGOM (PL)

Serédi Jusztinián hercegprímás iratai, Cat. D/C, 3, 22, 41.

Serédi Jusztinián hercegprímás magánlevéltára

SEGRETERIA DI STATO, SEZIONE PER I RAPPORTI CON GLI STATI,
 ARCHIVIO STORICO, CONGREGAZIONE DEGLI AFFARI ECCLESIASTICI STRAORDINARI
 – CITTÀ DEL VATICANO (S.RR.SS. AA.EE.SS.)

Austria-Ungheria, periodo III, pos. 1441, fasc. 579.
 Austria, periodo IV, pos. 752, fasc. 3.
 Jugoslavia, periodo IV, pos. 29, fasc. 27.
 Ungheria, periodo IV, pos. 25, fasc. 28.
 Ungheria, periodo IV, pos. 45, fasc. 42.
 Ungheria, periodo IV, pos. 61, fasc. 51.
 Ungheria, periodo IV, pos. 66, fasc. 52.
 Ungheria, periodo IV, pos. 74, fasc. 55.

SEGRETERIA DI STATO, SEZIONE PER I RAPPORTI CON GLI STATI,
 ARCHIVIO STORICO, RAPPORTI SESSIONI – CITTÀ DEL VATICANO
 (S.RR.SS. RAPP. SESS.)

1921, n. 1243.
 1937, n. 1379.

SZÉKESFEHÉRVÁRI PÜSPÖKI ÉS SZÉKESKÁPTALANI LEVÉLTÁR – SZÉKESFEHÉRVÁR
 (SZFVPL)

No. 5405

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT – BUDAPEST (SzIT)

Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatéka

SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR – SZOMBATHELY (SzEL)

Acta Cancellariae 1923, 1930–1944.
 Grósz József iratai 1–3. doboz, illetve egy hengeres tok
 Káptalani iratok 1924, 1929–1945.
 Gróf Mikes János iratai, különösen 18–19. doboz
 Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–
 Püspöki Körlevelek 1933–1945
 Székeskáptalani ügyiratok iktatója és a fontosabb határozatok jegyzőkönyve, 1919–1989

Szeminárium iratai, különösen: 36. kötet, 41. kötet, 55. kötet, 8. doboz, 9. doboz, 26. doboz
Egyházmegyei Főtanfelügyelő iratai 1936–1944
Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan Magánlevéltára, 21. doboz
Térképek

VESZPRÉMI ÉRSEKI ÉS FŐKÁPTALANI LEVÉLTÁR – VESZPRÉM (VÉL)

I.1.44.a, Acta Diocesana 1936–1944

I.1.41, Bullák, kinevezési okmányok – Czapik Gyula és Mindszenty József kinevezési bullái

BIBLIOGRÁFIA

- „... ahol a batár elvázolt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében (szerk. Pásztor Cecília), Balassagyarmat–Várpalota 2002.
- A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve. 1777–1977* (szerk. Fábián Árpád), Szombathely 1977.
- A Budapesti Rk. Egyházközségek első tíz éve* (szerk. Hauser Ignác), Budapest 1930.
- A csanádi püspökség története I–VIII* (Csanádvármegyei könyvtár 19–20, 24, 28–29, 40–43) (szerk. Juhász Kálmán), Makó 1930–1947.
- A csornai premontrei kanonokrend szombathelyi Szent Norbert-gimnáziumának értesítői* (az 1935/1936-os tanévtől az 1943/1944-es tanévig; szerk. Simonffy Jenő O.Praem., majd az 1941/1942-es tanévtől Pákey Arnold O.Praem.)
- A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1* (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák I/1) (szerk. Őze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert), Piliscsaba–Budapest 2005.
- A Grósz-per előkészítése 1951* (szerk. SZABÓ CSABA), Budapest 2001.
- A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi emlékkönyve, 1912–1987* (szerk. Timkó Imre), Nyíregyháza 1987.
- A hajdúdorogi egyházmegye és a miskolci apostoli kormányzóság schematizmusa*, Pécs 1982.
- A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve 1904 I–II*, Kassa 1904.
- A katolikus egyházközségek igazgatásának szabályzata*, Székesfehérvár 1929.
- A Katolikus Akció Bajtársi Szolgálatának (K. A. B. Sz.) hadigondozó útmutatója* (összeáll. KÖHLER FERENC–VARASDYNÉ ZICHY HENRIETTE), Budapest 1944.
- A katolikusok aránya járásonként Csonka-Magyarországon. Melléklet a Magyar Katolikus Almanach III. évfolyamához*, Magyar Katolikus Almanach III.
- A körmendi egyházközségek és hitközségek története* (szerk. Bundics Antal Miklós–Zügn Tamás–Pataky László–Szántóné Balázs Edit), Körmend 1993.
- A kőszegi szent Benedekrendi kat. Ferenc József gimnázium értesítője* (az 1935/1936-os iskolaévtől az 1942/43-as iskolaévig; szerk. Saly Arnulf O.S.B.)
- A magyar katolikus püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I–II* (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae 12–13), kiad. BEKE MARGIT, München–Budapest 1992.
- A Székesfehérvári Egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben. Alapításának 200. esztendejében*, Székesfehérvár 1977.
- A Szeretet Otthon májusban megkezdte a működését*, Győri Nemzeti Hírlap 2 (1937) 48, 9.
- A Szerzita Nővérek magyar Kongregációja: szervezetismertetés*, Budapest 1943.
- A szombathelyi egyházmegye névtára. Schematismus dioecesis Sabariensis*, Szombathely 1972.
- A szombathelyi egyházmegye története (1777–1929) I–III* (szerk. GÉFIN GYULA), Szombathely 1929–1935.
- A Szombathelyi Egyházmegye zsinati könyve*, Szombathely 2000.
- A szombathelyi egyházmegye zsinati törvénykönyve. (Statuta Dioecesis)*, Szombathely 1927.
- A szombathelyi egyházmegyei zsinat /Beszámoló az előkészítő munkáról*, Ünnepi harangszó 6 (1997) 2–3, 8–10.
- A váci egyházmegye történeti névtára I. Első rész. Az intézmények története*, Vác 1915.
- A váci egyházmegye történeti névtára II. Második rész. A papság életadatai*, Vác 1917.

- A veszprémi egyházmegye múltjából* sorozat (PFEIFFER JÁNOS szerkesztésében 1933–1950-ig 13 kötet, 1987-től KÖRMENDY JÓZSEF szerkesztésében – aki 2005-ben hunyt el – további 4 kötet. Azóta 7 kötet látott napvilágot).
- A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Emlékkönyve*, Budapest 1938.
- A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus tájékoztatója a belső szervei számára*, Budapest 1938.
- Adalékok a veszprémi püspökség történetéhez* sorozat (1901, 1903).
- Adatok az egri egyházmegye történelméhez I–IV* (szerk. Kandra Kabos [I–II]–Balássy Ferencz [III]–Leskó József [IV]), Eger 1885–1908.
- ARADI ZSOLT: *Pius XI. The pope and the man*, New York 1958.
- Archivio della nunziatura Apostolica in Berlino (Nunziatura Pacelli)*. Indice 1196, a cura di KIRSI SALONEN, Città del Vaticano 2003.
- Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irománya I*, Budapest 1920.
- Az 1931. július hó 18-ára hirdetett országgyűlés felsőházának naplója II*, Budapest [1933].
- Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója II*, Budapest 1935.
- Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XI*, Budapest 1937.
- Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XIII*, Budapest 1937.
- Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XIV*, Budapest 1937.
- Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XVII*, Budapest 1938.
- Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XXI*, Budapest 1939.
- Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója I*, Budapest 1940.
- Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója II*, Budapest 1942.
- Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója III*, Budapest 1943.
- Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója IV*, Budapest 1944.
- Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója VI*, Budapest 1940.
- Az 1941. évi népszámlálás nemre, családi állapotra és vallásra vonatkozó adatai*, Magyar Statisztikai Szemle (1943) 5–6, 249–252.
- Az 1941. évi népszámlálás. 3. összefoglaló adatok* (Történeti statisztikai kötetek) (szerk. Dányi Dezső), Budapest 1978.
- Az Országos Levéltár alapelejtárolt anyagában 1956. november 6–8-án keletkezett károk jegyzéke*, Levéltári Híradó 7 (1957) 1–2, 8–23.
- AZARI BERTALAN: *Az 1920–1945. évek közötti földbirtok-politikai intézkedésekről*, Geodézia és Kartográfia 62 (2010) 3, 36–38.
- BABÓTHY FERENC: *Utam a KALOT-boz*, Félbemaradt reformkor. Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása? A Katolikus Szemlében megjelent tanulmányok gyűjteménye, 27–40.
- BAKÓ BALÁZS: „A püspökség bankja”. (Vázlat a szombatbelyi egyházmegyei takarékpénztár történetéhez), Vasi Szemle 62 (2008) 6, 686–692.
- BAKÓ BALÁZS: „Non confundar” – „Nem szégyenülök meg”. Megemlékezés gróf Mikes János püspökről, Vasi Szemle 59 (2005) 6, 745–756.
- BAKÓ BALÁZS: *A szombatbelyi püspöki szék 1911. évi betöltése* (Boda János és Mikes János levelezése alapján), Vasi Szemle 61 (2007) 6, 694–726.
- BAKÓ BALÁZS: *Az ellenforradalmár püspök. Eljárás gróf Mikes János szombatbelyi püspök ellen 1918–19-ben*, Vasi Szemle 61 (2007) 1, 71–80.
- BAKÓ BALÁZS: *Gróf Mikes János, a szombatbelyi egyházmegye püspöke*, doktori értekezés (ELTE-BTK), Budapest 2013.
- BALOGH MARGIT: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946*, Budapest 1998.
- BALOGH MARGIT: *A KALOT története, 1935–1946*, Történelmi szemle 36 (1994) 3–4, 283–298.
- BALOGH MARGIT: *Mindszenty József. 1892–1975*, Budapest 2002.
- BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ: *Allam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 I*, Budapest 2005.
- BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár* (História Könyvtár; Kronológiák, Adattárak 4), Budapest 1996.

- BALOGH MARGIT–SZABÓ CSABA: *A Grösz-per* (Híres politikai perek), Szekszárd 2002.
- BANGHA BÉLA S.J.: *Egy nagy ígéret. Az Actio Catholica jelentősége korunkban* (különlenyomat a Magyar Kultúra 21 (1934) 6. számából. Az ott megjelenő cím némileg egyszerűsített: *Egy nagy ígéret*, 241–247), Budapest 1934.
- BANGHA BÉLA S.J.: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*, Budapest [1920].
- BÁNK JÓZSEF: *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai*, Budapest 1958.
- BEKE MARGIT: *Fejezetek az új- és legújabbkori elitképzéshez. A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest 2010.
- BERÉNYI SZILÁRD: *A katolikus autonómia és az egyházközösségek. Történeti áttekintés*, Budapest 1942.
- BERESZTÓCZY MIKLÓS: *Az egyházi nagyjavadalmakat érintő főkegyúri vagyongfelügyelet eljárási szabályzata* (Magyar Jogászegylet Egyházi Jogi Szakosztályának Kiadványai 4), Budapest 1944.
- BERESZTÓCZY MIKLÓS: *V. K. M. I. A magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium katolikus (I.) ügyosztályának története. 1867–1947*, Budapest 1947.
- Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, Budapest 1979.
- BIHAR JENŐ: *Dr. Széchényi Miklós Gróf v.b.t.t. Győri Megyés Püspök 1901–1911*, Győr 1911.
- BIZZER ISTVÁN: *A képi elbeszélés módszerei és a liturgikus tér egysége. A Szombathelyi Püspöki Szeminárium kápolnájának dekorációja 1940–1943, Szó és kép. A művészi kifejezés szemiotikája és ikonográfiája* (Ikonológia és műértelmezés 9; szerk. Kiss Attila–Szőnyi György Endre), Szeged 2003, 47–60.
- BIZZER ISTVÁN: *A modern szakrális falképfestészet „római” vonulata Magyarországon, 1930–1950*, doktori értekezés (ELTE-BTK), Budapest 2009.
- BIZZER ISTVÁN: *Kontuly Béla, 1904–1983*, Budapest 2003.
- BOJÁR IVÁN: *Mi égett Országos Levéltárban?*, Élet és irodalom 32 (1988) 48, 2.
- BONCZ FERENCZ: *A katolikus főpapi hagyatékok körüli eljárás és erre vonatkozó főbb rendeletek*, Budapest 1878.
- BONNENFANT, GEORGES: *Histoire générale du diocèse d'Évreux I–II*, Paris 1933.
- BORDÁS-GIESZ ISTVÁN: 1939: *Kárpátalja*, Századok 137 (2003) 1, 159–177.
- BORDÁS-GIESZ ISTVÁN: *A kárpátaljai revízió előzményei*, Polisz 127 (2010) 36–45.
- BORDÁS-GIESZ ISTVÁN: *A kárpátaljai területi revízió (1939) politikai földrajzi összefüggései*, Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából II. A társadalmi-gazdasági aktivitás területi és környezeti problémái, 9–31.
- BORDÁS-GIESZ ISTVÁN: *A két bécsi döntés (1938, 1940) megalapozása és fogadtatása a korabeli magyar politikai földrajzban*, Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából III, 133–144.
- BOROS ZOLTÁN: *A dörmölki apátság 1802–1950, Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon I*, 369–384.
- BORÓVI JÓZSEF: *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztásának és a beszercebányai–rozsnyói–szepesi püspökségek alapításának története*, Eger 1962.
- BŐLE KORNÉL O.P.: *A háromszázéves szombathelyi zárdánk*, Budapest 1938.
- BRANDENSTEIN BÉLA: *Actio Catholica bivatása és feladatai Magyarországon*, Budapest 1935.
- BUNDICS ANTAL MIKLÓS: *Fejezetek a körmendi római katolikus egyházközösség történetéből, A körmendi egyházközösségek és hitközösségek története*, 5–250.
- BUNYITAY VINCZE: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig I–IV*, Nagyvárad 1883–1935.
- BUZÁS JOSEF: *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert I–IV*, Raab 1966–1969.
- CANON DE SMET: *Betrothment and marriage. A canonical and theological treatise with notices on history and civil law II*, Bruges 1912.
- CARLO CONFALONIERI: *Pio XI visto da vicino* (Grande biografie 2), terza edizione, Cinisello Balsamo 1993.
- CHAS, AUGUSTINE: *A commentary on the new Code of Canon Law. VI: Administrative Law (Can. 1154–1151)*, London 1921.
- Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895. Milleniumi emlékkiadás. 1836–1868* (szerk. Márkus Dezső), Budapest 1896.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. Milleniumi emlékkiadás* (szerk. 1928-ig Térfy Gyula, majd 1929-től Degré Miklós és Várady-Brenner Alajos; az 1921–1944. évi vonatkozó törvények)
- Codex Iuris Canonici, Pii X pontificis maximi iussu digestus Benedicti papae XV auctoritate promulgatus*, Roma 1918.
- Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980*, Szeged 1980.

- CSELENKÓ BORBÁLA: *A Szombathelyi Egyházmegye alapítólevele, 1777 (Adalékok az egyházmegye alapításához)*, Vasi Szemle 67 (2013) 3, 349–361.
- CSERNÓCH JÁNOS: *Katolikus kérdések. Csernoch János Dr. bíbornok, bercegprimás beszédei a Szent-István-Társulat közgyűlésein 1911–1924*, Budapest 1924.
- CSIZMADIA ANDOR: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy kor-szakban*, Budapest 1966.
- CSULAK ELEMÉR–KERESZTESSEY ERNŐ: *Az egyszeri berubázási bozzájárulás* (Magyar Jogászegylet Könyvtára 19), Budapest [1938].
- DESICS IGNÁC: *A vasvár-szombathelyi székeskáptalan története főbb vonásaiban*, A szombathelyi egyházmegye története II, 297–332.
- DICZIG ALAJOS: *Az illetékegyenérték*, Debrecen 1934.
- Die Ursprünge und Wegereiter unserer Diözese*, Kirchliches Jahrbuch 1962 für die Katholiken der Diözese Eisenstadt, Eisenstadt [1962], 43–57.
- DOBRI MÁRIA: *Aszeminárium kápolnája*, Séták Szombathelyen, Szombathely 2003.
- DOBRI MÁRIA: *Almásy László levelei Mikes János püspökhöz*, VSZ 50 (1996) 2, 267–273.
- DUFOURCQ, ALBERT: *Comment concevoir l'histoire d'un diocèse de France?*, Introduction aux études d'histoire ecclésiastique locale. Tome II. L'histoire locale à travers les âges (Bibliothèque de la société d'histoire ecclésiastique de la France; éd. par Carrière Victor), Paris 1934, 270–282.
- DUFOURCQ, ALBERT: *Comment concevoir l'histoire d'un diocèse de France?*, Revue d'histoire de l'Église de France 12 (1926) 54, 5–15.
- Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára* (szerk. Mayer László–Tilcsik György), Szombathely 2003.
- EGYED ISTVÁN: *A Magyar Katolikus Egyház az országgyűlésen*, Magyar Katolikus Almanach I, 716–723.
- Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára* (szerk. Krausz Tamás–Szvák Gyula), Budapest 2003.
- Emlékfüzet Szent Gottbárd halálának kilencszáz éves évfordulóján 1038–1938*, a Szentgotthárdi Kat. Egyház-község kiadása, Szentgotthárd 1938.
- Emlékkönyv II. Szombathely 1944–1945 (szerk. KOSZTOLÁNCZY TIBOR–KÖVÉR ISTVÁN), Szombathely 1996.
- Emlékkönyv. Jeles napok, neves gyógyítók. Jubileumok a Markusovszky Kórházban I (szerk. Lakner László), Szombathely 2005–2010.
- Enchiridion iuris canonici ad usum scholarum et privatorum*, concinnavit STEPHANUS SIPOS, recognovit LADISLAUS GÁLOS, editionem Sextam, Romae 1954.
- ERDÉLY SÁNDOR–HAMVAI SÁNDOR: *Gyakorlati útmutató az egyszeri berubázási bozzájárulás (vagyonváltás) bevallásához*, Pécs 1938.
- FARKAS GYÖRGY–UGRIN JÓZSEF: *Hogyan ébredt az álmos óriás? Visszatekintés a katolikus népfőiskolai mozgalomra, Félbemaradt reformkor. Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása? A Katolikus Szemlében megjelent tanulmányok gyűjteménye*, 21–26.
- FATTORINI, EMMA: *Pio XI, Hitler e Mussolini. La solitudine di un Papa*, Turin 2007.
- FEHÉR MÁTYÁS O.P.: *Abétszázas vasvári Szent Domonkos- rendi kolostor története 1241–1941* (A Szent István Akadémia II. Történelem-, jog- és társadalomtudományi osztályának értekezései III/1) Budapest 1942.
- FEJÉRDY ANDRÁS: *A Magyar Katolikus Egyház hivatalos állásfoglalása a „zsidótörvényekkel” kapcsolatban*, Tanulmányok Ritoók Zsigmond hetvenedik születésnapja tiszteletére, 171–209.
- FEKETE ÁGNES: *Egyházmegyei zsinat Szombathelyen*, Ünnepi harangszó 5 (1998) 4, 6–7.
- FEKETE JÓZSEF: *A szervita rend magyarországi története 1867-től 1950-ig*, doktori értekezés (ELTE BTK), Budapest 2009.
- Félbemaradt reformkor. Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása? A Katolikus Szemlében megjelent tanulmányok gyűjteménye* (Babóthy Ferenc et al.), Róma 1990.
- Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után* (Historia Hungaro–Slovaca–Slovaco–Hungarica 2) (szerk. Balogh Margit), Budapest 2008.
- Ferences ifjúság (1942–1944)*.

- F. [FINTA SÁNDOR], *Pedagógiai Szemináriumi Könyvtár Szombathelyen*, Dunántúli Tanítók Lapja 8 (1932) 8–9.
- FISCH HENRIK: *Keresztény egyházfők felsőházi beszédei zsidókérdésben. (1938-ban az I. és 1939-ben a II. zsidótörvény kapcsán)*, Budapest 1947.
- Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából II. A társadalmi-gazdasági aktivitás területi és környezeti problémái* (szerk. Godó Nándor–Tóth József), Pécs 2000.
- Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából III* (szerk. Czuppon Viktória–Gerendás Róbert–Kopári László–Tóth József), Pécs 2002.
- FRENYÓ ZOLTÁN: *Prohászka Ottokár és a keresztény nemzeti újjászületés*, Prohászka tanulmányok 2007–2009, A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai, 23–31.
- GÁRDONYI MÁTÉ: *A keresztény kurzus programja Bangha Bélánál*, Studia Wesprimiensia 9 (2007) 1–2, 25–36.
- GÁRDONYI MÁTÉ: *Huszedik századi kihívások, pásztorációs útkeresések a veszprémi egyházmegyében*, Megye-történet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére, 275–297.
- GÁRDONYI MÁTÉ: *Üldöztetés és felelősség. A magyar holokausztról egyházi szemmel*, Szétszórt teljesség. A hetvenöt éves Boór János köszöntése, 262–269.
- GÉFIN GYULA emlékezete (szerk. FEISZT GYÖRGY) (Acta Savariensia 20), Szombathely 2008.
- GÉFIN GYULA: *A 150 éves szombathelyi egyházmegye püspökei*, A Vasvármegyei napilap kalendáriuma az 1928. szököévre, Szombathely 1928, 16–27.
- GÉFIN GYULA: *Savariai örökség a Püspöktérben*, A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve 1777–1977, Szombathely 1977.
- GERGELY JENŐ: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1997.
- GERGELY JENŐ: *A keresztény kurzusról*, Távolatok 2 (2000) 48, 280–289.
- GERGELY JENŐ: *A Magyar Katolikus Püspöki Kar, az Apostoli Szentszék és a Soá*, Magyar megfontolások a Soáról, 94–110.
- GERGELY JENŐ: *A magyarországi keresztény pártok programjai a nemzeti-nemzetiségi kérdésről a polgári korban*, Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára, Budapest 2003, 75–79.
- GERGELY JENŐ: *Eucharisztikus világkongresszus Budapest/1938*, Budapest 1988.
- GERGELY JENŐ: *Prohászka Ottokár és a „keresztény kurzus”*, Műhely 5 (1982) 2, 58–75.
- GERGELY JENŐ: *Prohászka Ottokár közéleti működése*, Prohászka ébresztése. Az 1995. október 10-én Székesfehérvárott megtartott Prohászka-konferencia anyaga, 177–204.
- GERGELY JENŐ: *Vallási és nemzeti identitás – egyházak, felekezetek és állam kapcsolata 1945 előtt*, Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után, 15–21.
- GIANONE ANDRÁS: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*, Budapest 2010.
- GIANONE ANDRÁS: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*, Miskolci keresztény szemle 3 (2007) 10, 27–35.
- GÖNCZ LÁSZLÓ: *A muravidéki magyarság 1918–1941*, doktori értekezés, Lendva 2000.
- GÖNCZ LÁSZLÓ: *A területi integritás szellemében. Pehm (Mindszenty) József megnyilatkozásai a visszacsatolt Muramentéről és Muraközről*, Vasi Szemle 59 (2005) 4, 415–423.
- GÖNCZ LÁSZLÓ: *Mindszenty és a Mura mente a II. világháború időszakában*, Pannon Tükör 17 (2012) 5, 37.
- GÖNCZ LÁSZLÓ: *Visszacsatolás vagy/és megszállás. Muravidék, 1941–1945*, Vasi Szemle 57 (2003) 3, 295–310.
- Grösz érsek naplója*, Grösz József kalocsai érsek naplója, 1944–1946 (sajtó alá rend. TÖRÖK JÓZSEF), Budapest 1995.
- Győregyházmegye multjából* sorozat (1936–1939, 7 kötet).
- Győregyházmegyei almanach*, Győr 1968.
- Győri életrajzi lexikon* (szerk. Grábics Frigyes–Horváth Sándor Domonkos–Kucska Ferenc), Győr 2003.
- Győri Katolikus Tudósító* (1929–1936).
- HALÁSZ IMRE: *Vas megyei fejek*, Szombathely 1930, 15–16.
- HÁMORI PÉTER: *Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. A Magyar a Magyarért Mozgalom története (1938–1940)*, Századok 135 (2001) 3, 569–624.
- HERMANN EGYED O.PRAEM.: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München 1973.

- HOLLAI FERENC: *A katolikus ifjú munkás-mozgalom (KIOE) története (1920–1948)*, Félbemaradt reformkor. Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása? A Katolikus Szemleben megjelent tanulmányok gyűjteménye, 96–105.
- HORVÁTH BOLDIZSÁR–ILLEI GYÖRGY: *Aszombathelyi bábaképző és szülészeti osztály kilenc évtizede*, Vasi Szemle 40 (1986) 4, 481–499.
- I «*fogli di udienza*» del *cardinale Eugenio Pacelli Segretario di Stato I (1930)* (Collectanea Archivi Vaticani 72), a cura di SERGIO PAGANO–MARCEL CHAPPIN–GIOVANNI COCO, Città del Vaticano 2010.
- Ifjúság (1936–1942)*
- Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága* (szerk. Zombori István), Budapest–Szeged 1995.
- II. János püspök, Szombathely 1777–1927. Jubiláris emlékalbum (szerk. Fehér Károly), Szombathely 1927, 28–29.
- Instructio de normis a paroco servandis in peragendis canonicis investigationibus antequam nupturientes ad matrimonium ineundum admittat (can. 1020)*, Acta Apostolicae Sedis 33 (1941), 297–318.
- JÁMBOR OTTÓ: *Grősz érsek koncepció pere*, Bellügyi Szemle 28 (1990) 3, 69–81.
- JOLSAVAI (JOLSAI) HEDVIG–MONA ILONA: *A Katolikus Dolgozó Nők és Leányok Országos Szövetsége: a DN és DL*, Félbemaradt reformkor. Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása? A Katolikus Szemleben megjelent tanulmányok gyűjteménye, 106–110.
- JUHÁSZ KÁLMÁN: *Klöster in der Diözese Tschanad–Temesvar im Mittelalter* (Új reneszánsz, Magyar szakemberek írásai 65), Köln–Detroit–Wien 1962.
- K. FARKAS KLAUDIA: *„kikeresztelkedés” problémája a zsidótörvények idején (1938)*, Egyháztörténeti Szemle 2 (2001) 1, 112–127.
- KÁLMÁN PEREGRIN: *Dokumentumok Grősz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957*, Budapest 2011.
- KÁLMÁN PEREGRIN: *Megállapodás-tervezet 1956-ból. A Grősz-bagyatékban található irat 1956 április végén-május elején keletkezett, a Püspöki Kar által a hatalomnak eljuttatott forrás (Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár I. i. a.)*, Vigilia 72 (2007) 10, 739–748.
- KAPRONCZAY KÁROLY–REMETEI FILEP FERENC: *Körmend egészségügyének története*, Körmend 1983.
- Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés* (szerk. Fedinec Csilla), Budapest 2004.
- KARSAI LÁSZLÓ: *Szállasi Ferenc. Politikai életrajz*, Akadémiai doktori értekezés, 2012.
- Katolikus Lexikon II* (szerk. BANGHA BÉLA S.J.), Budapest 1931.
- Katolikus Lexikon IV* (szerk. BANGHA BÉLA S.J.), Budapest 1933.
- Kemenesalja (1939–1944)*.
- KENÉZ BÉLA: *Birtokpolitikai irányelvek a magyar hitbizományok reformjához*, Katolikus Szemle 48 (1934) 11, 645–654.
- KÉRÉSZY ZOLTÁN: *Katolikus egyházi jog. A Codex Iuris Canonici alapján III*, Pécs 1927.
- KÉSMÁRKY ISTVÁN: *Katolikus egyházi vagyonjog*, Pécs 1900.
- KÉTHELY ERZSÉBET: *A kőszegi bázisasszonyok figyelmébe!*, Kőszeg és Vidéke 59 (1939) 3, 1–2, 1.
- Kisebbségi magyar közösségek a 20. században* (szerk. Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László), Budapest 2008.
- KISS GÁBOR–TÓTH ENDRE–ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS: *Savaria–Szombathely története a város alapításától 1526-ig* (főszerk.: Feiszt György), Szombathely 1998.
- KISS MÁRIA: *A Szent Ferenc-rendi Szegénygondozó nővérek Szombathelyen*, A ferences lelkiiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1, 415–421.
- KISS MÁRIA: *A Szociális Testvérek Társasága Vas megyében*, Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára, 509–520.
- KISS MÁRIA: *Szombathelyi egyházmegyei zsinatok*, Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 3 (1997) 5–14.
- KLEBELSBERG KUNO: *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926*, Budapest 1927.
- KOMJÁTHY MIKLÓS: *Az országos levéltári tűzvész 1956-ban*, Élet és irodalom 32 (1988) 51, 4.
- KOMJÁTHY MIKLÓS: *Tűzvész az Országos Levéltárban*, Levéltári Híradó 6 (1956) 4, 3–6.
- KONKOLY ISTVÁN: *„Hirdessétek az evangéliumot...” Válogatás Konkoly István szombathelyi püspök főpásztori szolgálata alatt elhangzott beszédeiből, előadásából és interjúiból. 1987–2004 I* (szerk. Rába Inre), Szombathely 2005.
- KOVÁCS ALAJOS: *A katolikusok statisztikája Csonka-Magyarországon*, Magyar Katolikus Almanach III, 903–917.
- KOVÁCS BÉLA: *Az egri egyházmegye története 1596-ig*, Eger 1987.

- KOVÁCS K. ZOLTÁN: *A KALOT keresztmetszete és népfőiskolái*, Félbemaradt reformkor. Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása? A Katolikus Szemlében megjelent tanulmányok gyűjteménye, 50–55.
- KOVÁCS K. ZOLTÁN: *Örven éve indult a KALOT*, Félbemaradt reformkor. Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása? A Katolikus Szemlében megjelent tanulmányok gyűjteménye, 19–20.
- KOVÁTS PÉTER: *A Szombathelyi Egyházmegye II. zsinata 1927*, Budapest 2006.
- KOVÁTS PÉTER: *Mindszenty József és az 1927-es szombathelyi egyházmegyei zsinat*, Vasi Szemle 59 (2005) 4, 408–414. *Kőszeg és Vidéke* (1936–1939).
- KUBINSZKY LAJOS: *Magyar közoktatásiügyi politika a két bábortól között*, New York 1953.
- L. BALOGH BÉNI: *A magyar és a román történetírás a második bécsi döntésről (1945–1989)*, „... ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében, 397–414.
- L. BALOGH BÉNI: *A magyar-román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés* (Múltunk könyvek), Csíkszereda 2002.
- L. BALOGH BÉNI: *A második bécsi döntés*, Limes 14 (2001) 3, 61–88.
- L. BALOGH BÉNI–BÁRDI NÁNDOR: *A dél-erdélyi magyarság jogi és politikai helyzete a második bécsi döntést követően*, Kisebbségi magyar közösségek a 20. században, 162–167.
- Lattività della Santa Sede nel 2003. Pubblicazione non ufficiale*, Città del Vaticano 2004.
- Lattività della Santa Sede nel 2004. Pubblicazione non ufficiale*, Città del Vaticano 2005.
- Lattività della Santa Sede nel 2006. Pubblicazione non ufficiale*, Città del Vaticano 2007.
- La sollecitudine ecclesiale di Pio XI. Alla luce delle nuove fonti archivistiche. Atti del convegno internazionale di studio, Città del Vaticano, 26–28 febbraio 2009* (Atti e documenti 31; a cura di COSIMO SEMERARO), Città del Vaticano 2010.
- LAKATOS ANDOR: *A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje. A Kalocsa-Bácsi Érsekségtől a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegyéig, 1909–2009*, Pozsony 2009.
- LAKOS JÁNOS: *A Magyar Országos Levéltár története*, Budapest 2006.
- LAKOS JÁNOS: *Ismeretlen dokumentumok az Országos Levéltár 1956. novemberi égéséről*. Levéltári Közlemények 67 (1996) 1–2, 135–153.
- LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ: *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945*, Budapest 2005.
- LÉNÁR ANDOR: *Egyházszervezet és egyházkormányzat a váci egyházmegyében Hanauer Á. István püspöksége (1919–1942) alatt*, Politika, egyház, mindennapok. Tanulmányok, 55–96.
- Limes. Tudományos Szemle. Délvidék 1941–1944. I–II. 2–3* (2009).
- Magyar Katolikus Almanach I* (szerk. Gerevich Tibor–Lepold Antal–Zsembery István), Budapest 1927.
- Magyar katolikus almanach II. A magyar katolikus egyház élete 1945–1985* (szerk. Turányi László), Budapest 1988.
- Magyar Katolikus Almanach III* (szerk. Gerevich Tibor–Lepold Antal–Zsembery István), Budapest 1929.
- Magyar országgyűlési almanach. A felsőház és a képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése 1927–1932* (szerk. KUN ANDOR–LENGYEL LÁSZLÓ–VIDOR GYULA), Budapest 1932.
- Magyar megfontolások a Soáról* (szerk. Hamp Gábor et al.) Budapest–Pannohalma 1999.
- Magyar országgyűlési almanach. Ötszáz magyar élet 1931–1936* (szerk. LENGYEL LÁSZLÓ–VIDOR GYULA), Budapest 1931.
- Magyarország a XX. században I* (főszerk. Kollega Tarsoly István), Szekszárd, 1996–2000.
- Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére* (Collectanea Vaticana Hungariae I/8; szerk. Tusor Péter), Budapest–Róma 2012.
- Magyarországi pártprogramok II. 1919–1944* (szerk. Gergely Jenő–Glatz Ferenc–Pölöskei Ferenc), Budapest 2003.
- MARTONOSI ÉVA MIRJAM, O. ANN.: *Az annunciáta nővérek kongregációjának megalapítása*, Emlékkönyv. Jeles napok, neves gyógyítók. Jubileumok a Markusovszky Kórházban I, 109–114.
- MÁTEFFY BRÚNÓ JÁNOS O.C.D.: *A karmelita rend története*, az 1946-os szöveg kiegészített változata, Székesfehérvár 1998.
- Megyetörténet. Egyház-és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére* (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22; A veszprémi egyházmegye múltjából 22) (szerk. Hermann István–Karlinszky Balázs), Veszprém 2010.
- MELICHÁR KÁLMÁN: *A katolikus autonomia Magyarországon*, Budapest 1907.

- MÉRŐ KATALIN: *Az értéktőzsde szerepe és jelentősége a tőkés Magyarország gazdasági életében (1864–1944)* (Tőzsdeelméleti tanulmányok I), Budapest 1988.
- MÉSZÁROS ISTVÁN: *A magyar nevelés és iskolatörténet kronológiája, 996–1996*, Budapest 1996.
- MESZLÉNYI ZOLTÁN: *A főkegyúri jog és a forradalom*, Esztergom 1920.
- MÉZES MIKLÓS: *Hogyan szerveztük a Széchenyi Népfőiskolát?*, Félbemaradt reformkor. Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása? A Katolikus Szemlében megjelent tanulmányok gyűjteménye, 41–49.
- Mikes János püspök bezárja a püspökvárat. Egy évre adta bérbe répcszeszentgyörgyi nyaralóját, Hír 19 (1933) III, 1–2.
- MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim*, Vaduz 1988.
- MOLNÁR ANTAL–SZABÓ FERENC S.J.: *Bangha Béla Sjf emlékezete*, Távatok (2010) 3–4, Budapest 2010.
- Mondo Vaticano. Passato e presente* (a cura di Nicolò del Re), Città del Vaticano 1995.
- Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára I–IV*, ed. VILMOS FRANKÓI–JÓZSEF LUKSICS, Budapestini 1896–1907.
- Magyarországi Rendeleték Tára* (1883–1944, a vonatkozó rendeletek).
- NAGY JÓZSEF: *A Nagyatádi-féle földreform 1920–1928*, Eger 1993.
- NAGY JÓZSEF: *Nagyatádi Szabó István és a földreform*, Agrártörténeti szemle 35 (1993) 1–4, 146–208.
- NICCOLÒ DEL RE: *Opera delle vocazioni sacerdotali*, Mondo Vaticano. Passato e presente, 748.
- Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Essays in Honour of Mária Prokopp* (szerk. Tüskés Anna), Budapest 2009.
- ORBÁN SÁNDOR: *Adatok a nagyatádi-féle földreform két évtezederől*, Agrártörténeti szemle 34 (1992) 1–4, 336–347.
- Országgyűlési Almanach. Az 1935–40. évi országgyűlésről* (szerk. HAEFFLER ISTVÁN), Budapest 1940.
- Országgyűlési Almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről* (szerk. HAEFFLER ISTVÁN), Budapest 1940.
- ORVOS LEVENTE: *A „közéleti kereszténység” eszme tartalma Prohászka Ottokárnál*, Prohászka tanulmányok 2007–2009, A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai, 13–21.
- Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon I* (szerk. Illés Pál Attila–Juhász-Laczik Albin O.S.B.; Rendtörténeti konferenciák 7/1), Budapest 2012, 369–384.
- PAKSY ZOLTÁN: *Mindszenty és a nyilasok küzdelme az 1930-as években*, Pannon Tükör 17 (2012) 5, 34.
- PAKSY ZOLTÁN: *Nagypolitika kicsiben: parlamenti választás és társadalmi bűttere Zalaegerszegen 1935-ben*, Korall 17 (2004), 88–106.
- PÁL JÓZSEF: *Glattfelder Gyula és az 1938–39-i zsidótörvények*, Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága, 49–104.
- PÁLMAI KÁLMÁN: *Az új kápolna freskói*, Szent Márton kispapjai. 1943–44, 13–18.
- PERGER GYULA: *Mindszenty (Pebm) József tevékenysége a Szombathelyi Egyházmegyében, különös tekintettel a zalai kuráciák megszervezésére, doktori értekezés (PPKE-HTK)*, Budapest 2007.
- Personenlexikon zur Christlichen Archäologie. Forscher und Persönlichkeiten vom 16. bis 21. Jahrhundert*, Bd. 1. (ed. Stefan Heid–Martin Dennert), Regensburg 2012.
- Politika, egyház, mindennapok. Tanulmányok* (Modern Minerva Könyvek) (Szerk. Lénár Andor–Lőrinczné Bencze Edit), Budapest 2010.
- POSZTÓIS ILDIKÓ PIROSKA, *A spanyol Tóth Tibamér-jelenség*, MEV–Regnum 18 (2006) 3–4, 17–33.
- Prohászka ébresztése. Az 1995. október 10-én Székesfehérvárott megtartott Prohászka-konferencia anyaga* (szerk. Szabó Ferenc), Budapest 1996.
- PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Kultúra és terror*, Budapest 1918.
- PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Naplójegyzetek II. 1891–1919* (szerk. Szabó Ferenc S.J.), Szeged–Székesfehérvár 1997.
- PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Naplójegyzetek III. 1919–1927* (szerk. Frenyó Zoltán–Szabó Ferenc S.J.), Szeged–Székesfehérvár 1997.
- Prohászka tanulmányok 2007–2009, A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai* (szerk. Mózes Gergely), Székesfehérvár 2009.
- PUSKELY MÁRIA S.S.N.D.: *Szerzetesek*, Eisenstadt 1989.
- RABÁR FERENC: *A Szent Keresztről Nevezett irgalmas nővérek magyar rendtartománya*, doktori értekezés (DE-BTK), Debrecen 2008.
- RÁCZ PIUSZ O.F.M.: *Ferencesek az ország nyugati részén, Zalaegerszeg* 2004.

- RADOVICS LÁSZLÓ: *A katolikus autonómia szervezése*, Budapest 1917.
- RÉTI GYÖRGY: *A második bécsi döntés*, *Külpolitika* 6 (2000) 1–2, 182–204.
- RÉTI GYÖRGY: *Olasz diplomáciai dokumentumok a második bécsi döntésről. Hogyan kaptuk vissza Észak-Erdélyt 1940-ben?*, Budapest 2000.
- ROBIN ANDERSON: *Between two wars. The Story of Pope Pius XI (Achille Ratti) 1922–1939*, Chicago 1977.
- Rumi Rajki István (Vasi életrajzi bibliográfiák 39; szerk. NAGYVÁRADI NÓRA), Szombathely 2004.
- SALACZ GÁBOR: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*, Budapest 2002.
- SALACZ GÁBOR: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975.
- SALAMON NÁNDOR: *Rumi Rajki István szobrászművész élete és alkotásai*, Vasszilvágy 2009.
- SALLAI GERGELY: *Az első bécsi döntés*, Budapest 2002.
- SALLAI GERGELY: *Az első bécsi döntés historiográfiája*, *Limes* 20 (2007) 2, 141–155.
- Schematismus deri dioecesis Sabariensis pro anno Domini* 1923, Szombathely 1923.
- Schematismus deri dioecesis Sabariensis pro anno Domini* 1929, Szombathely 1929.
- Schematismus deri dioecesis Sabariensis, pro anno domini* 1934, Szombathely 1934.
- Schematismus venerabilis deri dioecesis Sabariensis et administraturae ap. Muravidek, pro anno domini* 1943, Szombathely 1943.
- Schematismus venerabilis deri dioecesis Sabariensis pro anno domini* 1940, Szombathely 1940.
- SCHMIDT PÉTER: *A Burgenlandi Apostoli Adminisztráció keletkezése (1918–1922). A Győri Egyházmegyei Levéltár forrásai*, *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Essays in Honour of Mária Prokopp* (szerk. Tüskés Anna), Budapest 2009, 407–410.
- SHVOY LAJOS: *Önéletrajz* (Források a székesfehérvári egyházmegye történetéből 1; szerk. Mózes Gergely), Székesfehérvár 2002.
- SILL ÁBA FERENC O.F.M.: *Megemlékezés az annunciáta nővérek történetéről és sorsáról*, Emlékkönyv. Jeles napok, neves gyógyítók. Jubileumok a Markosovszky Kórházban I, 102–103.
- SILL [ABA] FERENC O.F.M.: *A szombathelyi székesegyház újjáépítése 1946–1976*, A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve. 1777–1977, 127–172.
- SILL [ABA] FERENC O.F.M.: *A vasvár-szombathelyi székeskáptalan történetének vázlata*, A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve (1777–1977) (szerk. Fábián Árpád), Szombathely 1977, 173–242.
- SIMOLA FERENC: *Elfeledett fénykép IV. Károly Vas megyei tartózkodásáról*, *Vasi Szemle* 59 (2005) 6, 785–789.
- SIPOS PÉTER: *A „kurzus” és a keresztény-nemzeti ideológia kialakulása*, *Eszmélet* 2 (1990) 6, 109–111.
- SOMORJAI ÁDÁM O.S.B.: *Törészonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban. Tartalmi és szövegvizelési sajátosságok* (társszerző: VECSEY József), Budapest–Pannonhalma 2013, 275–277.
- Sorsfordulók és mindennapok. Tanulmányok a 19–20. századi magyar és egyetemes történelemről* (szerk. Strausz Péter–Zachar Péter Krisztián), Budapest 2011.
- SPILÁKNÉ KERTÉSZ MÁRTA: *Magyarországi értékpapírok története 1945-ig* (Tözsdeelméleti tanulmányok 3), Budapest 1989.
- STETTNER ANDREA: *A Katolikus Leánykörök Szövetsége: a KALÁSZ, Félbemaradt reformkor. Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása? A Katolikus Szemleben megjelent tanulmányok gyűjteménye*, 111–122.
- STETTNER ANDREA: *Katolikus Leánykörök Szövetsége*, *Magyar katolikus almanach* II. A magyar katolikus egyház élete 1945–1985, 313–322.
- SUGÁR ISTVÁN: *Az egri püspökök története*, Budapest 1984.
- SZABÓ ISTVÁN: *A királyi főkegyúri jog kérdése a két világháború közötti Magyarországon*, *Iustum Aequum Salutare* 6 (2010) 1, 103–117.
- SZALAY PÉTER: *Az Isteni Megváltó leányai Kongregációja*, Sopron 1993.
- Századok. Tanulmányok a 200 éve született Horváth Mibály emlékére* (szerk. Bojtos Anita–Novotnik Ádám), Budapest 2010.
- SZÉKELY LÁSZLÓ: *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről* (szerk. Soós Viktor Attila) (A Magyar Nyugat Történeti Kiskönyvtára 11), Vasszilvágy 2009.

- SZÉKELY TIBOR: *Az Opus Pacisról. Grósz József békepolitikája és a Vatikán (a BM és az ÁEH dokumentumai tükrében)*, Vigilia 76 (2011) 9, 706–711.
- SZEMNECZ EMIL: *Katolikus autonómia. A katolikus autonómia multja, jelene s jövődje és a felekezetek autonóm szabályai*, Budapest 1897.
- SZENES SÁNDOR: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok*, Budapest 1986.
- Szent Márton egyházmegyéje* (szerk. Szamos Rudolf), Szombathely 1991.
- Szent Márton kispapjai. 1943–44*, Szombathely 1944.
- Szentgotthárdi egyházközségi tudósító (1942–1944)*.
- Szentgotthárdi élet (1937–1938)*.
- SZENTPÉTERY IMRE: *A kronológia kézikönyve*, A Chronologia és az Oklevéltani naptár összevont, javított és bővített kiadása (kiegészítette: Érszegi Géza–Raj Tamás–Szögi László), Budapest 1985.
- Szétozott teljesség. Abetvenöt éves Boór János köszöntése* (szerk. Mártonffy Marcell–Petrás Éva), Budapest 2007.
- SZIBLER IMRÉNÉ: *Páli Szent Vince leányai Sárvárott*, Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 1 (1996), 27–34.
- SZILÁGYI ISTVÁN: *Adatok barangjaink történetéhez*, Savaria, a Vas megyei múzeumok értesítője 19 (1990) 2, 149–165.
- SZILÁGYI LÁSZLÓ: *A magyar földkérdés megoldásának lehetőségei*, Katolikus Szemle 48 (1934) 12, 730–731.
- Szombathelyi Katolikus Tudósító (1937–1944)*
- Szó és kép. *A művészi kifejezés szemiotikája és ikonográfiája* (Ikonológia és műértelmezés 9; szerk. Kiss Attila–Szőnyi György Endre), Szeged 2003.
- SZŐNYI GYULA: *A magyar pénzüntézetek és a hitelválság*, Magyar Statisztikai Szemle 14 (1936) 1, 47–72.
- SZUROMI SZABOLCS ANZELM O.PRAEM.: *A graduális promóció, mint az egyházi hivatal betöltésének sajátos formája*, Teológia 46 (2012) 3–4, 233–240.
- SZUROMI SZABOLCS ANZELM O.PRAEM.: *A egyes alapítványok jogállása Magyarországon a korábbi és a hatályos egyházjog, valamint az állami egyházjogi normák tükrében*, Jogtörténeti Szemle 4 (2004) 16–20.
- Tanulmányok Ritoók Zsigmond betovenedik születésnapja tiszteletére* (szerk. Hermann István), Budapest 1999.
- THIRING LAJOS ET AL.: *Magyarország Trianontól napjainkig*, Magyar Statisztikai Szemle 16 (1938) 4, 375–556.
- TIBOLA IMRE: *Katolikusok Vas megyében. Vázlat kétezzer év vallási életéről*, Vasi Szemle 3 (1999) 2, 163–182.
- TOLNAY GÁBOR: *A föld árának alakulása a Nagyatádi-féle földreform végrehajtása során*, Zounek. A Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 10 (1995) 131–150.
- TÓTH KRISZTINA: *A papnevelés története a szombathelyi egyházmegyében Grósz József egyházkormányzása alatt*, Századok. Tanulmányok a 200 éve született Horváth Mihály emlékére, 167–178.
- TÓTH KRISZTINA: *A szombathelyi egyházmegye Grósz József kormányzása alatt (Elsősorban a Püspöki Körlevelek alapján)*, szakdolgozat, PPKE-BTK, Piliscsaba 2009.
- TÓTH KRISZTINA: *Adalékok Mikes János püspök lemondásához*, 2011, kézirat, SzEL.
- TÓTH KRISZTINA: *Egy apostoli adminisztrátori kinevezés báltere. Gróf Mikes János lemondása a szombathelyi püspökségről*, Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére, 281–327.
- TÓTH KRISZTINA: *Grósz József oktatáspolitikája a szombathelyi egyházmegyében*, Politika, egyház, mindennapok. Tanulmányok, 97–117.
- TÓTH KRISZTINA: *Grósz József patronázs tevékenysége (1936–1944)*, Sorsfordulók és mindennapok. Tanulmányok a 19–20. századi magyar és egyetemes történelemről (szerk. Strausz Péter–Zachar Péter Krisztián), Budapest 2011, 170–191.
- TÓTH KRISZTINA: *Grósz József szombathelyi egyházkormányzása (1936–1944)*, 2011, kézirat, KFL.
- TÓTH KRISZTINA: *István (Járdányi-) Paulovics*, Personenlexikon zur Christlichen Archäologie. Forscher und Persönlichkeiten vom 16. bis 21. Jahrhundert, Bd. 1. (ed. Stefan Heid–Martin Dennert), Regensburg 2012, 681–682.
- TÓTH KRISZTINA: *Miért érdemes az esperesi koronák jegyzőkönyveivel foglalkozni? Válasz a szombathelyi egyházmegye 1936–1944-es koronám keresztül*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 25 (2013) 1–2, 29–60.
- TÓTH KRISZTINA: *The echo of a pontifical initiative. The beginnings of the Opus Vocationis in the diocese of Szombathely*, Notes et documents 36 (2013) 25–26, 68–79.

- TÓTH-BARTOS ANDRÁS: *Észak-Erdély reintegrációjának kérdése a második bécsi döntés után*, Magyar kisebbség 9 (2005) 3–4, 401–413.
- TÖRÖK JÓZSEF: *Századunk magyar főpapjai. Grősz József érsek*, Szeged 1992.
- TÖRTÉNELMI ARCKÉPCSARNOK *Vas megye* (Kézirat) I. A–L (szerk. KISSNÉ BAI ÉVA ET AL), kézirat, Szombathely 1998 (elérhető: http://193.225.149.5/vdkweb/vm_arckepcsarnok/elseo_resz.html)
- TÜSOR PÉTER–TÓTH KRISZTINA: *Az újonnan megnyitott vatikáni fondok és a magyar történetkutatás*, Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére, 203–252.
- TYEKVICSKA ÁRPÁD: *Mindszenty és Zalaegerszeg politikai közéleté*, Pannon Tükör 17 (2012) 5, 25–30.
- Vácegyházmegye multjából* sorozat (1941–1948, 5 kötet).
- Váci egyházmegyei almanach II*, Vác 1980.
- Váci egyházmegyei almanach. Szent István milléneum évében*, Vác 1970.
- VANYÓ TIHAMÉR: *Hogyan írjuk meg egy egyházmegye történetét?* (Excerptum ex Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1937) Pannonhalma 1937.
- VARGA JÁNOS: *Mikes püspök fogsága*, Szombathely 1921.
- Vasvármegye* (1930–1944).
- Vasvármegye* (Magyarország vármegyéi és városai 24) (szerk. Borovszky Samu–Sziklay János), Budapest 1898.
- VECSEY LAJOS: *A Kőszegi Róm. Kath. Kelcz-Adelffy árvaház története 1741–1941*, Szombathely 1943.
- VIRT LÁSZLÓ: *Márton Áron a lelkiismeret apostoli ébresztője*, Róma 1986.
- WENNINGER MÁTYÁS: *A katolikus autonómia*, Tóváros 1912.
- WÜNSCHER FRIGYES: *A hadbavonultak családjainak gondozása*, [Budapest 1942].
- YVES CHIRON: *Pie XI. 1857–1939*, Paris 2004.
- Zajos Habsburg-vitát provokált a tapolcai nyilas vezér a tegnapi megyegyűlésen*, Zalai Közlöny 77 (1937) 280.
- Zalamegyei Újság* (1936–1944).

INDEX

- Ádám László S.D.B. 145.
 Ágoston István 31.
 államépítészeti hivatal Zala vármegyei főnöke *lásd*
 Botos Gábor
Alsóbagod (Bagod) 112. 256. 272.
Alsólendva (Lendava, SLO) 17. 44. 104. 114. 279.
Alsólendvai (muravidéki) esperesi kerület 73. 113. 125. 279.
Alsólendvai alsó esperesi kerület 104. 105. 121. 125. 242.
 243. 244. 258–259. 274–275.
Alsólendvai esperesi kerület 104. 105. 241. 244.
Alsólendvai felső esperesi kerület 29. 104. 129. 171. 242.
 243. 244. 259. 275–276.
Alsólendvai főesperesség 17. 83. 84. 96. 104. 119. 244.
 258–260. 274–277. 280.
Alsóság (Celldömölk) 83. 155. 253. 269.
Alsószőlők 250. 266. 280.
Amerika *lásd* *Amerikai Egyesült Államok*
Amerikai Egyesült Államok (United States of Ame-
 rica) 31. 122. 225.
Andráshida (Zalaegerszeg) 112.
Anglia *lásd* *Egyesült Királyság*
 Antal János S.D.B. 119. 155.
Apátistvánfalva 192. 250. 266. 280.
 Apor Gábor 64. 70.
 Apor Vilmos 12. 64.
 apostoli adminisztrátor *lásd* Czapik Gyula; Grösz
 József
 apostoli adminisztrátori helynök *lásd* Wallner József
 Arkayné Szezhlo Lily 199.
 August Hlond S.D.B. 146.
Ausztria (Österreich) 28. 130. 143.

Bácska 224.
 Badalik Bertalan O.P. 143. 144.
Baglad 111. 112. 117.
Bagonya (Bogojina, SLO) 197. 279.
 Bakó Balázs 35. 219.
 Balásfalvi Kiss László 31.
 Balogh István 220.

 Bándy Ferenc 112.
 Bánffy Dániel 188.
 Bangha Béla S.J. 21.
 Bánk József 101. 102.
Bánokszentgyörgy 30. 106. 204. 259. 276.
Bántornya (Turnišče, SLO) 113. 279.
Baranyai háromszög 224.
 Baranyai Jusztin O.Cist. 203.
 Bárdos Remig O.S.B. 149.
 Bárdossy László 214.
 Bartha Károly 216. 225.
Bázakerettye 110. 197.
Bécs (Wien, A) 28. 32. 34. 56. 161. 213. 217. 223. 224.
Becsehely 195. 197. 260. 276.
 bécsi érsek *lásd* Friedrich Gustav Piffli
 bécsi hercegek *lásd* Friedrich Gustav Piffli
Bécsújhely (Wiener Neustadt, A) 225.
Becsvölgye 194. 274.
 Bedy Vince 58.
Békés vármegye 29.
Belatinc (Beltinci, SLO) 113. 114. 115. 279.
 Benedek, XV. 22.
Bérbaltavár 255. 271.
 Beresztóczy Miklós 70. 71. 72. 76. 77. 80. 85. 86.
 Bertényi Jenő 31.
 Birner Lajos 161.
 Bisleti, Gaetano 197.
Boba 65. 110. 254. 270.
 Boda János 32. 34. 42. 44. 45. 51. 52.
 Boggiani, Tommaso Pio O.P. 238.
Boncsódfölde 256. 273.
 Bonnenfant, Georges 16.
Bordeaux (FR) 16.
Borosgödör *lásd* *Inzenbof*
Borostyánkő (Bernstein, A) 216.
Borsfa 106. 109. 110.
 Bosco János S.D.B. 59. 146.
 Botos Gábor 30.
 Bozmánszky Gyárfás O.S.B. 75. 150. 282.

- Bozsok* 247. 263.
 Bódy Zoltán 109. 163. 184.
Bögöt 251. 267.
 Brand Sándor 114. 165. 187. 220.
 Breyer István 56. 57. 58. 64.
 Brunner Ferenc 121.
 Bubnics Mihály 125.
Budapest 25. 32. 34. 38. 41. 43. 52. 54. 58. 61. 63. 69.
 119. 140. 142. 151. 162. 163. 164. 171. 173. 186. 198.
 204. 207. 211. 212. 219. 239. 282. 283.
Burgenland (A) 28. 110. 111. 122.
 burgenlandi apostoli adminisztrátor *lásd* Friedrich
 Gustav Piffli

 Camplin Iván 114.
 Capotosti, Luigi 84.
 Carinci, Alfonso 238.
Cellőmölk 30. 34. 98. 141. 148. 149. 153. 155. 160. 161.
 210. 212. 253. 269.
Colocza lásd Kalocsa
 Czapik Gyula 56. 64. 70. 71. 72. 74. 76. 77. 78. 284.

Csákánydoroszló 197. 248. 264.
 Csáky István 64. 70.
csanádi püspökség 76. 77.
Csánig 158.
 Császár József 90. 93. 119.
 Csataj (Tuczentaller) Lajos 226.
Csehimindszent 255. 271.
 Csekonic Iván 211.
Csendlak (Tišina, SLO) 278.
 csendőrszárny-parancsnok *lásd* Bertényi Jenő
 Csénye 195. 251. 268.
Cserföld (Crenšovci, SLO) 279.
 Csernoch János 15. 22. 39. 206.
 Csertán Ferenc 220.
Csesztreg 259. 275.
*Csiksomlyó (Șumuleu Ciuc) (Csikszereda, Miercurea
 Ciuc, RO)* 135.
Csipkerek 109.
Csízfürdő (Kúpele Číž, SK) 174.
 Csizmadia Andor 24. 40.
Csolt 64.
Csonka-Magyarország 25. 27. 218. 223.
Csorna 150.
Damonya 49. 50.
 Darányi Kálmán 26.
Deákpuszta 71.
Debrecen 220.
 Deéd Ferenc 199.

Dél-Tirol (IT) 64.
Délvidék 214. 224.
Dolány (Dolenci, SLO) 278.
 domonkos plébános *lásd* Süttő Albert O.P.
Dozmat 172. 246. 262.
 Drahos János 52. 232.
Duce lásd Mussolini, Benito
 Dufourcq, Albert 16.
Dunántúl 225.

Efezus (TR) 62.
Eger 64. 69. 74. 77.
Egervár 30. 255. 271
Egervölgy 194. 195. 252. 268.
 Egyed Ferenc 130.
Egyesület Királyság (United Kingdom) 223.
Egyesült Királyság 223.
Egyházashetye 194. 252. 268.
Egyházashollós 248. 264.
Egyházashádóc 248. 264.
 egyházmegyei *Actio Catholica* igazgatója *lásd* Szendy
 László
 egyházmegyei *Actio Catholica* titkára *lásd* Szombath
 József; Toronyi Németh István
 egyházmegyei főtanfelügyelő *lásd* Palkó János; Kiss
 Lajos
 egyházmegyei segédtanfelügyelő *lásd* Sághy Elek
Eisenberg (A) 110. 111.
 Endrédy Vendel O.Cist. 74.
Érd 185. 188.
 Erdődy Ferenc 187.
 Ernst Sándor 51. 211. 212.
 esperes *lásd* Keszei Imre
 Esterházy Mór 211.
 Esterházy Pál 107.
 Esty Miklós 15. 54. 55. 61. 64. 69. 74. 75. 76. 79. 81.
 211. 212. 283.
 Észak-Erdély 224.
Eszteregnye 112. 195. 197. 260. 276.
Esztergom 12. 14. 19. 25. 28. 31. 52. 54. 67. 72. 103. 119.
 142. 190. 238. 282.
Esztergomi érseki tartomány 28.
 Európa 215.
Évreux (FR) 16.
 Fábian Ferenc 119.
Farád 57.
 Farkas Tibor 219.
 Fekete Károly 31.
 Feketekuthy László 78.
Felsőlendva (Grad, SLO) 197. 216. 278.

- Felsőszék (Oszkó)* 121. 255.
Felsőpaty (Rábapaty) 173. 251. 267.
Felsőrönök (Rönök) 111. 194. 197. 250. 266. 280.
Felsőszemenye (Muraszemenye) 107.
Felsőszenbenedek (Kančevci, SLO) 197. 278.
Felsőszőlők 111. 194. 250. 266. 280.
Féltorony (Halbturn, A) 13. 56. 74.
 Ferenc József 31.
 Ferenc, I. 150.
 Festetics Dénesné 46.
 Fetser Antal 13. 55. 57. 206.
 Figura György 30.
 Finta Sándor 161.
 Fischer-Colbrie Ágost 32. 56.
Fityebáza (Fityebáz) 112.
 Forbin-Janson, Charles Auguste Marie de C.P.M. 169.
 főváros *lásd* Budapest
 fővárosi polgármester *lásd* Szendy Károly
Franciaország (France) 223.
 Freyberger Jenő 161.
Führer *lásd* Hitler, Adolf

Gáborjánbáza 259. 275.
 Gábris Grácián O.F.M. 141.
 Gacs János 119. 217.
 Galambos Miklós 75. 102. 114.
 Gasparri, Pietro 28.
Gébárt (Zalaegerszeg) 112.
 Géfin Gyula 52. 93–94. 170.
Gellénbáza 65. 109. 110. 194. 257. 274.
Gencsapáti 195. 263.
Gérce 252. 268.
 Gergely Jenő 35. 190.
Gerse (Gersekarát) 255. 272.
 Giczey József 121.
 Gisch Magdolna 56.
 Giuseppe Pizzardo 55. 61.
 Glattfelder Gyula 74.
Göcsej 160.
 Gömbös Gyula 35. 55.
 gróf zabolai Mikes János *lásd* Mikes János
 Grósz József *ad indicem*
 Grósz püspök képviselője *lásd* Ságghy Elek
 Gruber Imre 198.
Gutorföldre 194. 195. 258. 275.

 Gyöngyös Endre 187.
Gyöngyösszállás 30. 51. 52. 88. 245. 261.
Győr 9. 13. 14. 18. 26. 28. 32. 55. 56. 57. 58. 61. 64. 121.
 139. 152. 206. 213. 231. 238.

Győr-Moson és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék 29.
Győrvar 194. 255. 272.
Gyula 64.
Gyulafehérvár-fogarasi görög katolikus metropolia 27.

 Hádám Imre 196.
 Hagyó Kovács Gyula O.Cist. 78.
 Hajdú Rafis Gabriella O.S.M. 153.
Hajmáskér 70. 71.
Halastó 71.
 Halász Dániel 114.
 Halla Aurél 209. 211.
 Haller István 157.
 Hanauer Árpád István 157. 158.
 Haupt Buchenrode István 188.
Hegyalja 161. 251. 267.
 herceprímás *lásd* Csernoch János; Serédi Jusztinián
 Herold M. István 80. 178.
 Hertelendy Jenő 66. 67. 68. 89. 99. 209.
 Hitler, Adolf 213. 217.
 Hóman Bálint 26. 38. 40. 41. 42. 43. 47. 48. 49. 56.
 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 85. 86. 89.
 108. 114. 124. 130. 181. 182. 184. 192.
Homokkomárom 112.
 Honti Béla 44. 52. 55. 79. 84.
 Horowitz József 210.
 Horthy Miklós 22. 35. 55. 64. 78. 98. 114. 213. 214.
 220. 225.
 Horváth Domonkos O.F.M. 141.
 Horváth János 80.
 Horváth Kálmán 98. 109. 163.
 Horváth Károly O.S.B. 148.
 Horváth Szaléz O.Cist. 147.
Horvátlovó 110. 111.
 Hoss József 112.
Hosszúpereszteg 252. 269.
Hrascica major (Gančani, SLO) 113.
 Huber Antal 102.
 Huszár Mihály 211. 214–217. 224. 233.
 Huyn, Paolo de 64.

Ikervár 140. 155. 252. 268.
 Illés György 160. 211.
 Imrédy Béla 26. 41. 98. 210. 213.
Inzenhof (A) 110. 111.
Iván 197. 254. 271.
Izsákfa (Celldömölk) 253. 269.
Ják 38. 246. 262.
Jákfa 108. 109.

- Jándi Bernardin O.S.B. 148–149.
Jánosháza 252. 269.
Jánosházai esperesi kerület 29. 121. 130. 160. 241. 242. 243. 244. 252–253. 268–269.
 Járdányi Paulovics István 198.
 Jászay Jenő 48.
Jaurinum lásd Győr
 Jerics Iván 73. 74. 113.
 Jerics Mihály 114.
Jugoszlávia 224.
 Jurecek Béla 227.
- Káld* 253. 269.
 Kállay Miklós 186.
 Kállay Miklós 31.
Kálócfá 65. 109. 110. 259. 275.
Kalocsa 5. 13. 14. 16. 18. 52. 55. 56. 57. 69. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 102. 113. 115. 228. 231. 281.
Kám 195. 255. 272.
Kámon (Szombatbely) 245. 261.
 Kánya Kálmán 213.
 Kapácsy Jenő 48. 66. 68.
 Kapuy Károly 50.
 Karafiáth Jenő 39.
Karakó 252. 269.
 Karlin, Andrej 28. 74. 239.
 Károly, IV. 22. 33.
 Károlyi Gyula 26.
Kárpátalja 223.
Kassa (Košice, SK) 32. 56. 64. 77. 190. 213. 225.
Kebeleszentmárton (Kobilje, SLO) 113. 115.
Kecskemét 37. 78.
 Kelemen Krizosztom 64. 74. 79. 210. 281.
Kemenesalja 98.
Kemenesaljai esperesi kerület 29. 83. 129. 148. 149. 167. 169. 184. 194. 241. 242. 243. 244. 253–254. 269–270.
Kemeneshőgyész 253. 269.
Kemenesmibályfa 106.
Kemenessömjén 106.
Kemenesszentmárton 106. 253. 269.
Kemenesszentpéter 47. 253. 270.
 Kémeri Nagy Imre 220.
Kenyeri 155. 174. 253. 270.
Kerca (Kercaszomor) 106. 254.
Kercaszomoróc (Kercaszomor) 271.
 Keresztes-Fischer Ferenc 88. 95. 133. 186.
Kerkafő (Čepinci, SLO) 113. 278.
Kerkakutas 259. 275.
Kerkaszentmiklós (Tornyiszentmiklós) 105.
 Kerner István 197.
- Keszei Imre 194.
Kesztbely 220.
Kína 127. 141.
 Kincs István 152. 157.
Kisnarda (Narda) 110. 111.
 Kiss Lajos 64. 79. 80. 83. 84. 89. 92. 93. 98. 102. 113. 119. 150. 178. 182. 185. 191. 229.
 Kiss Magdolna *lásd* Gisch Magdolna
Kisunyom 103. 167. 172. 185. 188. 194. 197. 246. 262.
 Klebelsberg Kuno 18. 150. 157. 177.
 Klekl József 80.
 Kontuly Béla 199.
 kormány elnöke *lásd* Kállay Miklós
 kormányzó *lásd* Horthy Miklós
 Kovács Sándor (az *Actio Catholica* országos titkára) 161.
 Kovács Sándor (püspök) 37. 78. 79. 84. 88. 103. 188. 196. 229.
 Kozma Miklós 211.
 Köller József 110.
Körmend 30. 154. 160. 163. 248. 264.
Körmendi esperesi kerület 29. 105. 194. 241. 242. 243. 244. 248. 264–265.
Kőszeg 30. 31. 121. 140. 149. 151. 152. 153. 154. 155. 157. 160. 161. 163. 165. 166. 168. 186. 187. 192. 193. 195. 247. 263. 280.
Kőszeg polgármestere lásd Nagy Ebeling Miklós;
 Gyöngyös Endre
Kőszegi esperesi kerület 130. 194. 241. 242. 243. 244. 247–248. 263–264. 280.
Kőszegpaty 196. 248. 264.
Kőszegszerdabély 247. 263.
 Közi-Horváth József 211.
 Kreutz Ede 88.
 Kriston Endre 64. 74.
 Krisztián Lajos 72.
Kuzma (SLO) 114.
- Laibach lásd Ljubljana*
 lavanti ordinárius *lásd* Karlin, Andrej; Tomažič, Ivan Jožef
 lavanti püspök *lásd* Karlin, Andrej; Tomažič, Ivan Jožef
Lazarópolis do Prata (BR) 153.
Léka (Lockenhaus, A) 34.
 Lékay-Lingauer Albin 62. 66.
Lendvarózsavölgy (Gančani, SLO) 113.
Lendvarózsárhely (Dobronak, SLO) 279.
Lenti (alsólendvai) járás 28.
Lenti 30. 65. 160. 195. 258. 274.

- Leonardo M. Bello O.F.M. 143.
Letenye 30. 153. 195. 260. 276.
Letenyei esperesi kerület 105. 121. 123. 130. 134. 139. 160. 169. 241. 242. 243. 244. 259–260. 276. 280.
Letenyei járás 28.
 Liberati, Alfredo 238.
 Lichtscheidl Gyula 161.
Lickóvadás 207.
Lipárt (Vasszécseny) 47.
 Lipics József 203.
Lispezsentadorján 259. 275.
Lispe-Szentadorján lásd Lispezsentadorján
Ljubljana (SLO) 113.
Lórántbáza (Baktalórántháza) 95. 195. 257. 274.
 Luttor Ferenc 64.
- m. kir. belügyminiszter *lásd* Rakovszky Iván; Keresztes-Fischer Ferenc
 m. kir. honvédelmi miniszter *lásd* Nagy Vilmos; Bartha Károly; Csataj (Tuczentaller) Lajos
 m. kir. néjöléti és munkatügyi miniszter *lásd* Vass József; Ernst Sándor
 m. kir. pénzügyminiszter *lásd* Imrédy Béla, Reményi-Schneller Lajos
 m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter *lásd* Haller István, Klebelsberg Kuno, Hóman Bálint, Szinyei Merse Jenő
- Madarász István 40. 41. 47. 66. 67. 74. 86. 209.
 Maglione, Luigi 72. 73. 74. 76. 77. 239.
Magyarország 18. 22. 23. 27. 28. 37. 51. 53. 73. 110. 114. 115. 125. 127. 130. 137. 140. 147. 149. 153. 157. 159. 169. 170. 171. 173. 177. 198. 207. 210. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 223. 224. 225. 226.
Magyaróvár (Mosonmagyaróvár) 72.
Magyarszecsőd 248. 264.
 Majláth Gusztáv 32.
Marburg an der Drau lásd Maribor
 Mária Terézia 90.
Máriaújfalu (Szentgotthárd) 147.
Mariazell (A) 161.
Maribor (SLO) 113.
 maribori püspök *lásd* Tomažič, Ivan Jožef
 Márton Áron 12.
Mártonbely (Martjanci, SLO) 278.
 Mátrai Gyula 171.
 MÁV szombathelyi üzemigazgatója *lásd* Vértessy (Vértess) Vilmos
 Mayer Guary Guidó 187.
 Meizler Károly 206. 211.
 Mersich Lászlóné 209.
- Mészáros Hugó 187.
Meszlen 247. 263.
 Meszlényi Zoltán 54.
 Mihelics Vid 209.
 Mikes János 5. 10. 11. 12. 15. 28. 31–35. 37–55. 55–56. 59. 63. 66. 67. 68. 69. 75. 83. 85. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 102. 103. 104. 109. 111. 119. 142. 145. 146. 154. 159. 191. 197. 198. 200. 219. 231. 284.
 Miklas, Wilhelm 143.
Milej (Milejszeg) 162. 194. 257. 273.
 Mindszenty József 12. 13. 15. 31. 33. 77. 78. 88. 109. 119. 122. 140. 214. 218–221. 229. 233. 284.
 miniszterelnök *lásd* Teleki Pál
 miniszteri biztos *lásd* Uher Károly; Hertelendy Jenő
Molnári 50.
Monostorapáti 71.
Mödling (A) 151. 152. 168.
Munkács (UA) 213.
Murabely (Dokležovje, SLO) 113. 279.
Murakeresztúr 112.
Muraköz 114. 220. 221. 224.
Muraszemenye 197. 260. 276.
Muraszentes (Satabovci) (Muraszombat, Murska Sobota, SLO) 114.
Muraszombat (Murska Sobota, SLO) 114. 278.
Muraszombati esperesi kerület 113. 115. 278–279.
Muravidék (Prekmurje) 5. 6. 9–10. 13. 16. 28. 30. 73–74. 92. 113–115. 122. 125. 126. 129. 132. 166. 185. 194. 197. 202. 203. 239. 278–279.
 Mussolini, Benito 213. 217.
Nádasd 248. 264.
 Nagy Ebeling Miklós 163.
 Nagy Gusztáv C.M. 127.
 Nagy Sándor 98.
 Nagy Tőhötöm S.J. 174.
 Nagy Vilmos 133.
 Nagyatádi Szabó István 25.
Nagydolány (Dolenci, SLO) 111.
Nagygencs (Gencsapáti) 247. 263.
Nagykanizsa 31. 220.
Nagykanizsai járás 28.
Nagykölked 248. 264.
Nagylengyel 194. 257. 273.
Nagynarda (Narda) 105. 111. 115. 197. 249. 265. 280.
Nagypalina (Velika Polana, SLO) 114. 279.
Nagyrákos 108. 162. 255. 271.
Nagysitke (Sitke) 253. 270.
Nagyvárad (Oradea, RO) 56. 213.
Nancy (FR) 169.

- Nárai 172. 246. 262.
 Nemes Vazul O.S.B. 148.
 Nemesböd 119. 194. 246. 262.
 Nemeskocs 65. 110. 254. 270.
 Némethy Vilmos 206.
 Németország (Deutschland) 137. 224.
 Németújvár (Güssing, A) 214.
 Németújvári főesperesség 17. 104. 105. 244. 249–251. 265–267. 280.
 Nick 158. 251. 267.
 Nietzsche, Friedrich 215.
 Nova 40. 52. 257. 273.
 Novai esperesi kerület 121. 130. 160. 169. 194. 241. 242. 243. 244. 257. 273.
 Novai járás 28.
 nuncius *lásd* Orsenigo, Cesare; Rotta, Angelo
- Nyírád 70. 71.
 Nyőgér 107. 252. 268.
 Nyúl 90.
- Obornak (Eszteregnye) 112.
 Olad 140. 146. 155. 161. 172. 246. 262.
 Olaszország (Italia) 224.
 Óra Gyula 93.
 Oroszvár (Rusovce) (Bratislava, SK) 57.
 Orsenigo, Cesare 33. 51.
 Oslay Oswald O.F.M. 152.
 Ostffy Lajos 61.
 Ostffyyasszonyfa 254. 270.
 Oszkó 194. 271.
 Ölbő 251. 267.
 Óriszentpéter 108. 129. 255. 271.
 Órség 161. 216.
 Órségi esperesi kerület 29. 50. 129. 194. 241. 242. 243. 244. 254–255. 271.
 Órségi főesperesség 17. 104. 244. 254–256. 271–272. 280.
- P. Prior *lásd* Ratnik Domonkos O.P.
 Pacelli, Eugenio 23. 54. 58. 145. (*lásd még* Pius, XII.)
 Pajzsszeg (Becsölgye) 194. 257.
 Páka 30. 258. 275.
 Palkó János 44. 49. 80. 81. 84. 92. 95. 98. 100. 102. 178.
 Pálos Károly 161.
 Pannónbálma 15. 18–19. 23. 168. 203. 206. 281. 282.
 pápa *lásd* Pius, X; Pius, XI.
 Pápai János 193.
 Pápóc 38. 84. 118. 254. 270.
 Pázmány Péter S.J. 132.
 Péchy Lajos 66.
 Pecöl 195. 252. 268.
 Pécs 146. 197.
 Pehm József *lásd* Mindszenty József
 Pellegrinetti, Ermenegildo 28.
 Péntek Lajos 112.
 Perenye 109. 110. 195. 247. 263.
 Perestó (Pertoča, SLO) 278.
 Pericoli, Angelo 238.
 Pest *lásd* Budapest
 Péterbegy (Gornji Petrovci, SLO) 114. 278.
 Petrikeresztur (Petrikeresztúr) 257. 274.
 Piffli, Friedrich Gustav 28. 110.
 Pinkamindszent 105. 249. 265.
 Pinkavölgyi esperesi kerület 105. 132. 160. 169. 241. 242. 244. 249. 261. 262. 265. 280.
 pinkavölgyi kerületi esperes *lásd* Illés György
 Pintér József 84. 92. 94. 98. 100. 150. 168. 170.
 Pius, X. 32. 170.
 Pius, XI. 14. 37. 42. 54. 57. 61. 64. 76. 77. 104. 112. 119. 144. 146. 153. 160. 208. 209. 232. 237. 238. 239. 240.
 Pius, XII. 24. 64. 75. 76. 80. 81. 84. 153. 188. 193. 232. 238. 239. 240.
 Po(z)soni Szent-Martoni Géza 31.
 Pornóapáti 105. 195. 249. 265. 280.
 Pöse (Gyöngyösfalu) 195. 247. 263.
 Prohászka Ottokár 12. 21. 24. 206. 210.
 Pusztamagyaród 257. 273.
 püspöki iskola igazgatója *lásd* Herold M. István
 püspöki szertartó *lásd* Huber Antal; Szakos Gyula
 püspöki titkár *lásd* Galambos Miklós
 Püspöktamási (Püspökmolnári) 50. 194. 255. 272.
- Rábafüzes 65. 108. 109. 110. 111. 250. 266. 280.
 Rábagyarmat 255. 271.
 Rábadévidég 119. 153. 161. 256. 272.
 Rábakethely (Szentgotthárd) 50. 250. 266.
 Rábakovácsi (Meggyeskovácsi) 84. 252. 268.
 Raffai Jenő 91.
 Rabó (UA) 225.
 Rakovszky Iván 87. 211.
 Ratnik Domonkos O.P. 142.
 Rédcis 258. 275.
 református lelkész *lásd* Fekete Károly
 régi megyéspüspök *lásd* Czapik Gyula; Grósz József
 Reibel Mihály 211.
 Reményi-Schneller Lajos 67. 139.
 Rempeböllös (Nemesrempeböllös) 113.
 Renzoni, Benedetto 240.
 Répcelak 158.
 Répceszentgyörgy 42. 54. 160. 251. 267.

- Resznek* 111. 112. 117. 195. 259. 276.
 Rigó Zsigmond 50.
Rigyác 130. 195. 260. 276.
Ritkabáza (Kétvölgy) 111.
 Rogács Ferenc 43. 44. 45. 46. 47. 48. 50. 51. 52. 66.
 67. 68. 73. 80. 84. 85. 86. 88. 93. 94. 95. 98. 99.
 102. 169. 229.
Robonc (Rechnitz, A) 216.
Róma (Roma, IT) 11. 24. 34. 52. 59. 69. 128. 143. 205.
 218. 231. 237. 238. 240.
 Rossi, Carlo O.C.D. 76. 77. 78. 237. 240.
 Rott Nándor 58. 69. 112.
 Rotta, Angelo 24. 38. 41. 42. 52. 54. 55. 58. 61. 64.
 68. 69. 70. 72. 73. 75. 76. 77. 79. 84. 145. 197. 231.
 232. 239.
Rozsnyó (Rožňava, SK) 64. 77. 213.
Rum 195. 252. 268.
 Rumi Rajki István 144.

 Sághy Elek 68. 69. 71. 72. 73. 78. 79. 102. 178.
 Salacz Gábor 75.
Salköveskut (Salköveskút) 174. 247. 263. 264.
Salomvár 256. 273.
 Sándor Imre 125.
Sándorhegy lásd Tschanigraben
 Santoro, Vincenzo 54. 237.
Sárvár 30. 153. 160. 161. 164. 206–207. 214. 216. 252. 268.
Sárvári alsó esperesi kerület 125. 169. 241. 242. 243.
 244. 251–252. 268.
Sárvári felső esperesi kerület 29. 121. 160. 169. 241.
 242. 243. 244. 251. 267.
Sárvári főesperesség 17. 29. 104. 244. 251–254.
 267–270. 280.
Sátoraljaújhely 31.
 Schioppa, Lorenzo 28.
 Schmidt Jenő 187.
 Schuschnigg, Kurt von 143.
 Schwarz Antal 198.
 Séllyei Teréz 95.
 Serédi Jusztinián 13. 15. 23. 24. 31. 40. 41. 43. 52. 54.
 55. 56. 57. 58. 61. 63. 64. 67. 69. 70. 72. 73. 74.
 75. 76. 77. 78. 79. 88. 89. 125. 128. 134. 135. 139.
 157. 158. 183. 186. 191. 192. 205. 209. 211. 212. 219.
 282. 283.
 Seyss-Inquart, Arthur 143.
 Shvoy Lajos 11. 53. 69. 70. 71. 157. 158.
 Simon László 31.
 Sipos István 64. 197.
Sopron 119. 217.
Sopron és Győr-Moson és Pozsony közigazgatásilag
egyelőre egyesített vármegyék 29.
Sopron vármegye 29.
Sorokmajor (Szombatbely) 209.
Sorokpolány 110. 262.
Sőjtör 194. 257. 273.
Sömjénmibályfa (Kemenesmibályfa és Kemenessömjén)
 29. 106. 254.
Söpte 108. 110. 194. 264.
 Steiner Miklós O.Praem 150.
Strigonium lásd Esztergom
 Süle Lajos 106. 204.
Sümegei járás 28.
 Sütő Albert O.P. 142. 143.

 Szabó István 146.
 Szakos Gyula 102. 178.
 Szaniszló Ferenc 213.
Szarvaskend 155. 248. 265.
 Széchenyi Miklós 56.
Szécsisziget 121. 258. 275.
Szeged 173.
 Székely László 11. 35. 42. 53. 121. 152.
Székegyföld 224.
 Székér Antal 118. 119.
Székesgyébázi esperesi kerület 112. 124. 130. 131. 142.
 166. 194. 241. 242. 243. 244. 245. 261.
Székesgyébázi főesperesség 17. 104. 244. 245–249.
 261–265. 280.
Székesfehérvár 19. 24. 69–73. 77. 157. 158. 283.
 székesfehérvári püspök *lásd* Shvoy Lajos
 székesfehérvári püspöki uradalni jószágigazgató
lásd Krisztián Lajos
 szeminarium rektora *lásd* Császár József
 Szendy Károly 186.
 Szendy László 91. 143. 158. 160. 173. 214. 217–218. 229.
 Szent Auxilius 146.
 Szent Domonkos 144. 146.
 Szent Fulgentia 146.
 Szent Gotthárd 147.
 Szent István 162. 164.
 Szent Magdolna 64.
 Szent Margit 127.
 Szent Márton 144. 199.
 Szent Norbert 151.
 Szent Pál 62. 194.
 Szent Péter 194.
 Szent Quirinus 146. 198.
Szentgotthárd 111. 141. 147. 148. 160. 194. 197. 250. 266.
Szentgotthárdi esperesi kerület 111. 172. 194. 241. 242.
 243. 244. 250. 266. 280.

- Szentgyörgyvölgy* 111. 259. 275.
Szentkirály (Szombathely) 46. 154. 246. 262.
Szentléány (Sorkifalud) 246. 262.
Szentpéterfű 105. 115. 249. 265. 280.
Szentebestyén (Pečarovci, SLO) 166. 197. 278.
Szeptenek 112. 260. 276.
Szerb-Horvát-Szlovén Királyság 28.
 Szily János 197.
 Szinyei Merse Jenő 74. 76. 78. 79. 80. 114. 130. 183.
 Szitáné Molnár Mária 199.
 Szimrecsányi Lajos 74.
 Szombath József 160. 161.
Szombathely ad indicem
 Szombathely polgármestere *lásd* Ujváry Ede;
 Mészáros Hugó
Szombathely-felső és pinkavölgyi egyesített esperesi kerület 105. 194. 243. 244. 261. 262. 265–266.
Szombathelyi alsó esperesi kerület 194. 241. 242. 243. 244. 246–247. 262–263.
Szombathelyi felső esperesi kerület 105. 160. 172. 241. 242. 244. 246. 262.
 szombathelyi hadtestparancsnok *lásd* Balásfalvi Kiss László
 szombathelyi tankerületi királyi főigazgató *lásd* Simon László
 Szontagh Jenő 39.
Szovjetunió 114. 225.
Szőce 255. 271.
 Szücs István 165. 213.

 Tamás Imre 196.
 Tamássy István 163. 187.
 Tanán Ambrózy Teréz 146.
Táplánszentkereszt 194. 246. 263.
 Tauber Sándor 44. 46. 55. 83. 94.
 Teleki Béla 31. 219.
 Teleki Pál 66. 213.
 Thassy Kristóf 219. 220. 221.
Tófej 95. 195. 257. 274.
 Tomažič, Ivan Jožef 73. 74. 239.
Tornyiszentmiklós 195. 258. 275.
Torony 110. 172. 246. 262.
 Toronyi Németh István 173.
 Tóth Endre 197. 199.
 Tóth József 44. 55. 79. 84.
 Tóth László 211. 212.
 Tóth Tihamér 69.
Tótszentmárton 162. 195. 260. 276. 280.
Tótszerdabely 195. 260. 276. 280.

Tömörd 247. 264. 280.
Tschanigraben (A) 110. 111.
 Tulok József 187.

 Uher Károly 43. 71. 89.
 új rektor *lásd* Géfin Gyula
 Ujváry Ede 61. 163.
Ungvár (UA) 213.

 váci püspök *lásd* Hanauer Árpád István
 Vados Pál O.F.M. 112.
Vámoscsalád 50. 195. 251. 267.
 Vanyó Tihamér O.S.B. 16.
 Várady Lipót Árpád 32. 57.
 Varga Ferenc 152.
 Varga János 45. 46. 47. 84. 87. 89. 90. 92. 93. 94. 95. 97. 100. 151.
 Vargha Imre 41. 42.
 Várkonyi Rezső 30.
Vas vármegye 28. 29. 30. 31. 98. 146. 148. 161. 162. 163. 185. 187. 190. 205. 209. 212–218. 282.
 Vas vármegye alispánja *lásd* Horváth Kálmán;
 Tulok József
 Vas vármegye főispánja *lásd* Ostffy Lajos; Szücs István
 Vas vármegye főjegyzője *lásd* Mayer Guary Guidó
 Vas vármegye királyi tanfelügyelője *lásd* Posoni Szent-Martoni Géza
Vasalja 248. 265.
Vásárosmiske 253. 269.
Vasasszonyfa 110. 264.
Vasbegy *lásd* Eisenberg
Vasbidegkut (Cankova, SLO) 278.
Vasbösszűfalu 253. 269.
Vaskeresztes 105. 197. 249. 266. 280.
 Vass József 46. 92.
Vasvár 5. 12. 13. 30. 44. 45. 47. 50. 68. 75. 83. 89. 96. 104. 120. 141. 142. 144. 145. 154. 160. 161. 186. 214. 256. 272. 282. 284.
Vasvári esperesi kerület 119. 130. 160. 194. 241. 242. 243. 244. 255–256. 271–272.
Vasszécseny 247. 263.
Vasszentmihály 250. 266. 280.
 Vasszilvág 247. 264.
Vát 161.
Vatikán (Città del Vaticano) 14. 18. 26. 70. 112. 145. 282.
Velem 161.
Velemér 106. 154. 161.
Vép 187. 247. 263.
 Vértessy (Vértess) Vilmos 31.

- Veszprém* 15. 19. 28. 58. 63–64. 68–73. 75–77. 78. 79.
91. 112. 229. 231. 232. 284.
Veszprém vármegye 28.
veszprémi püspök *lásd* Rott Nándor
vicerektor *lásd* Géfin Gyula
Vidos Árpád 146.
Vidos Lajos 44.
Villesits Ferenc 129.
Vitali, Alfredo 238.
Vizlendva (*Sveti Jurij, SLO*) 278.
Volper Pál 122.
Vönöck 174.
- Wachter István S.V.D. 151. 166.
Wallner József 44. 48. 55. 61. 63. 79. 80. 84. 85. 93.
94. 95. 97. 98. 99. 102. 103. 113. 119. 150. 158. 163.
165. 170. 217.
Weghoffer Béla 146.
Wenckheim Frigyes 54.
Werner Alajos 34.
Wilfinger József 127.
- Zágráb* (*Zagreb, HR*) 27.
Zala vármegye 28. 29. 30. 31. 88. 109. 110. 119. 163.
184. 185. 187. 205. 213. 214. 219. 220. 221.
Zala vármegye alispánja *lásd* Bódy Zoltán; Brand
Sándor
Zala vármegye főispánja *lásd* Teleki Béla
- Zala vármegye főjegyzője *lásd* Schmidt Jenő
Zala vármegyei gazdasági felügyelő *lásd* Figura
György
Zalaegerszeg 17. 30. 31. 39. 44. 45. 78. 88. 107. 109.
110. 112. 114. 119. 141. 153. 155. 161. 163. 165. 173.
187. 195. 197. 214. 219. 220. 229. 256. 273.
Zalaegerszeg polgármestere *lásd* Tamássy István
Zalaegerszegi csendőrosztály parancsnoka *lásd*
Agoston István
Zalaegerszegi esperesi kerület 130. 167. 241. 242. 243.
244. 256–257. 272–273.
Zalaegerszegi főesperesség 17. 84. 96. 104. 118. 244.
256–258. 272–274. 280.
Zalaegerszegi járás 28.
Zalaegerszegi királyi pénzügyigazgató *lásd*
Várkonyi Rezső
Zalaerdőd 253. 269.
Zalabáshágy 256. 273.
Zalalövő 257. 273.
Zalaszentgyörgy 108. 257. 273.
Zalaszentiván 64.
Zalatárnok 194. 257. 274.
Zichy János 212.
Zichy Karolina *lásd* Festetics Dénesné
Zichy Mária 115.
Zimits József 118. 119.
Zirc 24.
Zrínyi Miklós 220.

THE HISTORY OF THE DIOCESE OF SZOMBATHELY under the Church Governance of József Grósz (1936–1944)¹

I. THE ANTECEDENTS OF THE RESEARCH AND RAISING THE SUBJECT

The 20th century history of most of the Hungarian dioceses has not been written, the diocese history research dealing with modern age is only in its early phase. At the end of the 19th century and at the beginning of the 20th century the revealing and publication of the history of many dioceses started. Large and significant series were the following: the four-volume work of VINCZE BUNYITAY dealing with the history of the bishoprics of Nagyvárad, the history of the bishoprics of Csanád in eight volumes, edited by KÁLMÁN JUHÁSZ, the four volumes about the diocese of Eger, published at the turn of the century, furthermore, the *A veszprémi egyházmegye múltjából* [From the past of the diocese of Veszprém], the *Győregyházmegye múltjából* [From the past of the diocese of Győr] and the *Vácgyházmegye múltjából* [From the past of the diocese of Vác] series. The three volumes of the *A szombathelyi egyházmegye története* [History of the diocese of Szombathely] edited by GYULA GÉFIN that describes the history of the diocese from its foundation can also be mentioned. But from the above listed books only few delineated the modern age history of the given bishoprics.²

In the second half of the 20th century the formation of the historical circumstances, the anticlerical and antireligious atmosphere of the communism did not make pos-

¹ This book is an extended version of my PhD dissertation that I defended with *summa cum laude* at the Pázmány Péter Catholic University and the supervisor of which was PÉTER TUSOR, for whom I am very grateful for his moral, technical and financial support given to me in the frame of the 'Impetus' Church History Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences and the Páter Pázmány Catholic University and his research program *Hungary and the Holy See (between the 16th–20th centuries)* of the Hungarian Scientific Research Fund.

² VINCZE BUNYITAY, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig I–IV*, Nagyvárad 1883–1935; *A csanádi püspökség története I–VIII* (Csanádvarmegyei könyvtár 19–20, 24, 28–29, 40–43) (ed. by Kálmán Juhász), Makó 1930–1947; *Adatok az egri egyházmegye történelméhez I–IV* (ed. by Kabos Kandra [I–II]– Ferencz Balássy [III]– József Leskó [IV]), Eger 1885–1908. The *A veszprémi egyházmegye múltjából* series has been published since 1933. From that time to 1950 it was edited by JÁNOS PFEIFFER and thirteen volumes were issued. From 1987 its editor was JÓZSEF KÖRMENDY who issued further 4 volumes and died in 2005. Since then already 7 other volumes has been published. In the frame of the *Győregyházmegye múltjából* series 7 volumes were published between 1936 and 1939, from the *Vácgyházmegye múltjából* series 5 volumes between 1941 and 1948. The three volumes edited by GYULA GÉFIN: *A szombathelyi egyházmegye története (1777–1929) I–III*, Szombathely 1929–1935.

sible the issuing of many works dealing with the history of dioceses. In this way such books usually remained in manuscript and could be published only after the changing of regime, if they were published at all.³ In this age the gap caused by the lack of this kind of works, tried to be filled by Clergy Registers, jubilee almanacs but not with the demand of completeness. These usually contained about the career of the given bishop and his determinative deeds a longer, while about the main institutions of the diocese, about the cathedral chapter, the education of future priests and the churches a shorter: 1 or 2 pages long description.⁴ At the end of the 1970s and at the beginning of the 1980s more works dealing with the history of dioceses could be published, but most of them were restricted themselves to the presentation of events before the 20th century, presented only a chosen section of the history of the diocese or the person of the given bishop was in the focus of their examination.⁵ After the change of regime in the issued books – apart from some exceptions⁶ – also this approach can be observed.

As regards the length of the examined period of time one of the best documented is the history of the diocese of Szombathely⁷ issued in three bulky volumes. The first of them is dedicated fully, the second partially to the biographies of the bishops from the foundation of the diocese to the age of the then bishop, János Mikes. In addition, the latter is dealing with the main stations of the history of the cathedral chapter, the literary activity of the priests and the development of the Roman Catholic education. The third volume contains a historical priest register. The first two volumes were published in 1929, the third in 1935.⁸ From this time forth only a jubilee book was issued about the

³ Now I mention only some examples: the records of LÁSZLÓ SZÉKELY about János Mikes, the bishop of Szombathely (1911–1935) were published more than 50 years after their creation in 2009. Cf. *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről* (ed. by Attila Viktor Soós) (A Magyar Nyugat Történeti Kiskönyvtára 11), Vasszilvágy 2009. Or LAJOS SHVOV, the bishop of Székesfehérvár started to write his autobiography in 1964 in such an atmosphere where it was evident that it could not be published. It appeared in 2002 in print. See: *Önéletrajz* (Források a székesfehérvári egyházmegye történetéből 1; ed. by Gergely Mózessy), Székesfehérvár 2002.

⁴ Cf. *Győregyházmegyei almanach*, Győr 1968; *A szombathelyi egyházmegye névtára. Schematismus dioecesis Sabariensis*, Szombathely 1972; *A Székesfehérvári Egyházmegye jubileumi névtára 1777-ben. Alapításának 200. esztendejében*, Székesfehérvár 1977; *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve. 1777–1977* (ed. by Árpád Fábián), Szombathely 1977; *Váci egyházmegyei almanach. Szent István milléneum évében*, Vác 1970; *Váci egyházmegyei almanach II*, Vác 1980; *Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980*, Szeged 1980; *A hajdúdorogi egyházmegye és a miskolci apostoli kormányzóság schematizmusa*, Pécs 1982; *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi emlékkönyve, 1912–1987* (ed. by Imre Timkó), Nyíregyháza 1987.

⁵ Some examples: JÓZSEF BOROVÍ, *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztásának és a besztercebányai–rozsnyói–szepesi püspökségek alapításának története*, Eger 1962; BÉLA KOVÁCS, *Az egri egyházmegye története 1596-ig*, Eger 1987; ISTVÁN SUGÁR, *Az egri püspökök története*, Budapest 1984.

⁶ For instance the work of ANDOR LAKATOS, *A Kalocsa-i Érsekség 100 esztendeje. A Kalocsa-Bácsi Érsekségtől a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegyéig, 1909–2009*, Pozsony 2009.

⁷ The diocese of Szombathely was founded in 1777. It is situated in the Western part of Hungary. In the examined period of time it was bounded from North by the diocese of Győr and from Southeast by the diocese of Veszprém.

⁸ *A szombathelyi egyházmegye története (1777–1929) I–III*, op.cit.

history of the diocese in honour of the 200th anniversary of its foundation that contained also a chapter about the 20th century⁹ and in other chapters some hints at 20th century events. Though, it did not concentrate on this historical period of time. Consequently about this age neither an organic nor a continuous picture can be got from it. So we can declare that about the history of the diocese after 1935 has not been written either a detailed or a comprehensive description. This gave me the idea to write its history until 1944, when – after the governing by an apostolic administrator for the second time – a new diocesan was appointed at the head of the diocese. In the examined period of time József Grósz was the diocesan ordinary, from 1936 to 1939 as an apostolic administrator, between 1939 and 1943 as a bishop and from 1943 to 1944 again as apostolic administrator.¹⁰ He is well known about the 1951 show trial conducted against him and about the fact that he substituted Cardinal József Mindszenty¹¹ on the head of the Bench of Bishops three times: first from 1948 to 1951 from the imprisonment of the primate to his own imprisonment, then in 1956 for some month, after he had been freed by amnesty, finally, from the defeat of the revolution, when Cardinal József Mindszenty fled to the American Embassy, until his death in 1961. Before my research his former career had been only broadly outlined, it hadn't been known in detail.¹²

⁹ The chapter in question: FERENC SILL, *A szombathelyi székesegyház újjáépítése, A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve. 1777–1977*, 127–172.

¹⁰ József Grósz (1887–1961) was born in 1887 in Féltorony (today Halbtorn in Austria). He was ordained priest in 1911 after which he served in the diocese of Győr in different positions, from 1913 in the bishopric office. From 1928 to 1933 he was the auxiliary bishop of Antal Fetsér, the bishop of Győr. He was appointed in 1936 as the apostolic administrator of the diocese of Szombathely, in 1939 the bishop of the same diocese, then in 1941 parallel the apostolic administrator of Prekmurje. In 1943 he was appointed as the archbishop of Kalocsa, but he remained also for one year the apostolic administrator of the diocese of Szombathely and Prekmurje. He died in 1961. Cf. with the quoted works in the 12th footnote.

¹¹ József Mindszenty (until 1942 Pehm) (1892–1975) was the pastor of Zalegerszeg from 1919 to 1944, then from 1944 to 1945 the bishop of Veszprém and from 1945 to 1974 the primate of Hungary.

¹² The literature dealing with the person of József Grósz: OTTÓ JÁMBOR, *Grósz érsek koncepciói pere*, *Belügyi Szemle* 28 (1990) 3, 69–81; JÓZSEF TÖRÖK, *Századunk magyar főpapjai. Grósz József érsek*, Szeged 1992; *A Grósz-per előkészítése 1951* (ed. by Csaba Szabó), Budapest 2001; MARGIT BALOGH–CSABA SZABÓ, *A Grósz-per* (Híres politikai perek), Szekszárd 2002; PEREGRIN KÁLMÁN, *Megállapodás-tervezet 1956-ból. A Grósz-hagyatékban található irat 1956 április végén-május elején keletkezett, a Püspöki Kar által a hatalomnak eljuttatott forrás* (Kalocsa Főegyházmegyei Levéltár I. 1. a.), *Vigília* 72 (2007) 10, 739–748; PEREGRIN KÁLMÁN, *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957*, Budapest 2011; TIBOR SZÉKELY, *Az Opus Pacisról. Grósz József békepolitikája és a Vatikán (a BM és az ÁEH dokumentumai tükrében)*, *Vigília* 76 (2011) 9, 706–711. For the first two years of his archbishoprics in Kalocsa serves as an excellent source his diary, the 1944 October to 1946 January period of which was redacted by JÓZSEF TÖRÖK: *Grósz érsek naplója, Grósz József kalocsai érsek naplója, 1944–1946*, Budapest 1995. About his church governing in the diocese of Szombathely I published the following studies: *A papnevelés története a szombathelyi egyházmegyében Grósz József egyházkormányzása alatt*, Századok. Tanulmányok a 200 éve született Horváth Mihály emlékére (ed. by Anita Bojtos–Ádám Novotnik), Budapest 2010, 167–178; *Grósz József oktatáspolitikája a szombathelyi egyházmegyében*, *Politika–egyház–mindennapok*. Tanulmányok (ed. by Andor Lénár–Edit Bencze Lőrinczné), Budapest 2010, 97–117. 439–440 (German summary). 459–461 (English summary); *Grósz József patronázs tevékenysége (1936–1944)*, *Sorsfordulók és mindennapok*. Tanulmányok a 19–20. századi magyar és egyetemes történelemről (ed. by

With my dissertation and my present book I developed further the results of my thesis written in 2009, in which I dealt with the church governing of József Grósz primarily on the basis of the Circulars of the bishop.¹³ In those times it was not so prevalent the examination of this type of source, I was one of the first ones, who went into details in connection with it. During the further 3 years research I significantly expanded the examined base of sources and the visited source keeping places, this way I managed to draw a complex picture about the period 1936–1944 of the diocese of Szombathely getting an answer to those questions that only with the help of the Circulars could not be answered.

2. THE FOLLOWED METHODOLOGY

As this period of time of the diocese was almost unknown for the historical sciences, I could lean mainly on primary sources: archival material, almanacs and contemporary newspapers. For writing my book I visited 14 source-keeping places, two of which can be found in the Vatican: the Vatican Secret Archives (*Archivio Segreto Vaticano*) – where among others I revealed important sources that contributed to the answering of the questions concerning mainly the background of the appointment of apostolic administrator at the head of the diocese for the first time – and the Historical Archives of the Secretary of State (*Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico*). In this later I skimmed through the material of the Archives of the Sacred Congregation for Extraordinary Ecclesiastical Affairs and also the records of the sessions of the Congregation. Among the Hungarian source-keeping places the Primatial Archives in Esztergom and the Hungarian National Archives has national importance. In the former the material concerning the diocese of Szombathely in the church governing documents fond is quite rich. A lot can be ascertained from it about the state of the bishopric benefice of Szombathely in the 1930s and 1940s. In the latter mentioned archives the files of the Foreign Ministry contain interesting additions.¹⁴ Furthermore, most of the sources of the history of the diocese can be found in the Diocesan Archives of Szombathely. I regarded

Péter Strausz–Péter Krisztián Zachar), Budapest 2011, 170–191. 347–348 (English summary). 364–365. (German summary); *The echo of a pontifical initiative. The beginnings of the Opus Vocationis in the diocese of Szombathely*, Notes et documents 36 (2013) 25–26, 68–79.

¹³ KRISZTINA TÓTH, *A szombathelyi egyházmegye Grósz József kormányzása alatt (Elsősorban a Püspöki Körlevelek alapján)*, Piliscsaba 2009.

¹⁴ Unfortunately most of the material of the Ministry of Religion and Public Education perished in a fire in 1956. Cf. MIKLÓS KOMJÁTHY, *Tűzvész az Országos Levéltárban*, Levéltári Híradó 6 (1956) 4, 3–6; *Az Országos Levéltár alapelejtározott anyagában 1956. november 6–8-án keletkezett károk jegyzéke*, Levéltári Híradó 7 (1957) 1–2, 8–23. Later reminiscences: IVÁN BOJÁR, *Mi égett Országos Levéltárban?*, Élet és irodalom 32 (1988) 48, 2; MIKLÓS KOMJÁTHY, *Az országos levéltári tűzvész 1956-ban*, Élet és irodalom 32 (1988) 51, 4. The evaluation and reconstruction of the events from the perspective of 40 years: JÁNOS LAKOS, *Ismeretlen dokumentumok az Országos Levéltár 1956. novemberi égéséről*, Levéltári Közlemények 67 (1996) 1–2, 135–153. Briefly about the fire: ID., *A Magyar Országos Levéltár története*, Budapest 2006, 347–348.

also fundamental to examine the relating sources of the Archives of the County of Vas of the Hungarian National Archives and those of the Archives of the County of Zala of the Hungarian National Archives, as the diocese was situated mostly on the territory of these two administrative unites.¹⁵ Besides, as József Grósz arrived at Szombathely with wide church-governing practice and his earlier career could determine his later orders and way of thinking, I researched also in the Diocesan Archives of Győr. Furthermore, as Szombathely was not the last station of his career, but Kalocsa, I regarded it important to visit also the Archdiocesan Archives of Kalocsa. The bequest of Miklós Esty who was the *gentiluomo* of the cardinal primates of the age¹⁶ also contains interesting details. Finally I was in some such archives and library that at first hearing do not have a strong connection with the bishoprics of Szombathely, but yet after thorough study of this period of the diocese, could not be evaded. These are the Archiepiscopal and Cathedral Chapter Archives of Veszprém, the Episcopal and Cathedral Chapter Archives of Székesfehérvár, Archives of the Archabbey of Pannonhalma and the manuscript collection of the Library of the Archabbey of Pannonhalma. I intended to conduct research also in the *Archivio della congregazione per i vescovi* in possession of the recommendation letter of my home bishop, András Veres, but regarding the sensitivity of the subject I did not get access to it.

Revealing the sources I always kept in mind that every historical period was formed as a result of a certain course, has an antecedent and usually also a consequence. Accordingly, I examined the documents not only between 1936 and 1944, but where I regarded that necessary I also went back until the 1920s and looked up the events of the years following 1944.

To the methodology belongs not only the presentation of the source keeping places but also the outlining of the principles that I followed. Hence, I would like to share some thoughts in connection with it. The basic work of TIHAMÉR VANYÓ¹⁷ written in 1937 with the title: *Hogyan írjuk meg egy egyházmegye történetét?* [*How to write the history of a diocese?*] served as an excellent starting point. The Benedictine monk described the principles of the model of how to write the history of a diocese on the basis of French examples, mentioning the classification of ALBERT DUFOURCQ, university professor of Bordeaux and canon GEORGES BONNENFANT. The former listed in ten points what a good literature about the history of a diocese has to contain by all means, the latter in

¹⁵ Two settlements from the County of Veszprém also belonged to the ecclesiastical authority of the diocese of Szombathely: Kiskamond and Nagykamond that were both *filiae*. Cf. Diocesan Archives of Szombathely (SzEL), Acta Cancellariae (AC), 1353/1943.

¹⁶ Miklós Esty (1895–1973) was a secular papal chamberlain from 1927, the man of honour of Cardinal János Csernoch, Cardinal Jusztinián Serédi and Cardinal József Mindszenty (of the latter only until 1946). This way his correspondence and his diaries contain first-hand information. Later, in 1951 he became the delegated administrator of the Saint Stephen's Society and he was one of those who accompanied the Hungarian Council Fathers for the first two sessions of the Second Vatican Council.

¹⁷ Aladár Tihamér Vanyó (1905–2005) started the Benedictine novitiate in 1923. He took his solemn vows in 1928 and was ordained a priest in 1929. He was a well-known Hungarian church historian.

his book about the diocese of Evreux grouped around six bigger topics his thoughts. The guidelines touched upon all of the segments of the history of the diocese (for instance: the clergy, the parishes, the culture, the moral and liturgical life, the religious orders, the believers, the property of the Church, the personality of the bishop and his relations with the ecclesiastical and secular authorities), did not concentrate only on the figure of the bishop.¹⁸ In my work I tried to keep in mind these principles and build in organically the larger subjects. Naturally it does not mean that I would have devoted a separate chapter to each of them. For example I built in the bishop's relations with the ecclesiastical and secular authorities always in the given chapter as in my opinion it is attached to almost every momentum of the diocese. I neither dealt with the state of the bishopric benefice alone, only together with the offices of József Grósz at the head of the diocese as there is an obvious relationship between the two. Furthermore, I deliberately did not write a separate chapter about the personality of the bishop, as I am convinced that the best picture can be drawn about him through his ordainments.

TIHAMÉR VANYÓ gave only general guidelines to the writing of the history of a diocese, but I geared them in my PhD-thesis, then in my present book to the local circumstances and the characteristic of the given historical period of time. Accordingly, for instance, I was dealing in a longer subchapter with the *Actio Catholica* – that was founded by Pius XI and which was organized in Hungary only in the first half of the 1930s – that was a favourite institute of József Grósz. Just like the *Opus Vocationis* founded by Pope Pius XII in 1941, which was introduced in the diocese in 1943. The antecedents of the World War II, its breaking out and how the bishop, the clergy and the believers could cope with it also belong to the characteristics of the examined period of time. Because of its significance I wrote about it in a separate chapter.

All of these I strung on an own logical chain of ideas. My principle was that I must not put in the centre of my examination merely the person of the leader of the diocese. However his personality can be determining from the point of view of governing the diocese that can be formed also by his origin, growing up and former career. It is important how he chose his immediate workmates into the diocesan office, to what extent he left them to arrange the daily affairs or how far he controlled himself the matters, how was his relation with his priests, what were his aims, how and in what extent he contributed to the realization of these, which initiatives and why he supported, and finally, how he could communicate with the believers. I also studied how he built into the local practice the ecclesiastical and secular ordainments, dispositions, initiatives. Furthermore, I examined the background of his two appointments as apostolic administrator.

¹⁸ ALBERT DUFOURCQ, *Comment concevoir l'histoire d'un diocèse de France?*, Revue d'histoire de l'Église de France 12 (1926) 54, 5–15; ALBERT DUFOURCQ, *Comment concevoir l'histoire d'un diocèse de France?*, Introduction aux études d'histoire ecclésiastique locale. Tome II. L'histoire locale à travers les âges (Bibliothèque de la société d'histoire ecclésiastique de la France; éd. par Carrière Victor), Paris 1934, 270–282; GEORGES BONNENFANT, *Histoire générale du diocèse d'Évreux I–II*, Paris 1933; TIHAMÉR VANYÓ, *Hogyan írjuk meg egy egyházmegye történetét?* (Excerptum ex Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1937) Pannonhalma 1937, see particularly at: 9–13.

Along with the bishop or apostolic administrator in the diocese the cathedral chapter and its members were determinative from more aspects in the diocese. I regarded it important the thorough and detailed analysis of their functions, from which it can be delineated their key role in the governing of the diocese in the age.

Neither the bishop, nor the cathedral chapter could govern the diocese alone without suitable office team that gave a certain frame and form of the governing of the diocese. Accordingly, I examined comprehensively the offices of the central church governing of the diocese and the organs of the territorial church governing of the diocese, as well, pointing out the general tendencies and relations.

The role of the religious orders, teachers and believers neither can be neglected. As there would not have been a flourishing spiritual life if there had not been people, who organized programmes, founded associations, led retreats, missions, organized pilgrimages, took the initiatives and supported the building of churches, Catholic schools, vicarages, crosses, the foundation of *expositurae*, *curatiae*, parishes and who contributed to the education of the young people, future priests and laymen. Therefore I examined the role of the clergy, monks and nuns, teachers and the operation of the parish churches, the different kind of associations and the *Actio Catholica* in the diocese.

Naturally, I presented all these not as a static picture, but as a dynamic system that although had certain permanent elements, always moved, putting in the context of the Hungarian Catholic Church and the given age.

3. THE NEW RESULTS

My first significant statement is that the diocese of Szombathely in denominational proportions was one of the most Catholic dioceses,¹⁹ but one of those that had very few lands and after World War I because of the devaluation of the government securities,

¹⁹ Some data for the sake of comparison: in Hungary the proportion of Catholics – according to the census of 1920 – was 63,9% that slightly increased by 1930 to 64,8%, then by 1941 – regarding that with the revision many believers of other denominations returned – it was 55%. Subsequently, more than half of the population was Catholic in the age. The proportion of Greek Catholics in 1930 was 2,2% that increased to 11,9% by 1941. In the diocese of Szombathely the proportion of Roman Catholics was 82,97% in 1923, 84,34% in 1929, 85,2% in 1934, approximately the same in 1940 and 86,8% in 1943. The proportion of Greek Catholics was under 1%. All in all, it can be declared that in the diocese of Szombathely more than two third of the population was Catholic and with this result it was mentioned as one of the most Catholic dioceses. Cf. *A katolikusok aránya járásokonként Csonka-Magyarországon, Melléklet a Magyar Katolikus Almanach III. évfolyamához*, Magyar Katolikus Almanach III, Budapest 1929; *Az 1941. évi népszámlálás. 3. összefoglaló adatok* (Történeti statisztikai kötetek) (ed. by Dezső Dányi), Budapest 1978, 23; *Az 1941. évi népszámlálás nemre, családi állapotra és vallásra vonatkozó adatai*, Magyar Statisztikai Szemle (1943) 5–6, 249–252; *Schematismus cleri dioecesis Sabariensis pro anno Domini 1923*, Szombathely 1923; *Schematismus cleri dioecesis Sabariensis pro anno Domini 1929*, Szombathely 1929; *Schematismus cleri dioecesis Sabariensis, pro anno domini 1934*, Szombathely 1934; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Sabariensis pro anno domini 1940*, Szombathely 1940; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Sabariensis et administraturae ap. Muravidék, pro anno domini 1943*, Szombathely 1943.

war loan bonds, the capital levy and economic world crisis had serious financial problems.²⁰ The conflict of the then bishop János Mikes and the cathedral chapter added to it, mainly around the investment and making profit of the capitals. The chapter found particularly derogatory that the bishop kept in his own administration the aid, allocated – as compensation because of the loss of value of the war loan bonds – to the foundations that were managed by the chapter and he himself wanted them to invest. Finally the conflict were at such point, that two members of the chapter, Ferenc Rogács²¹ and Béla Honti²² in the December of 1933 and in the March of 1934 described their complaints to the nuncio²³, as a result of which started a financial examination against the bishop. As he did not manage to refund the revealed deficiencies, at the request of Pope Pius XI he had to resign. Parallel he had heart disease, but it was only the formal reason of his resignation from the Episcopal see.²⁴

Analysing the circumstances of the resignation becomes clear why an apostolic administrator was nominated to the head of the diocese in 1936. In connection with it I state that primarily because the bishopric *mensa* could not maintain two bishops because of its indebtedness. In addition, election of a vicar capitular – regarding the small number of canons and that two of them were old and ill²⁵ and their conflict with Bishop Mikes – would not have been easy, what is more, the *sede vacante* was expected to be long lasting. József Grósz was chosen as an apostolic administrator, as he gained a considerable experience in church governing in the neighbouring diocese, mainly during the illness of the bishop Antal Fetsér,²⁶ when he worked as an auxiliary bishop from 1928 to 1933. Moreover, István Breyer the new bishop of Győr²⁷ did not need him in this position regarding that he himself was also rather young and healthy, so from 1934 he was

²⁰ A good summary about the state of the Episcopal benefice in Italian: Archivio Segreto Vaticano (ASV) Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 160. Its longer version in Hungarian can be found in the same fond: fol. 161–164.

²¹ Ferenc Rogács (1880–1961) was a member of the cathedral chapter of Szombathely from 1921. In 1948 he became the auxiliary bishop of Ferenc Virág, the bishop of Pécs with right of succession. Hence, after the death of the latter, in 1958 he became the bishop of Pécs. He died four years later, in 1961.

²² Béla Honti (1866–1936) was a member of the cathedral chapter of Szombathely from 1926.

²³ The apostolic nuncio of Hungary was from 1930 to 1945 Angelo Rotta.

²⁴ The most important relating fonds in the Vatican Secret Archives are: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 45, fasc. 1/9; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 51, fasc. 1/7; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 1/8; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 56, fasc. 8/7. In the Historical Archives of the Secretary of State (S.R.R.SS.) the documents concerning the 1926–1939 history of the diocese of Szombathely are missing.

²⁵ In the cathedral chapter of Szombathely there were six canons: the *praepositus maior*; the *lector*; the *cantor*; the *custos*; the *archidiaconus Zalaegerszeg* and the *archidiaconus Alsóledva*. One of them died in November 1935, other two in 1936.

²⁶ Antal Fetsér (1862–1933) was appointed as the bishop of Győr in 1914 and he fulfilled this office until his death in 1933.

²⁷ István Breyer (1880–1940) was the bishop of Győr from 1934 to 1940.

not an auxiliary bishop.²⁸ Besides, János Mikes more times called him into the diocese of Szombathely to substitute him in certain functions.²⁹

Examining the background of the second nomination as an apostolic administrator, I faced with the problem why in 1939 a bishop was appointed. In connection with it I declare that the bishopric appointment of József Grósz was a hasty step that based on wrong expectations. Namely the government thought it was high time to appoint a bishop, as the handing over and taking over of the bishopric benefice (from Bishop Mikes to the *Fundus Religionis*³⁰ that managed it during the *sede vacante*³¹) would be terminated in a short period of time and the bishopric benefice would be unencumbered. The second expectation was that the financial state of the bishopric benefice would be improved from the Bishopric of Veszprém.³² Both of the expectations were proved to be delusion. The *praescissio*³³ from Bishop Mikes was realized only in 1940 with significant concessions. The new bishop had to take over the benefice without *fundus nobilior*³⁴ and with debt and the bishop of Veszprém offered such estates that were situated far from the boarder of the diocese and yield only small profit that were rejected by József Grósz.³⁵

²⁸ See the letter of István Breyer and the relating correspondence at: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 45, fasc. 1/6, fol. 137–143. The letter written to István Breyer by Angelo Rotta and the draft of the reply of the bishop of Győr can be found at: Diocesan Archives of Győr (GyEL), Series of records of church governing (EI), 1934/31.

²⁹ About the resignation of János Mikes and the appointment of József Grósz as the apostolic administrator of the diocese of Szombathely I wrote in the following study: KRISZTINA TÓTH, *Egy apostoli adminisztrátori kinevezés háttere. Gróf Mikes János lemondása a szombathelyi püspökségről*, Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (Collectanea Vaticana Hungariae 1/8; szerk. Tusor Péter), Budapest–Róma 2012, 281–327.

³⁰ The origin of this fund goes back to 1872, when Joseph II founded it from the lands and other properties of the suppressed religious orders.

³¹ During the *sede vacante* period in Hungary the given bishopric benefice was managed not by the appointed apostolic administrator, but by the *Fundus Religionis* that was handled by the Ministry of Religion and Public Education. There was also a controlling committee the members of which were delegated by the Bench of Bishops and by the ministry that invigilated over the utilization of the incomes. Cf. JENŐ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1997, 294.

³² The bishopric of Veszprém had the third largest estate extension among the dioceses: only the archbishoprics of Kalocsa and the metropolitan chapter of Eger had more lands. So it proved to be particularly suitable for helping the poorer neighbouring dioceses (there were plans both for improving the bishopric benefice of Székesfehérvár and Szombathely, but in my book I examine only the latter). See the plans for the improvement and filling of the bishopric benefice of Szombathely at: MNL-OL K 63, 1939–54/7, Pro memoria a szombathelyi püspöki javadalom betöltése ügyében, 2; MNL-OL K 63, 1939–54/7, Pro memoria a veszprémi püspöki javadalom betöltése ügyében, 2.

³³ The expression is used for handing and taking over of the bishopric benefice.

³⁴ The free nobler equipment fund of the bishopric.

³⁵ Cf. SzEL. Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, the 31 March 1943 minutes of the cathedral chapter, 40; SzEL A Vasvár–Szombathelyi Székeskáptalan Magánlevéltára, box 21, The records of Ferenc Rogács of 12 July 1942 about the handing over of the bishopric benefice to József Grósz. The bishop of Szombathely rejected to accept the offered estates already on the 3rd of May 1940. I could not find the document itself neither in the Diocesan Archives of Szombathely nor in the Primate Archives. There was only a hint at its existence: Primate Archives (PL), 2195/1944. The primate tried to solve the

After these I arrived at the problem of the background of the second apostolic administration. From the above written inevitably arouse the question: after the appointment of József Grósz as the archbishop of Kalocsa who would be bound to take over the benefice in such state? For this meant a solution the second nomination as apostolic administrator. Hence, during the *sede vacante* again the *Fundus Religionis* administrated the benefice, with which – as the example of Bishop Mikes shows – in the *praescissio* it was easier to come to an agreement. Additionally, as the Episcopal see of Veszprém and Szombathely were at the same time vacant,³⁶ during this period it could be hoped that from the bishopric of Veszprém the bishopric of Szombathely would be improved with more profitable estates than had been offered. It would have been more difficult with filled bishoprics. There was also a third aspect: Miklós Esty, who was the *gentiluomo* of the primate, seems to know that at the second time an apostolic administrator was nominated, because at the asking of consent to the archbishopric see of Kalocsa József Grósz insisted on it, as according to his opinion there was no one in the cathedral chapter who would have been suitable to the governing of the diocese. Hearing it, the nuncio declared that it can be only realized if they do similarly with the Episcopal see of Veszprém. This later condition, regarding that it could have been scarcely referred to the fact that there is no suitable personality to the governing of the diocese in either of the cathedral chapters, strengthens our suspicion, that the main aim, why not a diocesan bishop was appointed was the improvement of the diocese of Szombathely with better conditions than in 1940. My observation is supported by many documents in the present book. As a result of the *praescissio* from József Grósz to the *Fundus Religionis*, the improvement of the benefice yet was managed to achieve in the February of 1944.³⁷

Summarizing there is a strong relationship between the real or the guessed state of the bishopric benefice and the offices of the ordinary on the head of the diocese. At the same time, I am convinced that the church governing interweaved in more respects with the members and role of the cathedral chapter, as well. The canons had a notable influence as the advice giving organ of the bishop, the filling of the leading diocesan offices (e.g. vicar general, provicar and the chairman of the diocesan court were canons)

question by calling for a meeting the concerned bishops (the bishop of Veszprém, the bishop of Szombathely and the bishop of Székesfehérvár), but he did not manage to convince József Grósz. However, the bishop of Székesfehérvár accepted the offered benefices. Cf. 4 July 1943, draft of the letter of Jusztinián Serédi to Angelo Rotta: PL 4900/1943 in 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944; 16 August 1943, draft of the letter of Serédi Jusztinián to Cardinal Luigi Maglione (who was the Cardinal Secretary of State then): PL 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944; 29 August 1943, draft of the letter of Jusztinián Serédi to Gyula Czapik (the bishop of Veszprém from 1939 to 1943): PL 8332/1943 in 8403/1943 in 1629/1944 in 2195/1944.

³⁶ The former bishop of Veszprém, Gyula Czapik was appointed as the archbishop of Eger and the former bishop of Szombathely, József Grósz as the archbishop of Kalocsa in 1943.

³⁷ Cf. SzEL. Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, the 5 May 1943 minutes of the cathedral chapter, 55.

and the archdeaconries,³⁸ furthermore, as the administrators of certain – from the point of view of the diocese determining – funds and foundations.³⁹ Even if these latter could not work properly because of the devaluation of the government securities and the retaining of compensation for war loan bonds. In addition, in certain questions particularly of financial nature that concerned the whole diocese the bishop could decide only after asking their advice or asking their consent.⁴⁰ Besides, in the public life of the county they represented the interest of the believers and the Catholic Church.

The third component of the church governing was the diocesan curia. I ascertained that basically the bishop chose its members in the prescribed cases with asking the opinion of the cathedral chapter. In his choice dominated the aspects of practicability and expertise. Accordingly, its members were mostly canons who lived in the capital of the diocese, the professors of the theological college, the parish priest of Szombathely and those priests of the diocese who were learnt and had enough practical experience. If we would like to delineate the nature of the offices in the Curia, we can outline three types of them, among which there are naturally overlaps: the organs of the diocesan administration, of the diocesan court, and other institutions that were founded for the realization of one given task or promotion of one given aim.⁴¹

³⁸ To each stall belonged an archdeaconry, so the *praepositus maior* was the archdeacon of the Cathedral, the *lector* was the archdeacon of Némethújvár, the *cantor* was the archdeacon of Sárovar, the *custos* was the archdeacon of Órség, the *archidiaconus Zalaegerszeg* was the archdeacon of Zalaegerszeg and the *archidiaconus Alsólendva* was the archdeacon of Alsólendva.

³⁹ About them see an undated list recorded presumably in or after 1937 at: SzEL A Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan Magánlevéltára, box 21. The records of János Varga. In the document he referred to himself as a “canon” and not as a “honorary canon”. Since he was a regular canon only from 1937 it can be supposed that the list was recorded after this time. To highlight the importance of it, I find it enough to mention some of the most important foundations that were managed by the chapter: the seminary and the foundations in connection with it, the cathedral and the foundations in connection with it, the capital of the Episcopal benefice and the cathedral chapter, the St Emeric Institute, the Pension Institute of the priests, the *Deficientia*, the Kelcz Adelffy orphanage and the diocesan foundation for the poor.

⁴⁰ ZOLTÁN KÉRÉSZY collected those cases when the bishop had to ask their advice (can. 386; can. 388; can. 1428; can. 394; can. 400. §. 1.; can. 403; can. 406. §. 1.; can. 454; can. 1520. §. 1. and at some other major cases: can. 895; can. 1234. §. 1.; can. 1359; can. 1428; can. 1574. §. 2.; can. 2292) and also those when the bishop had to ask their consent (can. 394. §. 2; can. 712. §. 2; can. 1182. §. 1; can. 1532. §. 3; can. 1653. §. 1; can. 1541. §. 2.). Cf. *Katolikus egyházi jog. A Codex Iuris Canonici alapján III*, Pécs 1927, 698.

⁴¹ The organs of the diocesan administration were: the vicar, the provicar, the bishopric office with the chancellor who was also the bishop's secretary, the main diocesan school inspector, the assistant diocesan school inspector from 1937 to 1940 who was later nominated to the administrator of the goods of the bishopric *mensa*, the archivist and master of ceremonies, the scribe (in 1943 already two scribes) and the courier. Furthermore, according to the categorisation of JÓZSEF BÁNK (who was a canonist and from 1969 to 1974 the bishop of Vác, from 1974 to 1978 the archbishop of Eger, then from 1978 to his retirement in 1987 he became again the bishop of Vác keeping his archbishopric title), also the office of prosynodal examiners (their number was 8–9 in the examined period of time) and parish priest councillors (their number was 5–6 in the examined period of time) related to the diocesan administration. The judicial vicar, the associate judicial vicar, the prosynodal judges, the promoter of justice, the defender of the bond, the assessors and the notaries belonged to the diocesan court. Institutions that were founded for the realization of one given task or promotion of

The other, horizontal aspect of the diocesan governing was the territorial governing, the main components of which were: the archdeaconries, the deaconries, the parishes and the ministries. The latter developed into parish later, their spiritual leader was in case of *curatiae* an independent, in case of *expositurae* a delegated pastor. In this chapter an important remark of mine was that during the church governing of József Grósz in Szombathely – unlike the news of the Circulars (where the erection of two *curatiae* was not mentioned) – two *expositurae*, seven *curatiae* and four parishes were erected in the diocese.⁴² In the Prekmurje – that had a common ordinary with the diocese of Szombathely in the person of József Grósz, who was an apostolic administrator of Prekmurje from 1941⁴³ – two parishes and one *curatiae* were erected.⁴⁴

I devoted a separate chapter to the presentation of the pastors and the religious orders, who I featured as leaven of the diocese, as many important tasks were concentrated in their hands: pastoral, administration, religious education, leading of associations, parish churches and in more cases role in the public life. It was incumbent on the clergy to realize the conceptions and the ordainments of the ordinary that he took in the light of the changing circumstances, rising acts, regulations, adapting to the local conditions. In case of the monks and nuns, I put the emphasize on those activities, with which they contributed to the flourishing of spiritual life.⁴⁵

one given aim were: the diocesan censors, the committee for qualifying secondary school teachers of religion, the commission for sacred art, the vigilance committee, the diocesan council for the administration of goods, the Pontifical Work of the Propagation of the Faith and the central diocesan body of the *Actio Catholica*. The *Schematismi* also show as part of the diocesan Curia the bishopric counsellors (honorary title), the ordinaries of the Episcopal lyceum and the commissions in connection with it dealing with discipline of the seminary and the administration of the goods of the seminary. Cf. *Schematismus 1940*, 10–14; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Sabariensis et administraturae ap. Muravidék, pro anno domini 1943*, 11–16; ASV Congr. Concist., Relat. Dioec. 700; JÓZSEF BÁNK, *Egyházi jog, Az egyházi alkotmányjog alapjai*, Budapest 1958, 119. 134.

⁴² SzEL, Circulars of the Bishop (PK) 1940. VIII. n. 2405; SzEL PK 1941. I. n. 199; SzEL PK 1941. I. n. 201; SzEL PK 1936. VIII. n. 2314; SzEL PK 1938. IV. n. 1012; SzEL PK 1938. IV. n. 1013; SzEL PK 1939. I. n. 23; SzEL PK 1941. VII. n. 1596; SzEL AC 1969/1941; SzEL AC 1579/1941; SzEL PK 1938. IV. n. 1011; SzEL PK 1942. I. n. 383; SzEL PK 1943. IV. n. 1236; SzEL PK 1943. IX. n. 3237.

⁴³ Before 1923 Prekmurje had been part of the diocese of Szombathely, but after the Peace Treaty of Trianon it got to the other side of the boarder (to the State of Slovenes, Croats and Serbs) and so church governing became difficult. Therefore the Holy See decided to appoint the bishop of Lavant as the apostolic administrator of this territory. Cf. S.R.R.SS. Archives of the Congregation for Extraordinary Ecclesiastical Affairs (AA.EE.SS.), Jugoslavia, periodo IV, pos. 29, fasc. 27, fol. 38^{rv}. 44^r; SzEL AC 2913/1923. In 1941 because of the closing of boarders after Hungarian troops had marched in Prekmurje the communication of the given territory's priests and believers with the bishop of Lavant became impossible, so in order to the uninterrupted functioning of church governing József Grósz was appointed as Prekmurje's apostolic administrator. Cf. SzEL AC 1190/1941.

⁴⁴ SzEL PK 1942. VIII. n. 2421; SzEL PK 1943. IX. n. 3235; SzEL PK 1943. IX. n. 3236.

⁴⁵ I regard it enough to mention here that in the examined period of time (1936–1944) there operated seven orders for men and 12 to 17 orders for women in the diocese of Szombathely. Their activity was very wide, in case of male orders the pastoral work and education in secondary grammar schools were determining, in case of female orders education of women, care for the poor, charity and nursing, but there were two

From the regulations of József Grósz we can deduce the essential characteristics of his personality. In connection with it I state the following: he was quite thorough, regulated everything detailed, but it did not mean that he would not have listened in many questions to the opinion of others. He was a bit graphoman individuality, who noted down many things to the fortune of the historians. He kept a tight hold on the clergy; where it was necessary he employed rigidity, where he regarded it deserved, he employed compliments or granted honorary titles. Besides these, he was a jolly person, who maintained a good relationship with everyone and who took part also actively in public life. He put a great emphasize on the local organizing and working of the *Actio Catholica*. He started a separate newspaper that reported about this institution in 1937 with the title: *Szombathelyi Katolikus Tudósító*. Accordingly, I devoted a separate chapter for this organization and for the association life that started out from it.

The other sphere that was a favourite of the bishop was the education. He led this activity with those care and exactitude that was habitual from him. He regarded particularly important the supporting of the agrarian youth by organizing courses for training the future leaders of the KALOT⁴⁶ and the KALÁSZ⁴⁷ and by opening a KALOT folk college in Kisunyom.⁴⁸ Besides he strongly stood up for the Catholic Student Residence Movement.⁴⁹ He supported those, who wanted to be priests with the introducing of the *Opus Vocationis* movement into the diocese.⁵⁰ I revealed the local working of this institution and I ascertained that the erection of the junior seminary was due to the answer of the Sacred Congregation of Seminaries and Universities to the relation about

contemplative orders as well. Cf. *Schematismus* 1940, 78–84; *Schematismus* 1943, 101–111; ASV Congr. Concist., Relat. Dioec. 700;

⁴⁶ It is an acronym, it means: National Secretariat of Lad Associations for Young Catholic Agrarian Men. The name changed to National Corporation of Lad Associations for Young Catholic Agrarian Men in 1940. The association was founded in 1935 in Szegeed and its main purpose was the religious and moral education of Catholic unmarried agrarian men, the deepening of their national and social sensibility, their commitment to the agricultural profession and to the thought of family. In addition, it gave the lads also professional and general erudition and provided them with noble entertainment. In connection with it MARGIT BALOGH wrote a monograph: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946*, Budapest 1998.

⁴⁷ It is also an acronym, it means: General Association of Young Catholic Agrarian Lasses. Its main purpose was raising moral, in their national conviction conscious and economically erudite mothers from the young lasses of the village. Cf. ANDREA STETTNER, *Katolikus Leánykörök Szövetsége*, Magyar katolikus almanach II, A magyar katolikus egyház élete 1945–1985 (ed. by Turányi László), Budapest 1988, 313–322, 113.

⁴⁸ KALOT folk colleges usually offered agrarian training, but from 1941 there were also short courses for the preparation of the future leaders of the local associations of the Hungarian Paramilitary Youth Organisation, the so called *levante* movement. The first KALOT folk college was opened on the 1st October 1940 in Érd, then opened 9 others all over the country, among them the KALOT folk college of Kisunyom on the 1st of December 1942. Cf. BALOGH, *A KALOT története, 1935–1946*, 293–294; SzEL PK 1942. IX. n. 2887; SzEL PK 1942. X. n. 3307; SzEL PK 1943. IV. n. 1232; SzEL PK 1944. I. n. 71.

⁴⁹ It was a national movement initiated by the primate of Hungary in 1943 for the augmentation of the number of Catholic students' hostels. Cf. SzEL PK 1943. V. n. 1771.

⁵⁰ I wrote longer about the local realisation of this movement that started out from Pope Pius XII in 1941 in English: *The echo of a pontifical initiative. The beginnings of the Opus Vocationis in the diocese of Szombathely*, Notes et documents 36 (2013) 25–26, 68–79

the seminary regarding that the diocese of Szombathely was the only one where there was in no form a separate junior seminary.⁵¹ Furthermore, József Grósz also made the senior seminary enlarged.⁵²

All of these activities could not be done independently from the national and local policy, therefore I regarded it important to analyse what was the standpoint of József Grósz in the political life, what initiations he supported and how was his attitude towards the ideologies of the age. In connection with these I came to the following conclusions. Although he did not take sides openly supporting one given part, he basically agreed with the programme of the Christian party. He also condemned the wrong doctrines of the extremist ideologies, the national socialism and the communism, but he was convicted that until the Hungarian Nazis are believers and practicing Catholics there is no problem with them. He agreed with the social efforts, what is more, also with the giving of one third of the bishopric estate of Sorokmajor to smallholders. In connection with the Jewish acts his point of view was that it was necessary the repression of the economical expansion of the Jews, but at the same time the Hungarian people had to be educated to the negotiation, diligence and solidarity that were the characteristics of the Jews. According to him the converts and the children who were baptised in Catholic faith should be taken out of the legal force of the acts. But taking away of the Jewish estates he regarded a mistaken step in wartime. As far as the consequences of the Peace Treaty of Trianon concerned, he wanted full revision.⁵³ I reckon that my statements also light a bit better the background of his later Calvary. Furthermore, in my book I examine the point of view of three outstanding priests: Mihály Huszár who played an important role as the representative of Vasvár, then of Sárvár in the national political life,⁵⁴ László Szendy,

⁵¹ SzEL AC 2532/1937. See the antecedents at: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 30, fasc. 2, fol. 70–74. From these documents it can be seen that there didn't exist a junior seminary in the diocese of Szombathely in 1929. The explanation of János Mikes: fol. 97r. The state did not change by 1936, when István Sipos, canon of the cathedral chapter of Pécs was entrusted with the visitation of the seminaries in Hungary. (The seminary of Pécs was an exception, as Sipos was the rector of this institute. Hence, István Kerner, the spiritual of the Central Seminary of Budapest was entrusted with the visitation of it.) Cf. SzEL AC 903/1936. More relating documents at: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 52, fasc. 6. Particularly: fol. 331–335 (the nomination as apostolic visitor of István Sipos). 338–342 (the nomination as apostolic visitor of István Kerner).

⁵² Cf. SzEL AC 1438/1939. About the expenditures and the building operations see: SzEL Szeminárium iratai, box 9, Szeminárium bővítési és átalakítási munkáinak költségvetése 1939 and in the same box: Építési iratok 1939–40/áránlatok.

⁵³ About his activity in public life I wrote detailed in German: *Ein Bischof auf der Bühne der Öffentlichkeit. Die Stellungnahme des József Grósz in den Fragen des öffentlichen Lebens der 1930er–1940er Jahre*, manuscript. It can be found in the Diocesan Archives of Eisenstadt.

⁵⁴ Mihály Huszár (1874–1941) was from 1919 the parish priest of Sárvár. As such he was the only one from the diocese who participated in the national political life. He got into the House of Representatives with Christian economic and social programme in 1927 as the representative of the district of Vasvár, then from 1931 through more cycles as the representative of the district of Sárvár. Besides, he joined actively in the work of the municipal and administrative commission of the County of Vas and was a member of the city council of Sárvár as well.

who was the diocesan director of the *Actio Catholica* and parish priest of the Cathedral⁵⁵ and József Pehm (Mindszenty), the parish priest of Zalaegerszeg, the second most populated town of the diocese and later primate of Hungary.

Finally it must not be forgotten that the events of the examined eight years happened in the shade of a threatening war, then from 1941 with the declaration of the state of war as cold reality with active Hungarian participation in the war. So in the last chapter I am dealing with the subject: the diocese in the course of the events of the World War II. In the light of these it is even greater achievement that József Grósz managed to make the believers – who struggled with significant economical difficulties themselves – to donate the church buildings and different movements of the diocese and forming a living spiritual life with many associations, retreats and pilgrimages.

The new bishop of Szombathely, Sándor Kovács⁵⁶ brought an approach that differed from those of József Grósz; he was rather a pastor than a bureaucrat and he had to hold on among different circumstances. The active bombing of Szombathely started, the agrarian reform took away further estates from the diocese of Szombathely and the steam of people who fled from the Russians quitted to the West through Szombathely.⁵⁷ The rebuilding took place in such age, in which the communists gradually took over the power and the believers and the clergy soon had to suffer hard trials.

⁵⁵ László Szendy (1896–1969) was the diocesan director of the *Actio Catholica* from 1933, the parish priest of the Cathedral in Szombathely and the dean of the deaconry of the Cathedral from 1937.

⁵⁶ Sándor Kovács (1893–1972) was the bishop of Szombathely from 1944 to 1972. Some months after his retirement he died.

⁵⁷ Cf. *Schematismus* 1972, 25–26; *Emlékkönyv II. Szombathely 1944–1945* (ed. by Tibor Kosztolánczy–István Kövér), Szombathely 1996, 81–89.

TABLE OF CONTENTS

<i>Foreword</i> (András Veres).....	9
Introduction	11
The Antecedents of the Research, the Available Sources – The Followed Methodology – Acknowledgements	
I. The Diocese of Szombathely in the Context of the Age.....	21
1. Main Intersections of the Operation of State and Church
in the Horthy Era	21
2. The Place of the Diocese of Szombathely in the Church Organisation
in the Light of Statistical Data.....	27
3. Cross-section about the Operation of the Diocese
under the Governance of Bishop Mikes	31
II. The Background of an Apostolic Administrator's Appointment.....	37
1. The Bishopric Benefice of Szombathely in the 1930s	38
2. The Catedral Chapter of Vasvár-Szombathely in the 1930s.....	44
3. The Conflict of Bishop Mikes and the Chapter	49
4. The Resignation of Bishop Mikes,
the Appointment of an Apostolic Administrator.....	53
5. The New Bishop of the Diocese
– Education and Former Career of József Grósz	55
III. The State of the Bishopric Benefice
and the Offices of the Ordinary on the Head of the Diocese	61
1. Apostolic Administrator on the Head of the Diocese.....	61
2. Appointment of a Diocesan – Based on Wrong Expectations	63
3. Additions: the Appointment as the Apostolic Administrator of Prekmurje
and the Appointment as the Archbishop of Kalocsa	73
4. The Second Appointment as an Apostolic Administrator.....	75

IV. Key Organisation in Church Governance:	
the Cathedral Chapter of Vasvár-Szombathely	83
1. Members of the Cathedral Chapter	83
2. Settlement of the Financial Issues of the Cathedral Chapter	84
3. The Manifold Tasks of the Cathedral Chapter	86
The Administration of Certain Funds and Foundations – Its Role in Religious and
in Public Life – Its Duties in the Governance of the Diocese	
V. The Diocesan Administration.. . . .	101
1. The Diocesan Curia	101
2. The Territorial Administration of the Diocese	104
Archdeaconries, Deaconries – Parishes, <i>Curatiae</i> and <i>Expositurae</i>	
3. The Administration of Prekmurje	113
VI. Leaven of the Diocese: Priests and Regulars	117
1. Priests Engaged in the Cure of Souls	117
2. The Living of the Clergy – the Resolutions of the Ordinary	119
Pension – Takings of the Active Clergy	
3. The Tasks of the Clergy Engaged in the Cure of Souls
– the Guidelines of József Grósz	126
Liturgic Service – The Administration of the Parish – The Handling of Church
Property	
4. Religious Orders in the Diocese	140
Male Religious Orders in the Pastorate and in the Education – The Role of the
Female Religious Orders	
VII. The Apostolate of the Laity, Spiritual Movements	157
1. Vicarages	157
2. The Bishop of the Catholic Action, the Programms and Role of the Movement	159
The Catholic Action in Hungary and in the Diocese – Taking Stock of the Agenda
in 1936 – The Double Holy Year – The Programms of the Catholic Action after
the Holy Year Passed	
3. Retreats and Inner Missions	167
4. Associations	170
Associations for Priests – Associations for Laics	
VIII. Catholic Schools and the Policy of Education of the Diocesan Ordinary	177
1. Catholic Education in the Horthy Era and the Diocese.	177
2. Role of Teachers – the Guidelines of József Grósz.	179

Religious Education – Duties, Tasks and Rights of the Teachers – The Classification and Scope of Duties of the Teachers	
3. The Levente Movement	183
4. The Catholic Students' Hostel Movement.	186
5. Further Education	188
IX. Supply of Priests	191
1. Support of Talents and Vocations	191
Support of Talented Young People – <i>Opus Vocationis</i>	
2. Education of Future Priests in the Minor and Major Seminary	197
3. The New Priests.	203
X. The Diocese on the Stage of Publicity, on Local and National Level.	205
1. József Grósz and the Public Life	205
2. The Clergy and the Public Life	214
XI. The Diocese in the Course of Events of the Second World War	223
1. Antecedents	223
2. The Diocese and the Second World War	225
Summary.	231
Appendix.	235
<i>Sources</i>	281
<i>Bibliography</i>	285
<i>Index</i>	297
<i>The History of the Diocese of Szombathely</i>	
<i>under the Church Governance of József Grósz (1936–1944)</i>	307

ISBN 978 963 308 248 5

9 789633 082485